Ahmet Demirel

Birinci Meclis'te Muhalefet

İkinci Grup

İLETİŞİM YAYINLARI

AHMET DEMİREL

Birinci Meclis'te Muhalefet

İkinci Grup

iletişim

AHMET DEMİREL 1 Eylül 1957'de Trabzon'da doğdu. Orta öğrenimini, 1976'da Darüşşafaka Lisesi'nde tamamladıktan sonra, 1980'de Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü'nü bitirdi. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans çalışmasını, ardından 1993 yılında doktorasını tamamladı. 2003'te doçent olan Demirel, halen Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Elinizdeki kitap, Demirel'in İngilizce olarak hazırlanan doktora tezinin yeniden gözden geçirilmiş Türkçe baskısıdır.

İletişim Yayınları 263 • Araştırma-İnceleme Dizisi 44
ISBN 975-470-371-X
© 1994 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1994, İstanbul
2. BASKI 1995, İstanbul
3. BASKI 2003, İstanbul (500 adet)

KAPAK Ümit Kıvanç
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
DİZGİ İletişim Yayınları
UYGULAMA Filiz Burhan
DÜZELTİ Caner Tozan
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ

Türk Tarih Yazımında Birinci ve İkinci Gruplar 13

Resmî Bakış Açısı 14

Sınıfsal Temele Dayalı Açıklama Çabaları 25

İslâmcı Çevrelerin Bakış Açısı 28

Ayrıntılı İki Çalışma 31

Farklı Sesler 44

BİRİNCİ BÖLÜM

Büyük Millet Meclisi'ne Giden Yol 51

İstanbul ve İttihat ve Terakki'nin Kurtuluş Stratejileri 53

Mustafa Kemal Paşa ve Direnişin Merkezîleşmesi 57

Bölgesel Direniş Örgütlerinin Merkezîleşmeye Tepkileri 66

İttihatçılar'la Mücadele: Karakol Cemiyeti ve Tasfiyesi 70

TBMM'ne Doğru 80

İktidar Mücadelesinde Gelinen Nokta 83

İKİNCİ BÖLÜM

İstatistiklerle Birinci Büyük Millet Meclisi 85

MECLİS ÜYE SAYISI 86

Birinci Toplantı Yılı 90

İkinci Toplantı Yılı 103

Üçüncü Toplantı Yılı 106

Dördüncü Toplantı Yılı 107

BİRİNCİ VE İKİNCİ GRUP ÜYELERİ KİMDİR? 109

Kaynaklar ve Sorunlar 109

Hüseyin Avni Ulaş'ın İkinci Grup Listesi 116

Frey'in Tasnifiyle Karşılaştırma ... 133
GRUP ÜYELERİ VE BAĞIMSIZLARIN SOSYO-EKONOMİK KÖKENLERİ ... 136
Seçilme Şekli ... 137
Seçim Bölgeleri ve Yerellik ... 138
Yaş ... 142
Eğitim Düzeyi ... 143
Meslek ... 147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Büyük Millet Meclisi Rejiminin Temelleri ... 151
Mustafa Kemal Paşa'nın Teklifi ... 157
Tek Meşru Organ: Büyük Millet Meclisi ... 161
Meclis'in Faaliyet Süresi ... 168
Farklı Uygulamalar ve Nisab-ı Müzakere Kanunu ... 172
Vekillerin Seçilme Yönteminde Değişiklik ... 178
En Büyük Adım: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ... 184

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Meclis'te Bölünme: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ... 211
Meclis'te İlk Gruplaşmalar ... 212
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ... 215
Gruba Alınanlar, Grup Dışı Kalanlar ... 223

BEŞİNCİ BÖLÜM
İktidarla Örgütsüz Muhalefet Arasındaki Temel Çatışma Konuları ... 229
HEYET-İ VEKİLE'NİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI ... 233
MECLİS EGEMENLİĞİYLE İLGİLİ TARTIŞMALARA ÖRNEKLER ... 243
Londra Konferansı'na Gönderilecek Heyet Sorunu ... 243
Diplomat Tayini Sorunu ... 250
Olağanüstü Savaş Komisyonu Kurma Girişimi ... 251
Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'ten Bazı Kanunlara İlişkin Talepleri ... 253
Meclis Reisi'ne Yetki Devri Sorunu ... 256

Yeni Bir Barış Teklifi ve Yine Meclis Üstünlüğü 259
BAŞKUMANDANLIK KANUNU 260
Başkumandanlık Kanunu'nun Kabulü 261
Birinci Uzatma 265
İkinci Uzatma 274
Kanunun Bazı Uygulamaları ve Tepkiler 278
Üçüncü Uzatma 281
VEKİL SEÇİMLERİNDE ADAY GÖSTERME YÖNTEMİNİN UYGULANIŞI 302
İlk Uygulamalar 303
Meclis'e Bildirilen İlk Atama ve Muhaliflerin Tepkisi 311
Vekillerin Toplu İstifası ve Çekimserli Protesto 313
Başkumandan'ın Heyet-i Vekile'de Yaptırdığı Düzenleme 316
Bütün Meclis Üyelerinin Aday Gösterilmesi ve Yöntemden Vazgeçilmiş Olduğuna İlişkin Tartışmalar 324
Vekalet Vekili Tayinlerinin Yarattığı Tartışmalar 327
Adayların Çekilmesindeki Artış ve Tek Adaylı Seçimler 333
İktisat Vekaleti Krizi 337
Nafıa Vekaleti Krizi 346
MECLİS BAŞKANLIK DİVANI'NIN TARAFSIZLIĞI 366
İSTİKLAL MAHKEMELERİ 369
TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER 375

ALTINCI BÖLÜM
İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ve Temel Görüşleri 379
Meclis'in Durumu ve Selamet-i Umumiye Komitesi 381
İkinci Grup'un Temel Görüşleri ve Programları 391

YEDİNCİ BÖLÜM
Gruplar Arasındaki Mücadele: Temel Sorunlarla İlgili Gelişmeler 407
HEYET-İ VEKİLE'NİN YAPISINA İLİŞKİN KANUNDA DEĞİŞİKLİK 410

Heyet-i Vekile'nin Yenilenmesi 419
Heyet-i Vekile'de Dönem Sonuna Kadarki Değişiklikler 420
BAŞKUMANDANLIK KANUNU'NDAKİ DEĞİŞİKLİK 432
MECLİS BAŞKANLIK DİVANI'NIN TARAFSIZLIĞI 436
İSTİKLAL MAHKEMELERİ 442
TEMEL HAKLAR VE HÜRRİYET-İ ŞAHSİYE KANUNU 463

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Birinci Meclis'in Son Dönemi ve Seçim Kararının Alınması 483
SALTANATIN KALDIRILMASI 483
HALK FIRKASI VE DAYANDIĞI ESASLAR 487
YENİ BİR CİDAL DEVRİ 492
İSMAİL ŞÜKRÜ HOCA'NIN RİSALESİ 503
LOZAN GÖRÜŞMELERİNDE MECLİS'İN TUTUMU 505
ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ 507
YENİ SEÇİM KARARININ ALINMASI VE SEÇİM KANUNU 511
SEÇİM KANUNU'NDA DEĞİŞİKLİK 516
DOKUZ UMDE 525
HIYANET-İ VATANİYE KANUNU'NDA DEĞİŞİKLİK 527

DOKUZUNCU BÖLÜM
Basının Gruplar Karşısındaki Tutumu 533

ONUNCU BÖLÜM
1923 Seçmesi, İkinci Grup'un Tasfiyesi ve Sonrası 571
Yeniden Seçilen ve Seçilmeyen Mebusların Gruplara Dağılımı 584
İkinci Meclis'e Seçilen ve Seçilemeyen Birinci Grup Üyelerinin Sosyo-Ekonomik Kökenleri 595
Tek Parti Yönetiminin Kurulması ve Geçmişle Hesaplaşma 598
Sonuç 607
Kaynakça 615
Dizin 627

ÖNSÖZ

Milli Mücadele Dönemi, Türkiye tarihinin en karmaşık dönemlerinden birini oluşturur. Bir yandan, işgale uğramış ülkenin kurtarılması için mücadele verilirken, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesiyle ortaya çıkan iktidar boşluğu doldurulmuş, yeni Türkiye rejiminin temelleri atılmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran Birinci Meclis içinde, ulusal bağımsızlık konusunda tam bir görüş birliği olmasına karşın, iç politika konularında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Başlangıçta bir bütün olarak hareket eden Meclis, zamanla Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grupları olmak üzere iki parçaya ayrılmış; bu ayrılık oluşmakta olan yeni rejimin temel özellikleriyle ilgili konulardan kaynaklanmıştır.

İktidardaki Birinci Grup ile muhalefetteki İkinci Grup arasındaki mücadelenin niteliği, Türk tarih yazımında genel olarak ihmal edilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'de Tek Partili Cumhuriyet'e giden yolda, Birinci Meclis'teki iktidar ve

muhalefetin nasıl ve ne için oluştuğu ve birbirlerine karşı neyin mücadelesini verdikleri konuları araştırılmıştır. Şimdiye değin geniş olarak incelenmiş bulunan askeri konularla, dış politika konuları kapsam dışında tutulmuş, iktidarla muhalefetin çatışmasına temel oluşturan rejimle ilgili konulara ağırlık verilmiştir.

İncelemenin temel tezlerinden bazılarını önceden belirtmek gerekirse ilk söylenmesi gereken, İkinci Grup muhalefetinin bir grup muhalefeti olduğu ve iktidara gelme amacı taşımadığıdır. Grup'un muhalefeti, Meclis'teki bir takım uygulamalara karşı gelişmiştir. Grup, yalnızca duyarlı olduğu konularda muhalefet yapmış ve çoğu zaman meclis tartışmalarını belirlemiştir. Dikkat edilmesi gereken bir ikinci nokta da, İkinci Grup'un Milli Mücadele başarıya ulaşana kadar, Meclis'teki birlikteliğin ortadan kalkmamasına özen göstermiş olmasıdır. Bu durum grubun isminde de somut ifadesini bulmuş, grup farklı bir isim almak yerine, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (A-RMHG) adını benimsemiştir.

İkinci Grup'un temel eleştiri konularının başında kişi tahakkümüne karşı tavır gelmektedir. İkinci Grup, meclis egemenliği kavramına dayanarak, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı tepki geliştirmiş, meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda olağanüstü duyarlı davranmıştır. Meclis yetkilerinin bir bölümünün Başkumandan'a devredilmesi, Meclis Başkanı'nın aynı zamanda Heyet-i Vekile'nin doğal başkanı olması ve vekil seçimlerinde aday göstermesi gibi uygulamalar sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşmasına karşı, hakimiyet-i milliye ilkesinden hareket ederek sert muhalefet yapmıştır.

Meclis üstünlüğü ve onun üzerinde yetkili bir güç tanımama ilkesinden hareket edilince, doğal olarak, Heyet-i Vekile'nin, meclise ait yetkileri meclisin bilgisi dışında kullandığı her

uygulama muhalefetin şiddetli tepkisini çekmiştir.

Ülkede kanuna dayanan bir yönetim kurulması ilkesi de İkinci Grup'un temel ilkelerinden biridir. Bunun doğal sonucu olarak İkinci Grup temel hak ve özgürlükler konusunda da oldukça duyarlı olmuştur. Bu anlayışla, kendi başına buyruk İstiklal Mahkemeleri ve bu mahkemelerin uygulamalarına karşı çıkmıştır.

İkinci Grup, ülkenin dış siyaset konularında da hassas davranmıştır. Lozan görüşmelerinin bütünüyle Meclis'in denetimi altında yapılması ve bu konuda son sözü Meclis'in söylemesi gerektiği konusunda son derece ısrarlı olmuşlardır. Misak-ı Milli'ye ait sorunlar gündeme geldiğinde de duyarlılıkları artmıştır.

Araştırmada, öncelikle, başından başlayarak, Birinci Meclis'in açılmasına kadar uzanan yol (1. bölüm), bu Meclis'in üyelerinin niteliği (2. bölüm) ve Meclis'in kurduğu rejimin temelleri (3. bölüm) ele alınmakta, ardından A-RMH Grubu'nun kuruluşu üzerinde durulmaktadır (4. bölüm). Çalışma, bu iktidar grubuyla bir yılı aşkın bir süre örgütsüz olarak faaliyet gösteren muhalifler arasında süregiden temel çatışma konuları ayrıntılı olarak incelenerek sürmekte (5. bölüm) ve buradan İkinci Grup'un kuruluşunun nedenleri ve bu grubun niteliği üzerindeki değerlendirmeye geçilmektedir (6. bölüm). Ardından iki örgütlü gücün, Birinci ve İkinci grupların mücadelesi değerlendirilmekte ve temel çatışma konularının çözümlenme biçimi üzerinde durulmaktadır (7. bölüm). Birinci Meclis'ten İkinci Meclis'e geçiş süreci içinde Meclis'in son faaliyetleri (8. bölüm) ve ardından basının grupları değerlendirme biçimi üzerinde durulduktan sonra (9. bölüm) İkinci Grup'un tasfiye edildiği 1923 seçimleri ele alınmakta ve bu tasfiyeden sonra, İkinci Meclis'ten başlayarak Türkiye Cumhuriyeti rejiminin gösterdiği açılım üzerinde durulmaktadır (10. bölüm).

Bu kitapla ilgili çalışmalarım sırasında bana yardımcı olan herkese teşekkür ediyorum. Hocam Taha Parla konu seçiminden başlayarak çalışmanın bütün aşamalarında yardımlarını esirgemedi, elindeki kaynakları bu çalışmada kullanmak üzere bana verdi. Kendisine teşekkür ederim. Annem Muazzez Demirel ve eşim Meral Demirel, çalışmalarım boyunca beni yürekten desteklediler. Kendilerine teşekkür borçluyum. Ayrıca, sevgili dostum Yücel Demirel'i de çalışmaya yaptığı büyük katkıdan dolayı özel olarak anmak istiyorum. Yücel Demirel, bütün çalışma boyunca, bana sürekli destek verdi, dönemin eski harfli belgelerini büyük bir titizlikle bu çalışma için yeni harflere çevirdi ve yaptığım yorumları benimle tartıştı. Kuşkusuz, tüm yorumların sorumluluğu bana aittir.

GİRİŞ
TÜRK TARİH YAZIMINDA BİRİNCİ VE İKİNCİ GRUPLAR

Millet adına ülkenin kaderine el koyan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1923), bir yandan işgalci güçlere karşı ulusal direniş hareketini yöneterek başarıya ulaştırmış, bir yandan da çeşitli yasal düzenlemelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmıştır. Bu Meclis üyelerinin tümü tek bir amaç, ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmak amacı etrafında tek vücut olarak hareket etmiştir. Bu konuda bir ulusal uzlaşma sağlanmış, partileşme ve parti rekabeti ertelenerek ulusal bağımsızlık sorunu ön plana çıkartılmıştır.

Ulusal güçler önce yerel, ardından bölgesel direniş örgütleri, Sivas Kongresi'nden sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) bünyesinde toplanmıştır. Meclis açıldıktan sonra A-RMHC'nin genel kurulunun yetkileri Meclis genel kuruluna geçmiş, tüm mebuslar A-RMHC üyesi sayılmıştır. Bununla birlikte, her görüşün temsilcisinin yer aldığı TBMM'de, zamanla, kaçınılmaz olarak çeşitli görüş ayrılıkları belirmiş ve benzer görüşleri paylaşan mebuslar, zamanla çeşitli

ad ve unvanlar altında, grup, zümre, parti biçiminde örgütlenmiştir. Türkiye'nin siyasal tarihine damgasını vuracak önemli bir icraatı olmayan bu ilk küçük gruplar, 1921 ilkbaharına kadar tarih sahnesinden silinmiştir. Buna karşılık, 1921 Mayısı'nda, Meclis'te, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği altında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir iktidar grubunun kurulması Meclis içindeki mücadelenin boyutlarını bir anda değiştirmiştir. Kasıtlı olarak grup dışında bırakılanlarla, gruba katılmak istemeyen mebuslar, bazı uygulamalar karşısında, uzun süre bu iktidar grubuna karşı örgütsüz olarak mücadele etmiş ve nihayet 1922 Temmuzu'nda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlenmiştir.

Meclis'teki asıl mücadele, her ikisi de A-RMHC adını arkasına alan, ancak kuruluş tarihleri gözönünde tutularak, Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grupları adlarıyla anılan bu iktidar ve muhalefet grupları arasında cereyan etmiştir. Particiliğin, Mondros Mütarekesi sonrasında bir yana bırakılmasına, Sivas Kongresi'nde de açıkça reddedilmesine rağmen, bu mücadeleyi oluşum halindeki iki siyasal partinin meclis içindeki mücadelesi olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da "bu iki grup ilk Meclis'in odaklaşmaya başlayan iktidar ve muhalefet partileri gibiydi" demektedir.[1]

Resmî bakış açısı

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin zeminini hazırlayan Birinci Meclis'te bu iki rakip siyasal odak arasında, Türk demokrasi tarihi açısından son derece önemli bir mücadele yaşanmış olmasına rağmen, şimdiye kadar konu

---

1 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Milli Mücadele Anıları*, s. 139. Velidedeoğlu, Birinci Meclis'te tutanakları temize çekme görevliyle memur olarak çalışmıştır.

üzerinde yeterince durulmamış, akademik çevreler konuya ilgisiz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminin incelendiği çalışmalarda, Birinci ve İkinci Grup arasındaki mücadele ya tamamen ihmal edilmiş ya da birkaç cümlede Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in otoritesine karşı çıkan "dinci ve gerici" bir muhalefetin varlığından söz edilmiştir. Bu yapılırken de, bir takım klişeler, birincil kaynaklara bakıp doğrulama gereği duyulmadan tekrarlanagelmiştir. Yetmiş yıl öncesinin Birinci ve İkinci grupları arasındaki mücadelenin niteliği için öne sürülen bu klişeler, en genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir: "Birinci Grup, çökmüş Osmanlı kurumları ve kültürünü ortadan kaldırıp, yerine modern, laik, demokratik kurumlarla, rasyonel bir ideoloji ve mentalite getirme hedefiyle hareket eden ve sonunda bunu başaran laik, devrimci, demokrat radikallerin grubuydu. Bunların karşısına dikilen İkinci Grup ise sıkıca sarıldığı Osmanlı kurumlarının muhafazasını amaçlamıştı ve esas olarak, Meclis'in şeriat yanlısı, dinci, muhafazakâr, gerici unsurları tarafından oluşturulmuştu. Bunlar laik, modern bir devletin kurulmasına karşıydılar."

Bu klişenin öncülerinden Enver Behnan Şapolyo, 1944'te çok sayıda basılan *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi* adlı kitabında "Meclis Birinci Grup ve İkinci Grup adıyla ikiye ayrıldı. Birinci Grup Mustafa Kemal'in taraftarı radikaller, İkinci Grup da muhafazakârlar olup, ekseriyeti ulema sınıfı teşkil ediyordu" demektedir.[2] Şapolyo, daha sonra kaleme aldığı *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Alemi* adlı kitabında bu bakış açısını bir adım daha ileri götürmektedir: "Birinci Millet Meclisi'nde 'Birinci' ve 'İkinci' grup denilen iki grup vardı. Birinci Grup Atatürk'ün dahil olduğu radikallerdi. Bunlar tamamen Osmanlı'dan kalan müesseseleri kökünden

2 Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, s. 416.

yıkmak isteyen demokrat laik zümre idi. İkinci Grup muhafazakârlar olup, dindar ve milliyetçi bir zümre idi. Birinci Grup hep bunlarla çarpıştı. Nihayet radikaller galip gelerek, memlekette birçok inkılâplar yapıldı."[3]

1982'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yüksek öğretim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmak üzere 150.000 adet basılan Hamza Eroğlu'nun *Türk İnkılâp Tarihi*'nde de Birinci Meclis Dönemi geniş olarak incelenmekle birlikte, Birinci ve İkinci gruplar hakkında yazılanlar, yukarıdaki beylik klişenin tekrarından ibarettir: "Meclis'te, Birinci Grup ve İkinci Grup diye yeni bir ayrılma baş gösterdi. Birinci Grup, milletin iradesine ve milletin egemenliğine değer vererek, milletin maddi ve manevi gücünü seferber etme çabası içinde idi. Atatürk Birinci Grup'un başında bulunuyordu. İkinci Grup Hilafet ve saltanat makamının ve Osmanlı Devlet şeklinin saklı tutulmasını istiyordu. İkinci Grup, Ankara'daki siyasi gücü geçici saymakta idi. Misak-ı Milli'nin sağlanmasından sonra, hükümetin çekilmesi gereğini ifade etmekte idiler. Egemenliğin kayıtsız şartsız milletindir hükmüne de, Padişah'ın yetkilerini sınırlayacağı için karşı idiler. Kısaca İkinci Grup, sosyal görüş bakımından gelenekçi ve mukaddesatçı, siyasi görüş bakımından da Tanzimat düzeninden yana idi."[4]

Günümüz resmi tarih anlayışının iki grubu bu kadar net ve kesin çizgilerle ayırması ve İkinci Grup'u açıkça Osmanlı düzeni, şeriat, saltanat yanlısı olmakla suçlaması, gerek akademik çevrelerin, gerekse diğer araştırmacıların şimdiye kadar İkinci Grup'a karşı ilgisiz kalmasında ve bu hareketi anlama çabasına girişmemesinde büyük rol oynamıştır.

Oysa, bu klişeler, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin İkinci

---

3 Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi*, s. 100.

4 Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, s. 283.

Grup hakkında yaptığı değerlendirmelere de ters düşmektedir. Mustafa Kemal Paşa, tüm muhalefet odakları susturulduktan sonra, 1927'de yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası Birinci Kongresi'nde altı gün boyunca, hergün ortalama altı saat konuşarak okuduğu Büyük *Nutuk*'unda İkinci Grup'a sert eleştiriler yöneltmekle birlikte, bu muhalefet hareketini dinci, muhafazakâr, saltanat yanlılarıyla özdeşleştirmemiştir. Mustafa Kemal Paşa, İkinci Grup'un kuruluşunu şöyle anlatır: "Muhalefet fikrinin esas menşei, Müdafaa-i Hukuk Grubu nizamnamesinin madde-i esasiyesindeki, ikinci nokta idi. Yani hükümet teşkilatının Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre yapılması meselesi."[5] Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'da İkinci Grup'un buna yönelik olarak, vekiller seçilirken, kendisinin Meclis Reisi olarak adayları belirlemesine ve Başkumandanlık Kanunu'yla kendisine verilen yetkilere karşı çıktığından yakınır;[6] Saltanat'ın kaldırılmasını anlatırken, İkinci Grup'un herhangi bir muhalefetinden sözetmez;[7] muhafazakar Karahisar-ı Sahip Mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi'nin "Halife Meclis'in, Meclis Halife'nindir" tezini ileri sürdüğü "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" adlı broşürünü eleştirirken de bu hocaların "mürteci hizbi" ile İkinci Grup arasında doğrudan bir bağlantı kurmaz.[8] Mustafa Kemal Paşa, 1923 başında İzmit'te gazetecilere İkinci Grup hakkında bilgi

---

5 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, s. 633-634.

6 *Ibid.*, s. 553-564.

7 *Ibid.*, s. 683-691. Mustafa Kemal Paşa, saltanat kaldırılmadan önce yapılan üçlü encümen toplantısında, Şeriye Encümeni'ndeki hocaların muhalefetinden söz eder, ancak bu muhalefeti İkinci Grup'a maletmez. Kaldı ki, itirazda bulunduğunu söylediği Ankara mebusu Hacı Mustafa (Beynan) Efendi İkinci Grup üyesi değildir. Bir ara Birinci Grup'a katılmış, sonra istifa ederek bağımsız kalmıştır.

8 *Ibid.*, s. 705-714. Risalenin altında imzası bulunan İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi de İkinci Grup üyesi değildir. O da bir ara Birinci Grup içinde yer almış, sonradan istifa ederek bağımsız kalmıştır.

verirken, Birinci Grup'la İkinci Grup arasında, ilkesel bir ayrılığın olmadığını; ayrılığın şahsi ve duygusal nedenlerden kaynaklandığını belirmektedir. Gazi'nin buna ilişkin açıklaması şöyledir: "Şimdi bu ayrılan adamlar; bu grup ile öteki grup arasında, hakikatte aramızda bir prensip ihtilafı yoktur. Bu ihtilaf, fikir ve ictihad ihtilafı mıdır diye mukayese ettiğimiz takdirde görürüz ki sırf menfaat ve hissi şeylerden doğma bir şeydir."[9]

Mustafa Kemal Paşa gruplar arasında ilkesel bir ayrımın bile olmadığını ileri sürmesine karşılık, günümüzde yapılan şematik "laik-devrimci-ilerici/şeriatçı-saltanat yanlısı-dinci-gerici" ayrımının genel kabul görmesi birçok nedene bağlanabilir:

Birincisi, Birinci Meclis, aynı zamanda savaş koşullarının meclisi olduğundan, bu meclisteki her türlü muhalif hareket, ulusal direnişe karşı çıkan İstanbul'daki saltanat ve hilafet makamıyla aynı konuma düşen bir hareket olarak algılanmıştır.

İkincisi, İkinci Grup'un muhalefet ettiği iktidardaki Birinci Grup'un başında Mustafa Kemal Paşa gibi son derece karizmatik bir lider vardı. Ulusal direniş hareketini başarıyla sonuçlandırıp, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran böyle bir lider

---

9 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları*, s. 10. Buradan, elbette Atatürk'ün muhalefeti hoş karşıladığı anlamı çıkartılmamalıdır. Gazi, "aralarında fikir ayrılığı olmamakla birlikte muhaliflerin şahsi ihtiraslar güderek muhalefette kalma yolununu seçmekle, milletin ve ülkenin çıkarlarına aykırı hareket ettiğini" düşünmektedir. Paşa, *Nutuk*'un çeşitli yerlerinde de muhalefet için çeşitli olumsuz sıfatlar kullanmıştır. Taha Parla, bu konuda şu saptamada bulunuyor: "Atatürk muhalefeti hoş karşılamaz ve iyi sözlerle anmaz. Başkumandanlık olayında 'hükümeti ve orduyu yıkmak için (sorunlar) kurcala(yan)'lardan (s. 662) sonra 'muhalefet vadisinde ileri gitmek isteyenler', 'muhalif cereyanlarda teşvikçi rolü oynayanlar', 'Grupun çalışmasını zorluklara (uğratanlar)', 'olumsuz direnişlerini... tecrübe (edenler)', 'olumsuz ve karamsar rol yapanlar', (s. 637), 'âciz ve korkak insanlar' (s. 637), 'düşmana ümit (verenler)' (s. 639), 'şaşkın ve cahil beyinler' (s. 690), muhalefeti niteleyen sözlerinden sadece bazılarıdır (Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Atatürk'ün Nutku*, Cilt 1, s. 100).

olumlanırken, ona ve hareketine yönelik her türlü muhalefet, bu arada İkinci Grup muhalefeti için olumsuz sıfatlar kullanma gereği duyulmuştur.

Üçüncüsü, Meclis'in amacı, açılıştan itibaren uzun süre saltanat ve hilafet makamının, vatan ve milletin kurtarılması olarak tanımlanmış, bu gayeye Hıyanet-i Vataniye, Nisab-ı Müzakere ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunları'nda yer verilmiştir. Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından da muhafazakar kesimlerin tepkisini çekmemek, desteğini kaybetmemek kaygısıyla, önceleri sık sık vurgulanan bu sözde gaye daha sonra yanlış bir biçimde İkinci Grup'a maledilmeye çalışılmıştır.

Dördüncüsü, İkinci Grup, resmi tarihte, sonuca bakılarak mahkum edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve önderlik ettiği Birinci Grup'un sonuçta Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş olmaları, bu süreç içinde kendilerine yönelik her türlü muhalefet hareketinin eski düzen yanlısı olarak suçlanmasını kolaylaştırmıştır.

Beşincisi, Birinci Meclis'te Birinci ve İkinci Grup'tan başka çoğunluğunu hocaların oluşturduğu bağımsız bir grup da vardı. Mustafa Kemal Paşa, 1923 başında bağımsızlar için şu değerlendirmeyi yapmıştır: "İki grup arasında kalmış bir takım mürteciler, bir takım menfaatperestler vardı. Bunlar kendi menfaatini hangi taraf alırsa, o tarafı tercih ederdi. Ve bu hariç kalan insanlar hiçbir menfaati temin edilecek insanlar değillerdi ve onun için dürüst hareket etmek isteyen Birinci Grup'tan bunlar ekseriya mütebaid (uzak) bulundular."[10] Böyle bağımsız bir grubun da, Birinci Grup'a muhalefet etmiş olması, konuyu daha sonra inceleyenlerin, bu bağımsızlarla İkinci Grup'u özdeşleştirmelerini kolaylaştırmıştır. Ayrıca grupların üye listelerinin sağlıklı olarak bilinmemesi, araştırmacıları Birinci Grup'un dışındaki tüm mebusları İkinci Grup üyesi

10 Arı İnan, *op. cit.*, s. 59.

sayma yanılgısına düşürmüştür.

Altıncısı, İkinci Grup'un örgütlü olarak faaliyeti, bir yılı bile bulmayan kısa bir süreyle sınırlıdır. Ayrıca, Grup'un faaliyetleri (görüşlerini açıklamak amacıyla, 19 Ocak - 8 Nisan 1923 tarihleri arasında *Tan* gazetesini yayınlamak dışında) Meclis çerçevesi dışına taşmamıştır. Meclis dağıldıktan sonra da Grup faaliyetine son vermiştir. İkinci Grup'un bu kadar sınırlı bir süre faaliyet göstermesi ve geriye yeterli belge bırakmaması nedeniyle, Grup'un niteliği anlaşılamamıştır. Bunun yerine Türkiye'de birçok muhalif hareketin başına geldiği gibi, İkinci Grup da "irtica" damgası vurularak kolay yoldan mahkum edilmiştir.

Yedincisi, Meclis kapandıktan sonra Türk siyasal sahnesinden çekilen İkinci Grup'un lider ve üyeleri, Tek Parti Döneminin ağır baskı koşulları altında, hareketlerine yöneltilen suçlamalara, cevap verme imkanı bulamamış; bu yüzden, yöneltilen suçlamaların genel kabul görmesi kolaylaşmıştır.

Sekizincisi, ama önem bakımından belki de birincisi, akademik çevrelerde hakim olan yöntem sorunudur. Türkiye'de akademik çevrelerin ve araştırmacıların bir bölümünde olguları araştırırken, bunları birincil kaynaklardan bakıp doğrulamak yerine, genel kabul gören değerlendirmeleri sorgusuz sualsiz kabul etme ve tekrarlama anlayışı egemendir. İkinci Grup için yapılan yakıştırmalar da kitaptan kitaba olduğu gibi aktarılmıştır. İkinci Grup hakkında şimdiye kadar söylenenlerin oldukça sınırlı kalmasının önemli bir nedeni de budur.

Resmi tarih anlayışın İkinci Grup'a karşı tavrının böylesine katı olması, doğal olarak, bu konuda yapılan hemen hemen tüm çalışmalara belli ölçülerde yansımıştır. Bu çalışmaların çoğunda, önceden yapılmış genellemeler bilinçli ya da bilinçsiz olarak tekrarlanmış; zaman zaman da ilginç hatalara düşül-

müştür.[11] Bazı çalışmalarda ise, resmi yaklaşımı doğrulamayan bazı ipuçları tespit edilmekle birlikte, resmi anlayışın hegemonyası yüzünden, bu ipuçları önceki klişelerin sınırlarını aşmayan değerlendirmelerle sonuçlanmıştır.[12]

Doğrudan Birinci Meclis'i konu alan az sayıdaki çalışmada da resmi tarih anlayışının benimsendiği görülmektedir. Örneğin, Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu* adlı çalışmasında şu yargıya varmaktadır: "Milliyetçiler sağ ve sol olarak iki gruba ayrılmışlardı. Bunlara Birinci ve İkinci gruplar ismi verilmişti. Sağ tarafı teşkil eden muhafazakârlarla ıslahatçılar

---

11 Örneğin şöyle yorumlar yapılmaktadır: "Mecliste muhalif İkinci Grup'un da aslında lideri olan Rauf Bey, Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde de hayli desteğe sahiptir ve bu sayede başvekil koltuğunda oturmaktadır" Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, s. 153. Rauf Bey, İkinci Grup'un üyesi bile değildir ki lideri olsun. O tarihte Birinci Grup üyesi olan Rauf Bey, henüz Mustafa Kemal Paşa'yla ciddi bir çatışmaya girmemiştir. Birinci Grup'tan da destek gördüğü için değil, Birinci Grup'un desteğinin yanısıra, İkinci Grup'un da benimsemesiyle 12 Temmuz 1922'de kullanılan 204 oyun 197'sini alarak Heyet-i Vekile Reisi seçilmiştir (*TBMM ZC*, Cilt 21, s. 359). Mustafa Kemal Paşa da, "Rauf Bey açıktan İkinci Grup'a geçmeyerek, bizim içimizde kaldı" demektedir (*Nutuk*, Cilt II, s. 664). Bir başka ilginç yorum: "TBMM'de oluşmuş çeşitli gruplar vardır. Mustafa Kemal'i destekleyen, cumhuriyetçi ve devrimcilerden yana olan gruba 'Birinci Grup', hilafet ve saltanat yanlısı olan, cumhuriyeti içine sindirememiş muhafazakar kesime ise 'İkinci Grup' denmiştir (...) Rauf Bey ve İkinci Grup üyeleri Cumhuriyet'in ilanına da karşı çıkmışlar ve bu konuda İstanbul basınına demeçler vererek açık tavır almışlardır" (Merdan Yanardağ, *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, s. 47 ve 53). Baştaki beylik klişe bir yana, Cumhuriyet ilan edildiği tarihte İkinci Grup faaliyette değildir ki cumhuriyeti içine sindirememiş olsun, üyeleri İstanbul basınına İkinci Grup adına demeç verebilsin. Belirtilmesi gereken bir başka nokta da yazarın, gerçekte böyle bir demeç söz konusu olmadığından, doğal olarak, bu savını hangi basın organındaki hangi yazıya dayandırdığını söylemediğidir. Elaine D. Smith de, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Kazım (Karabekir) Paşalarla, Rauf (Orbay), Dr. Adnan (Adıvar), Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Ahmet Emin (Yalman) Beylerin İkinci Grup'un önde gelenlerinden olduklarını iddia etmektedir! (Elaine D. Smith, *Turkey: Origins of The Kemalist Movement and the Government of Grand National Assembly (1919-1923)*, s. 63).

12 Aşağıda ayrıntılı olarak incelenen Ömür Sezgin'in *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, İhsan Güneş'in *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı*, bazı ipuçlarını doğru olarak tespit eden, ancak bunları resmi bakış açısı çerçevesi içinde değerlendiren çalışmalar arasında sayılabilir.

arasındaki fark, muhafazakârlar imparatorluğun teşkilat ve müesseselerini ve dini mahiyetini muhafaza etmek istedikleri halde, ıslahatçılar bu teşekkül ve müesseselerde günün icaplarına göre yenilikler yapılmasına taraftar idiler."[13] Aynı Ağaoğlu, iki grubun, birçok konuda, örneğin saltanatın kaldırılması gibi önemli bir olay karşısında birleştiğini görünce, şöyle bir uyarıda bulunma gereğini de hissetmiştir: "Birinci Grup'a mensup olanlar teceddütperverler (yenilik isteyenler), İkinci Grup'a mensup olanlar muhafazakârlardı. Fakat bu ayrılış hiçbir zaman iki düşman görünüşü almamış ve gruplar kendi görüşlerine uygun teklif ve kanunlarda birbirleriyle birleşmekten çekinmemişlerdir."[14]

Anadolu İhtilali adlı çalışmasında Milli Mücadele Dönemi'ni inceleyen Sabahattin Selek de, resmi anlayışı benimsemekle birlikte İkinci Grup'un bileşimi için biraz daha farklı bir yaklaşımda bulunmuştur. Öncelikle, "Birinci Grup yeni Türkiye'nin müstakbel ilerici kadrosunu, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde olarak temsil ediyordu. İkinci Grup ise, büyük çoğunluğu ile saltanat ve hilafet taraftarı muhafazakâr fikrin temsilcisi idi ve ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın diğer muhalifleri ile takviye edilmişti"[15] diyen Selek, daha sonra İkinci Grup'un yapısı için şunları söylemiştir: "İkinci Grup'un tüm olarak koyu saltanatçı ve hilafetçi bir anlayışta bulunduğunu kabul etmek pek mümkün değildir. Şüphesiz çoğunluk muhafakâr ve gerici unsurlardan teşekkül etmişti. Fakat İkinci Grup üyeleri içinde fikir ve düşünceleri itibarıyla Birinci Grup'ta yer alabilecek kimseler de vardı. Bu bakımdan İkinci Grup'ta toplanan muhalif milletvekillerini aşağıdaki gibi bir tasnife tutmak mümkündür:

---

13 Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 59.

14 *Ibid.*, s. 48.

15 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 592.

1. Saltanatçı-hilafetçi milletvekilleri,

2. Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden, onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar,

3. İttihat ve Terakki Partisi'ni yeniden ihya etmek isteyen müfrit İttihatçılar,

4. Birinci Grup'a alınmamaktan kırgınlık duyan milletvekilleri ile Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar."[16]

1930'larda Harp Akademisi'nde öğretmenken İstiklal Harbi Tarihi'ni yazmaya başladığını belirten Fahri Belen de, Sabahattin Selek'inkine benzer bir tasnif yapmaktadır. Belen'e göre, "İkinci Grup'ta, siyasal, sosyal, askeri fikir birliği yoktu. Devlet düzenini değiştirmek istemeyenler, hilafetçiler, Mustafa Kemal'in yetkilerini kısmak, hatta onu düşürmek isteyenler bir araya gelmişlerdir."[17]

Ahmet Mumcu ise, Selek'in İkinci Grup tasnifinde üçüncü kategoriyi oluşturan İttihatçılar'ın İkinci Grup içindeki rolünü abartmakta, Selek'in birinci kategorisini oluşturan "saltanatçı-hilafetçi" milletvekillerinin bir bölümünün İkinci Grup içinde yer aldığını belirtmekle birlikte, bir de doğru tespitte bulunmakta, din adamlarının bir bölümünün bağımsız kalarak kendi başına buyruk olarak çalıştıklarını ve bunların Mustafa Kemal Paşa'yı sık sık uğraştırdıklarını yazmaktadır.[18]

Gruplar arasındaki mücadeleyi "ilerici-gerici" mücadelesine indirgeyen resmi anlayış, Saray ve çevresi işgalci güçlere karşı

---

16 *Ibid.*, s. 600. Selek, böyle kesin bir ayrım yapmakla birlikte, bu kişilerin isimlerini verememektedir. Selek'in tasnifinde, ikinci ve dördüncü kategoride yer alanların İkinci Grup içinde yer aldığı doğrudur. Birinci ve üçüncü kategorilerin İkinci Grup hareketi içinde hiç bir hissedilir etkisi olmamıştır.

17 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 388.

18 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 56. II. Bölüm'de üzerinde ayrıntılı olarak durulduğu üzere, Meclis'te Birinci ve İkinci Grup'tan başka, bir de hayli faal olan müstakiller (bağımsızlar) vardı.

teslimiyetçi bir tutum izlemesine rağmen, Ankara'da onların sözcülüğünü yapmakla suçladığı İkinci Grup'un ulusal direniş hareketinde Birinci Grup'la tam bir uyum ve birlik içinde çalıştığını kabul etmektedir. Buna sayısız örnek göstermek mümkündür. Kemal Karpat, *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı Türkler (Cumhuriyet Devri) maddesinde şöyle der: "Cumhuriyet rejiminin temel taşı olan Büyük Millet Meclisi, milli mücadele yıllarında ayrı fikirleri temsil ettiği için ikiye bölünmüş, fakat esas gayelerde beraberliği ve birliği korumuş ve demokratik yoldan ayrılmamıştı."[19]

Fethi Okyar da benzer biçimde, "Büyük Millet Meclisi'nde, birbirinden çok farklı düşüncelere, ayrı felsefe ve görüşlere sahip hizipler vardı ve bunlar arasında zaman zaman esasa inen sert tartışmalar oluyordu. Fakat hepsi, bir noktada mutlak birlik halinde idiler. Vatanın kurtulması ve Milli Misak sınırları içinde müstakil, haysiyetli, her varlığa sahip devletin kurulması... Devletin şekli üzerinde de ayrı ayrı görüntüler sıralanabilirdi. O günlerde herkes, bu iç dünyasını, zaferin sonuna saklamak ihtiyatını da elden bırakmıyordu" der.[20]

---

19 *İslam Ansiklopedisi*, 131. Cüz, Kemal Karpat'ın yazdığı Türkler (Cumhuriyet Devri) maddesi, s. 396.

20 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 292. İlter Turan, Erzurum milletvekillerinin büyük bölümünün İkinci Grup'u tuttuğunu belirttikten sonra şöyle bir yorum yapmıştır: "Erzurum işgal altında bulunmayan bir bölge olduğundan milli savunmanın o bölge temsilcileri için önemi işgal altında bulunan bölgelerinkine nazaran zayıf kalmış, savunmanın ön plana geldiği bölgelerin temsilcileri ise askeri tecrübesine güvendikleri Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemişlerdir" (İlter Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, s. 67-68). Buradan İkinci Grup'un milli savunma konusunda duyarsız kaldığı gibi bir anlam çıkmaktadır. Oysa, söz konusu edilen mebuslar milli mücadeleye en önce atılıp Erzurum Kongresi'ne ön ayak olan kişiler arasındadır (Birinci Bölüm'e bakınız). Türk tarihinde İkinci Grup'u bu açıdan da suçlayan tek bir yazar vardır: Hayatı boyunca Tek Parti Dönemi'nin otoriter yapısına sadık kalmış olan Falih Rıfkı Atay! Atay, İkinci Grup'un faaliyetini sona erdirdiğinden 41 yıl sonra hala şöyle diyordu: "Bilindiği üzere Birinci Kuva-yı Milliye Meclisi'nde İkinci Grup denilen bozguncu muhaliflerin azgınlığı pek aşırı idi". Falih Rıfkı Atay, "Bir Hasta", *Dünya*, 22 Mart 1964. Aktaran Cavit Orhan Tütengil, *Dr Rıza Nur Üzerine*, s. 24.

Sınıfsal temele dayalı açıklama çabaları

Bazı kaynaklarda iki grup arasındaki mücadele, üstünkörü biçimde, sınıfsal temele dayandırılıp açıklanmaya çalışılmıştır. Sınıfsal değerlendirmeye girişenler, öncelikle, resmi tarih anlayışında ileri sürülen keskin ideolojik ayrımı kabul etmiş oldukları için, Birinci Grup'u "ilericiliği" temsil eden küçük burjuvaziyle (askeri ve sivil bürokrasi), İkinci Grup'u ise "muhafazakârlığı" temsil eden eşraf, toprak sahipleri ve din adamlarıyla özdeşleştirmektedir. Kısaca, bu kaynaklarda resmi bakış açısına bir de sosyal boyut eklenmektedir.

Erdoğan Teziç, milli mücadele yılları başlangıcında (Birinci Grup'un temsil ettiği) asker ve sivil bürokratlarla, (İkinci Grup'un temsil ettiği) taşra esnafı, toprak sahipleri ve din adamları arasında kurulan geçici uzlaşmanın Meclis çatısı altında kısa süre içinde bozulduğundan söz eder.[21]

Stefanos Yerasimos da, sınıfsal taban arayışına girişenlerdendir. Hareket noktası, resmi tarihin "Birinci Grup 'ilericilerden' İkinci Grup 'muhafazakârlardan' oluşuyordu" tezi olunca, bu arayış, oldukça ilginç bir yorum getirmiştir. Yerasimos şöyle diyor: "Bu meclis, bürokrat askerlerle eşraf arasındaki ittifakı tam tamına temsil ediyordu ve dolayısıyla bu ittifakın bütün çelişkilerini de taşıyordu. Askerlerin üstünde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin küçük burjuva köktenciliğinin ağırlığı duyuluyordu. Bunlar, isteseler de istemeseler de, Jön Türklere ait 'güdümlü devlet' görüşünün mirasçılarıydı. Buna karşılık eşrafın temsilcileri, aslında

---

21 Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, s. 234. Teziç bu yorumunun zorlama ürünü olduğunu görmüş olacak ki, bunları söyledikten sonra "yine de aralarında kesin bir bölünmeden sözetmek olanağı yok" demektedir. II. Bölüm'de Meclis'in ve grupların yapısı hakkında yapılan istatistiki değerlendirmeler bu tür ayrımların geçersizliğini ortaya koymaktadır.

bürokratik merkeziyetçiliğe karşı oldukları için, daha çok, Prens Sabahattin'in övgüsünü yaptığı liberalizmi benimseme eğilimindeydiler.

"Bunların amacı, köylülerin üretim ve emeğini hiçbir engelle karşılaşmadan, keyiflerine göre düzene sokmak için, kendilerini her türlü devlet müdahalesinden olabildiğince serbest kılabilmekti. Savaş durumunun doğurduğu gereksinmeleri karşılayabilmek için hükümetin güttüğü vergi politikasıyla ve İttihatçılar'ın 'millileştirmeler'den, 'kapitalizme karşı olmak'tan dem vuran söylevleri ile bu işleri yoluna koymak mümkün değildi.

"Onun için de, Meclis'te giderek iki grup oluştu. İlki, ARMHC'ni övüp savunmakta ve genel olarak askerlerle, küçük burjuvazinin bağrından çıkma öteki bürokratlardan oluşmaktaydı. İkincisi ise, Anadolu'nun toprak sahiplerinden ve zengin tüccarlarından oluşmuştu; daha sonra bunlara bir de büyük eşraf ailelerinin zengin çocukları olan askerler eklenmişti."[22]

Milli mücadele yıllarında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de diplomatik temsilciliğini yapan Aralov da zorlama sınıfsal değerlendirmeye girişenlerdendir. Aralov, Meclis'teki İkinci Grup muhalefetini şöyle yorumlar: "Gerici muhalefet hocalarla, büyük toprak ağalarına, eskiden Saray'la sıkı ilişkileri olan bazı memurlara, yüksek generallerden bazılarına, İttihatçılar'ın bir bölümüne dayanmaktaydı. Gericilerin bir kısmı açıkça mücadele ediyordu, ama bunların çoğunluğu gizli gruplar halinde örgütlenmişti. Muhalefet zirai reformdan, köylünün toprağı almasından, işçi sınıfı mücadelesinin gelişmesinden,

---

22 Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizans'tan 1971'e*, s. 676. II. Bölüm'de Birinci ve İkinci Grup üyelerinin sosyal kökenleri üzerine yapılan istatistiki değerlendirme, Birinci Grup'un askeri ve sivil bürokrasiye, İkinci Grup'un ise taşra eşrafı ve toprak sahiplerine dayandığı tezini doğrulamaktadır.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile sıkı bir yakınlık kurmasından korkuyordu."[23]

Bu üç örnekte de, Birinci Grup askeri ve sivil bürokrasiye (Aralov da ek olarak işçi sınıfı ve köylülüğe), İkinci Grup ise eşraf, sermaye çevreleri, toprak sahipleri ve din adamlarına dayandırılmıştır. Bu ayrım arka planda yatan "Birinci Grup ilerici, İkinci Grup gericiydi" şeklindeki önkabulün doğal uzantısıdır. Buna karşılık Ali Gevgilili, Tek Parti Rejimi'ndeki bürokratik, otoriter uygulamaları göz önüne alarak, bir adım geriye bakmakta, otoriter yapının uygulayıcısı Halk Partisi'nin çekirdeğini oluşturan Birinci Grup'u, diğerleri gibi, askeri ve sivil bürokrasinin temsilcisi olarak nitelendirirken, İkinci Grup'un işçi sınıfı ve köylülüğün savunucusu olduğunu söyleyerek Aralov'un tam tersi bir değerlendirme yapmaktadır. Gevgilili, şöyle diyor: "Asker ve sivil bürokrasinin ve küçük burjuva radikalizininin dünya görüşlerini yansıtan Birinci Grup'a karşılık, İkinci Grup köylüsü, işçisi, esnafıyla çeşitli halk sınıflarının özlemlerini dile getirmekteydi. Türk devrimi, dışa karşı birleşen bu 'iktidar ve muhalefet kuruluşları'nın işbirliğiyle gerçekleştirilmiştir."[24]

Gevgilili, bu makaleden 2 yıl sonra yazdığı bir başka makalede de Birinci Grup'un sınıfsal tabanını biraz daha genişletmiş, askeri ve sivil bürokrasiye, ulusal niteliği ağır basan eşraf, toprak sahibi

---

23 S.İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, s. 169-170. Aralov'un meseleyi kendine yontması, iktidar grubuna bir çeşit "sosyalist devrimcilik" atfetmesinin gerçeğin ne kadar çarpıtılması olduğunu, Türk devriminin ilerki aşamalarda otoriter tek parti yönetimine doğru açılımı, yalın biçimde göstermiştir. Birinci Grup'a, taşımadığı bir misyon yükleyen Aralov'un İkinci Grup için söyledikleri de ne kadar doğru olabilir? Sorulması gereken bir başka soru da şudur: İkinci Grup'un yüksek rütbeli generallerden bazılarına dayandığını söyleyen Aralov, acaba İkinci Grup hareketi içinde yalnızca bir yüksek rütbeli subaym (Isparta mebusu Cemal (Mersinli) Paşa) yer aldığının acaba farkında mıydı?

24 Ali Gevgilili, "İnönü Elli Yıla Bakıyor" *Milliyet*, 12 Eylül 1970. Bkz. Ali Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 67-68.

ve sermaye gruplarını da eklemiştir: "Ulusal kurtuluş savaşı, Türkiye'nin bazı egemen güçleri ile geniş halk yığınlarının özlemlerini birleştirebilen olağanüstü bir ittifak altında gerçekleşmişti. Anadolu'nun ulusal niteliği ağır basan eşraf, toprak sahibi ve sermaye grupları ile asker/sivil bürokrasi'nin siyasal programını izleyen ünlü Birinci Grup, ilk TBMM'nin tek gücü değildi. Köylülüğün, işçinin çeşitli çalışan sınıfların sosyal iradesini çokluk dinsel bir görünüm altında yansıtan ünlü İkinci Grup, Kurtuluş Savaşı'nın içine inançla katılmasaydı yeni Türkiye belki de çok acı günler geçirecekti."[25]

Sınıfsal temele dayalı açıklamaların geçerliliğini haklı çıkartacak hiçbir neden yoktur. II. Bölüm'de, grupların sosyal kökenleri hakkında yapılan karşılaştırmalar, bu türden kesin ayrımları doğrulamamaktadır. Her iki grup içinde de toplumun tüm kesimlerinin temsilcisine rastlamak mümkündü. Aradaki asıl ayrımın, Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesine kayıtsız şartsız bağlı olup, adım adım oluşturulmaya başlayan otoriter siyasal çerçevenin savunucusu olanlarla, Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilerle donanıp, sivrilmesine ve rejimin otoriter bir yapıya doğru yönelmesine karşı çıkanlar arasında olduğunu kabul edildiğinde gruplaşmalar daha doğru anlaşılmakta, ayrımı kesin çizgilerle ayrışmış sınıfsal tabanlara dayandırarak açıklamaya çalışmanın yersizliği ortaya çıkmaktadır.

İslamcı çevrelerin bakış açısı

Resmi tarihin gruplar arasındaki mücadeleyi "laik-ilerici/dinci- muhafazakâr" çekişmesine indirgemesi, İslamcı çevrelerin İkinci Grup'a sahip çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kadir Mısıroğlu'nun çalışmaları bu açıdan özellikle önem taşır. Mısıroğlu,

---

25 Ali Gevgilili, "CHP ve Türkiye'yi Anlama Saati", *Milliyet*, 5 Mart 1972. Bkz. Ali Gevgilili, *op. cit.*, s. 388.

Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler adlı kitabında, Birinci Meclis'in ülke sorunlarını dini perspektifle değerlendiren milletvekilleri ile ulusal direniş hareketine katkıda bulunan din adamlarının biyografileri üzerinde çalışmış ve bu kişileri İkinci Grup'a maletmiştir. Mısıroğlu şöyle diyor "Büyük Millet Meclisi'nin bünyesinde muhafazakâr tutumlu insanların Mustafa Kemal Paşa'dan şüphe ettikleri ve fiilen onun karşısında bir grup teşkil eylediklerini biliyoruz"[26]

Mısıroğlu, *Lozan Zafer mi Hezimet mi?* adlı çalışmasında ise İkinci Grup'un Lozan Barış görüşmeleri sırasındaki Misak-ı Milli'den taviz verilmesine karşı direnen tutumunu övmüştür.[27]

Mısıroğlu, *Trabzon Mebusu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey* adlı kitabında da, İkinci Grup üyesi ve bu grubun görüşlerini yaymak amacıyla çıkarttığı *Tan* gazetesi'nin sahibi Ali Şükrü Bey hakkında biyografik bir çalışma yapmış ve İkinci Grup'u bütünüyle dinsel temele dayalı bir muhalefet grubu olarak

---

26 Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, s. 393.

27 Mısıroğlu, kitabının bir bölümünde şunları yazmaktadır: "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde çok şahsiyetli insanlardan müteşekkil ve vatanperver bir kadro olarak bir Muhalefet Grubu teşekkül etmişti. Buna 'İkinci Grup' deniliyordu. Bu grup gitgide kuvvetlenerek Meclise hakim olacak bir duruma gelmişti. İkinci Grup Lozan Müzakereleri kesilip heyetimiz Ankara'ya dönünce, başlayan müzakerelerde gerek Murahhas Heyet ve gerekse Hükümetle Murahhas Heyetinin birlikte hazırlamış oldukları Yeni Sulh Projesi üzerinde fikirlerini açıkça ve mertçe ortaya koymuşlardı. Bunlar 'Misak-ı Milli'den yapılacak en küçük fedakârlığın millet huzurunda kendileri ve bütün Meclis-i Mebusan için bir mahcubiyet teşkil edeceğini ve İnönü'nün riyasetindeki heyetin muvaffakıyetine inanmadıklarını açıkça ortaya koymuşlardı. Bu yüzden Birinci Meclis-i Mebusan'ın İkinci Grup'taki celadetli mebuslarla devamı halinde Lozan'da akdedilen muahadenin mecliste reddi muhakkaktı. Bu vaziyet karşısında 'İkinci Grup'un en kuvvetli adamı ve Hilafet ve Saltanatın ateşin müdafii olan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, feci bir surette şehit ettirilerek ortadan kaldırılmıştır. Müteakiben İkinci Grup mebuslarının meclise girmemelerini temin etmek için seçim yoluna başvurulmuştur. 'Cumhuriyet Halk Partisi' yegane siyasi varlık olarak teşekkül ettirilmek ve bu partiye muhalifler kabul edilmemek üzere iki dereceli seçimle kendi arzu ettiği elemanlardan müteşekkil bir meclis kurmaya muvaffak olmuştur. Bu suretle İkinci Grup'un birçok kıymetli mebusu Meclis haricinde kalmıştır" (Kadir Mısıroğlu, *Lozan Zafer mi Hezimet mi?*, Cilt I, s. 346-348).

gösterme çabasına girişmiştir. Bununla birlikte, İkinci Grup'un lideri Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in görüşlerinin, bu bakış açısına uymadığını doğru bir biçimde saptayan Mısıroğlu, söz konusu kitabında Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'i de çok sert bir dille eleştirerek, İkinci Grup'u İslamcı çevrelere maletme çabasında, bir anlamda kendi içinde çelişkiye düşmüştür.[28]

---

28 Kadir Mısıroğlu, *Trabzon Mebusu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey*, s. 198-199/n. Mısıroğlu, yasamanın üstünlüğü ilkesini savunan ve Meclis'i, Kâbe ile özdeşleştiren Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'i kitabının bu dipnotunda şöyle eleştirmektedir: "Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kendisinden en fazla bahsedilmiş mebuslarından biri olan Hüseyin Avni Bey ötedenberi 'İkinci Grup'un lideri ve bu sebeple de muhafazakâr bir kimse olarak takdim edilegelmiştir. Burada Ali Şükrü Bey'in vefatı dolayısıyla kullandığı 'Ey Kabe-i Millet' ibaresiyle Meclis'i kasdettiği sarihtir. Gerçekten mümin bir kimsenin bir millet meclisini Kâbeye teşbih etmesinin dinen mubalatsızlık teşkil ettiği ve bu haliyle imanlı bir kimsenin irtikab etmesine imkan olmayan bir cürüm teşkil eylediği aşikardır. Bu konuşmanın mütebaki kısımları da bu mantıkla mizan edildiğinde, daha birçok falsolar görülür. Gerçekten burada onun altı buçuk asırlık Osmanlı Saltanatı hakkında umumi bir kanaat izharı şeklindeki sözleri bile bu hükmümüzü ispata kafidir. Hüseyin Avni Bey'in muhalefetinin Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörce davranışlarına münhasır bulunduğu, yoksa ortada temel bir fikri aykırılık mevcut olmadığı, onun Şeriye Vekaleti bütçesinin müzakeresi dolayısıyla söylediği sözlerde daha sarihtir. Hüseyin Avni Bey için calib-i dikkat bir hareket de 2 Aralık 1922 TBMM'nde görüşülen bir teklif dolayısıyla yaptığı konuşmadır. Bu, bir kısım 2. grup mensupları tarafından bir kimsenin mebus seçilebilmesi için o günkü hudutlar dahilinde herhangi bir yerde doğmuş bulunması veya beş sene müddetle aralıksız olarak ikamet etmiş olması şartını getiren teklifti. Bununla kendisi kastedildiği iddiasıyla söz alan M. Kemal Paşa'ya karşı kürsüden cevap olarak söylediği sözler onun bu mevzudaki tutumunu göstermektedir. Son derece altan alan ve böyle düşünülmesine teessüf eden Hüseyin Avni Bey'in nasıl bir kimse olduğunu anlamak için yalnız bu konuşmayı tetkik etmek kafidir. Bir zamanlar Nureddin Topçu'nun kayınpederi bulunması, şöhretinin cephemizde daha da işaa edilmesine sebep olmuşsa da, ahır yıllarını rejimin ağzı kilitli bir noteri olarak geçirmiş bulunması, onun şahsiyetinin değerlendirilmesinde ehemmiyeti küçümsenemeyecek bir hususturu". Aslında, İkinci Grup'un diğer kurucularının görüşleri de çalışma boyunca görüleceği gibi Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in görüşlerine paraleldir. Bu nedenle Mısıroğlu'nun, İkinci Grup'u, resmi tarih anlayışının bu hareketi İslami çevrelere teslim etme yaklaşımına uygun düşecek biçimde değerlendirme çabası havada kalmaktadır. Hüseyin Avni Bey'in görüşleri ve mücadelesini bir başka çalışmada ayrıntılı olarak ele alacağım.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Resmi tarih ve İslâmi çevreler Birinci ve İkinci Grupları analitik olarak birbirleriyle tamamen aynı doğrultuda değerlendirmektedir. Her iki anlayışa göre de Birinci Grup "Osmanlı düzenini yıkıp, yerine laik bir devlet kuran ilericilerin", İkinci Grup ise "Osmanlı düzenine, saltanat ve hilafet kurumlarına sıkıca bağlı muhafazakârların" grubuydu. Değerlendirme böyle olunca, resmi yaklaşım Birinci Grup'a, İslamcı çevreler ise İkinci Grup'a sahip çıkmıştır.

Ayrıntılı iki çalışma

Buraya kadar yapılan değerlendirme Türk tarihyazımında hakim anlayışın, İslamcı çevrelerin ve sınıfsal tabana dayalı açıklama çabalarının TBMM'ndeki Birinci-İkinci Grup ayrışmasını aynı perspektifle değerlendirmekte olduğunu göstermektedir.

Bu aşamada, Birinci Büyük Millet Meclisi üzerine yapılmış iki çalışma üzerinde durmanın yararlı olacağını düşünüyorum. Bu çalışmaların birincisi İhsan Güneş'in, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, ikincisi Ömür Sezgin'in, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*'dur. Her iki kitapta da birincil kaynaklara inilerek bazı doğru ipuçları yakalanmış, ancak her iki çalışmanın da arkasında "ilerici Birinci Grup - gerici İkinci Grup" şeklindeki bakış açısı hakim olduğundan, bu ipuçları resmi anlayışın çerçevesine uyarlanmaya çalışılmıştır.

İhsan Güneş, çalışması sırasında TBMM tutanaklarını, dönemin basınını ve olayları yaşayan kişilerin anılarını geniş biçimde gözden geçirmiştir. Çalışmasında İkinci Grup'un lideri Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in 30 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr* Gazetesine verdiği demecinde açıkladığı İkinci Grup programını da yorumsuz olarak yayınlayan Güneş, İkinci Grup'un faaliyetlerinin bir bölümünü de doğru olarak sap-

tamıştır. İkinci Grup'un Başkumandanlık Kanunu'na karşı çıktığını; İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve yetkilerini saptamak için hazırlanan yasa tasarısında kabine yönetimi getirmeye çalıştığını; TBMM'nin çıkardığı tüm yasaların ülkede eksiksiz uygulanmasını istediğini; hem ulusal egemenlik, hem de özgürlükçü bir politika yanlısı olarak görünmeye özen gösterdiğini; Grup lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in saltanata ilk isyan eden kişinin kendisi olduğunu söylediğini; Meclis'te yoğun bir muhalefet sınavı verip bu sınavda çoğu kez başarı gösterdiğini; Birinci Meclis'in demokratik bir nitelik kazanmasında önemli görev yapmış olduğunu doğru olarak saptayan Güneş, çalışmasının sonuç bölümünde bu saptamalarla tamamen çelişen "resmi anlayışı" tekrarlamaktan kaçınmamıştır. Güneş, çalışmasının sonuç bölümünde şöyle diyor: "Birinci ve İkinci Grup olarak bilinen grupların ideolojik yönlerinin olduğu, Birinci Grup'un Yeni Türkiye'yi demokratik bir temele oturtmaya çalıştığı, İkinci Grup'un ise geleneksel Osmanlı düzenini yaşatmaya çalıştığı ve köktenci değişimlerden rahatsız olduğu söylenebilir."[29]

Çalışmasının arkasında bu ideolojik yaklaşım olduğu içindir ki, Güneş kitabının İkinci Grup'a ayrılmış bölümünde, bir yandan doğru saptamalar yaparken, bir yandan da hiçbir kanıt gösterme gereği duymadan beylik klişeleri tekrarlamıştır. Örneğin, Güneş, İkinci Grup'un ulusal egemenlik anlayışının "irade-i seniyye"nin sınırlarının ötesine geçmediğini ileri sürmektedir.[30] Bu sav, kendisinin birkaç paragraf önce işaret ettiği "İkinci Grup'un ulusal egemenlik yanlısı özgürlükçü bir politika yanlısı olarak görünmeye özen gösterdiği" şek-

---

29 İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, s. 319. İhsan Güneş'in İkinci Grup için yaptığı değerlendirme ve yukarıda değindiğimiz tespitleri s. 142-152 arasındadır.

30 *Ibid.*, s. 147.

lindeki saptamasıyla açıkca çelişmektedir.

Yine, Güneş, herhangi bir kanıt göstermeden, İkinci Grup'un Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na karşı çıktığı ileri sürmüştür.[31] Bu iddianın da arkasında Anayasa'nın ulusal egemenliğe dayalı yeni bir devletin temelini attığı, "Osmanlı düzeninden yana olması gereken (!)" İkinci Grup'un mantıken buna da karşı çıkması gerektiği düşüncesi yatmaktadır. Oysa, Güneş'in kitabında yorumsuz olarak yayınlanan İkinci Grup programının 2. ve 14. maddeleri bu iddianın yersizliğini açıkca göstermektedir. Programın, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirleyen ikinci maddesi şöyledir: "İrade-i hükümet milletin hakimiyetini bilâvasıta izhar eyleyebilmesi ve mukadderatını bilfiil elinde bulundurabilmesi esasına müsteniddir." Bu egemenliğin nasıl kullanılacağını belirleyen 14. maddeyle de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun getirdiği sisteme sahip çıkılmaktadır: "Madde 14- Devletin teşrii ve icrai bütün salahiyet ve kudreti münhasıran Millet Meclisi'nde temerküz eder. İşbu salahiyet ve kudret hiçbir surette tecezzi, terk, ferağ, vekâlet kabul etmez." Programda ne TBMM'nin geçici olduğundan, ne de padişah ya da halifeden tek kelime söz edilmektedir.[32]

Güneş'in, çalışmasına başlamadan önce taşıdığı önyargılar, çeşitli doğruları saptamış olmasına rağmen, olayın bütününü doğru olarak yansıtmasını önlemiştir.

Ömür Sezgin de, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu* adlı kitabında Birinci Meclis'teki siyasal mücadeleyi incelemiştir. Sezgin, Meclis'in 29 ciltlik açık, 4 ciltlik gizli görüşme tutanaklarını gözden geçirmiş ve rejimle ilgili tar-

---

31 *Ibid.*, s. 145.

32 İkinci Grup'un programı için bkz. *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923. Bu program, yeni harflerle, ilk kez İhsan Güneş tarafından yayınlanmıştır. (Bkz. İhsan Güneş, *Op. cit.*, s. 149-151). Bazı okuma hataları ve atlamalar olan bu programın Yücel Demirel tarafından yapılan yeni bir çevrimyazısı VI. Bölüm'de verilmiştir.

tışmaları kitabının temel konusu yapmıştır.

Sezgin, kitabının başında bir temel çatışma mantığı kurmuş, TBMM'ndeki gruplar arasındaki mücadeleyi ve siyasal rejim tartışmalarını, bu temel çatışma mantığı ekseninde açıklamıştır. Sezgin, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin başından beri süregelen ve Birinci Meclis içindeki mücadelenin dinamiğini de açıkladığını öne sürdüğü temel çatışmayı şöyle tanımlamaktadır: "Siyasi düzeyde saltanat/meşrutiyet, ideolojik düzeyde ise dinsel ideoloji/aydınlanma ideolojisi çatışması. Daha basit bir anlatımla, toplum, içlerinde çeşitlilikler de bulunsa, iki büyük cepheye ayrılmıştır. Tartışmaya girmemek için 'kapitalizm öncesi' diyeceğimiz ve hilafet ve saltanat rejiminde ifadesini bulan geleneksel düzenden yana olanlar ile modern devlet ve kapitalist bir toplum yaratma çabasından yana olanlar."[33]

İttihat ve Terakki Dönemi'nde ortaya çıkan bu temel çatışmanın Birinci Meclis Dönemi'nde de sürdüğünü belirten Sezgin, bu temel çatışma mantığını, bu döneme şu şekilde uyarlamaktadır: "Çeşitli isimlerle anılsalar da, bizce BMM'ndeki gruplaşmaların temel nedeni, Müdafaa-i Hukuk döneminde örtük olarak sürdüğünü belirttiğimiz batı tipi 'yeni' bir devlet yanlısı olmak ile eski devlet düzenine bağlı kalmak arasındaki çatışmada yatmaktadır. Daha sonraki çatışmalar hep bu temel nedene indirgenebilir. Elbette bu çatışmanın ortaya çıkış biçimleri çok farklı olmuştur. Ama bu farklar, belirleyici olmayan, geçici ve görünürdeki ayrıntılar olmaktan öteye gitmemektedir."[34] Açıktır ki, bu açıklamanın yukarıda değinilen resmi bakış açısından hiçbir farkı yoktur.

Tutanaklardan, İkinci Grup sözcülerinin hakimiyet-i milliye kavramını sürekli ön plana çıkarttıklarını saptayan Sezgin,

---

33 Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, s. 10.

34 *Ibid.*, s. 19.

bunu açıklamak için bir "artniyet teorisi" mantığı geliştirmiş, İkinci Grup'un hakimiyet-i milliye kavramını öne sürerken aslında saltanat ve hilafetçilik yapmakta olduğunu (kanıt gösterme gereği duymadan) şöyle ileri sürmüştür: "Hakimiyet-i milliye kavramı, salt 'inkılâpçı' grup diye adlandırılabilecek grubun tekelinde sanılmamalıdır... Yalnız şunu eklemek gerekir ki, Mustafa Kemal ve taraftarları nazarında, hakimiyet-i milliye, öngördükleri 'yeni' iktidarın hukuksal dayanağıdır, 'muhafazakârlar' için ise Hilafet ve Saltanat makamının korunmasının garantisidir. Bu iki farklı görüş TBMM'nde değişik konularında, değişik biçimlerde ortaya çıkmış, fiili gruplaşmalara yol açmıştır."[35]

Sezgin, kitabının izleyen bölümlerinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesinden önce gündeme gelen ve TBMM'nin yetkilerini konu alan çeşitli kanunlar üzerinde durmuştur. 18 Ağustos 1920'de gündeme gelen Büyük Millet Meclisi'nin şekil ve mahiyetine dair mevadd-ı kanuniye, 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Eylül 1920'de Meclis'te okunan Halkçılık Beyannamesi ile önceleri padişaha ait yetkilerin TBMM'ne aktarıldığını ve yeni bir devletin kurulmakta olduğunu belirtmiştir. Sezgin, muhaliflerin "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ünvanını taşır" şeklindeki kanun maddesi karşısında ses çıkarmamasını, bu dönemde İstanbul Hükümeti'nin son derece ağır koşullar taşıyan Sevr Antlaşmasını imzalamış olmasına bağlar.[36]

Sezgin, bunun ardından, tutanaklardan, Meclis'e ait olan bazı yetkilerin Heyet-i Vekile tarafından Meclis'in bilgisi dışında kullanılması, yine Meclis'e ait olan bazı yetkilerin

35 *Ibid.*, s. 18.

36 *Ibid.*, s. 53-60.

Heyet-i Vekile'ye aktarılmaya çalışılması karşısında muhalif mebusların karşı çıkışlarını yansıtan güzel örnekler vermektedir.[37] Bununla birlikte, gerçekte, yasama organını üstün kılma anlayışıyla yapılan bu karşı çıkışları, Sezgin, temel çatışma mantığı çerçevesi içinde açıklamaya çalışmıştır: "Biraz uzun olarak yaptığımız bu aktarmalar, Meclis'in normal bir denetleme işlemi olarak görülebilir. Ancak gelişmelerin bütünü içinde konuya bakıldığında bunun hiç de böyle olmadığı anlaşılır. Söz konusu olan doğrudan doğruya bir rejim meselesidir. Daha doğrusu, Hilafet ve Saltanat makamı ile Büyük Millet Meclisi'nin gelecekteki ilişkilerini ve yerini tespit meselesidir. Büyük Millet Meclisi'nin geçici olup olmadığı sorunudur."[38] Aslında, verilen örnekler Sezgin'in bu zorlama yorumunu destekleyen değil, buna ters düşen örneklerdir. Sezgin, Meclis'teki mebusların tümü A-RMHC üyesi iken ve daha Meclis açıldığında hem yasama hem de yürütme görevinin olağanüstü yetkilerle donatılmış TBMM'ne ait olduğu hükme bağlanmışken, muhalif mebusların anayasal çerçeveye sahip çıkarak Meclis üstünlüğü ilkesini savunmalarının, neden Saltanat ve Hilafet yanlısı olmak anlamına geldiğine dair inandırıcı bir kanıt göstermemiştir. Sezgin, yetkilerin Meclis'e ait olduğunu savunmanın nasıl olup da TBMM'nin geçici olduğunu savunmak anlamına geldiğini de açıklamamıştır.

Aslında, Sezgin'in de belirttiği gibi, bu tartışmalarda söz konusu olan doğrudan doğruya bir rejim meselesidir. Ama, çatışma, Sezgin'in ileri sürdüğünün aksine eski/yeni düzen yanlıları arasında değil, yeni düzenden yana olup, bu düzende yasamanın üstünlüğünden yana olanlarla, yürütmenin üstünlüğünden yana olanlar arasındadır.

Sezgin, daha sonra 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerinde

---

37 *Ibid.*, s. 63-66.

38 *Ibid.*, s. 66.

yapılan Meclis tartışmalarını aktarmaktadır. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, idare usulünün halkın mukadderatını doğrudan doğruya ve fiili olarak idare etmesi esasına dayandığını hükme bağlayarak, adı söylenmeden cumhuriyete geçişi ifade eden birinci maddenin, hiçbir tartışma yapılmaksızın kabul edildiğini saptayan Sezgin, bunu nesnel koşulların zorlamasıyla bir uzlaşmanın sağlanmış olmasına bağlamaktadır.[39] Bununla birlikte, Sezgin'in temel çatışma mantığı doğru olsaydı, Meclis'te, yeni bir rejime geçişi haber veren bu madde üzerinde çok sert tartışmaların olması gerekirdi.

Sezgin, daha sonra bütün kanunların yapılması, değiştirilmesi, kaldırılması ile devletlerle antlaşma ve sulh yapılması ve vatan müdafaası ilanı gibi esas hakların Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğunu hükme bağlayan 7. madde üzerinde, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in Meclis'in mutlak olarak hakim olduğuna, bu yüzden de yetkilerinin böyle tek tek sayılması yerine, Heyet-i Vekile'nin yetkilerinin belirlenmesi ve Heyet-i Vekile'nin bu sınırlar içinde hareket etmesinin sağlanmasının daha doğru olduğuna işaret eden konuşmasını aktarmakta ve bu konuşmayı "artniyet teorisi"yle şöyle açıklamaktadır: "Roller değişmiş izlenimini vermektedir. Ne ki, Hüseyin Avni ve muhafazakârlar İcra Vekilleri Heyeti'ne karşı Meclis'in üstünlüğünü savunurlarken, aslında Hilafet ve Saltanat rejimini savunmaktadır. Açıkça söyleyemedikleri düşünce şudur: Büyük Millet Meclisi'nin görevi 'Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar' (Nisab-ı Müzakere Kanunu 1. md) sürecektir. Yani halife - sultan esir bulunduğundan, bütün yetkileri Meclis'e geçici olarak geçmiştir. Bütün yetkiler Meclis'in elinde olduğu kabul edilirse, hilafet ve saltanat

39 *Ibid.*, s. 67.

makamının kurtarılmasından sonra bu yetkilerin yeniden padişaha verilmesi mümkün olacaktır. Ne adına? Hakimiyet-i Milliye adına. Kim tarafından? TBMM tarafından."[40]

Ömür Sezgin'in bu açıklaması da yersizdir. O tarihte, Meclis'te, belki çok küçük bir azınlık, gerçekten böyle düşünüyor olabilir. Ancak bu bakış açısının, o tarihte henüz kurulmamış olan İkinci Grup'a ve bu grubun lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'e maledilmesi önemli bir yanılgıdır. Meclis tutanaklarını ayrıntılı olarak inceleyen Sezgin'in, Hüseyin Avni Bey'in Saray ve çevresine başından beri yönelttiği eleştirileri, TBMM'ye değil geçici gözüyle bakmak, TBMM yönetiminin kalıcılığını sağlamaya yönelik tedbirler alınması yolundaki uyarılarını görmemiş olması şaşırtıcıdır. Hüseyin Avni Bey'in bu konuya ilişkin sözlerine birçok örnek gösterilebilir. Örneğin, daha saltanat kaldırılmadan ve İkinci Grup kurulmadan önce, 24 Nisan 1922'de şunları söylemektedir: "İslam kılığına bürünerek saraylara girmiş, kendi yaldızlı üniformalarıyla milletin arasına girerek tahakküm edip keyif ve zevklerini yapan adamlar bu milleti uçurumlara sürükledi. Bunu yıkacağız, yıkacağımızı şununla ispat ediyoruz ki, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu herkes var kuvvetiyle, birlik halinde çıkarmak için çırpınıyor ve artık bizim Hükümet diye öteden beri şirket gibi maaş almaktan başka bir iş görmeyen mahalli idareyi yavaş yavaş kendi işini kendi memuriyetini milletin kendisine bırakmak için çalışıyoruz. Keza Büyük Millet Meclisi bunun için çalışıyor ve buna azmetmiş tarihi vazifesi bu inkılâbı yapmak ve bu fikri hazırlamakta olduğunu pek güzel takdir buyurmuştur. Efendiler, iki üç sene evvel Teşkilat-ı Esasiye ruhunu kimse anlayamıyordu, ya bugün; değil Meclis-i Ali, halkın yüzde sekseni anlıyor. Efendiler, millette inkılâp fikrini uyandıralım. Aksi takdirde yine yarın

40 *Ibid.*, s. 69-71.

müstebit bir sultanın esiri olursunuz. Benim maksadım sultan değildir, sultanlar bir heyûlâdır. Onun etrafını saracak yaldızlı ünifformalı eşhas haşarattır. Ben de iman ediyorum ki hakikaten millet uyanmıştır. On beş sene evvel bu gibi sözleri ağzınıza alamazdınız. Alanların yeri zindanlardı. Fakat bugün bunların yeri şeref sandalyesidir. Heyet-i Celile pek az zaman zarfında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tatbike mecbur kalacaktır. Çünkü inkılâp böyle olur. Heyet-i Celile'den istirhamım, ilk geldiğiniz günden itibaren Teşkilat-ı Esasiye'yi hazırladınız, yarın tatbikatında müşkilata tesadüf edilmemek üzere, bugünden onun ruhunu ve onu tatmin edecek kanunu hazırlamanızı istiyorum. Yarın doğacak olan ve vereceğimiz milli istiklali yalnız kendimize inhisar ettirmeyelim. Milli istiklal bizim değil milletindir. Onlarındır, ferdindir. Milli hükümete ısındırmak için, bugün teşkil edeceğimiz hükümetin şeklini devletin bütün şuabatını öğretelim ve milleti idare edecek elleri hazırlayalım. Bugünden onların muhtaç olduğu teşkilatın esasını kuralım."[41]

Sezgin, çözümlemelerini Birinci ve İkinci Grupların yapısı hakkında, kendi bakış açısına ve temel çatışma mantığına ters düşen bir değerlendirmeyle sürdürür: "Birinci Grup'un aynı ve belirli bir siyasi görüşü savunanlardan değil, fakat daha çok Mustafa Kemal'e koşulsuz bağlı olabilecek kişilerden oluştuğu ileri sürülebilir. İkinci Grup ise Mustafa Kemal'in diktatörlüğüne engel olmak, 'Hakimiyet-i Milliyeyi' gerçekleştirmek gerekçesiyle ortaya çıkmış olsa bile, belirli bir görüşe sahip üyelerden oluşmamaktadır."[42]

Bu değerlendirmenin ardından, muhalif mebusların ağırlıkta olduğu özel komisyonun hazırlayarak 24 Kasım 1921'de Meclis'e sunduğu ve kabine sistemine geçişi öngören "He-

41 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 379-383.

42 Ömür Sezgin, *Op. cit.*, s. 83.

yet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyetine dair kanun teklifi"ni ele alan Sezgin, bu teklifle Osmanlı düzeninin savunulduğunu ileri sürmüştür. Oysa, kanun teklifi, o ana kadar uygulanmakta olan ve Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında yetki toplulaşmasına yol açan kuvvetler birliği ilkesinin terk edilip, Meclis üstünlüğü çerçevesi içinde kuvvetler ayrımına geçişi öngörüyordu[43]

Bu noktadan sonra Sezgin'in çözümlemesinin en zayıf noktası gelmektedir. Kitabının başından sonuna kadar muhaliflerin ve İkinci Grup'un hakimiyet-i milliye kavramı arkasına gizlenerek aslında Saltanat rejimini savunduğunu iddia eden Sezgin, İkinci Grup'un saltanatın kaldırılması sırasında Birinci Grup'la aynı doğrultuda hareket etmesini, temel çatışma mantığı içinde açıklayamamaktadır. Bilindiği gibi saltanat, Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey'in -o da kendisine söz verilmemesine kızarak- yaptığı itiraz dışında, oybirliğiyle kaldırılmıştır. Eğer, Sezgin'in iddia ettiği gibi muhalifler ve İkinci Grup başından beri saltanat rejimini korumayı amaçlasalardı, bu konuda en azından bir direnç göstermeleri gerekmez miydi? Sezgin de kitabında bu soruyu, "bu olay nasıl açıklanabilir?" diye ortaya atmakta, ardından bazı gerekçeler ileri sürmektedir[44] İlk gerekçe, "Padişah'ın Ankara Hükümeti'ne karşı cephe alması ve İtilaf Devletleri'nin istekleri doğrultusunda hareket etmesinin, ideolojik düzeyde saltanata bağlı olanlar nezdinde bile padişahı savunma olanağını ortadan kaldırması"dır.[45] Bu inandırıcı bir gerekçe olamaz, çünkü Padişah'ın bu tavrı yeni değildir. Padişah, işgalin hemen ardından bu politikayı benimsemiş, 3 yıl boyunca "inanç ve ısrarla" bu yönde hareket etmiştir. Sezgin'in açıklamasından çıkan sonuca göre, muhalifler 3 yıl boyunca bunu görememiş, devamlı olarak

---

43 *Ibid.*, s. 85-96. Bu kanun teklifinin ayrıntılı çözümlemesi için V. Bölüm'e bakınız.

44 *Ibid.*, s. 98.

45 *Ibid.*, s. 98.

gizliden gizliye padişahı savunmuş, saltanatın kaldırılması gündeme gelince de, bir gün içinde 'İstanbul'un ihaneti'nin ve onu savunma olanağının ortadan kalktığının farkına varmıştır!

Sezgin, ikinci gerekçesini şöyle açıklıyor: "Hakimiyet-i Milliye adına Mustafa Kemal'e ve yeni bir devlet kurmaktan yana olanlara karşı gelişen muhalefet giderek 'mutlakiyet'e karşı olmak zorunluluğuna itildi. Gerçekte, Mustafa Kemal'in 'mutlakiyetçiliğine' karşı çıkmakta idiler, ama mücadelelerini meşru kılmak için genel olarak mutlakiyete, tek kişi yönetimine karşı çıkmak durumunda kalmışlardı. 'On tane vekil arkadaşımıza, seksen tane paşamıza reyimizi, irademizi teslim edip satamayız' diyenler elbette Saltanat'ın kaldırılması söz konusu olduğunda, buna karşı çıkamazlardı."[46] Bu açıklama da inandırıcı değildir. Eğer amaçları saltanatın korunması, bunun da aracı hakimiyet-i milliye kavramı olsaydı, İkinci Grup'un, amaç elden giderken, her ne pahasına olursa olsun buna şiddetli tepki göstermesi gerekirdi. Uzun süre belirli bir "amaç" için mücadele ettiği söylenen bir muhalefet hareketi, bu "amaç"ları net ve geri dönülmez bir biçimde "yok edilirken" nasıl olur da buna sessiz kalabilirdi? Sezgin'in çözümlemesinin bu aşamasında, temel çatışma mantığının geçersizliği iyice ortaya çıkmakta, bir anlamda belli bir "amac"a ulaşmak için kullanılan "arac"ın, artık asıl "amaç" haline geldiği gibi ilginç bir sonuca varılmaktadır.

Sezgin'e göre Saltanatın kaldırılmasında sağlanan oybirliğinin üçüncü gerekçesi, saltanatla hilafetin ayrılması ve halifenin güvence altına alınması olarak belirtilmektedir ki, bu doğrudur ve Meclis'teki müstakil hocalarla uzlaşma zemini yaratmıştır.

Sezgin, kitabının devamında Karahisar-ı Sahip mebusu

---

46 *Ibid.*, s. 98-99.

İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi'nin "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" adıyla yayınlandığı broşüre değinmektedir. İkinci Grup üyesi bile olmayan ve hareketi küçük bir çevreyle sınırlı olan, bu açıdan da cılız bir ses olmaktan öteye gitmeyen Şükrü Hoca'nın bu broşürünü, temel çatışma mantığına uygun düştüğü için abartan Sezgin, "Hoca Şükrü Efendi Meclis'te en mutaassıp dinci mebuslardan biri idi. Görüşlerini tüm muhaliflerin ve özellikle bir bütün olarak İkinci Grup'un görüşleri olarak ele almak ne derece doğru olabilir? Elbette Hoca Şükrü Efendi muhalefet lideri durumunda değildir, ama, siyasi rejim konusunda çatışan iki görüşten birini en net biçimde dile getirmiştir. Gerek Meclis içinde gerek Meclis dışındaki çatışmalar ancak bu zıt görüşün ışığı altında değerlendirilebilir" demektedir.[47] Aslında, Hoca Şükrü gibi düşünenler Meclis'te çok küçük bir azınlık oluşturuyordu ve bunların İkinci Grup'un muhalefetiyle uzaktan yakından ilgileri yoktu. Kaldı ki, bu risale bir gerçeği yalın bir biçimde göstermesi bakımından önem taşır. Birinci Meclis'teki muhafazakarlar, Sezgin ve diğer resmi tarih yazarlarının ileri sürdüğü gibi, bazı başka kavramların arkasına sığınarak, gizliden gizliye saltanat savunuculuğu yapmamış, Hoca Şükrü Efendi örneğinde olduğu gibi görüşlerini açıkca sergilemekten kaçınmamıştır. Hoca Şükrü Efendi'nin risalesinden bu ders çıkartılmalı, İkinci Grup sözcülerinin hakimiyet-i milliye kavramına sahip çıkmalarının ve meclis üstünlüğü ilkesini savunmalarının arkasında bir takım "artniyetler" arama çabasına girişilmemeliydi.

Sezgin'in kitabıyla ilgili eleştirileri, Tek Parti Rejimi'nin tüm ağırlığıyla sürdüğü 1943 yılında, bu rejimin uygulayıcısı Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmi yayını olarak basılan *Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi* adlı broşürde muhalefet için

---

47 *Ibid.*, s. 104.

yapılan değerlendirmeyi aktararak bitirmek istiyorum. Bu yayında Birinci Meclis'teki muhalif hareketler şöyle anlatılıyor:

"Büyük zafer ile memleketin büyük bir kısmının düşman istilasından kurtarılması gerçekleşince bu emsalsiz eseri yaratanlara karşı bütün yurttaşların yüreğini hayranlık ve minnet duygusu kaplamıştı, fakat büyük kumandan ve arkadaşları, önceden karar verdikleri gibi, hemen memleketin ilerlemesine engel olan müesseselerden sıyrılmak ve yeni bir devlet kurmak işine koyulmak istediler. O zaman memleketin iç meseleleri tabiatiyla ortaya konacaktı. Bu meseleler hakkında gidilecek yolda ise düşünüş farkları istiklal savaşı esnasında bile kendini açık olarak göstermişti. Bu devirde iç meseleye ait düşünüşler şu üç zümre içinde toplanabilir.

A) Terbiye ve mizaç itibarıyla muhafazakar olanlar. Bunlara göre istiladan kurtarılmış olan memleket, eskisi gibi idare olunmalıydı. Padişahlık ve hiç olmazsa halifelik devam etmeliydi, eski geleneklere dokunulmamalıydı. Kanunlar din hükümlerine göre düzenlemeliydi, eski müesseseler zararlı değillerdi, tersine onlar kuvvetimizi teşkil ediyordu. Medreselere, din terbiyesine daha çok önem verilmeliydi.

B) Daha mutedil muhafazakarlar. Bunlara göre memleket müesseselerinde değişmeler olmalıdır. Fakat bunlar hemen kökten yapılamaz. Türkiye İslamlık esasına dayanan bir memlekettir. Bu esas korunmalı ve bu esas dairesinde yenilikler zamanla ve tedrici olarak gerçekleştirilmelidir. Kökten her türlü değişiklik memlekette sarsıntılar yapacağı için böyle bir siyasetten çekinilmelidir.

C) Garp ve hususiyle Fransa demokrasisinin hayranları. Bunlara göre büyük bir kahraman ve arkadaşları millet birliğini kurarak ve yeniden ordu yaratarak müstakil bir vatan sağladılar. Onların büyük hizmetleri tarihimizin daima övünülecek bir abidesi gibi kalacaktır. Fakat bu zafer gerçek-

leştikten sonra artık hükümet başka demokrat memleketlerde olduğu gibi kurulacak partilere bırakılmalıdır. Garbın demokrat memleketlerinde olduğu gibi bizde de muhafazakarlar, terakkiperverler, kökten yenilik isteyenler ayrı ayrı partiler kurmalı, bunlar propaganda yapmalı, birbirleriyle savaşmalı, seçimde muvaffak olanlar hükümete geçmeli ve programı dairesinde memleketi idare etmelidir."[48]

İlk paragrafta (A) Hoca Şükrü ve onun gibi düşünen ve çok küçük azınlıktaki mebuslar kastedilmektedir. İkinci paragrafta (B) sözü edilen düşüncedeki mebuslara hem Birinci, hem de İkinci Grup içinde rastlanmaktadır. Burada asıl olarak, yöneticileri Birinci Meclis'te Birinci Grup içinde yer alan, daha sonra da Cumhuriyet Halk Fırkası içinde faaliyet gösterip, Mustafa Kemal Paşa'ya ters düşerek bu partiden ayrılarak 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuranların görüşü vurgulanıp, eleştirilmektedir. İkinci Grup'un karşı çıkışları ise son paragrafta (C) aktarılmıştır. Yıl 1943'tür ve Avrupa'da savaş sürmekte, demokrasinin iflas etmiş bir rejim olduğu iddiasıyla işbaşına gelmiş totaliter, faşist rejimler hükümranlık sürmektedir. Türkiye'nin tek parti rejimi de, bu anlayışa paralel bir biçimde, demokratik rejimi savunanlarını, o günkü koşullar altında bunları yazarak eleştirmekte; çoğulculuğu savunmayı adeta suç olarak göstermektedir.

Farklı sesler

Türk siyasal tarih yazımında egemen anlayış, Birinci Meclis'teki Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki mücadeleyi laik cumhuriyet yanlısı ilericilerle, Osmanlı düzenini savunan saltanat yanlısı gericiler arasındaki mücadele olarak göster-

---

48 *Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 8-9.

mekle birlikte, bazı gazete, dergi makalelerinde, ansiklopedi maddelerinde ve bazı kitapların satır aralarında, bu mücadeleyi farklı boyutlarda değerlendiren farklı seslere de rastlanmaktadır.

Bu yazıların çoğu, Tek Parti Dönemi sona erdikten sonra yazılmıştır. Bu açıdan, 17 ve 24 Temmuz 1946'da iki sayı olarak yayınlanan ve sıkıyönetim komutanlığının baskıları sonucunda yayınına son verilen, Hüseyin Avni Ulaş'ın sahibi olduğu *Mesuliyet* adlı dergideki yazılar önemlidir. İkinci Grup'un kurucularından Mersin Mebusu Salahattin Köseoğlu, bu dergide "Birinci Büyük Millet Meclisinde İkinci Grup" başlığını taşıyan iki bölümden oluşan bir yazı yazmıştır. Köseoğlu, yazısında İkinci Grup'un her türlü şahıs istibdadını önlemek, şahsi hakimiyetler yerine kanuni hakimiyetler ikamesi gayesiyle kurulduğunu, Grup'un Meclis diktatoryasına taraftar olup şahıs otokratlığına muhalif olduğunu belirtmektedir.[49]

Birinci Meclis döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşı olan ve uzun süre Heyet-i Vekile Reisliği yapan Rauf (Orbay) Bey de İkinci Grup muhalefetini değerlendirirken "İlerici Birinciler - Gerici İkinciler" şeklindeki nitelendirmeye ilgisiz kalmaktadır: "Muhaliflerin başında görülen Hüseyin Avni, Çolak Salahattin ve onlara iltihak eden Kara Vasıf beyler, benim de Mustafa Kemal Paşa'nın da arkadaşlarımızdı. Bunların başlıca muhalefetleri 'devlet ve hükümet işlerinin Meclis murakabesinden sıyrılarak tek elden yürütülmeye doğru gittiği' kanaatlerinden doğup, bunu önlemeye matuf görünüyordu. Bu noktada, pek hassas olduklarını belirterek, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın hem Meclis, hem Hükümet başkanı ve aynı zamanda başkumandan

---

49 Salahattin Köseoğlu "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup", *Mesuliyet*, Sayı 1, 17 Temmuz 1946 ve Sayı 2, 24 Temmuz 1946.

olarak bütün yetkileri elinde toplamış olmasından endişe ettiklerini gizlemiyorlardı. Halbuki, o günkü durumda, böyle olması zaruri idi. Başka çare yoktu. Fakat bu gerçeği, karşı tarafın milli hakimiyet hassasiyetine anlatmak güçtü."[50]

Mete Tunçay da Rauf Bey'in bu değerlendirmesinde uygun düşecek biçimde, İkinci Grup'un temel amacının Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olduğunu, ancak grubun niteliğinin yeterince araştırılmadığını ve konunun "karanlıkta kaldığını" belirtir.[51] Erik Jan Zürcher de aynı doğrultuda bir değerlendirme yapmakta, İkinci Grup'un radikallerden muhafazakarlara çok farklı görüşte üyeleri olmakla birlikte, tek amaç için birleştiklerini, bunun da "Millet Meclisi'nin egemenliğini korumak ve Mustafa Kemal'in diktatörce yetkiler elde etmesini engellemek" olduğunu belirtmektedir.[52] Zürcher, yakınlarda yayınlanan bir başka kitabında da tıpkı Tunçay gibi, konunun yeterince araştırılmamış olduğunu vurgulayarak, "İkinci Grup üzerine yapılması fazlasıyla gecikmiş bir araştırma, çağdaş Türkiye'nin doğuşu çalışmalarına önemli bir katkı oluşturabilir" demektedir.[53]

Nurettin Topçu'nun yönettiği *Hareket* Dergisi'nin, Hüseyin Avni Ulaş'ın ölümünden sonra Mart ve Nisan 1948'de yayınlanan 13 ve 14. sayıları Hüseyin Avni Ulaş özel sayıları olarak çıkmıştır. Derginin bu sayılarında yer alan makalelerde Hüseyin Avni Ulaş, hürriyet ve demokrasi kahramanı olarak sunulmuş, Birinci Meclis'teki mücadelesi, Fransız Devrimi'nde Danton ve Mirabeau'nun mücadelesine benzetilmiş, İkinci Grup, onun şahsında gerçek bir demokrasi ve özgürlük hareketi olarak anlatılmıştır. Lütfü Bornovalı, bu dergide ya-

50 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay*, s. 57.

51 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 46-47/n.1

52 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, s. 229.

53 Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 37.

yınlanan "Partiler Karşısında Hüseyin Avni" adlı yazısında, Meclis içinde grupların oluştuğunu, sayıca az, ancak izlediği haklı dava bakımından çok daha güçlü olan İkinci Grup'un, en büyük dayanağını Hüseyin Avni de bulduğunu; hakiki demokrasinin tam bir ifadesi olan İkinci Grup'un mücadelesinin Meclis tutanaklarını memleket tarihine şeref verecek sayfalarla doldurduğunu; bir çeşit parti tecrübesi demek olan İkinci Grup'un memleket tarihi için hiç de şeref ifade etmeyen entrikalarla bertaraf edildiğini yazmıştır.[54] Hüseyin Avni Ulaş'ın ölümünü duyuran 24 Şubat 1948 tarihli *Vatan* Gazetesi'nde de "Misak-ı Millinin teşekkülünde büyük rolü olan Hüseyin Avni Ulaş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci devresinde reislik yapmış ve yine bu senelerde, Mecliste ilk muhalefet cephesini yaratarak, memleketin demokrasi yolunda ilerleyişine geniş ölçüde hizmet etmiştir" denmektedir[55]

Dr. Fahri Can da, *Yakın Tarihimiz* adlı ansiklopedik dergide, İkinci Grup'un, o devrin gerçek demokrasi yoluna ilk yönelme hareketi sayılması gerektiğini vurgulamaktadır.[56]

Tahsin Demiray, 1948-1950 arasında yazdığı ve Tek Parti Dönemi'ni eleştirdiği bir dizi makalede, İkinci Grup muhalefetini özgürlükçü ve demokrasi yanlısı bir hareket olarak

---

54 Lütfü Bornovalı "Partiler Karşısında Hüseyin Avni", *Hareket*, Sayı 14, Nisan 1948, s. 7. *Hareket* Dergisinin Mart 1948 tarihli 13. sayısında şu makaleler yer almaktadır: Nurettin Topçu, "Hüseyin Avni; Birinci Meclisin Dağılmasına Kadar"; A. Ihsan Balım, "Hüseyin Avni Ulaş'm Büyük Ruhuna"; Lütfi Bornovalı, "Hüseyin Avni"; Yusuf Keçecioğlu, "Ardından". Nisan 1948 tarihli 14 sayıdaki makaleler ve yazarları ise şöyledir: Nurettin Topçu, "Hüseyin Avni: Birinci Meclisin Dağılmasından Sonra"; Mehmet Ulaş, "Babamın Hususiyetleri"; Lütfü Bornovalı "Partiler Karşısında Hüseyin Avni"; Cahid Okurer, "Karakter Kahramanı Hüseyin Avni"; Dergide Hüseyin Siyret'in "Hüseyin Avni'ye" adlı şiirine de yer verilmiştir. Ayrıca, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Adnan Adıvar, Mim Kemal Öke, Asaf Muammer, Mehmet Nuri, Kamil Miras, Basri Çantay ve Kemal Fikret Arık'ın, Hüseyin Avni Ulaş'la ilgili çeşitli sorulara cevapları "Merhum Hüseyin Avni Ulaş Hakkında Açtığımız Anket" başlığıyla yayınlanmıştır.

55 *Vatan*, 24 Şubat 1948.

56 Fahri Can "Kara Vasıf Bey", *Yakın Tarihimiz*, Cilt IV, Sayı 48, 24 Ocak 1963. s. 258.

sunmuştur. Demiralay, Birinci Grup- Halk Partisi çizgisi karşısında, İkinci Grup-Terakkiper Cumhuriyet Fırkası - Serbest Fırka-Demokrat Parti arasında bir devamlılık olduğunu ileri sürerek, bunu aynı şeyleri dile getiren tek bir muhalif çizgi olarak değerlendirmektedir. Demiralay'ın yazılarında sürekli olarak vurguladığı ana tema özetle şöyledir: Milli mücadeleyi başarıya ulaştıran Büyük Millet Meclisi, yeni bir Türk devletinin başlayışı idi. Sağlanan birlik "içi maksatlarla dolu ve gayet ustalıkla hareket eden bir hizip olan" Birinci Grup'un kurulmasıyla bozuldu. Mustafa Kemal Paşa Meclis'te bir "şef" ve "ayrı bir kuvvet" olarak sivrildi. Birinci Grup'un, tüm muhalefeti susturarak tek parti yönetimi kurmak şeklinde özetlenebilecek olan "milli cidalin dışında kalan gizli amaçları" bir-iki yıl sonra birkaç kişi tarafından farkedildi ve bunlar Birinci Grup'un karşısına İkinci Grup olarak dikildiler. Birinci Grup, bozgunculukla suçladığı İkinci Grup'u 1923 seçimleriyle yok etti. 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası "aynen kendilerinden evvel beliren, ancak az oldukları için kolayca yok ediliveren İkinci Grup"un faaliyatlarını yükseltti. Ancak aynı yöntemle susturuldu. 1930'da güdümlü olarak kurulan Serbest Fırka da İkinci Grup ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkacılar'ın kelime ve cümlelerini aynen kullandı; öncekilere hangi ağır suçlamalar yapıldıysa, onlara da aynısı yapıldı. Ardından Demokrat Parti kuruldu. O da kendinden öncekilerin şikayetlerini yükseltmektedir ve yine onların aldıkları karşılığı almakta, "bozguncular, mürteciler, kızıllar" diye suçlanmaktadır."[57]

Kemal Karpat da *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı Türkler

---

57 Tahsin Demiray, bu makalelerini 1955'te, *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları (1948-1950 Makaleleri)* adlı kitabında toplamıştır. Burada özetlenen bakış açısı için özellikle "Tarihi Bir İdrak Rekoru" başlıklı makaleye bakılabilir (Bkz. Tahsin Demiray, *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları (1948-1950 Makaleleri)*, s. 102-104).

(Cumhuriyet Devri) maddesinde Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki mücadeleyi "farklı halkçılık anlayışları" ekseninde açıklar. Karpat, İkinci Grup'un iktisadi ve sosyal değişmeleri ön plana alarak, devlet kuvvetini elinde bulunduran bürokrasiyi köklü bir değişikliğe tabi tutarak daha pratik ve yararlı hale sokmak istediğini belirterek "bu grup için milli mücadelenin dahilindeki gayesi halkın günlük hayatına tesir eden çeşitli idari güçlükleri ortadan kaldırarak maddi, manevi gelişmesini sağlayacak bir ortamı hazırlamaktı" der. Karpat'a göre İslam sosyalistleri, laik sosyalistler, Avrupa'ya eğilimli liberaller, adem-i merkeziyetçiler ve bazı muhafazakarlardan oluşan İkinci Grup, halkçılıktan "idare ve halkın birleşmesi ve verilecek kararların halkın isteklerine, ihtiyaçlarına uygun olduğu kadar, kültürüne, geleneklerine ve yaşayışına da uygun olmasını" anlıyorlardı. İkinci Grup'un dikta rejimine karşı Büyük Millet Meclisi'nin hakimiyetini savunduğunu ve meclis başkanlığı ile hükümet başkanlığını birbirinden ayırmayı düşündüğünü de belirten Karpat, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanan ve çoğunluğu oluşturan Birinci Grup'un halkçılık anlayışını ise şöyle açıklıyor: "Grup'a hakim olan halkçılık düşüncesi, halk adına hareket ederek onun iyiliğine yarayacak kararları kuvvetli bir idare vasıtası ile yürütmek merkezinde idi." Karpat, Birinci Grup'un bu halkçılık anlayışına uygun olarak, bürokratik gelenek ve devletçi görüşü benimsediğini, devlet otoritesini alabildiğine genişletmeye taraftar olduğunu söylemekte, bu eğilimlerin kısa bir süre sonra etkisini gösterek bütün muhalifleri yok etmekle sonuçlandığını vurgulamaktadır.[58]

Kurtuluş Kayalı'nın, son dönemde yazdığı iki ayrı yazı,

---

58 Kemal Karpat, "Türkler (Cumhuriyet Devri), *İslam Ansiklopedisi*, 131. Cüz, s. 394. Karpat, yazısında Hüseyin Avni Ulaş'ın laik sosyalist (?) olduğunu ileri sürmektedir!

İkinci Grup muhalefetinin doğru olarak anlaşılmasına katkıda bulunan farklı sesler arasında sayılmalıdır. Kurtuluş Kayalı, iki ayrı ansiklopedi için hazırladığı, "1. TBMM'de muhalefet" ve "Milli Mücadele sırasındaki muhalefet ve İkinci Grup" başlıklı yazılarında, düşünsel bir tepkiden kaynaklanan ve bu anlamda da Türkiye'de gelenekselleşmiş icazetli muhalefet sınırını aşan bir hareket olarak tanımladığı İkinci Grup muhalefeti hakkında bir çok doğru tespitte bulunmuştur.[59] Kayalı, bu yazılarında, arkasında askeri güç bulunan ya da herhangi bir tarihsel geçmişi olan bir karizmatik öndere dayanmayan İkinci Grup muhalefetinin, Birinci Meclis'teki bazı uygulama girişimleri karşısında oluştuğunu, Türkiye'de karizmatik önderler arasındaki mücadele abartılıp, düşünsel muhalefet ciddiye alınmadığından, tarihçilerin bu hareketle ilgilenmediğini belirtmektedir. İkinci Grup hakkında yapılan İslamcı ve muhafazakar nitelemesinin en azından tartışmaya açık olduğunu da söyleyen Kayalı, Türkiye'de demokrasinin böylesi anlaşılmamış ve genelde görmezlikten gelinmiş bir tarihsel grubu olduğunu, Grup'un temel düşüncelerin Türkiye'de hemen hemen hiç merak edilmediğini, sadece önde gelen önderlerinin Atatürk'e karşı eleştirilerinin altının çizildiğini, hareketin bir tepki hareketi olarak algılandığını da doğru olarak saptamıştır. Kayalı, haklı olarak, İkinci Grup muhalefetinin boyutunun anlaşılabilmesi için, temel muhalefet konularının Meclis'te ortaya çıkan somut tartışmaların çerçevesi içinde değerlendirmesi gerektiğini de belirtmektedir.

---

59 Kayalı'nın tespitleri için şu iki yazıya bakınız: Kurtuluş Kayalı "1. TBMM'de muhalefet", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yay., s. 1161-1167. Kurtuluş Kayalı, "Milli Mücadele sırasındaki muhalefet ve İkinci Grup", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yay., s. 1862-1863.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE GİDEN YOL

30 Ekim 1918'de Ege Denizi'ndeki Limni adasının güney kıyısında küçük bir liman kenti olan Mondros'ta Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri karşısındaki konumunu belirleyen ateşkes anlaşması bir savaşı sona erdirirken, içiçe geçmiş bir olaylar yumağı olan Milli Mücadele sürecini de başlatmıştır. Gerçekten de dini temele dayalı bir imparatorluktan laik, ulusal bir cumhuriyete geçişin temel dayanağını oluşturan Milli Mücadele dönemi, oldukça kısa süre içinde yaşanan yoğun ve değişik olayları içinde barındırır: Bir yanda bir devletin hızla çöküşü, öte yanda yeni bir devletin kuruluşu, ülkenin işgali ve işgalci güçlere karşı çok cepheli savaş ve iç savaş, ülkenin sınırlarının belirsizleşmesi, iki ayrı yönetimin kurulması, iktidar boşluğu ve buna bağlı olarak iktidar mücadelesinin sürekli gündemde kalması ve farklı siyasal rejim anlayışlarının birbirleriyle çarpışması gibi birçok önemli olay hep bu kısa dönem içinde yaşanmıştır.

25 maddeden oluşan ateşkes anlaşmasının koşulları son derece ağırdı. Anlaşmanın birinci maddesiyle Çanakkale ve İstanbul boğazlarının denetimi İtilaf Devletlerinin eline geçiyor, beşinci madde uyarınca sınır güvenliği ve iç güvenlik için gerekli görülecek sayıdaki asker dışında kalanlar terhis ediliyordu. Anlaşmanın özellikle 7. ve 24. maddeleri Anadolu'nun işgal edilmesinin zeminini hazırlıyordu. 7. maddeye göre İtilaf Devletleri güvenliklerine yönelik bir durumun ortaya çıkması halinde istedikleri stratejik noktaları ele geçirme hakkına sahipti. 24. maddeye göreyse İtilaf Devletleri Erzurum, Van, Elazığ, Bitlis, Diyarbakır ve Sivas olmak üzere altı vilayette karışıklık çıkması halinde buraların herhangi bir bölümünü işgal edebilecekti.

Ateşkesin hemen ardından son İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yöneticileri Enver, Talat ve Cemal Paşalar bir Alman gemisiyle yurt dışına kaçarken, 55 savaş gemisinden oluşan İtilaf donanması 13 Kasım 1918'de İstanbul limanına demir attı. Bunu ateşkes anlaşması koşullarının adım adım devreye sokulması, ülkenin değişik yörelerinin İngiliz, Fransız, İtalyan kuvvetlerince işgali izledi.

Bu arada İtilaf Devletlerinin savaş sırasında yönetimde olan İttihat ve Terakki Hükümeti'nden hesap sorma çabaları giderek artıyordu. İttihat ve Terakki karşıtı bu tutum Padişah Vahdettin'in İttihatçılara karşı tutumuyla bir anlamda örtüşüyordu. İttihat ve Terakki Hükümeti yönetimi boyunca bütün gücü elinde tutarak Saltanat kurumunu ikinci planda tutmuştu ve şimdi bunun hesabının sorulması için bir fırsat ele geçmişti. Bu ortam içinde önde gelen İttihatçılar hakkında soruşturma ve kovuşturmalar yoğunlaşmış, suçlu görülenler birbiri ardına tutuklanmaya başlamıştı. Bu uygulamaların bir uzantısı olarak 21 Aralık 1918'de, İttihat ve Terakki Dönemi'nde seçilmiş olan ve çoğunluğu İttihatçı mebuslardan oluşan Osmanlı Meclis-i Mebusanı Padişah Vahdettin tarafından feshedildi.

Böylece Padişah ve hükümetin kararları üzerindeki denetim mekanizması da ortadan kalktı. 3 Mart 1919'da da Padişahla uyum içinde çalışan ve Milli Mücadele döneminin İstanbul'una damgasını vuracak olan Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu.

İstanbul ve İttihat ve Terakki'nin kurtuluş stratejileri

Milli Mücadele döneminin en önemli halkalarından biri 15 Mayıs 1919'da İngiliz, Fransız ve Amerikan savaş gemileriyle korunan Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkması, kent ve çevresini işgal ettikten sonra, İç Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamasıdır. İzmir ve çevresinin işgali Anadolu'yu kısa sürede bir barut fıçısına dönüştürmüş, Mondros ateşkes anlaşmasından sonra filizlenen direniş hareketlerinin örgütlenme sürecini hızlandırmıştır.

Anadolu direniş hareketinin örgütlenme biçiminin ayrıntılarına girmeden önce, Saray çevresinin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ve İttihat ve Terakki'nin işgal karşısındaki tutumları, önerdikleri kurtuluş stratejileri üzerinde durmak gerekir.[1]

Saray çevresinin kurtuluş stratejisinin temelinde imparatorluğun bütünlüğünü korumak yatıyor, bunun yolu olarak da 30-35 yıllık bir süre için İngiliz mandasının kabul edilmesi gösteriliyordu. Geçici bir süre için İngilizlerle iktidarın paylaşılması, Saray'ın İttihat ve Terakki yönetimi sırasında büyük ölçüde yitirmiş olduğu etkinliğinin yeniden güçlenmesini sağlayacak, böylece İngilizlerin yardımıyla kaybetmiş

---

1 Bu strateji ve mücadele İlhan Tekeli- Selim İlkin'in 1989'da yayınlanan *Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey* adlı eserinde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. s. 342-343.

olduğu iktidarını yeniden ele geçirebilecekti. Önderleri yurt dışına kaçmış ve iktidardan uzaklaştırılmış olsa da İttihatçıların ülke genelinde halen sürmekte olan etkileri ancak böyle giderilebilecekti. Milli Mücadele dönemi boyunca Saray çevresinin Anadolu hareketini sürekli bir İttihatçı komplosu olarak nitelemesinde ve İttihat ve Terakki aleyhinde bir kampanya sürdürmesinde iktidarına potansiyel bir tehlike oluşturan bu gücün etkisini kırma düşüncesi önemli bir rol oynamıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın işgal karşısındaki tutumu da Saray çevresinin pasif tutumuyla büyük benzerlik gösteriyordu. İstanbul'da özellikle kamuoyunu etkileme gücü olan ancak hükümeti Damat Ferit Paşa kurmasına rağmen, fırka olarak hükümette bir türlü istediği güce ulaşamayan Hürriyet ve İtilafçılar da direnişe başvurmayı yararsız görüyordu. Yeni bir direniş yine yenilgiyle sonuçlanacak, daha büyük kayıplara yol açacaktı. Hürriyet ve İtilafçılara göre izlenecek yol İngilizlerle iyi ilişkiler kurulması ve barış konferansının olabildiğince az kayıpla kapatılmasıydı. Saray'ın yardımıyla vilayetlerin yönetimini ele geçirmeyi ve Anadolu'da geniş çaplı bir örgütlenmeye gitmeyi planlayan Hürriyet ve İtilafçılar, bu planlarını başarıya ulaştıramadı. Bunun temel nedenlerinden biri ezeli rakibi İttihatçıların Anadolu'da halen devam etmekte olan etkili gücü ise, diğer bir nedeni de Saray çevresinin geçmiş güçlü İttihat ve Terakki hükümetleri deneylerinden çıkardığı dersle yeniden güçlü bir fırkanın oluşumunu istememesidir. Saray çevresi iktidarını artık güçlü bir fırkayla paylaşmaktan kaçınmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, bir fırka olarak Milli Mücadele Dönemi'ne ağırlık koyamamıştır.

Saray çevresi ve Hürriyet ve İtilafçıların işgal karşısında direnişe karşı tutumları işgali fiilen yaşayan Anadolu halkının direniş hareketini devletten bağımsız olarak örgütlenme yoluna gitmesini zorunlu kılmıştır. Fiili işgalin ve Mondros ateşkes

anlaşmasının 7. ve 24. maddelerinde açıkca ifade edilen işgal tehditlerinin bu örgütlenmenin oluşumunu kolaylaştırıcı etkisi olmuştur. İşgal karşısındaki direnişi yönlendirecek merkezi bir iktidar ve egemen güç bulunmadığı için Anadolu halkı, hakkını müdafaa etmek amacıyla mahalle, köy, kasaba ve kentlerde birbirlerinden bağımsız olarak çeşitli isimler altında örgütlenmiştir.[2] Halkın destek ve katılımını sağlayarak gerçekleştirilen bu örgütlenmenin en özgün yanı devletten bağımsız bir sivil toplum örgütlenmesi oluşudur.[3] Bu örgütlenme içinde önderleri yurt dışına kaçmış, İstanbul'da iktidardan uzaklaştırılmış olsalar da Anadolu'daki etkinlikleri büyük ölçüde süren İttihatçılar önemli rol oynamışlardır.[4] Bu dernekler ayrıca direniş için milis müfrezelerini, "Kuvayı Milliye" örgütlerini kurarak yönlendirmişlerdir.

Bölgesel direnişten yana olan Anadolu'nun bu kendiliğinden hareketi içinde İttihatçıların önemli bir rolü olmasına karşın, bu hareketin bir başka temel özelliği fırkacılık mücadelesini ikinci plana iterek, çözümü bölgesel kurtuluşta arayıp bütün gücünü işgal güçlerine karşı seferber etmesidir.

İttihatçıların bu hareket içinde yer alma nedenlerini daha somut görebilmek için, bu noktada İttihatçıların savaş sonrasında içine itilmiş oldukları durumu gözden geçirmek gerekir. İttihat ve Terakki'nin iktidar arayışı, önderlerinin yurt dışına kaçmasına, hükümetten uzaklaştırılmış olmalarına

---

2 Bu örgütlerin genel bir listesi ve faaliyetleri için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 478-509.

3 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Op. cit.*, s. 1. Halkın milli mücadeleye katılımı konusu, kitabın 347-355. sayfalarında ilginç bir biçimde incelenmektedir.

4 Cemal Kutay, Memduh Şevket Esendal'a dayanarak, şu bilgiyi vermektedir: "Memduh Şevket Esendal'dan dinledim, Anadolu'nun işgal dışı kalabilmiş 197 kasabasından 163'ü, üzerlerinde Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti yazan levhalarını silmişler, aynı insanlar, aynı düşünceler, aynı felsefe ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni yazmışlar. Kök, böylesine ve bu nispette aynı idi". Cemal Kutay, *Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut*, s. 266.

karşın hala sürmekteydi. İktidarı tekrar ele geçirebilmelerinin tek yolu direnişten geçiyordu. Saray çevresinin etkili olduğu İstanbul'da İttihatçılar üzerinde sürdürdüğü baskı, soruşturma, kovuşturma ve tutuklamalar karşısında, İttihatçıların kişisel kurtuluşları, ülkenin kurtuluşuyla ve yeniden iktidara gelebilmeleriyle mümkün olabilecekti.

Bununla birlikte, yakın geçmişteki iktidarları sırasındaki uygulamaları, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin sorumluluğunu üzerlerinde taşımaları, halkın İttihat ve Terakki'ye kuşkuyla bakmasına yol açmıştı. Bu durumda açıkça kendi isimleriyle ortaya çıkıp örgütleyecekleri bir direniş hareketinin halkın destek ve katılımını sağlaması çok güçtü.

Halkın desteğinden yoksun İttihatçılar ilk etapta içinde etkin rol alacakları ancak İttihatçı ismini açıkça kullanmayan direniş örgütleriyle mücadeleyi sürdürmeyi planlıyor, hareket başarıya ulaşıp savaş kazanıldıktan sonra kendi adlarına yeniden iktidara gelmeyi umuyorlardı. Bunun için, gizli bir örgüt olarak da varlıklarını sürdürmek zorundaydılar.[5]

Bu amaçla İttihat ve Terakki Fırkası kendisini feshetmiş yerine Teceddüt Fırkası kurulmuştu, ancak direniş hareketini yönlendirmek amacıyla İttihatçılar, Karakol Cemiyeti adıyla bir de gizli örgüt kurmuştu. Bu örgüt Milli Mücadele döneminde birçok kişiyi İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırarak, Anadolu'ya silah sevkini yürüterek önemli işlevler gördüğü gibi, İttihat ve Terakki adına iktidar mücadelesini sürdürmüştür.[6]

---

5 Tekeli-İlkin, *Op. cit.*, s. 343. Erik Jan Zürcher'in 1987'de Türkçe çevirisi yayınlanan *Milli Mücadele'de İttihatçılık* adlı kitabı, Milli Mücadele'de İttihatçıların rolünü derinlemesine inceleyen önemli bir eserdir.

6 Karakol Cemiyeti ve faaliyetleri hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 3-50. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 520-523. Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 147 vd. Fahri Can, "Karakol Cemiyeti Nasıl kurulmuştu", *Yakın Tarihimiz*, Cilt IV, Sayı 48, s. 257-260. Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 217 vd.

İttihatçıların savaş sonrasında içine itildikleri bu durum ve oluşturdukları yeni strateji leri kendilerinin bölgesel direniş hareketleri içinde kolaylıkla yer alabilmelerini sağlamıştır. Bölgesel kurtuluş mücadelesi veren derneklerin fırkacılığı reddetmeleri ve siyasetle ilgileri olmadıklarını açıklamaları bir anlamda bu hareket içinde etkin rol oynayan İttihatçıların olası tepkileri doğmadan önlemeye çalışmaları şeklinde de değerlendirilebilir.

Mustafa Kemal Paşa ve direnişin merkezileşmesi

Çözümü bölgesel kurtuluşta arayan yerel direniş örgütlerinin Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde merkezi bir yapı içine alınması Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında büyük rol oynamıştır. Bu başarı da iktidar mücadelesinin Mustafa Kemal Paşa lehine sonuçlanmasını sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa soruna, ne imparatorluğun bütünlüğünün korunması ne de bölgesel direnişlerle işgalin sona erdirilmesi olarak bakıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, ateşkes sonrasında Osmanlı Devleti'nin elinde kalan ve Türk nüfusun çoğunlukta olduğu topraklar üzerinde ulusal bir cumhuriyet kurulmalıydı. Başından beri bir cumhuriyet kurma perspektifiyle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, bunun ancak Anadolu halkının destek ve katılımıyla gerçekleştirilecek bir direniş hareketi sayesinde başarıya ulaşabileceğini düşünüyordu[7]

---

7 Gerçekten de Mustafa Kemal işin daha başında kendi yönetimi altında bir cumhuriyet yönetimi kurma perspektifiyle hareket etmiştir. *Nutuk*'ta, bunu şöyle ifade etmiştir: "Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyeti milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek". *Nutuk*, Cilt I, s. 12. Mazhar Müfit Kansu da hatıralarında, Mustafa Kemal'in kendi not defterine daha 7-8 Temmuz 1919 gecesi "zaferden sonra şekl-i hükümet cumhuriyet olacaktır, padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır" şeklinde bir not yazdırdığını belirtir. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 131.

Ateşkes anlaşmasının imzalandığı günlerde, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, ateşkes koşulları uyarınca bu ordunun dağıtılmasından sonra İstanbul'a gelmiş ve yakın arkadaşı Fethi Okyar'la ilişkiye geçerek *Minber* gazetesinde son siyasal gelişmeler hakkındaki görüşlerini yazmaya başlamıştı. Padişah Vahdettin'in şehzadeliği sırasında fahri yaver olarak yanında bulunması ve özellikle Çanakkale Savaşı sırasındaki askeri başarıları nedeniyle imparatorluğun başkentinde saygınlığı olan bir kişiydi. Fethi Okyar ve Rauf Orbay gibi eski İttihatçılar aracılığıyla başkentte çeşitli görüşmeler yapan Mustafa Kemal Paşa bir kaç kez de Padişah Vahdettin'le görüşme olanağı bulmuş görüşlerini kendisine aktarmıştı. Bununla birlikte imparatorluğun merkezinde İttihatçılara yönelik yoğun baskılar sürüyordu.

İstanbul'da kalmanın çözüm yolunda hiçbir yararı olmayacağını gören Mustafa Kemal Paşa, aslında Anadolu'ya geçişin yollarını arıyordu. Rusya'dan göçen Rumların Doğu Karadeniz kıyılarında bir Pontos Devleti kurma girişimleri ve yöre halkının buna tepkisiyle bu yörede büyük bir kargaşanın başgöstermesi, ayrıca Kafkasya'yı Anadolu'ya bağlayan topraklarda Rus birliklerinin çekilmesinden sonra şura hükümetlerinin kurularak, İtilaf devletlerinin çıkarlarına ters düşmeleri, Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçiş planını gerçekleştirmesi yolunda aradığı fırsatı yarattı. Ateşkes anlaşmasından sonra İstanbul'da faaliyet gösteren İngiliz yüksek komiseri Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek, Doğu ve Kuzey Anadolu'daki sorunların bir an önce çözülmesi gerektiğini, aksi takdirde İtilaf devletlerinin duruma müdahale etmek zorunda kalacaklarını belirtiyordu.

Bunun üzerine hükümet yörede bir ordu müfettişliği kurarak bu göreve Mustafa Kemal Paşa'yı getirdi. 16 Mayıs 1919'da görev merkezi olan Erzurum'a gitmek üzere İstanbul'dan

hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı.[8]

Bu ilk aşamada Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin Anadolu'ya yayılmış direniş gruplarının hareketlerini dayandırdığı türden herhangi bir örgütü yoktu. Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin hareketi, ilk etapta başkalarının yetki ve güçlerini kullanarak gelişmiş ve eylem içinde kendi dayanaklarını oluşturmuştur. Padişah tarafından Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa, burada değişik kademelerde kumandanlar aracılığıyla ordunun desteğini sağlamış, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini tek bir çatı altında toplamaya yönelik bir kurumsallaşma sayesinde de halkın ve eşrafın desteğini arkasına almayı başarmıştır.[9] Belirli hedefler için siyasal manevra yapma yeteneğiyle, büyük askeri başarılarıyla ve hareket içindeki rakip iktidar odaklarını bertaraf etmedeki başarısıyla, iktidar mücadelesini kazamayı ve ulusal laik bir cumhuriyet kurma girişimini sonuçlandırabilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçmeden önce işgale karşı kurtuluş yolları arayan yerel Müdafaa-i Hukuk heyetleri, kuruldukları mahalden başlayıp kaza ve vilayetleri de kapsayarak bölgeselleşmiş, İstanbul hükümetinden ayrı birer güç odağı haline gelmişlerdi. Bazıları birkaç vilayeti kapsayan bir dernek, hatta Kars'ta olduğu gibi parlamentolu küçük bir devlet görünümü içine girmişti. Ancak bu girişimler sonucunda oluşan direniş örgütlerinin yapısı ve kurtuluş stratejileri hâlâ yerellikten kurtulamamıştı.[10] Bu ilk aşamanın ardından

---

8 Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'daki faaliyetleri için bkz. Erik Jan Zürcher, *Op. cit.*, s. 191-210.

9 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Op. cit.*, s. 346.

10 Tarık Zafer Tunaya, "Müdafaa-i Hukuk Ruhu", *Vatan*, 23 Mart 1949. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, s. 196. Tunaya, bu evreyi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Mustafa Kemal'in önderliği altında birleşme sürecinin ilk evresi olarak değerlendirmektedir.

kongreler dönemi başlamıştı ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bölgesel nitelik taşıyan ve birbirinden bağımsız kongreler düzenleniyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtiği ilk günlere rastlayan Erzurum Kongresi, diğerleri gibi bölgesel bir nitelik taşımasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'ya liderlik yolunu açması bakımından büyük önem taşır. Kongre'nin toplanmasına yönelik girişimler Mustafa Kemal Paşa'dan bağımsız olarak yerel direniş örgütlerinden gelmiştir. Altı vilayetin Ermenilere verilme ihtimali ve Trabzon'da Pontus Devleti kurma planları Erzurum ve Trabzon illerini işbirliği yapmaya zorluyordu. Diğerleri gibi bölgesel çözüm yolu arayan bir örgüt olan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi, mütareke sonrası ortaya çıkan bu gelişmeler karşısında Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti'ne yazdığı 30 Mayıs 1919 tarihli mektupta, Erzurum-Trabzon işbirliğinin zorunluluğuna değiniyor ve bir kongre çağrısı yapıyordu. Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin cevabında ise kongre düzenlenmesi teklifinin son derece olumlu karşılandığı belirtiliyordu.[11] 17 Haziran 1919'da toplanan Erzurum vilayet kongresinde de tek çıkar yol olarak 6 vilayetin birleşerek Erzurum'da bir genel kongre toplamaları konusunda fikir birliğine varılmıştı. Bu genel kongrenin toplanma tarihi 10 Temmuz olarak saptanmıştı.

İki yerel örgüt arasında bölgesel kongrenin düzenlenmesine yönelik bir girişimler sürerken, Mustafa Kemal Paşa Amasya'da bulunuyordu. 3 Temmuz'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Kongre'ye katılma yolları aramıştır. O tarihten 8 yıl sonra Nutuk'ta bunu şöyle ifade eder: "Evvela, ben behemehal kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeli idim. Çünkü, zaman geçirmeksizin iradeyi milliyenin faaliyete geçirilmesini ve

11 Mektupların tam metni için bkz. Zeki Başar, *Erzurum Kongresi*, s. 41-42.

milletin bizzat fiilen ve müsellâhan ittihazı tedabire (silahlı olarak tedbirler almaya) başlamasını temin zaruretine kani idim."[12]

Bununla birlikte, Kongre'ye katılacak delegeler önceden belirlenmiş, Mustafa Kemal Paşa'nm kongreye katılma isteği özellikle Erzurum örgütünün ileri gelenlerince kuşkuyla karşılanmıştı. Bu kuşkunun temelinde Mustafa Kemal Paşa'nm İstanbul hükümetine karşı o tarihte henüz doğrudan cephe almamış oluşu yatmaktadır. Bu itirazlara karşın, doğuda büyük bir askeri güç kaynağı olan Kazım Karabekir Paşa'nm araya girmesiyle sorun çözülmüş, istifa eden 2 Erzurum delegesinin yerine Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey Kongre delegeliğine getirilmiştir.[13]

Kongre hazırlıklarının zaman alması nedeniyle Erzurum Kongresi, Bitlis, Erzurum, Sivas, Trabzon ve Van delegelerinin katılımıyla, 23 Temmuz 1919'da açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nm başkanlığında toplanan Kongre 7 Ağustos'ta sona ermiş ve 10 maddelik bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, ulusal sınırlar içinde bulunan bütün vatan bölümlerinin bir bütün olduğu, birbirinden ayrılamayacağı ve her türlü yabancı işgale karşı koyulacağı belirtiliyordu. Kongrede ayrıca daha sonra Sivas Kongresi'nde birkaç küçük değişiklikle A-RMHC'nin tüzüğü haline getirilecek olan tüzük de kabul edilmiştir. Kongre yetkili bir temsil heyetinin seçilmesini ve bu heyetin Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yürütme organı olarak hareket etmesini de karara bağlamıştır.

Erzurum Kongresi'nin hemen öncesi ve sonrasında Batı Anadolu'da da Anadolu halkını temsilen direniş hareketlerini hazırlamaya çalışan bölgesel kongreler düzenlenmiştir. 10 Temmuz'da I. Edirne Kongresi, 28 Haziran-12 Temmuz

12 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, s. 69.

13 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, s. 25.

arasında I. Balıkesir, 26-30 Temmuz arasında II. Balıkesir kongreleri, 6-9 Ağustos arasında I. Nazilli Kongresi, 16-25 Ağustos arasında Alaşehir Kongresi toplanmıştır.[14]

Bu ortam içinde, başından beri direniş hareketinin kendi kontrolü altında merkezi bir yapı içinde yürütülmesi gerektiğine inanan Mustafa Kemal Paşa, kendi inisiyatifi dışında gelişen bu kongrelerin yerine, tüm direniş hareketlerini birleştirmek amacıyla, organizasyonunda kendisinin etkin bir rol oynayacağı yeni bir kongre girişimi başlattı. Bu girişimler sonucunda 4-11 Eylül tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin merkezi bir yapı içinde birleştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Buna karşılık, İstanbul Hükümeti, Sivas Kongresi'nin hemen öncesinde, başından beri izlediği direniş karşıtı tutumunu giderek sertleştirmiştir. Daha Erzurum Kongresi toplanmadan 8 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki ordu müfettişliği görevine son verilmiş, buna karşılık Mustafa Kemal Paşa da askerlikten istifa ettiğini bildirmişti. Anadolu hareketini ihtilale yönelik hareketler olarak niteleyen Damat Ferit Paşa hükümeti, hareketi büyümeden önlemeye yönelik bir dizi tedbir almıştır. Bunların başlıcaları şunlardı:

---

14 Kongrelerin genel bir listesi için şu kaynaklara bakılabilir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 472-527. Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, s. 147-157. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923 - 1931)*, s. 33-35/n.12. Batı Anadolu Kongreleri şu kaynakta ayrıntılı olarak incelenmiştir: İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*. Şerafettin Turan, Doğu Anadolu ve Batı Anadolu kongreleri arasında önemli bir farklılığa işaret eder: "Doğu Anadolu Kongreleri asker kişilerin önderliğinde gelişirken Batı Anadolu Kongreleri genellikle askerlere kapalı kalmaktadır. Hatta tutanaklardan açıkca saptanan durum, üniforma ve rütbe taşıyan kimselerin kongre salonuna alınmamasına kadar varmaktadır. Kabul ettikleri tek şahıs, zaten 1918-1919 yılları Türkiyesi'nin hemen her teşebbüsünde görebildiğimiz Kara Vasıf Bey'dir." s. 154.

a. Anadolu'ya İstanbul hükümetine bağlı komutan ve valiler göndererek devlet otoritesini güçlendirmek

b. Padişahı direniş hareketine karşı bir silah olarak kullanmak

c. Toplanmasına engel olunamayan Sivas Kongresi'ni toplantı halinde iken basarak, önderleri yakalayıp hareketi başsız bırakmak.

Bu tedbirler, direniş karşıtı güçlerle direnişten yana olan güçler arasında önemli bir yol ayrımı yaratmıştır. Aslında İstanbul'un direniş karşıtı bir tutum alması ve Anadolu hareketini engelemeye kalkışması, işgali fiilen yaşayan Anadolu halkının, teslimiyetçi bir çizgi izleyen İstanbul yönetimine karşı daha sonraki aşamalarda alınacak açık tavrı benimsemesini kolaylaştırmıştır.

Sivas Kongresi, tüm engelleme çabalarına rağmen, Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyet-i Temsiliye üyelerinden altısının yanısıra, İstanbul, Aydın, Denizli, Alaşehir, Manisa, Ankara, Çorum, Yozgat, Kastamonu, Afyonkarahisar, Bursa, Eskişehir, Niğde, Kayseri, Antep, Samsun ve Hakkari'yi temsilen 32 delegenin katılımıyla 4 Eylül 1919'da toplandı.[15] Burada dikkat çekici nokta, Erzurum Kongresi'nin sona ermesinden yaklaşık bir ay sonra toplanan Sivas Kongresi'ne, Erzurum Kongresi'nde temsil edilen hiçbir ilin delegesinin katılmamış olmasıdır.

Heyet-i Temsiliye üyeleriyle birlikte toplam 38 kişinin yer aldığı Kongre'ye katılan delegelerin meslek dağılımları Erzurum Kongresi'ndekine göre önemli farklılık gösterir. Kongre'ye katılanların 7'si general ve subay olmak üzere asker, 7'si devlet memurluğundan gelme idareci, 6'sı çiftçi-tüccar, 4'ü hukukçu, 3'ü öğrenci, 2'si din adamı, 2'si de eski mebustur.

---

15 Sivas Kongresi delege listesi için şu kaynaklara bakılabilir: Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, s. 147. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 251-252. Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 37-39.

Diğer temsilcilerin meslekleri ise saptanamamıştır.[16] Görüldüğü gibi Kongre'de diğer bölgesel kongrelerde olduğunun aksine askeri ve sivil bürokrasi mensupları etkin bir rol oynamıştır.

Kongre çalışmalarının ilk üç gününde, halkın ötedenberi İttihatçılara duyduğu tepki nedeniyle, çoğu eski İttihatçı olan kongre temsilcileri siyasetle uğraşmayacaklarına, İttihat ve Terakki Fırkası'nı canlandırmaya çalışmayacaklarına dair ant içmişlerdir.[17] Bu durum, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İttihatçıların çizmiş oldukları, kendi adlarını arka plana iterek iktidar mücadelesini sürdürme stratejisine tamamen uygun düşmektedir.

Kongre'nin en önemli kararı, bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini A-RMHC adı altında merkezi bir yapı içinde toplamasıdır.[18] Buna yönelik olarak, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Kongresi'nde benimsenen tüzüğü, doğu illeri yerine, tüm ülkeyi kapsayacak biçimde küçük değişikliklerle kabul edilmiştir. Böylece, derneğin adı A-RMHC olarak değiştirilirken, Anadolu ve Trakya'da faaliyet

---

16 Suna Kili, *Op. cit.*, s. 39.

17 Kongre'nin kabul ettiği yemin formülü şuydu: Saadet ve selamet-i vatan ve milletten başka hiçbir maksad-ı şahsi takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut fırka siyasiyesinden hiçbirinin emel-i siyasiyesine hadim olmayacağıma vallahi, billahi. Mazhar Müfit Kansu, *Op. cit.*, s. 219. Mazhar Müfit Kansu, kendisinin önceleri her fırsatta İttihat ve Terakki'nin çıkarları için çalışacağına yemin etmiş olduğunu, bu nedenle, tüm ısrarlara rağmen, Kongre'nin benimsediği yemini etmeyerek, tek istisnayı oluşturduğunu belirtir. (s. 220).

18 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, yürürlükteki Cemiyetler Kanunu'nda öngörülen işlemler doğrultusunda resmi izin alınarak kurulmuştur. Bu durum, ileride, İstanbul'la girişilecek iktidar mücadelesinin, bu aşamada henüz, açık bir biçimde ifade edilmemiş olduğunun bir başka göstergesidir. Derneğin kuruluşu için Sivas Valiliği ve polis müdüriyetine verilen dilekçe metinleri için şu kaynaklara bakılabilir: Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, s. 151-155. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 343-234.

gösteren tüm bölgesel direniş örgütlerinin, bundan böyle bu örgütün birer şubesi haline dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Cemiyetin yönetimi, Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki 16 kişilik Heyet-i Temsiliye'ye verilmiştir. Heyet-i Temsiliye de, hükümet yetkileriyle donatılmış, böylece fiili olarak İstanbul hükümetinden bağımsız yeni bir yönetim organı ortaya çıkmıştır. Kongrenin bu birleştirme ve merkezileştirme faaliyetine paralel olarak, A-RMHC'nin birer şubesini oluşturmak üzere yeni Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de kurulmuştur.

Bununla birlikte, bu aşamada Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin, iktidar talepleri henüz açık bir biçimde ifade edilmemiş, Saray'ın iktidarının tartışma konusu olamayacağı görüntüsü hakim kılınmıştır. Bu görüntünün egemen kılınmasının başlıca nedeni, hereketin insan kaynağını oluşturacak olan geniş halk kesimlerinin, Saray'ın işgal karşısında almış olduğu direniş karşıtı tutumu henüz net olarak görememiş olmasıdır. Bu aşamada Saray'ın iktidarına karşı alınacak açık bir tavır ve iktidar talebi toplumun tepkisini çekecek ve halkın harekete destek vermesi bir hayli güçleşecekti.

Saray'ın iktidarının benimsenmiş olduğu görüntüsü A-RMHC'nin tüzüğüne de yalın bir biçimde yansımıştır: A-RMHC, tüzüğüne göre Osmanlı yurtseverliğini savunan İslamcı bir örgüt görünümündedir.[19] Tüzüğün esas maddeleri tek tek gözden geçirildiğinde 1. maddenin daha sonraki dönemde oluşturulacak Misak-ı Milli'nin özünü oluşturduğu, 2. maddeyle Osmanlı toprakları üzerinde "Rumluk, Ermenilik teşkili" amaçlarına yönelik eylemlere karşı çıkılmakta olduğu, 3. maddeyle İslam halifeliğini ve Osmanlı Sultanlığını sürdürmek için toplu savunma ve direnme gereğinin belirtildiği,

19 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 28.

4. maddeyle Osmanlı Hükümeti yurdun bir parçasını terketmek zorunda bırakılırsa, hemen o hükümetin yerini alacak geçici bir yönetim kurulacağının bildirildiği, 5. maddeyle halkın yer değiştirmesi gibi hareketlerin Heyet-i Temsiliye'nin buyruk ve iznine bağlandığı, 6. madde ile de Kongre'ce alınan kararlar ve esaslar aleyhinde nereden gelirse gelsin herhangi bir hareketin millet ve vatana hıyanet olarak kabul edileceğinin belirtildiği görülmektedir.

Bölgesel direniş örgütlerinin merkezileşmeye tepkileri

Sivas Kongresi ulusal direniş hareketlerini teorik olarak birleştirmekle birlikte, pratikte bu birliğin sağlanması pek kolay olmamıştır. Bölgesel direnişten yana olan örgütlerin bir bölümünün uzun süre ayak diretmesi ve böyle bir merkezi yapı içine girmeyi reddetmeleri nedeniyle Kongre'de amaçlanan birlik, ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıp kendisini kabul ettirdikten sonra kurulabilmiştir. Bu aşamada direnişten yana güçler arasındaki asıl mücadele, Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin hareketiyle, iktidar perspektifi olmayan, sadece bölgelerindeki işgale son verdirmeyi amaçlayan, dolayısıyla merkezi yapı içine girmeyi reddeden bölgesel direniş örgütleri arasında geçmiştir.

Sivas Kongresi kararlarına ilk tepki Erzurum örgütünden gelmiştir. Erzurum Kongresi'ne önayak olan Erzurum ve Trabzon örgütleri bu kongrenin hemen ardından Sivas'ta yeni bir kongrenin toplanarak cemiyet tüzüğünü değiştirmesini hoş karşılamamıştır. Nitekim, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi Sivas Kongresi'nin tamamlanmasından 10 gün sonra yaptığı toplantıda şu kararı almıştır: "Sivas temsil heyetinden Doğu Anadolu Cemiyeti tüzüğünün bazı noktalarının değiştirilip bir başka biçime sokulduğuna

dair gelen telgrafa, Sivas Kongresi'ne Temsil Heyetinden seçilerek katılan heyetin sadece kararlarını bildirmek ve bunları savunmakla görevli olduğu; tüzükte değişiklik yapılmasının ancak ikinci bir Doğu Anadolu Kongresi'nin toplanmasına bağlı bulunduğu cevabının verilmesi kararlaştırıldı." 8 Ocak 1920 tarihli toplantıda ise Heyet-i Temsiliye, açık bir biçimde Erzurum Kongresi'nin ilkelerinden ayrılmakla suçlanmıştır.[20]

Sivas Kongresi ertesinde Erzurum'la Sivas arasındaki ilişkiler böylesine gerginleşirken, çoğu yalnızca Mustafa Kemal Paşa'nın adını duymuş olan Batı Anadolu'daki örgütlenmeye öncülük edenlerin ve Kuvayı Milliye liderlerinin, Sivas'ta kendileri için, gıyaplarında verilmiş kararlara derhal uymaları da pek beklenemezdi.[21]

Sivas Kongresi'nin hemen öncesinde, 16-25 Ağustos 1919 arasında, Alaşehir'de geniş katılımla toplanan kongrede, milli hareketin siyasal kararlarının koordinasyonunu sağlamak üzere Heyet-i Temsiliye'ye tekabül eden bir Encümen-i Müdiran kurulmuş, ayrıca değişik cephelerdeki direnişi tek kumanda altında toplamak üzere bir umum kumandan seçilmişti. Bu umum kumandan, Karakol Cemiyeti'nin lideri Kara Vasıf Bey'di.[22]

Sivas Kongresi'nden hemen sonra, 16-22 Eylül arasında Üçüncü Balıkesir Kongresi toplanmış, Balıkesir bölgesi Sivas'tan bağımsız bir tutum izlemeyi sürdürmüştür. Balıkesir

---

20 *Ibid.*, s. 29/n.4. Erzurum örgütü, tüzüğün kendilerine danışılmadan değiştirilmesi, örgütlerinin A-RMHC'nin bir şubesi haline dönüştürülmesini bir emrivaki olarak değerlendirmiş ve uzun süre bu kararları tanımamıştır. Erzurum örgütünün Sivas Kongresi kararları karşısındaki direnişi için bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, s. 195-196.

21 Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, s. 157.

22 Alaşehir Kongresi için Bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Op. cit.*, s. 184-208. *Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi*, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1988.

örgütünün Sivas'tan ayrı bir yol izlemekte ısrar edişini o dönemde bölgenin askeri şefi olan Kazım (Özalp) Paşa şöyle açıklamaktadır: "A-RMHC'ne katılma konusunu aramızda bir hayli konuştuk. Ve şu karara vardık ki, biz halka Yunanlıları gösterip bir teşkilat kurduk, yürütüyoruz. Şimdi umumi teşkilata katılırsak siyasete karışmış olacağız ve halkı endişeye sevk ederek, teşkilatımızı sarsacağız. Onun için uzak duralım dedik. Bize İstanbul'dan şöyle teklifler geliyordu. Heyeti Temsiliye ile bir ilişiğiniz olmadığını ilan eder, müstakil olduğunuzu söylerseniz, İstanbul'dan mücadelenize yardım eder, silah, cephane, malzeme veririz. Cevap olarak, "onlarla beraber değiliz, fakat bunu ilan edemeyiz dedik, vaziyetin iyice aydınlanmasını bekledik."[23]

Doğu Trakya'daki örgüt de Sivas Kongresi kararlarına rağmen, Müdafaa-i Hukuk adını yalnızca ek bir görevin getirdiği bir sıfat diye benimsemiş ve sonuna kadar yazışmalarında iki ayrı mührü birden kullanmıştır. Bu yüzden de 1920 Mayısı'na kadar Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi mührünün yanında bir de Müdafaa-i Hukuk mührü kullanılagelmiştir.[24]

Böyle olunca A-RMHC'ni, arzu edildiği gibi, tek bir dernek olarak nitelendirmek yerine bir dernekler federasyonu olarak değerlendirmek yerinde olur.[25]

Yerel örgütlerin dernek çatısı altında birleşme süreci 1920 ilkbaharından sonra tamamlanabilmiştir. 10-23 Mart 1920'de toplanan Beşinci Balıkesir Kongresi, "Heyet-i Umumiye, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi'nin vahdeti milliye ve istiklalimizin muhafazası uğrunda kabul ettiği

---

23 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt 1, s. 84.

24 Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, s. 156.

25 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 29.

maksatlara ve siyasi emellere tamamen iştirak eder" şeklinde bir karar alarak Balıkesir bölgesinin Sivas Kongresi kararlarıyla nihayet uyuştuğunu dile getirmiştir.[26]

Bölgesel direniş örgütlerinin merkezileşmeye karşı tepkilerinin kırılmasının en önemli halkasını Büyük Millet Meclisi'nin açılması oluşturur. Meclis'in açılmasıyla Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin hareketinin tabanı genişlemiş ve meşru bir zemine oturmuştur. Oluşturulan Meclis üyelerinin tümü A-RMHC'nin temsilcisi sayılmış, Meclis'in de bu cemiyetin genel kurulu yetkisinde olduğu kabul edilmiştir. Bu durumda Heyet-i Temsiliye yerine Büyük Millet meclisi Başkanlığı geçmiştir.[27] Meclis açıldıktan sonra, önceleri birleşmeye karşı ayak diretmede ısrar eden bölgesel direniş örgütleri giderek Ankara'nın denetimi altına girmeyi kabul etmiştir.

Meclis açıldıktan sonra, 9-14 Mayıs 1920 tarihleri arasında toplanan Büyük Edirne Kongresi sonucunda, Trakya bölgesinin de A-RMHC ile birliği sağlanmıştır.[28]

1920 Haziranı'ndaki Yunan saldırısından sonra Batı Anadolu hareketinin bir ölçüde de olsa kalan otonomisi ortadan kaldırılmış, Ege Heyet-i Merkeziyelerinin faaliyeti sona erdirilmiş, 2 Ağustos 1920'de toplanan Afyon Kongresi'nde de Alaşehir Kongresi'nin kararları geri aldırılarak, Alaşehir ve Nazilli merkezleri de Ankara'nın denetimine girmiştir. Nihayet, Kuvayı Milliye'nin tasfiye edilerek düzenli orduya geçilmesiyle de bölgesel direniş örgütlerinin Ankara'nın denetimine girmesi süreci tamamlanmıştır.[29]

---

26 Beşinci Balıkesir Kongresi için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Op. cit.*, s. 235-243.

27 Mete Tunçay, *Op. cit.*, s. 41.

28 Büyük Edirne Kongresi için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Cilt I, s. 248 - 291.

29 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Op. cit.*, s. 357.

İttihatçılarla mücadele: Karakol Cemiyeti ve tasfiyesi

Daha önce değinildiği üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çizdiği kurtuluş stratejisinin özünü, kendi isimlerini arka plana iterek bir direniş hareketi örgütlemek ve hareket başarıya ulaştıktan sonra kendi adlarına yeniden iktidara gelmek oluşturuyordu. Buna yönelik olarak İttihatçılar Anadolu'nun tüm yörelerinde, özellikle de işgal bölgelerinde hem yerel direniş örgütlerinin kurulmasına ön ayak olmuşlar hem de bu hareket içinde etkin bir rol oynamışlardır. Ayrıca hareketin merkezi bir yapı içinde yürütülmesi için Kara Vasıf Bey başkanlığında Karakol cemiyeti adında gizli bir İttihatçı örgüt de kurulmuştu. Savaş sonrasında İttihat ve Terakki, Karakol Cemiyeti'yle özdeşleştirilmişti.

Karakol Cemiyeti, 1918 Ekim sonu ya da Kasım başlarında, Talat Paşa'nın ülkeyi terk etmeden verdiği direktif doğrultusunda, Kara Kemal'in inisiyatifiyle ve Kara Vasıf'ın başkanlığında kurulmuştur.[30] Kara Vasıf'm kaleme aldığı Karakol Cemiyeti nizamnamesinin birinci maddesinde, kuruluşun

---

30 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 520 ve T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, *Türk İstiklal Harbi*, Ankara, 1964,1965, Cilt II, Ks. II, s.50; Cilt IV s. 43'te Karakol Cemiyeti'nin 1919 Kasımı'nda kurulduğu belirtilmekteyse de bu doğru değildir. Aşağıda görüleceği gibi, Cemiyet 1919 başından itibaren Anadolu'da ulusal direniş hareketini örgütlemek ve buna önderlik etmek için yoğun çaba göstermiş, bu yüzden de Mustafa Kemal'e ters düşmüştür. Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 3'te Cemiyet'in kuruluş tarihini doğru olarak vermektedir. Cemiyetin kuruluşunda Talat Paşa ve Kara Kemal Bey'in rolü için bkz. Hüsamattin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 217-221. Karakol Cemiyeti'nin yöneticileri arasında, TBMM açıldıktan sonra İkinci Grup'un kurucuları arasında yer alacak olan Kara Vasıf (Karakol) ve Çolak Salahattin (Köseoğlu) Bey'den başka ileride İkinci Grup'a katılacak olan Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey de vardır. Bir başka ünlü yönetici, 1926'da İstiklal Mahkemesi Başkanı olarak, İttihatçılarla olan hesaplaşmayı noktalayacak olan Kel Ali (Çetinkaya) Bey'dir.

amacı şöyle açıklanmaktadır: "Karakol Cemiyeti, milletin vahdeti, hürriyet ve hakimiyet-i mutlakasını ve vatanın, siyasi, coğrafi ve iktisadi tamami ve istiklalini temine çalışır. İşbu mukaddesat-ı tabiiye-i milliye ve mülkiyeyi muhil her nevi ukud, kuyud ve şurutu kat'iyede red ve keenlemyekün ad ve ilan eder. İşbu hukuk-u milliye ve mülkiyeyi her mütecaviz ve müstevliye karşı icabında silah kuvvetiyle müdafaa ve muhafaza için Karakol Cemiyeti, milletin kudret ve hakimiyet-i milliyesine, alem-i İslamın salabet ve gayret-i diniyesine, milletlerin hukuk-u tabiiyelerini teslim ve müdafaa eden teşkilat-ı beynelmileliyenin müzaheret-i medeniye ve nacibanesine istinaden Türkiye'de berveçhi ati teşkilatı icra ve izar eder."[31] Merkezi İstanbul'da bulunan Karakol Cemiyeti'nin, nizamnamesine göre, her vilayet ve bağımsız sancakta birer şubesi kurulacaktı.[32]

Cemiyetin faaliyetleri gizli olarak yürütüldüğü için, daha da önemlisi ulusal direniş hareketine önderlik etme konusunda Mustafa Kemal Paşa'yla çatışarak, sonunda bu mücadeleyi kaybettiği için, Karakol Cemiyeti'nin ulusal direniş hareketi içindeki rolü Türk tarih yazımında genel olarak ihmal edilmiştir. Cemiyet hakkında yazılanlar da esas olarak, İstanbul'da yürütülen faaliyetler ve Anadolu'ya silah, malzeme ve insan sevkiyatında oynadıkları rolden ibarettir. Cemiyetin bu çalışmaları ulusal direniş hareketi için gerçekten çok önemli olmakla birlikte, faaliyetlerinin sadece bir bölümünü kapsamaktadır. Aslında Karakol Cemiyeti, İttihatçılar adına iktidar mücadelesi yapan bir örgüt olduğu için, nizamnamesinde belirtilen hedefler doğrultusunda, Anadolu'da geniş bir örgütlenme çabasına girişmiş, gerek kendi insiyatifiyle direniş örgütleri kurmuş, gerekse kendi insiyatifleri dışında kurulan

---

31 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 521.

32 *Ibid.*, s. 521.

(ancak içinde eski İttihatçıların önemli rol oynadığı) direniş örgütleri üzerinde denetim kurmaya çalışmıştır. Cemiyet, özellikle Batı Anadolu'daki işgal bölgesinde yoğun faaliyet göstermiştir.[33]

Karakol Cemiyeti'nde çalışmış kişilerle yapılan görüşmelere dayanılarak hazırlanmış bir makalede, Karakol Cemiyeti'nin faaliyetleri, duygusal içeriği bir yana, bu bakış açısını doğrular bir biçimde değerlendirilmektedir: "Bu teşkilat askeri değil, vatanidir. Türk milletinin ortadan kaldırılmak istendiği ve egemenliğin elden gittiğini gören, maneviyatları sarsılmamış olan vatandaşları silaha sarılmaya, istiklali korumaya teşvik ve bir organizasyona bağlamak için vatani bir ayaklanma ve karşı koyma cemiyeti olarak Karakol Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet, kendisinden sonra kurulan vatani bütün ihtilal cemiyetlerine, isimlerine, teşkilatlarına dokunmadan, yardım cemiyeti olarak onlara hemen koşmuş, o cemiyetlere yardım ederek faydalı olmaya çalışmıştır. Erzurum Kongresi'nden önce İzmir ve çevresinde kurulan Reddi İlhak ve Edirne civarında Trakya cemiyetleri (Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi) ve İstanbul'da milli diğer teşekküller meydanda yokken Karakol Cemiyeti her yere kol budak salmış, yeni teşekküller meydana çıkınca onlarla ilgilenmiş, elinden gelen bütün vatani yardımları yapmaktan asla geri kalmamıştır."[34]

Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin Karakol Cemiyeti'yle çatışması, bu grubun erken örgütlenmesi ve başarısından dolayı, direniş hareketine önderlik etmek ve bağımsız bir rol oynamak istemesinden, böylece de Anadolu'daki Mustafa

---

33 Yukarıda 14. notta belirtildiği üzere Batı Anadolu kongreleri genellikle askerlere kapalı kalmıştır. Kabul ettikleri tek şahıs, 1918-1919 Türkiye'sinin hemen hemen her teşebbüsünde görülen Kara Vasıf Bey'dir.

34 Hasene Ilgaz, "Milli mücadelede varlığı gizli kalan bir cemiyet: KARA-KOL Cemiyeti", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 1 Ocak 1981, Yıl XVII, Sayı 193, s.11 vd. Aktaran, Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 11-12.

Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliyesi'nin siyasal önderliğini tehdit etmeye başlamasından kaynaklanmıştır.[35]

ARMHC'ni kuran Sivas Kongresi'nin toplanmasına kadar olan dönemde, Karakol Cemiyeti'nin Anadolu'daki faaliyetleri hakkında pek bilgi yoktur. Bazı hatıralarda bu konuda ipuçlarına rastlanmaktadır. Kazım Özalp, İstanbul'da kurulan Karakol Cemiyeti'nin, Batı Anadolu'ya yayılmak üzere nizamnamesini her tarafa yolladığından ve Cemiyet'in Bursa'da ve daha başka yerlerde, bir süre için faaliyetlerinin "hissolunduğundan" söz eder.[36] Tekeli-İlkin ise, 1919 Haziranı'nda Uşak'ta Bacakoğlu Mustafa'nın başkanlığını yaptığı bir Karakol Cemiyeti şubesinin varolduğunu belirtir.[37]

Hacim Muhittin Çarıklı da hatıralarında, Kara Vasıf Bey'in İstanbul'dan yolladığı Karakol Cemiyeti nizamnamesini 22 Haziran 1919'da aldığını ve bunları Manisa ve Akhisar'a gönderdiğini anlatır.[38] Cemiyet, Batı Anadolu'nun yanı sıra Trakya'da da faaliyet göstermiştir. Tevfik Bıyıklıoğlu, Nisan 1919'da, Kara Vasıf Bey'in Şişli'deki evinde yapılan bir toplantıda Fuat (Balkan) Bey'in Batı Trakya'da silahlı faaliyette bulunmaya "memur edildiğini" yazar.[39]

Karakol Cemiyeti, 1919 Ağustosu başında nizamname ve talimatnamesini bütün ordu birliklerine göndererek varlığını açıkça duyurmuştur. Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi başlığını taşıyan bildiride, örgüt şöyle tanımlanıyordu: "Bugünkü askeri teşkilat ve kadro üzerinde kurulmuş olan milli ordu, ordunun başkumandanı, büyük erkan-ı

---

35 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 213.

36 Kazım Özalp, *Milli Mücadele* 1919-1922, Cilt I, s. 51.

37 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Op. cit.*, s. 98.

38 Hacim Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, s. 20.

39 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Cilt I, s. 185/n.35.

harbiyesi (...) seçilmiş ve atanmış olup, mektum ve gizli tutulur. Bunlar vazifelerini suret-i mahremanede ve gizli olarak yaparlar."[40]

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta, Karakol Cemiyeti'nin bu hareketinin ordu kumandanlarınca kendisine atfedildiğini, ordu içinde huzursuzluk yarattığını belirtir. Bu huzursuzluk karşısında, Mustafa Kemal Paşa, kumandanları uyararak, söz konusu nizamname ve talimatnameyi uygulamaya koymamalarını istemiş ve hareketin kaynağını araştırmakta olduğunu söylemiştir.[41] Mazhar Müfit Kansu da hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'nin bu hareketinden 8 Ağustos 1919'da haberdar olduğunu; Erzurum Kongresi'nin başarıyla sonuçlanıp, Doğu illerinde tam bir birlik sağlanmışken, böyle bir bildirinin yayınlanmasının tereddüt uyandırdığını; karşı tedbir olarak Erzurum Kongresi kararları ve beyannamesi ile Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nizamnamesinin daha çok miktarda bastırılarak bütün vatandaşlara dağıtılması kararının alındığını; sivil ve askeri otoritelerden Erzurum Kongresi kararları doğrultusunda verilen emir ve talimatlardan başka hiçbir emir, talimat ve faaliyeti dikkate almamalarının istendiğini anlatmaktadır.[42]

1919 Ağustosu başında nizamname ve talimatnamesini ülke çapında dağıtan Karakol Cemiyeti, 16-25 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi'nde önderlik mücadelesinde önemli bir adım atmıştır. Erzurum ve Sivas Kongreleri arasındaki döneme rastlayan Kongre'de değişik cephelerdeki direnişi, tek kumanda altında toplayacak bir umum ku-

---

40 Naşit Uluğ, *Op. cit.*, s. 265-266.

41 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, s. 72-74.

42 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, s. 136-141.

mandanın seçilmesi kararlaştırılmış ve Karakol Cemiyeti Başkanı Kara Vasıf Bey bu göreve getirilmiştir.[43] Bu, gerçekten de Karakol Cemiyeti adına atılmış önemli bir adımdır, çünkü o tarihte direniş hareketleri henüz bölgesel nitelik taşımaktaydı ve hareketi tek merkez altına almayı amaçlayan Sivas Kongresi henüz toplanmamıştı. Alaşehir Kongresi'nin aldığı diğer bir kararla Doğu'da Erzurum Heyet-i Temsiliyesi'nin gördüğü işlevi, Batı Anadolu'da görecek olan "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Encümen-i Müdiranı" kurulmuş, batıda gelişen hareketle doğuda gelişen hareket arasındaki ilişki eşitler arasındaki bir ilişki olarak değerlendirilmiştir.[44]

Bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'ne karşı duyduğu hoşnutsuzluğu artırmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi sırasında Kara Vasıf Bey'in teşkilatına açıkca cephe almış, hatta Cemiyet'in dağıtıldığını kendisine bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kongre sırasında, Kongre'ye delege olarak katılan Vasıf Bey'e, Karakol Cemiyeti'nin talimatnamesinde sözü edilen "ordu, genelkurmay ve başkumandan"dan neyin kastedildiğini sormuştur. Vasıf Bey ise kendisini, "bizim başkumandanımız sizsiniz" şeklinde cevaplandırmıştır.[45]

Mustafa Kemal Paşa, Vasıf Bey'in bu açıklamasını kabul etmemiş, onu gizli bir örgüt olan Karakol Cemiyeti aracılığıyla İttihat ve Terakki'yi yeniden iktidara getirmeye çalışmakla ve hala başkumandan olarak gördüğü Enver Paşa ile ilişkide bulunmakla suçlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, böyle bir örgütün işgal altındaki bölgelerde faaliyette bulunmasında bir

---

43 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'de Sivil direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtalılılıç) Bey*, s. 200.

44 *Ibid.*, s. 208.

45 Mazhar Müfit Kansu, *Op. cit.*, Cilt I, s. 254. Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 344.

sakınca görmediğini, ancak işgale uğramamış yörelerde partizanca faaliyet göstermesinin kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Bey'den Karakol Cemiyeti'nin Sivas'ta kurulan A-RMHC adı altında hareket etmesini istemiştir. Buna karşılık, Vasıf Bey, Karakol Cemiyeti nizamnamesinden şüphe etmenin yersiz olduğunu, bunun İtilaf devletlerinde sanki birbirlerinden ayrı hareket eden, iki ayrı hareket varmış gibi bir izlenim uyandıracağı için yararlı olduğunu ve birlikte hareket ettiklerini bu yolla gizleyebileceklerini söyleyince, Mustafa Kemal Paşa, Vasıf Bey'e, Karakol Cemiyeti'nin teşkilatı, talimatı ve hatta şahıslarıyla, orada hemen dağıtıldığını bildirmiştir.[46]

Karakol Cemiyeti'nin, Vasıf Bey'i Batı Cephesi Umum Kumandanlığı'na getiren Alaşehir Kongresi'nde attığı adım da Sivas Kongresi'nce geçersiz kılınmıştır. Kongre, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı, bir cephe kumandanının yetkilerini de aşan yetkilerle donatılmış olarak, "Umum Kuvayı Milliye Başkumandanı" olarak atamıştır. Bu emrivaki şeklindeki atama, Batı Anadolu'daki örgütlerin bu kararı kabul etmesi ve Ali Fuat Paşa'nın bu yetkileri kullanabilecek ve kabul ettirebilecek güce sahip olması sayesinde etkili olabilmiştir.[47]

Kara Vasıf Bey, gördüğü bu tepkiye rağmen, Sivas Kongresi'nin oluşturduğu Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilmiştir. Bu durum, Kara Vasıf Bey'in hala önemli gücü olduğunu gösterir.

Karakol Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın yasaklamasına rağmen, İttihat ve Terakki adına iktidar mücadelesini sürdürmüştür. Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde 1919 Ekimi'nde, Karakol Cemiyeti'nin inisiyatifiyle, Uşak'ta bir kongre düzenlenmiştir. Batı Anadolu Kongreleri üzerine ayrıntılı bir

46 Hüsamettin Ertürk, *Op. cit*, s. 344-345.

47 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Op. cit.*, s. 228.

inceleme yapan İlhan Tekeli ve Selim İlkin, bu kongreye kimlerin katıldığının ve ne kararlar alındığının bilinmediğini belirtir.[48] Kongre'nin hemen öncesi ya da sonrasında Karakol Cemiyeti, İstanbul'da Kafkaslar'dan gelen bir Sovyet temsilcisiyle görüşerek Bolşevikler'in desteğini arkasına almaya çalışmıştır.[49] Bu görüşmenin ardından tüm Türkiye'yi temsil iddiasında bulunan Uşak Kongresi yürütme kurulu ve Karakol Cemiyeti'nin tam yetkili temsilcisi Baha Sait Bey, Bolşeviklerle anlaşmak üzere Bakü'ye gitmiştir.

Baha Sait Bey'in Bakü'de bulunduğu sırada, Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi, Moskova'ya "Karakol gizli cemiyeti hakkında bilgiler" ve "Türk ayaklanma hareketi" başlıklı iki rapor göndermiştir. Bu raporlarda, Karakol Cemiyeti, Türkiye'deki hareketin başlangıç ve odak noktası olarak gösterilmiştir.[50]

Yurt dışındaki İttihatçı liderlerin de girişimleriyle kurulan bağlantı sonucunda, 11 Ocak 1920'de "Rusya Federatif Sovyetler Cumhuriyeti adına hareket eden halk komiseri sovyetinin Kafkasya'daki İştirakiyun Fırkası Yerel Merkez Komitesi temsilcisi" ile "Türkiye devrim hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu adına hareket eden Kafkasya'daki temsilci" Baha Sait Bey arasında 15 maddelik karşılıklı işbirliği ve dostluk anlaşması imzalanmıştır.[51] Kara Vasıf Bey, anlaşma metninin bir örneğini Mustafa Kemal Paşa'ya göndererek onaylamasını istemişse de Mustafa Kemal Paşa, Karakol Cemiyeti'ni A-RMHC'nin İstanbul merkezi olarak gördüklerini, bu durumda Baha Sait

---

48 *Ibid.*, s. 222.

49 Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye*, s. 113. Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 76.

50 Stefanos Yerasimos, *Op. cit.*, s. 114.

51 Anlaşma metni için bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 598-600. Metnin sadeleştirilmiş şekli için bkz. Stefanos Yerasimos, *Op. cit.*, s. 134-136.

Bey'in temsilciliğini ve anlaşmanın geçerliliğini tanımadıklarını bildirmiştir.[52] Karakol Cemiyeti'nin, A-RMHC'nden bağımsız girişimleri üzerine Mustafa Kemal Paşa 12 Mart 1920'de bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne, Karakol Cemiyeti hakkında bir uyarı yazısı göndermiştir. İstanbul'a da uyarıda bulunan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul örgütünün amaca ulaşmada başarısız kaldığını, burada A-RMHC örgütü adı altında Karakol Cemiyeti nizamnamesinin uygulanmaya çalışıldığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un Karakol Cemiyeti nizamnamesini bir kenara bırakıp, A-RMHC nizamnamesini uygulaması gerektiği uyarısında da bulunmuştur.[53]

Liderleri aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyesi olmakla birlikte, uzun süre Heyet-i Temsiliye'den bağımsız olarak faaliyette bulunan Karakol Cemiyeti'nin sonu, 16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u işgaliyle birlikte gelmiştir. İşgal sonrasında Kara Vasıf Bey ve önde gelen liderlerinin tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmesi üzerine etkinliği kaybolan Cemiyet'in dağıtıldığı 23 Nisan 1920'de resmen ilan edilmiş, yerine Heyet-i Temsiliye ile uyum içinde çalışan Müdafaa-i Milliye teşkilatı ve Mim Mim grupları kurulmuştur.[54]

Mustafa Kemal Paşa'nın, TBMM açılana kadar geçen dönemde, Karakol Cemiyeti'yle ciddi bir biçimde uğraşıp mücadeleye girişmesinin temel nedeni, gerek kendisinin gerekse Karakol Cemiyeti'nin iktidara gelme perspektifiyle hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Her iki hareket de, gücünü aynı bölgesel hareketlere dayandırmaya, bunları merkezileştirmeye çalışıyordu. Bir başka deyişle, gerek Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin, gerekse Karakol Cemiyeti'nin önderliğini

---

52 Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar arasındaki yazışmalar bu konuyu açığa kavuşturmaktadır. Karşılıklı çekilen telgraf metinleri için bkz. Kazım Karabekir, *Op. cit.*, s. 478 vd.

53 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, s. 407.

54 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 522.

ele geçirmeye çalıştığı iki farklı hareketten söz edilemez. Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin önderliğine talip olduğu ulusal hareketin esas itibariyle İttihatçı girişim ve örgütlenmelere dayalı oluşu ve bu nedenle İttihatçıların potansiyel bir tehlike oluşturması, iktidar mücadelesinde İttihatçılık adına hareket eden Karakol Cemiyeti'nin tasfiyesini zorunlu kılmıştı. İttihatçıların milli mücadeledeki rolü üzerine ayrıntılı bir inceleme yapan Hollandalı bilim adamı Erik Jan Zürcher, bu mücadeleyi iki rakip hareketin iktidar mücadelesi şeklinde değerlendirmek yerine, aynı tabana dayalı ulusal direniş hareketi içinde bir iç mücadele şeklinde nitelendirmenin daha doğru olduğunu belirtir.[55] Zürcher, mücadelenin dinamiği konusunda da şunları yazar: "Bütün bu (İttihatçı) grupların sindirilmesi Kemalistler ile İttihatçılar arasında bir hesaplaşma olarak gösterilir. Durum böyle olmaktan uzaktır; çünkü her temizlik doğal olarak grubun kompozisyonunu değiştirmiştir ve 1926 temizlikleri sonrasında dönemin Kemalist iktidar partisi bile eski İttihatçılar tarafından idare olunuyordu. Sanırım, direniş hareketinin, hemen hepsinde İttihatçı unsurların egemen olduğu gruplardan oluştuğunu kabul edersek tasfiye sürecini daha iyi anlarız. Mustafa Kemal Paşa'nın grubuyla ötekiler arasında Milliyetçi-İttihatçı ayrımı bulunduğu doğru değildir. Direniş liderleri ya da eski İttihatçı liderler olup, statüleri dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'dan ayrı bir otorite iddiasında bulunanlar (örneğin Karakol Cemiyeti liderleri) ile onun otoritesini sorgusuz sualsiz kabul etmeye hazır olanlar ya da yerlerini onun otoritesine borçlu olanlar arasında bir ayrım söz konusudur. Bu ikincilerin, elbette, bağımsız otoritenin liderlerinin tasfiye edilmesinde çıkarları vardı ve bunun için de çalıştılar."[56]

---

55 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 130.

56 *Ibid.*, s. 21-213.

TBMM'ne doğru

Büyük Millet Meclisi hakkında değerlendirmeye geçmeden önce, sanırım, Sivas Kongresi'nden Meclis'in açılışına kadar geçen süre içinde, bilinen ve Devrim Tarihi kitaplarında tekrar tekrar yazılan siyasal gelişmeleri kısaca özetlemek yerinde olur. Bilindiği gibi, Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde Anadolu direniş hareketiyle İstanbul Hükümeti'nin ilişkileri iyice gerginleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu hareketine karşı artık açıktan açığa karşı çıkan Damat Ferit Paşa hükümetiyle tüm ilişkilerini kesmiş, gücü yalnızca İstanbul ve çevresindeki bir kaç il ile sınırlı kalan Damat Ferit Paşa hükümeti Anadolu'nun bu baskısı karşısında istifa etmek zorunda kalmış ve yerine hükümeti, Sivas Heyet-i Temsiliyesi ile daha iyi ilişkiler kurabilecek olan Ali Rıza Paşa kurmuştur.

Ali Rıza Paşa Hükümeti, 9 Ekim 1919'da bir kararname yayınlayarak, Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılacağını duyurdu. Hükümet ayrıca Sivas Heyet-i Temsiliyesi ile ilişkileri yumuşatma yolunu seçti ve iki yönetimin temsilcileri 20 Ekim 1920'de Amasya'da karşılıklı bir görüşme yaptılar. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Bey'in, İstanbul hükümeti adına da Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın katıldığı bu görüşme sonucunda İstanbul Hükümeti, Sivas Heyet-i Temsiliyesi'ni tanıdı ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın toplanması için mebus seçimlerinin bir an önce yapılması karara bağlandı.

Mustafa Kemal Paşa, hareketine meşru bir zemin kazandırabilmek için, daha başından beri, bir an önce bir Meclis'in toplanması, ama İstanbul'da değil, Anadolu'da toplanmasını istiyordu. Bununla birlikte, yüksek rütbeli komutanların ve bazı mülki yöneticilerin de katılmasıyla 1919 Kasımı'nda Sivas'ta yapılan Heyet-i Temsiliye toplantısında, Meclis-i

Mebusan'ın İstanbul'da toplanması gerektiği yolundaki görüş ağır bastı.

Seçimlerin ardından son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. 31 Ocak 1920'de Meclis başkanlığına sarayın desteklediği Reşat Hikmet Bey seçildi. Meclis Başkanının vefatı üzerine 4 Mart 1920'de yapılan yeni seçim sonucunda Erzurum mebusu ve Anayasa profesörü Celalettin Arif Bey başkanlığa getirildi.

Erzurum'dan mebus seçilmesine rağmen, bu meclisin hiçbir oturumuna katılmayan, ancak çalışmalarıyla yakından ilgilenen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki hareketin kitle desteğini daha da genişletmek amacıyla bu meclis içinde Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurulması için yoğun çaba harcamıştır. Ancak bu grup kurulamamış yerine 6 Şubat 1920'de Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 3 aylık kısa ömrü boyunca yaptığı en önemli icraat Misak-ı Milli'yi kabul etmesidir. Bu programla, Sivas Kongresi'nde belirlenen ülke sınırları benimseniyor ve bunun için mücadelenin sürdürülmesi gereği vurgulanıyordu.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Anadolu hareketiyle yakın ilişkiler içine girmesi; İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'ın Misak-ı Milli'yi kabul etmesi, İtilaf Devletlerini bir hayli rahatsız etmiştir. Gerginliğin artması üzerine 15 Mart gecesi İstanbul limanı abluka altına alınmış ve 16 Mart sabahından itibaren İtilaf devletleri İstanbul'u işgal etmiştir. İşgalin ardından İngiliz askerleri Meclis-i Mebusan'ı basmıştır. Bunun üzerine, 18 Mart 1920'de son toplantısını yapan Meclis-i Mebusan, mevcut koşullar altında Meclis'in faaliyetlerini sürdürmesinin olanaksız hale geldiğini, dolayısıyla bu görevin güven içinde yapılmasını sağlayacak bir ortamın yaratılmasına kadar Meclis genel kurul toplantılarının ertelenmesini isteyen 17 imzalı teklifi oybirliğiyle kabul ederek faaliyetine son vermiştir.

Osmanlı Devleti başkentinin işgal edilmesi ve Meclis'in çalışamaz hale gelmesi fiili olarak A-RMHC tüzüğünün 4. maddesinin uygulamaya geçirilmesi, bir başka deyişle Cemiyet'in yurt yönetimini üstlenmesi anlamını taşımıştır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, kolordu kumandanları ve valiliklerle temasa geçerek, Ankara'da bir kurucu meclisin toplanmasına ve bu meclis üyelerinin seçiminde uygulanacak esaslara ilişkin görüşlerini kendilerine aktarmıştır. Buna göre, Ankara'da toplanacak Meclis, Kurucu Meclis adını taşıyacak, her livayı temsilen beşer üye seçilecek, seçimlere gayrimüslimlerin katılmaması sağlanacak, her parti, cemiyet ve zümre tarafından kurucu meclise aday gösterilebilecekti. Seçimlerin bir an önce tamamlanabilmesi için yalnızca liva, il idare ve belediye meclisi üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri oy kullanma hakkına sahip olacaktı.

Bu ilkelerin bazılarına III. Kolordu Komutanı Albay Salahattin (Köseoğlu) Bey ile XV. Kolordu komutanı Kazım Karabekir karşı çıkmıştır. Sivas Valisi Reşit Paşa ile III. Kolordu komutanı Selahattin Bey Kurucu Meclis terimine karşı çıkmış, böyle bir adla toplanacak meclisin alacağı kararları halka kabul ettirme şansının düşük olduğunu belirtmiştir. Kazım Karabekir de Kurucu Meclis terimine karşı çıkmış, Meclis-i Milli'nin toplanmasının daha uygun olacağını ve bu meclise İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan kaçıp gelenlerle, yürürlükteki seçim kanununa uygun bir seçim sonucunda seçilecek yeni mebusların katılması gerektiğini belirtmiştir.

Bu görüşmelerin ardından 19 Mart 1919'da Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yapılacağını tüm yurda duyurdu. Buna göre olağanüstü yetkilerle donatılmış Meclis Ankara'da toplanacaktı. Bu meclise İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan gelecek mebuslarla, yeni seçilecek mebuslar katılacaktı. Seçimlerde her liva 5 mebus seçecek, yeni üye seçiminde, seçim kanunu gereğince katılacak olan olağan ikinci seçmenlerin yanısıra,

liva ve il idare ve belediye meclisi üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yönetim kurulu üyeleri de oy kullanacaktı.

Seçimin ardından, 23 Nisan 1920'de, yeni seçilen mebuslarla, İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan gelen mebusların katılımıyla Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandı. Mustafa Kemal Paşa, 1923'te İzmit'te gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında, Meclis'in açılmasını verdiği önemi şöyle vurgulamıştır: "İstanbul'daki Meclis duçar-ı taarruz olurken, benim Ankara'da düşündüğüm şey, milleti behemehal bir noktaya raptederek, faaliyetini idame etmek oldu. Fakat o noktanın bir veya birkaç şahıstan ibaret küçük bir heyet olmasını hafif bir teşebbüs buldum. Onun için büyük bir meclis olsun dedim. Ve ne kadar büyük olursa, o kadar çok millete emniyetbahş olur. Ve aynı zamanda bu meclisin kendisi gibi salahiyeti de büyük olsun dedim ve teşrii ve icrai salahiyeti haiz olarak, gelmelerini düşündüm."[57]

İktidar mücadelesinde gelinen nokta

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiği 19 Mayıs 1919'dan, TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920'ye kadar geçen yaklaşık bir yıllık süre içinde liderlik yolunda önemli mesafe almıştı. Özellikle Sivas Kongresi'nde A-RMHC'nin kurulmasından sonra, zaman zaman güçlüklerle karşılaşmakla birlikte, bölgesel direniş örgütlerinin merkezi yapı içine alınması büyük ölçüde başarılmıştı. Batı Anadolu hareketinin bir ölçüde kalan otonomisini ortadan kaldırmak artık hiç de güç değildi ve nitekim yukarıda değinildiği gibi Meclis'in açılışını izleyen birkaç ay içinde tüm direniş örgütlerinin A-RMHC bünyesinde

---

57 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 55.

toplanma süreci tamamlanmıştır.

Öte yandan, İttihat ve Terakki adına iktidar mücadelesi veren ve milli mücadeleye erken bir tarihte atıldığı için, önemli başarılar kazanan Karakol Cemiyeti de, bir hayli güç olmakla birlikte tasfiye edilmiş, böylece iktidara potansiyel bir tehdit ortadan kaldırılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Doğu'da Kazım Karabekir Paşa, Batı'da Ali Fuat Cebesoy Paşa kanalıyla ordunun desteğini arkasına almış, askeri gücü kendi kontrolü altında tutmayı da başarmıştı.

Bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'yı direnişten yana güçlerin tartışmasız lideri konumuna getirmiştir. Bununla birlikte TBMM açıldığında da Padişah ve çevresinin iktidarının hala kabul edilmekte olduğu görüntüsü hakim kılınmıştır. Direniş hareketinin söyleminde, padişah/halifenin İstanbul'da esaret altında olduğu ve işgal sona erdirildikten sonra bu makamın layık olduğu mevkiye yeniden kavuşacağı mesajı uzun süre vurgulanmıştır.

İstanbul'a karşı açık tavırın alınması için saray ve çevresinin işgalci güçlerle işbirliğinin net olarak ortaya çıkması, İstanbul'un kışkırttığı iç isyanların bastırılması, işgale karşı askeri direnişin önemli mesafeler alması beklenmiştir. Bu taktik sayesindedir ki İstanbul'un iktidarına son verilip adım adım tek partili bir cumhuriyete geçilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTATİSTİKLERLE BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Birinci Meclis'teki iktidar ve muhalefet arasındaki mücadeleyi incelemeye geçmeden önce, Birinci ve İkinci Grup üyeleriyle, gruplar dışında kalan bağımsızların sayısı ve bunların kimliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu belirlemenin, kuşkusuz, Meclis tutanaklarından yapılan aktarmaları izlemeyi kolaylaştırıcı etkisi olacaktır.

Bu bölümde, öncelikle TBMM'nin kaç üyeden ve kimlerden oluştuğu konusu ele alınmakta, ardından Meclis'te bir tür iktidar partisi olarak görev yapan Birinci Grup'la, muhalefetteki İkinci Grup'a hangi milletvekillerinin katıldığı, bağımsız mebusların kim olduğu gibi konular incelenmektedir. Üçüncü alt başlık altında, TBMM üyelerine ilişkin çeşitli istatistiki verilere yer verilmektedir.

Meclis üye sayısı

Birinci TBMM'nin kaç mebustan oluştuğu sorunu ötedenberi tartışmalı bir konu olagelmiştir. Değişik kaynaklarda farklı sayılardan söz edilmektedir. Birinci Meclis üyelerinden Ali Fuad Cebesoy bu sayının 337 olduğunu öne sürerken,[1] bir başka mebus, Mazhar Müfit Kansu, Meclis'e 399 mebusun katıldığını, Meclis'e katılmayan 38 mebusla birlikte toplam sayının 437'ye ulaştığını söylemiştir.[2] O dönemde İstanbul mebusu olarak görev yapmış olan Yenibahçeli Ahmet Şükrü (Oğuz) Bey, 3 Şubat 1950'de Kandilli'de Asaf Muammer Bey'in yalısında Prof. Tarık Zafer Tunaya ile yapmış olduğu mülakatta Birinci TBMM'ne 338 mebusun katıldığını, Meclis'e katılmayanların 199 kişi olduğunu, böylece toplam sayının 537'ye ulaştığını söylemiştir.[3] Adana mebusu Damar (Arıkoğlu) Bey de, hatıralarında, toplam sayının 414 olduğunu, ölen ve istifa edenler sayılmazsa, Ankara'da toplanan mebus sayısının 381'i bulduğunu belirtir.[4]

Dönemin milletvekillerinin verdikleri sayılar birbirini tutmazken, sonradan konuyu araştıranların karar kıldıkları sayılar da birbirlerinden oldukça farklıdır. Birinci Meclis'in üye sayısı Yılmaz Altuğ'a göre 383, Mahmut Goloğlu'na göre 390, İhsan Güneş'e göre 378, Suna Kili'ye göre 376, Ahmet Mumcu'ya göre 390, Sabahattin Selek'e göre 300, Falih Rıfkı Atay'a göre 381, Kurt Steinhaus'a göre 441'dir.[5]

---

1 Ali Fuat Cebesoy, *General Ali Fuat Cebesoy'u Siyasi Hatıraları*, Cilt I, s. 310.

2 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt II, s. 574

3 Bu bilgileri bana aktaran Prof. Tarık Zafer Tunaya'yı rahmetle anarım.

4 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 148.

5 Yılmaz Altuğ, *Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)*, s. 39; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, 1920 s. 159; İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, s. 62; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 57; Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Gelişimi ve Temelleri*, s. 54; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 335/n. 80; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 242; Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, s. 70.

Belirtilen sayıların birbirinden bu kadar farklı olması bir çok nedene bağlanabilir:

1. TBMM üyelikleri için yapılan seçimler dönemin olağanüstü koşulları nedeniyle aynı anda yapılamamış, seçimlerin tamamlanması uzun bir süre almıştır. Bazı livalarda seçimler Meclis'in açıldığı 23 Nisan 1920'den önce sonuçlanırken, bazı seçimler TBMM açıldıktan sonra tamamlanabilmiştir. Dolayısıyla seçilen ve TBMM'ne katılan mebuslar aynı anda değil farklı tarihlerde Ankara'ya gelmiştir.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli tamimi gereğince nüfus büyüklüklerine bakılmaksızın her livadan beşer mebus seçilmesi öngörülürken, bazı livalarda hiç seçim yapılamamış, bazılarında ise 5 yerine daha az sayıda mebus seçilmiştir.

3. Seçimden sonra birçok mebus görev kabul etmeyip Meclis'e katılmadan istifa etmiş, bazıları da uzun süre izinsiz olarak Meclis'e katılmadığından, farklı tarihlerde mebusluktan düşürülmüştür. Boşalan üyelikler için bazı livalarda yeni seçim yapılırken bazılarında yapılmamıştır.

4. Bazı mebuslar ya seçimin ardından, daha TBMM'ne katılmadan ya da katıldıktan bir süre sonra vefat etmiştir. Bu mebuslardan boşalan üyelikler için yine bazı seçim bölgelerinde yeni seçim yapılmış, bazılarında yapılmamıştır.

5. Kendilerine TBMM'ye katılma çağrısı yapılan İstanbul Meclis-i Mebusan üyelerinin bir bölümü Ankara'ya gelirken bir bölümü bu çağrıya uymayıp Ankara'ya gelmemiştir.

Bu nedenlerle Meclis üyelerinin sayısı TBMM'nin faaliyetine başlamasından sonraki aylarda da uzun süre belirsiz kalmış, bir yandan yeni katılmalar, bir yandan da vefat ve istifalar sürmüştür.

5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nu izleyen bir kaç ay içinde TBMM üyelerinin sayısına ilişkin belirsizlik büyük ölçüde giderilmiştir. Bu kanunun ardından, o güne

kadar izinsiz olarak Meclis'e katılmayan yeni seçilmiş üyelerin mebusluk sıfatı sona erdirilmiştir. Ayrıca bu kanunla mebusluklа memuriyetin bağdaşamayacağının hükme bağlanmasıyla, TBMM'ne hiç katılmamış ya da kısa bir süre için katılmış memur mebusların bazıları memuriyeti tercih ederek istifa etmiştir.

İstanbul Meclis-i Mebusan üyeleriyle ilgili 27 Ekim 1920 tarihli meclis kararı da üye sayısındaki belirsizliğin giderilmesine önemli katkıda bulunmuştur. Bu kararla İstanbul'dan gelen mebusların TBMM'ye kabul edilmeleri uygulamasına son verilmiştir.[6]

Yukarıda belirtildiği üzere, Birinci Meclis üye sayısının bu denli değişken olması, araştırmacıların üye tam sayısını belirleme yolundaki çabalarını bir hayli güçleştirmektedir. Ancak bu sayının doğru olarak tespiti konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Genel olarak Birinci TBMM'ni, özel olarak da bu meclisteki iktidar ve muhalefeti konu alan bir çalışmada iktidar yanlısı, muhalif ve bağımsız mebusların kimler olduğunu belirlemek için öncelikle Meclis'in kaç üyeden ve kimlerden oluştuğunu saptamak gerekir. Çeşitli güçlüklere rağmen bu konuları açığa kavuşturmak mümkündür.

Birinci TBMM İsim Defteri'nde, dönem sonunda 337 mebusun üyelik sıfatının sürmekte olduğu, dönem boyunca 71 mebusun ya istifa ettiği ya da istifa etmiş sayıldığı, 24 mebusun vefat ettiği, 3 mebusun mebusluktan düşürüldüğü, 1 mebusun mebusluğunun reddedildiği, bir başka mebusun da mebusluğunun onaylanmadığı, dolayısıyla toplam sayının 437 olduğu belirtilmektedir.[7] Adı geçen 437 mebustan 14'ü birden fazla seçim bölgesinden seçilmiş, ancak daha sonra seçim bölgelerinden birinde karar kılarak, seçildiği öteki bölge mebus-

6 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 183.

7 Veysel Genya (haz), *TBMM İsim Defteri*, Devre I, s. 1.

luğundan istifa etmiştir. *İsim Defteri*'ni hazırlayan Meclis Genel Katibi Veysel Genya 1945'te de *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümünü Anış* adıyla bir albüm hazırlamış ve albümdeki 437 mebus hakkında çeşitli bilgiler vermiştir.[8] Yukarıda belirtilen bu iki yayın Kazım Öztürk'ün hazırladığı ve 1973'te yayınlanan *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920-1973* adlı kitaba kaynaklık etmiş, bu albümde de Birinci TBMM üyeleri olarak aynı 437 kişinin adı verilmiştir.[9]

Birinci TBMM üyeleriyle ilgili bir başka albüm de 1923'te yayınlanan ve içinde yalnızca yayın tarihinde mebus sıfatı sürenlere yer verilen albümdür.[10] Bu albümde yer alan mebus sayısı 338'dir. Albümün yayınlanış tarihinden sonra 3 me-

---

8 Veysel Genya (haz.), *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 1-73.

9 Kazım Öztürk (haz), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920 - 1973*, s. 1-73.

10 Eski harflerle yayınlanan bu albümde yalnızca yayın tarihinde mebus sıfatı sürenlere yer verilmiştir. Yayın tarihi belirtilmeyen albümde 8 Mart 1923'te vefat eden Malatya mebusu Lütfi (Evliyaoğlu) Bey ve daha önceki tarihlerde Meclis'le ilişkisi kesilen mebuslar yer almazken, 29 Mart 1923'te istifa eden Ankara Mebusu Hacı Atıf Efendi, 27 Mart 1923'te ortadan kaybolup 2 Nisan 1923'te cesedi bulunan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey; 3 Nisan 1923'te vefat eden Tokat mebusu İzzet (Genç) Bey'e yer verilmiş olduğundan, Albüm'ün 8-29 Mart 1923 tarihleri arasında yayınlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu albümde diğer albümlerden farklı olarak mebusların TBMM'ne katılma tarihleri de verilmiştir. Ancak bu tarihlerde bazı önemli yanlışlar vardır. Örneğin, Albüm'de Kazım Karabekir Paşa'nın Meclis'e katılma tarihi 23 Nisan 1920 olarak veriliyor. Oysa, o tarihte Erzurum'da ordunun başında olan Karabekir Paşa, Meclis'e 30 Ekim 1922'de katılmıştır (*TBMM ZC*, Cilt 24, s. 254). Albüm'e göre Ertuğrul mebusu Mustafa Kemal (Güney) Bey Meclis'e 25 Ağustos 1920'de katılmıştır. Oysa, Mustafa Kemal Bey, 24 Nisan 1920 tarihli toplantıda Meclis'tedir ve Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'ye teşekkür edilmesine dair bir önerge vermiştir (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 33). Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey'in Meclis'e katılma tarihi Albüm'de 23 Nisan 1920 olarak gösterilmiştir. Oysa Mahmut Celal Bey, 26 Eylül 1920'de, Meclis Başkanlığı'na bir önerge vererek, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine verdiği görev nedeniyle, Meclis'in açılışında hazır bulunamayıp iki hafta kadar geç kaldığını belirtmekte, bu gecikmenin görevini yerine getirmesinden kaynaklandığı için, kendisine 23 Nisan 1920'de Meclis'e katılmış gibi işlem yapılmasını istemektedir (*TBMM ZC*, Cilt 4, s. 350).

busun daha Meclis üyeliği sona ererken, dönem sonuna kadar mebus sıfatı süren Bolu Mebusu Abdullah Sabri (Aytaç) ve Bursa mebusu Mustafa Fehmi (Gerçeker) efendilere, her nedense, albümde yer verilmemiştir. Böylece bu albüme göre de, dönem sonunda üyelik sıfatı süren mebus sayısı 337 olmaktadır -ki bu sayı 1943'te yayınlanan *İsim Defteri*'ndeki sayı ve kişilerle çakışmaktadır.

Bu durumda, 1920-1923 dönemi boyunca toplam 437 kişinin adı mebus olarak geçmekle birlikte, 1923'te Meclis faaliyetine son verirken üyelik sıfatı sürenlerin sayısının 337'ye düşmüş olduğu ortaya çıkmaktadır.[11] Adı geçen 437 mebustan kaçının ve kimlerin Meclis'e katılmadan önce istifa ya da vefat ettiğini, bunlardan kaçının Meclis'e ne zaman katıldığını ve katılanların hangilerinin TBMM'ne katıldıktan sonra Meclis'ten ayrıldığını belirlemek için toplantı yılları aşağıda ayrı ayrı incelenmiştir.

Birinci toplantı yılı

Yukarıda da değinildiği gibi Meclis üyelerinin sayısına ilişkin belirsizlik 1920 yılı boyunca sürmüştür. 1920'den sonra ise gerek TBMM'ne yeni katılanların, gerekse istifa ya da vefat gibi nedenlerle üyelik sıfatı düşenlerin sayısı görece azalmıştır. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1921'de ikinci toplantı yılını açarken TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmada TBMM'nin ikinci yıla 12'si Malta'da tutuklu, 68'i İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan gelen, 270'i de TBMM'ne üye olarak seçilen toplam 350 üyeyle başladığını belirtmektedir.[12] TBMM albümleri ve

---

11 Birinci Meclis'in 50. Yıldönümü münasebetiyle 1973'te bir konuşma yapan dönemin Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli, Birinci devreyi 337 milletvekilinin tamamladığını doğru olarak belirtmektedir. Bak. Nurettin Can Gülekli-Rıza Onaran (haz.), *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü 1920-1970*, s. 287.

12 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 1, s. 170; TBMM ZC, Cilt 9, s. 6.

Meclis tutanakları dikkatli biçimde incelendiğinde bu 350 üyenin kimlikleri belirlenebileceği gibi, Meclis'in açıldığı 23 Nisan 1920'den, 1 Mart 1921'e kadarki dönemi kapsayan birinci toplantı yılında kaç mebusun üyelik sıfatının meclise hiç katılmadan ya da katıldıktan sonra sona erdiği de açığa kavuşturulabilir.

Birinci toplantı yılı boyunca 339'u yeni seçilen, 87'si de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelen olmak üzere toplam 426 kişi mebusluğa hak kazanmıştır. Bununla birlikte yeni seçilenlerden 69'unun, Osmanlı Meclis-i Mebusan kökenlilerden de 7'sinin mebusluğu toplantı yılı içinde istifa, ölüm, ıskat gibi nedenlerle sona ermiştir.

Mebusluğa hak kazanan 426 mebusun bir bölümü TBMM'ne hiç katılmazken, Meclis'e gelenlerin geliş tarihleri de geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. TBMM 23 Nisan 1920'de 104'ü yeni seçilen, 23'ü de İstanbul'dan gelen olmak üzere 127 üye ile açılmıştır.[13] Meclis'e katılmalar 1920 Ağustosu'na kadar

---

13 1923'te eski harflerle yayınlanan albümdeki mebusların TBMM'ne katılma tarihlerinin Meclis tutanaklarıyla karşılaştırılması sonucu hazırlanan liste, açılışta 127 mebusun hazır bulunduğunu gösteriyor. Ancak, 23 Nisan 1920 tarihli toplantıda yoklama yapılmamış olduğu için bu sayıyı doğrulama olanağı yoktur. 24 Nisan 1920'de TBMM Başkanlığı için seçim yapılmış, Mustafa Kemal Paşa oy kullanan 120 mebustan 110'unun oyunu alarak başkan seçilmiştir (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 38). İlk toplantıya katılan mebus sayısı konusunda farklı kaynaklarda değişik sayılardan söz edilmektedir. Fahri Belen ve Suna Kili, 24 Nisan 1920'deki seçimi gözönünde tutarak bu sayının 120 olduğunu belirtmektedirler. Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 57. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 168-169. Bir de açılışta 115 mebusun hazır bulunduğundan söz edenler vardır. Bunların öncüleri Enver Behnan Şapolyo ve Mazhar Müfit Kansu'dur. Şapolyo, *Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İç Alemi*'nde ilk celseye 115 kişinin katıldığını ve bunu bizzat mebuslara bakarak saptadığını belirtir (s. 99). Oysa, aynı Şapolyo, Büyük Millet Meclisi'nin 50 Yıldönümü münasebetiyle anılarını anlatırken, açılışta Meclis'te bulunmadığını, Ankara'ya 10 Ekim 1920'de geldiğini belirtmektedir! (Nurettin Can Gülekli ve Rıza Onaran (haz.), *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 249). Mazhar Müfit Kansu da, bir yandan Meclis'in açılışında Ankara'da olmadığını belirtirken, bir yandan da "mebusların adeti ilk açılışta 115 olup, Meclis'te bizzat merak edip saydım" demektedir! (Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 569-570).

yoğun biçimde sürmüş, 1920 Eylülü'nden itibaren Ankara'ya gelen mebusların sayısı görece azalmıştır. 23 Nisan 1920 - 1 Mart 1921 arasında TBMM'ne toplam 358 mebus katılmıştır. Söz konusu 358 mebustan, 27'sinin üyelik sıfatı TBMM'ne katıldıktan bir süre sonra çeşitli nedenlerle sona ermiştir. Ayrıca, aynı dönemde 49 kişinin mebus sıfatı TBMM'ne hiç katılmadan sona ermiştir. Bu dönem içinde mebusluğu onaylanan ve sürmekte olan 19 mebus ise TBMM'ne henüz katılmamış ve izinli sayılmıştır. Bunların 12'si Malta'da sürgündeydi.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1921 tarihli konuşmasında, doğal olarak o tarihe kadar Meclis'e hiç katılmadan mebus sıfatı sona eren 49 mebusla, Meclis'te bir süre görev yaptıktan sonra ayrılan 27 mebusu hesaba katmamıştır. Bu durumda, 1 Mart 1921 tarihi itibarıyla TBMM üyelerinin sayısı, Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi 350 olmaktadır. 270'i yeni seçilen, 80'i ise Meclis-i Mebusan kökenli bu 350 mebusun, 331'i bu tarihe kadar TBMM'ne katılmış, 19'u ise, mebusluğu onaylanmış olmakla birlikte, henüz katılmamıştır.

1 Mart 1921'de mebusluğu sürenlerin adları, seçim bölgeleri, seçilme şekli ve Meclis'e katılma tarihleri şöyledir.[14]

SEÇİM BÖLGESİ	ADI	KATILMA TARİHİ	SEÇİLME ŞEKLİ
ADANA	1. Abdullah Faik (Çopuroğlu) Ef.	9 Mayıs	Yeni
	2. Dr. Eşref (Akman) B.	9 Mayıs	Yeni
	3. Mehmet Hamdi (İzgi) Ef.	9 Mayıs	Yeni
	4. Zamir (Damar Arıkoğlu) B.	1 Temmuz	Yeni
	5. Zekai (Apaydın) B.	1 Eylül	Yeni

14 Milletvekillerinin TBMM'ne katılma tarihleri yukarıda 10 no'lu notta belirtilen eski harfli *TBMM Albümü*'ndeki bilgilerle TBMM Zabıt Cerideleri'nin karşılaştırmalı incelenmesi sonucunda saptanmıştır. Bütün tarihler, aksi belirtilmedikçe, 1920 yılına aittir.

AMASYA	6. Ali (Topçu) B.	23 Nisan	Yeni
	7. Ali Rıza (Özdarende) Ef.	23 Nisan	Yeni
	8. Bekir Sami (Kunduk) B.	23 Nisan	OMM.
	9. Dr.Asım (Sirel) B.	23 Nisan	Yeni
	10. Hamdi (Apaydın) B.	23 Nisan	Yeni
	11. Mehmet Ragıp (Topala) B.	23 Nisan	Yeni
	12. Ömer Lütfi (Yasan) B.	29 Mayıs	OMM.
ANKARA	13. Ali Fuad (Cebesoy) Pş.	23 Nisan	Yeni
	14. Hacı Atıf Ef.	2 Haziran	OMM.
	15. Hacı Mustafa (Beyman) Ef.	23 Nisan	Yeni
	16. Hilmi B.	3 Temmuz	OMM.
	17. Mustafa Kemal (Atatürk) Pş.	23 Nisan	Yeni
	18. Ömer Mümtaz (Tanbi) B.	5 Temmuz	OMM.
	19. Şakir (Kınacı) B.	23 Nisan	Yeni
	20. Şemsettin (Bayramoğlu) Ef.	23 Nisan	Yeni
ANTALYA	21. Ali Vefa (Seyhamlı) B.	8 Mayıs	Yeni
	22. Halil İbrahim (Özkaya) B.	8 Mayıs	Yeni
	23. Hamdullah Şuphi (Tanrıöver) B.	23 Nisan	OMM.
	24. Hasan Tahsin (Sürenkök) B.	8 Mayıs	Yeni
	25. Mustafa (İbrişim) B.	8 Mayıs	Yeni
	26. Rasih (Kaplan) Ef.	8 Mayıs	Yeni
AYDIN	27. Cami (Baykut) B.	23 Nisan	OMM.
	28. Dr.Mazhar (Germen) B.	23 Nisan	Yeni
	29. Mehmet Emin (Arkut) Ef.	5 Temmuz	OMM.
	30. Esat (İleri) B.	1 Ekim	Yeni
	31. Tahsin (San) B.	23 Nisan	Yeni
BATUM	32. Akif (Sümer) B.	3 Haziran	Yeni
	33. Ahmet Fevzi (Erdem) B.	3 Haziran	Yeni
	34. Ahmet Nuri Ef.	3 Haziran	Yeni
	35. Ali Rıza (Acara) B.	2 Eylül	Yeni
	36. Edip (Dinç) B.	3 Haziran	Yeni
BAYEZİT	37. Atıf (Bayazıt) B.	15 Mayıs	Yeni
	38. Dr.Refik (Saydam) B.	23 Nisan	Yeni
	39. Hacı Memed (Önay) Ef.	Temmuz	Yeni
	40. Süleyman Sudi (Acarbay) B.	15 Mayıs	Yeni
	41. Şevket (Bayazıt) B.	15 Mayıs	Yeni
BİGA	42. Hafız Hamdi (Dumrul) B.	19 Haziran	Yeni
	43. Hamit (Karaosmanoğlu) B.	19 Haziran	Yeni
	44. Memed (Dinç) B.	19 Haziran	Yeni
BİTLİS	45. Arif (Özdemir) B.	13 Mayıs	Yeni
	46. Derviş (Sefünç) B.	13 Mayıs	Yeni
	47. Hüseyin Hüsnü (Orrakçıoğlu) B.	16 Ağustos	Yeni
	48. Resul B.	13 Mayıs	OMM.

	49. Sadullah (Eren) B.	13 Mayıs	OMM.
	50. Vehbi (Öztekin) B.	16 Mayıs	Yeni
	51. Yusuf Ziya (Koçoğlu) B.	16 Mayıs	Yeni
BOLU	52. Abdullah Sabri (Aytaç) Ef.	Nisan	Yeni
	53. Cevad Abbas (Gürer) B.	5 Temmuz	OMM.
	54. Dr.Fuad (Umay) B.	23 Nisan	Yeni
	55. Nuri (Aksu) B.	23 Nisan	Yeni
	56. Şükrü (Gülez) B.	23 Nisan	Yeni
	57. Tunalı Hilmi B.	27 Nisan	OMM.
	58. Yusuf İzzet (Met) Pş.	Ağustos	Yeni
BURDUR	59. Ali Ulvi B.	Temmuz	Yeni
	60. İsmail Suphi (Soysallıoğlu) B.	17 Mayıs	Yeni
	61. Mehmet Akif (Ersoy) B.	4 Haziran	Yeni
	62. Veliyüttin (Saltıkgil) B.	15 Ocak 1921	Yeni
BURSA	63. Muhittin Baha (Pars) B.	23 Nisan	Yeni
	64. Mustafa Fehmi (Gerçeker) Ef.	Mayıs	Yeni
	65. Necati (Kurtuluş) B.	Mayıs	Yeni
	66. Operatör Emin (Erkul) B.	23 Nisan	Yeni
	67. Osman Nuri (Özpay) B.	8 Temmuz	OMM.
	68. Şeyh Servet (Akdağ) Ef.	23 Nisan	Yeni
CANİK	69. Emin (Gevelioğlu) B.	14 Ağustos	OMM.
	70. Hamdi (Yalman) B.	7 Haziran	Yeni
	71. Nafiz (Özalp) B.	7 Haziran	Yeni
	72. Süleyman (Boşank) B.	7 Haziran	Yeni
	73. Şükrü (Fırat) B.	7 Haziran	Yeni
C. BEREKET	74. İhsan (Eryavuz) B.	10 Ağustos	Yeni
	75. Faik (Öztrak) B.	13 Eylül	Yeni
	76. Rasim (Öztekin) B.	10 Ağustos	Yeni
ÇANKIRI	77. Behçet (Kutlu) B.	2 Ağustos	OMM.
	78. Neşet (Akkor) B.	23 Nisan	Yeni
	79. Said (Üçok) B.	23 Nisan	Yeni
	80. Tahir Aşık (Musuloğlu) Ef.	23 Nisan	Yeni
	81. Hacı Tevfik (Durlanık) Ef.	12 Temmuz	OMM.
	82. Ziya (Esen İsfendiyaroğlu) B.	23 Nisan	Yeni
ÇORUM	83. Dursun (Yalvaç) B.	23 Nisan	Yeni
	84. Ferit (Törüm Küney) B.	23 Nisan	Yeni
	85. Fuad B.	23 Nisan	Yeni
	86. Haşim (Apaydın) B.	23 Nisan	Yeni
	87. İsmet (Eker) B.	21 Temmuz	OMM.
	88. Sıddık (Mumcu) B.	23 Nisan	Yeni
DENİZLİ	89. Hakkı Behiç (Bayiç) B.	23 Nisan	Yeni
	90. Hasan (Tokcan) Ef.	1 Mayıs	Yeni
	91. Mazlum Baba (Babalım) Ef.	23 Nisan	Yeni

	92. Yusuf (Başkaya) B.	23 Nisan	Yeni
DERSİM	93. Abdülhak Tevfik (Gençtürk) B.	4 Ağustos	Yeni
	94. Diyab (Yıldırım) Ağa	10 Temmuz	Yeni
	95. Hasan Hayri (Konko) B.	1 Haziran	OMM.
	96. Mustafa (Öztürk) Ağa	İzinli	Yeni
	97. Mustafa Zeki (Saltuk) B.	23 Nisan	Yeni
	98. Ramiz (Tan) B.	4 Ağustos	Yeni
DİYARBAKIR	99. Fevzi (Pirinççioğlu) B.	Malta'da	OMM.
	100. Hacı Şükrü (Aydındağ) B.	23 Nisan	Yeni
	101. Abdülhamit Hamdi Ef.	16 Mayıs	Yeni
	102. Kadri Ahmet (Kürkçü) B.	23 Nisan	Yeni
	103. Mustafa Akif (Tütenk) B.	23 Nisan	Yeni
	104. Zülfü (Tiğrel) B.	Malta'da	OMM.
EDİRNE	105. Cafer Tayyar (Eğilmez) Pş.	Esir	Yeni
	106. Faik (Kaltakkıran) B.	Malta'da	OMM.
	107. İsmet (İnönü) Pş.	23 Nisan	Yeni
	108. Kazım (Karabekir) Pş.	İzinli	Yeni
	109. Mehmet Şeref (Aykut) B.	Malta'da	OMM.
ELAZIĞ	110. Hacı Fevzi (Celayer) B.	20 Mayıs	Yeni
	111. Hüseyin (Gökçelik) B.	20 Mayıs	Yeni
	112. Muhittin (Çöteli) B.	22 Haziran	OMM.
	113. Naci (Karaali) B.	20 Mayıs	Yeni
	114. Rasim (Tekin) B.	10 Mayıs	Yeni
ERGANİ	115. İbrahim Hakkı (Akgün) B.	24 Mayıs	Yeni
	116. Mahmut (Sığnak) B.	12 Ağustos	Yeni
	117. Mehmet Emin B.	17 Eylül	Yeni
	118. Nüzhet (Saraçoğlu) B.	1 Haziran	Yeni
	119. Rüştü (Bulduk) B.	1 Kasım	OMM.
	120. Sırrı (Özata) B.	16 Ağustos	Yeni
ERTUĞRUL	121. Halil (Işık) B.	23 Nisan	Yeni
	122. Mustafa Kemal (Güney) B.	23 Nisan	Yeni
	123. Necip (Soydan) B.	23 Nisan	Yeni
	124. Osmanzade Hamdi (Aksoy) B.	25 Ağustos	Yeni
ERZİNCAN	125. Emin (Lekili) B.	28 Nisan	Yeni
	126. Hüseyin (Aksu) B.	28 Nisan	Yeni
	127. Osman Fevzi (Topçu) Ef.	22 Ağustos	Yeni
	128. Şeyh Hacı Şükrü (Baysoy) Ef.	28 Nisan	Yeni
	129. Tevfik (Kütükbaşı) B.	28 Nisan	Yeni
ERZURUM	130. Asım Vasfi (Mühürdaroğlu) B.	23 Nisan	Yeni
	131. Celaleddin Arif B.	23 Nisan	OMM.
	132. Hüseyin Avni (Ulaş) B.	23 Nisan	OMM.
	133. İsmail (Arslan) B.	23 Mayıs	Yeni
	134. Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Ef.	23 Nisan	Yeni

	135. Mustafa Durak (Sakarya) B.	13 Mayıs	Yeni
	136. Nusret (Son) Ef.	20 Ekim	Yeni
	137. Süleyman Necati (Güneri) B.	23 Nisan	OMM.
ESKİŞEHİR	138. Abdullah Azmi (Torun) Ef.	Mayıs	OMM.
	139. Emin (Sazak) B.	23 Nisan	Yeni
	140. Eyüp Sabri (Akgöl) B.	23 Nisan	Yeni
	141. Hacı Veli (Bayraktar) Ef.	23 Kasım	Yeni
	142. Halil İbrahim (Sipahi) Ef.	23 Nisan	Yeni
	143. Hüsrev Sami (Kızıldoğan) B.	23 Nisan	Yeni
	144. Mehmet Niyazi (Çamzade) B.	23 Nisan	Yeni
GAZİANTEP	145. Abdurrahman Lami (Ersoy) Ef.	1 Haziran	Yeni
	146. Hafız Mehmet (Şahin) Ef.	1 Haziran	Yeni
	147. Kılıç Ali B.	10 Temmuz	Yeni
	148. Ragıp (Yogun) B.	1 Haziran	Yeni
	149. Yasin (Kutluğ) B.	11 Temmuz	Yeni
GELİBOLU	150. Celal Nuri (İleri) B.	Malta'da	OMM.
GENÇ	151. Ali Vasıf (Telli) B.	1 Temmuz	Yeni
	152. Mehmet Celal B.	3 Temmuz	OMM.
	153. Dr.Ali Haydar B.	20 Eylül	Yeni
	154. Fikri Faik (Güngören) B.	12 Kasım	Yeni
	155. Hamdi (Yılmaz) B.	15 Haziran	Yeni
	156. Şeyh Fikri (Ergün) Ef.	15 Haziran	Yeni
GÜMÜŞHANE	157. Hasan Fehmi (Ataç) B.	19 Mayıs	Yeni
	158. Mehmet Şükrü (Üçüncüoğlu) B.	19 Mayıs	Yeni
	159. Mustafa (Darman) B.	23 Nisan	Yeni
	160. Ruşen (Oktar) B.	19 Eylül	Yeni
HAKKARİ	161. Mazhar Müfit (Kansu) B.	1 Mayıs	OMM.
	162. Tufan (Ülker) B.	11 Eylül	Yeni
İÇEL	163. Ali Rıza (Ataışık) Ef.	24 Temmuz	OMM.
	164. Hacı Ali Sabri (Güney) Ef.	26 Nisan	Yeni
	165. Haydar Lütfi (Aslan) B.	26 Nisan	Yeni
	166. Naim (Ulusal) Ef.	26 Nisan	Yeni
	167. Sami (Arkan) B.	26 Nisan	Yeni
	168. Şevki (Göklevent) B.	26 Nisan	Yeni
ISPARTA	169. Cemal (Mersinli) Pş.	Malta'da	OMM.
	170. Hacı Tahir (Kucur) B.	23 Nisan	Yeni
	171. Hafız İbrahim (Demiralay) Ef.	23 Nisan	Yeni
	172. Hüseyin Hüsnü (Özdamar) Ef.	23 Nisan	Yeni
	173. İsmail Remzi (Berkün) B.	23 Nisan	Yeni
	174. Mehmet Nadir (Süldür) Ef.	23 Nisan	Yeni
İSTANBUL	175. Ahmet Ferit (Tek) B.	30 Mayıs	OMM.
	176. Ahmet Mazhar (Akifoğlu) B.	1 Mayıs	Yeni
	177. Ahmet Muhtar B.	1 Haziran	OMM.

	178. Dr.Adnan (Adıvar) B.	23 Nisan	OMM.
	179. Hüseyin Hüsnü (Işık) Ef.	7 Temmuz	Yeni
	180. Neşet (Özercan) B.	18 Ekim	Yeni
	181. Numan Usta	Malta'da	OMM.
	182. Salahattin B.	Ağustos	Yeni
İZMİR	183. Dr.Mustafa (Bengisu) B.	Mayıs	Yeni
	184. Enver (Tekand) B.	1 Mayıs	Yeni
	185. Hacı Süleyman (Bilgen) Ef.	23 Nisan	Yeni
	186. Mahmut Esat (Bozkurt) B.	20 Ağustos	Yeni
	187. Refet (Bele) Pş.	Mayıs	OMM.
	188. Tahsin (Uzer) B.	Malta'da	OMM.
	189. Yunus Nadi (Abalıoğlu) B.	23 Nisan	OMM.
İZMİT	190. Fuat (Carım) B.	Temmuz	Yeni
	191. Hafız Abdullah (Tezemir) Ef.	28 Haziran	Yeni
	192. Halil İbrahim (Gürsoy) Ef.	Temmuz	Yeni
	193. Hamdi Namık (Gör) B.	23 Nisan	Yeni
	194. Sırrı (Bellioğlu) B.	23 Nisan	OMM.
K.SAHİP	195. Ali (Çetinkaya) B.	Malta'da	OMM.
	196. Halil Hilmi (Bozca) Ef.	Nisan	Yeni
	197. Hulusi (Kutluoğlu) B.	23 Nisan	Yeni
	198. İsmail Şükrü (Çelikalay) Ef.	23 Nisan	Yeni
	199. Mehmet Şükrü (Koç) B.	23 Nisan	Yeni
	200. Mustafa Hulusi (Çalgüner) Ef.	2 Haziran	OMM.
	201. Nebil (Yurteri) Ef.	23 Nisan	Yeni
	202. Ömer Lütfi (Argeşo) B.	23 Nisan	OMM.
K.ŞARKİ	203. Ali Süruri (Tönük) Ef.	9 Mayıs	Yeni
	204. Mehmet Vasfi (Seçer) B.	9 Mayıs	Yeni
	205. Memduh Necdet (Erbek) B.	4 Mayıs	Yeni
	206. Mesud (Benli) B.	9 Mayıs	Yeni
	207. Mustafa (Atay) B.	10 Mayıs	Yeni
KARESİ	208. Abdülgafur (Iştan) Ef.	9 Mayıs	Yeni
	209. Hacim Muhittin (Çarıklı) B.	23 Nisan	OMM.
	210. Hasan Basri (Çantay) B.	9 Mayıs	Yeni
	211. Kazım (Özalp) Pş.	9 Mayıs	Yeni
	212. Mehmet Vehbi (Bolak) B.	12 Temmuz	Yeni
KASTAMONU	213. Abdülkadir Kemali (Öğütçü) B.	23 Nisan	Yeni
	214. Mehmet Besim (Fazlıoğlu) B.	30 Nisan	OMM.
	215. Dr.Suad (Soyer) B.	1 Mayıs	OMM.
	216. Hulusi (Erdemir) Ef.	12 Haziran	Yeni
	217. Murad (Pala) B.	23 Nisan	Yeni
	218. Sabri (Dura) B.	23 Nisan	Yeni
	219. Yusuf Kemal (Tengirşenk) B.	23 Nisan	OMM.
KAYSERİ	220. Ahmet Hilmi (Kalaç) B.	23 Temmuz	OMM.
	221. Mehmet Alim (Çınar) Ef.	23 Nisan	Yeni

	222. Atıf (Tüzün) B.	23 Nisan	Yeni
	223. Osman (Uşşaklı) B.	23 Nisan	Yeni
	224. Rıfat (Çalıka) B.	23 Temmuz	OMM.
	225. Sabit (Gözügeçgel) B.	23 Nisan	Yeni
KIRŞEHİR	226. Cemalettin (Çelebioğulları) Ef.	İzinli	Yeni
	227. Cevdet (Seçkin) B.	23 Nisan	Yeni
	228. Müfit (Kurutluoğlu) Ef.	23 Nisan	Yeni
	229. Rıza (Silsüpür) B.	23 Nisan	OMM.
	230. Sadık (Savtekin) B.	27 Kasım	Yeni
	231. Yahya Galip (Kargı) B.	22 Eylül	Yeni
KONYA	232. Abdülhalim Çelebi Ef.	23 Nisan	Yeni
	233. Arif (Baysal) B.	26 Nisan	Yeni
	234. Hacı Bekir (Sümer) Ef.	2 Ağustos	OMM.
	235. Hulusi (Göksu) B.	26 Nisan	Yeni
	236. Kazım Hüsnü B.	23 Mayıs	OMM.
	237. Mehmet Vehbi (Çelik) Ef.	24 Temmuz	OMM.
	238. Musa Kazım (Onar) Ef.	23 Mayıs	OMM.
	239. Ömer Vehbi (Büyükyalvaç) Ef.	2 Haziran	OMM.
	240. Refik (Koraltan) B.	23 Nisan	Yeni
	241. Rıfat (Saatçi) Ef.	23 Nisan	Yeni
KOZAN	242. Dr.Fikret (Onuralp) B.	Ağustos	Yeni
	243. Dr.Mustafa (Cantekin) B	Ağustos	Yeni
	244. Fevzi (Çakmak) Pş.	23 Nisan	Yeni
	245. Hüseyin (Çelik) B.	12 Ağustos	Yeni
KÜTAHYA	246. Besim (Atalay) B.	23 Nisan	Yeni
	247. Cemil (Altay) B.	23 Nisan	Yeni
	248. Cevdet (İzrap Barlas) B.	23 Nisan	Yeni
	249. Haydar B.	23 Nisan	Yeni
	250. Ragıp (Soysal) B.	23 Nisan	OMM.
	251. Şeyh Seyfi (Aydın) Ef.	23 Nisan	Yeni
LAZİSTAN	252. Dr.Abidin (Atak) B.	26 Nisan	Yeni
	253. Esat (Özoğuz) B.	29 Nisan	Yeni
	254. Necati (Memişoğlu) B.	29 Nisan	Yeni
	255. Osman (Özgen) B.	23 Nisan	OMM.
	256. Ziya Hurşit B.	26 Nisan	Yeni
MALATYA	257. Mustafa Fevzi (Bilgili) Ef.	23 Nisan	OMM.
	258. Hacı Bedir (Fırat) Ağa	18 Ağustos	Yeni
	259. Hacı Garip (Taner) Ağa	23 Nisan	Yeni
	260. Lütfi (Evliyaoğlu) B.	Temmuz	Yeni
	261. Reşit (Ağar) Ağa	26 Temmuz	Yeni
	262. Sıtkı (Gür) B.	13 Mayıs	Yeni
MARAŞ	263. Arslantogöz (Ata) B.	2 Haziran	Yeni
	264. Hasip (Aksöyek) B.	16 Temmuz	Yeni

	265. Refet (Seçkin) Ef.	Mayıs	Yeni
	266. Rüştü (Bozkurt) B.	25 Nisan	Yeni
	267. Tahsin (Hüdaioğlu) B.	3 Temmuz	OMM.
MARDİN	268. Derviş (Ural) B.	24 Mayıs	Yeni
	269. Esad (Önen) B.	24 Mayıs	Yeni
	270. Hasan Tahsin (Artık) B.	3 Haziran	Yeni
	271. İbrahim (Turhan) B.	24 Mayıs	Yeni
	272. Mitat (Ulusal) B.	24 Mayıs	OMM.
	273. Necib (Güven) B.	24 Mayıs	Yeni
MENTEŞE	274. Dr.Tevfik Rüştü (Aras) B.	1 Temmuz	Yeni
	275. Etem Fehmi (Aslanlı) B.	1 Ağustos	Yeni
	276. Hamza Hayati (Öztürk) B	İzinli	Yeni
	277. Sadettin (Özsan) B.	15 Mayıs	Yeni
MERSİN	278. Fahrettin (Altay) Pş.	15 Mayıs	Yeni
	279. İsmail Safa (Özler) B.	9 Mayıs	Yeni
	280. Muhtar Fikri (Güçün) B.	9 Mayıs	Yeni
	281. Salahattin (Köseoğlu) B.	15 Mayıs	Yeni
	282. Yusuf Ziya (Eraydın) B.	27 Ekim	Yeni
MUŞ	283. Abdülgani (Ertan) B.	27 Ağustos	Yeni
	284. Hacı Ahmet Hamdi (Bilgin) Ef.	27 Ağustos	Yeni
	285. Hacı İlyas Sami (Muş) Ef.	Malta'da	OMM.
	286. Kasım (Dede) B.	27 Ağustos	Yeni
	287. Mahmud Said (Yetgin) B.	27 Ağustos	Yeni
	288. Osman Kadri (Bingöl) B.	23 Mayıs	OMM.
	289. Rıza (Kotan) B.	27 Ağustos	Yeni
NİĞDE	290. Ata (Atay) B.	3 Temmuz	OMM.
	291. Hakkı (Sütekin) Pş.	26 Nisan	Yeni
	292. Mustafa Hilmi (Soydan) Ef.	26 Nisan	Yeni
	293. Mustafa Vehbi (Çorakçı) B.	28 Nisan	Yeni
OLTU	294. Rüstem (Acar) B.	18 Ağustos	OMM.
	295. Yasin (Haşimoğlu Akdağ) B.	13 Mayıs	OMM.
SARUHAN	296. Avni (Zaimler) B.	11 Aralık	Yeni
	297. İbrahim Süreyya (Yiğit) B.	23 Nisan	OMM.
	298. Mahmut Celal (Bayar) B.	Mayıs	OMM.
	299. Mustafa Necati (Uğural) B.	23 Nisan	Yeni
	300. Ömer Lütfi (Ünlü) B.	23 Nisan	Yeni
	301. Refik Şevket (İnce) B.	23 Nisan	Yeni
	302. Reşad (Kayalı) B.	7 Haziran	Yeni
SİİRT	303. Hacı Mustafa Sabri (Baysan) Ef.	12 Temmuz	Yeni
	304. Hacı Nuri (Bayam) Ef.	12 Temmuz	Yeni
	305. Halil Hulki (Aydın) B.	13 Mayıs	OMM.
	306. Kadri (Oktay) B.	13 Temmuz	Yeni
	307. Necmettin (Bilgin) B.	15 Temmuz	Yeni

	308. Salih (Atalay) Ef.	13 Temmuz	Yeni
SİNOP	309. Abdullah (Karabina) Ef.	23 Nisan	Yeni
	310. Dr. Rıza (Nur) B.	23 Nisan	OMM.
	311. Hakkı Hami (Ulukan) B.	23 Nisan	Yeni
	312. Rıza Vamık (Uras) B.	23 Nisan	Yeni
	313. Şerif (Avkan) B.	23 Nisan	Yeni
	314. Şevket (Peker) B.	23 Nisan	Yeni
SİVAS	315. Emir (Marşan) Pş.	23 Nisan	Yeni
	316. Hüseyin Rauf (Orbay) B.	Malta'da	OMM.
	317. Mustafa Taki (Doğruyol) Ef.	23 Nisan	Yeni
	318. Rasim (Başara) B.	23 Nisan	Yeni
	319. Kara Vasıf (Karakol) B.	Malta'da	OMM.
	320. Ziyaettin (Başara) B.	23 Nisan	Yeni
SİVEREK	321. Abdülgani (Ensari) B.	18 Ağustos	Yeni
	322. Bekir Sıtkı (Ocak) B.	İzinli	OMM.
	323. Mehmet Sırrı (Tayanç) B.	8 Haziran	Yeni
	324. Mustafa Lütfi (Azer) B.	8 Haziran	Yeni
TOKAT	325. Hamdi (Mütevellioğlu) B.	23 Nisan	Yeni
	326. İzzet (Genç) B.	29 Nisan	Yeni
	327. Mustafa Vasfi (Süsoy) B.	29 Nisan	Yeni
	328. Nazım (Resmor) B.	23 Nisan	Yeni
	329. Rıfat (Arkun) B.	23 Nisan	Yeni
TRABZON	330. Ali Şükrü B.	23 Nisan	OMM.
	331. Celalettin (Aykar) B.	Ocak 1921	Yeni
	332. Hafız Mehmet (Engin) B.	Ocak 1921	Yeni
	333. Hasan (Saka) B.	Ocak 1921	Yeni
	334. Hüsrev (Gerede) B.	23 Nisan	OMM.
	335. Nebizade Hamdi (Ülkümen) B.	Ocak 1921	Yeni
	336. Recai (Baykal) B.	4 Mayıs	Yeni
URFA	337. Ali Saib (Ursavaş) B.	9 Mayıs	Yeni
	338. Hacı Hayali Ef.	Temmuz	Yeni
	339. Pozan B.	İzinli	Yeni
VAN	340. Hakkı (Ungan) B.	13 Mayıs	OMM.
	341. Hasan Sıddık (Haydari) B.	5 Kasım	Yeni
	342. Haydar (Vaner) B.	1 Mayıs	OMM.
YOZGAT	344. Ahmet (Baydar) B.	23 Nisan	Yeni
	345. Bahri (Tatlıoğlu) B.	3 Temmuz	OMM.
	346. Feyyaz Ali (Üst) B.	23 Nisan	Yeni
	347. İsmail Fazıl (Cebesoy) Pş.	23 Nisan	OMM.
	348. Mehmet Hulusi (Akyol) Ef.	23 Nisan	Yeni
	349. Rıza (Ersoy) B.	23 Nisan	Yeni
	350. Süleyman Sırrı İçöz	23 Nisan	Yeni

1 Mart 1921 itibariyle mebusluk sıfatı süren ve yukarıda sayılan toplam 350 kişinin dışında, TBMM'nin açılışından bu tarihe kadar geçen dönemde, 27 mebusun bir ara Meclis'e katıldıktan sonra mebusluktan ayrıldığı daha önce belirtilmişti. Bu 27 kişinin adları, TBMM'ne katılma ve ayrılma tarihleri ile ayrılma nedenleri aşağıda gösterilmiştir.

ADI	SEÇİM BÖLGESİ	KATILMA TARİHİ	AYRILMA TARİHİ
** İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan gelenler*			
1. Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) B.	Ankara (c)	3 Haziran	8 Eylül
2. Mustafa Şükrü (Çağlayan) Ef.	Elazığ (a)	3 Temmuz	6 Aralık
3. Zihni (Orhan) B.	Erzurum (a)	23 Nisan	27 Kasım
4. Reşit B.	Saruhan	23 Nisan	8 Ocak 1921
5. Ziya B.	Sivas	7 Haziran	21 Temmuz
** Yeni seçilenler*			
6. Ahmet Şükrü (Yavuzyılmaz) Ef.	Aydın (a)	Nisan	22 Kasım
7. Sadık (Ünver) B.	Aydın (b)	Mayıs	27 Aralık
8. Şevket (Candaner) B.	Burdur (b)	Mayıs	10 Eylül
9. Hasan Fehmi (Çoldurzade) B.	Canik (a)	Temmuz	30 Ekim
10. Müştak (Torbo) B.	Çankırı (a)	Mayıs	21 Ekim
11. Mustafa (Tavaslıoğlu) B.	Denizli (c)	23 Nisan	28 Aralık
12. Necip (Buldanlıoğlu) B.	Denizli (c)	23 Nisan	28 Aralık
13. Kadri (Üçok) B.	Diyarbakır (a)	Temmuz	19 Ekim
14. Ahmet (Dakşe) B.	Ertuğrul (c)	Mayıs	20 Ocak 1921
15. Veysel Ruza B.	Gümüşhane (a)	Temmuz	6 Ocak 1921
16. Reşit B.	İzmir (b)	Mayıs	22 Ağustos
17. Tahir (Barlas) B.	İzmit (a)	Temmuz	27 Aralık
18. Rüştü (Çolakoğlu) B.	Kastamonu (a)	23 Nisan	22 Kasım
19. Remzi (Akgöz) Ef.	Kayseri (a)	23 Nisan	9 Kasım
20. Bekir (Kocaoğlu) Ef.	Kırşehir	23 Nisan	6 Aralık
21. Peşe Yakup Hamdi (Bozdağ) B.	Maraş (a)	Mayıs	21 Ekim
22. Rıfat (Börekçi) Ef.	Menteşe (a)	23 Nisan	27 Ekim
23. Hüseyin Hüsnü (Konay) B.	Mersin	1 Ağustos	27 Ekim
24. Abidin Ef.	Niğde (a)	Nisan	11 Ekim
25. Mustafa (Soylu) Ef.	Niğde (b)	Mayıs	6 Ocak 1921
26. Hayri (Sığırcı) B.	Sivas (a)	23 Nisan	21 Ekim
27. Hamit B.	Trabzon (a)	Temmuz	21 Ekim

Seçim bölgelerinin yanında (a) harfi bulunan 15 mebus Nisab-ı Müzakere Kanunu'ndan sonra memuriyeti tercih ederek mebusluktan istifa etmiştir. Seçim bölgelerinin yanında (b) harfi bulunan 4 mebus Meclis'e katıldıktan sonra vefat etmiş, (c) harfi bulunan 4 mebus önce TBMM'nden izin alarak Ankara'dan ayrılmış; uzun süre izinsiz geri dönmediklerinden istifa etmiş sayılmıştır. Sivas mebusu Ziya Bey gerekçe göstermeksizin istifa ederken, Mersin mebusu Hüseyin Hüsnü (Konay) Bey'in mebusluğu, seçimi kazanmadığı anlaşılınca, onaylanmamıştır. Kırşehir seçimini kazanmadığı anlaşılan Bekir (Kocaoğlu) Efendi ile Çerkez Ethem'in ağabeyi Saruhan mebusu Reşit Bey de mebusluktan düşürülmüştür.

Şimdiye kadar durumları incelenen 377 mebusun dışında kalan ve TBMM'ne hiç katılmadan, 1 Mart 1921'den önce mebusluk sıfatı sona eren 49 kişi vardır. Bunların listesi şöyledir:

* *İstifa edenler:*

1. İbrahim B.	Adana	seçimden sonra
2. Tevfik B.	Adana	seçimden sonra
3. Fahrettin B.	Burdur	6 Temmuz
4. İsmail Hakkı (Çallı) B.	Burdur	6 Temmuz
5. Hasan Fehmi (Kokay) B.	Bursa	9 Ekim
6. Dr.Atıf (Köse) B.	Çorum	seçimden sonra
7. Hasan Tahsin (Berk) B.	Elazığ	11 Aralık
8. Ali Şefik B.	Ergani	seçimden sonra
9. Kazım Vehbi (Oral) B.	Ergani	6 Temmuz
10. Memduh B.	Ergani	22 Eylül
11. Salih Ef.	Ergani	3 Temmuz
12. Ziyaettin (Gözübüyük) B.	Erzurum	25 Nisan
13. İbrahim (Arvas) B.	Hakkari	seçimden sonra
14. Ömer Ef.	Hakkari	seçimden sonra
15. Seyit Muslihittin Pş.	Hakkari	seçimden sonra
16. Seyit Taha Ef.	Hakkari	seçimden sonra
17. Reşit (Ramabar) Pş.	Kozan	2 Ekim
18. İbrahim Şevki B.	Lazistan	4 Ekim
19. Abdülvahap Ef.	Malatya	seçimden sonra
20. Hacı Mustafa Ef.	Malatya	seçimden sonra
21. İsmet Ef.	Malatya	seçimden sonra
22. Mehmet Ali Ef.	Malatya	seçimden sonra

23. Hacı Memed (Erten) Ef.	Maraş	2 Mayıs
24. İbrahim Ağa	Maraş	2 Mayıs
25. Emin Kamil Ef.	Menteşe	5 Haziran
26. Hacı Ahmet Ef.	Menteşe	seçimden sonra
27. Kasım Nuri B.	Menteşe	seçimden sonra
28. Mesud Ef.	Menteşe	seçimden sonra
29. Ziya B.	Menteşe	seçimden sonra
30. Emin Ef.	Mersin	6 Temmuz
31. İsmail Hakkı (Çallı) B.	Saruhan	6 Temmuz
32. İhsan (Sağlam) B.	Siverek	9 Ekim
33. Mehmet Rauf B.	Siverek	27 Ekim
34. Hoca Fehmi Ef.	Tokat	seçimden sonra
35. Şeyh Şükrü (Keskin) Ef.	Tokat	4 Mayıs
36. Faik (Aybay) B.	Trabzon	4 Ekim
37. Sabri (Nemlizade) B.	Trabzon	23 Eylül
38. Esad B.	Urfa	9 Ekim
39. Hacı Mustafa Ef.	Urfa	9 Ekim
40. Emin (Girdivan) B.	Van	6 Temmuz
41. Kamil (Meldanlı) Ef.	Van	18 Eylül
42. Şeyh Masum Ef.	Van	6 Temmuz
** Vefat edenler:*		
43. Hacı Abdülvahap Ömer Ef.	Bolu	21 Haziran
44. Halil Hulusi (Ermiş) Ef.	Burdur	25 Nisan
45. Ziya (Tuğlu) B.	Gümüşhane	13 Mayıs
46. Tahsin Ef.	Malatya	6 Temmuz
47. Mahmut (Hendek) B.	Menteşe	3 Mayıs
48. İzzet (Eyüboğlu) B.	Trabzon	13 Mayıs
** Mebusluğu kabul edilmeyen:*		
49. Kadri B.	Ergani	10 Şubat 1921

Listede adı geçenlerden Bursa mebusu Hasan Fehmi (Kokay) ve Ergani mebusu Kadri beyler Meclis-i Mebusan kökenli, diğer 47'si ise yeni seçilmiş mebustur.

İkinci toplantı yılı

350 mebusla başlayan ikinci toplantı yılında, 9'u yeni seçilen, 1'i Malta sürgünü Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi olan toplam 10 kişi daha TBMM üyeliği sıfatı kazanmış, buna karşılık 13 mebusun üyeliği sona ermiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa da 1 Mart 1922'de, üçüncü toplantı yılını açarken Meclis

kürsüsünden yaptığı konuşmada, "üçüncü sene-i mesaiye 347 aza ile başlıyoruz" demektedir.[15]

Bu dönemde mebus olanların tümü, toplantı yılı içinde TBMM'ne katılmıştır. Ardahan'da yapılan seçimi kazanan Hilmi Bey 1 Ağustos 1921, Osman Server (Ahıska) Bey de 5 Ocak 1922'de TBMM'nde yerlerini almıştır. İstanbul mebuslarından Ali Fethi (Okyar) Bey 8 Ağustos, Hacı Arif (Marlalı) Bey 25 Haziran, Ali Rıza (Bebe) Bey 19 Eylül'de, Karesi mebusu İbrahim (Yörük) Bey 23 Nisan, Kars mebuslarından Ali Rıza (Ataman) Bey 6 Ekim, Cavid (Erdel) Bey 10 Temmuz ve Fahreddin (Erdoğan) Bey 12 Temmuz 1921'de TBMM'ne katılmıştır.

Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi olup Malta'da sürgünde bulunan Gaziantep mebusu Ali Cenani Bey'in mebusluğu da 12 Mart 1921'de kabul edilmiş ve bu mebus 14 Kasım 1921'de sürgünden dönerek Ankara'ya gelmiştir.

İkinci toplantı yılında TBMM üyeliği sona eren 13 mebustan sekizi vefat ederken, biri memuriyet alarak istifa etmiştir. Ayrıca 3 mebus uzun süre izinsiz olarak Meclis'e katılmadığından istifa etmiş sayılmıştır. Bir mebus da, adı hükümeti devirmeye yönelik bir komploya karıştığı gerekçesiyle, mebusluktan düşürülmüştür.

Bu toplantı yılında TBMM üyeliği sona erenleren adları ve Meclis'ten ayrılma neden ve tarihleri şöyledir:

* *Vefat edenler*

1. Fuad B.	Çorum	3 Eylül 1921
2. Selahattin B.	İstanbul	18 Nisan 1921
3. Murad (Pala) B.	Kastamonu	22 Eylül 1921
4. Cemalettin (Çelebioğulları) Ef.	Kırşehir	7 Ocak 1922
5. Hasan Tahsin (Artık) B.	Mardin	15 Eylül 1921
6. Hamza Hayati (Öztürk) B.	Menteşe	14 Mart 1921
7. Hacı Hayali Ef.	Urfa	26 Ocak 1922
8. İsmail Fazıl (Cebesoy) Pş.	Yozgat	18 Nisan 1921

15 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, s. 244. TBMM ZC, Cilt 18, s. 16.

** İstifa etmiş sayılanlar*		
9. Dr. Mustafa (Bengisu) B.	İzmir	8 Ağustos 1921
10. Halil Hilmi (Bozca) Ef.	K.Sahip	8 Ağustos 1921
11. Hulusi (Göksu) B.	Konya	30 Nisan 1921
** Mebusluktan düşürülen*		
12. Nazım (Resmor) B.	Tokat	12 Mayıs 1921
** Memuriyet alıp istifa eden*		
13. Mehmet Hulusi (Akyol) Ef.	Yozgat	14 Mart 1921

Bu arada, birinci toplantı yılı sonunda mebuslukları süren, ancak henüz TBMM'ne katılmamış olanlardan 14'ü, bu toplantı yılında TBMM sıralarında yerlerini almıştır.

Malta'da sürgünde bulunanlardan Edirne mebusları Faik (Kaltakkıran) ve Mehmet Şeref (Aykut) beyler 25 Nisan 1921, Karahisar-ı Sahip mebusu Ali (Çetinkaya) Bey 14 Kasım 1921, Sivas mebusu Hüseyin Rauf (Orbay) ve Diyarbakır mebusu Zülfü (Tiğrel) beyler 15 Kasım 1921, Sivas mebusu Vasıf (Karakol) Bey 21 Kasım 1921, İstanbul mebusu Numan Usta ve Gelibolu mebusu Celal Nuri (İleri) Bey 26 Kasım 1921, Muş mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) Bey 1 Aralık 1921, Isparta mebusu Cemal (Mersinli) Paşa 29 Aralık 1921 ve Diyarbakır mebusu Fevzi (Pirinççioğlu) Bey 2 Ocak 1922'de Ankara'ya gelerek TBMM'ye katılmıştır.

Birinci toplantı yılında izinli sayılan Meclis-i Mebusan kökenli Siverek mebusu Bekir Sıtkı (Ocak) B. de 23 Nisan 1921'de Ankara'ya gelmiştir.

Birinci toplantı yılında izinli sayılan yeni seçilmiş üyelerden Urfa mebusu Pozan Bey 26 Mayıs 1921, Dersim mebusu Mustafa (Öztürk) Ağa da 27 Mayıs 1921'de TBMM'ne katılırken, Menteşe mebusu Hamza Hayati (Öztürk) Bey ile Kırşehir mebusu Cemalettin (Çelebioğulları) Efendi meclise hiç katılmadan ikinci toplantı yılı içinde vefat etmiştir. Mebusluğu birinci toplantı yılında kabul edilen Edirne mebusu Kazım

(Karabekir) Paşa görevi nedeniyle, Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa da Yunanlılar'ın elinde esir olduğundan, ikinci toplantı yılında da TBMM'ne katılamamıştır. Malta sürgünlerinden İzmir mebusu Tahsin (Uzer) Bey de birinci toplantı yılında olduğu gibi ikinci toplantı yılında da TBMM'ne katılamamıştır.

Üçüncü toplantı yılı

TBMM'nin 347 üyeyle başlayan üçüncü toplantı yılında 1 yeni üye daha seçilerek Ankara'ya gelirken, daha önceden Meclise katılmış olan mebuslardan 7'sinin TBMM üyeliği sıfatı çeşitli nedenlerle son bulmuş böylece toplantı yılı sonunda toplam mebus sayısı 341'e düşmüştür. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa da Meclis'in dördüncü toplantı yılını açarken yapmış olduğu konuşmasında yukarıdaki sayılardan söz ederek TBMM'nin 4. toplantı yılına 341 üye ile başladığını bildirmektedir.[16]

Yeni seçilerek Meclis'e katılan üye, İstanbul seçimini kazanıp 8 Haziran 1922'de TBMM'ne gelen Ahmet Şükrü (Oğuz) Bey'dir.

Mebusluk sıfatı sona erenlerin listesi ise şöyledir:

* ***Vefat edenler***

1. Yusuf İzzet Pş.	Bolu	14/15 Nisan 1922
2. Ali Ulvi B.	Burdur	16 Ekim 1922

16 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 1, s. 306. *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 16. İhsan Güneş, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasına atıfta bulunarak şöyle diyor: "Varılan sonuç şu oluyor ki I. dönemi eylemli olarak tamamlayan TBMM üye sayısı 341'dir". İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı, (1920-1923)*, s. 62. Oysa, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından, TBMM'nin faaliyetine son verdiği güne kadar geçen dönemde 4 mebusun daha TBMM üyeliği sona ermiş, dolayısıyla, TBMM kapanırken fiili olarak üyelik sıfatları sürenlerin sayısı 337'ye düşmüştür. Bu sayı, Güneş'in kitabının aynı sayfasında yer alan 179 nolu dipnotta sözü edilen Ferruh Bozbeyli'nin (doğru olarak) saptamış olduğu sayıdır[1] (Bu konuda yukarıdaki 11 nolu nota bakınız).

3. Hacı Memed (Önay) Ef.	Bayazıt	25 Ocak 1923

** Memuriyet alarak istifa edenler*

4. Refet (Seçkin) Ef.	Maraş	11 Mayıs 1922
5. Ömer Vehbi (Büyükyalvaç) Ef.	Konya	22 Haziran 1922
6. Fuat (Carım) B.	İzmit	24 Temmuz 1922
7. Cami (Baykut) B.	Aydın	21 Ekim 1922

Mebus sıfatını kazanmakla birlikte birinci ve ikinci toplantı yıllarında Meclis'e katılmamış olan 3 mebustan Edirne mebusu Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa üçüncü dönemde de Ankara'ya gelemezken, İzmir Mebusu Tahsin (Uzer) Bey 11 Mart 1922'de, Edirne mebusu Kazım Karabekir Paşa da 30 Ekim 1922'de TBMM'ne katılmıştır.

Dördüncü toplantı yılı

1 Mart 1923 ile TBMM'nin son oturumunu yaptığı 16 Nisan 1923 arasında dört mebus daha Meclis'ten ayrılmıştır. Bu dönemde mebus sıfatı kazanan herhangi bir yeni mebus olmadığından, TBMM'nin faaliyetine 337 üyenin mebusluğu devam ederken son verilmiş olmaktadır. Bu dönemde mebusluğu sona erenler şunlardır:

** Vefat edenler*

1. Lütfi (Evliyaoğlu) B.	Malatya	8 Mart 1923
2. Ali Şükrü B.	Trabzon	27 Mart 1923
3. İzzet (Genç) B.	Tokat	3 Nisan 1923

** İstifa eden*

4. Hacı Atıf Ef.	Ankara	29 Mart 1923

Ayrıca mebusluğu daha ilk toplantı yılında kabul edilmesine rağmen, Yunanlılar'ın elinde esir olduğundan dördüncü toplantı yılına kadar Ankara'ya gelemeyen Edirne mebusu Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa da esaretten kurtularak 11 Nisan 1923'te Meclis'e katılmıştır.

Sonuç

Bu bölümde yapılan inceleme, dönem boyunca 349'u yeni seçilen, 88'i Osmanlı Meclis-i Mebusanı kökenli olmak üzere toplam 437 mebusun TBMM üyeliğine hak kazandığını göstermektedir. Bununla birlikte yeni seçilenlerden 88, Osmanlı Meclis-i Mebusan kökenlilerden de 12 olmak üzere toplam 100 mebusun TBMM üyeliği sıfatları, TBMM kapanmadan önce son bulmuştur. Dönemi 261'i yeni seçilen, 76'sı İstanbul'dan gelen toplam 337 mebus tamamlamıştır.

Tümü de mebusluk sıfatını birinci toplantı yılı içinde kazanan ve dönem sonunda TBMM'den ayrılmış bulunan 100 mebustan 14'ünün meclis üyeliği ölüm nedeniyle son bulurken, istifa eden ya da istifa etmiş sayılanların sayısı 71, mebusluktan düşürülenlerin sayısı 5'tir. Bu sayılar Meclis genel katibi Veysel Genya'nın hazırlamış olduğu ve daha önce değinilen *Birinci TBMM İsim Defteri*'nde belirtilen sayılarla uyum içindedir. TBMM'nden ayrılan mebusların hangi toplantı yılında ayrıldıkları ve ayrılma nedenleri Tablo 1'de özetlenmiştir.

Daha önceden de belirtildiği gibi, 49 kişinin mebusluğu, birinci toplantı yılı sonuna kadar, hiç bir TBMM oturumuna katılmadan sona ermiştir.

Ayrıca, birinci toplantı yılı sonunda TBMM'ne henüz katılmamakla birlikte mebuslukları sürmekte olan 2 mebus, ikinci toplantı yılı içinde Ankara'ya hiç gelmeden vefat etmiştir. Böylece albümlerde adı geçen 437 mebustan 51'inin TBMM'ne hiç katılmadığı, buna karşılık oturumlara katılmış mebus sayısının 386 olduğu ortaya çıkmaktadır.

TABLO 1

	TOP.	AYRILDIĞI YIL I.YIL	II.YIL	III. YIL	IV. YIL	AYRILMADI
TOPLAM	437	76	13	7	4	337
ÖLÜM	24	10	8	3	3	0
İSTİFA	71	62	4	4	1	0
ISKAT	5	4	1	0	0	0
AYRILMADI	337	0	0	0	0	337

Birinci ve ikinci Grup üyeleri kimdir?

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde bir tür iktidar partisi olarak görev yapan Birinci Grup ile muhalefetteki İkinci Grup'un hangi mebuslardan oluştuğu konusu günümüze değin açığa kavuşturulamamıştır. Buna yönelik kapsamlı bir incelemeye de girişilmiş değildir. Birinci ve İkinci Grup üyeleriyle bu iki grup dışında kalan mebusların listelerinin hala tam olarak saptanamamasının temel nedeni konuyla ilgili bilinen birincil kaynakların son derece sınırlı olmasıdır. Kaynak sıkıntısı her iki grup, özellikle de ikinci Grup için belirgindir.

Kaynaklar ve sorunlar

Birinci Grup üyelerinin kimler olduğu konusunda şimdiye kadar bilinen ve kullanılagelen tek bir kaynak vardır: Meclis Genel Katibi Veysel Genya tarafından hazırlanıp 23 Nisan 1945'te yayınlanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin *25'inci Yıldönümünü Anış* adlı albüm. Genya, bu albümde Birinci Grup'un iki farklı tarihteki üye listelerini aktarmaktadır. Birinci liste 15 Mayıs 1337 (1921) tarihli grup esas defterinden, ikinci liste de 14 Nisan 1339 (1923) tarihli grup yoklama

defterinden alınmıştır.[17] Doğrudan Birinci Grup'un üye defterlerinden aktarılan bu listelerin doğruluğu konusunda pek kuşkuya gerek yoktur. 261 kişiden oluşan ilk liste, grubun kuruluşundan yalnızca beş gün sonrasının tarihini taşımakta, dolayısıyla gruba ilk kayıt olanların kimler olduğunu öğrenmemizi sağlamaktadır. Meclis'in kendini yenileme kararı almasının 14 gün sonrasının tarihini taşıyan ikinci liste ise 233 kişiden oluşmakta ve gruba sonradan katılanların kimler olduğunu; başlangıçta gruba katılan hangi mebusların Meclis'in son günlerine kadar grup üyesi olarak kaldıklarını açığa kavuşturmaktadır. Bu iki listenin karşılaştırması Birinci Grup üyelerinde zaman içinde meydana gelen değişim hakkında fikir vermektedir.

Her iki listede de adları bulunan mebusların sayısı 200'dür. Yani 200 mebus Birinci Grup'un kuruluşunu izleyen günlerde bu gruba üye olmuş, üyelik kayıtları Meclis'in görev süresi bitinceye kadar sürmüştür. Ayrıca ilk listede adı bulunmayan 33 mebus gruba sonradan katılmış, grup üyelikleri Meclis'in görev süresi bitinceye kadar devam etmiştir. Buna karşılık ilk listede adları yer alan 61 mebusun Birinci Grup'la ilişkisi zaman içinde çeşitli nedenlerle kesilmiştir. Her ne kadar Genya, "Birinci Grup'tan istifa edenler" ve "Birinci Grup'tan istifa etmiş sayılanlar" başlıklı iki liste yayınlamaktaysa da bu listeler yukarıda değinilen 61 kişinin durumunu açıklamaya yetmeyen, sekizer kişiden oluşan küçük listelerdir.

Birinci Grup'un kuruluşunu izleyen günlerde gruba üye oldukları halde yaklaşık iki yıl sonrasına ait üye listesinde adlarına rastlanmayan söz konusu 61 kişinin Birinci Grup'la ilişkilerinin zamanla çeşitli nedenlerle kesilmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Yine de bir süre, Birinci Grup içinde

17 Veysel Genya, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 245-248.

yer almış olduklarından bu mebuslar da şimdilik, Birinci Grup'a ait iki listenin birleştirilmesiyle oluşan ve Birleştirilmiş Birinci Grup Listesi (BBGL) olarak adlandırılan liste içinde değerlendirilecektir. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi BBGL, 200'ü her iki listede, 61'i yalnızca birinci, 33'ü yalnızca ikinci listede yer alan toplam 294 mebustan oluşmaktadır. Bu, aynı zamanda, Birinci Meclis üyelerinden 294'ünün çeşitli zamanlarda Birinci Grup içinde yer almış olduklarını da göstermektedir.

İkinci Grup üyeleriyle ilgili olarak şimdiye kadar bilinen ve kullanılan üç kaynak vardır. Birincisi, Genya'nın yukarıda değinilen albümüdür. Oldukça değerli bilgiler içeren bu kaynak, Prof. Tarık Zafer Tunaya'nın 1952'de yayınlanan *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859 - 1952* adlı kitabının Birinci ve İkinci gruplara ilişkin bölümüne de kaynak olmuştur.[18] Tunaya, kitabında, İkinci Grup'un önde gelen isimlerinden Erzurum mebusu Hüseyin Avni Ulaş ve İstanbul mebusu Şükrü Oğuz'u kaynak göstererek listeye 9 isim daha eklemektedir.

Üçüncü kaynak ise Birinci Dönem Adana mebusu Damar (Zamir) Arıkoğlu'nun 1961'de yayınlanan *Hatıralarım* adlı kitabıdır. Arıkoğlu hatıralarında, Birinci Dönem'de Adliye Vekili de seçilmiş olan ve İkinci Grup üyesi olduğu bilinen Kayseri mebusu Rifat Çalıka ile birlikte saptamaya çalıştığı bir İkinci Grup listesi vermektedir.[19]

Ancak, adı geçen kaynaklarda belirtilen listelerin doğruluğu konusunda, yazarların kendilerinin bile kuşkuları vardır. Genya albümünün İkinci Grup'a ilişkin bölümüne şöyle başlamaktadır: "Milli Savaş sırasında Gazi Mustafa Kemal'in önüne dikilen ve haklarında verilecek hükmü tarihe bırakmak

---

18 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859 - 1952*, s. 536-539.

19 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 272-276.

daha çok doğru olan Grup kimlerden teşekkül etmişti. Başvurulan resmi, hususi kaynaklardan hiçbirinde bu grup azalarının tam bir listesini bulmak kabil olmadı. Elde ipucu olarak şu iki liste var:" (s. 249). Bundan sonra Genya önce "Birinci Grup'tan istifa edenler" sonra da "Birinci Grup'tan istifa etmiş sayılanlar" başlığı altında iki küçük liste vermektedir. Ardından da şöyle devam etmektedir: "Bunlardan birkaçı, şüphesiz, İkinci Grup'a katılmamış, tarafsız kalmıştır. Bu çaresizlik karşısında I. Dönemden beri milletvekili olanların hatırasına müracaat zarureti duyuldu ve tabii sıhhati temin edilemeyecek olan aşağıdaki cetvel meydana getirildi" (s. 249). Bu cümleyi 113 kişilik liste izlemekte, listenin sonunda ise Genya "İşte İkinci Grup, aşağı yukarı bu kişilerden kurulmuştu" (s. 250) diyerek bu bölümü bitirmektedir.

Tunaya ise İkinci Grup'un üyelerini sayarken Genya'nın bu üç listesini tekrarlamakta,[20] ardından "Bu isimler Hüseyin Avni Ulaş ve Şükrü Oğuz tarafından tespit edilen listeden

---

20 Tunaya, Genya'nın 113 kişilik listesini aktarırken, muhtemelen bir dizgi hatası sonucunda, Biga mebusu Mehmed (Dinç) Bey'in adı atlanmış; dolayısıyla listede 113 yerine 112 isim yer almıştır. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması* (1923-1931) adlı kitabının 45. sayfasındaki 41. dipnotta şöyle diyor: "Veysel Genya'nın saptamaları (güvenilir görünmemekle birlikte) 112 üye ile Birinci Gruptan ayrılmış-dolayısıyla onlara katılmış bulunması olası- 5 başka üyenin adlarını vermektedir. Tunaya, bunlara Hüseyin Avni Ulaş ile (Yenibahçeli) Şükrü Oğuz'dan öğrendiği 9 üye adı daha eklemektedir (*Siyasi Partiler*, s. 538 - 539). Böylelikle toplam 126 ediyor. Ama, her nedense, aynı kaynaktan hesaplamalar yapan Frey (*Turkish Political Elite*, s. 307/dn 10) 118 demektedir. Damar Arıkoğlu da *Hatıralarım* adlı kitabında 66 isim vermektedir (...) Bu, daha küçük bir liste olmakla birlikte, burada Siird mebusu Salih Ef. gibi, Genya/ Tunaya'daki 126 ad arasında sayılmayan başkaları da vardır". Frey, hesaplarını yaparken Tunaya ve Arıkoğlu'nun verdiği listeleri hiç hesaba katmamıştır. Onun İkinci Grup listesi, Genya'nın İkinci Grup'ta saydığı 113 (112 değil) mebusla, Genya'nın Birinci Grup'tan ayrıldığını belirttiği, ancak İkinci Grup listesi içinde saymadığı 5 mebusu kapsamakta, böylece toplamı 118'e ulaşmaktadır Dolayısıyla Frey'in 118 kişilik listesi kendi içinde tutarlı gözükmektedir. Bu listenin dış tutarsızlığı konusu ise, biraz ileride Veysel Genya'nın saptamalarının tutarsızlığıyla birlikte ele alınmaktadır.

alınmıştır. Bu suretle V. Genya'nın listesine sekiz (!)[21] isim daha ilave edilmiş olmaktadır" (s. 539) diyerek "ilave edilecek bazı isimler" başlığı altında dokuz mebusun adını daha saymaktadır.

Arıkoğlu da Rifat Çalıka ile birlikte hazırladığını belirttiği 66 kişilik[22] listesini açıkladıktan sonra şunları söylemektedir: "Halbuki ikinci grupun azası 120 kadar vardı; diğerlerini de tespite imkan bulamadık. Çünkü aradan 38 sene gibi bir zaman geçmiştir. Yazılmış, ortada tam bir liste de mevcut olmadığına göre katiyete yakın bir kanaatle şu yazdıklarımızdan şüphemiz yoktur" (s. 276).

Arıkoğlu'nun 66 kişilik listesinde yer alanlardan 59'u aynı zamanda Genya'nın 113 kişilik listesinde de yer almaktadır. Bu durumda her iki kaynakta mutabık kalınan 59 mebusa ek olarak, Arıkoğlu 7, Genya ise 54 yeni isim vermiş olmakta, dolayısıyla her iki listenin birleştirilmesiyle oluşturulan Birleştirilmiş İkinci Grup Listesi'nde (BİGL) yer alan mebus sayısı 120'ye ulaşmaktadır.[23]

Genya ve Arıkoğlu, listelerinin doğruluğu konusunda

---

21 Tunaya "V.Genya'nın listesine sekiz isim daha ilave edilmiş olmaktadır" demekle birlikte, hemen yukarıda dokuz kişinin adını saymaktadır (s. 539).

22 Damar Arıkoğlu, listesinin 67 kişiden oluştuğunu belirtmesine rağmen, 67 kişilik listesinde Muş mebusu Abdülgani (Ensari) Bey'in adı iki defa geçmekte, dolayısıyla liste toplamı 66'ya düşmektedir. Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 275-276.

23 Tunaya'nın Hüseyin Avni Ulaş ve Şükrü Oğuz'u kaynak göstererek eklediği 9 kişinin İkinci Grup üyesi olabilecekleri konusu hayli kuşkuludur. Bu mebusların adlarına ne Genya ne de Arıkoğlu listelerinde rastlanmaktadır. Dahası, bunların 6'sı Birinci Grup'a ait hem birinci hem de ikinci listede yer almakta, dolayısıyla bunların başından beri Birinci Grup üyesi oldukları ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bunlardan Canik mebusu Hamdi (Yalman) Bey, 28 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr* Gazetesi'ne verdiği demeçte kendisinin Birinci Grup üyesi olduğunu açıklamaktadır (Bkz. 9. Bölüm). Kalan üç mebustan ikisi ise daha Birinci Grup kurulmadan, 1920 yılı içinde mebusluktan istifa etmiş olduğundan, bunların ne Birinci ne de İkinci Grup üyesi olmaları söz konusu olamaz. Bu nedenle, birleştirilmiş İkinci Grup listesi oluşturulurken Tunaya'nın eklediği 9 isim dikkate alınmamıştır.

duydukları kuşkularında haksız sayılmazlar. Nitekim, Birinci Grup listeleriyle İkinci Grup listeleri karşılaştırıldığında ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Genya'nın 113 kişilik İkinci Grup listesinde yer alanların 74'ünün, Arıkoğlu'nun 66 kişilik listesinde yer alanların 44'ünün adları, aynı zamanda Birinci Grup listelerinde de bulunmaktadır.

Ortaya çıkan bu karmaşık sorunu çözmek üzere, bu noktada atılabilecek tek adım, bazı mebusların Birinci Grup'tan ayrılarak İkinci Grup'a katılmış olabilecekleri ihtimalini göz önünde bulundurmaktır. Dolayısıyla, İkinci Grup listelerini, esas olarak, zamanla Birinci Grup'la ilişkilerinin kesildiğini bildiğimiz 61 mebusu içermeyen ve ilk listede de adları bulunan 200 mebusla birlikte, gruba sonradan katılan 33 mebusu kapsayan 14 Nisan 1923 tarihli son Birinci Grup listesiyle karşılaştırmak gerekir. Ne yazık ki bu çaba da, sorunu bir ölçüde çözmekle birlikte, hala çözüm bekleyen belirsiz noktaların kalmasını önleyememektedir. Söz konusu Birinci Grup listesinde yer alan 233 mebustan 12'si hem Genya hem Arıkoğlu tarafından ortaklaşa, 23'ü yalnızca Genya, 3'ü ise yalnızca Arıkoğlu tarafından İkinci Grup içinde de gösterilmektedir. Böylece Genya'nın İkinci Grup listesinden 35, Arıkoğlu'nun İkinci Grup listesinden de 15 mebus aynı zamanda, 14 Nisan 1923 tarihli Birinci Grup listesinde yer almış olmaktadır.[24]

Bu aşamadan sonra çözüm getirebilecek başka hiçbir yol görülmüyor. Bilinen ve şimdiye kadar kullanılagelen listelerle

---

24 Hem Genya, hem de Arıkoğlu'nun İkinci Grup üyesi saydığı 59 mebusun 10'u Birinci Grup'a ait her iki listede de yer alırken, 26'sının adına ilk, 2'sinin adına da son Birinci Grup listesinde rastlıyoruz. Genya'nın İkinci Grup'a ilave ettiği 54 mebusun 18'i her iki Birinci Grup listesinde, 13'ü ilk, 5'i son Birinci Grup listesinde de yer almaktadır. Arıkoğlu'nun İkinci Grup'a ilave ettiği 7 isimden 3'ü her iki Birinci Grup listesinde, 3'ü de ilk Birinci Grup listesinde de vardır.

yapılan karşılaştırmalarla Birinci ve İkinci Grup üyelerini ayrıştırmak mümkün olmamaktadır. Bu durum, üyelerinin kimler olduğu bile tam olarak tespit edilemeyen gruplar hakkında şimdiye kadar yapılan çalışmalarda yer alan görüş ve değerlendirmelerin isabeti konusunda en azından bir ölçüde kuşku duyulmasını gerektirir. Daha önce de değinildiği gibi, bugüne değin Birinci ve İkinci Grup üyelerinin kimler olduğunu saptamaya yönelik ciddi bir araştırma yapılmamış, ya Genya'nın ya da Arıkoğlu'nun sağlıksız listeleri tekrarlanagelmiştir.

Konuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir çalışma da Frederick W. Frey'in 1965'te yayınlanan *The Turkish Political Elite* adlı kitabıdır. Türk siyasal eliti üzerinde kapsamlı bir istatistiki bilgi sunma ve karşılaştırmalar yapmaya yönelik bu çalışmada Birinci ve İkinci gruplara sayfalar dolusu yer ayrılmış meslek, eğitim, yaş, TBMM'nde konuşma sıklığı vb. gibi kriterler açısından iki grup arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.[25]

Frey'in 118 kişilik İkinci Grup listesi Genya'nın 113 kişilik listesiyle, bunlara ek olarak verdiği, Birinci Grup'tan istifa etmiş, ya da istifa etmiş sayılan, dolayısıyla İkinci Grup'a katılması olası 5 mebustan oluşmaktadır.[26] Frey'in Birinci Grup listesi ise, Genya'nın aktardığı 14 Nisan 1923 tarihli son Birinci Grup listesi esas alınarak hazırlanmıştır. Frey 233

---

25 Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*. Özellikle 300-322. sayfalar arasında bu türden, bir dizi karşılaştırma ve istatistiki analiz yer almaktadır.

26 Frey, kitabında İkinci Grup listesini nasıl hazırladığını anlatırken, Veysel Genya'nın Albümündeki 114 isimle (Bu liste aslında 113 kişiden oluşuyor!), Tunaya'nın eklediği 4 kişiyi (Tunaya aslında 9 kişi ekliyor!) İkinci Grup'tan saydığını belirtiyor (Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, s. 307/dn 9 ve 10). Oysa, kitabını hazırlarken kullanmış olduğu orijinal veri kartları üzerinde yapılan inceleme, listenin aslında Genya'nın İkinci Grup'ta saydığı 113 kişiyle Birinci Grup'tan istifa ettiğini ya da istifa etmiş sayıldığını belirttiği, ancak İkinci Grup listesi içinde yer vermediği 5 kişiden oluştuğunu gösteriyor.

kişilik bu listede bulunmakla birlikte, aynı zamanda Genya'nın İkinci Grup listesi içinde de görülen 35 mebusu, İkinci Grup üyesi sayarak, kapsam dışında bırakmış, kalanları Birinci Grup üyesi saymıştır. Genya'nın İkinci Grup ve son Birinci Grup listesinde adı geçmeyen 122 mebus ise bağımsız sayılmıştır.[27]

Genya'nın listeleri tutarsız olduğundan, Frey'in bu kaynağa dayanarak yaptığı hesaplar da gerçeği yansıtmaktan oldukça uzaktır. İki grup üzerine istatistiki karşılaştırma yapan tek kaynak olan bu kitabın yayınlandığı 1965'ten bugüne, bu konuda yeni bir çalışma yapılmamış, Frey'in sayıları, çoğu kez doğruluğu sorgulanmadan tekrarlanmıştır.

Hüseyin Avni Ulaş'ın İkinci Grup listesi

İkinci Grup'un kurucularından Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in 30 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği demeç, Birinci Meclis üyelerinin gruplara dağılımındaki belirsizliğin giderilmesini olanaklı kılmaktadır.

Hüseyin Avni Bey, bu önemli demecinde İkinci Grup üyelerinin adlarını tek tek saymıştır.[28] Bugüne kadar hiçbir

---

27 Frey, Birinci Grup üyelerini belirlerken, yaptığı hesaba göre 198 kişi olması gerekirken, 197 sayısında karar kılıyor. Bunun nedeni, Birinci Grup'a ait son listede yer alan ve Genya'nın İkinci Grup listesinde bulunmayan Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi'yi atlayıp, Birinci Grup üyesi yerine bağımsız saymasıdır. Kendi içinde tutarsızlık yaratan bir başka hata da Sivas mebusu Ziya Bey ile Ziyaeddin (Başara) Bey'in karıştırılmasıdır. Birinci Grup içinde yer vermesi gereken Ziyaeddin (Başara) Bey iken, TBMM'ne bir ara katılıp 21 Temmuz 1920'de istifa eden Ziya Bey Birinci Grup üyesi, Ziyaeddin (Başara) Bey ise bağımsız sayılmıştır.

28 Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923. Hüseyin Avni Bey, 9 Kasım 1922'de Meclis Birinci Reis Vekili seçilmiş, seçimden sonra, bu yeni sıfatının kendisinin tarafsızlığını gerektirdiğini öne sürerek, İkinci Grup'tan istifa ettiğini açıklamıştır (*TBMM ZC*, Cilt 24, s. 408). Hüseyin Avni Bey, *Tevhid-i Efkâr*'a verdiği söz konusu demecinde, listenin, kendisinin Grup'tan

araştırmada kullanılmayan bu listede Hüseyin Avni Bey'in dışında 66 İkinci Grup üyesinin adı sayılmakta, ancak bunların 4'ünün daha sonra İkinci Grup'tan istifa ettiği belirtildiğinden, liste toplamı (kendisiyle birlikte) 63'e düşmektedir.

Genya'nın daha önce sözü edilen 113 kişilik İkinci Grup listesinden 56, Arıkoğlu'nun 66 kişilik listesinden ise 36 üyenin adları, bu yeni İkinci Grup listesi içinde geçmektedir. Arıkoğlu ve Ulaş'ın üzerinde mutabık kaldıkları 36 mebusun tümü Genya tarafından da İkinci Grup üyesi olarak gösterilmiştir.

Bu durumda, Arıkoğlu'nun listesinde yer almayan, ancak hem Genya hem de Ulaş'ın listelerinde bulunanların sayısı 20 olmaktadır. Ulaş'ın listesinde yer alan diğer 7 mebus ise ne Genya ne de Arıkoğlu'nun listesinde gösterilmiştir. Böylelikle Ulaş, bir yandan daha önceki listelerde İkinci Grup üyesi olarak adı geçen 120 mebustan (Genya'nın 113 kişilik listesi ve Arıkoğlu'nun eklediği 7 isim) yalnızca 56'sının İkinci Grup üyesi olduğunu onaylamakta, buna karşılık 7 yeni isim vermiş olmaktadır.[29]

Bu saptamalardan sonra, Ulaş'ın listesini Birinci Grup'a ait listelerle karşılaştırmak gerekir. Listedeki 63 kişinin 39'u, 15 Mayıs 1921 tarihli ilk Birinci Grup listesinde de vardır. Ancak, başlangıçta Birinci Grup içinde yer almakla birlikte, zamanla gruptan ayrılarak İkinci Grup'a katılmış olan mebusların varlığını da göz önünde tutarak, daha anlamlı bir karşılaştırma için 14 Nisan 1923 tarihli Birinci Grup listesi kullanılmalıdır. Bu karşılaştırma sonucunda Ulaş'ın 63 kişilik

---

ayrıldığı tarihte Grup'a kayıtlı olanlardan oluştuğunu söylemektedir. Dolayısıyla, liste 9 Kasım 1922 tarihindeki durumu yansıtmaktadır.

29 İşin ilginç yanı, Tunaya'nın Hüseyin Avni Ulaş'ı da kaynak göstererek Genya'nın İkinci Grup'a eklediği 9 mebustan hiçbirinin adı, Ulaş'ın kendi açıkladığı listede yoktur.

listesindeki mebusların yalnızca 4'ünün adlarının söz konusu Birinci Grup listesinde de yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu 4 mebustan Canik mebusu Nafiz (Özalp) Bey ile Çankırı mebusu Neşet (Akkor) Bey hem Genya hem Arıkoğlu tarafından da İkinci Grup üyesi sayılmaktadır. Isparta mebusu Hacı Tahir (Kucur) Bey'in İkinci Grup üyeliğini Ulaş'ın yanısıra Genya da onaylamaktadır. Arıkoğlu ve Genya listelerinde adı geçmemesine rağmen Ulaş'm İkinci Grup içinde gösterdiği ve Birinci Grup listesinde de adı geçen kişi Dersim mebusu Diyap (Yıldırım) Ağa'dır. Diyap Ağa'nın İkinci Grup üyesi olduğu yolundaki iddia Hüseyin Avni Bey'in listesini açıklamasından 1 gün sonra 1 Mayıs 1339 tarihli *İleri* gazetesinde tekzip edilmiştir.

Kolaylıkla görülebileceği gibi, Ulaş'm açıkladığı İkinci Grup listesinin taşıdığı sorunlar, diğer listelere oranla yok denecek kadar azdır.

Genya'nın Birinci Grup'a ait 2 listesiyle, Genya, Arıkoğlu ve Ulaş'ın İkinci Grup listelerinin birbirleriyle karşılaştırılması sonucunda elde edilen dağılım Tablo 2'de gösterilmiştir.

TABLO 2

	Topl.	Genya 1.grup (1)	Genya 1.Gr. (2)	Genya 2. Gr.	A.oğlu 2. Gr.	Ulaş 2. Gr.	List. Yok
TOPLAM	437	261	233	113	66	63	101
V.G. 1.GRUP (1)	261	261	200	67	42	39	0
V.G. 1.GRUP (2)	233	200	233	35	15	4	0
V.G. 2. GRUP	113	67	35	113	59	56	0
D.A. 2. GRUP	66	42	15	59	66	36	0
H.A.U. 2. GRUP	63	39	4	56	36	63	0
LİST. YOK	101	0	0	0	0	0	101

Sonuç listeleri

Bu karşılaştırmalardan sonra, artık sonuç listeleri oluşturulabilir. TBMM üyesi olmaya hak kazanan 437 mebustan 82'sinin mebusluk sıfatı Birinci Grup kurulmadan önce son bulmuştur. Dolayısıyla herhangi bir gruba üye olmaları mümkün olmayan bu mebusları, her iki grubun yanısıra bağımsızlardan da ayrı olarak değerlendirmek gerekir.[30] Kalan 355 mebustan 202'si Birinci Grup, 63'ü İkinci Grup üyesi, 90'ı da tarafsız sayılmıştır. Bu ayrıştırma şöyle yapılmıştır:

BİRİNCİ GRUP

Birinci Grup üyeleri belirlenirken hareket noktasını, Genya'nm 15 Mayıs 1921 ve 14 Nisan 1923 tarihli grup esas ve yoklama defterlerinden aktardığı 2 liste oluşturmaktadır. Son listede adı bulunan ve Genya, Arıkoğlu ya da Ulaş'tan herhangi biri tarafından İkinci Grup içinde gösterilmeyen mebuslar Birinci Grup üyesi sayılmıştır. Ayrıca, ilk listede yer aldığı halde açıklanabilir nedenlerle son listede adı geçmeyen ve Genya, Arıkoğlu ya da Ulaş tarafından İkinci Grup üyesi olduğuna dair herhangi bir açıklama yapılmayan TBMM üyeleri de Birinci Grup üyesi olarak değerlendirilmiştir.

Daha önce de değinildiği gibi 14 Nisan 1923 tarihli 233 kişilik Birinci Grup listesindeki mebusların 38'i (12'si hem Genya hem Arıkoğlu tarafından olmak üzere) Genya ya da Arıkoğlu'nun İkinci Grup listelerinde yer almıştır. Böylece

---

30 Bu 82 mebustan 80'inin adları hiçbir listede yer almamaktadır. Veysel Genya, TBMM'ne katılmadan 25 Nisan 1920'de istifa eden Erzurum mebusu Ziyaeddin (Gözübüyük) Bey'i İkinci Grup üyesi saymıştır. Bir ara Meclis'e katılmasına rağmen müftülüğü tercihan mebusluktan istifası 14 Mart 1921'de kabul edilen Yozgat mebusu Mehmet Hulusi (Akyol) Efendi, hem Genya hem de Arıkoğlu tarafından İkinci Grup üyeleri arasında gösterilmiştir.

233 kişilik listeden Birinci Grup içinde değerlendirilebileceklerin sayısı 195'e düşmüş olmaktadır.[31] Bu 195 mebusun 169'u, aynı zamanda Birinci Grup'a ait ilk liste içinde de yer almaktadır.

Buna karşılık, ilk Birinci Grup listesinde olup ikincisinde yer almayan 61 mebustan 7'sinin TBMM üyeliği TBMM kapanmadan önce sona erdiğinden bunları da Birinci Grup üyesi olarak değerlendirmek gerekir. Böylece Birinci Grup üyesi olarak nitelendirilen mebus sayısı, aşağıda isimleri sayılan 202 kişiye ulaşmış olmaktadır:

ADANA
1. Dr. Eşref (AKMAN) B.
2. Zamir Damar (ARIKOĞLU) B.
3. Zekai (APAYDIN) B.

AMASYA
4. Bekir Sami (KUNDUK) B.
5. Dr. Asım (SİREL) B.

ANKARA
6. Ali Fuad (CEBESOY) Pş.
7. Hacı Atıf Ef. (**)
8. Hilmi B.
9. Gazi Mustafa Kemal (ATATÜRK) Pş.
10. Ömer Mümtaz (TANBİ) B.
11. Şakir (KINACI) B.

ANTALYA
12. Ali Vefa (SEYHAMLI) B.
13. Hamdullah Suphi (TANRIÖVER) B.
14. Rasih (KAPLAN) Ef.

AYDIN
15. Cami (BAYKUT) B. (**)
16. Mehmet Emin (ARKUT) Ef.
17. Esat (İLERİ) Ef.

---

31 Hüseyin Avni Ulaş'ın İkinci Grup listesi bu sayıda herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır, çünkü hem onun listesinde hem de söz konusu Birinci Grup listesinde adları geçen 4 mebustan 3'ü ya Genya, ya da Arıkoğlu tarafından İkinci Grup içinde gösterildiğinden zaten hesaba katılmıştır. İkinci Grup üyesi olduğu yolundaki iddia 1 Mayıs 1339 (1923) tarihli *İleri* gazetesinde tekzip edilen Diyap Ağa'yı da Birinci Grup içinde saymak gerekir. Son Birinci Grup listesinde yer alan ancak bir ara İkinci Grup'a katılıp, ardından istifa eden Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut) Bey ile Menteşe mebusu Sadettin (Özsan) Bey de Birinci Grup içinde değerlendirilmiştir. Tunaya'nın İkinci Grup'a eklediği 9 isim ise, güvenilir gözükmediğinden dikkate alınmamıştır.

	18. Dr.Mazhar (GERMEN) B. (*)
	19. Tahsin (SAN) B.
BATUM	20. Ahmet Fevzi (ERDEM) Ef. (*)
	21. Akif (SÜMER) B. (*)
BAYAZIT	22. Dr. Refik (SAYDAM) B.
	23. Hacı Memed (ÖNAY) Ef.
	24. Süleyman Sudi (ACARBAY) B.
BİTLİS	25. Hüseyin Hüsnü (ORRAKÇIOĞLU) B. (*)
	26. Resul B.
	27. Vehbi (ÖZTEKİN) B. (*)
BOLU	28. Abdullah Sabri (AYTAÇ) Ef. (*)
	29. Cevad Abbas (GÜRER) B.
	30. Dr. Fuad (UMAY) B.
	31. Nuri (AKSU) B.
	32. Şükrü (GÜLEZ) B.
	33. Tunalı Hilmi B.
BURDUR	34. Veliyüttin (SALTIKGİL) B.
BURSA	35. Muhittin Baha (PARS) B.
	36. Mustafa Fehmi (GERÇEKER) Ef.
	37. Osman Nuri (ÖZPAY) B.
	38. Şeyh Servet (AKDAĞ) Ef. (*)
	39. Necati (KURTULUŞ) B.
CANİK	40. Hamdi (YALMAN) B.
C.BEREKET	41. İhsan (ERYAVUZ) B.
	42. Faik (ÖZTRAK) B.
	43. Rasim (ÖZTEKİN) B.
ÇANKIRI	44. Said (ÜÇOK) B.
	45. Tahir Aşık (MUSULOĞLU) Ef.
	46. Ziya Esen (İRFENDİYAROĞLU) B.
ÇORUM	47. Ferit Törüm (KÜNEY) B.
	48. Fuad B. (**)
	49. Haşim (APAYDIN) B.
	50. İsmet (EKER) B.
	51. Sıddık (MUMCU) B.
DENİZLİ	52. Hasan (TOKCAN) Ef.
	53. Mazlum Baba (BABALIM) Ef.
	54. Yusuf (BAŞKAYA) B.
DERSİM	55. Diyap (YILDIRIM) Ağa
	56. Mustafa (ÖZTÜRK) Ağa (*)
DİYARBAKIR	57. Abdülhamit Hamdi Ef.
	58. Fevzi (PİRİNÇÇİOĞLU) B. (*)

59. Kadri Ahmet (KÜRKÇÜ) B.
60. Mustafa Akif (TÜTENK) B.
61. Zülfü (TİĞREL) B.

EDİRNE
62. Faik (KALTAKKIRAN) B.
63. İsmet (İNÖNÜ) Pş.
64. Kazım (KARABEKİR) Pş.
65. Mehmet Şeref (AYKUT) B.

ELAZIĞ
66. Hacı Feyzi (CELAYER) B.
67. Hüseyin (GÖKÇELİK) B.
68. Muhittin (ÇÖTELİ) B.
69. Naci (KARAALİ) B.
70. Rasim (TEKİN) B.

ERGANİ
71. Mahmut (SIĞNAK) B. (*)
72. Rüştü (BULDUK) B.

ERTUĞRUL
73. Halil (IŞIK) B.
74. Osmanzade Hamdi (AKSOY) B.

ERZİNCAN
75. Osman Fevzi (TOPÇU) Ef.

ERZURUM
76. Asım Vasfi (MÜHÜRDAROĞLU) B. (*)

ESKİŞEHİR
77. Abdullah Azmi (TORUN) Ef.
78. Emin (SAZAK) B.
79. Hacı Veli (BAYRAKTAR) Ef.
80. Halil İbrahim (SİPAHİ) Ef.
81. Hüsrev Sami (KIZILDOĞAN) B.
82. Mehmet Niyazi (ÇAMZADE) B.

GAZİANTEP
83. Abdurrahman Lami (ERSOY) Ef.
84. Ali (CENANİ) B.
85. Hafız Mehmet (ŞAHİN) Ef.
86. Kılıç Ali B.
87. Ragıp (YOGUN) B.
88. Yasin (KUTLUĞ) B.

GELİBOLU
89. Celal Nuri (İLERİ) B. (*)

GENÇ
90. Ali Vasıf (TELLİ) B.
91. Dr. Ali Haydar B.
92. Hamdi (YILMAZ) B.

GÜMÜŞHANE
93. Hasan Fehmi (ATAÇ) B.
94. Mehmet Şükrü (ÜÇÜNCÜOĞLU) B.
95. Ruşen (OKTAR) B.

HAKKARİ
96. Mazhar Müfid (KANSU) B.

ISPARTA
97. Hafız İbrahim (DEMİRALAY) Ef.
98. Hüseyin Hüsnü (ÖZDAMAR) Ef.

İSTANBUL
99. Ahmet Ferit (TEK) B.

100. Ahmet Mazhar (AKİFOĞLU) B.
101. Ahmet Muhtar B.
102. Ali Fethi (OKYAR) B.
103. Ali Rıza (BEBE) B.
104. Dr.Adnan (ADIVAR) B.
105. Numan Usta (*)
106. Neşet (ÖZERCAN) B.

İZMİR
107. Dr. Mustafa (BENGİSU) B. (**)
108. Enver (TEKAND) B.
109. Mahmud Esat (BOZKURT) B.
110. Tahsin (UZER) B. (*)
111. Yunus Nadi (ABALIOĞLU) B.

K.SAHİP
112. Ali (ÇETİNKAYA) B.
113. Mustafa Hulusi (ÇALGÜNER) Ef.

K.ŞARKİ
114. Ali Sururi (TÖNÜK) Ef. (*)
115. Memduh Necdet (ERBEK) B.
116. Mesud (BENLİ) B. (*)

KARESİ
117. Hacim Muhittin (ÇARIKLI) B.
118. Kazım (ÖZALP) Pş.
119. Mehmet Vehbi (BOLAK) B.

KARS
120. Cavid (ERDEL) B. (*)
121. Fahreddin (ERDOĞAN) B.

KASTAMONU
122. Dr. Suad (SOYER) B.
123. Hulusi (ERDEMİR) Ef.
124. Yusuf Kemal (TENGİRŞENK) B.

KAYSERİ
125. Ahmet Hilmi (KALAÇ) B.
126. Mehmet Alim (ÇINAR) Ef.
127. Atıf (TÜZÜN) B.
128. Sabit (GÖZÜGEÇGEL) B.

KIRŞEHİR
129. Cevdet (SEÇKİN) B. (*)
130. Yahya Galip (KARGI) B.

KONYA
131. Abdülhalim (ÇELEBİ) Ef.
132. Hacı Bekir (SÜMER) Ef.
133. Kazım Hüsnü B.
134. Musa Kazım (ONAR) Ef.
135. Refik (KORALTAN) B.

KOZAN
136. Dr. Fikret (ONURALP) B.
137. Dr. Mustafa (CANTEKİN) B.
138. Fevzi (ÇAKMAK) Pş.
139. Hüseyin (ÇELİK) B.

KÜTAHYA
140. Besim (ATALAY) B.
141. Cevdet İzrab (BARLAS) B.

142. Ragıp (SOYSAL) B.
143. Şeyh Seyfi (AYDIN) Ef.

LAZİSTAN
144. Esat (ÖZOĞUZ) B.

MALATYA
145. Mustafa Fevzi (BİLGİLİ) Ef.
146. Hacı Bedir (FIRAT) Ağa
147. Hacı Garip (TANER) Ağa
148. Lütfi (EVLİYAOĞLU) B. (**)
149. Reşit (AĞAR) Ağa

MARAŞ
150. Refet (SEÇKİN) Ef. (**)
151. Tahsin (HÜDAİOĞLU) B.

MARDİN
152. Derviş (URAL) B.
153. Esad (ÖNEN) B. (*)
154. Hasan Tahsin (ARTIK) B. (**)
155. İbrahim (TURHAN) B.
156. Necib (GÜVEN) B.

MENTEŞE
157. Dr. Tevfik Rüştü (ARAS) B.
158. Sadettin (ÖZSAN) B.

MERSİN
159. İsmail Safa (ÖZLER) B.
160. Muhtar Fikri (GÜÇÜN) B.

MUŞ
161. Hacı Ahmed Hamdi (BİLGİN) Ef.
162. Hacı İlyas Sami (MUŞ) Ef. (*)
163. Osman Kadri (BİNGÖL) B.
164. Rıza (KOTAN) B.

NİĞDE
165. Ata "Mehmet Ataullah" (ATAY) B.
166. Hakkı (SÜTEKİN) Pş.
167. Mustafa Hilmi (SOYDAN) Ef.
168. Mustafa Vehbi (ÇORAKÇI) B.

OLTU
169. Rüstem (ACAR) B.

SARUHAN
170. Avni (ZAİMLER) B.
171. İbrahim Süreyya (YİĞİT) B.
172. Mahmut Celal (BAYAR) B.
173. Mustafa Necati (UĞURAL) B.
174. Refik Şevket (İNCE) B.
175. Reşad (KAYALI) B.

SİİRT
176. Halil Hulki (AYDIN) Ef.
177. Hacı Nuri (BAYAM) Ef. (*)
178. Kadri (OKTAY) B. (*)
179. Necmettin (BİLGİN) B. (*)

SİNOP
180. Abdullah (KARABİNA) Ef.
181. Dr. Rıza (NUR) B.
182. Rıza Vamık (URAS) B.
183. Şerif (AVKAN) B.

	184. Şevket (PEKER) B.
SİVAS	185. Hüseyin Rauf (ORBAY) B. (*) 186. Rasim (BAŞARA) B. 187. Ziyaettin (BAŞARA) B.
SİVEREK	188. Abdülgani (ENSARİ) B. 189. Bekir Sıtkı (OCAK) B.
TOKAT	190. Mustafa Vasfi (SÜSOY) B.
TRABZON	191. Hasan (SAKA) B. 192. Hüsrev (GEREDE) B. 193. Nebizade Hamdi (ÜLKÜMEN) B. 194. Recai (BAYKAL) B.
URFA	195. Ali Saib (URSAVAŞ) B.
VAN	196. Hakkı (UNGAN) B. 197. Hasan Sıddık (HAYDARİ) B. (*) 198. Haydar (VANER) B. 199. Tevfik (DEMİROĞLU) B.
YOZGAT	200. Ahmed (BAYDAR) B. 201. Rıza (ERSOY) B. (*) 202. Süleyman Sırrı (İÇÖZ) B.

1. Yanında hiçbir işaret bulunmayan mebusların adları Birinci Grup'a ait her iki listede de yer almaktadır. Bu mebuslar başından sonuna kadar grup üyesi olarak kalan mebuslardır.

2. Yanında (*) işareti olan mebusların adları Birinci Grup'a ait iki listeden sadece ikincisinde yer almaktadır. Bu mebuslar Birinci Grup'a başlangıçta girmemiş, gruba sonradan katılmıştır.

3. Yanında (**) işareti olan mebusların adları Birinci Grup'a ait iki listeden sadece birincisinde yer almaktadır. Ancak, bu mebusların adları ikinci listede olmamasına rağmen, ikinci listenin ait olduğu tarihten önce vefat ya da istifa etmiş olduklarından, Birinci Grup içinde değerlendirilmiştir. İzmir mebusu Dr. Mustafa (Bengisu) Bey 8 Ağustos 1921, Maraş mebusu Refet (Seçkin) Bey 11 Mayıs 1922, Ankara mebusu Hacı Atıf Efendi 29 Mart 1923'te istifa etmiş, Aydın mebusu Cami (Baykut) Bey 21 Ekim 1922'de istifa etmiş sayılmıştır. Çorum mebusu Fuad Bey 31 Ağustos 1921, Mardin mebusu Hasan Tahsin (Artık) Bey 15 Eylül 1921, Malatya mebusu Lütfi (Evliyaoğlu) Bey 8 Mart 1923'te vefat etmiştir.

İKİNCİ GRUP

Oluşturulan İkinci Grup listesinin temelini Hüseyin Avni Ulaş'ın 9 Kasım 1922 tarihindeki durumu yansıtan listesi oluşturmaktadır. Bu listede yer alan 63 mebustan 62'si İkinci Grup üyesi sayılmış, listede adı bulunan ancak bu durumu daha sonra tekzip edilen Dersim mebusu Diyap Ağa dışarıda

bırakılmıştır. Buna karşılık, Ulaş'ın listesinde yer almamakla birlikte, 28 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* Gazetesi'ne verdiği demeçte kendisinin İkinci Grup üyesi olduğunu belirten, dolayısıyla gruba daha sonradan katılmış olduğu anlaşılan Canik mebusu Süleyman (Boşank) Bey de İkinci Grup üyesi olarak kabul edilmiştir.

İkinci Grup üyelerinin listesi aşağıdadır:

AMASYA	1. Hamdi (APAYDIN) B. 2. Ömer Lütfi (YASAN) B. (*)
ANTALYA	3. Halil İbrahim (ÖZKAYA) B. (*) 4. Mustafa (İBRİŞİM) B.
BATUM	5. Edip (DİNÇ) B. (*)
BİGA	6. Hafız Hamdi (DUMRUL) B. (*)
BİTLİS	7. Yusuf Ziya (KOÇOĞLU) B.
BURDUR	8. Mehmet Akif (ERSOY) B. (*)
CANİK	9. Emin (GEVELİOĞLU) B. (*) (**) 10. Nafiz (ÖZALP) (*) B. 11. Süleyman (BOŞANK) B. (*) 12. Şükrü (FIRAT) B. (*)
ÇANKIRI	13. Neşet (AKKOR) B. (*)
ÇORUM	14. Dursun (YALVAÇ) B.
DERSİM	15. Mustafa Zeki (SALTUK) B. (*)
ERGANİ	16. Mehmet Emin B. (*) 17. Sırrı (ÖZATA) B. (*)
ERZİNCAN	18. Emin (LEKİLİ) B. (*) 19. Hüseyin (AKSU) B.
ERZURUM	20. Hüseyin Avni (ULAŞ) B. (**) 21. İsmail (ARSLAN) B. (*) 22. Mehmet Salih (YEŞİLOĞLU) Ef. 23. Nusret (SON) Ef. (*) 24. Süleyman Necati (GÜNERİ) B. (*) (**)
GENÇ	25. Mehmet Celal B.
İÇEL	26. Hacı Ali Sabri (GÜNEY) Ef. (*) 27. Haydar Lütfi (ASLAN) B. (*) 28. Sami (ARKAN) B. (*)
ISPARTA	29. Cemal (MERSİNLİ) Pş. (*) 30. Hacı Tahir (KUCUR) B. (*)

	31. İsmail Remzi (BERKÜN) B. 32. Mehmet Nadir (SÜLDÜR) Ef.
İSTANBUL	33. Ahmet Şükrü (OĞUZ) B.
İZMİT	34. Sırrı (BELLİOĞLU) B. (*)
K.SAHİP	35. Mehmet Şükrü (KOÇ) B. (*) 36. Hulusi (KUTLUOĞLU) B. 37. Ömer Lütfi (ARGEŞO) B. (*)
K.ŞARKİ	38. Mehmet Vasfi (SEÇER) B. 39. Mustafa (ATAY) B.
KARESİ	40. Abdülgafur (IŞTAN) Ef. (*)
KASTAMONU	41. Mehmet Besim (FAZLIOĞLU) B. (**)
KAYSERİ	42. Osman (UŞŞAKLI) B. 43. Rifat (ÇALIKA) B. (*) (**)
KIRŞEHİR	44. Rıza (SİLSÜPÜR) B. (*)
KONYA	45. Arif (BAYSAL) B. (*)
KÜTAHYA	46. Cemil (ALTAY) B. (*)
LAZİSTAN	47. Dr. Abidin (ATAK) B. (*) 48. Ziya (HURŞİT) B. (*)
MARAŞ	49. Hasip (AKSÖYEK) B. (*)
MERSİN	50. Salahattin (KÖSEOĞLU) B. (**) 51. Yusuf Ziya (ERAYDIN) B. (*)
MUŞ	52. Abdülgani (ERTAN) B. (*) 53. Kasım (DEDE) B.
SARUHAN	54. Ömer Lütfi (ÜNLÜ) B.
SİNOP	55. Hakkı Hami (ULUKAN) B. (*)
SİVAS	56. Vasıf (KARAKOL) B. (**)
SİVEREK	57. Mehmet Sırrı (TAYANÇ) B. 58. Mustafa Lütfi (AZER) B.
TOKAT	59. Hamdi (MÜTEVELLİOĞLU) B. 60. Rıfat (ARKUN) (*) B.
TRABZON	61. Ali Şükrü B.
YOZGAT	62. Bahri (TATLIOĞLU) B. (*) 63. Feyyaz Ali (ÜST) B. (*)

1. Yanında (*) işareti olan mebuslar başlangıçta Birinci Grup içinde yer almalarına rağmen daha sonra istifa ederek İkinci Grup'a geçmişlerdir. Yanında (*) işareti olmayan mebusların ise Birinci Grup'la hiçbir zaman ilişkisi olmamıştır.

2. Yanında (**) işareti bulunanlar İkinci Grup kurucu üyeleridir.

BAĞIMSIZLAR (MÜSTAKİLLER)

437 TBMM üyesinden, Birinci Grup kurulmadan önce TBMM ile ilişkisi sona eren 82, Birinci Grup üyesi sayılan 202 ve İkinci Grup üyesi sayılan 63 mebus dışında kalan 90 mebus, bağımsız mebuslar olarak kabul edilmiştir.[32] Bu mebuslar tek bir genel kategori altında toplanabilirse de, aralarındaki önemli farklılıkları da vurgulamak gerekir. Gerçekten de, aşağıda görüleceği gibi, bu mebusların gruplar karşısındaki tutumları arasında bazı temel farklılıklar vardır. Bir bölümü başından sonuna kadar tamamen bağımsız kalmış, bir bölümü bir ara Birinci Grup içinde yer almakla birlikte, daha sonra gruptan ayrılarak bağımsız kalmayı tercih etmiştir. Bir bölümü, bağımsız olmakla birlikte İkinci Grup'a yakınlık duymuş, bir bölümü de zaman zaman Birinci, zaman zaman da İkinci Grup'la birlikte hareket etmiştir.

Gerçek anlamda bağımsız sayılabilecekler, adlarına hiçbir listede rastlanmayan ve tümü de İstanbul Meclis-i Mebusanı

---

32 İki grup dışında bağımsız hareket eden mebuslar, Meclis toplantılarında izleyecekleri tutumu belirlemek için, genel kurul toplantılarından önce, kendi aralarında toplantı yapmaktaydı. Dolayısıyla sayıları ve güçleri hiç de azımsanamaz. Örneğin, İkinci Grup'un yayın organı *Tan* gazetesinin 2 Mart 1923 tarihli 37. sayısında yer alan şu duyuru bunu göstermesi bakımından hayli ilginçtir. "DAVET: Meclis-i Milli bugün badezzeval bir buçukta fevkalade içtima edeceğinden azayı kiramın teşrifleri rica olunur. MÜSTAKİL MEBUSLAR: Bugün öğleden evvel saat 10'da Meclis'te içtima edileceği cihetle müstakil mebusların teşrifleri rica olunur". TBMM albümlerinde adı geçen 437 mebustan, 197'sini Birinci Grup, 118'ini İkinci Grup üyesi, 122'sini bağımsız sayan Frey'in yaptığı tasnif, müstakillerin bu durumunu yansıtabilme açısından da yetersiz kalınaktadır. Frey'in bağımsızlarının 79'unun Meclis'le ilişkisi, zaten daha gruplar oluşmadan önce kesilmiştir. Kalanların 9'u aslında Birinci, 5'i de İkinci Grup üyesidir. Geriye 29 kişi kalıyor ki, bu sayı Meclis'te birlikte hareket eden bir bağımsız grubun varolduğu gerçeğini açıklamaya yetmeyecek kadar küçük bir sayıdır. Ali İhsan Sabis, 1 Mart 1923'te Hüseyin Avni (Ulaş), Meclis Birinci Reis Vekili seçilirken, "Meclis'te Birinci Grup 110, İkinci Grup 73, Müstakil Grup 78 kişi bulundurmuştur" diyerek, bağımsızların sayısının hiç de azımsanmayacak bir düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım, V. Cilt, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, s. 361.

kökenli, aşağıdaki 21 mebustur. Bunların arasında Denizli Mebusu Hakkı Behiç (Bayiç) Bey, Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey, Eskişehir mebusu Eyüp Sabri (Akgöl) Bey gibi İttihat Terakki ve Yeşilordu kökenli mebuslar da vardır.[33] İki grupla da ilgisi olmayan mebuslar şunlardır:

ADANA	1. Abdullah Faik (ÇOPUROĞLU) Ef. 2. Mehmet Hamdi (İZGİ) Ef.
ANTALYA	3. Hasan Tahsin (SÜRENKÖK) B.
ARDAHAN	4. Osman Server (AHISKA) B.
BOLU	5. Yusuf İzzet (MET) Pş.
BURDUR	6. Ali Ulvi B.
DENİZLİ	7. Hakkı Behiç (BAYİÇ) B.
D.BAKIR	8. Hacı Şükrü (AYDINDAĞ) B.
EDİRNE	9. Cafer Tayyar (EĞİLMEZ) Pş.
ERZİNCAN	10. Şeyh Hacı Fevzi (BAYSOY) Ef.
ESKİŞEHİR	11. Eyüp Sabri (AKGÖL) B.
GÜMÜŞHANE	12. Mustafa (DARMAN) B.
İZMİR	13. Hacı Süleyman (BİLGEN) Ef.
İZMİT	14. Fuat (CARIM) B. 15. Hafız Abdullah (TEZEMİR) Ef.
KASTAMONU	16. Murad (PALA) B.

33 Bu liste oluşturulurken, Veysel Genya'nın Birinci Grup'a ait iki listesiyle, Veysel Genya, Damar Arıkoğlu ve Hüseyin Avni Ulaş'ın İkinci Grup listeleri olmak üzere 5 liste göz önünde tutulmuş ve bu kaynakların hiçbirinde adı bulunmayan mebuslar sayılmıştır. 23 Şubat 1923 tarih, 31 sayılı *Tan* gazetesinde, bu listede sayılan mebuslardan Adana mebusu Mehmet Hamdi (Izgi) Efendi'nin Konya mebusu Hoca Rıfat (Saatçi) ile ortaklaşa verdiği şu çok ilginç ilan yayınlanmıştır: "İSTİFA: Hissiyata teb'iyetle hareket edildiğinden hakikatler zayi olduğunu anladığımızdan, müstakil hareket etmek üzere Birinci Grup'tan alakamızı kestiğimizin ceride-i münireleriyle ilanını rica ederiz efendim. Adana Mebusu Hoca Mehmet Hamdi, Konya mebusu Hoca Rıfat". Bu ilan, Hoca Mehmet Hamdi (Izgi) Efendi'nin Veysel Genya'nın Birinci Grup listeleri içinde yer almamasına rağmen, bir ara bu grup içinde faaliyet göstermiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, bu mebusu aslında "iki grupla da ilişkisi olmayan bağımsız mebus" yerine "Birinci Grup'tan ayrılıp tarafsız kalmış mebus" olarak nitelemek daha yerindedir.

KIRŞEHİR	17. Cemalettin (ÇELEBİOĞULLARI) Ef.
MERSİN	18. Fahrettin (ALTAY) Pş.
TOKAT	19. İzzet (GENÇ) B.
TRABZON	20. Celalettin (AYKAR) B.
URFA	21. Hacı Hayali Ef.

Birinci Grup kurulduğunda bu grup içinde yer alan, ancak Birinci Grup'a ait son listede adlarına rastlanmayan; Ulaş, Genya ya da Arıkoğlu'nun İkinci Grup listelerinde de bulunmayan 8 mebus, Birinci Grup'tan ayrılıp bağımsız kalanlar olarak kabul edilmiştir. Bu mebuslar şunlardır:

ANKARA	1. Hacı Mustafa (BEYMAN) Ef. 2. Şemsettin (BAYRAMOĞLU) Ef.
BURSA	3. Operatör Emin (ERKUL) B.
ERZURUM	4. Mustafa Durak (SAKARYA) B.
İZMİR	5. Refet (BELE) Pş.
KARESİ	6. İbrahim (YÖRÜK) B.
KÜTAHYA	7. Haydar B.
SİVAS	8. Mustafa Taki (DOĞRUYOL) Ef.

Birinci Grup'un ilk listesinde yer alıp ikinci listesinde bulunmayan, buna karşılık Genya ve/veya Arıkoğlu tarafından İkinci Grup üyeleri arasında sayılan 10 mebus vardır. Bunlar Birinci Grup'tan ayrılıp bağımsız kalmakla birlikte, İkinci Grup'a yakınlık duyanlar olarak nitelendirilmiştir. Bu mebusların listesi şöyledir:

AMASYA	1. Ali (TOPÇU) B.
DERSİM	2. Ramiz (TAN) B.
K.SAHİP	3. İsmail Şükrü (ÇELİKALAY) Ef. 4. Nebil (YURTERİ) Ef.
KARS	5. Ali Rıza (ATAMAN) B.
KIRŞEHİR	6. Müfit (KURUTLUOĞLU) Ef.
KONYA	7. Mehmet Vehbi (ÇELİK) Ef.

OLTU	8. Yasin Haşimoğlu (AKDAĞ) B.
SİVAS	9. Emir (MARŞAN) Pş.
TRABZON	10. Hafız Mehmet (ENGİN) B.

Birinci Grup'la hiçbir zaman ilişkileri olmamakla birlikte, Genya ve/veya Arıkoğlu'nun İkinci Grup listesinde adları geçen 16 mebus da Birinci Grup'la ilişkisi olmayan ve İkinci Grup'a yakınlık duyan bağımsızlar kapsamında değerlendirilmektedir. Bu mebusların adları şöyledir:

AMASYA	1. Mehmet Ragıp (TOPALA) B.
ARDAHAN	2. Hilmi B.
BİTLİS	3. Arif (ÖZDEMİR) B. 4. Derviş (SEFÜNÇ) B.
DERSİM	5. Abdülhak Tevfik (GENÇTÜRK) B. 6. Hasan Hayri (KONKO) B.
ERGANİ	7. Nüzhet (SARAÇOĞLU) B.
ERZURUM	8. Celalettin Arif B.
GENÇ	9. Fikri Faik (GÜNGÖREN) B.
HAKKARİ	10. Tufan (ÜLKER) B.
K.SAHİP	11. Halil Hilmi (BOZCA) Ef.
KARESİ	12. Hasan Basri (ÇANTAY) B.
KASTAMONU	13. Sabri (DURA) B.
KONYA	14. Ömer Vehbi (BÜYÜKYALVAÇ) Ef.
LAZİSTAN	15. Osman (ÖZGEN) B.
MALATYA	16. Sıtkı (GÜR) B.

Geriye asıl sorunlu 35 mebus kalıyor. Bu mebuslar Birinci Grup'un her iki listesinde de yer almakla birlikte Genya ve/veya Arıkoğlu tarafından aynı zamanda İkinci Grup üyesi olarak da sayılmaktadır. Bu mebuslar için yapılabilecek en iyi niteleme "Birinci Grup'a kayıtlı olmakla birlikte, gruptan bağımsız hareket eden mebuslar" olabilir.[34]

---

34 Listede adı geçenlerden Konya mebusu Rıfat (Saatçi) Efendi, Veysel Genya'nın

AMASYA	1. Ali Rıza (ÖZDARENDE) Ef.
BATUM	2. Ahmet Nuri Ef. 3. Ali Rıza (ACARA) B.
BAYEZİD	4. Atıf (BAYAZIT) B 5. Şevket (BAYAZIT) B.
BİGA	6. Hamit (KARAOSMANOĞLU) B. 7. Memed (DİNÇ) B.
BİTLİS	8. Sadullah (EREN) B.
BURDUR	9. İsmail Suphi (SOYSALLIOĞLU) B.
ÇANKIRI	10. Behçet (KUTLU) B. 11. Hacı Tevfik (DURLANIK) Ef.
ERGANİ	12. İbrahim Hakkı (AKGÜN) B.
ERTUĞRUL	13. Mustafa Kemal (GÜNEY) B. 14. Necip (SOYDAN) B.
ERZİNCAN	15 Tevfik (KÜTÜKBAŞI) B.
GENÇ	16. Şeyh Fikri (ERGÜN) Ef.
İÇEL	17. Ali Rıza (ATAIŞIK) Ef. 18. Naim (ULUSAL) Ef. 19. Şevki (GÖKLEVENT) B.
İSTANBUL	20. Hacı Arif (MARLALI) B. 21. Hüseyin Hüsnü (IŞIK) Ef.
İZMİT	22. Halil İbrahim (GÜRSOY) Ef. 23. Hamdi Namık (GÖR) B.
KASTAMONU	24. Abdülkadir Kemali (ÖĞÜTÇÜ) B.
KIRŞEHİR	25. Sadık (SAVTEKİN) B.
KONYA	26. Rıfat (SAATÇİ) Ef.

---

hem son Birinci Grup listesinde hem de İkinci Grup listesinde sayılmaktadır. Bu karışık durum karşısında, o da aynı durumda olan diğer mebuslar gibi, iki gruptan birinin üyesi sayılmak yerine, bağımsızlar içinde değerlendirilmiştir. Yukarıda 33. notta belirtildiği üzere aslında, Hoca Rıfat, *Tan* gazetesine bir ilan vererek bağımsız hareket etmek üzere Birinci Grup'tan ayrıldığını *Tan* gazetesi aracılığıyla duyurmuştur. Bu ilan, Veysel Genya ve Damar Arıkoğlu'nun sağlıksız İkinci Grup listelerinde yer alıp, İkinci Grup üyelikleri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey taralından doğrulanmayan mebusları, İkinci Grup üyesi saymak yerine bağımsızlar kapsamında değerlendirmenin isabetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

LAZİSTAN	27. Necati (MEMİŞOĞLU) B.
MARAŞ	28. Arslantogöz (ATA) B. 29. Rüştü (BOZKURT) B.
MARDİN	30. Mitat (ULUSAL) B.
MENTEŞE	31. Etem Fehmi (ASLANLI) B.
MUŞ	32. Mahmud Said (YETGİN) B.
SİİRT	33. Hacı Mustafa Sabri (BAYSAN) Ef. 34. Salih (ATALAY) Ef.
URFA	35. Pozan B.

Frey'in tasnifiyle karşılaştırma

Genel olarak Meclis, özel olarak da gruplar ve tarafsızlar hakkında bir sonraki ayrımda yapılan istatistiki çözümlemelere bu alt bölümde ayrıntılı olarak açıklanan ayrıştırmalar temel oluşturmaktadır. Şimdiye kadar, sayıları bir hayli az olan bazı çalışmalarda, Meclis toplamının değişik kriterlere göre dağılımı ortaya konmaya çalışılmıştır.[35] Ancak Birinci ve İkinci Grup üyeleriyle bağımsızların çeşitli kriterler açısından karşılaştırıldığı tek kaynak, Frey'in *The Turkish Political Elite* adlı çalışmasıdır. Bununla birlikte, Frey, Birinci ve İkinci Grup üyeleriyle bağımsızları hatalı biçimde ayrıştırmıştır. Karşılaştırmalara baz oluşturan listelerin sağlıksız olması, yaptığı karşılaştırmaların değerini de ortadan kaldırmaktadır. Bunu daha açık bir biçimde göstermesi bakımından, bu çalışmada kullanılan listelerle, Frey'in kullandığı listeleri karşılaştırmak yerinde olur.

---

35 Meclis'in bileşimi konusunda yapılan çalışmalar arasında özellikle şunlar göze çarpıyor: Tarık Zafer Tunaya, "TBMM Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *İ.Ü.H.F. Dergisi*, Cilt 23, Sayı 3-4, 1957'den ayrı basım. s. 4-5; Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, s. 306-323. İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, s. 63-74; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 58-59.

Bu çalışmada, TBMM üyelerinin 202'si Birinci Grup, 63'ü İkinci Grup üyesi sayılmış, bağımsızların sayısı ise 90 olarak kabul edilmiştir. TBMM ile ilişkisi daha Birinci Grup kurulmadan 1921 ilkbaharına kadar son bulan 82 mebus ise bunlardan tamamen ayrı olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık, daha önce değinildiği üzere, Veysel Genya'nın listelerinden hareket eden Frey, Albümde adı geçen 437 mebustan 197'sini Birinci Grup, 118'ini İkinci Grup, 122'sini ise bağımsız saymıştır. Frey, tasnifinde, TBMM'ne hiç katılmadan istifa ya da vefat eden, gruplar oluşmadan Meclis'le ilişkisi kesilen mebuslar için ayrı bir kategoriye yer vermemiştir. Bu çalışmada yapılan tasnifle, Frey'in yapmış olduğu tasnif Tablo 3'te karşılaştırılmaktadır.

TABLO 3

FREY'E GÖRE	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
1. GRUP	197	193	0	3	1
2. GRUP	118	0	58	58	2
BAĞIMSIZ	122	9	5	29	79

Görüldüğü gibi her iki çalışmada da Birinci Grup üyesi oldukları konusunda görüş birliğine varılan mebus sayısı 193'tür. Frey bu sayıya, 4 mebus daha ekleyerek toplam 197'ye ulaşırken, bu çalışmada Frey'in tasnifiyle uyuşanlar dışında 9 kişi daha Birinci Grup içinde değerlendirilmiş, toplam 202'ye ulaşmıştır. Frey'in Birinci Grup'a kattığı 4 mebustan 3'ü, Damar Arıkoğlu tarafından İkinci Grup üyesi olarak gösterilmekle birlikte Hüseyin Avni Ulaş tarafından İkinci Grup'a sokulmayan, bu nedenle de bu çalışmada bağımsız olarak kabul edilen, Maraş mebusları Arslantogöz Ata ve Rüştü (Bulduk) Beylerle, Siird mebusu Salih (Atalay) Efendi'dir. Dördüncü mebus ise, Frey'in, Ziyaettin (Başara) Bey'le karıştırdığı, 21 Temmuz 1920'de Meclis'ten istifa eden Sivas mebusu Ziya

Bey'dir. Frey tarafından bağımsız olarak kabul edilen, ancak bu çalışmada Birinci Grup içinde değerlendirilen 9 mebustan 7'si Veysel Genya'nın Birinci Grup'a ait ilk listesinde adı olan, ancak daha sonra vefat ya da istifa nedeniyle Meclis'le ilişkisi kesildiği için bu gruba ait ikinci listede yer almayan mebuslardır (Dönem bitmeden Meclis'le ilişkisi kesilen Birinci Grup üyelerinin toplam sayısı 8'dir. Bunlardan Bayezit mebusu Hacı Memed (Önay) Efendi'yi, Frey de Birinci Grup üyesi saymıştır). Kalan iki mebus, Frey'in listesini oluştururken atladığı Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi'yle, Ziya Bey'le karıştırdığı için Birinci Grup üyesi yerine bağımsız saydığı Ziyaettin (Başara) Bey'dir.

İki çalışmada İkinci Grup üyeleri için kullanılan listeler bir hayli farklıdır. İkinci Grup üyesi oldukları konusunda görüş birliğine varılan mebus sayısı 58'dir. Frey bu sayıya, 60 kişi daha ekleyerek toplam 118'e ulaşırken, bu çalışmada Frey'in tasnifiyle uyuşanlar dışında 5 kişi daha İkinci Grup içinde değerlendirilmiş ve toplam 63 olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada İkinci Grup içinde değerlendirildiği halde, Frey'in bağımsız saydığı 5 mebus, Veysel Genya'nın İkinci Grup içinde göstermediği, ancak Hüseyin Avni Ulaş'ın İkinci Grup üyesi olduğunu açıkladığı mebuslardır. Frey'in İkinci Grup içinde gösterdiği, ancak bu çalışmada 58'i bağımsız, 2'si ise gruplar oluşmadan önce Meclis'ten ayrılanlar içinde değerlendirilmiş olan 60 mebus ise, Veysel Genya'nın sağlıksız İkinci Grup listesi içinde adları geçtiği için, Frey'in İkinci Grup'a kattığı mebuslardır. Daha önce değinildiği gibi, Hüseyin Avni Ulaş'ın listesi bu mebusların İkinci Grup üyeliğini doğrulamamaktadır.

Bağımsızlara ait listeler de önemli ölçüde farklıdır. Her iki çalışmada da bağımsız oldukları konusunda görüş birliğine varılan mebus sayısı sadece 29'dur. Frey bu sayıya, 93 kişi daha ekleyerek toplam 122'ye ulaşırken, bu çalışmada Frey'in

tasnifiyle uyuşanlar dışında 61 kişi daha bağımsız olarak değerlendirilmiş, toplam 90 olarak kabul edilmiştir. Frey'in bağımsızlara eklediklerinin 79'u, zaten daha gruplar oluşmadan Meclis'ten ayrılan, dolayısıyla Meclis'teki faal bağımsızlar içinde değerlendirilemeyecek olan 79 mebusla, yukarıda açıklanan gerekçelerle, bu çalışmada Birinci Grup üyesi sayılmış 9, İkinci Grup üyesi sayılmış 5 mebustur. Bu çalışmada Frey'den ayrı olarak Meclis'teki faal bağımsızlara eklenen 61 mebusun 58'i, Veysel Genya'nın sağlıksız İkinci Grup listesinde yer aldığı için Frey'in İkinci Grup üyesi saydığı 58 mebusla, Frey'in, Damar Arıkoğlu'nun listesini göz önüne almayıp, Birinci Grup içinde değerlendirdiği yukarıda adları sayılan 3 mebustur.

Gruplar oluşmadan önce Meclis'le ilişkisi kesilen 82 mebus, bu çalışmada Meclis'teki faal bağımsızlardan ayrı tutulmuştur. Frey, bunların 79'unu bağımsız olarak nitelendirirken, birini Birinci Grup, ikisini de İkinci Grup üyesi saymıştır.

Grup üyeleri ve bağımsızların sosyo-ekonomik kökenleri

Bu bölümde, Birinci ve İkinci Grup üyeleriyle, bağımsızlar arasında çeşitli kriterlere göre bir takım istatistiki karşılaştırmalar yapılmaktadır. Bu konuda şimdiye kadar bilinen ve yaygın olarak kullanılan Frey'in karşılaştırmaları, yukarıda değinildiği üzere, karşılaştırmalara temel oluşturan listelerin taşıdığı zaaflar nedeniyle geçersiz olduğundan ve bu konuda Frey'in çalışması dışında başka bir kaynak olmadığından, bu istatistiki verilerin oldukça anlamlı olduğunu düşünüyorum.[36]

36 Frey'in değerlendirmeleri ve istatistiki hesapları bugün de kullanılmaya devam

Seçilme şekli

Birinci Meclis iki ayrı seçimle gelen milletvekillerinden oluşmaktadır. Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli tamimi uyarınca yeni seçilmiş üyelerin yanısıra, 1919'da son Osmanlı Meclis-i Mebusanı için seçilmiş olup, İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya gelip TBMM'ye katılan mebuslar da vardır. Toplam 437 mebusun 349'u yeni seçilmiş üyelerden oluşurken, Meclis-i Mebusan kökenli mebusların sayısı 88'dir. Bir başka deyişle, TBMM üyelerinin % 79,9'u yeni seçilmiş, % 20,1'i de İstanbul'dan gelmiştir.

Bu açıdan gruplar arasında yapılan karşılaştırma, yeni seçilmiş üyelerin oranının, Birinci Grup içinde İkinci Grup'a göre biraz daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oran Birinci Grup için % 73,3, İkinci Grup içinse % 77,8'dir (Tablo 4). Bağımsızlar ve 1921 ilkbaharına kadar TBMM'den ayrılan mebusların büyük çoğunluğu da yeni seçilmiş mebustur. Söz konusu oran bağımsızlar arasında % 86,7, TBMM'den ayrılmış mebuslar arasında ise % 90,2'dir.

Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelen mebusların oranı Birinci Grup'ta % 26,7, İkinci Grup'ta % 22,2'dir. Buna karşılık,

---

edilmektedir. Örneğin, Mehmet Turhan'ın 1991'de yayınlanan *Siyasal Elitler* adlı kitabının Birinci ve İkinci Gruplara ayrılan bölümünün tamamına yakını Frey'den alınmış, Frey'in hesaplamaları burada tekrar edilmiştir. (Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler*, s. 126-129). Turhan, Frey'in saptamasını doğru bularak, İkinci Grup'un üye sayısının 118 olduğunu belirtmekte ve Damar Arıkoğlu'nun verdiği listeyi daha doğru bulan Finefrock'u şöyle eleştirmektedir: "Finefrock, Frey'in Tunaya'ya dayanarak 118 olarak saptadığı milletvekili sayısını keyfi olarak eleştirdikten sonra, Arıkoğlu'ndan yaptığı yanlış çeviriye dayanarak bu grubun 66 kişi olduğunu söylemektedir. Yazar, Arıkoğlu'nun listesinin, 66 değil 67 olduğuna dikkat etmemiştir". (Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler*, s. 126). Oysa, yukarıda 22 nolu dipnotta belirtildiği üzere, Muş mebusu Abdülgani (Ertan) Bey'in isminin iki kez sayılması nedeniyle, Arıkoğlu'nun listesi 67 değil, 66 kişiden oluşmaktadır. Turhan'ın burada eleştirdiği Finefrock'un 1979'da *Journal of South Asian and Middele Eastern Studies* dergisinde yayınlanan "The Second Group in the First Turkish Grand National Assembly" adlı çalışması, pek başvurulmayan, ancak, İkinci Grup hakkında birçok doğru saptamada bulunan ilginç bir çalışmadır.

bağımsız mebusların % 13,3'ü Meclis-i Mebusan kökenlidir.

TABLO 4

SEÇİLME ŞEKLİ	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
YENİ	79.9%	73.3%	77.8%	86.7%	90.2%
	349	148	49	78	74
O.M.M.	20.1%	26.7%	22.2%	13.3%	9.8%
	88	54	14	12	8

Seçim bölgeleri ve yerellik

TBMM'ndeki mebuslar toplam 66 seçim çevresini temsil etmektedir. Seçim çevreleri livalardır ve bunlar da coğrafi açıdan 9 bölgeye ayrılabilir:

I. Orta-kuzey Anadolu: Ankara, Bolu, Çankırı, Çorum, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya, Kırşehir, Yozgat.

II. Ege Bölgesi: Aydın, Biga, Burdur, Denizli, Gelibolu, Isparta, İzmir, Karasi, Menteşe, Saruhan.

III. Marmara Bölgesi: Bursa, Edirne, İstanbul, İzmit.

IV. Akdeniz Bölgesi: Adana, Antalya, Cebelibereket, Gaziantep, İçel, Kozan, Maraş, Mersin.

V. Kuzey-doğu Anadolu: Ardahan, Batum, Bayezid, Erzincan, Erzurum, Kars, Oltu.

VI. Güneydoğu Anadolu: Bitlis, Diyarbakır, Ergani, Genç, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Siverek, Urfa, Van.

VII. Karadeniz Bölgesi : Canik, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Kastamonu, Lazistan, Sinop, Trabzon.

VIII. Orta-doğu Anadolu : Amasya, Dersim, Elaziz, Malatya, Sivas, Tokat.

IX. Orta-güney Anadolu: Karahisar-ı Sahip, Kayseri, Konya, Niğde.

Tüm Meclis üyelerinin en yoğun olarak temsil ettikleri bölge, Güneydoğu Anadolu bölgesidir (Tablo 5). TBMM'nin % 16,9'u

bu bölgeyi temsil ederken, ikinci sırayı alan Ege Bölgesi'nin oranı % 14,9, Orta-kuzey Anadolu Bölgesi'nin oranı % 14,4'tür. Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri aynı oranda temsil edilirken (% 11,0), Orta-doğu Anadolu Bölgesi kökenli mebusların oranı % 10,5'tir.

Görece düşük oranda temsil edilen bölgeler, Kuzey-doğu Anadolu (% 7,3), Orta-güney Anadolu (% 7,1) ve Marmara (% 6,9) bölgeleridir.

Milletvekillerinin temsil ettikleri bölgeler bakımından, iki grup arasında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Orta-kuzey Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Marmara bölgesi mebuslarının Birinci Grup'taki ağırlıkları İkinci Grup'ta olduğundan çok daha yüksektir. Buna karşılık, Karadeniz ve Kuzey-doğu Anadolu bölgesinden gelen mebuslar, İkinci Grup içinde, Birinci Grup'ta olduğundan çok daha ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Her iki grup içinde Ege, Akdeniz, Orta-doğu Anadolu ve Orta-güney Anadolu bölgelerini temsil eden mebusların oranları birbirlerine hayli yakındır. Bu bölgelerden Ege bölgesi mebuslarının Birinci Grup'un sayısal varlığına yaptığı katkı, İkinci Grup'a göre az daha yüksekken, diğer üç bölge mebuslarının İkinci Grup içindeki oranları biraz daha fazladır.

Bağımsızlar içinde en ağırlıklı grubu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni temsil edenler oluşturmaktadır. Bağımsızların % 16,7'si bu bölge içinde yer alan livalardan milletvekili seçilmişlerdir. Bağımsızlar içinde Kuzey-doğu ve Orta-kuzey Anadolu bölgelerinden gelenlerin oranları da bir hayli yüksektir. Buna karşılık, 1921 ilkbaharına kadar TBMM'yle ilişkisi kesilenlerin büyük çoğunluğu Ege ve Güneydoğu bölgesi milletvekilleridir. Özellikle Menteşe ve Hakkari'de yapılan seçimlerin ardından seçilen birçok mebusun milletvekilliğini kabul etmeyip istifa etmiş olmalarının bu durumun ortaya çıkmasında büyük payı vardır.

TABLO 5

BÖLGE	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
ORTA-KUZEY	14.4%	18.3%	9.5%	13.3%	9.8%
	63	37	6	12	8
EGE	14.9%	13.9%	12.7%	11.1%	23.2%
	65	28	8	10	19
MARMARA	6.9%	8.4%	3.2%	8.9%	3.7%
	30	17	2	8	3
AKDENİZ	11.0%	11.4%	12.7%	10.0%	9.8%
	48	23	8	9	8
KUZEY-DOĞU	7.3%	5.0%	12.7%	13.3%	2.4%
	32	10	8	12	2
GÜNEY-DDĞU	16.9%	16.8%	12.7%	16.7%	20.7%
	74	34	8	15	17
KARADENİZ	11.0%	9.9%	17.5%	8.9%	11.0%
	48	20	11	8	9
ORTA-DOĞU	10.5%	8.9%	9.5%	11.1%	14.6%
	46	18	6	10	12
ORTA-GÜNEY	7.1%	7.4%	9.5%	6.7%	4.9%
	31	15	6	6	4

Seçim bölgeleriyle ilgili olarak yapılabilecek bir başka karşılaştırma da İtilaf devletleri ve Yunanlıların işgaline uğrayan livalarla, işgal görmeyen livaları temsil eden mebusların dağılımıdır. Tablo 5'de gösterilen bölgelerden Ege, Marmara ve Akdeniz bölgeleri tamamıyla işgal edilirken, diğer bölgeler içinde de işgal edilmiş livalar vardır.

Örneğin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Urfa, Orta-güney Anadolu Bölgesi'nde Karahisar-ı Sahip, Kayseri, Konya, Orta-kuzey Anadolu Bölgesi'nde Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya gibi.

TBMM üyeleri içinde işgale uğrayan livaları temsil eden mebusların oranı % 43,7, işgale uğramayan livaları temsil edenlerin oranı ise % 56,3'tür (Tablo 6). Birinci Grup içinde işgale uğrayan livalardan gelenlerin oranı (% 45,5), İkinci Grup'ta olduğundan (% 39,7) yüksektir. Söz konusu oran

bağımsızlar için % 43,3, TBMM'den ayrılanlar içinse % 42,7 ile Birinci Grup'a göre düşük, İkinci Grup'a göre yüksektir.

TABLO 6

İŞGAL DURUMU	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
İŞGAL VAR	43.7%	45.5%	39.7%	43.3%	42.7%
	191	92	25	39	35
İŞGAL YOK	56.3%	54.5%	60.3%	56.7%	57.3%
	246	110	38	51	47

İkinci Grup'un Birinci Grup'a göre daha çok yerellik niteliği gösterdiği söylenebilir. TBMM'de doğdukları livayı temsil eden mebusların oranı Birinci Grup'ta % 60,9 iken, İkinci Grup'ta % 73,0'e kadar yükselmektedir (Tablo 7). Bu oran bağımsızlar içinde % 66,7 ile Birinci Grup'a göre yüksek, İkinci Grup'a göre düşüktür. Bu dağılımın doğal sonucu olarak, temsil ettikleri liva dışında ya da Misak-ı Milli sınırları dışında kalan bölgelerde doğan mebusların Birinci Grup içindeki oranı, muhalif gruba göre çok daha yüksektir.

TABLO 7

D. YERİ/BÖLGE	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
AYNI	59.7%	60.9%	73.0%	66.7%	39.0%
	261	123	46	60	32
FARKLI	19.9%	25.7%	17.5%	18.9%	8.5%
	87	52	11	17	7
YURT DIŞI	9.4%	11.9%	4.8%	8.9%	7.3%
	41	24	3	8	6
BİLİNMEYEN	11.0%	1.5%	4.8%	5.6%	45.1%
	48	3	3	5	37

Yaş

Meclis'in oldukça genç bir yaş yapısı vardır. Gruplar kurulmadan, 1921 ilkbaharına kadar TBMM ile ilişkisi kesilen ve çoğunun yaşı hakkında bilgi olmayan 82 mebus kapsam dışında bırakılırsa, kalan 355 mebusun yaş ortalaması 42,8 olarak belirlenmektedir. Birinci Grup, İkinci Grup'a göre daha yaşlı mebuslardan oluşmaktadır. Birinci Grup'un yaş ortalaması 43,3, İkinci Grup'unki ise 40,2 olarak saptanmıştır. İki grup dışında kalan tarafsızların yaş ortalaması da 43,7'dir. Yaşlı kesimlerin genel olarak gençlere göre daha muhafazakar olacağı varsayılırsa, bu ortalamalar İkinci Grup'un "muhafazakarların grubu" olduğu iddiasını desteklememektedir.[37] İkinci Grup üyelerinin yarıdan çoğu (% 54,0) 40 yaşın altında iken, bu oran Birinci Grup'ta % 38,6, bağımsızlarda % 38,9'dur (Tablo 8).

TABLO 8

YAŞ	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
40'TAN KÜÇÜK	37.3% 163	38.6% 78	54.0% 34	38.9% 35	19.5% 16
40 - 49	4.8% 152	39.1% 79	4.9% 22	5.6% 32	23.2% 19
50 - 59	14.6% 64	16.3% 33	9.5% 6	18.9% 17	9.8% 8
60'TAN BÜYÜK	4.8% 21	5.9% 12	1.6% 1	5.6% 5	3.7% 3
BİLİNMEYEN	8.5% 37	0.0% 0	0.0% 0	1.1% 1	43.9% 36

37 İkinci Grup'un yaş ortalaması Frey'in hesaplarına göre de Birinci Grup'tan düşüktür. Frey buna şaşırdığını belirtmektedir. Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, s. 308.

Eğitim düzeyi

Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde, sıbyan mektepleri -medrese-enderun olmak üzere üç eğitim kurumu vardı. Dini eğitimin yanı sıra matematik, fizik, tıp gibi müsbet bilimlerin öğretiminin de gerçekleştirildiği medreselerde, 16. yüzyılın sonlarına kadar toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde eğitim verilmiştir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan genel çöküntü eğitim sistemini de etkilemiştir.

19. yüzyılda önce ordunun subay ihtiyacını karşılamak için askeri amaçla kurulan Batılı anlamda eğitim kurumları giderek hayatın tüm alanlarına yayılmıştır. Bu durum, eğitim sisteminde ikili bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bir yandan medreselerde geleneksel eğitim sistemi sürdürülürken, bir yandan da bu yeni kurumlarda modern eğitim verilmiştir.

TBMM, ülkenin o günlerde içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında, genel olarak eğitim düzeyi yüksek kişilerden oluşmaktadır. Yine de Meclis'te iptidaiden yüksek okullara kadar uzanan eğitim kurumları hiyerarşisi içinde yer alan tüm okullardan yetişmiş mebusların bulunduğu görülmektedir. Bunların yanısıra medrese çıkışlı, meslek okulu bitirmiş, özel eğitim kurumlarından yetişmiş birçok mebus da TBMM içinde yer almıştır. Eğitim görmemiş ya da eğitim düzeyleri bilinmeyen mebusların sayısı görece sınırlıdır.

Eğitim sisteminin yukarıda değinilen ikili yapısının mebuslar üzerinde de etkisi olmuştur. Birçok mebus birkaç eğitim kurumunu birden bitirmiştir. Örneğin, medreselerde öğrenim görenlerin % 24,4'ü aynı zamanda rüştiye, % 8,5'i yüksek öğretim kurumu, % 7,1'i idadi mezunu iken, % 7,3'ü de medrese öğreniminin yanı sıra özel eğitim görmüştür. Ayrıca, hem rüştiye hem meslek okulu, hem harp akademisi hem bir başka yüksek öğretim kurumu, hem idadi hem de özel eğitim

kurumu gibi birden çok okul mezunu olan mebuslar da vardır. Bu nedenle bitirilen her okul dikkate alındığından milletvekillerinin bitirdikleri eğitim kurumlarına göre dağılımını yansıtan Tablo 9'daki oranların sütun toplamları % 100'ü aşmaktadır.

Tüm mebusların % 25,4'ü bir yüksek öğretim kurumunu bitirmiştir (Tablo 9). % 4,8'lik bölüm harp akademisi mezunudur. Rüştiyeyi bitirenlerin oranı % 20,8 iken, medreselerde öğrenim görenler % 18,8'lik bir grup oluşturmaktadır. TBMM üyelerinin % 8,7'si idadi, % 2,3'ü sultani, % 1,6'sı meslek okulu, % 6,9'u harbiye bitirmiş, % 7,3'ü özel eğitim görmüştür. Herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyen ya da eğitim düzeyleri hakkında bilgi olmayan mebusların oranı da % 14,6'dır.

İktidar ve muhalefet mebusları arasında, eğitim düzeyi açısından kayda değer bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Birinci Grup üyelerinin % 31,2'si sivil yüksek öğretim kurumlarından, % 5,4'ü ise harp akademilerinden yetişmiştir. Dolayısıyla askeri ya da sivil bir yüksek okul bitiren Birinci Grup üyelerinin oranı % 36,6'ya ulaşmaktadır. Bu oran İkinci Grup'ta % 34,9'dur ve sivil yüksek okul mezunları % 27,0'lik, harp akademisi mezunları da % 7,9'luk oranlara sahiptir.

Dini temele dayalı bir eğitim kurumu olan medreselerde öğrenim gören mebusların gruplar içindeki ağırlıklarının karşılaştırılması oldukça ilginç bir sonuç vermektedir. Medrese mezunları Birinci Grup'un % 17,3'ünü, İkinci Grup'un ise % 14,3'ünü oluşturmaktadır. Bu oranlar, İkinci Grup için yaygın olarak benimsenen "dinci-gerici-muhafazakar" nitelemesini doğrulamamaktadır, çünkü bu nitelendirmenin doğal sonucu olarak medrese mezunlarının muhalif grup içinde iktidar grubuna göre en azından daha yüksek oranda olması beklenirdi.

Dikkat çekici bir başka nokta da eğitim görmemiş ya da

eğitim düzeyleri hakkında bilgi olmayanların, İkinci Grup içinde Birinci Grup'a göre daha yüksek bir oranla temsil edilmesidir. Bu oran Birinci Grup için % 5,0, İkinci Grup için % 11,1'dir. Bağımsızlar arasında medrese bitirmişler % 34,4 ile oldukça yüksek bir orana ulaşmakta, sivil yüksek eğitim kurumu mezunları % 24,4, askeri yüksek okul mezunları da % 4,4'lük bir bölüm oluşturmaktadır. Bağımsızların % 21,1'i de rüştiye mezunudur. 1921 ilkbaharına kadar TBMM ile ilişkisi kesilenlerin yarısına yakınının (% 47,6) eğitim düzeyi hakkında bilgi yoktur. Bu mebuslar arasında her türlü eğitim kurumlarından yetişmişlere rastlanmaktadır.

TABLO 9

EĞİTİM	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
İPTİDAİ	0.7% 3	0.0% 0	0.0% 0	2.2% 2	1.2% 1
RÜŞTİYE	20.8% 91	21.3% 43	22.2% 14	21.1% 19	18.3% 15
İDADİ	8.7% 38	11.9% 24	9.5% 6	6.7% 6	2.4% 2
SULTANİ	2.3% 10	2.0% 4	4.8% 3	2.2% 2	1.2% 1
MESLEK OKULU	1.6% 7	1.0% 2	4.8% 3	2.2% 2	0.0% 0
HARBİYE	6.9% 30	7.4% 15	6.3% 4	3.3% 3	9.8% 8
HARP AKADEMİSİ	4.8% 21	5.4% 11	7.9% 5	4.4% 4	1.2% 1
YÜKSEK	25.4% 111	31.2% 63	27.0% 17	24.4% 22	11.0% 9
MEDRESE	18.8% 82	17.3% 35	14.3% 9	34.4% 31	8.5% 7
HUSUSİ	7.3% 32	10.4% 21	6.3% 4	4.4% 4	3.7% 3
BİLİNMEYEN	14.6% 64	5.0% 10	11.1% 7	8.9% 8	47.6% 39

Yabancı dil bilen/bilmeyen mebusların ve bilinen dillerin dağılımı da TBMM üyelerinin o günkü koşullara göre oldukça yüksek bir eğitim düzeyine sahip olduklarını göstermektedir. Tüm mebusların % 58,8'i yabancı dil bilmemektedir (Tablo 10). Dil bilen % 41,2'lik bölüm içinde de birden çok yabancı dil bilenler önemli bir yer tutmaktadır. Birçok mebus birkaç dili birden bildiği için, bilinen dillerin dağılımını gösteren Tablo 10'daki oranlar % 100'ü aşmaktadır.

Fransızca, Arapça ve Farsça bilinen yabancı diller içinde başta gelmektedir. Fransızca bilenler tüm Meclis üyelerinin % 23,8'ini, Arapça bilenler % 19,2'sini, Farsça bilenler de % 13,5'ini oluşturmaktadır. Bu üç dili % 4,8'lik oranlarla İngilizce ve Almanca izlemektedir.

İki grup yabancı dil bilip/bilmeyenlerin dağılımı açısından karşılaştırıldığında önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Birinci Grup üyelerinin yarıya yakını (% 49,5) yabancı dil bilmezken, bu oran İkinci Grup'ta çok daha yüksektir (% 61,9). Birinci Grup üyelerinin % 50,5'i, İkinci Grup üyelerininse yalnızca % 38,1'i yabancı dil bilenlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, her iki grupta da dil bilen mebuslar içinde, birden çok dil bilenlerin sayısı hayli yüksektir.

Birinci Grup üyelerinin % 32,2'si Fransızca bilirken, bu oran İkinci Grup içinde % 17,5'e kadar düşmektedir. İngilizce bilen Birinci Grup üyelerinin oranı da İkinci Grup'a göre yüksektir. Buna karşılık iki grup arasında Arapça ve Farsça bilen mebusların oranları açısından önemli bir farklılık göze çarpmamaktadır. Arapça bilenlerin Birinci Grup içindeki oranı % 18,3, İkinci Grup içinde ise % 19,0'dur. Farsça bilenlerin oranı ise, Birinci Grup'ta % 13,4, İkinci Grup'ta % 15,9'dur.

Bu iki dili bilenler, bağımsızlar arasında çok daha önemli bir yer tutmaktadır. Arapça bilenler bağımsızların % 26,7'sini, Farsça bilenler de % 21,1'ini oluşturmaktadır. Bağımsızların % 21,1'i de Fransızca bilmektedir.

TABLO 10

YABANCI DİL	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
FRANSIZCA	23.8%	32.2%	17.5%	21.1%	11.0%
	104	65	11	19	9
ARAPÇA	19.2%	18.3%	19.0%	26.7%	13.4%
	84	37	12	24	11
FARSÇA	13.5%	13.4%	15.9%	21.1%	3.7%
	59	27	10	19	3
İNGİLİZCE	4.8%	7.4%	3.2%	2.2%	2.4%
	21	15	2	2	2
ALMANCA	4.8%	5.0%	7.9%	4.4%	2.4%
	21	10	5	4	2
RUMCA	2.3%	2.5%	0.0%	3.3%	2.4%
	10	5	0	3	2
RUSÇA	1.8%	1.5%	3.2%	2.2%	1.2%
	8	3	2	2	1
İTALYANCA	0.9%	1.5%	0.0%	1.1%	0.0%
	4	3	0	1	0
DİĞER	4.3%	5.4%	4.8%	2.2%	3.7%
	19	11	3	2	3
BİLİNMİYOR	58.8%	49.5%	61.9%	57.8%	80.5%
	257	100	39	52	66

Meslek

Mesleki açıdan tüm kesimlerin temsilcileri TBMM içinde yer almıştır. Milletvekillerinin seçilmeden önce uğraştıkları son meslekleri göz önünde tutularak yapılan inceleme, bunların yaklaşık yarısının (% 46,9) devlet memuru olduğunu ortaya koymaktadır. Geniş bir kategori olan devlet memurları içine ordu mensupları, müdürlük düzeyinde görev yapan yüksek memurlar, mülki yöneticiler, diplomatlar, öğretim üyeleri, öğretmenler, hakim ve savcıların yanısıra vergi memurlarından, emniyet görevlilerine, mahkeme zabıt katiplerinden, telgraf memurlarına kadar her dereceden diğer memurlar girmektedir.

Profesyoneller başlığı altında toplanabilecek avukat, gazeteci, bankacı, doktor ve mühendis üyelerin oranı % 14,0, eşraf olarak nitelendirilebilecek ve çoğu büyük toprak sahibi olan çiftçilerle, tüccar ve aşiret reislerinin oranı % 18,9'dur. Buna karşılık müftü, müderris ve şeyhlerden oluşan din adamları da Meclis'te % 11,2 gibi pek küçümsenemeyecek bir oranla temsil edilmektedir.

TBMM'de yalnızca bir işçi vardı. Mebusların % 1,6'sı, mesleği bilinmemekle birlikte TBMM'ne seçilmeden önce belediye başkanlığı yapmaktaydı. Mesleği konusunda hiçbir bilgi olmayan mebusların tüm mebuslara oranı da % 7,1'dir (Tablo 11).

Milletvekillerinin meslek kökenleri bakımından, iki grup arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Memur, profesyonel ve çiftçi-tüccar üyeler iki gruba birbirlerine yakın oranlarda dağılmıştır.

Memurların oranı Birinci Grup'ta % 48,5, İkinci Grup'ta % 49,2, bağımsızlar içinde ise % 44,4'tür. Yine de değişik memur kategorileri açısından önemli farklılıklar vardır. Yüksek memur, mülki yönetici, diplomat ve öğretim üyelerinin Birinci Grup içindeki oranları İkinci Grup'takine göre daha yüksekken, asker, öğretmen ve hakim-savcılar İkinci Grup içinde daha ağırlıklıdır.

Profesyonellerin oranı Birinci Grup'ta % 16,8, İkinci Grup'ta % 15,9, bağımsızlar arasında da % 15,6'dır. Bununla birlikte konu bu geniş kategorinin alt türleri açısından incelendiğinde, avukatların oranının İkinci Grup'ta, doktorların oranının ise Birinci Grup'ta çok daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Gazetecilerin oranları birbirlerine çok yakınken, iki grup üyeleri arasında mühendis yoktur.

Eşraf kategorisi içinde toplanabilecek meslek gruplarından çiftçiler Birinci Grup'ta, tüccarlar ise İkinci Grup'ta çok daha ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Aşiret reisleri ise her iki grup

içinde eşit oranlarda temsil edilmektedir.

Din adamlarının gruplara göre dağılımı çok çarpıcı bir sonuç vermektedir. Müftü, müderris ve şeyhlerden oluşan din adamlarının Birinci Grup'taki oranı, İkinci Grup'takinin 3 katı kadardır. Şöyle ki Birinci Grup üyelerinin % 9,9'u, İkinci Grup üyelerininse yalnızca % 3,2'si din adamıdır. Din adamlarının oranı bağımsızlar arasında % 21,1 gibi çok daha yüksek bir orana ulaşmaktadır. Bu dağılım da, İkinci Grup için sık sık ileri sürülen "dinci - gerici - muhafazakar" nitelemesini doğrulamamaktadır. Bu nitelemenin sonucu olarak, din adamlarının İkinci Grup'ta Birinci Grup'a göre çok daha yüksek oranda yer alması beklenirdi.

TABLO 11

MESLEK	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
MEMUR TOPLAMI	46.9%	48.5%	49.2%	44.4%	43.9%
	205	98	31	40	36
(Asker)	13.7%	14.9%	15.9%	12.2%	11.0%
	60	30	10	11	9
(Yüksek memur)	8.7%	9.9%	7.9%	5.6%	9.8%
	38	20	5	5	8
(Mülki yönetici)	10.1%	9.9%	4.8%	11.1%	13.4%
	44	20	3	10	11
(Diplomat)	0.5%	0.5%	0.0%	0.0%	1.2%
	2	1	0	0	1
(Öğretim üyesi)	0.9%	1.5%	0.0%	1.1%	0.0%
	4	3	0	1	0
(Öğretmen)	3.0%	3.5%	4.8%	2.2%	1.2%
	13	7	3	2	1
(Hakim-savcı)	3.9%	1.0%	7.9%	6.7%	4.9%
	17	2	5	6	4
(Diğer memur)	6.2%	7.4%	7.9%	5.6%	2.4%
	27	15	5	5	2
PROFESYONEL TOPLAMI	14.0%	16.8%	15.9%	15.6%	3.7%
	61	34	10	14	3

(Avukat)	6.6%	5.9%	11.1%	8.9%	2.4%
	29	12	7	8	2
(Gazeteci)	2.5%	3.5%	3.2%	2.2%	0.0%
	11	7	2	2	0
(Bankacı)	0.7%	1.0%	0.0%	1.1%	0.0%
	3	2	0	1	0
(Doktor)	3.7%	6.4%	1.6%	1.1%	1.2%
	16	13	1	1	1
(Mühendis)	0.5%	0.0%	0.0%	2.2%	0.0%
	2	0	0	2	0
EŞRAF TOPLAMI	18.9%	22.3%	22.2%	16.7%	11.0%
	83	45	14	15	9
(Çiftçi)	9.6%	12.4%	6.3%	10 0%	4.9%
	42	25	4	9	4
(Tüccar)	8.2%	8.4%	14.3%	5.6%	6.1%
	36	17	9	5	5
(Aşiret reisi)	1.1%	1.5%	1.6%	1.1%	0.0%
	5	3	1	1	0
DİN ADAMI	11.2%	9.9%	3.2%	21.1%	9.8%
	49	20	2	19	8
İŞÇİ	0.2%	0.5%	0.0%	0.0%	0.0%
	1	1	0	0	0
BELEDİYE BAŞKANI	1.6%	1.5%	6.3%	0.0%	0.0%
	7	3	4	0	0
BİLİNMEYEN	7.1%	0.5%	3.2%	2.2%	31.7%
	31	1	2	2	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REJİMİNİN TEMELLERİ

23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış, ya da Mustafa Kemal Paşa'nın tanımlamasıyla "selahiyet-i fevkaladeyi haiz"[1] Meclis'in toplanması, Anadolu hareketini fiililikten kurtardığı gibi, bu meclis arka arkaya attığı adımlarla yeni Türk Devleti rejiminin temellerini kurmuş, Osmanlı Devleti'ni tüm kurumlarıyla birlikte sürdürmeye çalışan Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin yönetimine kısa sürede son vermiştir. Ankara'da Meclis'in açılması ve kısa sürede yeni devletin temellerini kurmasıyla, iktidar geri dönülmez bir biçimde İstanbul'dan Ankara'ya geçmiştir.

Tarık Zafer Tunaya, bu dönemi şöyle tanımlar: "Adını Mondros (ya da Mudros) bırakışma belgesinden alan (Mütareke Dönemi), 'Mütarekename'nin imza tarihinden (30 Ekim 1918), Osmanlı saltanatının kaldırılmasına değin (1-2 Kasım 1922) dört bunalım yılını kapsamıştır. Biten bir imparatorlukla, doğan yeni bir milli bir devlet arasında yakın tarihimizin

1 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, s. 420.

en ilginç oluşları ve olguları görülür... Bir yanda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ne varsa, İstanbul Hükümeti olarak saklı tutulmak ve devam ettirilmek istenmiştir... Bir yanda da Müdafaa-i Hukuk hareketi vardır. Mütareke döneminin canlılığı, bu iki 'taraf' arasındaki çatışmalardan doğmuştur."[2] Tunaya, TBMM açıldıktan sonra İstanbul'un bu çatışmada sınırlı ölçüde faaliyet gösterebildiğini vurgulayarak, "1918-1922 arasında, 'Osmanlı' adını taşıyan bir devletin varolup, olmadığı kesinlikle tartışılabilir. Mütareke dönemi bir iktidar boşluğudur (interregnum). İstanbul'un oluşturduğu siyasal iktidarın coğrafya bakımından, ülkenin neresine kadar etkin olduğunu kestirmek zordur" demektedir.[3]

Yine de Meclis, söylemde, gayesini "Hilafet ve Saltanatı, vatan ve milleti, milli hakimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dahilinde kurtarmak" olarak tanımlayarak, ilk aşamada Osmanlı Devleti'nin temel unsuru olan Hilafet ve Saltanat'a karşı açık bir cephe almamıştır.[4] Bu durum milletvekillerinin TBMM'de göreve başlarken ettikleri yemine de yansımıştır: "Hilafet ve saltanat makamının ve vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığından başka bir gaye izlemeyeceğime, vallahi."[5] Bunun böyle olmasının "Meclis'in bizatihi yapısından, başlangıçta hayli geniş olan muhafazakar bir kitlenin tatmini zaruretinden doğduğunu"[6] belirten Tunaya, Mütareke Dönemi'nde, Büyük Millet Meclisi hükümetinin, Meclis

---

2 Tarık Zafer Tunaya, "Mütareke Döneminin Özellikleri (1918-1922)", *Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan*'dan ayrıbasım, s. 383-384.

3 *Ibid.*, s. 387.

4 Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu ve siyasi karakteri", Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 221.

5 *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 233.

6 Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu ve siyasi karakteri", *Op. cit.*, s. 222.

üyelerince de, İstanbul karşısında bir devletin adı sayılmadığını, ikiliğin ancak saltanatın ilgasıyla ortadan kaldırıldığını belirtir.[7]

Hareketin gayesi, söylemde, böyle tanımlanmasına rağmen, TBMM görüşmelerinde öne sürülen fikirleri (beyanat, nutuk, takrirler), kabul edilen mevzuatı (kanunlar, tefsirler ve genel kurul kararları) ve Meclis adına çeşitli nedenlerle yayınlanan beyannameleri inceleyerek değerlendiren Tunaya, Meclis'in niteliği konusunda şu yargıya varmaktadır: "Türkiye Büyük Millet Meclisi kendisini bir ihtilal organı olarak ilan etmiştir: Manevi kişiliğinde Başkumandanlığı muhafaza (yani İstiklal Savaşı'nı bilfiil idare) eden, millet ve memleketin alınyazısım elinde tutan, en üstün kudret olan milli hakimiyeti kullanacak, rakip tanımayan tek meşru organ. Fakat, rakipsiz olması, yetkisinin sınırsız olması demek değildi. Bu sınır, kendi yaptığı kaideler ve bunlara kaynak olan gayesiydi."[8]

Bununla birlikte, Tunaya, çözümlemesinin devamında bir yandan milli hakimiyet prensibini benimsemek ve siyasal kurumları buna göre kurmak ve Meclis'in üstünde hiçbir kuvvet olmadığını kabul etme çabasının, bir yandan da Saltanat ve Hilafet'i kurtararak, bir monarşiyi devam ettirme "isteği"nin birbirini inkar eden iki siyasal şeklin bir arada muhafazası anlamına geldiğini ve böylelikle daha başlangıçta çelişkili bir durumun ortaya çıkmış olduğuna da işaret eder .[9] Gerçekten de, Meclis'in gayesini, muhafazakar kesimlerin tepkisini çekmemek ve desteğini sağlamak kaygısıyla, Saltanat ve Hilafet'in kurtarılması olarak tanımlaması, ardarda gerçek-

---

7 Tarık Zafer Tunaya, "İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk", *İdare Hukuku İlimleri Dergisi*, s. 104.

8 Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu ve siyasi karakteri", *Op. cit.*, s. 220-221.

9 *Ibid.*, s. 222.

leştirilen ve aslında adım adım cumhuriyet yönetimine geçilmesi anlamına gelen yasal düzenlemelerle çelişiyordu. Ya da tersten bakılırsa, bu yasal düzenlemeler, Meclis'in sözde gayesi olan Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılarak muhafaza edilmesini sağlamak yerine, bu kurumları yok etmeye yönelik adımlardı. Bu durum, Milli Mücadele Dönemi Anadolusu'nu incelerken göz önünde tutulması gereken bir kaynak olan İngiliz belgelerine daha 1919'da yansımıştır. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 17 Eylül 1919 tarihli telgrafında, "gelen bilgilere göre, Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyet kurulmasına doğru gidilmektedir" demektedir.[10] Meclis'in açılmasından sonra yapılan anayasal düzenlemelerin mantıki sonucu, Meclis'i sözde açıklanan gayesi olan saltanat ve hilafeti kurtararak muhafaza etmek yerine, onu ortadan kaldırarak bir cumhuriyet kurulmasını gerektiriyordu. Nitekim, daha sonraki gelişmeler, bunu doğrulamış, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla, icraatla söylem arasındaki çelişki ortadan kaldırılmıştır.

TBMM açıldıktan sonra yapılan ilk anayasal düzenlemeler ve ortaya çıkan yapı ve adım adım cumhuriyet yönetimine geçiş şimdiye kadar çeşitli çalışmalarda incelenmiştir. Bu açıdan Tarık Zafer Tunaya ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun çalışmaları özellikle önemlidir.[11] Birinci Meclis, kuvvetler

---

10 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 1, s. 104.

11 Tarık Zafer Tunaya, bu konudaki önemli çalışmalarının bir bölümünü daha sonra *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük* (Ankara, Turhan Kitapevi. 2. basım, 1981) adlı kitabında toplamıştır. Bu araştırmaların başlıkları ve ilk yayınlandıkları yıllar şöyledir: "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimi'ne geçiş" (1956), s. 182-207. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu ve siyasi karakteri" (1957), s. 208-230. "Bağımsız Türkiye kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin 50. yıldönümünde" (1971), s. 231-262. "1924 Anayasası'nın ideolojik karakteri" (1959), s. 263-296. Kitabın yayımlanmasından sonra yapılan şu iki araştırma da konu açısından oldukça

birliği ilkesinden hareketle, yasama, yürütme ve yargı gücünü Meclis'in elinde bulunduran meclis hükümeti sistemini benimsemiştir. Tunaya'nın da belirttiği gibi, "1920 yılında, Türklerin bağımsızlık savaşını yürütebilmek, yeni bir devlet kurabilmek için seçtikleri hükümet şekli, Meclis Hükümeti sistemidir. Fransız ihtilalinin ünlü meclisi Convention'dan (Konvansiyon) adını alan bizim sistemimiz, aslında bir ihtilal rejimidir ve Convention'dan fazla sürmüştür.

"Klasik Anayasa hukukunda, parlamenter ve prezidansiyel sistemler arasında yer alan Meclis Hükümeti, bu iki şekilden, kuvvetler ayrılığını kabul etmemesiyle ayrılır. Bu sistemde, kuvvetlerin karışımı vardır, daha doğrusu seçimle kurulu tek organ olan yasama meclisi, yasama ve yargının üstündedir. Onlara hakimdir ve onları bir çeşit 'idari organlar' haline getirir. Kuvvetlerin karışımı, zaten yürütmeyi bağlı (tabi) duruma sokar. Milli hakimiyetin temsilciliği ve kullanıcılığı tekelini kurar. Böylece, yasama ve yürütme, ne fiilen ne de hukuken iki eşit otorite olamaz. Yürütme, Meclis'in ajanı durumundadır ve onun saptadığı politikayı sadece -ve yine onun direktifleriyle- uygular... Meclis, yargıya da hakimdir. Kendisi Yüce Divan olarak çalışabilir. Vekiller arası anlaşmazlıkları çözer. Ve en anlamlısı, Fariler (kaçaklar) Hakkındaki Kanun'la Meclis'in kurduğu İstiklal Mahkemeleridir. 'Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep' 'İstiklal Mah-

---

öncülüdür. "İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk", *İdare Hukuku İlimleri Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Aralık 1981. "Mütareke Dönemi'nin özellikleri (1918-1922), *Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan*'dan ayrıbasım, İstanbul, İÜ Siyasal Bilgiler Fak Yay., 1982. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun bu konudaki önemli çalışmaları şunlardır: *Devirden Devire*, Cilt I, s. 125-181. *İlk Meclis: Milli Mücadelede Anadolu*, s. 228-248. Konuyla ilgili anılmaya değer bir başka araştırma da şudur: Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukuki statüsü ve ihtilalci karakteri", *Belleten*, Sayı 96, 1960, s. 637-663. Bu çalışmalarda, genel olarak 1921 Anayasası'nın kabul edildiği tarihe kadarki gelişmeler detaylı biçimde incelenirken sonraki gelişmeler üzerinde yeterince durulmamıştır.

kemeleri', cezaları 'müstakillen hüküm ve tenfiz etmek' görevine sahiptirler. Nerelerde ne kadar İstiklal Mahkemesi kurulacağını, Meclis tayin edecektir ve 'İstiklal Mahkemelerinin kararları kat'i olup infazına bilumum kuvayı müsellaha ve gayrı müsellaha-i devlet memurdur'. Meclis, 12 Eylül 1920'de kabul ettiği bu kanunu, 18 Eylül tarihli 'İstiklal Mahkemeleri teşkili' kararıyla uygulamaya geçirmiştir. Ve nihayet İstiklal Mehakimi Kanunu'nu çıkarmıştır... Sonuç odur ki: TBMM, yalnız yürütme alanına değil, aynı zamanda yargı alanına da hakim olmuş ve işlemlerini bazen Meclis (Heyet-i Umumiye) kararlarıyla, bazen de kanunlarla yapmıştır. En büyük yargıyı, Meclis'in kimin 'vatan haini' olduğunu tanımlamakla, ikinci kanunu olan 'Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkarmakla yapmıştır. Bu bakımdan, İstanbul Hükümeti'ni 'vatan haini' saymıştır.

"Yürütme yetkisini kendisinde saklı tutan Meclis, yargıyı da sıkı kontrolü altına alınca, hem kanun koyucu, hem de kanun yürütücüsü yetkileriyle donatılınca, bu durumdan doğan sonuç, Meclis'in parlamenter rejimlerde olduğu gibi, feshedilmemesi ve sürekliliğidir... Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun ilk maddesi bu durumu hukukileştirmiştir: 'Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti atiye dairesinde müstemirren inikad eder'. Daha sonra aynı durum 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 'maddei münferide'si olacaktır."[12]

Bu yapılanma, elbette bir anda gerçekleşmemiş, Meclis'in açılışından Anayasa'nın kabulüne kadar geçen süre içinde çeşitli aşamalardan geçilmiştir. Bu aşamaları, söz konusu anayasal adımlar atılırken Meclis'in psikolojisini, muvafık

12 "Bağımsız Türkiye kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin 50. yıldönümünde", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 31, Nisan 1970, s. 38-41.

ve muhalif görüşleri yansıtması bakımından en yetkin belge olan meclis tutanaklarına ağırlık vererek incelemek yararlı olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi

TBMM, 23 Nisan 1920'de, en yaşlı üye, Sinop mebusu Şerif (Avkan) Bey'in başkanlığında ilk toplantısını yapmış, 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Mütareke'den Meclis'in açılışına kadar geçen süredeki gelişmeleri özetlediği ünlü nutkunu okumuştur. Mustafa Kemal Paşa, nutkunun sonunda hükümet kurulmasına yönelik önergesini açıklamıştır.

Kuvvetler birliği esasına dayalı önerge, öz olarak yürütme ve yasama yetkilerinin Meclis'in elinde toplanmasını ve Meclis'ten seçilmiş bir heyetin hükümet işlerini yürütmesini istiyor; Meclis başkanının, aynı zamanda, bu heyetin de başkanlığını üstlenmesi gerektiğine işaret ediyordu.[13] Mustafa Kemal Paşa'nın bu ünlü önergesinde izlenen mantık zinciri şöyleydi:

"1. Tarihsel deneyimlere, Anayasa Hukuku ilkelerine (yani ilmi verilere) ve halen içinde bulunulan koşullara göre ülkenin milli gücünü merkezi bir teşkilatla birleştirmek bir zarurettir.

2. Bu teşkilat, fiili, yani sorumsuz ve Osmanlı Anayasa metinleri gereğince kurulmuş olmamalıdır, bu takdirde sürekli ve ömürlü olamaz. Bizzat Meclis bir hukukilik ve meşruiyet

---

13 *TBMMZC*, Cilt 1, s. 30-32. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 438. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının paragraflarının Meclis tutanaklarında birbirine karıştığını belirten Ömür Sezgin, tutanaklarla, Kazım Karabekir'in *İstiklal Harbimiz* kitabında yer alan metni karşılaştırarak "yanlışları düzelttiğini" söylemektedir. Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, s. 22. Sezgin'in hazırladığı metin, adı geçen kitabın 139-142. sayfalarında yer almaktadır.

ihtiyacının eseridir. Şu halde, milli vicdanın ifadesi olan Meclis'in yapacağı kanunlarla bağlı bir hükümetin kurulması şarttır.

3. Meclis, hükümeti (icra heyetini) kontrolla yetinecek 'murakıb ve müdekkik' bir yasama organı değildir, milletin mukadderatına bu sıfatla ve kuşbakışı bakmaz, fakat bu mukadderatla 'bilfiil iştigal etmek' zorundadır. Mesele normal bir Yürütme-Yasama mekanizması, parlamenter bir sistem kurmak değildir, tarihte fevkalade zamanlar ve durumlar karşısında uygulanmış çözüm yollarına başvurmak gerek: Meclisi tatil ederek yürütme ve organına fazla yetkiler vermek, yahut da aksini yaparak, yasama organını (Meclisi) kuvvetlendirerek, idareyi birkaç kişinin eline geçirmemek ve yürütme gücünü tabiatıyla zayıflatmak. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahıs rejimine karşı tepkisini gösteren birinci tezin, aynı zamanda İslam kamu hukuku kaideleri de gözönünde bulundurularak, benimsenmesi icap eder. Bu takdirde de ikinci şık kabul edilecek, Meclis Yasama ve Yürütme yetkilerini kendisinde toplamış olacaktır.

4. Meclis, günlük politika ve idare işlerinin ayrıntılarına inemeyeceğinden ve bunlarla meşgul olamayacağından kendi içinden bir heyet seçmelidir. Belli hükümet işlerine göre ayrılmış dairelerin idaresi bu heyet üyelerine verilmelidir. Üyeler münferiden (tek başına) ve müştereken (heyet halinde) Meclise karşı sorumlu olmalıdır. Heyetin adı 'Heyet-i İcraiye' olmalı, üyelerine de 'Vekil' denmelidir.

5. Meclis'in kendisi için seçeceği Başkan, Meclis'i temsil etmeli, fakat İcra Heyeti'nin de reisi olmalıdır. Başkan, Meclis adına yaptığı tasarruflardan dolayı, diğer vekiller gibi Meclis karşısında sorumlu olmalıdır.

6. 'Reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içindeyiz' çünkü Padişah - Halife, hem Osmanlıların hem de bütün Müslümanların başı olmakla beraber, zor ve tehdit altındadır.

Bu sebeple, geçici olsa dahi, Anadolu'da bir hükümet reisliği veya bir padişah Kaymakamlığı (Vekilliği) kurmak doğru olmaz. Maksat Padişah - Halife'nin kurtarılmasıdır. Başka bir makama Devlet Reisliği yetkileri verilerek o makamın sorumsuzluğunu kabul etmek de yine fekaletli bir sonuç doğurabilir. Bu çetrefil durumdan kurtulmak için, İslam siyasi ilkelerine başvurularak şöyle bir çözüm yoluna ulaşılabilir: Seçimle işbaşına gelen Meclis'e, sınırlı yasama yetkileri vermekten ziyade, onu milli iradenin yegane temerküz noktası yapmak ve böylece tanımak. Şu halde, Meclis'ten daha üstün bir hukuki ve siyasi kuvvet (milli hakimiyeti kullanacak ondan daha üstün bir organ) bulunmayacaktır.

7. Türkiye'nin siyasi tarihinde taklit hükümet rejimleri vardır, istibdatlar vardır. Teklif, bu olaylardan alınan derslere göre yapılmaktadır. Karar Meclis Umumi Heyeti'nindir. Fakat dağılma ve yıkılma tehlikesi vardır. Devlet işleri mercisiz kalmıştır. Bu fevkalade durum süratle hareket edilmesini gerektirmektedir."[14]

Mustafa Kemal Paşa, 7 yıl sonra okuduğu Nutuk'ta bu konuşmasına değindikten sonra bunun aslında cumhuriyetin habercisi olduğunu belirtir: "Bu esaslara müstenit olan (dayanan) bir hükümetin mahiyeti, sühuletle (kolaylıkla) anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, hakimiyeti milliye esasına müstenit halk hükümetidir. Cumhuriyettir. Böyle bir hükümetin teşekkülünde esas vahdet-i kuva (kuvvetler birliği) nazariyesidir."[15]

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün gizli olarak yapılan dördüncü

---

14 Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu ve siyasi karakteri", Tarık Zafer Tunaya, *Op. cit.*, s. 214-216. Mustafa Kemal Paşa'nın önergesini yorumlayan Ömür Sezgin, burada hükümet ve devlet kavramlarının bilinçli olarak birbirine karıştırılmış olduğunu belirtmektedir. Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, s. 24.

15 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 438.

oturumda İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti'nin tutumu, iç isyanlar konuları üzerinde durmuş, padişahın İstanbul'da esir olduğuna değinmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu durum karşısında İstanbul'la ilişkiye geçmenin hiçbir yarar sağlamayacağını belirterek ülkenin yazgısına bütünüyle el konması gerektiğini vurgulamıştır.[16]

Aynı gün, açık olarak yapılan 5. oturumda Meclis Başkanlık Divanı seçimleri yapılmıştır. Erzurum Kongresi'nden başlayarak, tüm yerel direniş örgütlerini A-RMHC bünyesinde merkezileştiren, Heyet-i Temsiliye başkanı olarak sivrilen ve ulusal direniş hareketinin tartışmasız lideri konumuna ulaşan Mustafa Kemal Paşa, kullanılan 120 oyun 110'unu alarak, Meclis Reisi seçilmiştir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey de ayrı bir seçim sonucunda 120 oyun 109'unu alarak İkinci Reis olmuştur. Birinci Reis Vekilliğine 91 oyla Konya mebusu Abdülhalim Çelebi Efendi, İkinci Reis Vekilliğine de, ikinci turda, 104 oyla Kırşehir mebusu Cemalettin (Çelebioğulları) Efendi seçilmiştir.[17]

25 Nisan'da Celalettin Arif Bey'in teklifi üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 7 kişilik Geçici İcra Encümeni kurulmuş, ayrıca İcra Vekilleri Heyeti Kanunu'nu hazırlamak üzere 15 kişilik bir Layıha Encümeni seçilmiştir.[18]

---

16 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 2-10. Tevfik Bıyıklıoğlu, gizli oturum tutanakları yayınlanmadan önce yaptığı bir araştırmada, bu gizli oturumda, hükümet teşkilatına ilişkin çok uzun ve sert tartışmaların yapıldığını belirtmekteyse de, daha sonra yayınlanan gizli toplantı tutanaklarından böyle bir tartışmanın cereyan etmediği ortaya çıkmaktadır. Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukuki statüsü ve ihtilalci karakteri", *Belleten*, s. 653.

17 Seçimler için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 38 ve 44. İki Hacıbektaş çelebisinden birinin birinci, diğerinin ikinci reis vekili seçilmesi, ulusal direniş hareketi çerçevesinde kurulan dengeleri göstermesi bakımından ilginçtir.

18 Celalettin Arif Bey'in teklifi için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 55 ve 58. Geçici icra encümeni seçimleri şöyle cereyan etmiştir: 107 oyun kullanıldığı ilk seçimde Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey 71, Aydın mebusu Cami (Baykut) Bey 66, Amasya mebusu Bekir Sami (Kunduk) Bey 58 oyla Geçici İcra Encümeni'ne

Tek meşru organ: Büyük Millet Meclisi

Büyük Millet Meclisi 25-29 Nisan 1920 tarihleri arasındaki görüşmelerden sonra kabul ettiği 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'yla meclisin amacının ve bu amaca ulaşmada yetkili meşru organ olduğunun altını çizmiştir. Kanunun önemli maddeleri şöyleydi:

Madde 1: Yüce hilafet ve saltanat makamını ve Osmanlı ülkesini yabancı güçlerden kurtarmak ve saldırıyı defetmek amacına yönelerek kurulmuş olan Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna başkaldırma niyetinde olarak, söz, eylem ve yazı ile karşı koyanlar ya da karışıklık çıkarmak isteyen kişiler vatan haini sayılır.

Madde 2: Doğrudan vatana hainlik edenler asılarak idam edilecektir.

Madde 8: Bu yasa uyarınca mahkemelerce verilecek kararlar kesin olup, Büyük Millet Meclisi'nce onaylandıktan sonra, yerlerinde infaz edilir. Onaylanmazsa, Meclis'ce verilecek karara uyulur.[19]

---

seçilirken, diğer mebuslar çoğunluk sayısı olan 54 oya ulaşamamıştır (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 59). Eksik üyeleri tamamlamak için yapılan ikinci seçimde bu kez 103 oy kullanılmış ve sadece Kozan mebusu Fevzi (Çakmak) Paşa 58 oyla çoğunluk sağlayabilmiştir (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 61). Salt çoğunluk aranmaksızın yapılan üçüncü seçim sonucunda Antalya mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey 47, Denizli mebusu Hakkı Behiç (Bayiç) Bey de 40 oyla Encümen'in son iki üyesi olmuştur (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 61). Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet (İnönü) Bey de "hükümete dahil ve meclis karşısında sorumlu" sayılmıştır (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 59). Böylece 7 üyeden oluşan geçici İcra Encümeni kurulurken, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, bu encümenin de tabii reisi olmuştur.

19 Hıyanet-i Vataniye Kanunu üzerindeki Meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 63-64, 66, 79-84, 99-109, 115-122, 127-134, 137-145. Kanunun görüşmeler sonrasında aldığı son şekil ve kabulü için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 143-145. Damat Ferit Paşa Kabinesi, 19 Mayıs 1920'de, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanılarak gıyabında vatan haini sayılmıştır. Bu arada Ertuğrul

Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Meclis'in söylemdeki gayesini net olarak açıklamasının dışında, özellikle 8. maddesiyle yasama ve yürütmeden sonra yargı yetkisini de Meclis'e vermesi bakımından önem taşır. "Sekizinci maddede, mahkemelerce verilip Meclisce tasdik olunmayan kararlar konusunda 'Meclisce verilecek karara uyulur' denilmesi, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yargı yetkisini de kendi elinde topladığını açıkca gösteriyor."[20]

Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabul edilmesinin hemen ardından İstanbul mebusu Dr. Adnan (Adıvar) Bey'le Aydın mebusu Cami (Baykut) Bey'in ortaklaşa, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in de ayrı olarak verdikleri ve TBMM'nin ülkenin yönetimini elinde bulunduran tek meşru organ olduğunu gösteren teklifleri okunmuştur. İlk teklifte "İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren yabancı esaret ve nüfuzu altında bulunan İstanbul Hükümeti'nce akdedilmiş ve akdedilecek olan bütün siyasi, ticari ve mali anlaşma ve antlaşmalar hiç yapılmamış sayılmaktadır ve geçersizdir" denmektedir.[21] Daha sonra Meclis'te oluşacak olan İkinci Grup'un liderliğini yapan Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in teklifinde bir adım daha atılarak İstanbul Hükümeti'nin yanısıra Padişah'ın yaptığı antlaşma ve verdiği fetvaların da geçersiz sayılması isteniyordu. Hüseyin Avni Bey'in teklifi şöyleydi:

---

mebusu Ahmet Hamdi (Dakşe) Bey'in eşkiyalar için kanuna bir madde ilave edilmesi yönündeki isteği, aynı gün, ceza kanununda buna ilişkin maddeler bulunduğu gerekçesiyle reddedilmiştir (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 342-345. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na değinilen çalışmaların çoğunda ilk maddede açıklanan Meclis'in gayesi, genellikle atlanarak alıntıya "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna..." şeklinde başlanmaktadır. Bak. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Devirden Devire*, Cilt 1, s. 132. Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 176. Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 71. Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, s. 203.

20 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Devirden Devire*, Cilt 1, s. 132-133.

21 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 145.

"Hilafet ve Saltanat merkezinin işgaliyle bütün hükümet kuvvetinin İtilaf Devletleri elinde esir olduğu ve bütün işlem ve hareketlerin zorunlu olarak İngilizlerin arzu ve iradesine bağlı ve boyun eğmekte olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, İstanbul'da gerek Padişah Hazretleri gerekse düşman eliyle kurulan ve hükümet adını taşıyan heyet adına yapılan ve yapılacak olan bütün karar ve taahhütlerin geçersiz olduğunu açıklamaya bile gerek yoktur. Bu nedenle aşağıdaki maddelerin kabul ve yayınlanarak ilanını teklif ederim.

Madde 1 - İtilaf Devletleri tarafından Hilafet ve Saltanat merkezinin işgal altına alındığı 16 Mart 1920 tarihinden itibaren düşmanların gerek Padişah Hazretleri gerekse İstanbul'daki hükümet adına kabul edecekleri bütün karar ve taahhütler ve yayınlatacakları 'fetava-i şerife' zorlama sonucu istenmeyerek yapıldığı için Osmanlı milletince kabul edilemez sayılmaktadır.

Madde 2 - Hükümet kuvveti tamamen düşman elinde esir bulunduğundan, hükümet merkezi kurtarılıncaya kadar devletin içte ve dıştaki bütün işlem ve ilişkilerinin başvuru merkezi Ankara'da kurulmuş ve olağanüstü yetkilerle donatılmış Büyük Millet Meclisi'dir."[22]

Bu iki teklif ile Karahisar-ı Sahip mebusu Hulusi (Kutluoğlu) ve arkadaşlarının verdiği aynı yöndeki teklif incelenmek üzere Adliye ve Hariciye encümenlerine havale edilmiştir.[23] Bu teklifler encümenlerde görüşülürken, Devlet teşkilatına ilişkin teklifler üzerindeki incelemelerini tamamlayan Layiha Encümeni, tasarısını 1 Mayıs 1920'de Meclis'e sunmuştur. "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin suret-i intihâbına (seçim şekline) dair Kanun başlıklı tasarı şu maddeleri içeriyordu:

"Madde 1: Şer'iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye,

---

22 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 145.

23 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 145-146.

İktisat (Ticaret, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüsumat, Nafıa, Dahiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.

Madde 2: İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakası ile intihâp olunur.

Madde 3: Her vekil deruhte ettiği umurun ifasında mensub olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir.

Madde 4: İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder.

Madde 5: Meclis'in toplanmadığı zamanda Vekiller meyanında (arasında) istifa eden olursa bilahara (sonradan) Meclis'in tasdikine iktiran etmek (onayına sunmak) üzere mezkur umuru Büyük Millet Meclisi Reisi, Meclis azasından tensip edeceği (uygun göreceği) zata kendi mesuliyeti altında muvakkaten tevdi eder (geçici olarak verir)."[24]

Kanunun 1. maddesi yapılan tartışmalardan sonra şu şekilde yeniden düzenlenmiştir: "1. Şeriye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani, Nafıa, Dahiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf) Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır."[25]

Vekillerin sadece salt çoğunlukla seçileceğini hükme bağlayan, ancak bu seçimin nasıl olacağı konusuna açıklık getirmeyen 2. madde ilginç tartışmalara yol açmıştır. Madde ilk haliyle okunur okunmaz Isparta mebusu İsmail Şükrü

---

24 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 158.

25 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 156-170.

(Çelikalay) Efendi maddenin "İcra Vekilleri BMM'nin ekseriyeti mutlakasıyla içlerinden seçilir" şeklinde değiştirilmesini istemiştir.[26] Antalya mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey ise Meclis Reisi'nin büyük bir çoğunlukla seçilmiş olduğuna işaret ederek, kendisiyle çalışacak kişileri Meclis'in seçmesinin yanlış olacağını, uyum sağlanabilmesi için vekilleri reisin seçmesi gerektiğini savunmuştur. Aydın mebusu Tahsin (San) Bey de Hamdullah Suphi Bey'in görüşünü desteklemiş ve kabine sistemini çağrıştıran bu görüşün benimsenmesini istemiştir.[27] Bursa mebusu Muhittin Baha (Pars) Bey Meclis'in hem yasama hem de yürütme görevine sahip olduğunu belirterek bu görüşe karşı çıkmış, uyumsuzluk sorununa çözüm getirmek için Meclis'in encümen üyeleri arasından üç-beş aday göstermesini ve reisin bunlardan birini seçmesini istemiştir.[28] Çorum mebusu Ferit (Törüm Küney) Bey ise daha sonraki dönemde benimsenecek olan uygulamanın temelini atmıştır: Ona göre, Reis her vekalet için üç aday göstermeli ve Meclis bu adaylardan birini seçmeliydi.[29] Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey kabine sisteminde ısrar etmiştir.[30] Hamdullah Suphi Bey önceki görüşünü bir kez daha savunurken, Sivas mebusu Mustafa Taki (Doğruyol) Efendi, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey ve Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey kendisini desteklemiştir.[31]

Daha sonra tekliflerin oylanmasına geçilmiştir. Antalya mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in "İcra Vekilleri, Millet Meclisi tarafından namzet gösterilen beşer zat arasından

---

26 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 170.

27 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 170.

28 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 170.

29 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 170.

30 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 170.

31 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 171-172.

Reis'in intihâbiyle taayün eder" şeklindeki teklifi reddedilmiştir. Yine namzetlik esasına dayanan ancak seçim sürecini tersine çeviren Çorum mebusu Ferit (Törüm Küney) Bey'in "İcra Vekilleri, İcra Reisinin her vekalet için göstereceği üç namzetten biri ekseriyet-i mutlaka ile intihâp olunur" şeklindeki teklifi de reddedilmiştir. Meclis, Karahisar-ı Sahip mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi'nin teklifini kabul ederek 2. maddeyi aşağıdaki şekle dönüştürmüştür:

"2. İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakasiyle aralarından intihâp olunur."[32]

Daha sonra 3. ve 4. maddeler Encümenden geldiği biçimiyle kabul edilmiştir.[33]

Meclis'in "toplanmadığı zamanlar" ihtimalinden söz eden 5. madde de şiddetli tartışmalara yol açmış ve daha yeni toplanmış bir Meclis için böyle bir ihtimalin söz konusu edilmiş olması hoş karşılanmamıştır. Uzun tartışmalardan sonra maddenin kabul ya da reddi için çoğunluk sağlanamamıştır.[34] 2 Mayıs 1920 tarihli toplantıda bir önceki gün kabul edilen ilk 4 maddenin tümü oya sunulmuş ve kanun teklifi 15 ret, 5 çekimsere karşılık 130 oyla kabul edilmiştir.[35]

Kabul edilen kanun doğrultusunda ilk vekalet seçimleri 3-4 Mayıs 1920'de tamamlanmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde ilk Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bir hafta önce oluşturulan Geçici İcra Encümeni'nden görevi devralmıştır.[36]

---

32 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 173

33 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 173-177.

34 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 177-182.

35 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 184-186.

36 3 Mayıs 1920'de tek bir listeye her vekalet için birer isim yazmak suretiyle bir defada yapılan seçimde 137 mebus oy kullanmış, bunların 5'i çekimser kalmış, salt çoğunluk sayısı 69 olarak belirlenmiştir. Edirne mebusu İsmet (İnönü) Bey 129 oyla Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, İstanbul mebusu Dr. Adnan (Adıvar) Bey 127 oyla Sıhhiye, Amasya mebusu Bekir Sami (Kunduk) Bey 121 oyla Hariciye,

Hükümetin kurulmasının hemen ardından, Adliye ve Hariciye encümenlerinin, İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'den itibaren yaptığı icraatın hükümsüz sayılmasına yönelik tekliflere ilişkin mazbatası Meclis'e sunulmuştur.

4 ve 6 Mayıs'taki görüşmelerden sonra kanun tasarısının İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilmesine karar verilmiştir.[37] Heyet-i Vekile, görüşünü 17 Mayıs 1920'de açıklamasına rağmen, konuyla ilgili Meclis görüşmelerinin bir süre ertelenmesi benimsenmiştir.[38]

7 Haziran 1920'de, oldukça kısa bir görüşmeden sonra tasarı, Meclis'in 7. kanunu olarak kabul edilmiştir. 2 maddeden oluşan Kanunun birinci maddesi, son biçimiyle, şöyledir: "İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin onayı dışında olarak İstanbul'ca yapılmış olan bütün antlaşma, anlaşma ve sözleşmeler ve kamusal kararlar ve verilmiş ayrıcalıklar ve maden devri ve verilen ruhsatnameler ile Mütareke'den sonra yapılmış bütün gizli antlaşmalar ve doğrudan doğruya veya bir aracı eliyle yabancılara verilmiş ayrıcalıklar, madenlerin devri ve verilen

---

Kozan mebusu Fevzi (Çakmak) Paşa 118 oyla Müdafaa-i Milliye, Kastamonu mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey 99 oyla İktisat, Aydın mebusu Cami (Baykut) Bey 96 oyla Dahiliye, Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey 83 oyla Adliye, Bursa mebusu Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi 80 oyla Şeriye, Yozgat mebusu İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa 79 oyla Nafıa Vekili seçilmiş, Maliye ve Maarif vekaletleri için çoğunluk sağlanamamıştır (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 198). Aynı gün, bu iki vekalet için yapılan ikinci seçimde yine çoğunluk sağlanamamıştır (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 198). 4 Mayıs'ta yapılan üçüncü seçimde 127 oy kullanılmış, çoğunluk sayısı 64 iken, Denizli mebusu Hakkı Behiç (Bayiç) Bey 74 oyla Maliye, Sinop mebusu Dr. Rıza Nur Bey 65 oyla Maarif Vekili seçilmiştir (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 203). Dr. Rıza Nur Bey, zayıf bir çoğunlukla seçildiğini gerekçe göstererek 6 Mayıs'ta istifa etmeye kalkışmışsa da, Meclis'in kendisine güven beyan etmesi üzerine istifasını geri almıştır. (*TBMM ZC*, Cilt 1, s. 217).

37 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 232. Encümen mazbatası ve Meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 203-211, 223-232.

38 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 327-329.

ruhsatnameler geçersizdir."[39]

Böylece kısa sürede atılan adımlarla Ankara'da İstanbul Hükümeti'ni tanımayan yasal bir hükümet kurulmuş oluyordu. Tunaya'nın da belirttiği üzere İcra Vekilleri Heyeti, Heyet-i Temsiliye'nin fiililikten kurtulmuş şekliydi.[40]

Meclis'in faaliyet süresi

Bu aşamadan sonra atılacak adım, Meclis'in yasal çerçevesini çizen yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesiydi. Bu çerçeveyi belirlemeye ve Meclis üye sayısındaki belirsizliği gidermeye yönelik olarak hazırlanan iki ayrı kanun teklifi, daha sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda açıkça ifadesini bulacak olan bu hukuki düzenlemelerin ilk adımları olması bakımından oldukça önemlidir. Bu tekliflerden birincisi "Büyük Millet Meclisi'nin şekil ve mahiyetine dair mevad-ı kanuniye" başlığıyla 18 Ağustos 1920'de Meclis'e sunulan kanun teklifi, ikincisi ise 2 Eylül 1920'de görüşülmeye başlanan Nisab-ı Müzakere Kanunu'dur.

Bilindiği gibi, TBMM, Mustafa Kemal Paşa'nın tamimi doğrultusunda yeni seçilmiş mebuslarla, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelen mebuslardan oluşmuştur. Ancak, daha ilk günlerden başlayan istifa ve ölümler nedeniyle Meclis'in aslında kaç üyesi olduğu, çoğunluğu sağlamak için kaç oya gerek olduğu gibi konular oldukça belirsizdi ve Meclis'te bu konuda zaman zaman birbirinden farklı uygulamalar yapılıyordu. Sorunu çözmeye yönelik ilk adım, 9

---

39 *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 144. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Devirden Devire*, Cilt 1, s. 136. Konu üzerindeki meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 139-145.

40 Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu ve siyasi karakteri", Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 219.

Mayıs 1920 tarihli gizli toplantıda atılmıştır. Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey ve 6 arkadaşı, bu toplantıda, İstanbul'un işgali üzerine yapılan davete uyarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne katılmamış bulunan mebusların bundan böyle, Meclis'in ancak üçte iki çoğunluğunun oyuyla kabul edilmesi öngören bir kanun teklifi vermiştir.[41] Böylece İstanbul'dan Ankara'daki meclise katılmalar kontrol altına alınacaktı. Bununla birlikte, yapılan görüşmeler sonucunda, Meclis böyle bir uygulamayı kabul etmemiş, Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey'in, İstanbul'dan gelecek mebusların İcra Heyetiyle yapacağı görüşmelerden sonra, yine İcra Vekilleri Heyeti tarafından Meclis'e takdim edilerek göreve başlaması esası benimsenmiştir.[42] İstanbul'dan gelecek mebuslar sorunu bu şekilde, bir ölçüde çözüme kavuşturulurken, yeni seçilenlerin bir bölümünün görevi kabul etmeyerek istifa etmesi, bir bölümünün aynı zamanda belirli bir memuriyeti sürdürdüğü için Ankara'ya gelmemesi, Ankara'ya gelenlerin sık sık izin alarak Ankara dışına çıkmaları vb. nedenlerle Meclis'in açılmasını izleyen ilk aylarda üye tam sayısı konusunda bir belirsizlik ortaya çıkmıştı. Bu belirsiz durum karşısında, Hukuku Esasiye Encümeni'nin yaklaşık 3 ay süren çalışmalardan sonra hazırladığı "Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye" başlıklı kanun teklifi 18 Ağustos 1920'de Meclis'e sunulmuştur. Kanun teklifinin ilk iki maddesiyle Büyük Millet Meclisi'nin yasal çerçevesiyle toplantı süresi belirlenirken, 3, 4, 5 ve 6. maddelerle Meclis üye sayısındaki belirsizlik ilginç bir formülle sona erdirilmeye çalışılmıştır. 7. madde ile mebuslara verilecek ödenek miktarı saptanmış, 8 madde ile de mebuslukla sadece diplomatlık, valilik, kumandanlık ve genel müfettişlik memuriyetlerinin

41 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 12.

42 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 19.

bağdaşabileceği açığa kavuşturulmuştu. Encümenin hazırladığı teklifin, ilk altı maddesi şöyleydi:

"Madde 1: Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme kuvvetlerinin sahibidir ve devlet idaresini bizzat ve bağımsız olarak elinde bulundurur.

Madde 2: Büyük Millet Meclisi gayesine ulaşıncaya kadar aralıksız olarak toplantı halindedir. Yeni seçim yapılması Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nun oy çokluğuyla ve ad belirleyerek (tayini esami) vereceği karara bağlıdır. Eski meclis yeni meclisin toplantı gününe kadar görevine devam eder.

Madde 3: Genel kurul toplantısı 23 Nisan 1920 tarihinden başlayarak dört aydır. Bu süre ve başlangıç tarihi Genel Kurul kararıyla uzatılabilir ve değiştirilebilir.

Madde 4: Genel Kurul toplantısının sonunda genel kurul mahiyetinde olmak ve toplantı yılı sonuna kadar görev yapmak üzere her seçim dairesinden ikişer mebus Genel Kurul tarafından seçimle ayrılarak daimi heyet halinde bulunur. Daimi heyet üyelerinden biri heyete dahil olmayan arkadaşlarından herhangi birini Genel Kurul'un izniyle kendi yerine ikame edebilir.

Madde 5: Daimi heyet, asli üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla toplanır.

Madde 6: Büyük Millet Meclisi davetsiz toplanır. Toplantı süresinin yarısını izinsiz geçirenler istifa etmiş sayılırlar."[43]

Kanun teklifinin maddelerinde Meclis'in gayesinin açık olarak belirtilmemesi, bazı muhafazakar mebusların tepkisini çekmiştir. Bu durum karşısında, Kütahya mebusu Cemil

---

43 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 283. Teklifi hazırlayan Hukuku Esasiye Encümeni şu mebuslardan oluşuyordu: Trabzon mebusu Hamit Bey (Başkan), Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey (raportör), İçel mebusu Hayclar Lütfi (Aslan) Bey, Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Bey, İzmir mebusu Enver (Tekand) Bey, Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, Malatya mebusu Lütfi (Evliyaoğlu) Bey, İstanbul mebusu Ahmet Muhtar Bey.

(Altay) Bey, Yozgat mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) Bey, Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi ve Sivas mebusu Mustafa Taki (Doğruyol) Efendi ayrı ayrı verdikleri tekliflerle ilk maddenin başına Meclis'in gayesini belirten bir cümle eklenmesini istemişse de bu teklifler reddedilerek birinci madde olduğu gibi kabul edilmiştir.[44] İkinci madde üzerinde de aynı yönde tartışmalar yapılmış, maddenin iki ve üçüncü fırkaları aynen kabul edilirken, birinci fıkranın başına Meclis'in gayesi eklenmiştir: "Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığından ibaret olan gayesine ulaşıncaya kadar aralıksız toplanır."[45]

Bu iki maddenin kabulü TBMM yönetimi için atılmış yeni bir adım olarak kabul edilmelidir. Birinci madde, Meclis'in yasama ve yürütme kuvvetlerini ve devlet idaresini bizzat ve bağımsız olarak elinde bulundurduğunu, ikinci madde ise gayesine ulaşıncaya kadar sürekli toplantı halinde olup, feshedilmesinin söz konusu olamayacağını hükme bağlıyordu. Kimi yazarlarca ileri sürüldüğü gibi gayenin hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığının sağlanmasından ibaret olduğu şeklinde açıklanması geri atılmış bir adım olarak sayılamaz çünkü bu gaye zaten, söylemde başından beri vurgulanmaktaydı ve aynı yazarlarca ileri bir adım sayılan Hıyanet-i Vataniye kanununun ilk maddesinde de yer almıştı.

İkinci olarak teklifi hazırlayan encümenin gerekçesinde de Meclis'in gayesinin bu olduğu zaten ifade edilmişti. Encümen mazbatasının ikinci maddesinde Meclis'in Hilafet ve Saltanatın vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığını sağlayacak tedbirleri almak ve uygulamak üzere kurulduğu

---

44 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 290-291.

45 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 294-295.

belirtiliyordu.[46] Dolayısıyla, bu maddeler aslında, Meclis'in açılışından beri bütün üyelerce benimsenmiş olan bir esasın kanunlaştırılması olarak yorumlanmalıdır.[47]

Bununla birlikte, Meclis içinde Meclis anlamına gelen 3-6. maddeler yoğun tepki çekmiştir. Gerek encümenin gerekçesinde, gerekse encümen adına söz alan mebusların konuşmalarında böyle bir uygulamaya gidilme isteği, 365 mevcutlu olması gereken mecliste hiç bir oturumda, değil bu sayıya, 200 mebusa bile ulaşılamamasıyla açıklanmıştır.[48] Uzun tartışmalardan sonra, sorun çözülememiş, bunun üzerine toplantıyı yöneten Mustafa Kemal Paşa, Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in önerisi doğrultusunda, yapılan Meclis görüşmelerinin, çoğunluk ölçüsünün (nisab-ı ekseriyet) belirlenmesi gerekliliğini açıkca ortaya koyduğunu belirtmiş; bunun belirlenmesi kaydıyla, Encümenin Meclise sunduğu kanun teklifinin birinci maddesinden sonuncu maddesine kadar, daha önce kabul edilen maddeler de dahil olmak üzere bütünüyle reddini oya sunmuş ve oylama sonucunda kanun teklifi bütünüyle reddedilmiştir.[49]

Farklı uygulamalar ve Nisab-ı Müzakere Kanunu

Bu kanun teklifi reddedilirken, koyulan çoğunluk ölçüsünün tespiti kaydı gerçekten Meclis'in açılışından beri ciddi bir sorun

---

46 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 280. Tevfik Bıyıklıoğlu, kanun teklifini gerici bir teklif olarak nitelendirmektedir. Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukuki statüsü ve ihtilalci karakteri", *Belleten*, s. 657-658.

47 Ömür Sezgin de bu türbir yorumu doğru bulmaktadır. Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, s. 55.

48 Bu maddeler üzerinde yapılan tartışmalar için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 301-323, 333-348, 378-387.

49 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 387.

oluşturmuş, bu konuda birbirinden farklı uygulamalar yapılmıştır. Bu esası belirlemek amacıyla 5 Eylül 1920'de kabul edilen ve aşağıda ele alınacak Nisab-ı Müzakere Kanunu (Görüşme Yetersayısı Kanunu) öncesindeki farklı uygulamalara şunlar örnek gösterilebilir:

24 Nisan 1920'de Meclis Reis ve İkinci Reisi seçilirken seçim sonucu şöyle açıklanmıştı: "Oylamaya katılan sayısı 120, salt çoğunluk için gereken oy 61'dir."[50] 2 Mayıs 1920'de ilk İcra Vekilleri Heyeti seçiminde de aynı esas uygulanmıştır: "Oylamaya katılan adeti 137, salt çoğunluk 68'dir."[51] Benimsenen bu ilk yönteme göre, zaten belirsiz olan toplam mebus sayısı dikkate alınmayarak, oylamaya kaç kişi katılırsa katılsın seçim geçerli sayılıyor, kullanılan oyların yarıdan en az bir fazlasıyla sonuç alınmış sayılıyordu. 16 Ağustos 1920'de, Meclis Geçici İkinci Reisi ve İkinci Reis Vekili seçiminde farklı bir uygulama yapılmıştır. Seçimde, Mecliste hazır bulunan 210 mebus oy kullanmış, adayların hiçbiri, başından beri benimsenen esasa göre çoğunluk sayısı olan 106 oya ulaşamamıştır. Aynı oturumda ikinci kez seçim yapılmış, ilk turda oy kullananların bir bölümü bu kez oylamaya katılmamıştır. Sonuçta kullanılan oyların sayısı 132 olarak tespit edilmiş, Trabzon mebusu Hamit Bey, Geçici İkinci Reislik için kullanılan oyların yarısını aşan miktarda oy (85 oy) almasına rağmen, meclis, büyük tartışmalardan sonra, oturumu yöneten Celalettin Arif Bey'in çoğunluk için oya katılanların yarısını değil, oturumun başında hazır bulunanların sayısının yarısını aşmak gerektiği yolundaki görüşünü benimsemiştir. Bu durumda, çoğunluk sayısı 67 yerine, 111 olarak kabul edilince, 85 oy alan Hamit Bey seçilmemiş sayılmıştır.[52] Buna karşılık,

---

50 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 38.

51 *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 198.

52 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 260-268.

4 Eylül 1920'de Dahiliye Vekili seçiminde, Meclis toplam üye sayısı da dikkate alınarak "oya katılan 204, toplam üye sayısı 363, görüşme yetersayısı 182 olduğuna göre işlem tamam" denilmiş, ancak, seçim sonucunda çoğunluk sağlamak için, oya katılan sayısının değil görüşme yetersayısının yarısından bir fazlası esas alınmıştır: "182'nin salt çoğunluğu 93 olduğuna göre, oy alanlardan hiçbiri 93'e ulaşamadı. Seçim yeniden yapılacaktır."[53] Bu yorumu yapan ikinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, aynı gün yapılan ikinci turda bu kez Meclis'in ilk günlerinde uygulanan yöntemi uygulamıştır: "187 kişi oy kullanmış, 187'nin yarıdan bir fazlası 94 salt çoğunluk olduğuna göre, 98 oyla Nazım (Resmor) Bey Dahiliye Vekili seçilmiştir."[54]

Bu karmaşık sorun, İcra Vekilleri Heyeti'nin 2 Eylül 1920'de Meclis'e sunup 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu'yla çözülmeye çalışılmıştır.[55] Teklifin gerekçesinde, Kanunu Esasi Encümeni'nin daha önce Meclis'e sunduğu ve reddilen teklifte yapılan daimi ve geçici mebuslar ayrımının, mebuslar arasında ayrım gözetmek gibi bir sonuç verdiği için kabul edilemeyeceği belirtiliyordu.[56] Hükümetin getirdiği teklifle, çok sayıda mebusun ortaklaşa hazırladıkları teklifin bazı değişikliklerle birleştirilmesi sonucu 24 red, 4 çekimser oya karşılık 129 oyla kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 2. maddesi, her livanın Meclis'teki mevcut üye sayısı, Seçim Kanunu'nun belirlediği sayıdan aşağı düşmedikçe boşalan üyelik için yeni seçim yapılmayacağını, 3. madde, Meclis görüşmelerine yılda mazeretsiz 2 ay aralıksız katıl-

---

53 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 514.

54 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 518.

55 Kanun üzerindeki görüşmeler için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 419, 454-459, 466-476, 480-494, 498-499.

56 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 467.

mayanların istifa etmiş sayılacağını, 4. madde, mebuslukla memuriyetin bağdaşamayacağını, ancak Heyet-i Vekile üyelerinin, ordu ve kolordu kumandanlarıyla, diplomatların, Meclis'in onayıyla mebusluk görevini de sürdürebileceklerini hükme bağlamıştır. 5. madde ise Meclis'te görüşme yapılabilmesi için, her seçim bölgesinden 5 üye seçildiği varsayılarak hesaplanan toplam sayının yarıdan bir fazlasının Meclis'te hazır bulunmasını öngörüyordu.[57]

Daha önce Kanunu Esasi Encümeni'nin Meclis'e sunduğu, ancak uzun görüşmelerden sonra reddedilen "Büyük Millet Meclisi'nin şekil ve mahiyetine dair mevad-ı kanuniye" başlıklı teklifteki, meclisin başından beri tüm üyelerce benimsenen gayesi ve gayeye ulaşıncaya kadar aralıksız toplanması esası, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. maddesine de yansımış ve bu kez kanunlaşmıştır.

Bu madde şöyledir: "Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın, Vatan ve Milletin kurtarılması ve bağımsızlığından ibaret olan gayesine ulaşıncaya kadar aşağıdaki şartlar çerçevesinde aralıksız toplanır."[58]

Üzerinde durulması gereken bir nokta da 4. madde ile Heyet-i Vekile üyelerinin Büyük Millet Meclisi'nin memuru sayılmalarıdır. Böylece Meclis üstünlüğü ilkesinin altı net bir biçimde çizilmiş olmaktadır.

Hemen belirtmek gerekir ki, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5. maddesinde her livadan 5 mebus seçildiği varsayımına göre, mebuslar toplamının yarıdan bir fazlası görüşme yetersayısı olarak kabul edilmişse de bu madde sorunu çözememiştir. Bu esas, 6 Eylül 1920'de yapılan Dahiliye Vekili seçiminde uygulanmıştır. İkinci Başkan Vekili Hasan Fehmi Ataç bu seçimin sonucunu şöyle açıklamıştır: "187 kişi oy kullanmış,

57 Maddeler için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 498.

58 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 498.

görüşme yetersayımız 161 olduğuna göre seçim işlemimiz tamamdır. 131 oyla Refet (Bele) Bey Dahiliye Vekaleti'ne seçilmiştir."[59] Ancak, uygulamanın ömrü uzun olmamıştır. Birçok mebus izinli olarak toplantılara katılmadığından Meclis'te görüşme yapılabilmesi için, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun öngördüğü 161 kişilik çoğunluğa ulaşmak bir hayli güçtü. Bunun üzerine, Başkanlık Divanı, 3 gün önce kabul edilmiş kanunun 5. maddesini, 8 Eylül 1920'de şöyle yorumlamıştır: Her livanın, yürürlükteki 1876 tarihli Mebuslar Seçimi Geçici Kanunu gereğince nüfuslarına göre çıkarabilecekleri mebus sayısı esas tutularak, seçilmesi gereken toplam üye sayısı 163 olarak hesap edilmiş, bu hesaba göre görüşme yetersayısı bunun yarıdan bir fazlası olan 84 olarak benimsenmiştir.[60] Meclis bu yorumu benimseyince, izin alan mebusların sayısı artmış, mecliste az sayıda mebusun oyuyla kabul edilen kanunlar dönemi başlamıştır. Buna ilişkin şu örnekler verilebilir: Bu yorumdan 1 gün sonra, 9 Eylül'de geçici bütçe kanununun oylamasına 96 mebus katılmış çoğunluk sayısı 46 olarak benimsenip, bütçenin 76 oyla kabul edildiği açıklanmıştır.[61] 20 Eylül'de de ihracat resminin tezyidine dair kanunun oylamasına 122 kişi katılmış; işlem tamam sayılarak kanun 94 oyla kabul edilmiştir.[62] 21 Eylül 1920'de temettü vergisi oylanırken oylamaya 83 kişi katılınca ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, görüşme yetersayısının 84 olduğunu, dolayısıyla seçimin yenilenmesi gerektiğini belirtmiş, bu arada oy kullanmayan 2 mebus da oylarını kullanınca, kullanılan oy sayısı 85'e çıkmış ve işlem tamam sayılmıştır. Bu durumda çoğunluk sayısı 43

59 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 592.

60 *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 10-11

61 *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 68.

62 *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 225.

olurken, kanun 71 oyla kabul edilmiştir.[63] Başkanlık Divanı, 13 Ekim 1920'de Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun önceki yorumunda hesap hatası yapıldığını, toplam mebus sayısının 169, görüşme yetersayısının da 85 olarak düzeltildiğini açıklamıştır.[64] Birinci toplantı yılının sonuna kadar (1 Mart 1921) Meclis görüşmelerinde çoğunluk aranırken bu esas benimsenmiş, Meclis toplantılarına katılan mebus sayısı genellikle 100 dolayında olmuştur. İkinci toplantı yılının başında (1 Mart 1921), bu yorumdan vazgeçilip, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5. maddesi kabul edildiği şekliyle uygulanmaya başlamıştır.[65]

---

63 *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 255-256.

64 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 34.

65 İkinci toplantı yılında bu esasa şöyle geçilmiştir: 5 Mart 1921'de İkinci Reis Adnan (Adıvar) Bey, yönettiği oturum sırasında yoklama yapmış, 157 mebusun hazır bulunduğunu tespit edince, görüşme yetersayısının mevcut olmadığını belirterek oturumu kapatmıştır (*TBMM ZC*, Cilt 9, s. 6). Bunun üzerine, 7 Mart 1921'de Bayezit mebusu Dr. Refik (Saydam) Bey ve arkadaşları bir teklif vererek, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5. maddesinin iptal edilerek, 8 Eylül 1920 tarihli Başkanlık Divanı yorumunun kanun maddesi olarak kabul edilmesini istemiştir (*TBMM ZC*, Cilt 9, s. 31). Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde yapılan meclis görüşmelerinden sonra teklif oylanmış, 79 mebus kabul, 72 mebus red oyu vermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, oturumun 170 üyeyle açıldığını, oylamaya katılanların sayısı ise 151 olduğu için yeniden oylamaya gidileceğini belirtmiştir (*TBMM ZC*, Cilt 9, s. 42). Bu açıklama Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5. maddesi hakkında 8 Eylül 1920'de Başkanlık Divanı'nın yaptığı ve görüşme çoğunluğunu önce 84, ardından 85 olarak benimseyen uygulamanın sonu olmuş, bu tarihten sonra, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5. maddesi, olduğu biçimiyle uygulanmaya başlamıştır. Yani, 64 seçim bölgesi esas alınarak, toplam mebus sayısının 320 olduğu, buna göre görüşme yapılabilmesi için, Meclis'te en az, bu sayının yarıdan bir fazlası olan 161 mebusun hazır bulunması, bir karar vermek için de oy kullananların en az yarıdan bir fazlasının oyunu almak gerektiği esasının uygulamasına geçilmiştir. Buna ilişkin ilk uygulamalardan biri, 17 Mart 1921'de oya sunulan Bozkır Kaymakamı Asaf Bey'in ailesine maaş bağlanmasına ilişkin kanundur. Kanun teklifine 102 kabul, 32 red oyu verilmesi üzerine oturumu yöneten Mustafa Kemal Paşa, "bu durumda toplam 134'tür ki 161 olması gerekirdi" diyerek oylamayı geçersiz saymıştır (*TBMM ZC*, Cilt 9, s. 129). Bu esas, Birinci Meclis faaliyetini sona erdirinceye kadar yürürlükte kalmıştır.

Vekillerin seçilme yönteminde değişiklik

4 Kasım 1920'de vekillerin seçim sisteminde önemli bir değişiklik yapılmıştır. Daha sonraki dönemde Meclis'te büyük çekişmelere temel oluşturacak bu değişiklikle, vekillerin Meclis tarafından doğrudan seçilmesi yöntemi sona erdirilip, Meclis Reisi'nin göstereceği adaylar arasından seçilmesi esasına geçilmiştir. Bu değişikliğe neden ihtiyaç duyulduğunu açıklayıcı olacağı için, Kanun'un ilk kabul edildiği 2 Mayıs'tan, değişikliğin yapıldığı 4 Kasım 1920'ye kadar geçen süre içinde Heyet-i Vekile'de meydana gelen değişiklikler ve yapılan seçimler üzerinde ayrıntılı olarak durmak yararlı olacaktır.

Daha önce değinildiği üzere, 2 Mayıs 1920'de vekillerin seçim şekline dair kanun kabul edilmiş ve 3-4 Mayıs'ta yapılan seçimler sonucunda ilk Heyet-i Vekile, Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında oluşturulmuştu. 3 Mayıs'ta yapılan seçimde 9 vekil, kullanılan oyların yarıdan fazlasını sağlayarak seçilmiş, Maarif ve Maliye Vekillikleri için çoğunluk sağlanamamıştı. Bu vekillikler için 2. turda da sonuç alınamamış, 4 Mayıs'ta 3. kez yapılan seçimden sonra Maarif ve Maliye vekilleri de seçilmiştir.[66] Buna göre ilk Heyet-i Vekile şu kişilerden oluşmuştur:

Erkanı Harbiye-i Umumiye	- İsmet (İnönü) Bey
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye	- Dr. Adnan (Adıvar) Bey
Hariciye	- Bekir Sami (Kunduk) Bey
Müdafaa-i Milliye	- Fevzi (Çakmak) Paşa
İktisat	- Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey
Dahiliye	- Cami (Baykut) Bey
Adliye	- Celalettin Arif Bey
Şeriye	- Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi
Nafıa	- İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa
Maliye	- Hakkı Behiç (Bayiç) Bey
Maarif	- Dr. Rıza Nur Bey

66 Yukarıda 36. nota bakınız.

Bu tarihten, kanunda değişikliğin gerçekleştirildiği 4 Kasım'a kadar geçen 6 aylık dönemde, bazı vekiller istifa etmiş, yerlerine yenileri seçilmiş; bazı vekiller de görevli ya da izinli olarak Ankara dışına gitmiş, yerleri iki farklı yöntemle doldurulmuştur. Bu yöntemlerden birincisi, Heyet-i Vekile'nin, vekillerden birini, üzerindeki göreve ek olarak, boşalan vekaleti de geçici olarak üstlenmekle görevlendirmesidir. İkinci yöntem ise Meclis'in geçici olarak bir vekil vekili seçmesidir.

6 ay içinde, Heyet-i Vekile'ce 9 kez atama yapılırken, 10 kez de seçim yapılmış, bu seçimler sonucunda ilk Heyet-i Vekile'de yer alan isimlerden başka, 6 yeni mebus daha vekillik görevine seçilmiştir. Bu yeni kişiler 17 Temmuz'da Maliye Vekili seçilen Ahmet Ferit (Tek) Bey, 10 Ağustos'ta İktisat Vekalet Vekili seçilen Mahmut Celal (Bayar) Bey, yine aynı tarihte Hariciye Vekalet Vekili seçilen Ahmet Muhtar Bey, 4 Eylül'de Dahiliye Vekili seçilen Nazım (Resmor) Bey, 6 Eylül'de Dahiliye Vekili seçilen Refet (Bele) Bey ve 1 Kasım'da Adliye Vekalet Vekili seçilen Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey'dir. Bunlardan Nazım ve Abdülkadir Kemali Beyler seçimi kazandıktan sonra kısa süre sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın baskısı sonucu, sağlık durumlarını gerekçe göstererek istifa etmişlerdir.[67] Dönem boyunca yapılan 10 seçimin 7'sinde çoğunluk sağlanmış, 3'ünde ise oylar dağıldığı için sonuç alınamayarak yeniden seçime gidilmiştir.

3 Mayıs - 4 Kasım 1920 arasında Şeriye, Sıhhiye, Nafıa Vekilleriyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi görevlerini aralıksız sürdürmüş, bu vekaletler için herhangi bir seçim ya da geçici atama yapılmamıştır. Yapılan 10 seçimden 4'ü Dahiliye, Vekili, 3'ü Adliye Vekalet vekili seçimidir. Ayrıca,

---

67 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 501-502. Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 180.

birer kez de Maliye Vekaleti için asil, İktisat ve Hariciye vekaletleri için vekalet vekili seçimleri yapılmıştır. Bu seçimler kronolojik sırasıyla şöyledir:

• 17 Temmuz - Dahiliye Vekili Cami (Baykut) Bey, Konya mebusu Refik (Koraltan) Bey'in iç sorunlar hakkında verdiği önergenin görüşülmesinden sonra 14 Temmuz'da istifa etmiştir.[68] 17 Temmuz'da yapılan seçimde 192 oyun 112'sini alan Maliye Vekili Hakkı Behiç (Bayiç) Bey Dahiliye Vekili olmuştur.[69]

• 17 Temmuz - Hakkı Behiç Bey'in Dahiliye Vekili seçilmesi üzerine boşalan Maliye Vekilliği için seçim yapılmış, kullanılan 126 oyun 109'unu alan İstanbul mebusu Ahmet Ferit (Tek) Bey Maliye Vekili seçilmiştir.[70]

• 10 Ağustos - İktisat vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in Moskova'ya gitmesi üzerine, vekalet vekili seçimi yapılmış, kullanılan 160 oyun 125'ini alan Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey İktisat Vekalet vekili seçilmiştir.[71]

• 10 Ağustos - Hariciye vekili Bekir Sami (Kunduk) Bey'in Moskova'ya gitmesi üzerine yapılan vekalet vekilliği seçimini, kullanılan 160 oyun 158'ini alarak kazanan İstanbul mebusu Ahmet Muhtar Bey Hariciye Vekalet Vekili seçilmiştir.[72]

• 4 Eylül - 17 Temmuz'da Dahiliye Vekili seçilen Hakkı Behiç (Bayiç) Bey, 2 Ağustos'ta sağlık durumunu gerekçe göstererek istifa etmiştir.[73] İstifa sırasında Konya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, 3 Ağustos'ta Meclis Başkanlığına bir telgraf çekerek, yakında Ankara'da olacağını ve Dahiliye

---

68 *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 310.

69 *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 354.

70 *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 357.

71 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 167-168 ve 185.

72 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 185.

73 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 64.

Vekaleti sorununun çözümünün kendisi Ankara'ya gelinceye kadar ertelenmesini istemiştir.[74] 4 Eylül'de yapılan seçimde 204 oy kullanılmış, Tokat mebusu Nazım (Resmor) Bey 66, hükümetin seçilmesini istediği İzmir mebusu Refet (Bele) Bey 65 oyda kalınca sonuç alınamamıştır.[75] İlk seçimde sonuç alınmaması üzerine, aynı gün ikinci kez yapılan seçimde bu kez 187 oy kullanılmış, Nazım (Resmor) Bey 98 oyla Dahiliye Vekili seçilirken, Refet (Bele) Bey 65 oyda kalmıştır.[76]

• 6 Eylül - Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'in Dahiliye Vekili seçilmesini hoş karşılamamış ve kendisini istifaya zorlamıştır.[77] Bunun üzerine Nazım Bey, 6 Eylül'de, sağlık durumunun görevi kabul etmesine elverişli olmadığı gerekçesiyle istifa etmiştir.[78] Aynı gün yapılan seçimde, kullanılan 187 oyun 131'ini alan Refet (Bele) Bey Dahiliye Vekili seçilmiştir.[79]

• 1 Kasım - Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'in 2 ay izin alarak Erzurum'a gitmesi üzerine, vekalet vekili seçimi yapılmış, 112 mebusun oy kullandığı seçimde Bursa mebusu Osman Nuri (Özpay) Bey 43, Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemah (Öğütçü) Bey 41 oyda kalınca çoğunluk sağlanamamıştır.[80] Aynı gün yapılan ikinci seçimde bu kez 117 oy kullanılmış, Abdülkadir Kemali Bey'e 54, Osman Nuri (Özpay) Bey'e 47 oy çıkınca yine sonuç alınamamıştır.[81] Aynı gün üçüncü kez seçim yapılmış, bu kez 64 oy alan Abdülkadir

---

74 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 122.

75 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 514.

76 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 518.

77 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 501-502. Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 180.

78 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 589.

79 *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 592.

80 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 241.

81 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 241.

Kemali (Öğütçü) Bey, Adliye Vekalet vekili seçilirken, Hükümet üyelerinin seçilmesini istedikleri Osman Nuri (Özpay) Bey 44 oyda kalmıştır.[82] Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa, Abdülkadir Kemali Bey'e kendisiyle çalışamayacağını bildirince, yeni seçilmiş bu vekalet vekili, göreve başlamadan, 4 Kasım'da istifa etmiştir.[83]

Görüldüğü gibi asıl sorun seçimlerde sonuç alınamaması değil, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta da vurguladığı gibi, yürürlükteki yöntemle, istenmeyen kişilerin de vekil seçilebilmesidir. Hükümetin desteklediği adaydan daha çok oy alarak Dahiliye Vekili seçilip ardından istifaya zorlanan Nazım Bey, Birinci Meclis Dönemi'nin sol akımlarından Yeşilordu Cemiyeti ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası içinde etkin bir şahsiyetti.[84] Osman Nuri (Özpay) Bey'le 3 tur boyunca kıyasıya bir çekişmeye girip Adliye Vekalet vekili seçilen, ancak 3 gün sonra sağlık durumunun elverişsizliğini ileri sürerek istifa eden Abdülkadir Kemali Bey ise, o sıralarda Meclis içinde faaliyet göstermekte olan Tesanüt Grubu'nun yönetim kurulu üyesiydi.[85] Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini bu nedenle çekmiş olması muhtemel olmakla birlikte, Tesanüt Grubu'nun yönetim kurulunda yer alan diğer mebuslardan Mazhar Müfit (Kansu) Bey (Hakkari), Rasim (Başara) Bey (Sivas), Ferit (Törüm Küney) Bey (Çorum) ve Mustafa (Atay) Bey'in (Dersim) Vekillerin TBMM Reisi'nin göstereceği adaylar arasından seçilmesini isteyen önergenin altında imzaları ol-

---

82 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 241-242.

83 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 180. *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 256-257.

84 Yeşilordu Cemiyeti ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası için şu temel başvuru kitaplarına bakılabilir: Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler.*

85 *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Teşrinisani 1336/1920. Aktaran İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, s. 124 ; Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 81.

ması, Abdülkadir Kemali Bey'in bu grubun adayı olarak seçilmiş olması ihtimalini zayıflatmaktadır.[86] Ya da Meclis içinde dayanışmayı (tesanüdü) sağlamak amacıyla kurulan Tesanüt Grubu, daha kendi içinde bile tesanüdü sağlayamamıştır. Her ne olursa olsun bu iki istenmeyen mebusun yürürlükteki sistemle vekil seçilmesi, bu konuda önlem alınmasını gündeme getirmiştir. 4 Kasım 1920'de Abdülkadir Kemali Bey'in Adliye Vekaleti vekiliğinden istifasının hemen ardından Çorum mebusu Fuad Bey ve arkadaşları öncelikli olarak görüşülmesini istedikleri bir teklif vererek "İcra vekillerinin Suret-i İntihâbına Dair Kanun"un 2. maddesinin şu şekilde değiştirilmesini istemişlerdir: "İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilir."[87]

Bu madde aslında, vekillerin seçim yöntemine ilişkin kanun 1 Mayıs 1920'de ilk kez görüşülürken, Çorum mebusu Ferit (Törüm Küney) Bey'in ortaya attığı ancak o zaman reddedilen esastı. Değişiklik teklifi üzerindeki görüşmeler, genellikle teklif lehinde görüşler belirtilerek sürmüş, sadece Karesi mebusları Mehmet Vehbi (Bolak) ve Hasan Basri (Çantay) Bey'ler buna karşı çıkmıştır. Hasan Basri Bey, bu yöntemin Meclis'in yetkilerini sınırlamak anlamına geldiğini ısrarla savunmuştur. Aynı gün yapılan oylama sonucunda değişiklik "ekseriyet-i azime" ile kabul edilmiş, böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Vekile'ye ancak istediği kişileri seçtirme imkanı sağlanmıştır.[88] Bununla birlikte, aday gösterme yöntemi, daha sonraki

---

86 Kanun teklifi ve teklifi imzalayanların adları için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 259.

87 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 259.

88 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 267. Teklif üzerindeki Meclis görüşmeleri için bkz *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 260-267. Samet Ağaoğlu, bakanların seçim yönteminde yapılan bu değişikliği anlattıktan sonra, kanunun akıbetini, içine 3 yanlış sığdırdığı şu cümleyle anlatmaya çalışmıştır!: "20 Kasım 1337/1921 tarihine kadar devam

dönemde sürekli tartışılmış, bu yöntemle Meclis'in yetkilerinin kısıtlandığını öne süren İkinci Grup ile Birinci Grup arasındaki temel çatışma konularından biri olmuştur.

En büyük adım: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Devlet yapısını belirleme ve meclis hükümeti sisteminin yasal çerçevesini kurma yolunda en büyük adım, 20 Ocak 1921'de Meclis'in 85 sayılı kanunu olarak kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla (Anayasa) atılmıştır. Böylelikle, Meclis'in başından beri benimsenmiş olan, yasamanın üstünlüğü ilkesinin katı biçimi olan meclis hükümeti (güçler birliği) sistemine anayasal bir çerçeve oluşturulmuştur. Kabul edilen son şekliyle "1921 anayasasının temel kuruluş şeması içindeki ilişkiler hiyerarşisi şöyle özetlenebilir: Millet egemenliği - Yasama organı (özdeşlik ilişkisi); Yasama organı - Yürütme organı (vekalet ilişkisi); Yürütme organı - Yönetim organları (bağlılık ilişkisi). Kısası: Halk - Parlamento - hükümet - bürokrasi."[89] Liberal parlamenter demokrasi ilkesi, nihai anayasa metninde bu kadar net ve açık bir biçimde ifadesini bulurken, aynı metinde bu ilkeyle çelişen bazı noktalar da vardır. Bu çelişkili noktaları da ortaya koymak ve halife ve padişahın egemenliğinden halk egemenliğine kısa

---

eden bu şekil, o tarihte kabul edilen Birinci Esas Teşkilat Kanunu (Anayasa) ile yine ilk şekle, yani bakanların doğrudan meclis tarafından seçilmesi şekline dönülmüştür". Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 80. Birincisi, Anayasa 20 Kasımı değil, 20 Ocak 1921'de kabul edilmiştir. İkincisi, Anayasa'yla bakanların seçim yönteminde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Üçüncüsü, ilk şekle, yani bakanların doğrudan meclis tarafından seçilmesi şekline, İkinci Grup'un oylarıyla 8 Temmuz 1922'de geçilmiştir. Suna Kili de 4 Kasım 1921'de yapılan değişiklikle benimsenen yöntemin 1924 Anayasasına kadar sürdüğünü iddia etmiştir. Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 69.

89 Taha Parla, "Türkiye Cumhuriyet Anayasalarında yasama - yürütme - yargı ilişkileri", Taha Parla, *Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, s. 15.

sürede nasıl geçildiğini daha yakından görebilmek için Anayasa'nın hazırlanma sürecini ayrıntılı olarak incelemek yararlı olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Anayasa'nın hazırlanma sürecini şöyle anlatır: "Meclise bir proje vermiştim. 13 Eylül 1920 tarihli olup, siyasi, içtimai, idari, askeri noktai nazarları telhis ve teşkilat-ı idariye hakkındaki mukarreratı ihtiva eden bu program, Meclis'in 18 Eylül 1920 günkü içtimamda okundu. İşte, bu tarihten, daha dört ay geçtikten sonra takarrür eden ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bu programdan çıkmıştır."[90]

Gerçekten de 13 Eylül'de hazırlanarak 18 Eylül'de Meclis'e sunulup görüşülen ve siyasal edebiyatımızda "Halkçılık Programı" olarak anılan program Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kaynağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu program da aslında 3 Eylül'de hazırlanıp 8 Eylül 1920'de Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde yayınlanan Halk Zümresi Siyasi Programı'nda yer alan ilkelerden esinlenerek hazırlanmıştır.[91]

"Halk Zümresi'nin açıklanan siyasal görüşleri, tıpkı Yeşil Ordu gibi, İttihatçı Pan-İslamizmi ile toplumsal içerikli bir

---

90 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 567. *Nutuk*'un bu çalışmada kullanılan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan 12. baskısının bu paragrafında yer alan tarihler, yanlışlıkla 1920 yerine 1921 olarak verilmiştir.

91 Mete Tunçay, Halkçılık Programı'yla, aslında, Halk Zümresi'nin platformuna sahip çıkılmış olduğunu şöyle belirtir: "Mustafa Kemal Paşa, 1927 yılında söylediği büyük *Nutuk*'unda (Cilt 2, s. 594) 'ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuza menşe teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bu programı Meclis'e takdim etmiştim' demektedir. Paşa'ya göre, oyların bölünmesi yüzünden iş çıkarılamamasına çare olmak üzere oluşan (aralarında Halk Zümresi'nin de bulunduğu) bazı kuruluşlar, onun bu programından 'mülhem olarak bir takım ünvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye başla'mışlardır. Oysa tarihlerden anlaşılabileceği üzere, Halk Zümresi Siyasi Programı 'Halkçılık Programı'ndan esinlenmiş değildir, tersine Halkçılık Programı, Halk Zümresi'nin platformuna sahip çıkmıştır". Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 156/n. 17. Halk Zümresi için aynı kitabın 152-162. sayfalarına bakılabilir.

ekonomi politikası tasarımının bileşimine dayanıyordu."[92] Zümre'nin 3 Eylül tarihli siyasi programının ilk maddesi, Meclis'in açılışından beri vurgulanan hilafet ve saltanat makamının kurtarılması amacını bir kenara iterek, Zümre'nin halkı kayıtsız şartsız egemen kılmak üzere kurulduğunu ilan ediyordu. Dahası, 28 maddeden oluşan Program'da hilafet ve saltanata ait tek bir kelime yer almıyordu. Program'da Meclis yerine Şura terimi benimseniyor, yasama ve yürütme yetkilerini bünyesinde toplayan Şura'nın, livalardan 18 yaşını doldurmuş kişilerin genel oyuyla, 2 yılda bir seçileceği belirleniyordu (Madde 7,8,9). Ancak 4 aylık olağan toplantıdan sonra, Şura üyelerinin üçte biri gizli oyla ayrılacak ve bu dar Şura, asıl Şura'nın tüm yetkilerini elinde bulundurarak toplantıları sürdürecekti (Madde 9).[93]

"Mustafa Kemal Paşa, Halk Zümresi'nin İttihatçı bir grup olarak Meclis'e egemen olmasından çekinerek, Zümre'nin başlıca görüşlerini hükümete mal etmiştir."[94] Nitekim, 18 Eylül'de Meclis'e sunulan Halkçılık Programı'nın temel maddeleri Halk Zümresi Siyasi Programı'ndakilerle tamamen aynı doğrultudaydı. Bununla birlikte, Meclis'e hükümet programı olarak sunulan bu programın içine hilafet ve saltanat makamının geleceğine ilişkin çeşitli maddeler serpiştirme gereği de duyulmuştur.

Halkçılık Programı'nın hemen başında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ulusal sınırlar içinde bağımsızlığın ve hilafet ve saltanat makamının kurtarılması yeminiyle kurulduğu maddesi (Madde 1) yer almakla birlikte, hemen ardından tek

---

92 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 154.

93 8 Eylül 1920'de *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde yayınlanan Halk Zümresi Siyasi Programı'nın yeni harflere çevrilmiş tam metni için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 421-423.

94 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 156.

amacın halkın hayat ve bağımsızlığını sağlamak olduğu vurgulanmakta, Hükümetin halkı emperyalizm ve kapitalizmin zulmünden kurtararak, yönetim ve egemenliğin gerçek sahibi kılarak bu amacına ulaşacağı inancını taşıdığı belirtilmektedir (Madde 2). Ayrıca egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu, yönetim usulünün, halkın kaderini doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisinin yönetmesi esasına dayandığı açıklanıyordu (Madde 6). Bu, gerçekten ciddi bir politika değişikliği anlamına gelmektedir. Başından beri söylemde tek amaç olarak vurgulanan hilafet ve saltanat makamının kurtarılması, ilk kez arka plana itilmişti. Dahası, "hilafet ve saltanat makamının kurtarılması başarıldıktan sonra padişah ve İslamların halifesi esas kanunlar çerçevesinde muhterem ve yüksek yerini alır" denilerek (Madde 5), padişah ve halifenin artık kendi başına buyruk olamayacağı, TBMM'nin kendisi için çizeceği yasal çerçeve içinde hareket etmekle yetinmek zorunda kalacağı vurgulanıyordu. (Nitekim, 1 Kasım 1922'de, Meclis, böyle bir çerçeve çizmiş, saltanat kurumunu tamamen ortadan kaldırırken, hiçbir siyasal gücü olmayan bir hilafet makamı oluşturmuştur). Programın bu bölümünde göze batan "halkın emperyalizm ve kapitalizmin tahakkümünden kurtarılması" ifadesi ise, o tarihte yakın ilişkiler içinde bulunulan Sovyet Rusya'nın izlediği politika ve kullandığı terimlerin programa yansımasıyla ve programın sol jargonu benimsemiş gözüken Halk Zümresi'nin siyasi programından esinlenmiş olmasıyla açıklanabilir.[95]

Halkçılık Programı'nın devletin yapısına ilişkin maddeleri

---

95 Tarık Zafer Tunaya, bu terimleri Sovyet Rusya'nın izlediği politika ve terimlerin beyannamede yer etmiş olmasıyla açıklamakta, ancak hemen şunu da eklemektedir: "Fakat çeşitli belgelerden ve meclis görüşmelerinden anlaşılacağı gibi önce, Sovyet Rusya bu terimlerin içtenliğine inanmamış, Türkiye'deki 'Şura'ları -Zinoviev'in ağzından- 'bir oyun' olarak ilan etmiştir. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 276.

Halk Zümresi Siyasi Programı'nda çizilen çerçeveyi tekrarlamaktaydı. Yasama ve yürütme yetkileri, vilayetler halkınca genel oyla seçilen, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanıyor (Madde 7 ve 9), Türkiye Halk Hükümeti'nin Büyük Millet Meclisi tarafından yönetildiği hükme bağlanıyordu (Madde 8). Bu maddelerle getirilen meclis hükümeti sistemi, zaten başından beri benimsenen esasın bir kez daha vurgulanmasından başka bir şey ifade etmemektedir.

Meclis iki yılda bir, her 50.000 kişiye bir mebus düşmek üzere vilayetler halkının genel oyuyla seçilecek ve Kasım başında davetsiz olarak toplanacaktı (Madde 9,10,11 ve 12). Bununla birlikte, 13. madde, daha önce Kanunu Esasi Encümeni'nin Meclis üye sayısındaki belirsizliği gidermek üzere geliştirdiği "Meclis içinde Meclis" formülünü kalıcı kılmayı amaçlıyordu: "Büyük Millet Meclisi üyeleri her toplantı başlangıcından dört ay sonra Büyük Millet Meclisi'ne ait bütün hak ve yetkilere sahip olmak ve gelecek toplantı devresine kadar (yani 2 yıl) toplantı halini muhafaza etmek üzere, her vilayetten en az bir üye bulunacak surette içlerinden üçte birini gizli oyla ayırır."

Büyük Millet Meclisi'nin esas yetkileri, tüm kanunların yapılması, değiştirilmesi, kaldırılması; antlaşma ve barış yapma, savaş ilan etme olarak tanımlanıyordu (Madde 14). Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bölündüğü daireleri, özel kanunlara göre seçilen vekiller aracılığıyla, başkanının yönetimi altında yönetecekti (Madde 15). Hem yasama hem de yürütmenin başı olan Meclis Reisi, bu sıfatıyla Meclis adına imza koymaya ve kararları onaylamaya yetkiliydi (Madde 17). Ordu, Meclis'in ordusuydu. Emir ve kumanda yetkisi Meclis'in tüzel kişiliğine ait olup buna ait işleri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti görecekti.

18. madde Türkiye'nin il, ilçe ve bucaklara bölündüğünü

belirtiyor, izleyen maddeler buraların yönetiminde uygulanacak esasları belirliyordu.[96]

Halkçılık programı, 18 Eylül 1920'de Meclis'te görüşülmüş, Maliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) Bey'in bu görüşme sırasında, "böyle üç dört madde ile ne vilayet idaresi ne de vilayet teşkilatı olur. Ne de Teşkilat-ı Esasiye olur. Bu yalnız esasları gösteriyor. Hükümetin siyasi programı mahiyetindedir" şeklindeki açıklamasına rağmen, yapılan görüşmelerden sonra, programın incelenmek üzere oluşturulacak bir özel komisyona gönderilmesi kararlaştırılmış, 1921 Anayasası tasarısı bu programa dayanılarak hazırlanmıştır.[97]

25 Eylül'de Anayasa tasarısını hazırlayacak olan özel komisyon seçimleri tamamlanmış, aynı gün yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa, hilafet ve saltanat meseleleri hakkında Meclis'e açıklamalarda bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasında padişahı, düşmanların istekleri doğrultusunda, vatan ve millet aleyhinde çalışmakla ve hainlikle suçlamıştır.[98]

Halkçılık programı üzerinde çalışmalarını 21 Ekim 1920'de

---

96 Halkçılık Beyannamesi için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 179-181.

97 Meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 181-186. Ahmet Ferit (Tek) Bey'in bu açıklaması için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 181.

98 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 566-567. *Gizli Celse Zabıtları*'nda, 25 Eylül 1920'de yapılan bu oturumla 7 Aralık 1920'de yapılan oturum birbirine karıştırılarak yayınlanmıştır. *Gizli Celse Zabıtları*'nın 1. cildinin 132-139. sayfalarında 25 Eylül 1920'de yapılan 72. içtimanın tutanakları olarak yayınlanan tutanaklarda, bazı mebuslar özel komisyonun daha sonraki bir tarihte meclise sunduğu anayasa tasarısının maddelerine atıflarda bulunmaktadır. Oysa, 25 Eylül'de bu komisyon henüz yeni oluşmuş, çalışmalara başlamamıştı. Dolayısıyla yayınlanan tutanaklar, 25 Eylül'de yapılan gizli oturum tutanakları değil, bu tarihteki gizli toplantıyla 7 Aralık 1920'de yapılan gizli toplantının tutanaklarının birbirine karıştırılmış biçimidir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta "25 Eylül'de Meclis'e verdiğim izahat" şeklinde aktardığı konuşmasının metni, söz konusu tutanakların 135-136. sayfalarında yer almaktadır. Buna karşılık, örneğin 132. sayfada, Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, özel komisyonun bu tarihten çok sonra hazırladığı tasarının maddelerine atıfta bulunmaktadır.

tamamlayan özel komisyon, hazırladığı tasarıyı 18 Kasım 1920'de Meclis'e sunmuştur. Özel komisyonun hazırladığı metinde Halkçılık Programı'nda yer alan ilkelerin büyük bölümü benimsenmiş, bir çok madde kelimesi kelimesine tekrarlanmıştır. Buna karşılık, Meclis'in seçim şeklinde ve Meclis Reisi'nin hem yasama hem de yürütmenin başı olması konusunda Halkçılık Programı'ndan tamamen uzaklaşılıp farklı uygulamalar önerilmiştir.

Anayasa tasarısının başında Büyük Millet Meclisi Beyannamesi yer alıyordu. Beyannamede, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, ulusal sınırları içinde hayat ve bağımsızlığını sağlamak ve Hilafet ve Saltanat makamını kurtarmak yemini ile kurulduğu, bundan dolayı, hayat ve bağımsızlığını tek ve kutsal emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizmin zor ve zulmünden kurtararak yönetim ve egemenliğinin sahibi kılmakla gayesine ulaşacağı kanaatinde olduğu belirtiliyordu. Beyannamenin sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin memleketin, idari, sosyal ihtiyaçlarına ait hükümleri ardarda incelemeye ve kanun şeklinde uygulamaya başladığı ilan ediliyordu.

Asıl maddeler başlığıyla sunulan maddelerde ise, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu; yönetim usulünün, halkın kaderini doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisinin yönetmesi esasına dayandığı tekrarlanıyor (Madde 1), yasama ve yürütme yetkileri yine milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanıyordu (Madde 2). Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilecekti (Madde 3). 2 yılda bir seçilen Meclis, Kasım başında davetsiz toplanacak, ancak 2 ay sonra, Büyük Millet Meclisi'ne ait bütün hak ve yetkilere haiz olmak ve gelecek toplantı yılına kadar toplantı halini muhafaza etmek üzere, içlerinden en az seçim bölgeleri sayısının iki misli kadar üyeyi gizli oyla ayıracaktı (Madde 5, 6 ve 7). Halkçılık Programı'nda da olduğu gibi

Meclis'in görevleri tüm kanunların yapılması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapma, vatan savunması ilan etme şeklinde tanımlanıyordu (Madde 8). Büyük Millet Meclisi Reisi'ne, bu sıfatıyla Meclis adına imza koyma ve Meclis kararlarını onaylama yetkisi tanınıyordu (Madde 10). İdareye ilişkin maddelerde de esas olarak Halkçılık Programı'ndaki hükümler benimsenmişti.

Buna karşılık, Halkçılık Programı'nın 9. maddesinde Meclis'in genel oyla seçileceği benimsenirken, komisyonun getirdiği teklifin 4. maddesi seçimde mesleki temsil esasının uygulanmasını öngörüyordu. Buna göre, Büyük Millet Meclisi vilayetler halkı tarafından meslek mensupları temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşacaktı.

Getirilen bir başka farklılık da, başından beri uygulandığı ve Halkçılık Programı'nda öngörüldüğü gibi, Meclis Reisi'nin hem yasama hem de yürütmenin başı olması yerine, bu iki organın başkanlarının ayrılmasıydı. Buna ilişkin 10. maddede "İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine başkan seçer" denilmekteydi.

Üzerinde önemle durulması gereken bir başka nokta da Halkçılık Programı'nın "hilafet ve saltanat makamının kurtarılması başarıldıktan sonra, Padişah ve İslamların halifesi esas kanunlar içinde muhterem ve yüksek yerini alır" şeklindeki 5. maddesinin, özel komisyonun hazırladığı tasarıda bütünüyle çıkartılmış olmasıdır. Buna karşılık, Anayasa tasarısının sonunda yer alan ayrı madde, Meclis'in gayesini hilafet ve saltanatın kurtarılması olarak tanımlayan Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun ilk maddesine atıfta bulunarak bu gayeyi bir kez daha tekrarlıyordu. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin faaliyet süresini de belirlemesi açısından önem taşıyan tasarının ayrı maddesi şöyledir: "Bu kanun yayınlandığı tarihte yürürlüğe girer. Ancak, halen toplantı halinde bulunan Büyük Millet Meclisi, 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere

ve metin aynen kabul edilerek, TBMM adına yayınlanması kararlaştırılmıştır.[103]

Daha sonra "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim usulü halkın kaderini doğrudan doğruya ve fiili olarak yönetmesi esasına dayanır" şeklindeki birinci madde, "yürütme kudreti ve yasama yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde tecelli eder ve toplanır" şeklindeki ikinci madde ve komisyonun isteği üzerine "Türkiye devleti (ilk hali Türkiye Halk Hükümeti idi!) Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti' ünvanını taşır" şeklinde değiştirilen üçüncü madde, üzerlerinde hiç bir tartışma yapılmadan ve görüş belirtilmeden kabul edilmiştir.[104] Anayasa'nın birinci maddesinin tartışmasız kabul edilmesi, adı açıkca söylenmemekle birlikte, cumhuriyet yönetiminin temel esasının, Meclis'ce tartışmasız kabul edildiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

İlk üç maddenin kabul edilmesinin ardından, mesleki temsil ilkesi getiren 4. madde görüşülmeye başlamış ve Meclis yoğun tartışmalara sahne olmuştur. 18 ve 20 Kasım tarihli görüşmelerde mesleki temsil ilkesi hararetle savunulmuş, Meclis'te, mesleki temsil esasının, halkı yönetimin gerçek sahibi kılmanın tek yolu olduğu şeklinde bir hava yaratılmıştır. Maddenin savunucuları İsmail Suphi (Soysalıoğlu) Bey (Burdur), Ragıp (Soysal) Bey (Kütahya), Mahmut Esat (Bozkurt) Bey (İzmir), Dr. Abidin (Atak) Bey (Lazistan), Mehmet Şükrü (Koç) Bey'dir (Karahisar-ı Sahip). Bu mebuslar ardarda yaptıkları konuşmalarla Meclis'te istedikleri havayı yaratma konusunda hayli

---

103 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 371-372.

104 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 372-373. Taha Parla, ilk maddenin kabul edilmesiyle, adı söylenmeden cumhuriyetin kurulmuş olduğunu belirterek "cumhuriyete giden yolda 29 Ekim 1923 Kanunu önemsiz değil ama, esas olarak biçimsel bir aşamaydı" demektedir (Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, s. 13).

başarı sağlamışlardır. İlk günkü görüşmede mesleki temsile sadece Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey karşı çıkmış, yerine "şûradan şûraya seçim" sistemini önermiştir. Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey ise mesleki temsile taraftar olmakla birlikte, bunun uygulanmasının o günkü koşullarda mümkün olamayacağını belirtmiş, uygulamaya geçebilmek için, yasal düzenlemelerle mesleklerin geliştirilmesi; zaman alacak bu geçiş süreci boyunca da bir dereceli seçim sisteminin uygulanması gerektiğini savunmuştur.[105] Maddenin bu ilk görüşülmesi sırasında, bu korporatist ilkeyi, söz alan diğer mebuslar gibi, gerçek demokrasi kılıfıyla sunan Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in konuşması özellikle önemlidir. Mahmut Esat Bey, konuşmasında önce "Büyük Fransız ihtilalinin kabul ettiği parlamento usulü, daha ondan önce eski İngiliz ihtilalinin kabul ettiği parlamento usulü, halkı memnun edememiştir ve zaman zaman dünyayı sarsan büyük ihtilallere meydan vermiştir" diyerek genel oya dayanan teritoryal seçim esasını reddetmiş, ardından meclisin mesleki temsil ilkesini mutlaka benimsemesi gerektiğini şu şekilde savunmuştur: "Mesleki temsili kabul etmediğiniz takdirde, vücuda getirdiğiniz, özel komisyonun büyük hizmetlerle yaptığı bu kanunun hiç bir hükmü kalmaz. Bu kanunun bütün anlamı mesleki seçimde toplanmıştır ve bu kanun ancak bu suretledir ki memlekette tarihi bir inkılâp yapacaktır."[106] 4. maddenin görüşülmesine 29 ve 30 Kasım'da da devam edilmiştir. Maddenin savunuculuğunu bu kez Komisyon Başkanı Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'le, Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey üstlenmiştir. Yunus Nadi Bey, "Avrupa'nın yapamadığı demokrasiyi, mesleki temsil sistemini kabul etmekle Türkiye yapacaktır. Çünkü

---

105 Dördüncü madde üzerinde 18 ve 20 Kasım 1920'de yapılan meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 5, s.386-391, 410-418.

106 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 388-390.

Avrupa'da bir takım fırkaların mücadelesi, diğer tarafta onun üzerinde bir kapitalizm, bir sermaye tahakkümü vardır ki, seçim yarı yarıya onun elinde oyuncaktır. Onun için oralarda bu mesele şimdiye kadar uygulanamamıştır. Türkiye bunu uygulayabilir. Çünkü burada meslekler birbirleriyle mücadele etmez" demiştir.[107] Karesi mebusu Mehmet Vehbi Bey ise maddenin önemini şöyle vurgulamıştır: "Dört gündür Meclis'in oturumlarını işgal eden mesleki seçim meselesi gerçekten Meclis'in birkaç oturumunu daha işgal etse hiçbirimizi üzmez. Çünkü elimizdeki Teşkilatı Esasiye Kanunu diye görülen maddelerin tek maddesi, adeta ruhu, mihveri bu dördüncü maddededir."[108]

Meclis'te ilk iki günde kanun maddesi üzerinde yaratılan olumlu hava son iki günkü görüşmelerde dağılmış, maddeye çeşitli eleştiriler yönetilmiştir. Eleştirilerin büyük bölümünün, ülkede mesleklerin henüz net olarak ayrışmamış bulunması nedeniyle sistemin uygulanmasında güçlükler doğacağı endişesinden kaynaklanması dikkat çekicidir. Yapılan itirazlar karşısında, komisyon adına söz alan Mehmet Vehbi Bey, komisyonun maddeye bir fıkra eklenerek şu şekilde kabul edilmesini istediğini açıklamıştır: "Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşur. Ancak bu mesleki temsile ait teşkilat ve seçim kanunları Büyük Millet Meclisi'nce düzenleninceye kadar mevcut usul devam eder."[109] Bu öneriden sonra, oturumu yöneten İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, değişiklik önergelerini oya sunmaya başlamış, Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) Bey'in halen yürürlükte olan mevcut sistemin sürdürülmesi anlamına gelen

---

107 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 131.

108 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 148.

109 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 160.

"Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca seçilen üyelerden oluşur" şeklindeki değişiklik önergesinin dikkate alınması kabul edilmiştir. Bunun üzerine, Mehmet Vehbi (Bolak) Bey komisyonun, dördüncü maddeyi yeniden düzenlemek üzere geri çektiğini açıklamıştır.[110] Değiştirilen bir maddenin komisyona geri çekilmesinin usule uygun olup olmadığına ilişkin tartışmalardan sonra bu kez de İzmit mebusu Hamdi Namık (Gör) Bey'in komisyonun dördüncü maddesinin tasarıdan tamamen çıkarılmasını isteyen teklifi oylanarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, "dördüncü maddeye ait önergeler komisyona gidiyor" diyerek gürültüler arasında oturumu kapatmıştır.[111]

7 Aralık 1920'de, beşinci maddenin görüşülmeye başlanacağı açıklanır açıklanmaz, İzmit mebusu Hamdi Namık (Gör) ve Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey'ler Halkçılık Programı'nın hilafetle ilgili beşinci maddesinin, komisyonun hazırladığı tasarıda yer almadığını belirterek konuyla ilgili gizli bir oturum yapılmasını istemiştir.[112] Gizli oturuma geçildiğinde Komisyon adına bir açıklama yapan Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, hilafetle ilgili maddeye tasarıda yer verilmediğini, bununla ilgili görüşmelerin gizli olarak yapılmasını yararlı bulduklarını açıklamıştır.[113] Bunun üzerine Hasan Basri (Çantay) Bey, Halkçılık Programındaki "hilafet makamı, esaretten kurtarıldıktan sonra, esas kanunlar içerisinde muhterem ve yüksek yerini alır" şeklindeki 5. maddenin anayasa tasarısının uygun bir yerine eklenmesini istemiştir. Hasan Basri Bey mevcut halifeyi meşru görmediğini,

---

110 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 162-164.

111 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 166. Dördüncü madde üzerinde 29 ve 30 Kasını'da yapılan görüşmeler için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 120-137, 148-166.

112 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 258-259.

113 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 133-134. Bu gizli toplantı tutanakları karışık bir biçimde yayınlanmıştır (Yukarıdaki 98. nota bakınız).

maddenin ona yönelik olmadığını belirterek, madde tasarıya eklendiği takdirde bunun, esas hukuk gereklerine bir etkisi olmayacağını, buna karşılık Meclis'in hilafete karşı olduğu yolundaki dedikoduları sona erdireceği gibi İslam dünyası üzerinde de pek iyi bir etki yapacağını savunmuştur.[114] Buna karşılık, Mustafa Kemal Paşa, padişahın uzun süreden beri hainçe davrandığını, konunun nazik ve önemli bir konu olduğunu belirterek şunları söylemiştir: "Biz öteden beri diyoruz ki, halife ve padişahımız şeri kuvvet ve kudretini kullanmaktan menedilmiştir, hainçe hareket ediyor. Bu nedenle, bu mesele ile uğraşmak caiz değildir. Nerede bizim halife ve padişahımız deriz ve bugün ya onu tanımak lazım veyahut onun yerine derhal birisini ikame etmek lazım gelir buyurursunuz. Bu nedenle bu işi böyle muğlak yapmak, halife ve padişah nerede, makamı hilafet ve saltanat neredediir, esirdir, yahut kudret ve kuvvetini kullanamaz dersek ilga ederiz. İçinden çıkamayız. Sonra ufak bir madde ile içinden çıkamayız. İrtibatı nedir? Hükuku nedir? Onlar için kanun yapmak lazım gelir."[115]

Bu uyarı üzerine, maddenin Anayasa'ya eklenmesini isteyen Hasan Basri Bey, isteğinden vazgeçtiğini şöyle açıklamıştır: "Efendim, maksadımızı arzettik. Bu mesele ile zaten uğraşmıyoruz. Böyle bir maddeye, böyle bir maddenin eklenmesini düşündük. Onun için sunduk. Madem ki böyle bir siyasi mahzuru vardır, biz de vazgeçiyoruz."[116] Bu gizli görüşme sultan ve halifeye karşı tavrın, Meclis açıldığından o yana ciddi bir şekilde değişmiş olduğunu göstermesi bakımından bir hayli önemlidir. Artık halife ve sultan bir hain olarak görülmekte, belirtilen siyasi sakınca üzerine halifeye ilişkin önerge

---

114 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 133-134.

115 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 136.

116 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 136.

hemen geri çekilebilmektedir. Bu gizli görüşme sırasında, dindar mebuslardan Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi de ilginç bir görüş ortaya atmıştır. Salih Efendi görüşmenin sonunda "bu maddede bir halife meselesi uzayıp gitmektedir. Ben zannediyorum ki bu bir aile meselesidir" demiş, Mustafa Kemal Paşa, Salih Efendi'nin sözlerini "zannediyorum ki böyle bir şey yoktur" diyerek kesmiştir. Bunun üzerine Salih Efendi Osmanlı hanedanına açıktan cephe alan şu soruyu yöneltmiştir. "Fakat Paşa hazretleri bunun kurumuş dallarını kesmeyecek miyiz?." Bununla birlikte, oturumu yöneten Geçici İkinci Reis Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi, bu soruya cevap verilmeden, önerge sahiplerinin önergesini geri aldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarının da yeterli görüldüğünü söyleyerek gizli toplantıya son vermiştir.[117]

Gizli toplantıdan sonra, seçimlerin 2 yılda bir yapılmasını hükme bağlayan beşinci maddenin görüşülmesine başlanmıştır. 13 Aralık'ta da devam eden görüşmelerden sonra, madde değişiklik teklifleri gözönünde tutularak yeniden düzenlenmek üzere komisyona iade edilmiştir.[118] Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nun Kasım başında davetsiz toplanacağını hükme bağlayan 6. madde ise aynı günkü görüşmeler sonucunda kabul edilmiştir.[119]

Bu maddelerin ardından, meclis içinde meclis oluşturma girişimi olarak nitelendirilebilecek 7. maddenin görüşülmesine geçilmiştir. Karahisar-ı Şarki Mebusu Mustafa (Atay) Bey, İzmit Mebusu Hamdi Namık (Gör) Bey, Batum mebusu Ali Rıza (Acara) Efendi, Amasya mebusu Ömer Lütfü (Yasan) Bey ve Konya mebusu Musa Kazım (Onar) Efendi, maddenin

---

117 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 139.

118 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 341. Beşinci madde üzerinde yapılan görüşmeler için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 258-265, 337-341.

119 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 341-344.

aleyhinde görüş belirtmişler ve iptalini istemişlerdir. Bunun üzerine Mehmet Vehbi (Bolak) Bey komisyonun maddeyi tekrar düzenlemek üzere geri çektiğini açıklamıştır.[120] Yine aynı gün tartışılan 8. madde de komisyonun isteği üzerine geri çekilmiştir.[121] 9. ve 10. maddeler de, 13 Aralık'ta yapılan kısa görüşmenin ardından komisyona iade edilmiştir.[122]

Daha sonra idareye ilişkin maddelerin görüşülmesine başlanmış, 14, 20, 22 Aralık 1920, 10 ve 17 Ocak 1921 günlerinde yapılan görüşmelerden sonra bu maddelere son şekilleri verilmiştir.[123]

Komisyona iade edilen esasa ilişkin maddeler 17 Ocak 1921'de yeniden ele alınmıştır. Komisyon 4. madde üzerindeki değişiklik önerilerini dikkate almayarak mesleki temsil esasında ısrar etmiştir. Mehmet Vehbi (Bolak) Bey komisyon adına, maddenin ilk sunulduğu şekliyle kabul edilmesini istemiştir.[124] İzinli olarak Erzurum'a gittiği için o aşamaya kadar Anayasa görüşmelerinde hazır bulunmayan Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, mesleklerin henüz teşkilatlanmamış olması nedeniyle mesleki temsil usulüyle seçim yapacak durumda bulunulmadığını ileri sürdükten sonra, asıl sıkıntının iki dereceli seçimden kaynaklandığını belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey, "millet oyunu hakkıyla kullanamıyor. İkinci seçmenler etki yapıyor, ya da ikinci seçmenlere etki yapılıyor. Buraya gelen mebusların bütün oylara haiz olması için bir dereceli seçim uygulanmalıdır" demiştir.[125] Kastamonu

120 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 344-347.

121 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 347-348.

122 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 348-351.

123 Bu konudaki görüşmeler için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 358-376, 449-452, 481-492, 493-500; Cilt 7, s. 249-265, 292-297.

124 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 297-298.

125 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 298.

mebusu Dr. Suat (Soyer) Bey ve Adana mebusu Zekai (Apaydın) Bey'in mesleki temsili savunan konuşmalarından sonra tekrar söz alan Hüseyin Avni Bey, tek dereceli seçimde direnerek "meşru bir şekilde oy hakkını kullanarak bize, buraya millet tarafından mebus gelir. İster köylü dayı gelsin, ister Ahmet ağa gelsin, yalnız meşru mebus odur. Onun yapacağı meşrudur, doğrudur" demiştir.[126] Daha sonra söz alan İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, konuşmasına "mesleki temsilin memleketimin selameti için gerekli olduğuna o kadar inanıyorum ki, bunu bir ikinci defa yüksek huzurunuzda savunmakla, Türk tarihi önünde tarihi görevimi yapmakta olduğum kanısındayım" diyerek başlamış ve bu esası uzun bir konuşmayla savunmuştur. Mahmut Esat Bey, konuşması sırasında eleştirileri cevaplandırırken, Hüseyin Avni Bey'in sözlerini yorumlayarak "Avni Beyefendi buyurdular ki; mesleki temsili kabul etmekle hukuku esasiyenin milletlere tanıdığı hukuki, meşruti bir hakkı, yani tamamen Meclis'te bulunan bir hakkı ortadan kaldıralım."[127] Hüseyin Avni Bey ise derhal karşı çıkarak, "Hayır öyle demedim. Bendeniz diyorum ki, bir dereceli seçimde meslekler dahildir, temsil eder dedim. Yoksa, o odur diye demedim" demiştir.[128] Daha sonra, Mahmut Esat Bey mesleki temsildeki ısrarını sürdürmüş, Hüseyin Avni Bey de "kabul olunmayan bir şey üzerine seçim yapılsın deniyor" diyerek müdahale etmiştir.[129]

Ardından maddeye ilişkin değişiklik önerileri okunmaya başlanmıştır. Bu değişiklik önerileri içinde en dikkat çekicisi, Hüseyin Avni Bey'in "Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca

---

126 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 302.

127 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 305, 307.

128 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 307.

129 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 309.

ve bir dereceli usulle seçilen üyelerden oluşur" şeklindeki önerisiydi.[130] Değişiklik tekliflerinin bir bölümü mesleki temsilde ısrar ederken, Meclis Karahisar-ı Şarki mebusu Mesut (Benli) Bey ile Muş mebusu Ahmet Hamdi (Bilgin) Bey'in ortaklaşa verdiği ve maddenin "meslekler erbabı temsil edilmek üzere" ibaresinin kaldırılarak kabul edilmesini isteyen önerisini kabul etmiş ve madde "Büyük Millet Meclisi Vilayetler halkınca doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşur" şekline dönüşmüştür. Ancak, Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey'in önerisiyle doğrudan doğruya ibaresi de kaldırılarak madde son biçimini almıştır.[131]

Meclis içinde meclis oluşturma anlayışını getiren tasarının 7. maddesi 20 Ocak 1921'de yeniden görüşülürken yine hararetli tartışmalara konu olmuştur. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, maddenin, üç dereceli seçim anlamına geldiğini, meclis içinden ayrılacak kırk elli kişiye bütün yasama ve yürütme yetkilerinin verilmesinin sakıncalı olduğunu belirterek halkın seçtiği mebusların tümünün devre sonuna kadar görevde kalmaları gerektiğini söylemiştir.[132] Mustafa Kemal Paşa, "zannediyorum ki, bu yedinci maddenin hikmeti, daha evvel mevcut olan ve fakat kabul edilmemiş olan mesleki temsil esasının mevcudiyetinden kaynaklanıyordu. Yani mesleki temsil usulüyle alakadar bir maddedir. Bendenize kalırsa madem ki bu mesleki temsil maddesi reddolunmuştur, o halde artık bu yedinci maddeye lüzum kalmamıştır" demiştir. Bu açıklama üzerine 7. madde Anayasa'dan tamamen çıkarılmıştır.[133]

---

130 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 310.

131 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 310-312. Dördüncü madde üzerinde ikinci kez yapılan tüm tartışmalar için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 297-312.

132 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 325-326.

133 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 327.

Daha önce tartışılan ve komisyona iade edilen, tasarının Meclis'in yetkilerini tanımlayan 8. maddesi de (tasarıdaki 7. maddenin iptali nedeniyle artık 7. madde olmuştur), aynı gün yeniden görüşülmüştür. Madde, Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini "kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşmalara varılması, barış yapılması, savaş ilan edilmesi" şeklinde tanımlıyordu. Hüseyin Avni Bey, bu madde ile Meclis'in yetkilerinin sınırlandırıldığını ileri sürmüştür. Hüseyin Avni Bey, "Meclisin görevi kanunlar yapmak, değiştirmek, kaldırmak ve antlaşmalar yapmakla sınırlandırılmıştır. Oysa ki, Meclis kayıtsız ve şartsız memleket mukadderatına el koymuştur. Bunu yerine getirmek için de vekiller tayin eder ki, bu vekillerin görevleri sınırlandırılabilir. Fakat BMM'nin görevi sınırlandırılamaz. Aksi halde, Meclis'ten kısılan yetkiler hükümete kalmış olur. Meclis savaş ilan eder, nişan verir, her şeyi yapar. Fakat bir kısmını kendi yapar, bir kısmını vekillerine yaptırır. Bunun için vekillerin yetkilerini sınırlayan kanun çıkarılmalı, tabii haklarımızın yerine getirilmesi için vekillere verilecek yetki tesbit edilmelidir. Fakat kendi yetkimizi tespite lüzum yoktur. Zaten kayıtsız şartsız egemen olan biziz" demiştir.[134] Yozgat mebusu Mehmet Hulusi (Akyol) Bey de daha önce olduğu gibi, bu maddenin meclisin yetkilerini kısıtladığını belirtmiştir. Bu görüş giderek destek bulurken, Mustafa Kemal Paşa, birinci maddenin egemenliği millete verdiğini, dolayısıyla bu maddeyle meclisin yetkilerinin kısıtlanmadığını belirttikten sonra "zannediyorum ki Yüksek Meclisiniz artık bu yetkileri bir şahsa bırakmak istemiyor. Kendi yapmak ve tamamen üzerine almak istiyor. Binaenaleyh bunu ifade etmek lazımdır" demiştir.[135] Tekrar söz alan

134 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 328. Sadeleştiren Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 62.

135 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 330.

Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya şu şekilde cevap vermiştir: "Mustafa Kemal Paşa buyurdular ki, birinci madde zaten isteneni sağlamıştır, yalnız padişah haklarından Meclisce kullanılacak olanları burada açıklıyoruz. O halde bunu tamamlayalım, padişaha ait olup da Meclis'ce alınmak istenen hakların hepsini burada gösterelim. İdam kararlarını onaylama, rütbe yükseltilmesi, madalya verilmesi, Heyet-i Vekile üyelerinin seçilmesi ve düşürülmesi gibi daha böyle pek çok haklar vardır. Hepsi bu maddede gösterilmelidir. Bu hususta evvelce verilmiş önergeler komisyona gönderilmiştir. Bu madde de komisyona gitmeli, tamamlandıktan sonra gelmelidir."[136]

Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru* adlı kitabında, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in bu konuşmasını aktardıktan sonra oldukça gerçekçi bir yorum yapmaktadır: "Bu konuşmaların gerçek anlamı, padişahın artık devlet yönetiminden uzaklaştırılması demekti. Oysa ki, günün şartları henüz açıktan açığa böyle bir yola girmeye elverişli değildi. Kayıtsız ve şartsız millet hakimiyetine dayanarak padişahın bütün haklarını millete vermek gerekli idi ama yüzyılların gelenekleri, alışkanlıkları ile henüz padişahına ve halifesine sahip çıkmak isteyen halk topluluğunu da ürkütmemek, tedirgin etmemek gerekirdi. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa konuşmasında padişah ve halife kelimelerini söylememeye dikkat etmiş 'bu hakların kime ait olduğunu bilirsiniz' demekle yetinmişti. Topluma yeni bir düzen verilmek istenirdi ama daha önce toplumun yabancı boyunduğundan kurtarmak gerekirdi. Yani bir devlet düzeni konulabilmek için önce devletin varlığı sağlanmalı, güvenlik altına alınmalı idi. Gerçekten devrimci olan ve fakat gereksiz yıkıcı ve tezcanlı olmayan Mustafa Kemal Paşa için, yeni bir toplum düzenine gerekli şartlar henüz olgunlaşmamıştı. Bu sebeple, tekrar söz alarak zamansız

136 *TBMMZC*, Cilt 7, s. 331-332.

aşırılığı önlemeye çalıştı ve Hüseyin Avni Bey'in sözünü ettiği hususların padişahlık ve halifelik hakları ile ilgili olduğunu, bunun çok esaslı ve önemli bir konu teşkil ettiğini, gizli bir oturumda bu konu ile ilgili görüşün şimdilik saklı tutulmasına karar verildiğini, bu nedenle bu konuda açıkca konuşmanın doğru olmadığını anlattı, 'bendeniz diyorum ki, bugün bunları açıkca söylemek doğru değildir. Biz prensip olarak halifelik ve padişahlık makamlarını kabul ediyoruz. Bunu kabul ettikten sonra, şeriatın ve tabiatın gereği olan bazı hakları ve yetkileri onlara vereceğiz. Bugün konuştuklarımız, onlara vermeyeceklerimizdir. Vermek istemediklerimizi söz konusu ediyoruz. Fakat vereceğimiz ve vermek istediğimiz şeylerden söz etmenin zamanı değildir' dedi."[137]

Hüseyin Avni Bey'in padişaha ait bütün yetkilerin Meclis'e verilmesini isteyen konuşmasını Goloğlu, bu şekilde yorumlarken, bir başka çalışmada, Ömür Sezgin, son derece ilginç bir mantık yürüterek, şaşırtıcı bir biçimde, Hüseyin Avni Bey'in, bu konuşmasıyla aslında gizliden gizliye saltanat yanlısı bir tutum almış olduğunu ileri sürebilmiştir.[138]

Goloğlu'nun yorumu esas olarak isabetli olmakla birlikte, meselenin en can alıcı noktalarından birini eksik bırakmaktadır. Bu can alıcı nokta parlamentèr meşruiyet (yasamanın üstünlüğü) ilkesinin katı biçimiyle uygulanıp uygulanmayacağı sorunudur. Gerçekten de burada yapılan tartışma, Meclis'in faaliyeti sona erinceye kadar gündemde kalmış, Birinci ve İkinci gruplar arasındaki temel çatışma konularından birini oluşturmuştur. Nitekim, Anayasa müzakereleri sırasında Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, "Meclis'in yetkilerini saymak yerine Meclis'i herşeye hakim kılmak, buna karşılık Heyet-i Vekile'nin görevlerini saymak gerekir" diyerek parlamenter meşruiyetin

137 Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 64-65.

138 Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, s. 70.

en katı biçimiyle uygulanmasını isterken, Mustafa Kemal Paşa, böyle bir durumda, yönetimin sorumluluğunu üstlenen Heyet-i Vekile'nin hareket alanı sınırlanacağı için, ilkenin bu katılıkta uygulanmasına karşı çıkmakta, bazı hakların Heyet-i Vekile'ye verilmesini istemektedir. Tahsin Bekir Balta, *Türkiye'de Yürütme Kudreti* adlı çalışmasında bu konuya şöyle dikkat çekmektedir: "Atatürk bir yandan kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemini telkin etmekle beraber hükümetin meclise sıkı surette bağlanmasını da muvafık bulmamış, ona bir ayrılık sağlamaya çalışmıştır. Fakat kuvvetler birliği ve meclis hükümeti fikrini meclis kolaylıkla kabul ettiği halde bu son nokta mukavemet görmüştür."[139] Nitekim, madde hakkındaki değişiklik önergeleri oylanırken, Mustafa Kemal Paşa ile Hüseyin Avni (Ulaş) Bey arasında bu konuyla ilgili sert bir tartışma olmuştur. Meclis tutanaklarına yansıyan bu tartışma aynen şöyledir.

Mustafa Kemal Paşa (Maddeye ilişkin değişiklik önerileri oylanırken söz alır) - Reis Bey. Ben de Hükümet adına anlamak istiyorum. Yapılması Padişah Buyruğu ile ilgili her şey Yüksek Meclis'e gelecek deniyor. Bir kere, bugünkü durumumuza göre, hangi hususların Padişah Buyruğu'na bağlanması gerekeceği, hangilerinin gerekmeyeceği belli değildir. İkincisi; bugün yürütme ve uygulamayı sorumlu kimseler yapmaktadır. Mesela, kaymakam atanması, mutasarrıf atanması, elçi atanması gibi. Eğer bunları hemen Heyet-i Vekile'den alıyorsanız, önce Heyet-i Vekile'nin düşüncelerini dinlemenizin yararlı olacağı kanısındayım. Çünkü, bu kayıt ve şartla, belki bu dakikadan itibaren, ben de dahil olduğum halde, Heyet-i Vekile görevine devam edemez. Bu kayıt ve şartla sorumluluk yüklenemez. Belki Yüksek Kurulunuzun içinde, mesela Hüseyin Avni Bey arkadaşımız vardır ki, bu kayıtlar ve şartlarla

139 Tahsin Bekir Balta, *Türkiye'de Yürütme Kudreti*, s. 11.

hükümeti kurmaya cesaret edebilir.

Hüseyin Avni Bey - Size şurada belge veririm ki, ne Heyet-i Vekile'ye girmek istiyorum, ne de hiçbir şey olmak istiyorum. İhtiras bende yoktur. Bu, bir Anayasadır.

Mustafa Kemal Paşa - Sorumluluğu yüklenmek meselesi

Hüseyin Avni Bey - Bu Anayasayı yaparız. O şartlarla kim kabul ederse o gelir hükümete, etmezse gider, öbürü gelir. Gidenlere uğurlar olsun.

Mustafa Kemal Paşa - İşte, pekala, biz gideriz, siz gelirsiniz.

Mustafa Lütfi (Azer) Bey (Tokat) - Öyle şey olmaz. Akla gelen herşey söylenmez.[140]

Bu tartışmadan sonra, 7. madde, değişiklik önerileri de gözönünde tutularak, şu şekilde düzenlenerek kabul edilmiştir: "Şeriat kurallarının yerine getirilmesi, bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı verilmesi gibi temel yetkiler Büyük Millet Meclisi'nindir. Yasalar ve tüzükler düzenlenirken, halkın işine en uygun ve zamanın gereklerine en elverişli din ve tüze kurallarıyla töreler ve işlemler tüzesi temel olarak alınır. Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluğu özel yasayla belirlenir."[141] Maddenin son fıkrasında, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluğu özel yasayla belirlenir denilmesine ve maddenin son şekli üzerinde açıklamada bulunan komisyon raportörü Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'in "bu kanunu bir hafta, on gün içinde yaptık mı mesele biter" demesine rağmen,[142] Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluğunu düzenleyen kanun,

---

140 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 333-334. Sadeleştiren Mahmut Gologlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 65-66. Tartışmanın sonunda söze karışan Tokat mebusu Mustafa Lütfi (Azer) Bey, Meclis'te 1922'de kurulan İkinci Grup içinde yer almıştır.

141 Sadeleştiren Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Söylev*, s. 298.

142 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 335.

buna ilişkin çalışmalar yapılmakla birlikte, Birinci Meclis'in faaliyet süresi içinde çıkartılamamıştır. Konu Birinci ve İkinci gruplar arasındaki çatışma konularından biri olarak sürekli gündemde kalmıştır.

Meclis Başkanı'nın görev ve yetkilerini saptayan tasarının 10. maddesi, 7. maddenin iptali nedeniyle, 9. madde olarak yeniden düzenlenmiş, ancak komisyon maddede önemli değişiklikler yapmıştır. Hatırlanacağı gibi, madde, ilk biçimiyle Heyet-i Vekile'nin kendi içinden birini Reis olarak seçmesini, Meclis Reisi'nin ise sadece yasama organının başkanı olarak kalmasını öngörüyordu. Buna karşılık, yapılan değişikliklikten sonra Heyet-i Vekile'nin kendi içlerinden birini başkan seçmesi esası maddede tutulmakla birlikte, Meclis Başkanı'nın Heyet-i Vekile'nin de doğal başkanı olduğu belirtilmiş ve bu sıfatla Meclis adına imza atmanın yanısıra, Heyet-i Vekile'nin kararlarını onaylamaya da yetkili kılınmıştır. Madde bu şekilde değiştirilerek sunulduğunda, üzerinde hiçbir tartışma yapılmadan kabul edilmiştir. Bu önemli madde şöyledir: "Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nca seçilen Başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanı'dır. Bu kimlikle Meclis adına imza atmaya ve Heyet-i Vekile kararlarını onaylamaya yetkilidir. Vekiller içlerinden birini kendilerine reis seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı Heyet-i Vekile'nin de doğal başkanıdır."[143]

Daha önce de birkaç kez vurgulandığı gibi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yasamanın üstünlüğü ilkesinin en katı biçimi olan Meclis hükümeti sistemini kurmuş olmakla birlikte, 9. maddenin son kabul edilen biçimi, yetkileri Meclis'te değil, hem Meclis hem de Heyet-i Vekile Reisi olan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında topluyordu. Taha Parla, bu yetki toplulaşmasını şu şekilde yorumlamaktadır: "1921 Anayasası'nda

143 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 336.

yasama erkinin yürütme erkine üstünlüğü bu derece net konmuş olmasına karşın, 9. madde bazı sorunlar taşımaktadır. Her ne kadar 'İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine başkan seçerler' ise de 'Büyük Millet Meclisi Reisi vekiller heyetinin de başkanıdır.' Ayrıca, Meclis Reisi 'bu sıfatla, Meclis adına imza koymaya ve Vekiller Heyeti kararlarını onaylamaya yetkilidir.' Gerçi kuvvetler birliği ve meclis hükümeti anlayışına göre, yasamanın yürütmeye üstünlüğünün bir kez daha doğrulanmış olmasında bir tutarsızlık yoktur ama, dikkati çeken nokta buradaki yetki toplulaşmasının yasama organının bütününde (mecliste) değil, yasama organının başında (şahısta) olmasıdır.

"Mustafa Kemal'in Ziya Gökalp'ten aldığı 'tabiatta dahi tevhid-i kuvva vardır' (doğada bile kuvvetler birliği vardır) görüşündeki güç odağı, sözün aslındaki kuramsal anlamını yitirmiş, yasamanın da, yürütmenin de başı olan bu tek şahıs niteliği ile bütününün ruhuna da lafzına da aykırı olmasına rağmen, 1921 anayasasının 9. maddesine girebilmiştir. Bir bakıma, 'kuvvetler birliği'nin bu tarzdaki tecellisi, 'meclis hükümeti'nin de hükmünü kırmış olmaktadır. Çünkü meclis adına imza koyan ve Heyet-i Vekile'nin kararlarını onaylayan bir 'şef', genel olarak parlamenter meşruiyet -yasamanın üstünlüğü- ilkesine de, özel olarak 1921'in 'meclis hükümetçiliği'ne de sığmaz. Ancak 'şef sistemleri' ile ve 'yürütmenin üstünlüğü' ilkesi ile bağdaşır.

Teslim etmek gerekir ki, 1921 bu bakımdan, ama yalnızca bu bakımdan, 'şahsa göre yapılmış' bir anayasa olmaktan kurtulamamıştır."[144]

Daha sonraki dönemde, Başkumandanlık Kanunu kabul edilerek Mustafa Kemal Paşa'nın yetkileri biraz daha geniş-

144 Taha Parla, "Cumhuriyet Anayasalarında yasama - yürütme - yargı ilişkileri, *Toplum ve Bilim*, Sayı 15-16, s. 77-78.

letilmiş, bu yetki toplulaşması, 1922 yılı boyunca Birinci ve İkinci gruplar arasındaki temel çatışma konularından birini oluşturmuştur.

Birinci Meclis'in görev süresini belirleyen Anayasa'nın ayrı maddesi de, herhangi bir tartışmaya yol açmadan yeniden düzenlendiği biçimiyle kabul edilmiştir: "Bu kanun yayınlandığı tarihte yürürlüğe girer. Ancak halen toplantı halinde bulunan Büyük Millet Meclisi, 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesine ulaşıncaya kadar devamlı toplantı halinde bulunacağından, bu Anayasa'daki 4, 5, 6'ıncı maddeler, şu andaki Büyük Millet Meclisi üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla gayenin ulaşıldığına karar verildiği takdirde ancak yeni seçimden sonra yürürlüğe girecektir."[145]

Kalan maddelere de son şekilleri verildikten sonra, metnin tümü 20 Ocak 1921'de oya sunulmuş ve Anayasa Büyük Millet Meclisi'nin 85. kanunu olarak kabul edilmiştir.[146] Böylece, Meclis açıldıktan 9 ay gibi kısa bir süre içinde devlet teşkilatı yasal bir çerçeveye kavuşturulmuştur.

145 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 337.

146 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 339.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MECLİSTE BÖLÜNME: ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK GRUBU'NUN KURULUŞU

Mustafa Kemal Paşa, milli mücadele hareketi başladığından 1921 Anayasası'nın kabul edildiği tarihe kadar geçen dönemde, önce başkanlığını yaptığı Erzurum ve Sivas kongreleriyle ulusal direniş hareketini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesi altında merkezileştirmiş, İttihat ve Terakki adına iktidar mücadelesi girişimlerini engellemiş, direniş karşıtı bir tutum izleyen İstanbul'a karşı izlediği başarılı politikayla ulusal direniş hareketinin tartışmasız lideri konumuna yükselmiş, Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla bu hareketi fiililikten kurtarmış, Meclis'te ardarda yapılan yasal düzenlemelerle, harekete meşru bir temel kazandırmıştı. Bir önceki bölümde vurgulandığı üzere bu yasal düzenlemeler çerçevesi içinde Mustafa Kemal Paşa bir lider olarak sivrilmişti: Meclis Başkanı olarak hem yasama, hem de Anayasa'nın 9. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak yürütmenin başkanlığını elinde bulunduruyordu ve bu sıfatla gerek Meclis gerekse Heyet-i Vekile'nin kararlarını onaylama hakkına sahipti.

Ayrıca, vekillerin seçilme şekline ilişkin kanunda yapılan değişiklikle, sadece birlikte çalışmayı arzu ettiği kişileri vekil seçtirme imkanını da elinde bulunduruyordu. Buna karşılık, yüzyıllardır toplumun meşruluğunu değil tartışmayı, aklına bir soru olarak dahi getirmediği hilafet ve saltanat kurumunu temsil eden kişi artık açıkça hainlikle suçlanabiliyordu. Padişahın izlediği politika, temsil ettiği hilafet ve saltanat kurumunun meşruluğunu, artık en azından tartışabilir hale getirmişti.

Mustafa Kemal Paşa, bu ortam içinde, başından beri Meclis'in büyük çoğunluğundan destek görmekle birlikte, Meclis'te kendisine yakın mebuslardan bir grup oluşturarak, Meclis desteğini örgütlü bir yapı içine sokmayı tasarladı.

Böyle bir grup sayesinde Meclis çoğunluğuna sürekli hakim olunacak, atılması planlanan adımlar bu grup kanalıyla sağlanacak çoğunluğun desteğiyle kolaylıkla gerçekleştirilebilecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın örgütlü bir parlamenter destek sağlama çabaları kısa sürede meyvesini vermiş, nihayet 10 Mayıs 1921'de Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Siyasal edebiyatımızda Birinci Grup adıyla anılan bu grubun kuruluşu ve bunun yarattığı yankılara geçmeden önce Meclis'in ilk günlerinden itibaren oluşmaya başlayan, ancak tümü de 1921 ilkbaharına kadar tarih sahnesinden silinen ilk gruplaşmalara kısaca değinmek yerinde olur.

Meclis'te ilk gruplaşmalar

Daha önce de değinildiği gibi A-RMHC'ni kuran Sivas Kongresi sırasında, delegeler herhangi bir siyasal parti için çalışmayacaklarına ant içmişti ve bu anlayış Büyük Millet Meclisi'ne de taşınmıştı. Meydana getirilen TBMM üyelerinin hepsi dernek temsilcisi sayılmış, Meclis'in A-RMHC genel

kurulu yetkisinde olduğu kabul edilmişti.[1]

Meclis'te particilik reddedilmekle ve tüm mebuslar tek bir gaye etrafında toplanmakla birlikte, birbirlerine yakın mebuslar zamanla biraraya gelerek, ortak hareket etmek üzere çeşitli gruplaşmalar içine girmiştir. Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'da 1920 yılının ikinci yarısında Meclis'te kurulan bu ilk grupların Tesanüd Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu olduğu belirtmekte ve bu grupların isimlerini saydıktan sonra bunların dışında, isimsiz olarak, özel amaçlı kimi küçük örgütlerin de faaliyet gösterdiklerini anlatmaktadır. Paşa'ya göre bu grupların hepsi de Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyların dağılmasını önlemek amacıyla kurulmuşsa da, bunların varlıkları tersine bir sonuç vermiştir.[2] Mustafa Kemal Paşa'nın saydığı bu gruplardan başka 1920 sonlarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası da kurulmuştu. 1921 ilkbaharına kadar faaliyet gösteren bu örgütler, bu tarihten sonra Türk siyasal yaşamında hiçbir kalıcı iz ve etki bırakmadan dağılmıştır. Buna tek istisna Heyet-i Vekile'nin, Halk Zümresi'nin Siyasi Programı'ndaki platforma sahip çıkarak Halkçılık Programı'na dönüştürmesi ve bu metnin 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na kaynak oluşturmasıdır. Meclis tutanakları incelendiğinde, bu grupların herhangi birinin doğrudan damgasını taşıyan önemli bir kanun ya da kararın bulunmadığı görülmektedir. Bu gruplar hakkında yeterli belge de yoktur. Tarık Zafer Tunaya, 1952'de yayınlanan *Türkiye'de Siyasi Partiler* adlı kitabında bu gruplara kısaca değinmektedir.[3] İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin*

---

1 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* (1923-1931), s. 41. (Bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Belge 323).

2 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 594.

3 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 529-533.

Düşünsel Yapısı (1920-1923) adlı kitabında, bu kuruluşlar hakkında çeşitli kitaplarda yer alan az sayıdaki bilgiyi, dönemin gazetelerindeki haber ve makalelerle zenginleştirerek bir araya getirmiştir.[4] Halk Zümresi, Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi dönemin sol söylemi benimsemiş kuruluşları ise Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar* ve *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* adlı çalışmalarında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Birinci dönem mebuslarından Damar Arıkoğlu ve Kazım Özalp hatıralarında, adı geçen gruplardan İstiklal Grubu'nun Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen mebuslarca kurulduğunu belirtmektedir.[5] Kazım Özalp, bu grubun kuruluş sürecini ve çalışma tarzını şöyle anlatır: "Mecliste görüşmeler genel olarak çok münakaşalı oluyor, hükümetin en basit teklifleri bile birçok itirazlara uğruyordu. Her vekil Meclisten seçildiği için, vekaletlerine ait kanunları ve teklifleri Mecliste ayrı ayrı müdafaa ediyordu. Hükümetin tümü adına görüşmeler cereyan etmiyordu. Tabii, bu usulün zararları çok kereler ortaya çıkıyordu. Bilhassa İkinci Grubu teşkil eden mebuslar, daha o zaman hükümetin icraatını her sebeple tenkit ettiklerinden, en önemsiz işler bile lüzumsuz yere uzuyor ve tabii olarak çok zaman mebusları memnun edecek sonuçlar alınamıyordu. Bu karışıklığı mümkün olduğu kadar önleyebilmek için, 30-40 kadar arkadaşın bir grup teşkil ederek aynı görüşten hareket etmelerini ve böylece Meclis görüşmelerine hâkim olarak, kararlar üzerinde tesirli olabileceklerini düşündük. Bu düşünce ile 'İstiklâl Grubu' adı ile bir grup teşkil edildi. Önemli meseleler daha evvelden grup idare heyetinde gö-

---

4 İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, s. 107-135.

5 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.153-154, Kazım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, s. 52.

rüşülüyordu. İcap eden meseleler hakkında grup umumi heyetinin de kararı alınıyordu. Mecliste bu grubun görüşlerinin kabul ettirilmesine çalışılıyordu."[6]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluşu

Meclis'te birbirinden bağımsız grupların oluşması ve İstiklal Grubu'nun istenen etkinliği gösterememesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa doğrudan harekete geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'da, özellikle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Meclis'ten çıktıktan sonra, her mesele karşısında meclis üyelerinin birliğini sağlamanın giderek güçleştiğini, kendisinin bu grupları birleştirmek ya da gruplardan birini güçlendirerek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştığını, ancak bu yolla elde edilen sonuçların uzun ömürlü olmadığını belirtmektedir.[7] Meclis'teki ilk gruplaşmaların ortaya çıkardığı durumu ve bu durum karşısında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu nasıl kurduğunu ise 1923 yılında İzmit'te gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında şöyle anlatmaktadır: "Blok halinde bulunan bir Meclis bir gün oldu beş parçaya ayrıldı. Fakat böyle sağ ve sol cenah şeklinde değil, hissi, şahsi, fikri, çeşitli nedenlerden dolayı çeşitli parçalara ayrıldı ve hiçbirisinde de bir karar sağlayabilecek çoğunluk mevcut olmadı. Zaman zaman bazen birleşirlerdi. Fakat çoğunlukla birbirlerinden ayrı olarak çalışırlardı. Ve hükümet mevkiinde olan ve Heyet-i Vekile içinde bulunan arkadaşlar olağanüstü zor durumlarla karşılaşıyorlardı. Çünkü yürütme yetkisine sahip olan bu Meclis'e birçok önemli meseleleri danışmak, oradan karar almak zorundaydılar. Halbuki en basit meselelerde bile

---

6 Kazım Özalp, *Op. cit.*, s. 174.

7 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 595.

Meclis'ten karar almak imkanı kalmıyordu. Ben bunu çok tehlikeli gördüğümden bir tedbir düşündüm ve hatırıma gelen şey bu ufak parçaları birleştirmek ve bir grup haline koymak oldu. Ona teşebbüs ettim. Bunlarla önce teker teker ve ardından toplu halde görüşmek suretiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ile bir grup yaptık. Ve o gruba esas program olmak üzere gösterdiğimiz iki nokta vardır. Birincisi Misak-ı Milli, ikincisi Anayasa."[8] Damar Arıkoğlu da hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa'nm "arzu ettiği mebusları" gruplar halinde resmi dairesine davet ettiğini, onlara grubun kuruluş amacını açıkladıktan sonra, Büyük Millet Meclisi'nde resmen kurulacak bu gruba katılmalarını istediğini, ancak girmek istemeyenleri fikirlerinde serbest bıraktığını anlatır.[9]

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan mebuslarla görüşürken bir yandan da yurt çapındaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle daha yakından ilgilenmiştir. Mete Tunçay, Meclis açıldıktan 11 ay sonra, TBMM Reisi Mustafa Kemal imzasıyla bütün il ve sancaklara gönderilen tamimle, A-RMHC heyet-i merkeziye üyelerinin adlarının sorulmasının, mecliste kurulması tasarlanan grup için bir hazırlık olarak düşünülebileceğini belirtir.[10] İhsan Güneş de 30 Mart 1921 tarihli *İkdam* gazetesinde yer alan bir habere dayanarak "Mustafa Kemal bu kararı vermeden önce, Meclisin çekirdiğini oluşturan ve tüm yurt yüzeyine yayılmış bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle daha yakından ilgilenme gereği duymuş ve tüm vilayet ve mutasarrıflıklara bir genelge göndererek Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin ulus ve ülke çıkarlarına özgü olan 'vatanperverane' hizmetlerini yararlı bir biçimde yapmaları için Meclis Baş-

8 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 57-58.

9 Damar Arıkoğlu, *Op. cit.*, s. 225.

10 Mete Tunçay, *Op. cit.*, s. 42.

kanlığı ile ilişkilerinin daha düzenli bir düzeye getirilmesini belirtmiştir" demektedir.

Bu girişimler sonucunda, 10 Mayıs 1921'de, A-RMH Grubu kurulmuştur. Grubun "A-RMHC üyelerinin Meclis'te bir tür parti disipliniyle hareket etmelerini sağlamak üzere" kurulmuş olduğu, Grubun yayınlanan ilk dört genel kurul toplantı tutanaklarının giriş bölümünde şöyle dile getirilmektedir:

"Bugünkü vaziyetimizin doğurucusu olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk derneklerinin düzeltimiyle örgütün pekiştirilmesi ve şimdiki duruma göre çalışma biçimlerinin saptanması ve düzenlenmesi ve sonuç olarak Büyük Millet Meclisi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grup oluşturulmasının ilkeleri hakkında Büyük Millet Meclisi Başkanı ile grup defterinde adları kayıtlı kişiler arasında çeşitli zamanlarda fikir alışverişi yapılmıştı. Bu konuda çeşitli kişiler tarafından ileri sürülen fikir ve görüşler üstünde ayrıntılı tartışmalardan sonra grubun oluşturulması ve kurulması kararlaştırıldı."[11]

Grubun genel kurul toplantı tutanaklarında, ilk genel kurulda (o gün itibariyle meclis çoğunluğunu oluşturan) 133 mebusun hazır bulunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın grubun kuruluş amacını açıklamasından sonra, grup içtüzük tasarısının tartışılarak kabul edildiği belirtilmektedir. Grubun amacı, içtüzük tasarısının program olarak kabul edilen esas maddesinde, Misak-ı Milli çerçevesinde ülkenin tamamını ve milletin istiklalini sağlayacak barışa ulaşmak; bu amaçla bütün maddi ve manevi kuvvetleri gereken hedeflere yöneltmek ve devlet ve milletin teşkilatını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peyderpey tespit ve hazırlamaya

---

11 Faik Reşit Unat, "TBMM'nin birinci devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve çalışmalarına ait bazı vesikalar", *Tarih Vesikaları*, Cilt 3, Sayı 13, Ağustos 1944. s. 4. Dilini sadeleştiren Mete Tunçay, *Op. cit.*, s. 42.

çalışmak olarak açıklanıyordu.[12]

Oysa, açılışından beri Meclis'te bu gayeye karşı çıkan herhangi bir mebus olmadığı gibi, Lozan Konferansı sırasında Misak-ı Milli'den taviz verilmesine karşı çıkanlar grup dışında bırakılan ve daha sonra İkinci Grup'u kuran mebuslar olmuştur. Tek parti döneminin bütün katılığıyla sürdüğü 1934'te yayınlanan resmi bir tarih kitabında bile, o dönemle ilgili olarak şöyle denilmektedir: "Birinci Büyük Millet Meclisi böyle maksat ve cereyanlara kapılmış ve muhtelif grup ve zümrelere ayrılmış bulunduğu zaman bile esaslı bir noktada yekpare bir kütle halinde bulunuyordu; o esaslı nokta, malum olan milli hudut dahilinde Türk Vatanının tamamiyeti ve Türk Devletinin tam istiklali umdesi idi."[13]

Öte yandan, Meclis açıldığında tüm Meclis üyelerinin A-RMHC'nin üyesi sayılmış olmaları, buna karşılık grubun bazı mebusları dışarıda bırakmak suretiyle kurulması, "cemiyet üyelerinin Meclis'te bir tür parti disipliniyle hareket etmesini sağlamak" olarak açıklanan amaçla çelişiyordu. Grubun asıl varlık nedeni oyların Meclis'te dağılmasını önleyerek disiplini sağlamaktı. Bu sorun grup içtüzüğünün 9. maddesinde "grupta görüşülerek gerekli çoğunlukla kararlaştırılan konularda, azınlık çoğunluk kararlarına uymak zorundadır" denerek düzenlenmiştir.[14]

A-RMH Grubu'nun (programda açıklanan amacını bütün mebuslar kabul ettikleri halde, bir çok mebus dışarıda bırakılmak suretiyle) kurulması, grup dışında bırakılan mebusların tepkisine yol açmıştır. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş)

---

12 Faik Reşit Unat, *Op. cit.*, s. 4-5. Burada ilk kuruluşta 133 mebusun hazır bulunduğu belirtilmekle birlikte, İkinci Bölüm'de belirtildiği üzere bu sayı daha sonra 261'e kadar çıkmıştır.

13 *Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti*, s. 88.

14 Mete Tunçay, *Op. cit.*, s. 43.

Bey, grubun kurulmasından 2 gün sonra, 12 Mayıs 1921'de Meclis Başkanlığına bir önerge vermiş ve önergesi 16 Mayıs'ta Meclis'te okunmuştur. Önergede, Meclis'teki bütün mebusların zaten, kurulan Grubun programını oluşturan esas maddenin gerçekleşmesi için çalıştıkları belirtiliyor, bu grubun kurulmasının, Meclis'te bu gayeye muhalif kimselerin mevcut olduğu izlenimini yaratabileceği söyleniyordu. Önergede bu gibi yanlış izlenimlere meydan vermemek için "madde-i esasiye"nin Meclis'te bir defa daha kabul edilmesi ve buna ait zaptın gazetelerde yayınlanması isteniyordu.[15]

Önergenin veriliş amacını açıklamak üzere kürsüye gelen Hüseyin Avni Bey şunları söylemiştir: "Yarın Anadolu'da Millet Meclisi'nde bu gayeye muhalif insan varmış diye başka bir şekilde zehap hasıl olur. Halbuki Meclis'te buna muhalif kimse yoktur. Bu gaye etrafında ben ve bütün arkadaşlarım bu ana kadar çalıştık.

"Yoksa şimdiden sonra çalışılacak değil. Bugüne kadar meclis o gaye üzerinde çalışmıştır. Bu program Heyet-i Umumiyemize aittir. Biz bunu kabul ederiz. Cihan bilsin ki, mecliste buna muhalif kimse yoktur. Bunu ilân ediyorum. Bu benim için en esaslı bir vazifedir."[16]

Hüseyin Avni Bey'e cevap veren Grup Başkan Vekili Edirne Mebusu Şeref (Aykut) Bey, "aramızda tefrikanın eseri yoktur. Bu grup siyasi bir fırka olmak üzere teşekkül etmemiştir. Çünkü Misak-ı Milliye herkes yemin etmiştir"[17] demiş ve grubun bütün mebuslara açık olduğunu söylemişse de "bu boşuna bir çaba idi. Çünkü grup bütün mebuslar içinde

---

15 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 296.

16 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 297-298.

17 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 299. Şeref (Aykut) Bey böyle demekle birlikte, A-RMHG, İkinci Meclis'in açılmasından hemen sonra 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası'na dönüştürülmüştür.

bulunsun diye değil, istenmeyenler içinde bulunmasın diye kurulmuştu."[18]

Bu konuşmaların ardından oturumu yöneten ve aynı zamanda grup üyesi olan Meclis Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, kurulan grubun özel bir örgüt, Meclis'in ise resmi bir meclis olduğunu belirtmiş, Hüseyin Avni Bey'in "başkanlık makamı tarafsız olamaz çünkü başkanlık makamındaki kişilerin tümü bu grupa dahildir" şeklindeki itirazına rağmen konuyu kapatmıştır.[19]

A-RMH Grubu genel kurulunun 10 Mayıs 1921'de yaptığı toplantıda kabul edilen içtüzüğün 2. maddesi uyarınca, 11 ve 15 Mayıs tarihli toplantılarda bir başkan ve iki başkan vekili ile 12 üyeden oluşan yönetim kurulu seçimleri tamamlanmıştır. Ankara mebusu Mustafa Kemal Paşa Grup Reisliğine getirilirken, Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut) ve Sinop mebusu Şevket (Peker) Beyler Grup Reis Vekili olmuştur. Yönetim kurulunun diğer 12 üyesi şu mebuslardan oluşuyordu: Emin (Gevelioğlu) Bey (Canik), Mahmut Esat (Bozkurt) Bey (İzmir), Mustafa Necati (Uğural) Bey (Saruhan), Kılıç Ali Bey (Gaziantep), Mehmet Vehbi (Bolak) Bey (Karesi), Zekai (Apaydın) Bey (Adana), Avni (Zaimler) Bey (Saruhan), Muhittin Baha (Pars) Bey (Bursa), Ahmet Mazhar (Akifoğlu) Bey (İstanbul), Osman Nuri (Özpay) Bey (Bursa), Rifat (Çalıka) Bey (Kayseri) ve Nebizade Hamdi (Ülkümen) Bey (Trabzon).[20]

A-RMH Grubu, kurulur kurulmaz, meclis çalışmalarında

---

18 Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 162.

19 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 299. Samet Ağaoğlu, bu tartışmayı şöyle değerlendirmektedir: "Birinci Meclis'te geçen şu tartışmada Hüseyin Avni Ulaş haklıydı. Birinci Grup Milli Mücadele'nin ana hedefini kendisine maletmekte, Grup dışı kalanlarla Grup dışında bıraktıklarının, sanki bu ana gayeden başka gayeleri varmış gibi bir manzara yaratmaktadır". Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, s. 21.

20 Faik Raşit Unat, *Op. cit.*, s. 7. Veysel Gerya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 242.

ağırlığını hissettirmeye başlamış ve ilk iş olarak Meclis Başkanlık Divanı'nda grubun isteği doğrultusunda bir değişiklik gerçekleştirilmiştir.

Birinci Grup kurulmadan önce, 1 Mart 1921'de ikinci toplantı yılına girildiğinde Meclis Başkanlık Divanı seçimleri yapılmış, İkinci Reis seçiminde, o tarihte görevi sürdürmekte olan muhaliflerden Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey'e 82, İstanbul mebusu Dr. Adnan (Adıvar) Bey'e 80 oy çıkmıştı ve kullanılan oy sayısı 171 olduğu için iki mebus da gerekli çoğunluk sayısı olan 86 oyun altında kalmıştı.[21] 2 Mart 1921'de tekrarlanan seçimde 174 oyun 111'ini alan Dr. Adnan (Adıvar) Bey İkinci Reis seçilmişti.[22] Birinci ve İkinci Reis Vekili seçimlerinde 166 oy kullanılmış, Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Bey 103 oyla Birinci Reis Vekilliğine, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi (Torun) Efendi 93 oyla İkinci Reis Vekilliğine getirilmişti.[23] Abdullah Azmi Efendi A-RMH Grubu'nun kurulmasının son aşamaya geldiği günlerde, 5 Mayıs 1921'de İkinci Reis Vekilliğinden istifa etmiştir.[24] Bunun üzerine 15 Mayıs 1921 tarihli Grup genel kurulu toplantısında Edirne mebusu Faik (Kaltakkıran) Bey'in Meclis İkinci Reis Vekilliğine aday gösterilmesi kararlaştırılmıştır.[25] 16 Mayıs 1921'de yapılan seçimde kullanılan 206 oyun 131'ini alan Faik (Kaltakkıran) Bey İkinci Reis Vekili seçilmiştir.[26]

Meclis Başkanlık Divanında gerçekleştirilen bu değişikliğin hemen ardından Heyet-i Vekile de grubun isteği doğrultuda yeniden oluşturulmuştur. Bütçe Komisyonu'nun topluca

---

21 *TBMM ZC*, Cilt 9, s. 14.

22 *TBMM ZC*, Cilt 9, s. 17.

23 *TBMM ZC*, Cilt 9, s. 19.

24 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 294.

25 Faik Raşit Unat, *Op. cit.*, s. 8.

26 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 301.

istifası Heyet-i Vekile'nin yeniden oluşturulmasının zeminini hazırlamıştır. Bu olay şu şekilde gelişmiştir: Heyet-i Vekile 58 milyonluk gelire karşı, 108 milyonluk bir gider bütçesi getirmişti. Bütçe komisyonu, böyle bir bütçeyi memleket için zararlı buluyor ve kabul etmiyordu. Komisyona etkili olunmak istemişse de başarılamamıştı. Bulunan tek çare, Bütçe Komisyonu'nun üyelerinin sayısını çoğaltarak asıl üyelerini azınlıkta bırakmak ve bütçeyi çıkarmaktı. Bunun üzerine, işlerin daha çabuk ve kolay yapılması gibi bir gerekçe ile öteki komisyonların herbirinden ikişer üyenin Bütçe Komisyonuna verilmesi teklif edildi. Bu teklifi kendilerine güvensizlik sayan Bütçe Komisyonu üyeleri hep birden istifa ettiler. Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa'nın ve birçok mebusun ricaları üzerine, Bütçe Komisyonu üyelerinin istifaları kabul edilmeyip göreve devamları kararlaştırılmışsa da komisyon, başka komisyonlardan üye gönderilmesini kabul etmemekte direndi. Bu yüzden tartışma ve görüşmeler tekrar başladı. Burdur mebusu Veliyüttin (Saltıkgil) Bey, esas meselenin 'memleketin mali durumunun çıkmaz bir yola sürüklenmesi' olduğunu söyleyince de Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, hükümetin istifa ettiğini açıkladı.[27] 19 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın her vekalet için 2 ya da 3 aday göstermesinden sonra seçimlere geçildi. 212 kişinin katıldığı seçimde, aday gösterme yönteminin yürürlüğe girmesinden itibaren muhalefetin geliştirdiği seçimlerde çekimser kalma uygulaması sonucunda 44 kişi çekimser oy kullandı. Buna karşılık seçilmesi istenen mebuslar, ilk turda gerekli çoğunluğu sağlayarak yeni Heyet-i Vekile oluşturuldu.[28] İşin ilginç yanı, bu seçimden iki gün sonra toplanan A-RMH Grubu genel kurulunda şöyle bir karara

---

27 Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 164-165. *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 301-306.

28 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 318-320.

varılmıştır: "İstifa eden Heyet-i Vekile üyelerinin yerine grup adaylarının gösterilmesi konusu ele alındı ve görüşmeler sonucunda, meclis genel kurulunda çoğunluk sağlayan kişilerin adaylıkları kabul olundu."[29] Mete Tunçay'ın da belirttiği gibi, iki gün önce TBMM'nce yapılan yeni vekil seçimlerini kazanan kişilerin adaylıklarının grupça kabul olunduğu yolundaki bu kararı anlamak bir hayli güçtür.[30]

Gruba alınanlar, grup dışı kalanlar

Daha önce de değinildiği gibi Birinci Grup'un ilk genel kuruluna 133 mebus katılmıştır. Buna karşılık, Meclis Genel Katibi Veysel Genya 1945'te yayınlanan *Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25. Yıldönümünü Anış* adlı albümünde, grubun kuruluşundan 5 gün sonrasının tarihini taşıyan, 15 Mayıs 1921 tarihli grup esas defterinde adları yazılı 261 mebusu saymakta ve "15 Mayıs 1921 tarihinde Grup esas defterinde aşağıdaki zatların isimleri yazılı olduğuna göre, bu tarihte, grubun bunlardan kurulmuş olduğu anlaşılıyor" demektedir.[31] *Birinci Meclis İsim Defteri*, Birinci Büyük Millet Meclisi albümleri ve Meclis tutanaklarının üzerinde yapılan inceleme 15 Mayıs 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde üyeliği süren toplam 351 mebusun bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda 261 mebusun gruba alındığı 90 mebusun ise grup dışında kaldığı ya da bırakıldığı anlaşılmaktadır. Gruba alı-

---

29 Faik Reşit Unat, *Op. cit.*, s. 8.

30 Mete Tunçay, *Op. cit.*, s. 43. İhsan Güneş, Unat'ın yayınladığı yukarıda değinilen genel kurul toplantısı tutanaklarına dayanarak, ortada hiçbir gariplik yokmuş gibi "21 Mayıs'ta yapılan grup toplantısında icra vekillerine gösterilecek adaylar saptanmıştır" demektedir. İhsan Güneş, *Op. cit.*, s. 139. Oysa seçimler, bu toplantıdan 2 gün önce 19 Mayıs'ta tamamlanmış, 21 Mayıs'ta toplanan grup genel kurulu, seçimlerde kazanan vekillerin grup adayı olduklarını kabul etmiştir!

31 Veysel Genya, *Op. cit.*, s. 245.

nanlarla, grup dışında kalanlar çeşitli kriterler açısından karşılaştırıldığında, aralarında kesin bir ayrışmadan söz edilemeyeceği ortaya çıkmaktadır. Gruba alınanlarla grup dışında kalanlar çeşitli özellikler açısından birbirlerine yakın dağılım göstermektedir.

SEÇİLME ŞEKLİ

Bilindiği gibi, Birinci Meclis iki ayrı seçimle gelen milletvekillerinden oluşmaktaydı. Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli tamimi uyarınca yeni seçilmiş üyelerin yanı sıra, 1919'da son Osmanlı Meclis-i Mebusanı için seçilmiş olup, İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya gelip TBMM'ye katılan mebuslar da vardı. Birinci Grup'un kurulduğu tarihteki toplam 351 mebusun % 77,2'si yeni seçilmiş üyelerden oluşurken, Meclis-i Mebusan kökenli mebusların oranı % 22,8 idi. Birinci Grup'a alınan mebusların % 75,1'i yeni seçilmiş, % 24,9'u ise Meclis-i Mebusan kökenli mebuslardan oluşuyordu. Buna karşılık Grup dışında kalan mebuslar arasında söz konusu oranlar sırasıyla % 83,3 ve 16,7'dir (Tablo 12).

TABLO 12

SEÇİLME ŞEKLİ	TOPLAM	GRUBA ALINAN	ALINMAYAN
TOPLAM	351	261	90
YENİ	77.2%	75.1%	83.3%
	271	196	75
O.M.M.	22.8%	24.9%	16.7%
	80	65	15

YERELLİK

Milletvekillerinin seçildikleri livalarla, doğum yerleri arasında yapılan karşılaştırma, Grup'a alınanlarla alınmayanlar arasında bu açıdan bir farklılık olmadığını ortaya koymaktadır. Doğdukları livadan mebus seçilenlerin oranı Birinci Grup'a

alınan mebuslar arasında % 64,8 iken, grup dışı kalanlar arasında % 64,4'tür. (Tablo 13)

TABLO 13

DOĞUM/BÖLGE	TOPLAM	GRUBA ALINAN	ALINMAYAN
TOPLAM	351	261	90
AYNI	64.7%	64.8%	64.4%
	227	169	58
FARKLI	22.5%	23.4%	20.0%
	79	61	18
YURT DIŞI	10.0%	10.0%	10.0%
	35	26	9
BİLİNMEYEN	2.8%	1.9%	5.6%
	10	5	5

YAŞ

Birinci Grup'un kurulduğu tarihteki toplam 351 mebusun yaş ortalaması 42,9'dur. Bu açıdan da gruba alınanlarla alınmayanlar arasında hiçbir farklılaşma yoktur. Grup üyelerinin yaş ortalaması 42,9, grup dışındakilerinki ise 42,8 olarak hesaplanmıştır. Değişik yaş kategorilerine göre dağılım Tablo 14'te gösterilmiştir.

TABLO 14

YAŞ	TOPLAM	GRUBA ALINAN	ALINMAYAN
TOPLAM	351	261	90
40'TAN KÜÇÜK	40.7%	40.2%	42.2%
	143	105	38
40 - 49	37.9%	39.1%	34.4%
	133	102	31
50 - 59	16.0%	15.3%	17.8%
	56	40	16
60'TAN BÜYÜK	5.1%	5.0%	5.6%
	18	13	5
BİLİNMEYEN	0.3%	0.4%	0.0%
	1	1	0

EĞİTİM DÜZEYİ

Grup üyeleriyle grup dışında kalanlar arasında, eğitim düzeyi açısından kayda değer bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Grup'a alınanların % 31,0'i sivil yüksek öğretim kurumlarından, % 5,4'ü ise harp akademilerinden yetişmiştir. Dolayısıyla askeri ya da sivil bir yüksek okul bitirenlerin oranı % 36,4'e ulaşmaktadır. Buna karşılık, grup dışında kalanların % 22,2'si sivil, % 5,6'sı harp akademisi olmak üzere toplam % 27,8'i yüksek okul mezunudur. Grup üyelerinin % 20,3'ü, grup dışında kalanların ise % 24,4'ü medreselerde öğrenim görmüştür (Tablo 15).

TABLO 15

EĞİTİM	TOPLAM	GRUBA ALINAN	ALINMAYAN
TOPLAM	351	261	90
İPTİDAİ	0.6%	0.4%	1.1%
RÜŞTİYE	21.7%	19.9%	26.7%
İDADİ	10.3%	10.3%	10.0%
SULTANİ	2.6%	2.7%	2.2%
	9	7	2
MESLEK OKULU	2.0%	1.5%	3.3%
HARBİYE	6.0%	6.5%	4.4%
	21	17	4
HARP AKADEMİSİ	5.4%	5.4%	5.6%
YÜKSEK	28.8%	31.0%	22.2%
	101	81	20
MEDRESE	21.4%	20.3%	24.4%
	75	53	22
HUSUSİ	8.3%	9.6%	4.4%
	29	25	4
BİLİNMEYEN	6.8%	5.7%	10.0%
	24	15	9

MESLEK

Grup'a alınanlarla alınmayanların, milletvekili seçilmeden önce uğraştıkları son mesleklerinin dağılımı da birbirine hayli yakındır. Toplam 351 mebusun % 47,3'ü devlet memuru iken, bu oran Gruba alınanlar arasında % 46,7, alınmayanlar arasında ise % 48,9'dur (Tablo 16).

Profesyoneller başlığı altında toplanabilecek avukat, gazeteci, bankacı, doktor ve mühendis üyelerin oranı Grup'a alınanlar arasında % 17,2, grup dışı kalanlar arasında ise % 13,3'tür.

Eşraf olarak nitelendirilebilecek ve çoğu büyük toprak sahibi olan çiftçilerle, tüccar ve aşiret reislerinin oranı grupa alınanlar arasında % 20,7, grup dışındakiler arasında ise % 22,2'dir. Müftü, müderris ve şeyhlerden oluşan din adamlarının oranı Grup'a alınanlar arasında % 12,3, grup dışındakiler arasında ise % 10,0'dur.

TABLO 16

MESLEK	TOPLAM	GRUBA ALINAN	ALINMAYAN
TOPLAM	351	261	90
MEMUR TOPLAMI	47.3% 166	46.7% 122	48.9% 44
(Asker)	13.7% 48	13.0% 34	15.6% 14
(Yüksek memur)	8.5% 30	9.6% 25	5.6% 5
(Mülki yönetici)	9.4% 33	8.8% 23	11.1% 10
(Diplomat)	0.3% 1	0.4% 1	0.0% 0
(Öğretim üyesi)	1.1% 4	1.1% 3	1.1% 1
(Öğretmen)	3.4% 12	4.2% 11	1.1% 1
(Hakim-savcı)	3.7% 13	3.1% 8	5.6% 5

(Diğer memur)	7.1% 25	6.5% 17	8.9% 8
PROFESYONEL	16.2% 57	17.2% 45	13.3% 12
(Avukat)	7.7% 27	8.0% 21	6.7% 6
(Gazeteci)	3.1% 11	3.1% 8	3.3% 3
(Bankacı)	0.9% 3	0.8% 2	1.1% 1
(Doktor)	4.3% 15	5.4% 14	1.1% 1
(Mühendis)	0.3% 1	0.0% 0	1.1% 1
EŞRAF TOPLAMI	21.1% 74	20.7% 54	22.2% 20
(Çiftçi)	10.8% 38	11.1% 29	10.0% 9
(Tüccar)	8.8% 31	8.8% 23	8.9% 8
(Aşiret reisi)	1.4% 5	0.8% 2	3.3% 3
DİN ADAMI	11.7% 41	12.3% 32	10.0% 9
İŞÇİ	0.3% 1	0.0% 0	1.1% 1
BELEDİYE BAŞKANI	2.0% 7	1.9% 5	2.2% 2
BİLİNMEYEN	1.4% 5	1.1% 3	2.2% 2

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİDARLA ÖRGÜTSÜZ MUHALEFET ARASINDAKİ TEMEL ÇATIŞMA KONULARI

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasıyla, meclis çoğunluğu büyük ölçüde iktidarın denetimi altına alınmıştır. Bununla birlikte, bunu, kesinlikle iktidarın meclis gündemine getirdiği tüm tasarı ve teklifl erin artık kolaylıkla kabul edilmeye başlanması şeklinde değerlendirmek doğru değildir. Aksine, grup dışında bırakılan muhalif mebusların ulusal egemenlik ve meclisin her konuda tek hakim olması anlayışından kaynaklanan muhalefeti giderek artmıştır. Zamanla sertleşen muhalefet, belli bir ilkeden, kişisel egemenlik yerine meclis egemenliği ilkesinden yola çıkmış, 1921 Anayasası'yla da yasallaştırıldığı biçimiyle meclisin yasama ve yürütme gücünü elinde bulunduran en yetkili organ olarak, en önemli meselelerden en küçük ayrıntılara kadar tüm icraata hakim kılınmasının mücadelesini vermiştir.

Birinci Grup'un kurulduğu 1921 Mayısı'ndan sonra, bir yılı aşkın süre örgütsüz olarak faaliyette bulunan muhalif mebuslar, 1922 Temmuzu'nda İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurarak mücadelelerini örgütlü

bir yapı içinde sürdürmüşlerdir. Muhaliflerin örgütlenmelerini bu kadar geciktirmeleri, esas olarak, ağır işgal koşulları altında ulusal birlik ve beraberliğe verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. Ancak, iktidarın bazı uygulamaları ve bu uygulamaların giderek dozunu artırması, muhalif mebusları, muhalefetlerini örgütlü bir yapı içinde sürdürmek zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmıştır.

Faaliyetleri meclis çatısı altında sınırlı kalan İkinci Grup'un, iktidarın bazı uygulamaları karşısında kurulmak zorunda kaldığını, bu grubun lideri Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in, 30 Nisan 1923'te İstanbul'da Tevhid-i Efkâr gazetesine verdiği şu demeç açıkca göstermektedir: "Türkiye Büyük Millet Meclisi 'Misak-ı Milli'yi hedef ittihaz etmişti ve bunun için çalışıyordu. Meclis 337 (1921) senesi mayısında bu gayeye vasıl olmak için takip olunacak tariki tayin etmek üzere teşekkül eylediğini ilan etmiş ve 'Misak-ı Milli'yi dahi program olarak kabul etmiştir. O vakit bu programı dahil ve haricin yanlış anlamasına meydan vermemek için, milletin kabul eylediği bu program yalnız bir zümrenin programı olmayıp bütün meclisin heyet-i umumiyesinin gaye teşkil ettiğinden mezkur programı bir kere daha heyet-i umumiyece kabul etmiş ve buna aleyhdar tek bir ferd olmadığını beyan eylemiş idik. Aynı zamanda, vilayattaki müdafaai hukuk cemiyetlerinin münhasıran bir zümreye tabiyetlerini protesto ederek hedef bir olduğu halde ihtilafa sebebiyet verilmemesini, aynı program etrafında muhtelif cereyanların vücud bulmasını arzu eylemediğimizi, atiyen fırka halinde taazzuv edecek olan cemiyetlerin şimdiden teşekkülüne meydan verilmeyip harbin nihayetine tehir olunmasını ve müttehid bir kitle halinde gayenin istihsaline çalışılmasını daha nafi gördüğümüzü de beyan eylemiş idik. Bu hususa ait müzakerat 34'üncü içtima zabıtlarında mazbuttur. Böyle bütün meclisin müşterek ve müttehid olması lazım (iken) teşkilatın haricinde bırakılan

aza dahi bilzarure aynı gayeye vusul için ikinci bir Müdafaa-i Hukuk Grubu teşkil eylemek zarureti karşısında kaldılar. Birinci Müdafaa-i Hukuk'tan bazı rüfeka dahi istifa ederek İkinci Grup'a iltihak eylediler."[1]

Hüseyin Avni Bey'in demecinde yer alan ve İkinci Grup'un kurulmasını zorunlu kılan nedenler neydi? Bu bölümde, sık sık meclis tutanaklarına başvurarak, bu nedenler üzerinde ayrıntılı olarak durulmaktadır.

İzleyen alt bölümlerde de açıkca görüleceği gibi, asıl sorun tek bir noktadan, meclis egemenliği yerine giderek bir kişisel egemenliğe yönelişten kaynaklanıyordu. Bu sorunun temelini Meclis ve Heyet-i Vekile Reisliğini aynı kişide toplayan 1921 Anayasası atmıştı. Bu anayasal hükümle hem yasama hem de yürütmenin başı olan Mustafa Kemal Paşa'ya, Başkumandanlık Kanunu'yla, meclis yetkilerini kullanma hakkı gibi olağanüstü yetkiler de verilmiş, ayrıca başlangıçtaki uygulama terk edilerek, vekillerin seçiminde aday gösterme yönteminin benimsenmesiyle, meclisin istediği kişiler değil, yalnızca Meclis Reisi'nin aday gösterdiği kişiler vekil olmaya başlamıştı. Bu durum, yakın geçmişte Enver, Cemal ve Talat paşaların kişisel yönetiminin yaşandığı ülkede, bazı mebusların zihinlerinde kuşkuların oluşmasına yol açmıştır. Bu mebuslar, geçmiş tecrübeleri de göz önünde tutarak, bütün yetkilerin tek bir kişinin elinde toplanmasına karşı çıkmışlardır.

Ayrıca, 1921 Anayasası'nın, ayrı bir kanunla düzenlenmesini öngördüğü Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarını düzenleyen kanunun, meclisin açılmasından o yana uzun süre geçmesine rağmen hala yapılamamış olması, mecliste bir başka huzursuzluk kaynağı olmuştur. Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının belirsiz kalması, Heyet-i Vekile'nin meclisin bilgisi dışında yaptığı birçok uygulamayı mecliste tartışma

---

1 Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923.

konusu haline getirmiştir. Muhalifler, bu uygulamalar karşısında, meclis üstünlüğü ilkesiyle iktidara karşı sert direniş göstermişlerdir.

Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı sorunu ile İstiklal Mahkemeleri'nin yetkilerinin düzenleniş biçimi ve uygulamaları da iktidarla muhalefet arasındaki diğer önemli tartışma konularını oluşturmuştur.

Bu açıdan bakıldığında, Birinci Grup'un kurulduğu 1921 Mayısı'ndan İkinci Grup'un kurulduğu 1922 Temmuzu'na kadar geçen bir yılı aşkın süre içinde mecliste meydana gelen tartışmaların temel ekseninin, yaygın kanının aksine, bir yanda laik, demokrat cumhuriyetçiler, öte yanda muhafazakar hilafet-saltanat yanlıları olmadığı açıkca ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki, daha önceki bölümlerde incelenen, İkinci Grup'u kuran muhalif mebuslarca da desteklenen yasal düzenlemelerle, Birinci Grup'un kurulduğu 1921 Mayısı öncesinde, artık İstanbul ve saltanat sorunu büyük ölçüde çözümlenmiş, Ankara tek meşru yetkili konumuna ulaşmıştı. Artık geri dönüşü olmayan bir yola girilmiş, mecliste önceki dönemde, saltanat ve hilafet makamının kurtarılması biçiminde ifade edilen sözde gayeler bir kenara bırakılarak kullanılmaz olmuştu.[2]

Artık, tartışılan, kurulduğu açıkca belli olan yeni Türkiye'nin rejiminin temel taşlarının nasıl olması gerektiğiydi ve temel çatışmanın ekseninin bir yanında yürütmenin üstünlüğüne dayanan bürokratik seçkinci anlayış, diğer yanında ise yasamanın üstünlüğüne dayanan demokratik anlayış yer almaktaydı.

---

2 Hatta öyle ki, artık açık toplantılarda bile halife hakkında küçültücü sıfatlar kullanmaktan kaçınılmamaktadır. Örneğin, 31 Aralık 1921 tarihli bir açık toplantıda İstanbul'daki sosyal yaşantıdaki "bozulma" konusu tartışılırken, Kırşehir mebusu Yahya Galip (Kargı) Bey'in söylediği şu sözler, halifenin Ankara'daki mebusların gözünden artık ne denli düşmüş olduğunu açıkca ortaya koymaktadır: "Orada halife diye bir herif var baksın yahu!" *TBMM ZC*, Cilt 15, s. 269.

Şimdi, 1921 Mayısı'ndan 1922 Temmuzu'na kadar geçen dönemde, mecliste fırtınalar kopartan ve sonunda İkinci Grup'un kurulmasına yol açan tartışmaları, asıl belge olan meclis tutanaklarından ayrıntılı olarak inceleyelim. Yöntem olarak, belirli konu başlıkları tek tek ele alınmış ve ele alınan her konuda 1922 Temmuzu öncesinde hangi noktaya gelinmiş olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Konu başlıkları sırasıyla şöyledir:

- Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları
- Meclise ait yetkilerin kullanılış biçimi
- Başkumandanlık Kanunu
- Vekil seçimlerinde aday gösterme yönteminin uygulanışı
- Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı
- İstiklal Mahkemeleri
- Temel hak ve özgürlükler

Bu aşamada, belirtilmesi gereken bir nokta, yukarıdaki konu başlıklarının, daha sonra kurulacak olan İkinci Grup'un 7 maddelik ilk programında yer alan konularla hemen hemen tümüyle çakışmasıdır. İkinci Grup'un ilk programında, bu konularda çözüm önerileri getirmekle yetinilmiştir.[3] Bu da, İkinci Grup'un, meclisteki bazı uygulamalar karşısında örgütlenmek zorunda kalan bir muhalefet örgütü olduğu şeklindeki tespiti bir kez daha doğrulumaktadır.

Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları

Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının düzenlenmesi konusu iktidarla muhalif mebuslar arasındaki temel çatışma konularının en önemlilerinden biridir.

Hatırlanacağı üzere, 20 Ocak 1921'de kabul edilen Ana-

3 İkinci Grup'un bu programı, diğer programlarıyla birlikte 6. Bölüm'de ele alınmıştır.

yasa'nın 7. maddesinin son cümlesi, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının özel bir kanun ile tayin edileceğini hükme bağlamıştı. Anayasanın kabulünden 10 gün sonra, 30 Ocak 1921'de Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in Heyet-i Vekile'nin görev ve yetkilerini tespit edecek olan kanun tasarısını düzenleyecek komisyonun seçimine dair önergesi mecliste okunarak kabul edilmiştir.[4] 3 - 8 Şubat 1921 tarihli toplantılarda yapılan seçimler sonunda bu özel komisyon kurulmuştur.[5] Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) ve Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) gibi önde gelen muhalifler de bu komisyona seçilmiştir.

Komisyonun çalışmaları sürerken, 14 Mart 1921'de Karahisar-ı Şarki mebusu Mustafa (Atay) Bey Meclis Reis ve Reis Vekillikleri ile bir vekaletin aynı kişinin bünyesinde toplanamayacağını öngörenen bir kanun teklifi vermiş ve kuvvetler ayrılığına yönelik bir girişim olarak nitelendirilebilecek bu teklif de özel komisyona gönderilmiştir.[6]

Özel komisyonun uzun çalışmalar sonucunda tamamladığı kanun teklifi 24 Kasım 1921'de Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. 18 Maddeden oluşan teklif, esas olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinden hareketle yasama ve yürütmeyi birbirinden ayırıyor, kabine sistemine geçişi öngörüyordu. Teklifin 10. maddesine göre meclis doğrudan bir Heyet-i Vekile Reisi seçecekti. (Önemli bir vekalet olarak görülen Şeriye Vekili de, aynı madde uyarınca doğrudan Meclis tarafından seçilecekti). Meclis'in doğrudan seçtiği Heyet-i Vekile Reisi, diğer vekilleri mebuslar arasından seçecek ve Meclis'in güvenoyuna başvuracaktı. Bu sistemin benimsenmesinin gerekçesinde, uyumlu bir kabine oluşturulması gereğine işaret ediliyor ve

4 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 438.

5 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 69 ve 133.

6 *TBMM ZC*, Cilt 9, s. 102-103.

halen uygulanmakta olan Meclis Reisi'nin gösterdiği adaylar arasından Meclis'in doğrudan vekil seçmesi yönteminin, bu açıdan yetersiz olduğu belirtiliyordu. 11. maddeye göre Heyet-i Vekile Reisi başkanlığında toplanan Heyet-i Vekile, iç ve dış politikanın yürütücüsü olacak, kararlarından onaylanması gerekenler, (bir cumhurbaşkanı niteliği taşıyan) TBMM Reisi'nin onayına sunulacaktı. Bu kararlar TBMM Reisi tarafından 48 saat içinde "imza ve iade" edilecek; bu süre içinde imza edilmeyen kararları Heyet-i Vekile doğrudan doğruya yürütebilecekti (Madde 5). Vekiller, Heyet-i Vekile'nin genel siyasetinden ortak, kendi vekaletlerine ait işlerden ise ayrı ayrı, Büyük Millet Meclisi'ne karşı sorumlu olacaktı (Madde 13). TBMM Reisi tarafından kabul edilen Heyet-i Vekile kararlarından da doğrudan doğruya Heyet-i Vekile sorumlu olacaktı. Sistem Meclis Reisi'nin sorumsuzluğu esasını benimsiyordu (Madde 6). TBMM Reisi görevde bulunmadığı zamanlarda bütün görevlerini Meclis İkinci Reisi aynı yetkilere sahip olarak üstlenecekti (Madde 7).

Meclis'in suçlu bulduğu vekil ya da vekillerin görevleri sona erecekti (Madde 15). Heyet-i Vekile, kanunlara uygun olarak 48 saat içinde Meclis'in onayına sunulmak kaydıyla sıkıyönetim ilan edebilecekti (Madde 4). 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'nın yedinci maddesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğu belirtilen şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi, kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması, vatan savunması (yani savaş) ilanı gibi esas yetkilere ek yapan kanun teklifinin birinci maddesinde şöyle denmekteydi: "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yedinci maddesindeki hukuk ve görevlerden başka olarak kanun hükümlerinin muhafaza ve yürütülmesi, bütün kanunların yorumlanması, borçlanma ve ayrıcalık antlaşmalarının onaylanması, olağanüstü rütbe, nişan ve memuriyet verilmesi, Heyet-i Vekile'nin oluşturulması, tek tek veya toplu

olarak düşürülmesi ve sorumluluklarının belirlenmesi, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, genel veya özel seferberlik ilanı, Hükümetçe akdolunacak mütarekenin onaylanması, kanunlarla cezalandırılanların cezalarının indirilmesi veya af veya tecili, genel af ilanı, esnan-ı askeriyenin celp ve terhisi, her türlü teklifin tarh ve tevzi veya ilgası, sıkıyönetim ilanı, Meclis'in açılış ve kapanış zamanının belirlenmesi ve değiştirilmesi ve gerektiğinde feshi dahi Büyük Millet Meclisi'nin doğrudan doğruya görevleridir."[7]

Kanun teklifinde, asıl olarak, komisyonda ağırlıklı olarak yer alan muhalif mebusların görüşleri egemen olmuştur. Tam da bu nedenle, komisyon üyelerinden Birinci Grup üyesi Kütahya mebusu Ragıp (Soysal) Bey ile yine o tarihte Birinci Grup içinde yer alan Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) Bey, kanun teklifinin bazı noktalarına muhalif olduklarını belirtmişlerdir.[8]

Teklifin Mecliste savunuculuğunu, komisyon sözcüsü Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey ile Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey yapmışlardır. Komisyon adına söz alan Salahattin Bey, 24 Kasım 1921'de teklifi özetle şöyle savunmuştur:

"Devlet bir kuvvetler toplamıdır. Milletten alman kuvvetler, yine milletin yararına uygun şekilde dağıtılır. Yüksek Meclisiniz 23 Nisan 1920'deki ilk toplantısında millet işlerine el koyarak, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştı. Fakat Yüksek Meclis en küçük işlere kadar herşeyi kendi yapamayacağından bu işleri kendine karşı tam bir sorumluluk içinde ve yeteri kadar yetkili olarak yürütme kuruluna gördürür. İşte bu yürütme kurulu üyelerinin Meclise karşı sorumluluklarının ve meclisten aldıkları yetkilerin ne kadar

---

7 Teklifin metni için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 321 - 324.

8 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 324.

olduğu, hak ve görevlerin nasıl denetleneceği kesinlik ve açıklıkla belirtilmemiş olduğundan böyle bir kanuna ihtiyaç doğdu. Anayasanın dokuzuncu maddesi, Meclis Başkanı'nın aynı zamanda yürütme kurulunun da tabii başkanı olmasını hüküm altına almıştır. Fakat Meclis Başkanı'nın, yürütme kurulunun da tabii Başkanı olması, sorumlu bir yürütme amiri olması demek değildir. O, sadece denetçidir. Yürütme Kurulunun sorumluluğu üzerine alacak ayrı bir başkanı olması gerekir. Buna göre, yürütme sorumluluğunu taşıyan asıl başkan, doğrudan doğruya meclise karşı sorumlu olmalıdır. Bize göre, Yürütme Kurulu Başkanı olan kimse genel politikadan ve devlet yönetiminden doğrudan doğruya sorumludur. Böyle olmak da gereklidir. Oysa ki; bugün Yürütme Kurulu Başkanı, adeta yürütme kurulunun görüşmelerini yöneten geçici bir başkan gibidir. Devletin genel politikası bir bütündür. Onun için, bu amacı önümüze getirecek ve sizden güven alacak ortak sorumluluklu bir kurula ihtiyaç vardır. Bugün bütün devletlerdeki idare şekli iki türlüdür. Birinde yasama ve yürütme güçleri birleştirilerek kullanılır, ötekisinde güçler ayrılarak kullanılır. Güçleri birleştirmenin sonu diktatörlüktür. Güçlerin ayrılığı ise meşrutiyettir. Bu düzende yasama ve yürütme güçleri ayrı ayrı ve serbestçe görevlerini yaparlar. Bizde yapılan da zaten budur. Yüksek meclisiniz ilk toplantısında devletin bütün güçlerini kendinde topladı, ileri derecede merkezciliğe gitti. Vekiller birer birer seçildi. Hep birden meclise karşı sorumlu olacak ve vekillere belli bir program gösterecek kimse yoktu. Bu işi Meclis Başkanı üzerine almıştı. Sonra bu değiştirildi. Bir aşama yapılarak vekillerden birinin Heyet-i Vekile Reisi olması yoluna gidildi. Fakat birşey eksik kalmıştı. Heyet-i Vekile içinden seçilecek reisin Meclise karşı yüklendiği sorumluluk nasıl bir sorumluluktu? Bu bilinmiyordu. İşte bu kanun ile bu eksik tamamlanacaktır. Şöyle ki, Yürütme Kurulu Başkanı, yü-

rütmenin sorumluluğunu bir bütün olarak üzerine alacak, bir program yapacak, meclise sunacak, onaylanacak, bütün vekiller bu programa göre çalışacaktır."[9]

26 Kasım 1921'deki toplantıda, o tarihte tümü de Birinci Grup üyesi olan Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi ile Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut), Malatya mebusu Lütfi (Evliyaoğlu) ve Adana mebusu Zekai (Apaydın) beyler tasarının özünü oluşturan kuvvetler ayrılığı ilkesine karşı çıkarak, halen yürürlükte olan sistemin sürdürülmesini istemişlerdir.

28 Kasım tarihli toplantıda söz alan Hüseyin Avni Bey, yaptığı konuşmada kanun teklifinin halen belirlenmemiş olan Heyet-i Vekile'nin görev ve yetkilerini tespit etmek ihtiyacından doğduğunu belirtiyor, teklifin gerici olduğu yolundaki eleştirileri kabul etmiyor ve yakın tarihimizde dönüm noktalarından birini teşkil eden bir ayrımı (saltanat-hilafet ayrımı) ilk kez dile getiriyordu. Hüseyin Avni Bey şöyle diyordu: "Arkadaşlarımızdan bazısı bu kürsüden birinci maddeden yedinci maddeye kadar padişah budur, sultan budur, dediler. Biz burada padişah, saltanat görmüyoruz. Şimdi size söylüyorum ki, kağnı arabaları ile giden millet saltanat istemiyor. Şimdi yalnız mukaddes tanıdığımız bir Hilafet makamı vardır. O makam bugün Türkiye'dedir. Bu haktan hiçbir zaman vazgeçmeyiz. Fakat İslamiyete, Türklüğe hıyanet etmiş bir adam bu makama yakışmaz. Bugün orasını boş, fakat mukaddes görüyoruz."[10]

Daha sonra söz alan Aydın mebusu Dr. Mazhar (Germen)

---

9 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 325-329. Sadeleştiren Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 236-238.

10 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 371-372. Mahmut Goloğlu, bu görüşmeler sırasında saltanat ve hilafet ayrımını ilk kez Aydın mebusu Dr. Mazhar (Germen) Bey'in dile getirdiğini söylüyorsa da, Mazhar Bey'in konuşması Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in konuşmasından sonradır. Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 241-242.

Bey, yasama ve yürütme yetkilerinin mecliste kalmasının doğru olacağını, Özel Komisyon'un bu güçleri ayırarak yetkisi dışına çıktığını ileri sürmüştür.[11]

Ardından Birinci Grup'tan Kırşehir mebusu Yahya Galip (Kargı) Bey teklifin aleyhinde, muhaliflerden Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri) lehinde birer konuşma yapmıştır. Daha sonra Birinci Grup'un ideologlarından İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey teorik yanı ağır basan bir konuşma ile teklifi eleştirmiştir. Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, kuvvetler ayrımının, uygulandığı ülkelerin hiçbirinde başarıya ulaşmadığından ve kısır kaldığından söz etmiş, solidarist korporatizmin ideologlarından Duguit'den bir aktarma yaparak, "hukuk ulemasından Duguit diyor ki, kuvvetler ayrımı tabiatta Hıristiyanlığın teslisi gibi hayal kabilindedir. Teslis nasıl mümkün olmayan bir hayal ise kanun alanında ve uygulamada kuvvetler ayrımı öyle mümkün olmayan hayal olmuştur" demiştir.[12] Mahmut Esat Bey, teklife yönelik eleştirilerini şöyle sürdürmüştür: "Bize tasarının teklif ettiği sistem şöyle bir parlamento sistemidir. Bu parti hükümeti esasına göre kurulan bir güç demektir. Kaynağı İngiliz Anayasası olup çoğunluk partisine dayanır. Bütün dünya, bugün, bundan yakınmaktadır. Parlamento sistemini bizde uygulamak, bugünkü durumumuz bakımından doğru değildir."[13] Mahmut Esat Bey, sözlerini bitirirken, görüşlerine destek sağlamak için güç politikasının teorisyeni Machievelli'ye de atıfta bulunmuş ve "Machiavelli diyor ki, milletlerin hakkını gaspetmek için, milletleri çiğnemek için onları bölünüz. Tefrikaya düşürünüz. Bendeniz diyorum ki efendiler, hürriyeti ve milletlerin hakimiyetini kurmak istiyorsak, kuvvetleri ayırmayalım. Bir-

11 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 372-375.

12 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 378.

13 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 379.

leştirelim ve bütün kuvveti, Türk Milletini temsil eden parlamentoya verelim."[14]

Halide Edip Adıvar, hatıralarında "başta Anayasa Profesörü Celaleddin Arif Bey olmak üzere, düşünceleri batıya açık olanlar bir yasama kurulu, bir yürütme kurulu yapmak ve başına bir başkan getirmek istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa önce buna itiraz etti. Bunu bir cumhuriyete benzetti. Bunun halkı ürkütmesinden korkuyordu" demektedir.[15]

Mahmut Goloğlu'nun da belirttiği gibi, "Mustafa Kemal Paşa bu sırada, kurduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu ile meclis çoğunluğunu elinde tutuyordu. Meclis Başkanlığı da eklenince meclise hakim bir durumu vardı. Ayrıca hükümetin de tabii başkanıydı. Başkomutandı ve bu yetki ile bütün devlet güçlerini geçici bir süre için de olsa, elinde toplamıştı. Böyle kritik bir zamanda, bu kadar hakim durumda iken, devlet güçlerinden bir kısmını, hem de bütün yürütme yetkilerini bir başkasına veremezdi."[16]

Nitekim, 1 Aralık 1921 tarihli toplantıda söz alan Mustafa Kemal Paşa teklifi ve kuvvetler ayrılığı ilkesini şiddetle eleştiren çok uzun bir konuşma yaptı.[17] Mustafa Kemal Paşa, kuvvetler ayrılığına ilişkin olarak şöyle diyordu: "Gerçekte, tabiatta,

---

14 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 381.

15 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Aktaran, Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 153. Burada, anayasa profesörü Celalettin Arif Bey'in Vekiller Heyeti'nin yetki ve görevlerine dair kanun tasarısını hazırlayan özel komisyonun başkanı olduğunu hatırlatmakta yarar var.

16 Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 247.

17 Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 423-443. Mustafa Kemal Paşa'nın, bu konuşması sırasında, Hüseyin Avni Bey'le girdiği şu polemik bir hayli ilginçtir:
Mustafa Kemal Paşa - Bir Heyet-i Vekile ki; irade-i milliyenin mümessili olacaktır, ispat edeceğim; onun eline salahiyet verdiğiniz zaman o istediğini yapacaktır ve haberiniz olmayacaktır. Sorarım size; Heyet-i Vekile sizin buradan dağılmanıza karar verirse ne yapacaksınız?
Hüseyin Avni Bey - Güleriz!

dünyada, kuvvetlerin bölünmesi diye birşey yoktur. Önemli olan idaredir. Hükümet, idareden daha az bağımsız ve daha az önemlidir.

Bütün ihtilallerde hükümet düşürülmüş, fakat idare devam etmiş, hükümet türlü şekiller almıştır. Bunu gözönünde tutan bilginler, asıl idare kuvvetini bağımsız tutacak olan 'stratum Administrative'i buldular. Tarihin gösterdiği üzere, ancak bu idare şekli insanlığın mutluluk ve gerçek güvenini sağlayabilecektir. İncelemelerine göre bu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti demektir."[18]

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması tamamlandıktan sonra yeterlilik önergesi verilmiş, bu önerge komisyon sözcüsüne

---

M.K. Paşa - Gülemezsiniz! İstanbul Meclis-i Mebusanı'na giden zatıaliniz o zaman da güleriz demediniz, ama o zaman bunu yapamadınız, kulaklarınızdan tutup kapıdan dışarı atmışlardı.

H.A. Bey - Yapanlar Saray kumandanı idi. Halbuki bizi tutanlar milli kuvvet ve milli kumandanlardır. Binaenaleyh kimse atamaz.

M.K. Paşa - İşte bunu o Saray ihdas etmiştir. Şimdi millet kumandanları var. *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 425.

18 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 436-437. Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 247. Mustafa Kemal Paşa, Bu konuşması sırasında, kuvvetler ayrılığı nazariyesini Jean Jacques Rousseau'ya atfederek, onu da şöyle eleştirmiştir: "Jean Jacques Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit hakikat olduğuna kail olduğum bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri, bir cinnettir. Merak ettim. Ahval-i hususiyesini tetkik ettim. Anladım ki, hakikaten bu adam mecnundur ve hal-i cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh, çok ve çok isnat ettiğimiz bu nazariye (meşrutiyet nazariyesi) böyle bir dimağın mahsulüdür". *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 440. Mete Tunçay, 1978'de yayınlanan bir incelemesinde Mustafa Kemal Paşa'nın bu yorumu üzerinde durarak, Paşa'nın kuvvetler ayrımı ilkesini Rousseau'ya maletmesinin hatalı olduğuna dikkat çekmiş ve Rousseau'nun kuvvetler birliğini savunduğunu, kuvvetler ayrımı fikrinin ise Montesquie'dan geldiğini belirtmiştir (Mete Tunçay, "Atatürk'e nasıl bakmak", *Toplum ve Bilim*, Kış 1978, Sayı 4, s. 91. Tunçay'ın bu saptaması ilginç bir biçimde polemik konusu yapılmış, Tunçay eleştirileri aynı derginin Bahar-Yaz 1980 tarihli 9-10. sayısına yazdığı "Atatürk konusunda yanıtlara yanıt" başlıklı yazıda cevaplandırmıştır. Tunçay 1991'de yaptığı bir söyleşide bu konuya yeniden değinmiştir. Bkz. Mete Tunçay, "Türkiye'de tek parti dönemi", *İhtisat Dergisi*, Ocak-Şubat 1992, Sayı 322-323, s. 59-68).

bile söz verilmeden oylanarak kabul edilmiştir.[19] Ardından, Mersin mebusu Salahattin ve Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in, teklifi yeniden görüşmek üzere komisyona geri çektiklerini açıklamalarına rağmen, teklifin reddedilmesini talep eden 30 imzalı önerge oya konmuş, ancak Mecliste çoğunluk sağlanamadığı için bu önergeden de sonuç alınamamıştır.[20]

3 Aralık 1921 tarihli toplantıda, bu kez Salahattin Bey'in kanun teklifinin komisyona iade edilmesini isteyen önergesi oylanarak kabul edilmiştir. Hemen ardından Mustafa Kemal Paşa, 35 imzalı bir önerge vererek, kanun teklifinin Özel Komisyon'un yanısıra, Anayasa Komisyonu'nca da görüşülmesini istemiş ve bu önerge kabul edilmiştir.[21]

Komisyonların Heyet-i Vekile Kanunu üzerindeki yeni çalışmaları sürerken, 29 Nisan 1922'de Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, vekil seçiminde aday gösterilmesi yönteminin yürürlükten kaldırılmasını isteyen şu önergeyi vermiştir: "Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini sınırlayacak kanunların hukuki yeri yoktur. Aday gösterilmesine gerek yoktur. Hemen, doğrudan doğruya seçim yapılmasını teklif ederim."[22] Bu teklif de Heyet-i Vekile Kanunu'yla ilgili diğer tüm teklifler gibi ilgili komisyona gönderilmiştir.

1921 Mayısı ile 1922 Temmuzu arasında geçen bir yılı aşkın süre içinde Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının tespitine yönelik bütün çalışmalar bundan ibarettir. Görüldüğü gibi, özel komisyonda ağırlıklı olarak yer alan muhalif me-

---

19 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 443.

20 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 444. Oylamada 106 mebus teklifin reddi, 4 mebus kabulü yönünde oy kullanmış, 2 mebus çekimser kalmıştır. Buna göre çoğunluk sağlanamadığı halde, Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, bir gazete makalesinde kanunun 104 oyla reddedildiğini yazmıştır. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, bu makaleyi, 5 Aralık 1921'de Meclis'te gündeme getirerek, basında bu tür yanlışlıklara izin verilmemesini istemiştir.

21 *TBMM ZC*, Cilt 15, s. 4-5.

22 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 444.

buslar, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarını tanımlayan bir kanunu meclisten geçirmeye çalışmışlardır. Hazırladıkları teklifle kuvvetler ayrımı ilkesinden hareketle yasama ve yürütmeyi birbirinden ayırma girişiminde bulunmuşlardır.

Ancak bu girişim iktidardaki Birinci Grup'un oylarıyla engellenmiştir.

Meclis egemenliğiyle ilgili tartışmalara örnekler

Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarını belirleyecek özel kanunun yapılamaması, Heyet-i Vekile'nin bazı uygulamaları karşısında, iktidar yanlısı ve muhalif mebusları sık sık karşı karşıya getirmiştir. Bu alt bölümde bu tür tartışmalara bazı tipik örnekler verilmektedir.

Londra Konferansı'na gönderilecek heyet sorunu

Tartışmaların kökenini göstermesi açısından, öncelikle, henüz A-RMH Grubu kurulmadan önce, 1921 Ocak ayının sonlarında gündeme gelen Londra Konferansı'na gönderilecek delegelerin seçimi konusunda yapılan tartışma üzerinde durmak yararlı olacaktır.

27 Ocak 1921'de, İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çeken Sadrazam Tevfik Paşa, İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı Hükümeti'nden, Londra'da toplanacak konferans için, delege istediğini ve bu delegeler arasında Ankara temsilcisinin de bulunmasını şart koştuğunu bildirmiş, buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin milli iradeye dayanarak Türkiye'nin kaderine el koyan tek meşru güç olduğunu vurgulayarak, davetin doğrudan TBMM'ne yapılması ge-

rektiğini bildirmiştir.[23] Bu cevabın ardından karşılıklı telgraf trafiği hızlanmış, durum, 29 Ocak 1921'de, BMM'ne bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu tarihte yapılan toplantıda, mebuslara, karşılıklı çekilen telgraflar hakkında bilgi vermiştir.[24] 30 Ocak 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya, 20 Ocak 1921'de kabul edilen Anayasa metnini göndermiş ve kendisine, hiç kimsenin meclisin koyduğu esaslar dışında hiçbir meseleyi halletmeye yetkili olmadığını belirterek "Meclis Riyaseti ile başlayan haberleşmenin izlenmesini Heyet-i Vekile'ye bıraktığını" bildirmiştir.[25]

Aynı gün, Heyet-i Vekile Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa da İstanbul'daki Tevfik Paşa'ya "Londra Konferansı'na katılacak Türkiye Delegeler Kurulu'nun sadece TBMM hükümetince seçilip gönderileceğini bildirmiştir."[26] Meclis'in bilgisi dışında meydana gelen bu haberleşme ve alınan karardan sonra, Mustafa Kemal Paşa, 31 Ocak 1921'de Meclis'e gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'la haberleşmeyi, Heyet-i Vekile'ye devrettiğini açıklaması üzerine, başta Hüseyin Avni (Ulaş) Bey olmak üzere muhalif mebuslar, Meclis'in bu konuda tek yetkili makam olduğunu belirterek, Heyet-i Vekile'nin meclise haber vermeden İstanbul'la haberleşmesini şiddetle eleştirmiştir. Bu duruma karşı çıkan 15 mebus Başkanlık Divanına şu önergeyi vermiştir: "Hükümet etme hakkı Yüksek Meclis'in genel kuruluna ait ise de ayrıntılarla uğraşmak imkansızlığı düşünülerek, her idare kolunun başında kendi üyelerinden, niteliği ve yetkisi açıkca gösterilmek ve yoruma elverişli olmamak üzere vekil adıyla birisinin bulundurulması şekli kabul edilmiş olduğuna göre,

---

23 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 554-556. *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 411.

24 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 410-415.

25 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 21.

26 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s. 568.

Heyet-i Vekile, ayrıntılarla ilgili meseleleri düşünmek ve gereğini yapmak yetkisine sahipse de, devlet ve milletin hayati varlığı ile ilgili hallerin kimseye danışılmadan kendi başına idareye çalışılması Yüksek Meclis'in yürütme gücüne sahip olması haliyle bağdaştırılamayacağından ve büyük meselelerin tek başına halli sorumluluğunun Heyet-i Vekile'ye yükletilmesi de uygun görülemeyeceğinden, Londra'ya bir delegeler kurulu gönderilmesi hakkında İstanbul'la yapılan haberleşmelerin sonradan genel kurulun onayına sunulmak üzere, önce özel olarak kurulacak bir komisyonda görüşülmesini kurtuluşumuz için çok yararlı gördüğümüzden, bunun karara bağlanarak Heyet-i Vekile'ye duyurulmasını teklif ederiz."[27]

Toplantıyı yöneten İkinci Reis Celalettin Arif Bey, konuyla ilgili bir önerge olduğunu belirtince, Mustafa Kemal Paşa, Meclis ile Heyet-i Vekile'nin birlik içinde olduğunu göstermek gerektiğini öne sürerek, önergenin okunup açıklanmasının doğru olmayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine, önergede imzası bulunan mebuslarla iktidarı destekleyen mebuslar arasında sert bir tartışma başlamıştır. Hüseyin Avni Bey, bu konuda şunları söylemiştir: "Birinci maddeyi açtığınız zaman: Hakim doğrudan doğruya Millet Meclisi değil mi efendim? Kendi içinden ayırdığı bir kaç arkadaşına böyle vasi yetkiler vermiş değildir. Hisse mağlup olmayalım, çünkü kanun mutlak olarak demiştir ki: Hükümet, Büyük Millet Meclisi hükümetidir. Heyet-i Vekile'yi ayırmıştır. Fakat, onların yetkilerini tespit etmemiştir. Bu nedenle hak kendisinde tecelli etmiştir ve o hakkı kendisi doğrudan doğruya kullanır ve verdiği izin dairesinde onlar da hükümet işlerini yürütür demektir."[28]

Önerge sahiplerinden Amasya mebusu Mehmet Ragıp

---

27 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 26-27. Sadeleştiren Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 103.

28 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 23.

(Topala) Bey de henüz okunmamış olan önergelerinde "bu gibi önemli siyasi meselelerden önce Meclis haberdar edilsin. Meclis yasama ve yürütme yetkilerinin sahibidir, Meclis de bilmelidir" denildiğini açıklamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa önergeyi imzalayanlar arasında "hafiye" olduğunu ileri sürmüş ve bu tartışmalardan sonra artık önergenin okunup okunmamasının hiçbir önemi kalmadığını da söylemiştir.[29] Sonuçta yukarıda metni verilen önerge okunmuştur.[30]

Tartışma, önergenin okunmasından sonra da sürmüştür. Önergeyi imzalayanlardan Hüseyin Avni Bey "kesinlikle bir yanlış anlama olmuştur. Bizim hükümete itimadımız vardır. Tam bir itimadımız vardır. Yalnız biz yetkilerimizi kullanmak üzere hükümetten, kendi şahsıma diyorum, rica etmiştik ki, her türlü haberleşmeden biz de haberdar olalım. Hükümet bunu yaptıktan sonra söylüyor. Böyle hayati bir meselede, yaptıktan sonra söyleyeceğine, yapmazdan önce söylesin diyoruz. Bunda ayrılık anlamına gelen, hafiyelik anlamına gelen ne var? Sonra, bunda hükümete muhalefet için ne var? Buraya herkes kutsal bir emel ile gelmiş. Başka gaye yoktur," demiştir. Bu açıklama üzerine Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz) Bey, Hüseyin Avni Bey'e "maksadın hükümete geçmektir. Valilik alamadığın için yapıyorsun" şeklinde sataşınca, Hüseyin Avni Bey "vali olmak, hükümete geçmek Büyük Millet Meclisi üyeliğinden büyük değildir. Mebusluk vekillikten daha büyüktür. Vali olmak tenezzüldür. Efendiler, bu söz kendi mevkiini bilmeyen, takdir etmeyen adamın ağzından çıkmıştır; mebusluk çok yüksektir" diyerek bu sataşmayı karşılamıştır.[31]

Bu arada, hafiye suçlaması da tepki çekmekte gecikmemiş,

---

29 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 23.

30 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 26-27.

31 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 30.

Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı bir hayli kızdıran aşağıdaki önergeyi vermiştir: "Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında hükümetçe bilinen bazı hafiyeler bulunduğu Yüksek Başkanlıkca bildirildiğine göre hafiyelikle suçlanmış kişilerin tespiti ve haklarında derhal Meclis'ce kanuni kovuşturma yapılmasını; ve fakat Meclis'in saygıdeğer kişiliğine ve vazifesine bu mahiyetle karışılmasının, sataşılmasının veya tehditin ortadan kaldırılmasını ve Meclis'te görüşlerin açıklanmasındaki serbestliğin kayıt altına alınmamasını arz ve teklif ederim."[32] Bu teklif, Mustafa Kemal Paşa'yı oldukça kızdırmış ve Salahattin Bey'e ağır suçlamalar yöneltmiştir. Salahattin Bey de bu suçlamalara cevap vermiştir.[33]

---

32 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 30-31. Mustafa Kemal Paşa'nın hafiyelikle suçladığı kişi Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası mensubu Tokat mebusu Nazım (Resmor) Bey'dir. Nitekim, 1 Şubat 1921'deki gizli toplantıda Ankara İstiklal Mahkemesi'nin talebi doğrultusunda Nazım Bey'in dokunulmazlığının kaldırılması konusu gündeme gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa, bir gün önceki Meclis'te hafiye olduğu yolundaki açıklamasını bu konuyla bağlantılandırmıştır. (*TBMM GCZ*, Cilt 1, s.356). Nazım Bey, 9 Mayıs 1921'de Ankara İstiklal Mahkemesi'nce hükümeti devirmeye kalkışmak suçundan 15 yıl hapse mahkum edilmiş ve 12 Mayıs 1921'de mebusluktan düşürülmüştür (*TBMM ZC*, Cilt 10, s. 285-286). 29 Eylül 1921'de Heyet-i Vekile, meclise bir kanun tasarısı sunarak Nazım Bey ve arkadaşlarının cezalarının kalan süresinin affedilmesini istemiş ve tasarı 155 sayılı kanun olarak kabul edilince Nazım Bey ve arkadaşları serbest bırakılmıştır. (*TBMM ZC*, Cilt 13, s. 52)

33 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 31-32. Mahmut Goloğlu, önerge üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın Salahattin Bey'e yöneltiği suçlamanın arkasında yatanları şöyle anlatmaktadır: "Bu önerge Mustafa Kemal Paşa'yı çok sinirlendirdi. Önergeyi veren Mersin mebusu Salahattin Bey'e çok ağır bir şekilde hücum ederek 'Salahattin Bey zaten bu Meclisi bile gereksiz buluyordu. Çünkü Meclis'e gelirken, milletin içine girerken İngiliz Elçiliği'nden geçip İngiliz torpidosuna binmişti. İlk yaptığı şey de, milli ve vatani göreviyle uğraşmakta olan bir arkadaşını yerinden oynatmak ve yerine geçmek olmuştur' dedi. Bilmeyenlerin üzerinde çok kötü etkiler yapabilecek olan bu sözlerin aslı şu idi. Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümetinden aldığı ordu komutanlığı ile Anadolu'ya gelirken Albay Refet Bey'i de, Sivas'taki 3. kolordunun komutanı olarak beraberinde getirmişti. İstanbul'la arası açılıp komutanlıktan azledilince ve tüm anlamıyla askerlik mesleğinden istifa edip ayrılınca Sivas'taki 3. kolordu komutanlığına da, Refet Bey'in yerine, Albay

Daha sonra toplantıda bulunan 134 mebusun tümü, güvenoyu isteyen Heyet-i Vekile'ye güven belirtilmiştir. Güvenoyu aldıktan sonra söz alan Fevzi (Çakmak) Paşa "Yüksek Kurulunuzun güvenoyuna teşekkür ederim. Yüksek Kurulunuzun düşüncelerine göre hareket edeceğiz ve en önemli meseleleri Yüksek Kurulunuza sunacağım" demiş ve konu kapanmıştır.[34] Fevzi Paşa, konuyla ilgili haberleşme ve gelişmeler hakkında, Meclis'e gizli toplantılarda bilgi vermiştir. 4 Şubat 1921'deki gizli toplantıda Heyet-i Vekile'nin seçtiği delegeler kurulu hakkında görüşme yapılmıştır.[35] 5 Şubat

---

Salahattin Bey gönderilmişti. Hükümet emriyle gönderildiği için de bir İngiliz torpidosu ile gelmiş olmasına rağmen millici idi. Nitekim, Sivas'a gidince Refet Bey ile görüşüp anlaşmış ve bu anlaşma gereğince Kolordu Komutanlığını devralmış, Refet Bey de, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, Salahattin Bey'in kendisi gibi millici olduğunu ve bu sebeple Kolordu Komutanlığını teslim ettiğini bildirmişti. Bundan sonra, Salahattin Bey, hiç ayrılmaksızın Mustafa Kemal Paşa'nın yolundan gitmiş, Sivas Kongresinin yapılmasını sağlamıştı. En zor zamanlarda bile öteki komutanlar İstanbul'u tanımak isterlerken, Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılmamıştı. Ne var ki, Salahattin Bey, düşüncelerini olduğu gibi söyleyen bir insandı ve mesela Mustafa Kemal Paşa'nın kuracağı meclise 'Kurucu Meclis' adının verilmesine taraftar olmamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerindeki gerçekler bunlardı. Ve Mersin mebusu Salahattin Bey, bu ağır hücumu çok serinkanlılıkla karşıladı: Salahattin Bey - Evet İngiliz torpidosu ile geldim. Ben İngiliz Elçiliğinin hazırladığı bir torpido ile Samsun'a geldim. Beni Harbiye Nezareti, o zaman Hükümet ile Ankara arasındaki uçurumu kaldırmak, uygun ve ılımlı bir şekilde bu milli meseleyi halletmek için gönderdi. Paşa Hazretleri bunu bilmez değillerdir. Fakat kişiliğime leke sürmek istiyorlarsa serbesttirler. Beni bu meclise katan da kendileridir. Mebusluğum istendiği zaman, işim çok dedim. Söz söylemek isteyen herkes lekelenecekse Meclis'te oturmayalım. Burası milletin evi ise serbest olalım. Bu ayıptır. Bu haller nedir anlamıyorum. Kim bir sual sorsa damga vuruluyor, üzerine çamur atmak için tertip yapılıyor. Tanrıdan korkalım, Tanrıdan. Heyet-i Temsiliye için nasıl çalıştığımı bellidir. Dört livanın mebusları bunu çok iyi bilirler. Neden şimdi suçlanıyorum. Anladığım hususlar olursa elbette tereddüt ve şüphe ederim. Benim düşünce organım var, işleyecektir. Burası Yüksek Meclis'tir, bir kişinin evi değildir, hepimizin evidir. Hepimizin evi olduğuna göre şerefimize, haysiyetimize ilişmeyelim. Bunu red ederim". Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 104-105.

34 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 32.

35 *TBMM GCZ*, Cilt 1., s. 366-379.

1921'deki gizli toplantıda, gönderilecek heyetin Meclis'ce mi yoksa Heyet-i Vekile'ce mi seçileceği meselesi tartışılmış, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, önceki görüşünde ısrar ederek, heyeti Meclis'in seçmesini isterken, Fevzi (Çakmak) Paşa, Heyet-i Vekile'nin isimleri bildireceğini, Meclis'in ise gösterilen kişilere izin vermek ya da vermemekte serbest olduğunu açıklamıştır.[36] Bu, önceki tartışmaları dengeleyici bir ara çözüm olarak ortaya çıkarken, Mustafa Kemal Paşa, delege kurulu seçmenin ve delegeler kuruluna görev vermenin tamamen Heyet-i Vekile'nin görevi olduğunu savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, sözlerinin devamında delegeler kuruluna verilen talimatın Meclis'in önüne geleceğini, Meclis'in hak ve yetkilerini, bunu onaylayarak ya da reddederek o zaman kullanacağını söylemiştir.[37] Daha sonra Heyet-i Vekile'nin delegeler kurulu için belirlediği mebuslara Meclis'ce izin verilmesi konusu oylanmış, Meclis kendisine sunulan listede yer alan mebuslara - Bolu mebusu Yusuf İzzet Paşa dışında- izin vermiştir.[38] Aynı gün yapılan açık toplantıda Heyet-i Vekile kendisine izin verilmeyen Yusuf İzzet Paşa'nın yerine, Adana mebusu Zekai (Apaydın) Bey'in delegeler kuruluna seçtiğini bildirmiş ve bu mebusa da izin verilmiştir.[39] 12 Şubat 1921'deki gizli toplantıda da Londra Konferansı'na katılmak üzere seçilen delegeler kuruluna verilen talimat görüşülmüştür.[40]

Bu tartışma, Meclis'in tam hakim olmasını isteyen mebuslarla, Heyet-i Vekile üyelerini ve Heyet-i Vekile'yi destekleyen mebusları açıkca karşı karşıya getirmiştir. Sonuçta Meclis denetimi isteyen mebusların baskısı sonuç vermiş ve

---

36 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 382-383.

37 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 383-384.

38 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 385-386.

39 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 101.

40 *TBMM GCZ*, Cilt 1, s. 418-421

Heyet-i Vekile, gelişmeleri sürekli Meclis'in önüne getirmek zorunda kalmıştır. Delegeler kurulu oluşturulurken de son sözü söyleme hakkı yine Meclis'in olmuştur. Bununla birlikte, Mahmut Goloğlu'nun da belirttiği gibi, bundan sonraki olaylar, bu görüşmelerin etkilerinin oldukça derin izler bıraktığını, Meclis-Hükümet ilişkileri üzerinde başlayıp kişilikleri yıpratmaya kadar varan bu sert ve kırıcı tartışmanın Meclis'te doğacak muhalefetin kaynaklarından biri olduğunu göstermiştir.[41]

Diplomat tayini sorunu

1 Aralık 1921'de Heyet-i Vekile'nin meclisin bilgisi dışında yaptığı bir diplomat tayini, benzer tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Bu tarihte, İstanbul mebusu Ahmet Muhtar Bey'in Tiflis temsilciliğine tayin edildiğini belirten ve meclisten bu mebusun izinli sayılmasını isteyen Heyet-i Vekile tezkeresi mecliste okunmuştur. Tezkere okunur okunmaz söz alan Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey, diplomat tayini yetkisinin meclise ait olduğunu, dolayısıyla Ahmet Muhtar Bey'e sadece izin vermekle yetinilemeyeceği, meclisin onun temsilciliğini onaylaması gerektiğini söylemiştir. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de, Heyet-i Vekile'nin meclisin onayını almadan böyle bir tayin yapma yetkisi olmadığını savunmuştur. Bunun üzerine, oylamaya gidilerek Ahmet Muhtar Bey'in temsilci olması Meclis'e onaylatılmak zorunda kalınmıştır.[42]

---

41 Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 106.

42 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 12-15.

Olağanüstü Savaş Komisyonu kurma girişimi

1921 Aralığı'nda gündeme gelen olağanüstü yetkili bir savaş komisyonu kurma girişimi de muhaliflerin yetkilerin kullanılış biçimi konusunda ne kadar duyarlı olduklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. 14 Aralık 1921 tarihli bir gizli toplantıda, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, Sakarya Savaşı'ndan sonraki askeri durum hakkında açıklamalarda bulunmuş, yapılan görüşme sonucunda ordunun durumunu incelemek üzere bir özel komisyonun kurulması gündeme gelmiştir.[43]

Hariciye Komisyonu'nca hazırlanan Olağanüstü Savaş Komisyonu kurulmasına dair teklif 27 Aralık 1921 tarihli gizli oturumda tartışılmaya başlamıştır. Teklifin ikinci maddesine göre, bu komisyon, Milli Savunma, Dışişleri, İçişleri, Bayındırlık, Sağlık, Maliye ve İktisat komisyonlarından gösterilecek adaylar arasından, meclisce üç ayda bir yeniden seçilen 15 üyeden oluşacak, Meclis Başkam komisyonun da başkanı olacaktı. Başkumandanlık Kanunu'yla Başkumandan'a verilen yetkiler de bu komisyon tarafından kullanılacaktı. 6. maddeye göre, komisyonla vekiller arasında bir anlaşmazlık çıkması halinde, sorunu Meclis çözecekti.[44] Kısaca, teklif meclis yetkilerini kullanma hakkına sahip yeni bir organ yaratılmasını öngörüyordu. Bu durum, muhaliflerin tepkisini çekmiş ve bu durum bir diktatörlük kurulması olarak nitelendirilmiştir.

Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey, teklifin meclis egemenliği ilkesiyle bağdaşmadığını, 1921 Anayasası'nın Meclis'e verdiği bütün hukuk ve yetkileri yok ettiğini belirtmiş,

---

43 Bu görüşme için bkz. *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 486,509.

44 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 552.

Mustafa Kemal Paşa'nın komisyon başkanı olmasına da karşı çıkmıştır. Yusuf Ziya Bey, bu itirazını dile getirirken Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Grup'a başkanlık yapmasını da şu şekilde eleştirmiştir: "Paşa Hazretleri'nin her komisyona, her yapılan şeye başkan gösterilmesi doğru değildir. Reis Paşa, bu Yüksek Meclis'in başkanıdır. Başkumandan ya da Heyet-i Vekile'nin doğal başkanı olabilir. Fakat oluşturulan bir komisyon, kurulan bir grubun başkanı olamaz. Paşa Hazretleri bu Yüksek Meclis'in Başkanı olmak dolayısıyla hepimizin başkanıdır. Hepimiz kendilerine bağlı iken, ayrı özel bir grup toplamak ve aynı hisle bağlı olanları dışarıda bırakıp o gruba başkan olmak, bunlar yapılmazdan evvel düşünülecek şeylerdir. Bu kalplerde bir iz bırakır, bunlar hissiyat meselesidir."[45]

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de Olağanüstü Savaş Komisyonu hakkındaki görüşlerini 3 Ocak 1922 tarihli gizli toplantıda dile getirmiştir. Hüseyin Avni Bey'e göre meclisin yetkilerini sınırlayan, Heyet-i Vekile'nin sorumluluğunu ortadan kaldıran bu kanun teklifi reddedilmeliydi. Hüseyin Avni Bey şöyle diyordu: "Daha biz kendimizin hareket hattını belirlemedik. Vekiller görevlerini yapmadı mı? On kişi daha ayıracağız; bu diktatörlüktür efendiler, başka bir şey değildir. Bütün milletler gibi biz de medeni bir hükümet kurmaya çalışalım, böyle şeylerden vazgeçelim."[46]

Teklif üzerindeki tartışmalar izleyen günlerde de sürmüş, 9 Ocak 1922'de Meclis, teklifin ilk maddesini iptal etmiş, konuyla ilgili önergeler Anayasa Komisyonu'na gönderilerek, Olağanüstü Savaş Komisyonu kurma girişimi engellenmiştir.[47]

---

45 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 553-554.

46 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 578-579.

47 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 613.

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'ten bazı kanunlara ilişkin talepleri

6 Mart 1922'de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, bir gizli toplantıda Meclis'e askeri durum hakkında bilgi verdikten sonra konuyla ilgili görüşme açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa konuşması sırasında Meclis'ten bazı taleplerde de bulunmuştur. Paşa, şöyle konuşmuştur: "Gerek iç cepheyi tutmakta ve gerek iç cephenin dayandığı ordu cephesinin kuvveti ve maneviyetini korumada önlem alıcı olan Büyük Heyetinizdir. Böyle olmakla beraber, düşmanlarımız beynimizde oluşan en ufak bir söz anlaşmazlığından bile yararlanmak çarelerini araştırmaktadırlar. Belki bir ay belki daha fazla, herhalde muhtemel ve beklenilen savaş harekatının gelişeceği süre boyunca cephede bulunacağımdan arkadaşlarımdan uzak kalacağım. Bu süre boyunca özellikle orduda subayların ve kumandanların his ve fikirleri üzerinde ve herhangi bir açıdan ümitsizliğe yol açacak açık tartışmalardan mümkün olduğunca kaçınılmasını Yüksek Heyetinizden özellikle rica edeceğim."[48]

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının devamında ait olduğu komisyonlardan çıkıp, kendisi yokken Meclis'te görüşülecek olan askeriyeyi ilgilendiren bazı kanun teklifleri hakkındaki görüşlerini aktarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, ayrıca, Meclis'ten, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları hakkındaki kanun teklifinin görüşülmesinin ertelenmesini de istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu konuda şunları söylemiştir: "Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları hakkında bir kanun vardır. Bendenizce, Yüksek Heyet'in değerli bir eseri olarak meydana çıkmış bir kanun teklifidir. Ancak, bunun bu zamanda tartışılması, muhtemelen bazı vekillerin çekilmesi vs ile sonuçlanacaktır.

48 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 8.

Eğer mümkün ise bunun da savaş sonuna kadar geçmesi muhtemel olan süre kadar ertelenmesini rica ederim. Yani, bugüne kadar nasıl gitti ise bir ay, birbuçuk, iki ay için o kadar önem taşımamaktadır. Aslında kıymetli bir eserdir. Tabii ki kıymetli ve gereklidir ve çıkacaktır efendiler."[49]

Bu konuşma üzerine, Meclis başkanlığına, Mustafa Kemal Paşa'nın işaret ettiği kanun tekliflerinin, üzerinde hiçbir tartışma yapılmadan, görüşülmesinin ertelenmesini isteyen önergeler verilmiş ve oturumu yöneten Meclis İkinci Reisi Rauf (Orbay) Bey öncelikle bunların oylanacağını bildirmiştir. Bu girişim karşısında Hüseyin Avni Bey, usul hakkında söz alarak, bu tür bir uygulamaya gidilmesine şöyle karşı çıkmıştır: "Paşa Hazretleri'nin beyanatı üzerine ve onu desteklemek üzere verilen önergeler üzerine bazı görüş ve düşüncelerin beraklaşması gereği vardır. Öyle, uluorta, basma kalıp gibi Meclis herşeyi kabul eder gibi bir zihniyet oluşmasın. Bu konuda Paşa Hazretleri'ne karşı bizim de millet adına, vatan adına, memleket adına söyleyeceklerimiz vardır. Herşeyden önce, bize söz verilmesini rica ederim."[50]

Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey de, Hüseyin Avni Bey'i desteklemiştir: "Başkumandan Paşa Hazretleri burada, beyanatı sırasında, bazı kanunlardan bahsederek görüşülmelerinin ertelenmesini dilediler. Bazı meselelerin görüşülmesinin ertelenmesi hakkındaki bu dilek, Yüksek Meclis'de belirecek bir kararla gerçekleşecektir. Yüksek Meclisiniz henüz bu kararı vermemiştir. Arkadaşlarımızın söz söylemeleri gerekir.[51]

Bu karşı çıkışlar karşısında yeniden söz alan Mustafa Kemal Paşa, önce, kendisinin askeri durumla ilgili açıklamaları

---

49 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 11.

50 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 12.

51 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 13.

hakkında görüş belirtmek isteyen mebusları elbette dinlemek gerektiğini söylemiş, ardından bazı meselelerin ise görüşme yapılmadan ertelenmesi ya da reddedilmesi talep ettiğini, dolayısıyla öncelikle görüşme yapılıp yapılmaması konusunda bir karar alınması gerektiğini öne sürmüştür.

Bunun üzerine Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey çok sert bir konuşma yapmıştır: "Yüksek Meclis görüşme ve tartışma makamıdır, onay makamı değildir. Buradan millete emrolunmaz. Millet, buradan isteklerini beyan eder. Böyle şeyler görüşme yapılmaksızın geçerse, Meclis orta yerden kaldırılmalıdır. Böyle tartışma ve görüşme yapılmadan kabul etmek doğru değildir. O zaman Meclis yok demektir. Meclisin şahsına hürmet edilmelidir. Hiç şüphesiz hepimiz milletin menfaatine hizmet ediyoruz. Görüş ayrılığı olabilir aramızda. Anlaşalım ve tabii anlaşacağız."[52]

Mustafa Kemal Paşa tekrar kürsüye gelerek şöyle konuşmuştur: "Vuku bulmuş olan tekliflerimle bu makamdan, bu kürsüden hiçbir vakit, emir manası anlaşılmamalıdır. Eğer böyle olsaydı, bunun görüşülmesi veya görüşülmemesi hakkında genel oyunuza başvurmaya gerek bırakılmamış olurdu."[53]

Mustafa Kemal Paşa'nın açıklaması üzerine açılan görüşmede ilk sözü Hüseyin Avni (Ulaş) Bey almış ve şöyle konuşmuştur: "Yegane kutsal tanıdığımız gaye etrafında tek kalp olarak, bir kitle halinde daima gidersek başarıya ulaşırız. Bundan biraz saparsak söneriz. Böyle bir kimse içimizde kesinlikle düşünülemez. Paşa Hazretleri'ni Meclis adına gönderiyoruz. Onu temsil ediyor. Askerin kalbine o ruhu veriyor, başarılarını yerden göğe kadar dileriz, çünkü kendi başarımızdır. Burada kim ki kendisini üyelerin üzerinde daha

---

52 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 13.

53 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 14.

yüksek, daha vatanperverdir derse ben onu vatan hainliği sayarım. Paşa Hazretleri'ni severiz, fakat emrimize uymakla severiz, aksi takdirde parçalarız. O da iftihar etsin. Geldi bize bir halk gibi çalıştı. İnşallah son zaferini de buradan alkışlayacağız."[54]

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın görüşülmesinin ertelenmesini istediği askeri konularla ilgili kanun teklifleri ile Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarına ait kanun teklifinin görüşülmesinin ertelenmesi kararlaştırılmıştır.[55]

Meclis Reisi'ne yetki devri sorunu

10 Nisan 1922'de Divan-ı Temyiz-i Askeri Kanunu Meclis'te görüşülürken muhalif mebuslar Meclis yetkilerinin kullanılış biçiminde, hakimiyet-i milliyeden taviz vermeyen katı tutumlarını bir kez daha ortaya koymuştur. Kanun tasarısının 2. maddesinde oluşturulacak "divanın başkan ve üyeleri Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden seçilir veya milli irade (irade-i milliye) ile tayin olunurlar" denilmekteydi.[56]

Maddenin okunması üzerine Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, söz konusu milli irade kavramıyla, TBMM'nin onayının mı kastedilmekte olduğunu sormuştur. Adliye Vekili Refik Şevket (İnce) Bey burada Meclis'ten alınacak bir kararın söz konusu olmadığını belirterek, maddesinin anlamını şöyle açıklamıştır: "Mevcut ve üç seneden beri teamül olmuş yöntem vardır. Bir meselenin ait olduğu vekaletin ve Heyet-i Vekile Reisi'nin ve Büyük Millet Meclisi Reisi'nin katılımıyla alınan üç imzalı kararlar milli iradedirler. Şimdiye kadar yapılan teamül budur." Adliye Vekili'nin bu yorumuna karşılık, Adliye Komisyonu

---

54 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 19-20.

55 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 22-27.

56 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 101.

Raportörü Biga mebusu Hamit (Karaosmanoğlu) Bey tamamen farklı bir açıklama getirmiştir. Hamit Bey, kanun tasarısı komisyonda görüşülürken Adliye Vekili'nin hazır bulunmadığını söylemiş ve "milli iradenin kullanılması Meclis'e aittir. Encümen bu şekilde kullanılmak üzere bu kaydı koymuştur" demiştir.

Adliye Vekili kendi yorumunun doğru olduğunda ısrar edince, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey kendisine yeniden müdahale etmiş ve şu soruyu sormuştur: "Tabiî başkan sıfatıyla Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'ndan geçmesine milli irade diyorsunuz değil mi?" Adliye Vekili'nin bu soruya evet cevabı vermesi üzerine Hüseyin Avni Bey, böyle bir yorumun millet iradesi değil ancak şahıs iradesi anlamına gelebileceğini şu şekilde dile getirmiştir: "TBMM'nin manevi şahsiyetine milli irade derler. O da çoğunluğun iradesine dayanır. Çoğunluğun iradesine dayanmayan iradeler, milli irade değil, şahsi iradedir. Reis'in görevi, Anayasa'da diyor ki: Meclis kararlarını Meclis adına imza eder. Yoksa efendiler bağımsız olarak bir irade, bağımsız olarak bir makam sahibi, Meclis'ten başka hiçbir kimse yoktur. Lafzan da yoktur, manen de yoktur, hakikaten de yoktur, hiçbir veçhile de yoktur. Reis'in Meclis adına hareket edebilmesi için Yüksek Heyet'in kararına dayanmalı, onların oyları toplanmalı. O zaman, onların oylarını tebliğe memur olunmuş olur. Yoksa, Meclis Genel Kurulu adına burada bir şahsı kabul edecek bir fert yoktur. Anadolu öyle kimseyi kabul edemez."

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in meclis üstünlüğü ilkesini vurgulayan bu görüşleri karşısında, Birinci Grup üyelerinden Çorum mebusu Haşim (Apaydın), Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) ve İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) beyler Anayasa'nın 9. maddesinin Meclis Reisi'ne böyle bir hak tanıdığını öne sürmüştür. Hüseyin Avni Bey, bu görüşler karşısında, Meclis Reisi'nin kendi başına Meclis adına hareket etmesi halinde,

Meclis'in bir heyula olacağını belirtmiş, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey de kendisine destek vermiştir.

Tekrar söz alan Adliye vekili Refik Şevket (İnce) Bey yeni bir tartışmaya meydan veren şu konuşmasını yapmıştır: "Soruyorum Hüseyin Avni Bey'e, bizzat kendi seçim bölgesinin valisi olan kişinin tayin ve seçimi hakkında buraya birşey gelmiş midir? Fakat hepimizin adına Erzurum'da görevi yürüten bir vali vardır. Değil mi efendim? Şimdi bu bir teamüldür ve bu ilgili kanun gereğince Heyet-i Vekile'nin kararı üzerine Meclis Reisi'nin onayıyla oluyor. Bu kadar taamülat iki seneden beri unutuldu mu? Bunu inkar etmek mümkün değildir."

Bu konuşma üzerine Hüseyin Avni Bey'le Adliye vekili arasında şu tartışma meydana gelmiştir:

Hüseyin Avni Bey - Teamül değil gasptır. Efendim, gasp.

Refik Şevket Bey - İki seneden beri bu gasp karşısında sustuğunuzdan dolayı sorumlusunuz, o halde.

Hüseyin Avni Bey - Hayır efendim, daima reddediyoruz. Ve hareketleriniz gayrimeşrudur. Bir gün sorarız ve bilgimiz yoktur.

Refik Şevket Bey - O halde kanun teklifi verin.

Hüseyin Avni Bey - Meclis isterse tefsir etsin, isterse etmesin, ben etmiyorum, etmiyorum. Zemin çıktı meydana. Ben kabul etmiyorum. Bu mesele halledilinceye kadar ben Meclis'i terk ediyorum.[57]

Bu tartışmalar üzerine verilen aradan sonra, kanun maddesi üzerindeki görüşmelere devam edilmiş, bu kez Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Hüseyin Avni Bey'in bir önceki oturumda ileri sürmüş olduğu görüşlere paralel görüşler savunmuştur.[58] Sonuçta maddenin komisyona geri gönderilmesi

57 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 101-104.

58 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 108-109.

kararlaştırılmış ve "divanın başkan ve üyeleri Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nce seçilir ve Heyet-i Vekile'ce tayin olunur" şeklindeki değişiklik önergesi de dikkate alınmıştır.[59]

20 Mayıs 1922'de komisyondan gelen madde aşağıdaki yeni şekliyle kabul edilmiştir, "divanın başkan ve üyeleri Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nce gösterilir ve Heyet-i Vekile'ce tayin olunur."[60]

Yetkilerin kullanılış biçiminde iktidar ve muhalefet yanlısı mebusların bakış açılarındaki farklılığı yansıtması bakımından önem taşıyan bu tartışma, böylece o an için sona ermiş, ancak bu konu iktidarla muhalefet arasındaki temel çekişme konularından biri olma özelliğini Meclis kapanana kadar sürdürmüştür.

Yeni bir barış teklifi ve yine meclis üstünlüğü

1922 Martı'nda İtilaf Devletleri'nden gelen yeni bir barış önerisini izleyen gelişmelerde, muhalifler, Meclis/Heyet-i Vekile ilişkisinde yasama organının üstünlüğüne verdikleri önemi bir kez daha vurgulamışlardır.

24 Mart 1922 tarihli gizli toplantıda söz alan Hüseyin Avni (Ulaş) Bey böyle bir konuda tek yetkili karar organının TBMM olduğunu belirterek şöyle konuşmuştur: "Hükümet bunun hakkında ne düşündü? Hükümetin düşüncesi belli, burada epeyce münakaşayı gerektirir. Ne zaman görüşmüş ve yanlış düşünmüştür ve belki de doğru düşünmüşlerdir. Hükmü Yüksek Meclis verecektir. Yüksek Meclis'in kanaat ve efkarı berraklaştıktan sonra Heyet-i Vekile'nin önceden verdiği karar zaten yok sayılır. Ne düşündülerse, düşündüler. Hakim,

---

59 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 112.

60 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 97.

Yüksek Meclis'tir. Şimdiki fikirleri bizce bir anlam taşımaz. Belki boş bir tartışmaya neden olur. Bizim arzumuz doğrultusunda yazacaklardır."[61]

Hariciye Vekaleti Vekili Mahmut Celal Bey de, Hüseyin Avni Bey'in görüşlerine katıldığını belirterek "Heyet-i Vekile'ce verilmiş bir karar yoktur ve olamaz" şeklinde konuşmuştur.[62]

Bir başka önde gelen muhalif Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey de "burası Devlet Şurası değildir. Yüksek Meclis'tir. Yürütme kuvveti sahibidir ve her şeye hakimdir. Onun için, Heyet-i Vekile de onun elinde bir memurdur" diyerek muhaliflerin (daha doğrusu kurulması artık iyice yaklaşan İkinci Grup'un) Meclis ile Heyet-i Vekile arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdiğine bir kez daha açıklık getirmiştir.[63]

Başkumandanlık Kanunu

Yetkilerin kullanılış biçimiyle ilgili en temel tartışma konularından biri de Başkumandanlık Kanunu'nun çizdiği hukuki çerçeve olmuştur. Cephelerde durumun kötüye gittiği bir dönemde Mustafa Kemal Paşa, Meclis yetkilerini kullanma hakkı gibi olağanüstü yetkilerle donatılarak başkumandanlığa getirilmiştir. Muhalif mebuslar, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığa getirilmesine karşı çıkmamışlar, hatta destek vermişlerdir. Buna karşılık, Kanun'la Başkumandan'a, kanun yürürlükte olduğu süre boyunca, Meclis yetkilerini kullanma hakkı verilmesini hiçbir zaman kabul etmemişler, başından beri buna karşı çıkmışlardır. Muhalif mebusların 1922

61 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 121.

62 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 122.

63 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 123.

Temmuzu'nda İkinci Grup adıyla örgütlü bir yapı içine girmelerinde de bu kanunun büyük rolü olmuştur.

Başkumandanlık Kanunu'nun kabulü

1921 Temmuz ve Ağustosu Kurtuluş Savaşı'nın en kritik dönemlerinden birini oluşturur. 10 Temmuz 1921'de Yunan Ordusu kesin sonuç almak amacıyla Bursa ve Uşak yörelerinden saldırıya geçmiş, 25 Temmuz'a kadar aralıksız 15 gün süren çarpışmalar sonucunda Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Savaş tarihinde "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri" olarak bilinen bu savaşın kaybedilmesi askeri açıdan büyük tehlike oluştururken, Ankara'da açık bir sarsıntıya yol açmış, TBMM'nin gizli toplantıları giderek sıklaşmıştır. 23 ve 30 Temmuz 1921'de yapılan gizli toplantılarda büyüyen tehlike karşısında TBMM'nin Kayseri'ye nakledilmesi konusu bile gündeme gelmiştir.[64] 2 Ağustos 1921 tarihli gizli toplantıda, cepheden dönen Sinop mebusu Rıza Nur, Karesi Mebusu Vehbi (Bolak) ve İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) beylerin hazırladıkları rapor görüşülmüş, 4 Ağustos'ta ise askeri durum üzerine yapılan görüşme sırasında başkumandanlık makamı oluşturulması fikri ortaya atılmış ve TBMM Reisi'nin Başkumandanlığı da üzerine alması görüşü ağırlık kazanmıştır.[65]

5 Ağustos 1921'deki gizli toplantı, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önce verdiği önergeyi okumasıyla başlamış ve bu oturumda başkumandanlık konusu görüşülerek kabul edilmiştir.[66] Mustafa Kemal Paşa, önergesinde "Türkiye Büyük

---

64 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 97-127.

65 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 131-144 ve 157-162.

66 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 164-185.

Millet Meclisi'nin sahip olduğu meşru yetkileri fiilen kullanmak koşuluyla" başkumandanlığı kabul ettiğini ve bu yetkilerin 3 aylık bir süreyle sınırlandırılmasını istemiştir.[67] Önergeye iki noktadan itiraz gelmiştir: Birincisi, makama başkumandan yerine başkumandan vekili adı verilmesi, ikincisi TBMM'ye ait yetkilerin bir şahsa devredilmesinin söz konusu olup olamayacağı.

Mustafa Kemal Paşa'nın önergesinin okunmasından hemen sonra söz alan ve bir yıl sonra İkinci Grup'un kurucu üyelerinden biri olarak anılacak olan Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, ünvanın başkomutan yerine başkomutan vekili olmasını istemiş, Mustafa Kemal Paşa buna derhal karşı çıkmıştır. Muhaliflerden Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey ise TBMM'nin yetkilerinin verilmesinin söz konusu olamayacağını söylemiştir.[68] Mustafa Kemal Paşa'nın, yürürlükte kaldığı sürece kanunun en çok tartışma konusu edilen bu noktasına, gündeme gelir gelmez itiraz eden Hakkı Hami Bey'e verdiği cevap birçok bakımdan ilginçtir. Mustafa Kemal Paşa, geçici bir süre için bile olsa TBMM'nin yetkilerinin bir şahsa devrinin esas olarak doğru olmadığını kabul ediyordu: "İtiraf etmek lazımdır ki, bu yetki büyük bir yetkidir. Meclis'in yetkisidir ki, bana veriyor. Böyle olmakla beraber, üç ay sonra elbette ya yenilersiniz veya yürürlükten kaldırırsınız. Böyle bir yetki vermek doğru değildir. Bunun için üç ay gibi kısa bir zaman ile sınırlayınız."[69]

Lazistan mebusu Dr. Abidin (Atak) Bey'in, makama Başkumandanlık vekili adı verilmesine karşı çıkarak, Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut) Bey'in de önergenin olduğu gibi kabul edilmesini isteyerek, Mustafa Kemal Paşa'yı des-

---

67 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 164-165.

68 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 165.

69 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 166.

teklemelerinin ardından, Karahisar-ı Sahip mebusu Hulusi (Kutluoğlu) Bey, isim konusunun pek önemi olmadığını söylemiş, Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, Sivas mebusu Mustafa Taki (Doğruyol) Efendi, Burdur mebusu Veliyüddin (Saltıkgil) Bey de önerinin lehinde görüş belirtmiştir.[70] Bu arada, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, başkumandanlığın Meclis'in manevi şahsiyetine ait olduğunu belirterek isim konusundaki itirazını sürdürmüş, daha sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa da hem başkumandanlık ismi üzerinde ısrarla durmuş, hem de verilecek yetkiler konusunda herhangi bir tereddüt duyulmamasını istemiştir.[71]

Bu konuşmanın ardından, Sinop mebusu Rıza Nur ve 8 arkadaşının önergesi okunmuştur. Herhangi bir değişikliğe uğramadan olduğu gibi kabul edilerek kanunlaşan ve Mustafa Kemal Paşa'yı 3 ay süreyle olağanüstü yetkilerle donatarak Başkumandanlığa getiren bu önerge şöyledir:

"1. Millet ve memleketin kaderine fiilen el koyan tek yüce kuvvet olan ve üyelerinin her birinin Kanunu Esasi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hukuku ve yasama dokunulmazlığı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, aşağıdaki koşullarla, fiili Başkumandanlık görevine kendi reisi Mustafa Kemal Paşa'yı memur etmiştir.

2. Başkumandan ordunun maddi ve manevi kuvvetini en üst düzeye çıkartmak ve sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak hususunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin buna ilişkin yetkisini, Meclis adına fiilen kullanmaya yetkilidir.

3. Adı geçen kişiye yukarıdaki maddelerle emanet edilen yetki üç ay süreyle geçerlidir. Meclis gerek gördüğü takdirde bu sürenin bitiminden önce de bu sıfat ve yetkiyi yürürlükten

---

70 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 166-170.

71 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 171-174.

kaldırabilir.

4. Bu kanun yayın tarihinden itibaren yürürlüğe girer.

5. Bu kanunun yürütülmesine Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur."[72]

Sinop mebusu Rıza Nur Bey'in yanısıra, Ankara mebusu Şemsettin (Bayramoğlu) Efendi, Ankara mebusu Hilmi Bey, Biga mebusu Hafız Hamdi (Dumrul) Bey, Bursa mebusu Muhittin Baha (Pars) Bey, Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey, Eskişehir mebusu Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey, Trabzon mebusu Nebizade Hamdi (Ülkümen) Bey ve Yozgat mebusu Ahmet (Baydar) Bey'in imzalarını taşıyan bu önerge, isim belirleyerek yapılan oylama sonucunda 13 red oyuna karşılık, 169 oyla kabul edilmiştir.[73]

Kanunun gizli oturumda kabulünün hemen ardından, aynı gün açık celseye geçilerek, yukarıda değinilen kanun teklifi

---

72 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 174-175.

73 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 180. Önerge sahiplerinden Rıza Nur, Hilmi, Muhittin Baha, Hüsrev Sami, Nebizade Hamdi ve Ahmet Bey Birinci Grup üyesidir. Şemsettin Efendi bir ara Birinci Grup içinde yer almakla birlikte daha sonra gruptan ayrılarak tarafsız kalmıştır. 1 yıl sonra kurulacak olan İkinci Grup'a önerge sahiplerinden yalnızca Biga mebusu Hafız Hamdi Bey katılmıştır. Yeşilordu içinde yer alan ancak daha sonra kurulan her iki gruba da katılmamış olan Hacı Şükrü Bey'in durumu ise bir hayli ilginçtir. 7 ay önce, 8 Ocak 1921'de Mustafa Kemal Paşa, Hacı Şükrü Bey'in, Çerkez Ethem ve Tevfik'i "ihanete sevk edenlerden birisi olduğu için" mebus kalmasının Meclis'e "şereflbahş" olamayacağını belirtmiş ve "Hükümet Başkanı" sıfatıyla Meclis'ten mebusluğunun derhal düşürülmesini istemişse de bir sonuç alamamıştır. Konunun, incelenmek üzere 4. Şube'ye havale edilmesi kararlaştırılmış; Mustafa Kemal Paşa karar alındıktan sonra Hacı Şükrü Bey'in mebus kalmasının Meclis'i şereflendirmeyeceği yolundaki görüşünü tekrarlamıştır. Bunun üzerine, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey "efendim Paşa'yı severiz. Fakat kanunu hepsinden çok severiz. Hacı Şükrü Bey'i kanuna teslim ettik, kanun hakimdir" demiştir (*TBMM ZC*, Cilt 7, s. 229-232). Bununla birlikte, Hacı Şükrü Bey bu meseleden dolayı suçsuz bulunmuştur. 12 Mayıs 1921 tarihli gizli toplantı tutanaklarının son paragrafında şu satırlar yer almaktadır: "Hacı Şükrü Bey'in Ethem meselesinden dolayı suçu olmadığından hakkında işlem yapmaya gerek olmadığı kararlaştırıldı". (*TBMM GCZ*, Cilt 2, s.78) Tüm açıklama bu kadardır. Ne gizli ne de açık toplantı tutanaklarında bu karara ilişkin başka herhangi bir açıklama yoktur.

bir kez daha okunmuş, Edirne mebusu Şeref (Aykut) Bey'in önergenin tartışmasız kabul edilmesini isteyen konuşmasından sonra, önerge, hiçbir tartışma yapılmaksızın oturumda hazır bulunan 184 üyenin oybirliğiyle kabul edilmiştir.[74] Bir başka deyişle, gizli oturum sırasında kanun teklifinin reddedilmesi yönünde oy kullanan 13 mebus, o günün koşullarını göz önünde tutarak, başkumandanlık konusu üzerinde TBMM'de herhangi bir görüş ayrılığı olmadığı izlenimini vermek amacıyla açık celsede kabul oyu kullanmıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa tartışmalı bir gizli ve tartışmasız bir açık toplantının ardından Meclis yetkilerini 3 ay süreyle üzerine alarak başkumandanlığa getirilmiştir. Artık, orduyla ilgili olarak vereceği emirler bir kanun niteliği taşıyacaktı.

Birinci uzatma

Başkumandanlık Kanunu'nun yürürlükte olduğu ilk 3 aylık dönemde askeri alanda bir dönüm noktası oluşturan Sakarya Savaşı kazanılmış, 23 Ağustos - 13 Eylül 1921 arasında gece gündüz aralıksız olarak süren çarpışmalar sonucunda Yunan kuvvetleri Sakarya Nehri'nin Batısı'na çekilmiştir. Askeri alandaki bu başarı, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'ndeki yenilginin ortaya çıkardığı tehlikeyi o an için ortadan kaldırmıştı. Bu arada, 3 aylık bir süreyle sınırlanan Başkumandanlık Kanunu'nun süresi 5 Kasım 1921'de sona ereceğinden, konu 31 Ekim 1921'de bir gizli oturumda yeniden gündeme getirilmiştir.

Bu oturumda, öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıdaki

---

74 *TBMM ZC*, Cilt 12, s. 19. Bununla birlikte, isim belirleyerek yapılan bu oylama sırasında TBMM'de hazır bulunan ve tümü kabul oyu veren mebusların listesi verilirken 183 mebusun adı geçmektedir (*TBMM ZC*, Cilt 12, s. 21-22). Buna göre, oylamada hazır bulunanların 106'sı Birinci Grup, 37'si daha sonra İkinci Grup içinde örgütlenecek olan muhalif mebus, 40'ı ise bağımsızdır.

tezkeresi okunmuştur: "İlgili kanun gereğince, 5 Kasım'da Başkumandanlık sıfat ve yetkisi sona erecektir. Bu husus bir genelgeyle orduya ve benzeri ilgililere bildirilmiştir."[75]

Tezkerenin okunması üzerine, Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluğlu) Efendi kanunun 3 ay süreyle uzatılmasını isteyen aşağıdaki önergeyi vermiştir:

"Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık verilmesine ilişkin, 5 Ağustos 1921'de Büyük Millet Meclisi'nce kabul buyrulan kanundaki üç ay süre, 5 Kasım 1921 tarihinde sona ereceğine göre, söz konusu kanunun 5 Kasım 1921 tarihinden itibaren üç ay daha yürürlükte kalmasına ilişkin olan aşağıdaki kanun maddesinin öncelikli olarak görüşülüp kabul buyurulmasını teklif ederim:

1. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı Başkumandanlığa getiren 5 Ağustos 1921 tarihli kanun, 5 Kasım 1921 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmıştır.

2. Bu kanun 5 Kasım 1921'den itibaren geçerlidir.

3. Kanun'un yürütülmesine Büyük Millet Meclisi memurdur."[76]

Önergesini açıklamak üzere kürsüye gelen Müfit Efendi, kanun süresinin aynı koşulları içerecek biçimde 3 ay daha uzatılmasını istemiştir. Hemen ardından kanunun ilk kez kabul edildiği 5 Ağustos 1921 tarihli oturumda TBMM'nde bulunmayan Hüseyin Avni (Ulaş) Bey söz alarak, böyle bir uzatmaya karşı çıkmıştır. Hüseyin Avni Bey, özellikle mesuliyet sorununu ön plana çıkartarak, Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM Reisiliğini sürdürmesini, ancak Başkumandanlığı sürdürmesi halinde yıpranmasının kaçınılmaz olacağını ileri sürmüştür. Konuşmasının önemli bölümleri şöyledir: "Maddi ve manevi kuvvetin bir kişiye verilmesi bir millet için zaaftır. Gerçekten

---

75 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 413.

76 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 413.

sorumlu olan bir Heyet-i Vekile'miz vardır. Gerçekten sorumlu olan Paşa Hazretleri'nin Meclis Reisi olmak sıfatıyla sorumluluğu yoktur, Başkumandan olmak sıfatıyla sorumluluğu vardır. Paşa Hazretleri eğer Başkanlıkta oturmak istiyorsa bu gibi görevlerden elini çeksin. Çünkü nasıl sorumlu tutacaksınız? Ben Paşa Hazretleri'nin düşmesi taraftarı değilim. Görevinde başarısızlığı kendisinin düşürülmesiyle sonuçlanır. Ben kendisinin sorumlu tutulmasını, düşürülmesini istemem. Paşa, Millet Meclisi Reisi olarak cihana kadar tanınmış ve cihanın alemi olmuştur. Eğer o alemi yaşatmak istiyorsanız, Paşa'yı yıpratmayınız."[77] Hüseyin Avni Bey'den sonra söz alan Kars mebusu Cavid (Erdel) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce Meclis'ten talep ederek almış olduğu yetkiler konusunda bir şey söyleyemeyeceğini, ancak, Meclis'in Başkumandan'dan istediği görevin bitirilebilmesi için Paşa'nın Başkumandanlık'ta kalması gereğine işaret etmiştir.[78]

Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) Bey ise, Mustafa Kemal Paşa'nın hem Başkumandanlık'ta kalmasını, hem de Meclis'in kendisine verdiği yetkilerin olduğu gibi sürmesini istemiştir. Hüsrev Bey, gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Böyle olağanüstü hallerde askeri harekat ve iç siyasetin bir elden idaresinde fayda vardır ve bunun temini de kanunun aynen uzatılmasıyla olur. Biz zaten verdiğimiz yetkiden ne zarar gördük."[79]

Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey de meselenin tartışmaya değer bir yanı olmadığını belirterek, "Başkumandan Paşa görevine devam etsin ve sorumluluğunu idrak etmiş bulunsun. Yetkisine ait bir şey söylüyorsanız, onu tartışabiliriz. Bu da başka bir meseledir. Başladığı işi başarsın" demiştir.[80]

---

77 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 414.

78 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 415.

79 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 416.

80 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 417.

Ertuğrul mebusu Necip (Soydan) Bey de yetki konusundaki tereddütlerini dile getirerek, "orduyu ve cepheyi Paşa Hazretleri'nin idaresine vermek için taraftar olmayacak kimse yoktur. Paşa Hazretleri'ne hepimizin itimadı vardır. Fakat kendilerinin de Başkumandanlık Kanunu'nun müzakeresinde söylediği gibi, bu şekil sakıncalıdır. Ancak olağanüstü durumlarda, kısa zamanlar için bu olabilir. Fakat biz de elimizi çekmeyelim. Bendeniz şeklin aleyhindeyim. Yani Meclis'in yetkilerini tamamıyla vermenin aleyhindeyim" demiştir.[81]

Birinci Grup üyelerinden Konya mebusu Musa Kazım (Onar) ve Eskişehir mebusu Abdullah Azmi (Torun) efendiler de Kanun kabul edilirken mevcut olan olağanüstü koşulların halen sürmekte olduğunu, dolayısıyla kanunun hiçbir değişiklik yapılmaksızın uzatılması gerektiğini savunmuşlardır.[82]

Yine iktidar grubundan, Malatya mebusu Lütfi (Evliyaoğlu) Bey, amaca ulaşılıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'dan bu yetkilerin alınamayacağını söylemiş ancak, Paşa'nın görevi sırasında herhangi bir suistimal söz konusu ise, bunun soruşturulması gerektiğini belirtmiştir.[83]

Mersin mebusu Salahattin Bey, askeri durum hakkında çeşitli bilgiler verdikten sonra, Başkumandanlığın bir süre daha uzatılmasını gerektiren koşulların halen mevcut olduğunu söylemiş, hemen ardından Lazistan mebusu Osman (Özgen) Bey, "böyle bir anda Başkumandanlığın değiştirilmesi veya yürürlükten kaldırılması doğru değildir, buna taraftar değilim" diyerek görüşme hakkında yeterlilik teklifinde bulunmuştur.[84]

---

81 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 417-418.

82 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 418.

83 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 419.

84 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 421-423.

Bolu mebusu Yusuf İzzet (Met) Paşa, İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey, Kozan mebusu Fevzi (Çakmak) Paşa da aynı yönde görüş belirterek Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılmasına ilişkin teklifin kabul edilmesini istemişlerdir.[85]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ise meselenin daha farklı bir boyutuna dikkat çekmiş, bir iki ay önce bir devletin casus heyetinin öğrenmek istediği bazı soruların ellerine geçtiğini, buna göre casus heyetinin, Meclis çoğunluğunun orduya bakış açısının ne olduğu, Meclis'le kumandanlık arasındaki ilişkinin nasıl olduğu, Eskişehir ve Sakarya harekatından sonra, Meclis'te kumandanlara ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ne gibi değişikliklerin meydana geldiği, bu değişikliğin hangi mebuslarda görüldüğü ve bunların hangi taraf mebusları olduğu gibi sorulara cevap aramakta olduğunun saptandığını belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey, buna dayanarak konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "Fransa'nın bizim için bir şey yapmak istediği, yapmaya söz verdiği ve onlara belki çalıştığı; İtalya temsilcisinin buraya gelip bizimle anlaşmak istediği ve İngilizlerin de bir suretle bize yanaşmak istedikleri bir sırada Mustafa Kemal Paşa'yı ordunun başından ayırmak doğru değildir."[86]

Yusuf Kemal Bey'in bu konuşması, tartışmaların eksenini bir anda muhalefet konusuna kaydırmıştır. Hüseyin Avni Bey, Meclisteki muhalefeti doğrudan ilgilendiren bu konuda Yusuf Kemal Bey'i şöyle cevaplandırmıştır: "Buyurdunuz ki Avrupa'nın elini uzattığı bir devrede mevcut durumu muhafaza edelim, dayanışma ve birlik gösterelim. Biz bunu Meclis'te Reis olmak sıfatıyla dünyaya gösteriyoruz. Başkumandanlık işi ile Avrupa ellerinin münasebeti yoktur. Avrupa ellerini

---

85 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 423-425.

86 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 425-426.

uzatıyorsa ordunun başında olmuş, olmamış bir şey değil."[87]

Bu noktada oturumu yöneten Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, TBMM Başkanlığı'na sunulan diğer önergeler hakkında bilgi vermiştir. Bu önergelerden beşi, Kırşehir mebusu Müfit Bey'in teklifin oya konularak kabul edilmesini istiyordu. Birinci önerge, Eskişehir mebusu Emin (Sazak) Bey'in, ikinci önerge Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) ve Menteşe mebusu Tevfik Rüştü (Aras) beylerin, üçüncü önerge Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) Bey'in, dördüncü önerge Bursa mebusu Osman Nuri (Özpay) Bey'in, beşinci önerge de Erzurum mebusu İsmail (Arslan) Bey'in imzasını taşıyordu. Siirt mebusu Hacı Nuri (Bayam) Bey, Müfit Bey'in teklifine paralel bir teklif vermiş, Bolu mebusu Yusuf İzzet (Met) Paşa da, Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Aralık 1921'e kadar, aynı yetkilerle Başkumandanlık'ta kalması yönünde ayrı bir önerge vermişti.[88]

Buna karşılık, Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri) Bey de, Başkumandan'a verilen yetkilerin kullanılış biçimine karşı çıkarak bu yetkilerin kaldırılmasını isteyen aşağıdaki önergeyi vermişti: "Başkumandanlık Kanunu'nun İkinci maddesi ile verilen yetkiye dayanılarak yapılan icraat memlekette iyi neticeler verememiş ve iktisadi kudretimizin mühim bir kısmını feda ettiğimiz halde ordunun ihtiyacına çare olunamamış olduğundan bir daha bu mahiyette vergiler koymaya vesaireye gerek kalmamak üzere sözkonusu maddedeki yetkinin yürürlükten kaldırılmasını teklif ederim."[89]

Bu önergeden başka muhaliflerin ağırlıkta olduğu 16 mebus

---

87 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 426.

88 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 429, 432.

89 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 429.

da oylamanın isim belirlemek suretiyle yapılmasını isteyen bir önerge vermiştir. Önerge sahiplerinden Eskişehir mebusu Abdullah Azmi (Torun) Efendi ve Siirt mebusu Hacı Nuri (Bayamı) Bey Birinci Grup üyesi idi. Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu), Çorum mebusu Dursun (Yalvaç), Dersim mebusu Mustafa Zeki (Saltuk), Ergani mebusu Mehmet Emin, Erzurum mebusları Hüseyin Avni (Ulaş) ve Süleyman Necati (Güneri), Genç mebusu Mehmet Celal, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu), Siverek mebusu Mustafa Lütfi (Azer) beyler daha sonra kurulacak olan İkinci Grup içinde yer almışlardır. Bitlis mebusları Arif (Özdemir) ve Sadullah (Eren), Dersim mebusları Hasan Hayri (Konko) ve Ramiz (Tan), Ergani mebusu Nüzhet (Saraçoğlu) bağımsız mebuslardandır.[90] Yine oylamanın isim belirlemek suretiyle yapılmasını isteyen 12 imzalı bir başka önerge de verilmiştir.[91]

Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey'in oylamanın isim belirlemek suretiyle yapılmasına yönelik önerge orduğunu belirtmesinden sonra, bu önergenin sahiplerinden Eskişehir mebusu Abdullah Azmi (Torun) Efendi söz alarak, Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in değindiği casusluk meselesi nedeniyle oylamanın isim belirlemek suretiyle yapılmasının sakıncalı olduğunu söylemiştir. Abdullah Azmi Efendi'nin sözleri şöyledir: "Bir casus heyeti elde edilmiş ve bunlar meyanında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hangi taraf mebuslarının muhalefet ettiği sual edilmiş. Hangi taraf mebuslarının oy vermediğini göstermesi bakımından ben isim belirlemek

90 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 429. Teklif sahiplerinden Bitlis mebusları Arif ve Sadullah, Genç mebusu Celal, Siirt mebusu Hacı Nuri ve Siverek mebusu Mustafa Lütfi beylerle Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi, Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin aynı yetkilerle üç ay daha uzatılması yolundaki teklifin lehinde, Bitlis mebusu Yusuf Ziya, Dersim mebusu Hasan Hayri ve Erzurum mebusu Hüseyin Avni beyler aleyhinde oy kullanmıştır. Diğerleri oylamaya katılmamıştır.

91 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 432.

suretiyle oy vermeyi siyaset açısından sakıncalı görüyorum." Buna karşılık, İstanbul mebusu Adnan (Adıvar) Bey, gizli celsede isim belirlemek suretiyle oylama yapılabileceğini, böylelikle de tarihsel görevin zapta geçmiş olacağını belirtmiştir.[92]

Kütahya mebusu Besim Atalay Bey ise muhalefet sorununa değinerek, "benim kalbim Meclis'teki muhalefete bakıyor. Arkadaşlar, muhalefet memleketimizin içinde, dışında pek fena etki yapacaktır. Fakat bendeniz öyle ümit ediyorum ki, bu Yüksek Meclis'te bulunan arkadaşlar ne Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin şahsına, ne de memleketin menfaatine uygun olan çalışmalarına muhalif değildir."[93]

Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) Bey de, Adnan Bey gibi, oylamanın isim belirleyerek yapılmasını istemiştir: "İsim belirleyerek olsun. Çünkü aklınızdadır, o vakit bendeniz de burada kırk, elli kadar arkadaşla Başkumandanlık aleyhtarlığı güdüyordum. Tabii o bir içtihad meselesidir. Kırk, elli arkadaşımızın şahsına karşı bu görüşümüzden vazgeçerek açık celsede hep beyaz koyduk ve tamamı beyaz renklerle bu kanun kabul edilmişti. Şimdi isim belirleyerek oya konduğu zaman arkadaşlar görüşleri istikametinde oylarını kullanırlar, fakat açık celsede beyaz koyarlar."[94]

Oturumda son sözü alan ve karşı önerge sahibi olan Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri) Bey, muhalefet meselesi ve Hüseyin Avni Bey'in şahsına yönelik eleştirileri cevaplandırmıştır: "Arkadaşımla ilgili bir meseleyi arzedeceğim. Birisi arzumuza muhalif bir şey söyledi mi icabına göre, zamanın siyasetine göre muhalif, mürteci namını veririz. Daha Mustafa Kemal Paşa meydanda yokken Hüseyin Avni vardı.

---

92 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 427.

93 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 427.

94 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 427-428.

Bunu arzetmek isterim. Bugün kimse inkar edemez."[95]

Bu konuşmaların ardından isim belirlemek suretiyle oylamaya geçilerek, Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi'nin Başkumandanlık Kanunu'nun aynı koşullarla üç ay daha uzatılmasına ilişkin kanun teklifi 3 çekimser, 12 red oyuna karşılık, 154 oyla kabul edilmiştir.[96] Bununla birlikte, tutanaklarda verilen listede, kabul oyu kullanan 152, red oyu kullanan 12 mebusun adı sayılmaktadır; çekimserlerin isimleri ise belirtilmemiştir. Buna göre oylamada bulunup, isimleri belirlenen 164 mebusun 95'i Birinci Grup üyesidir. 21'i daha sonra kurulan İkinci Grup içinde yer almıştır. 48'i ise bağımsızdır. Birinci Grup üyelerinin 93'ü, İkinci Grup üyelerinin 14'ü ve bağımsızların 45'i Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin 3 ay daha uzatılması yolundaki teklifin lehinde oy kullanmıştır. Buna karşılık, Birinci Grup'tan 2, İkinci Grup'tan 7 ve bağımsızlardan 3 mebus teklifin aleyhinde oy kullanmıştır.

31 Ekim 1921'deki bu gizli celsede Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin üç ay daha uzatılması kabul edildikten hemen sonra açık celseye geçilmiş ve teklifin öncelikli olarak

---

95 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 428.

96 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 428. Meclis Başkanlığı'nca yapılan ilk açıklamada kabul oyları 153, red oyları ise 13 olarak belirtilmişse de bir sonraki gizli toplantıda, önceki tutanak özetinde kabul oylarının sayısı 154, red oylarınınki ise 12 olarak düzeltilmiştir. Red oyu kullanan 11 mebus Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu), Dersim mebusu Hasan Hayri (Konko), Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), İçel mebusları Haydar Lütfi (Aslan) ve Sami (Arkan), İzmit mebusu Fuat (Carın), Karahisar-ı Sahip mebusu Hulusi (Kutluoğlu), Lazistan mebusu Dr. Abidin (Atak), Mersin mebusları İsmail Safa (Özler), Muhtar Fikri (Güçün) ve Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) beylerdir. Mersin mebusu Hüseyin Hüsnü (Konay) Bey de red oyu kullanan mebuslar arasında sayılmaktadır. Bununla birlikte adı geçen kişinin seçim mazbatası bu oylamadan çok önce, 18 Eylül 1920 tarihli gizli oturumda ve 27 Ekim 1920 tarihli açık oturumda onaylanmayarak, mebusluğu reddedilmiştir. Dolayısıyla bu kişinin bu oylamaya katılmış olması mümkün değildir. (Hüseyin Hüsnü Bey'in mebusluğunun düşürülmesi hakkında bkz. *TBMM GCZ*, Cilt 1, s.127-130 ve *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 187-193)

görüşülmesi benimsenmiştir. Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi'nin teklifi bir kez daha okunduktan sonra, hiçbir tartışmaya girilmeksizin, kanun teklifi oy çokluğu ile kabul edilmiştir.[97] Üç ay önceki açık oturumda oybirliğiyle kabul edilen kanunun bu seferki açık oylamada oy çokluğuyla kabul edilmiş olması, Meclis'te bu konuda beliren muhalefetin giderek su yüzüne çıkmaya başladığı anlamını da taşıyordu.

İkinci uzatma

Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılan süresinin bitmesine bir kaç gün kala, sürenin bir kez daha uzatılması konusu TBMM gündemine gelmiştir. 2 Şubat 1922'de yapılan gizli celsede Çorum mebusu Ferit (Törüm Küney) Bey ve 43 arkadaşının sürenin 3 ay daha uzatılmasına ilişkin önergeleri okunmuştur. Önergenin gerekçesinde, Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık verilmesini gerektiren koşulların halen sürmekte olduğu ve işlerin hızlı bir biçimde yürütülebilmesi için Kanun'un süresinin 3 ay daha uzatılması gereğine işaret ediliyordu.[98]

Birinci uzatmada olduğu gibi bu kez de ilk sözü, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey almış ve önergeye karşı çıkmıştır. Hüseyin Avni Bey'in değerlendirmesi özetle şöyledir: "Meclis olarak biz Paşa'nın arkasından sürüklenmiyoruz, onu yürütüyoruz. Meclisimiz bir kimseyi Başkumandan da yapar, nefer de yapar, müşir de yapar. Paşa Hazretleri'ne biz daha çok sorumluluklu işler yaptırırsak yıpratırız. Sorumluluklu işlere girdikçe yıpranıyor. Paşa kürsüye çıkıp da bütün icraatı savunmamalı. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin yetkisinden

97 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 6.

98 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 675.

yararlanalım; yetkileri tamamen alalım. Başkumandanlık gerekliyse yine verelim. Biz yine, ismine Başkumandan diyelim, yine o ismi taşıyalım; fakat askeri sorumluluk, tek sorumlu değil, derecelerine göre sorumlu kimseler de olmalıdır. Çünkü yıpranmasın; davam bu idi. Yetki konusunda kendilerinden istirham edeceğim. Kürsüde geçen günkü gibi olmasın. Herhangi bir konuda diğer sorumlu kimseleri biz alıp yere çakmak isteriz. Herhangi konuda zor durumda kalıyorlarsa o konuda yetki verelim."[99]

Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, Hüseyin Avni Bey'in bu konuşması üzerine onun bir muhalif olduğunu, bu yüzden de cevap vermeye gerek duymadığını belirtmiş, Hüseyin Avni Bey'de "ben muhalif değilim, reddederim" diyerek kendisine karşı çıkmıştır. Tunalı Hilmi Bey konuşmasını sürdürerek Başkumandanlık görevine devam yetkisinin verilmemesinin dışarıya karşı kötü etki yaratacağını ve bu yüzden kanunun tartışmasız kabul edilmesini istemiştir. Hemen oylamaya geçilerek, sürenin aynı koşullarla uzatılmasına yönelik teklif kabul edilmiştir.[100] Bu oylama sırasında Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey'in yaptığı bir müdahale İkinci Grup'un Meclis kararlarına saygı göstermè ilkesini ne denli benimsemiş olduğunu gösteren ilginç bir örnektir. Başkumandanlık Kanunu'na esas olarak karşı çıkan ve daha sonra İkinci Grup'un kurucuları arasında yer alacak olan Salahattin Bey, Kanun'un birinci maddesinin kabul edilmesinin ardından, TBMM üyelerinin bazılarının oturdukları yerden "red, red" şeklinde bağırmaları üzerine, uzatma teklifinin karşısında olmakla birlikte "kabul edilmiş bir kanunun leh ve aleyhinde söz söylemek ayıptır" diyerek müdahalede bulunmuştur.[101]

---

99 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 676-677.

100 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 677.

101 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 677.

Gizli oturumdaki bu kısa görüşmeden 2 gün sonra 4 Şubat 1922'de konu bu kez açık celsede öncelikli olarak ele alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık süresinin 5 Şubat'ta sona ereceği ve konuyla ilgili tarafların bundan haberdar edildiğine dair tezkeresinin okunmasının ardından, Çorum mebusu Ferit (Törüm Küney) Bey ve 43 arkadaşı tarafından verilen ve 2 gün önceki gizli oturumda kabul edilen uzatma teklifi okunmuştur.[102]

Bu önergeye karşılık muhaliflerden Karahisar-ı Şarki mebusu Mustafa (Atay) Bey Başkumandanlık Kanunu'na ilişkin ikinci bir teklif vermiştir. Mustafa Bey'in 3 maddeden oluşan ve Başkumandan'ın, Meclis yetkilerini kullanma hakkının yer almadığı bu teklif, aslında yürürlükteki kanunun ikinci maddesinin iptal edilmesi anlamını taşıyordu. Teklif şöyleydi:

"1. Devlet ve milletin kaderine el koyan Büyük Millet Meclisi Ordusu'nun emr-i kumandasına Reis Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri memur edilmiştir.

2. Bu kanunla emanet edilen sıfat ve yetki 5 Şubat 1922 tarihinden itibaren üç ay süreyle geçerlidir. Yüksek Meclis gerek gördüğü takdirde daha önce bu sıfat ve yetkiyi yürürlükten kaldırabilir.

3. Bu kanunun yürütülmesi Büyük Millet Meclisi'ne aittir."[103]

Bu teklif ve ardından yapılan tartışmalar, gizli toplantılardaki tartışmaların artık açık celselere de yansımaya başladığını, dolayısıyla muhalifler açısından bir tavır değişikliğinin söz konusu olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Nitekim, yukarıda değinilen 2 önergenin ele alındığı açık celsede, hepsi

---

102 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 202. Gizli tutanaklarında olmayan önerge sahiplerinin listesi, açık celse zabıtlarında vardır.

103 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 203.

de daha sonra kurulan İkinci Grup içinde yer alacak olan Canik mebusu Nafiz (Özalp) Bey, Erzurum mebusu Nusret (Son) Efendi, Karahisar-ı Şarki mebusu Mustafa (Atay) Bey, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, Siverek mebusu Mustafa Lütfi (Azer) Bey görüşmeler sırasında muhalif tutumlarını açıkca belirtmekten kaçınmamışlardır.

Mustafa Bey'in önergesinin okunmasının ardından ilk söz alan Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi, biraz da 2 gün önceki gizli oturumda yapılan tartışmalara meydan verilmemesi kaygısıyla, iki teklifin anlam ve gaye bakımından birleştiğini ve oylamaya geçilmesini belirterek konuyu kapatmaya çalışmıştır. Buna karşılık, Mustafa Bey önceden kabul edilen kanun ile kendisinin verdiği kanun teklifi arasında fark olduğunu söylemiş, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığına muhalefet eden kimsenin olmadığını söylediklen sonra, Başkumandan'a verilen yetkiler konusundaki farklılığı şöyle açıklamıştır: "Bütün ordunun kuvvetini artırma emrinde, bütün Meclis adına, fiilen, Paşa Hazretleri'ne yetki verilmesi hiçbir kanuna, bir hukuka dayanmaz. Uygun değildir."[104] Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey de, mevcut durumun yetkilere ilişkin önceki şeklin sürdürülmesini gerektirmediğini, artık olağanüstü yetkileri gerektiren olağanüstü bir durumun olmadığını belirterek, Mustafa Bey'in teklifini desteklemiştir.[105]

Oturumu yöneten Musa Kazım (Onar) Efendi, daha fazla tartışmaya meydan vermemek için, Mustafa Bey'in önergesinin farklı bir içerik taşıdığını, dolayısıyla Layiha Encümeni'ne gitmesi gerektiğini belirtmiş ve hemen Ferit Bey ve arkadaşlarının teklifinin oylamasına geçmiştir. Ancak önceki

---

104 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 203.

105 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 204.

görüşünde ısrar eden Salahattin Bey, meselenin TBMM'nin mali, kazai ve icrai yetkileriyle ilgili ve bunları kayıt altına alıcı bir yönü olduğunu belirterek oylamanın isim belirlemek suretiyle yapılmasını istemiştir. Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey ise ortada 2 kanun teklifi olduğunu, komisyona gidecekse her ikisinin de gitmesi gerektiğini, Meclis Başkanlığı'nın birini komisyona yollamasına karşılık diğerini oylamaya koymak suretiyle tarafsızlığını ihlal ettiğini öne sürmüştür. Bu itirazlara rağmen oturum başkanı oylamayı yaparak, önergenin kabul edildiğini açıklamıştır. Bu açıklama üzerine Canik mebusu Nafiz (Özalp) Bey "cebren kabul edilmiştir", Siverek mebusu Mustafa Lütfi (Azer) Bey de "riyasetin istibdatı" diyerek Başkanlık Divanı'm açıkca suçlamışlardır. Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey oylamanın isim belirlemek suretiyle yapılması gerektiğinde ısrar ederken, Erzurum mebusu Nusret (Son) Efendi, Kanun'un önceden bu şekilde oylanarak kabul edildiğini, uzatmanın da ancak bu şekilde gerçekleştirilebileceğini söyleyerek oturum başkanının uygulamasına itiraz etmiştir. Bu itirazları dikkate almayan Musa Kazım Efendi, Başkumandanlık Kanunu'nun aynı koşullarla 3 ay daha uzatılmasını öngören teklifin kabul edildiğini belirterek konuyu kapatmıştır.[106]

Kanunun bazı uygulamaları ve tepkiler

Başkumandanlığın bazı uygulamaları zaman zaman Meclis gündemine getirilerek eleştiri konusu yapılmıştır. Buna ilişkin bazı örnekler vermek yerinde olur.

6 Mart 1922 tarihli gizli toplantıda, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın, Siird mebusu Halil Hulki (Aydın) Efendi ile Van mebusu Haydar (Vaner), Muş mebusları Rıza (Kotan)

106 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 204.

ve İlyas Sami (Muş), Diyarbakır mebusu Zülfi (Tiğrel), Siverek mebusu Abdülgani (Ensari), Bitlis mebusu Sadullah (Eren) Beyleri "önemli bir vatani göreve memur ettiğine dair" başkumandanlık tezkeresi okunmuştur.

Yine aynı toplantıda, bir başka başkumandanlık tezkeresiyle, Başkumandan'ın İzmit mebusu Hamdi Namık (Gör) ve Urfa mebusu Ali Saip (Ursavaş) Beyleri "bazı askere alma kurumlarını denetlemek için memur ettiği" Meclis'e bildirilmiştir.

Başkumandanın bazı mebuslara böyle görev vermesine Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey "Meclisin söz söylemek hakkı yok mu? O halde hakimiyet kimdedir? Meclis'in yetkisi ve hakimiyeti nerede kalıyor?" diyerek karşı çıkmıştır. Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey de Başkumandanlık Kanunu'yla Başkumandan'a böyle, bir yetki verilmediğini ileri sürerek Salahattin Bey'i desteklemiştir.[107]

Yedi mebusu görevlendiren tezkere, aynı gün, açık toplantıda da okunmuştur. Oturum başkanı tezkereyi okuduktan sonra "Başkumandanlığın kurulmasına ilişkin kanunda verdiğiniz yetkiye dayanarak Başkumandan Paşa gönderiyor ve Yüksek Meclis'e bilgi veriyor" deyince, Mersin Mebusu Salahattin (Köseoğlu) ve Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey daha önce gizli toplantıda söyledikleri sözlerle, karşı çıkışlarını, açık toplantıda bir kez daha dile getirmişlerdir.[108]

Salahattin Bey bir gün sonraki toplantıda da aynı konuyu yeniden gündeme getirerek şöyle konuşmuştur: "Doğu yörelerine bazı arkadaşlarımızın gönderilmesi hakkında Büyük Millet Meclisi Reisinin bir tezkeresi okundu. Bendeniz bunu millet egemenliğine uygun göremiyorum. Çünkü ortada bir askeri mesele yoktur. Bir iç mesele sözkonusudur. Ve tabii

---

107 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 42.

108 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 73-74.

ki, bu iç meseleyi incelemek için, Yüksek Meclis arkadaşlarımızdan en çok yetkili olanları tayin edebilirdi. Böyle olunca Meclis'in hakkına tecavüz edilmiştir." Bu konuşma üzerine Edirne mebusu Faik (Kaltakkıran), İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Karahisar-ı Sahip mebusu Kel Ali (Çetinkaya) Bey gibi Birinci Grup'un ağır topları Salahattin Bey'e birbiri ardına laf atmışlar, Salahattin Bey'in "dün Meclisin hakimiyetine saldırılmıştır" şeklindeki sözleri arasında konu kapatılmıştır.[109]

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kurulan İstiklal Mahkemeleri de zaman zaman Meclis'te sorun yaratmıştır. Buna bir örnek olarak Kayseri İstiklal Mahkemesi Başkanlığından Meclis'e gönderilen ve altında Mahkeme Heyeti adına Hakkari mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in imzası bulunan telgraf gösterilebilir. 21 Mart 1922'de Meclis'te okunan telgrafta, sözkonusu İstiklal Mahkemesi'nde daha önce İngiliz casusluğuyla yargılanan ancak delil yetersizliğinden beraat eden Azerbeycanlı Nuri adlı bir şahsın, ortaya çıkan yeni delillere dayanılarak yeniden yargılanması isteniyor ve adı geçen kişi, daha önce aynı davadan yargılanıp beraat etmiş olduğundan, bir kez daha yargılanabilmesi için bir Meclis kararına gerek duyulduğu belirtiliyordu.

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey bu telgrafa şiddetli tepki göstererek, Başkumandan'ın emriyle tayin edildiği için, Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in İstiklal Mahkemesi üyeliğini tanımadığını dile getirmiştir. Hüseyin Avni Bey şöyle konuşmuştur: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Mazhar Müfit Bey adında İstiklal Mahkemeleri'nde bir hakimi yoktur. Başkumandanlığa biz böyle bir yetki vermemişizdir. Bunların hareketleri yerinde değildir."

Oturum Başkanı telgrafın Adliye Komisyonu'na gönde-

---

109 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 98-99.

rilmesini oya sunmuş, ancak bu Meclis'ce kabul edilmemiştir. Bunun üzerine bu kez konunun Meclis gündemine alınarak görüşülmesi oya sunulmuş, bu da kabul edilmeyince, konuyla ilgili herhangi bir işlem yapılmaması karara bağlanmıştır. Bu karar üzerine Ertuğrul mebusu Mustafa Kemal (Güney) Bey adı geçen kişi halen tutukluysa, derhal serbest bırakılması gerektiğini söylemiştir.[110]

23 Mart 1922'de, bu oturuma dair tutanak özetinde "Kayseri İstiklal Mahkemesi'nden gelen Azerbaycanlı Nuri hakkındaki telgraf okunarak bir işleme tabi tutulmasına gerek görülmedi" denilmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Avni Bey, "Kayseri İstiklal Mahkemesi Heyeti adına Mazhar Müfit Bey'in imzasıyla gelen telgraf, Mazhar Müfit Bey'in sıfatı dolayısıyla kabul edilmeyerek reddedilmiştir. Reddedilme nedeni budur. Bu şekilde açıklanması uygun olur. Ve o adam tutukludur, tahliyesi için yazılmalıdır. O telgrafın reddinin sebebi şudur ki: Mazhar Müfit Bey adında bir İstiklal Mahkemesi hakimi olmaması ve Meclis bunu hakim tanımamasından dolayı reddetmiştir" diyerek konuya bir kez daha açıklık getirmiştir.[111]

Üçüncü uzatma

3 ay süreyle ikinci kez uzatılan Başkumandanlık Kanunu'nun süresi sona ermeden 1 gün önce, yeniden uzatma konusu, yine bir gizli toplantıda gündeme getirilmiş, 4 Mayıs 1922'deki yapılan bu gizli toplantıda hararetli tartışmalar olmuştur. TBMM'nin yetkilerinin bir şahsa devri konusunda öteden beri süregelen muhalif tutum, bu oturumda öncekilere kıyasla çok sert biçimde ortaya konmuştur. TBMM'de yapılan görüşmeler, muhalefetin iyice güçlendiğini ve organize bir

110 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 307-308.

111 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 355.

yapı içine girdiğini ortaya koymaktadır.

Toplantının ilk oturumu, konunun gizli mi yoksa açık olarak mı görüşülmesi yolundaki uzun tartışmalarla geçmiştir. Oturum açıldığında öncelikle konunun gizli olarak görüşülmesini isteyen 15 imzalı önerge okunmuş, hepsi daha sonra İkinci Grup içinde yer alacak olan Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu), Lazistan mebusu Ziya Hurşit, Trabzon mebusu Ali Şükrü, Karahisar-ı Sahip mebusları Mehmet Şükrü (Koç) ve Hulusi (Kutluoğlu) beylerle Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Efendi gizli oturum yapılmasına karşı çıkarak, konunun açık celsede ele alınmasını istemişlerdir. Gizli oturum önergesine karşı çıkan bu muhalif mebuslar, sorunun bir iç sorun olduğunu, bir iç sorun için gizli oturum yapmanın milletten korkmak anlamına geleceğini ve milletten korkulacak bir işi yapmamanın daha doğru olacağını öne sürüyorlardı. Bu itirazlara karşılık Aydın mebusu Tahsin (San) Bey, içinde bulunulan koşulların gizli celseyi gerektirdiğini belirtmişse de, Hulusi (Kutluoğlu) Bey "vaziyette bir şey yok, muğlak bir şekilde göstermeyin" diyerek kendisine karşı çıkmıştır. Tahsin Bey gizli celsenin gerekliliği konusunda ısrar etmiş, kendisini cevaplayan Mehmet Şükrü (Koç) Bey, gizli celseye gerek olmadığını belirterek kanunun özü ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Bugün Başkumandanlık Kanunu bitmiştir. Bundan dolayı bugünden itibaren kanun yoktur. Yeniden Başkumandanlığa gerek var mıdır, yok mudur? Meclis Başkumandan yapacaksa Paşa Hazretleri'ni mi yapacak? Başkasını mı yapacak? Ne yetkiyle yapacak? Bunlar ayrıca birer meseledir." Bu itirazlar üzerine oturum başkanı Konya mebusu Musa Kazım (Onar) Efendi konuyu oylamaya sunmuş ve görüşmenin gizli olarak sürdürülmesi kabul edilmiştir.[112]

---

112 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 310-315.

Aynı gün yapılan ikinci oturumda, ilk olarak Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin aynı koşullarla 3 ay daha uzatılması yolundaki önerge okunmuştur. Önerge üzerine söz alan Salahattin (Köseoğlu) Bey, Kanun'un yetkilere ilişkin 2. maddesine karşı çıkarak "Genel Kurulumuza verilmesi gereken bir hakkı, devren böyle başkalarına vermeyi manasız görüyorum. Başkumandan olan kişi, başkumandan olarak görev görür. Yani, Başkumandanlık sıfat ve yetkisi ile görevi yürütür. Fakat Yüksek Meclis'e ait olan hukuk ve yetkiyle görevi yürütmesini bendeniz anlamıyorum" şeklinde konuşmuştur.[113]

Salahattin Bey'le aynı görüşü paylaşan Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de yetkilerin devredilmesine karşı çıkmıştır: "Tekalif-i Milliye diye Büyük Millet Meclisi'nin yetkisini kullanacak bir şahsı dünyada görmek istemem. Hangi millet size yetki veriyor ki, hakkınızı kendiniz kullanmayın, başkalarına verin diye kim söyledi, kim sizi böyle vekil etti?"[114] Bursa mebusu Dr. Emin (Erkul) Bey'in "verdikleri olağanüstü yetkide bu da var idi" şeklindeki itirazı üzerine Hüseyin Avni Bey konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "Hayır efendiler, olağanüstü yetki vermedi. Böyle kullanılamaz, böyle mebus tanımam, millet hakkını kullanmak için yetki verdi, yoksa gereksiz yere başkasına devretmek için vermedi. Memleketin içinde bulunduğu tehlikeyi göz önüne alarak, bir haftada on türlü tekalif-i kanuniye çıkartılıyor. Hangi mecburiyettir ki Büyük Millet Meclisi'nin yasama ve yürütme yetkisinin önemli bir kısmını böyle gelişigüzel, bir kısmını alıp da kim olursa olsun başkasına versin. Ben akıl, bilgi, ciddiyet bakımından Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kudret göremem." Hüseyin Avni Bey, TBMM'nin yetkileri konusunda bu denli titizlik

113 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 315.

114 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 316.

gösterirken Başkumandanlığın gereği konusunda tedbiri elden bırakmıyordu: "Amacımız, gayemiz düşmanı kovmaktır. Emr-i kumanda gerekliyse o başka kanundur. Fakat bu kanun içeriği itibarıyla büsbütün başkadır. Başkumandanlığa gerek varsa ayrı bir kanun yapalım."[115]

Yetki sorununu öne çıkartarak Kanun'un süresinin aynı koşullarla uzatılmasına karşı çıkan bu konuşmaların ardından TBMM Birinci Reisi Rauf (Orbay) Bey, yetkileri geri almanın güvensizlik anlamına geleceğini, bunun da gerek içerde gerekse dışarda kötü etki yapacağını belirterek, teklifin bir an önce, olduğu gibi kabul edilmesini istemiştir.[116]

Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in, Hüseyin Avni ve Salahattin beyler gibi yetki konusunu ön plana çıkartarak teklif aleyhinde yaptığı konuşmadan sonra, bir başka muhalif Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, uzatmaya şöyle karşı çıkmıştır: "Görüşüme göre hala başkumandanlığa gerek vardır. Zaten hiçbir ordu başkumandansız olmaz. Başkumandanlık gereklidir ve başkumandanlık da, bildiğiniz gibi, makamdır. Şahıs ile ayakta duran bir kurum değildir ki- bendenizce Reis Paşa Hazretleri'nin de başkumandanlıkta kalması gereklidir. Onu geri çekmemiz, başka birisini onun yerine getirmemiz, onun işini başkasına vermemiz doğru değildir. Rauf Bey, ikinci maddenin de yerine getirilmesi zorunludur, çünkü güvensizlik meselesini de içerir, buyurdular. Başkumandanlık Kanunu'nda, o ikinci maddenin kuvvetlenmesindeki amaç, dar bir zamanda Meclis'in kanun

---

115 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 316-317.

116 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 318. Tutanaklarda Rauf (Orbay) Bey için Heyet-i Vekile Reisi sıfatı kullanılmaktaysa da bu, o tarih itibarıyla doğru değildir. Nitekim, aynı oturumda daha sonra söz alan Kozan mebusu Fevzi (Çakmak) Paşa için de, ama, bu kez doğru olarak Heyet-i Vekile Reisi sıfatı kullanılmıştır (*TBMM GCZ*, Cilt 3, s.327). O tarihte TBMM İkinci Reisi olan Rauf Bey 12 Temmuz 1922'de Heyet-i Vekile Reisi olmuştur.

çıkarırken uyguladığı resmi işlemlerden geçerek, olağanüstü tedbirler almak için gerekli kanunları çıkaramayacağından dolayı, o Başkumandan'ın acil görevi karşısında, bir an önce işe başlaması ve bir iş yapabilmesi için, Yüksek Meclis böyle bir yetki vermiştir. Tehlike yine vardır. Belki daha fazladır. Fakat bugün bizim burada, yani ordunun ihtiyacı için gerekli olan kanunları yapmaya vaktimiz vardır. O zaman vaktimiz yoktu. Vaktimizin olmadığı Hükümetimizin bize sekiz güne kadar Ankara'yı terke mecbursunuz demesiyle sabittir. Dolayısıyla, o vakit mecburduk. Hatta o vakit yasama hukukumuza muhalif dahi olsa, işlerin gereği bir kısmını vermek mecburiyetindeydik ve verdik. Fakat efendiler, bugün o vaziyette değiliz, bunu geri almakla güvensizlik etmiş olmayız. Meclis artık zorunlu kaldığı bir zamanda geçici olarak vermiş olduğu yetkiyi geri almalıdır."[117] Ali Şükrü Bey, konuşması sırasında sorunun çözüm yolu olarak düşündüğü formülü de şöyle açıklamıştır: "Başkumandan Paşa Hazretleri buraya gelir de, o zorunluluk atlatılmıştır, ben ordunun başkumandanıyım, dolayısıyla Meclis'e yetkiyi geri verdim derse o zaman güvensizlik nerede kalır."[118]

Salahattin (Köseoğlu), Hüseyin Avni (Ulaş), Mehmet Şükrü (Koç) ve Ali Şükrü beyler gibi muhalefetin ağır toplarının Kanun'un ikinci maddesi aleyhinde yaptıkları sert eleştirileri karşılamak üzere söz alan Bursa mebusu Muhittin Baha (Pars) Bey, Malatya mebusu Lütfi (Evliyaoğlu) Bey'in sürekli laf atarak kestiği konuşması sırasında, muhaliflerin sözü devamlı yasama görevi sorununa getirdiğini, ancak hiçbirinin devredilen yetkilerin görüşlerinin aleyhine suistimal edildiğini söylemediğini, ortada bir suistimal olmadığına göre kanunun

117 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 319-320.

118 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 320.

aynen kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[119]

Daha sonra ikinci kez kürsüye gelen Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, sorunun bir kişi sorunu olmadığını tekrar vurgulayarak eleştirilerini ısrarla sürdürmüş ve "bu ikinci madde oldukça bendeniz bunun muhalifiyim. İkinci madde yürürlükten kaldırılırsa bu şekil belki yaşayabilir ve bir zorunluluk halinde sürdürülebilir. İkinci madde kaldıkça kesinlikle oy vermem ve doğrusunun da bu olduğunu arz ederim" demiştir.[120]

Muhalefetin bir başka ağır topu, Sivas mebusu Kara Vasıf (Karakol) Bey de diğer muhalifler gibi kanunun ikinci maddesini ağır bir dille eleştirmiştir. Kara Vasıf Bey, konuşmasına her orduda bir başkumandanın bulunduğunu, ancak dünyanın hiçbir yerinde başkumandan için ayrı bir kanun yapılmadığını söyleyerek başlamış, örneğin kolordu komutanlarının yetkilerinin askeri kanunlar çerçevesi içinde saptandığını, bunun için özel bir kanun çıkartılmadığını, aynı şeyin başkumandan için de geçerli olması gerektiğini söylemiştir. Kara Vasıf Bey, bu konuda özel bir kanun çıkartılmasının ortada bir olağandışılık olduğunu gösterdiğini öne sürerek "olağanüstülük birinci maddede değil, ikinci maddededir. Yani büyük yetki atfediyor. Hepimiz milletin selameti ve onun için çalışmak istiyoruz. Şu halde milletin hukukunu, korumaya memur olduğumuz hukuku suistimal etmeyelim. Zira bu kanun çok mühimdir. Cepheye memur olan bir Başkumandan ordunun gerideki ihtiyaçlarına kumandan değildir. Ordunun eksiklerini tamamlama gibi bir görevi, buna ait en ağır işleri yapmak mümkün müdür? İmkansızdır. Zaman bize gösterdi. Biz yedi aydan beri, yani Sakarya Muharebesi'nden sonra, işte hala kıpırdayamadık ve kıpırdayamayacağız.

---

119 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 321.

120 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 323.

Bu ikinci madde fazladır, kaldıralım efendim" demiştir.[121]

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey de, Vasıf Bey'in, kendisi gibi başkumandanlığın gerekli olduğunu düşündüğünü, sorunun ikinci maddeden kaynaklandığını belirtmiş, ardından Muhittin Baha (Pars) Bey'i cevaplayarak, "Başkumandan Paşa Hazretleri madem ki bu yetkiyi bizzat kullanmıyorlar ve bu yetkiler yasama yetkileridir; buna gerek yoktur, ben bunu size verdim desin, bitsin" şeklinde konuşmuştur. Ali Şükrü Bey sözlerini tamamlarken, konunun Meclis'te ortaya çıkan iki karşıt görüş arasında, fikri düzeyde, fena bir çarpışmaya yol açacağını, oysa her konuda olduğu gibi bu konuda da Meclis'te birlik olması gerektiğini, bulduğu çözüm yolunun benimsenmesi halinde bunun gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir.[122]

Muhaliflerin sert eleştirileri karşısında, iktidar grubundan fazla cevap gelmemesi ilgi çekicidir. Nitekim, o ana kadar yapılan eleştirileri yalnızca Rauf (Orbay) ve Muhittin Baha (Pars) beyler cevaplandırmaya çalışmış, ancak muhalefetin sözcüleri kendilerine ısrarla karşı cevap vermek vermekten kaçınmamışlardır. Bu durum karşısında kanunu savunma görevini Fevzi (Çakmak) Paşa üstlenmiş ve "vaktiyle verdiğimiz yetkilerin bir kısmını geri almak Başkumandanlığa bir zaaf oluşturur. Önceden verdiğimiz yetkiden hiçbir şey kısmayalım, bu suretle kuvvetli olarak siyasi müzakere ve savaşa girişelim" demişse de Hüseyin Avni Bey ulusal egemenlik kavramını ön plana çıkartarak, kendisine derhal şöyle müdahale etmiştir: "Kuvvet Başkumandanlık Kanunu'nda değildir, milletin azim ve imanında, süngüsündedir, kuvvet milletin rüştünü ispat etmesindedir. Sizi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi yaptık, sizi vekil yaptık, orduların başına koyduk, siz düşmana cevap vereceksiniz. Ordu burada anlayışlı

121 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 326.

122 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 326-327.

bir insan kitlesi, anlayışlı bir yüksek kuvvet görmek ister. Başkumandanlığın Kanunu ise vay halimize. Böyle anlaşılıyorsa arz ediyorum ki, o kuvvet değildir. Paşam, biz o kuvveti burada görmüyoruz. Avrupalıların nazarında burada reşit bir millet görmek istiyoruz."[123]

Salahattin (Köseoğlu) Bey de, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey gibi, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın konuşmasına tepki göstermiş, Fevzi Paşa'nın da Rauf ve Muhittin Baha beyler gibi, her şeyi olduğu gibi bırakmak yanlısı olduğunu belirterek, kendisine şu soruyu yöneltmiştir: "Hem Başkumandanlığın yetkisini muhafaza edelim, hem de Yüksek Meclis'in hürriyetini, yasama hukukunun kuvvetiyle muhafaza edelim. Bunu neden istemiyorlar?" Fevzi Paşa, bu iki eleştiriyi şöyle karşılamıştır: "Daima böyle işlerde büyük kuvvetleri bir ele vermek her halde daha doğrudur. O el hem hazırlayıcı olan Müdafaa-i Milliye'yi ve hem de harekatı yürütecek olan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'yi yakından kontrol eder. Bu hususta kuvvet vardır, zaaf yoktur."[124]

Fevzi Paşa'nm bu cevabı, bu kez Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in sorularına yol açmıştır. Mehmet Şükrü Bey: "Başkumandanlığın gerekliliğine hepimiz inanıyoruz ve gereğine inanırken, Meclis kendi yetkisini ve kendisinin orduyu takviye için kullanacağı yetkiyi almak isterse, Başkumandanlığın yetkisini takviye mi eder yoksa zayıflığa mı yol açar? Çünkü bu kanunu Meclis yapıyor ve Meclis yaparsa güçlü olur. Paşa bir emirle yaparsa zayıf olur ve zayıf olmuştur." Fevzi Paşa, karşılık olarak yalnızca, Meclis yetkileri gereksiz görüp geri alırsa Başkumandanlığın nüfuzunun düşeceğini belirtmekle yetinmiştir.[125] Diğer muhalifler gibi, bu oturumda Kanun'un ikinci maddesi aleyhinde görüş belirten Kara Vasıf Bey de, Fevzi

123 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 327.

124 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 327.

125 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 327-328.

Paşa'nın sözlerine cevap vermek gereğini hissetmiştir. Vasıf Bey konuşmasında özellikle Milli Savunma kurumu ile Genelkurmay kurumu arasındaki karşılıklı ilişki ve yetki paylaşımı konusu üzerinde kurmuştur. Oldukça önemli bir ayrıma işaret eden bu konuşma şöyledir: "Müdafaa-i Milliye ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye gibi iki ayrı kuvveti birleştirme şeklini uygun görüyorsunuz. Ordunun sevk ve hareketi esasen dünyanın her tarafında Başkumandanlıkla onun karargahını oluşturan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'dir. Bunlar cephe otoritesidir. İç otoriteyi oluşturan, Müdafaa-i Milliye Başkumandanlığa bağlı değildir. Nasıl hazırlanmak lazım geliyorsa Başkumandanlıkta görüşürler. Karşılığını hazırlarlar, nedenlerini ortaya koyarlar ve o harp otoritesi değil iç otoritedir. Adeta, Dahiliye Vekili ne ise o da dahili otoritedir. Siz içeriye karışamazsınız. Sizin göreviniz doğrudan doğruya cephedir. Cephe ile meşgul olursunuz ve o zaman doğrudan doğruya ihtiyacınızı istersiniz; vatan da sizin ihtiyacınızı gönderir." Buna karşılık Fevzi Paşa iki kuvvetin birleştirildiğini söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.[126]

Genel olarak, sürekli söz alıp uzun eleştirilerde bulunan muhaliflerin hakimiyeti altında geçen toplantının bu noktasında, yeterlilik teklifi verilerek kabul edilmiştir. Ancak, muhalifler de, Kanun'un ikinci maddesinin iptalini talep eden 17 imzalı şu önergeyi sunmuşlardır: "Uzatılması teklif olunan Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin yürürlükte kalması Yüksek Meclis'in yasama yetkisini sınırladığından ve azalttığından bu maddenin iptalini ve iptali konusunun isim belirlemek suretiyle oya konmasını teklif ederiz"[127]

---

126 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 328.

127 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 328. Bu oturuma ait dosyada, örneğin Amasya mebusu Mehmet Ragıp (Topala) Bey gibi, birkaç değişik kişinin de imzasını taşıyan ve bu önergenin tamamen aynısı olan 13 imzalı bir başka önerge daha bulunmaktadır (*TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 330-331).

Teklifin altında imzası olanların 12'si, yaklaşık 2 ay sonra, aynı yılın Temmuz ayında kurulan İkinci Grup içinde yer almıştır. Bunlar, İkinci Grup'un kurucularından olan Mersin Mebusu Salahattin (Köseoğlu), Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Kastamonu mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Sivas mebusu Vasıf (Karakol) beylerle, Dersim mebusu Mustafa Zeki (Saltuk), Ergani mebusu Sırrı (Özata), Karahisar-ı Sahip mebusları Mehmet Şükrü (Koç) ve Hulusi (Kutluoğlu), Lazistan mebusu Ziya Hurşit, Siverek mebusu Mustafa Lütfi (Azer), Yozgat mebusları Bahri (Tatlıoğlu) ve Feyyaz Ali (Üst) beyler gibi muhalefetin etkili sözcüleriydi. Birinci Grup'tan 3 mebusun, Genç mebusu Ali Vasıf (Telli), Kayseri mebusu Ahmet Hilmi (Kalaç) ve Sivas mebusu Ziyaettin (Başara) beylerin de, muhaliflerin bu teklifini imzalamış olmaları, iktidar grubunun muhalefetin sert eleştirilerinden etkilendiğinin ve birlik içinde hareket etmediğinin bir göstergesidir. Teklifi imzalayan diğer iki kişi, Amasya mebusu Mehmet Ragıp (Topala) ve Bayazıt mebusu Şevket (Bayazıt) beyler ise sık sık İkinci Grup'la birlikte hareket eden bağımsız mebuslardandır.

Oturumu yöneten Musa Kazım (Onar) Efendi'nin isim belirlemek suretiyle oya koyduğu bu önerge, 12 çekimser, 73 kabul oyuna karşılık 91 oyla reddedilmiştir.[128] Oylamaya

---

128 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 329. Oylamaya 176 kişinin katıldığı ve oyların yukarıda belirtilen şekilde dağıldığı açıklanmasına rağmen iki gün sonraki gizli oturumda okunan "önceki tutanak özeti"nde kabul oylarının sayısı yine 73 olarak geçerken, red oylarının sayısı 94, çekimserlerinki ise 17 olarak verilmiştir (*TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 334). Buna karşılık, oylamaya katılan mebusların listesi gözden geçirildiğinde, kabul oyu kullanan 69, red oyu kullanan 89 ve çekimser kalan 11 kişinin adlarının sayıldığı görülüyor. Ayrıca kabul oyu kullananlar arasında "İçel mebusu Feridun Bey" diye bir zatın adı geçmektedir ki, TBMM'de bu adı taşıyan herhangi bir kimse yoktu. Bununla birlikte, kanunun ikinci maddesinin kaldırılması isteyen önergelerde imzaları bulunan Amasya mebusu Mehmet Ragıp (Topala) Bey ile Sivas mebusları Mustafa Taki (Doğruyol) Efendi ve Ziyaettin (Başara) Bey'in adları oy kullananlar arasında sayılmamakta. Bunlarla

katılan 176 mebustan 172'sinin isimleri saptanabilmiştir. Bunların 98'i Birinci Grup üyesi, 34'ü bu oylamadan yaklaşık 2 ay sonra kurulan İkinci Grup'a katılan muhalif mebus, 40'ı ise bağımsızdır. Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin yürürlükten kaldırılmasını isteyenlerin sayısının 3 ay içinde bu kadar artması muhalefetin artık iyice güçlendiğinin bir göstergesidir. Bir blok halinde ikinci maddenin kaldırılması yönünde oy kullanan muhalifler, bağımsızlarla Birinci Grup üyelerinin önemli bir bölümünden de destek bulmuşlardır. Nitekim, oylama sırasında ikinci maddenin yürürlükten kaldırılması yönünde oy kullanan 73 mebustan, isimleri saptanan 71 mebusun gruplara dağılımı incelendiğinde, toplantıda hazır bulunan ve daha sonra İkinci Grup içinde yer alan 34 mebusun tümünün, muhalefet o tarihte henüz örgütlü bir yapı içinde olmamasına rağmen, ikinci maddenin iptali yolunda oy kullanmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Birinci Grup üyelerinin 20'si, bağımsızların da 17'si muhaliflerin önergesine destek vermiştir. Çekimser oy kullanıp isimleri belirlenen 11 mebustan 4'ü Birinci Grup üyesi, 7'si bağımsızdır. Buna karşılık, Birinci Grup'tan 74, bağımsızlardan da 16 mebus ikinci maddenin kaldırılması yolundaki önergeye kırmızı oy vererek önergenin reddedilmesini sağlamıştır.

Artık bloklaşmaya başladığı açıkca görülen muhalif oyların ağırlığı, 1922 Temmuzu'nda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurularak muhalefetin örgütlü bir biçim almasından sonra, TBMM'de daha da açık olarak hissedilmeye başlayacaktır.

---

birlikte kabul oyu kullanan 73 kişiden 71'inin isimleri belirlenebiliyor. Red oyu kullananlar arasında da Başkumandanlık Kanunu'nun olduğu gibi kabul edilmesi yolunda önerge veren Genç mebusu Hamdi (Yılmaz) Bey'in adına rastlanmamakta. Bu kişiyle birlikte ikinci maddenin yürürlükten kaldırılmasına karşı oy kullanan 91 (ya da 94) mebustan 90'ının ismi saptanmış oluyor. Oylama listesinde, 11 (ya da 17) çekimserden yalnızca 10'unun ismi yer alıyor. Bu durumda, oylamaya katılanların 172'sinin isimleri ve ne yönde oy kullandıkları belirlenmiş olmaktadır.

Muhaliflerin Kanun'un ikinci maddesinin yürürlükten kaldırılmasını isteyen teklifinin reddedilmesinden sonra, kanunun olduğu gibi, 3 ay süreyle yeniden uzatılması yolundaki teklif oy çokluğuyla kabul edilmiştir.[129]

Yukarıda geniş biçimde özetlenen bu gizli görüşmenin hemen ardından açık oturuma geçilerek, hepsi de Birinci Grup üyesi olan Bayazıt mebusu Dr. Refik (Saydam), Bolu mebusu Tunalı Hilmi, Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul), Çorum mebusu Ferit (Törüm Küney), Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut), Gümüşhane mebusu Ruşen (Oktar), İstanbul mebusu Ali Rıza (Bebe), İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu), Karahisar-ı Sahip mebusu Ali (Çetinkaya), Kayseri mebusu Atıf (Tüzün), Kozan mebusu Dr. Fikret (Onuralp), Saruhan mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit), Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) beyler, Malatya mebusu Mustafa Fevzi (Bilgili) Efendi ile bağımsızlardan Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey ve daha sonra kurulan 2. Grup içinde yer alacak olan Kırşehir mebusu Rıza (Silsüpür) Bey'den oluşan 16 mebusun imzasını taşıyan ve Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin 5 Mayıs 1922'den itibaren 3 ay daha uzatılmasını öngören teklifin açık olarak görüşülmesine başlanmıştır.[130]

Teklifin tümü hakkında herhangi bir görüşme yapılmadan doğrudan maddelere geçilmiş, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, gizli oturumda ileri sürdüğü görüşlerini, bu kez

---

129 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 329.

130 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 520. Öneri sahiplerinden Bayazıt mebusu Dr. Refik (Saydam) Bey'in adı tutanakta Dr. Tevfik olarak geçmektedir ki bu adı taşıyan ve doktor olan bir başka Beyazıd mebusu yoktur. Bağımsızlardan Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey'in durumu için yukarıdaki 73 nolu nota bakınız. Öneriyi imzalayan ve daha sonra İkinci Grup içinde yer alan Kırşehir mebusu Rıza (Silsüpür) Bey ise 1925'te hükümeti devirmeye teşebbüs ettiği gerekçesiyle idam edilmiştir. Bu konuda Mete Tunçay'ın çeşitli yazılarını derlediği *Bilineceği Bilmek* adlı kitabındaki "Ankara İstiklal Mahkemesinde Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye" adlı incelemesine bakılabilir. s. 107-131.

açık olarak savunmuştur. Hüseyin Avni Bey, Eskişehir-Kütahya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü koşullar altında Mustafa Kemal Paşa'nın, olağanüstü yetkilerle donatılarak başkumandanlığa getirildiğini ve bunun büyük faydalarının görüldüğünü söyledikten sonra, olağanüstü tedbirlerin olağanüstü zamanlar için geçerli olabileceği, artık şartların kendi lehimize dönüştüğü ve olağanüstü tedbirlere, bir başka deyişle aslen Meclis'e ait olan yetkilerin Başkumandan'a devrine gerek kalmadığı şeklindeki görüşünü tekrarlamıştır. Hüseyin Avni Bey, Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) Bey'in "sizin ne olduğunuz malumdur" şeklindeki sataşmaları altında, soruna çözüm yolu olarak, bir başka Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in gizli oturumda ortaya attığı "Başkumandan Paşa Meclis'e gelsin, İkinci maddeye artık gerek kalmamıştır desin" şeklindeki önerisini göstermiştir.[131]

Bu konuşmanın ardından oylamaya geçilmiş ve kanunun maddeleri teker teker kabul edilmiştir. Bununla birlikte, muhaliflerin kanunun tümü için yapılan oylamaya katılmayarak yaptıkları engelleme yüzünden, bu oylamada, TBMM'de görüşme açılması ve bir kanunun kabul ya da reddi için gerekli olan ve 161 olarak belirlenmiş bulunan görüşme yetersayısına ulaşılamamış, böylelikle Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin 3 ay daha uzatılmasına yönelik teklif Meclis'ten geçmemiştir.[132]

Kanunun süresinin dolduğu 5 Mayıs günü TBMM toplanmamış; kanun henüz bir açık görüşmede kabul edilmemiş olduğundan hukuki bir boşluk doğmuştur. Böylece hukuki açıdan Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığı sona ermiştir. Muhaliflerin direnişi yüzünden kanun teklifinin Meclis'ten geçmemesi Mustafa Kemal Paşa'yı harekete geçirmiş ve 6

131 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 520-521.

132 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 522.

Mayıs 1922'de, bir önceki gizli oturumda ileri sürülen görüşleri cevaplandırmak ve sorunu çözmek için bir gizli toplantı yapılmasını istemiştir.

Bu gizli oturumda söz alan Mustafa Kemal Paşa, rahatsızlığı nedeniyle önceki günkü toplantılara katılamadığını, görev süresinin uzatılması işlemin tamamlanmaması üzerine, görüşme sırasında söylenen her sözü gözden geçirdiğini, verilen oyları da incelediğini, böylece cereyan eden görüşme konusunda, toplantıda hazır bulunanlar kadar bilgi sahibi olduğunu belirterek, Kanun'a yöneltilmiş bulunan eleştirileri sert bir dille cevaplandırmaya başlamıştır:

Mustafa Kemal Paşa öncelikle kendisinin hiçbir kimseye "beni başkumandan yapın, bana bu yetkileri verin" demediğini, aksine bütün Meçlis'in kendisinden Başkumandan olmasını istediğini söylemiş ve hiçbir zaman kısmen dahi olsa Meclis yetkilerini gaspetmeyi aklından geçirmediğini belirtmiştir.[133]

Daha önceki gizli toplantıda, konunun açık olarak görüşülmesi taleplerine karşılık olarak Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in sıradan bir meclis değil, yürütme yetkisine de sahip bir meclis olduğunu belirterek, bazı konuları derhal millete söylemenin, derhal cihana ilan etmenin doğru olmayabileceğini ve bunun da gayet mantıklı olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki sözlerine "nerede kaldı ki bir dava takip eden, bir ihtilal yapan, bir inkılâp geçiren bu millet düşman karşısındaki ordularına başkumandan tayin ederken, düşmanlara karşı, bizim başkumandan yapar, yapamaz, yaptı, yapamadı diye münakaşa eder. İşte bunun olmaması için, bu sakıncanın olmaması için açık celsede değil, gizli celsede münakaşa edilmesini tercih etmek gereklidir. Yoksa, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi hiçbir vakit şu kürsüden söylenecek

133 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 335.

sözlerin yapılacak eleştirilerin milletten gizlenmesi görüşüne yöneltilmiş değildir. Aksine düşmanlarımızdan gizlemektir" şeklinde devam etmiştir.[134]

Hüseyin Avni Bey'in yönelttiği eleştirilere ilişkin olarak da, Mustafa Kemal Paşa şöyle konuşmuştur: "Hüseyin Avni Bey diyor ki; vazifeler şahıslarla olmaz. Dolayısıyla, şahıs, fert yoktur millet vardır. Evet, yani bir sosyal heyetin bütün kuvvetleri Yüce Heyetiniz'de tecelli etmiştir. Her yerde böyledir. Fakat fertler vardır. Milletlerin fertten oluştuğunu düşünürsek 'fertler olmadığı' sözünün doğru olmadığı anlaşılır."[135]

Daha sonra Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) ve Sivas mebusu Vasıf (Karakol) beylerin askeri konularda ileri sürdükleri görüşlerin yersiz olduğuna değinen Mustafa Kemal Paşa, buradan Meclis'in genel durumuna ilişkin gözlemlerine geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in genel durumuyla ilgili sözleri şöyledir: "Ben görüyorum ki Meclis'te çeşitli doğrultularda birbirlerine muhalif bir takım tezahürat vardır. Bunun sonucunda ne oluyor? Bunun sonucunda Başkumandanlık bir gün yahut iki gün belirsiz ve boşlukta kalıyor. Ordu kumandansızdır. Ordu bu dakikada kumandansızdır. Eğer ben orduya kumanda ediyorsam kanuna aykırı olarak

---

134 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 336.

135 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 337. Hüseyin Avni Bey, bu konuşmaya karşılık vermek isteyince, Mustafa Kemal Paşa ile arasında aşağıdaki ilginç söz düellosu cereyan etmiştir:

HA- Müsâade buyrunuz efendim.

MK- Dur efendim, ne zırzır ediyorsunuz!

HA- Zırzır kelimesini kabul etmem!

MK- Zırzır yapıyorsun ya!

HA- İstirham ediyorum Paşam. Sözünüzü geri alınız.

MK- Mahalle kahvesi midir burası?

HA- Milletin Kâbe'sidir.

MK- Öyle ise riayet ve hürmet ediniz Kâbe'ye.

HA- Ben hürmetkârım. (*TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 337).

kumanda ediyorum. Çünkü derhal kumandadan çekilmek istedim. Meclis'in tezahüratı üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne dedim ki, Başkumandanlığım bitmiştir. Derhal bana Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Paşa dedi ki, benim de beraber bitmiştir. Ordu kumandansız mı kalacak, ne olacak? Bundan dolayı bırakamam ve bırakmayacağım. Fakat bu muhalefet belirtisi beni iki günden beri kanuna aykırı olarak Başkumandanlık yapmaya sevketmiştir. Bu yapılan tezahüratın sonuçları yalnız Başkumandanlık meselesinde değil efendim, o rastladı, o oldu. Eğer başka bir şey olsaydı, zannedersem aynı şeye uğrayacaktım."[136]

Mustafa Kemal Paşa konuşmasını, vekil seçiminde gösterdiği adayların seçilmesi konusunda karşılaştığı sorunlara değinerek sürdürmüştür. Gösterdiği adayların seçimi sırasında çok sayıda çekimser oy kullanılarak engelleme yapıldığını belirten Mustafa Kemal Paşa, bu durum karşısında hükümetin iş yapamaz hale geldiğinden yakınmıştır.[137]

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının son bölümünde, Birinci Grup'un kuruluşunun üzerinden 1 yıl geçmiş olmasına rağmen, Meclis'in gidişatından hala pek memnun olmadığını şu sözleriyle açıkca ifade etmiştir: "Bu kesmekeşe, bu anarşiye mutlaka bir son vermek lazımdır, böyle yürüyemeyiz, böyle yürünmez ve millet böyle yürümek için sizi buraya göndermemiştir, millet buna razı değildir."[138]

Mustafa Kemal Paşa'nın ardından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, Meclis'in tutumu hakkında Mustafa Kemal Paşa'nınkine paralel bir konuşma yapmıştır. Fevzi Paşa, Başkumandanlık Kanunu ilk kez çı-

136 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 341.

137 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 341.

138 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 342.

karılırken yapılan gizli toplantıda bazı mebusların red oyu verdiklerini, buna rağmen açık toplantıya geçildiğinde, dışa karşı bir bütün halinde bulunulduğunu göstermek için, Kanun'un oybirliğiyle kabul edildiğini hatırlatmış, son uzatma sırasında ise farklı bir durumla karşılaşıldığını söylemiştir. Fevzi Paşa, son uzatmaya ilişkin gizli görüşmede, çoğunluk kanunun uzatılması yolunda oy vermesine rağmen, açık görüşme sırasında aksi görüştekilerin engelleme yaptıklarını, oysa böyle hayati konularda yapılan engellemelerin doğru olmadığını belirterek artık bu tür parlamento yöntemlerinden vazgeçilmesini istemiştir.[139]

Bu noktaya kadar zaman zaman gergin bir havaya bürünen görüşme ortamı, Hüseyin Rauf (Orbay), Salahatin (Köseoğlu) ve Hüseyin Avni (Ulaş) beylerin arka arkaya yaptıkları konuşmalarla birdenbire yumuşamıştır. Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın, kendisinin katılmadığı oturumda Başkumandanlık Kanunu aleyhinde konuşan mebusları cevaplandırdığını, karşı cevap vermek isteyenlere söz vermek üzere müzakere açılabileceğini, öncelikle bunun halledilmesi gerektiğini belirtmiştir. Salahattin Bey, ortada bir sorun olduğunu, hazır konu açılmışken bunu kapatıp örtbas etmek yerine, üzerine gidip çözüme kavuşturmanın daha doğru olacağını, Hüseyin Avni Bey de Meclis'in gayede bir olduğunu, ancak bazı konularda belki yanlış düşünce saplantılarının olduğunu, bunun giderilmesi için de samimi bir görüşmenin açılması gerektiğini söylemiştir.[140]

Oturumu yöneten Musa Kazım (Onar) Efendi'nin görüşme açılıp açılmaması konusunda tereddüt geçirmesi, hatta bir ara "müzakere yeterlidir" demesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa söz alarak kendisinin de yanlış anlama ve düşüncelerin gi-

---

139 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 342.

140 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 344-345.

derilmesi için samimi bir görüşme açılması yolundaki öneriyi desteklediğini belirtmiş; hemen arkasından da biraz önce söylediği ve Başkumandanlığa ilişkin olarak Meclis'in kararını tanımayacağı şeklinde anlaşılabilecek olan "başkumandanlığı bırakamam ve bırakmayacağım" şeklindeki sözlerini şöyle düzeltmiştir: "Bu münasebetle deminki değerlendirmeme bir cümle ilave etmek istiyorum. Başkumandanlığın muhafazası ve devam ettirilmesi o kadar çok lüzumlu demiştim ki, bunu bırakamam demiştim. Yani Yüksek Meclisiniz bu lüzumu mutlaka anlamıştır ve bana bıraktırmaz."[141]

Açılan görüşme sırasında ilk sözü alan Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi, sözlerinin yanlış anlaşıldığını, kendisinin "bu zat başkumandanlığı gaspetmiştir" demediğini ve Mustafa Kemal Paşa'yı Başkumandanlığa getiren kanunun birinci maddesini doğru bulduğunu söylemiş, asıl sorunun ikinci maddeden kaynaklandığını belirtmiştir. Salih Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın "muhalefet yapılıyor" dediğini, oysa Meclis'te gaye üzerinde muhalefet yapan kimsenin olmadığını da sözlerine eklemiştir.[142]

Hüseyin Avni Bey de, öncelikle öteden beri savunmakta olduğu "Kanun'un ikinci maddesiyle Başkumandan'a verilen olağanüstü yetkiler Meclis'e ait olmalıdır" şeklindeki görüşünü tekrarlamıştır. Ardından, Meclis'in gayede bir olduğunu söyleyen Hüseyin Avni Bey, Meclis'te anlaşmazlık olmasının istenmediğini ancak bir yıl önce mebusların bir kısmı dışarıda bırakılarak Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasıyla aslında anlaşmazlığın icat edilmiş olduğunu söylemiştir. Bu yolun yanlış olduğunu daha o gün söylemiş olduğunu da hatırlatan Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın vekil seçiminde aday gösterme yönteminden vazgeçmesi ve Başkumandanlık

141 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 345.

142 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 346.

Kanunu'nun ikinci maddesinin kendisine verdiği olağanüstü yetkileri yeniden Meclis'e devretmesi halinde ortada hiçbir sorun kalmayacağını da sözlerine eklemiştir.[143]

Bu konuşmanın ardından, Salahattin Bey, öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığı sürdürmesi, ancak ikinci maddenin kendisine verdiği yetkileri yeniden Meclis'e devretmesi gerektiğini söylemiştir. Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin belki ilk üç ay için gerekli olduğunu, ancak şu andaki koşullar altında neden hala bu maddeye gerek duyulduğunu bir türlü anlayamadığını da belirten Salahattin Bey, Meclis'te ortaya çıkan anlaşmazlığın da aslında Meclis üyelerinin ve milletin aydınlatılamamasından kaynaklandığını ve bunun önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Salahattin Bey, Meclis'in yeterince aydınlatılamamasının önündeki engel olarak, Birinci Grup yöneticilerini kastederek, "çoğunluk partisi demek olan ve Meclis'te yoktan icat edilmiş olan partinin iyi yönetilememesi"ni göstermiştir. Salahattin Bey, muhalif olarak oy kullananların aydınlatılması gerektiğini, ancak çoğunluk partisinden hiç bir kimsenin bunu yapmadığını belirterek sözlerini şöyle bitirmiştir: "Yüksek Meclis'in eskiden olduğu gibi, şimdiye kadar olduğu gibi, birlikte çalışması için hiçbir engel yoktur, mesele hiçbir şey meselesi değildir. Şahsiyat, hissiyat meselesi belki insanların kalbinde biraz yer tutabilir. Ben de insanım. Fakat esas itibariyle bunların o kadar zayıf olduğunu görüyorum ki, daha büyük kabahat, birbirimizi anlamaya gittiğimizde bir tarafın uzakta durması ve diğer tarafın hiçbir şey dinlemek istememesi; bu düşünce şekli, bu kural dışı şekil ve artık tabir bulamayacağım bu şekil doğru değildir."[144]

Salahattin Bey'in konuşması üzerine söz alan Mustafa Kemal

---

143 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 346-348.

144 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 348-349.

Paşa Selahattin Bey'in ikinci madde hakkında "gerçek ve sahibi olduğu anlaşılan" endişesinin yersiz olduğunu belirterek "asıl hakim olan Yüksek Meclisinizdir. Hiçbir zaman Başkumandanlığa vermiş olduğunuz yetki Başkumandanı hiçbir şey sorulmaz bir vaziyette bulundurmaz" demiştir.[145]

Başkumandanlık Kanunu'nun görüşüldüğü bu gizli toplantının son bölümünde Lazistan mebusu Dr. Abidin (Atak) Bey kürsüye gelmiş ve Meclis'teki fikir ayrılıklarının derinleşmesinden Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu sorumlu tutmuştur. Dr. Abidin Bey'in Meclis tutanaklarına sadece bir kaç kez yansımış olan Selamet-i Umumiye Komitesi'ne[146] değinmesi açısından da önem taşıyan bu konuşması şöyledir: "Ben Müdafaa-i Hukuk Grubu'na dahildim ve grubun en samimi bir arkadaşı idim. Baktım ki grubun vapurlar veyahut deniz sahilindeki fenerler gibi, dön bu tarafa, dön o tarafa. Bu yönetim kurulunun işidir. Bundan dolayı, dedim ki pekala böyle fenerler gibi dönelim. Sonuçta, bir diğer gruptan, diğer bir kuvvet benden daha cesur, benden daha mert bir kuvvet çıkmış. O da bir Selamet-i Umumiye ve beni şekillendirmek için tekrar bir kuvvet. Mutlaka bir vakit ben çekiliyorum. Ben bunu Paşa Hazretleri'nden sorarım. Bundan birbuçuk sene evvel, bu grup ortada yok iken ve hiçbir şey yok iken dayanışma tamdı ve hepsi de beyaz vermek lazım gelirse beyaz, kırmızı vermek lazım gelirse kırmızı verirlerdi."[147]

Dr. Abidin Bey'in konuşmasının ardından oturum başkanı Musa Kazım (Onar) Bey'in oya sunduğu görüşmenin yeterli

---

145 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 350.

146 Birinci Grup içinde, iktidarı koşulsuz destekleyen mebuslarca, hem Birinci Grup, hem de Meclis genel kurulunun görüşmelerine hakim olmak amacıyla, gizli bir örgüt olarak kurulan Selâmet-i Umumiye Komitesi için 6. Bölüm'e bakınız.

147 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 353.

olduğuna dair teklif kabul edilmiş ve açık toplantıya geçilmiştir. Açık toplantıda konu hakkında herhangi bir görüşme yapılmamış, doğrudan oylamaya geçilerek, önceki gün kabul edilmeyen kanun teklifi ikinci kez oya konmuştur. Teklif 15 çekimser ve 11 red oyuna karşılık, 175 oyla kabul edilmiştir.[148]

Bu oylamaya Birinci Grup'tan 123, daha sonra kurulacak olan İkinci Grup'a girecek olan 32 ve 46 bağımsız mebus katılmıştır. Kanun lehindeki 175 oyun 120'si Birinci Grup üyelerinden, 42'si bağımsızlardan gelirken, daha sonra İkinci Grup'ta örgütlenecek olan muhalif mebusların 13'ü de kabul oyu kullanmıştır. 11 red oyunun 10'u İkinci Grup'a katılacak üyelerden, 1'i ise bağımsızlardan gelmiştir. 15 çekimserin 3'ü Birinci Grup, 9'u İkinci Grup mensubu, 3'ü bağımsızdır.[149]

Muhalefetin gizli toplantıdaki oylamadan sonra açık toplantıda engelleme yaparak kanunun çıkmasını engellemesi üzerine yapılan gizli toplantıdaki tartışmalar, Birinci Grup üyelerinin oy verme davranışı üzerinde büyük etki yapmış, sonuçta 4 Mayıs 1922 tarihli oylamada hazır bulunan 98 Birinci Grup üyesinin yalnızca 74'ü kanun lehinde oy kullanırken, 6 Mayıs 1922'deki oylama sırasında Meclis'te bulunan 123 Birinci Grup üyesinin 120'si kanun lehinde oy kullanmıştır.

---

148 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 527.

149 Oy kullananların listesi için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 529-530. Çekimser kalan Birinci Grup üyeleri Çankırı mebusu Tahir Aşık (Musuloğlu) Efendi ile Ertuğrul mebusu Halil (Işık) ve Genç mebusu Ali Vasıf (Telli) beylerdir. Her 3 mebus da 4 Mayıs 1922'deki oylamada ikinci maddenin iptali yönünde oy kullanmıştır. Kanunun reddi yönünde oy kullananlar, bağımsız Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey ile İkinci Grup üyeleri Canik mebusu Süleyman (Boşank), Çorum mebusu Dursun (Yalvaç), Erzurum mebusları Hüseyin Avni (Ulaş), İsmail (Arslan), Karahisar-ı Sahip mebusları Hulusi (Kutluoğlu), Ömer Lütfi (Argeşo), Lazistan mebusu Ziya Hurşit, Mersin mebusu Salahatin (Köseoğlu), Sivas mebusu Vasıf (Karakol) ve Siverek mebusu Mustafa Lütfi (Azer) beylerdir.

Bu tartışmalar muhaliflerin de oy verme davranışını etkilemiştir. Nitekim, ilk oylamada 34 İkinci Grup üyesinin tamamı kanun aleyhinde oy kullanırken, ikinci oylamada İkinci Grup'un oy verme konusunda gösterdiği bu birliktelik tamamen ortadan kalkmış, 13'ü kanun lehinde, 10'u kanun aleyhinde oy kullanmış, 9'u çekimser kalmıştır.

Böylece Başkumandanlık Kanunu bir kez daha uzatılmış ve bu konu iktidarla muhalefet arasındaki temel çatışma konularından biri olarak bir sonraki döneme taşınmıştır.

Vekil seçimlerinde aday gösterme yönteminin uygulanışı

Daha önce belirtildiği üzere Meclis'in açılışını izleyen ilk aylarda Heyet-i Vekile üyelerinin Meclis tarafından doğrudan seçilmesi yöntemi benimsenmişti. Bu yöntemle yapılan seçimler sonucunda Tokat mebusu Nazım (Resmor) ve Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Beyler gibi Mustafa Kemal Paşa'nın istemediği bazı mebusların Dahiliye ve Adliye vekilliklerine seçilmeleri üzerine 4 Kasım 1920'de bu yöntemden vazgeçilmişti. Benimsenen yeni esasa göre Heyet-i Vekile üyeleri sadece Meclis Reisi'nin göstereceği adaylar arasından seçilebilecekti. Aday gösterme yöntemi, bu yöntemi Meclis'in yetkilerinin kısıtlanması olarak nitelendiren muhalif mebuslarla, iktidar yanlısı mebuslar arasında uzun süren ve zaman zaman sertleşen tartışmalara yol açmıştır. Bu çetin mücadele sonucunda, 8 Temmuz 1922'de, bu yöntem yürürlükten kaldırılarak yeniden Meclis'in ilk aylarında uygulanan doğrudan seçim esasına dönülmüştür. İkinci Grup'un kurulmasına yol açan meclis uygulamalarından biri olması bakımından da önem taşıyan aday gösterme yönteminin uygulamaları üzerinde ayrıntılı olarak durmanın yararlı olacağını düşünüyorum. Bu alt bölümde, uygulamanın yü-

rürlükte kaldığı 4 Kasım 1920 - 8 Temmuz 1922 arasında yapılan vekil seçimleri ile hukuki bir temele dayanmamakla birlikte, giderek bir teamül haline gelen, Heyet-i Vekile'nin yaptığı vekalet vekili tayinleri ve bu uygulamalar üzerine Meclis'te yapılan tartışmalar incelenmektedir.

İlk uygulamalar

• Kanunun benimsenmesinden sonraki ilk uygulama, 9 Kasım 1920'de yapılan bir tayindir. Dahiliye Vekili Refet (Bele) Paşa'nın, güney cephesine gitmesi üzerine, Heyet-i Vekile, Sıhhiye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey'i geçici olarak Dahiliye Vekalet vekilliğine atamıştır.[150] Atama hakkında Meclis'e hiçbir bilgi verilmemiştir.

• Aday gösterme yöntemiyle ilk seçim ise 16 Aralık 1920'deki Maarif Vekaleti seçimidir. Maarif vekili Dr. Rıza Nur Bey'in uzun süre Ankara dışında kalmasını gerektirecek bir göreve atanması üzerine 14 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa Antalya mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Adana mebusu Zekai (Apaydın), Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak), İzmir mebusları Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Mahmut Esat (Bozkurt) beylerden birinin Maarif Vekilliğine seçilmesini istemiştir.[151] 16 Aralık 1920'de seçime geçilmeden önce Vehbi, Yunus Nadi ve Mahmut Esat Beyler adaylıktan çekilmiştir.[152] 131 kişinin katıldığı seçimde Hamdullah Suphi Bey 65, Vehbi Bey 31, Zekai Bey 21 oy almış, 12 mebus çekimser kalırken, 2 oy geçersiz sayılmıştır. Çoğunluğu sağlamak için 66 oyun gerektiği bu seçimde, geçersiz sayılan oylardan biri de Hamdullah Suphi Bey'e ait sayılarak, Hamdullah Suphi Bey'in

---

150 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 91.

151 *TBMM ZC*, Ciit 6, s. 377.

152 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 391.

oy sayısı 66'ya yükseltilmiş ve Maarif Vekili olmuştur.[153] Hamdullah Suphi Bey o sırada Ankara dışında bulunduğundan Maliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) Bey aynı gün Heyet-i Vekile'ce Vekalet vekilliğine tayin edilmiştir.[154] Bu tayin hakkında da Meclise bilgi verilmemiştir.

• Aday gösterme yöntemine ilk ciddi tepki, izinli olarak Ankara dışında bulunan Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'in yerine yapılan vekalet vekili seçimi sırasında gelmiştir. 14 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa, izinli olarak Ankara dışında bulunan Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'in yokluğunun uzun sürdüğünü; vekilliğin bir başka Heyet-i Vekile üyesince yürütülmesinin artık mümkün olmadığını belirterek, Celalettin Arif Bey'e vekaleten, Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak), Adana mebusu Zekai (Apaydın) ya da İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Beylerden birinin Adliye vekalet vekili seçilmesini istemiştir.[155] 16 Aralık 1920'de aday listesi değiştirilerek Niğde mebusu Ata (Atay) Bey, Adana mebusu Zekai (Apaydın) Bey, Hakkari mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Konya mebusu Refik (Koraltan) Bey, İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey ve Cebelibereket mebusu Faik (Öztrak) Bey şekline dönüşmüştür.[156] Muhaliflerden Canik mebusu Nafiz (Özalp) Bey ve Karesi mebusu Abdülgafur (Işıtan) Efendi, Celalettin Arif Bey'in Ankara'ya dönmek üzere olduğunu, Adliye vekaleti görevinin zaten vekaleten sürdürülmekte olduğunu belirterek, 10 gün için bir vekil seçiminin yapılmasına itiraz etmiştir.[157] Ancak, oylama sonucunda seçime

---

153 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 393.

154 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 92. Hamdullah Suphi Bey, 29 Eylül 1920'de 20 gün izin almış, bu izni 19 Ekim 1920'den itibaren 2 ay süreyle uzatılmıştı. *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 435-436 ve *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 84.

155 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 376.

156 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 392.

157 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 393-394.

gidilmesi kararlaştırılmıştır. Oy kullanan 125 mebusun yarıya yakını (59 mebus) çekimser kalarak seçimi protesto ederken, Adana mebusu Zekai Bey 42 oy almış, diğer oylar öteki adaylar arasında dağılınca sonuç alınamamıştır.[158] Seçim hemen tekrar edilmiş, 115 kişinin katıldığı oylamada bu kez 53 kişi çekimser kalırken, Zekai Bey 52, Vehbi Bey 7 oy almıştır. 3 adaya da birer oy çıkmıştır. Bu oylamada da çoğunluk sağlanamadığından en çok oyu alan Zekai ve Vehbi Beyler arasında üçüncü kez seçim yapılacağı açıklanmış, Vehbi Bey'in adaylıktan çekilmesi üzerine Zekai Bey'in Vekil vekilliğinin Meclis'ce onaylanıp onaylanmadığı reye sunulmuştur. "Usule aykırı oldu" itirazları arasında çoğunluk sağlandığı bildirilip Zekai Bey'in Adliye Vekaleti vekilliği onaylanmıştır.[159] Ancak 20 Aralık 1920'de Zekai Bey, Celalettin Arif Bey'in birkaç gün içinde Ankara'ya geleceğini, kendisi Ankara'ya gelinceye kadar geçecek süre içinde şimdiye kadar kendisine vekalet eden Hariciye Vekili Muhtar Bey'in bu görevi sürdürebileceğini, ayrıca seçim sırasında çekimser oyların kullanılan oyların yarısı düzeyinde olduğunu belirterek istifa etmiştir.[160]

• 25 Aralık 1920'de, Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey, Saruhan mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit) ve Kozan mebusu Dr. Mustafa (Cantekin) Beylerin Anadolu Demiryollarının yedek eşyasını satın almak üzere Nafıa Vekili'nce görevlendirilerek İtalya'ya gönderildiğini, oysa bu işi bu ülkedeki temsilcilerin kolaylıkla halledebileceğini belirterek, İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa hakkında bir gensoru önergesi vermiştir. 25 Aralık 1920'de görüşülen önergeyi cevaplandıran İsmail Fazıl Paşa, bu iş için bir mühendisle bir ustabaşının görevlendirildiğini, alışveriş bedeli olan yaklaşık 150.000 lirayı

158 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 397.

159 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 398.

160 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 433-434.

bu kişilere teslim edemeyeceğini, dolayısıyla güven duyduğu bu 2 mebusu da onlarla beraber gönderdiğini belirtmiştir.[161] Önerge sahibi Mehmet Şükrü Bey, bu mebuslara izin verme kararının meclisten geçmediğini, durumun bir Başkanlık Divanı tezkeresiyle tebliğ edilerek, TBMM'nin bir oldu bitti karşısında bırakıldığını öne sürmüş, bütçe açığının önemli düzeyde olduğu böyle bir dönemde tasarruf yoluna gidilmesi gerekirken, uzmanların yanısıra 2 mebusun daha gönderilmesiyle savurganlık yapıldığını iddia etmiştir.[162] Amasya mebusu Ömer Lütfi (Yasan), Aydın mebusu Tahsin (San) ve Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz) Beyler Mehmet Şükrü Bey'in görüşleri doğrultusunda konuşarak, gensoru önergesine destek vermiştir. Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) Nafıa Vekili'ni savunurken, İzmit mebusu Hamdi Namık (Gör) Bey, izin kararının Meclis'ten geçirilmemesinin bir oldu bitti olduğunu kabul etmekle birlikte, İsmail Fazıl Paşa'ya hak vermiştir. Görüşmenin sonunda Cebelibereket mebusu İhsan Bey ve Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü Bey, 2 ayrı önerge vererek yapılan açıklamanın yetersiz olduğunu ve İsmail Fazıl Paşa'ya güvensizlik oyu verilmesini istemiştir. Uygulamaya göre öncelikli olarak güvenoyu verilmesini isteyen bir önergenin oylanması gerektiğinden, Kırşehir mebusu Yahya Galip (Kargı) Bey'in bu yöndeki önergesi oylanmış, 2 çekimser 28 güven oyuna karşılık 69 güvensizlik oyuyla İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa Nafıa Vekilliğinden düşürülmüştür.[163] 27 Aralık 1920'de Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi (Ataç), Adana mebusu Zekai (Apaydın), Amasya mebusu Ömer Lütfi (Yasan) ve Trabzon mebusu Hüsrev

---

161 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 12.

162 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 12-13.

163 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 12-18. İsim belirlemek suretiyle yapılan oylamada kullanılan oyların listesi için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 27-28. İsmail Fazıl Paşa'ya güvenoyu verenler arasında Erzurum mebusları Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'le, Salih (Yeşiloğlu) Efendi gibi muhaliflerin de bulunması dikkat çekici.

(Gerede) Beyler aday gösterilerek Nafıa Vekili seçimine gidilmiş, 136 oyun 65'i Ömer Lütfi, 28'i Zekai, 20'si Hasan ve 11'i Hüsrev Bey'e çıkarken, 12 mebus çekimser kalmıştır. Çoğunluk için 69 oy gerektiğinden seçim hemen tekrarlanmış, Ömer Lütfi Bey bu kez 76 oy alarak Nafıa Vekili seçilmiştir.[164]

• 20 Ocak 1921'de kabul edilen Anayasa, Heyet-i Vekile'nin kendi aralarından birini Heyet-i Vekile Reisi olarak seçmesini hükme bağlayınca 24 Ocak 1920'de toplanan Heyet-i Vekile, Müdafaa-i Milliye Vekilli Fevzi (Çakmak) Paşa'yı oybirliğiyle Heyet-i Vekile Reisi seçmiş ve buna ilişkin kararname 26 Ocak 1921'de TBMM'de okunarak mebuslara bildirilmiştir.[165]

• Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'nın cepheyi teftişe gitmesi üzerine, Heyet-i Vekile, 4 Ocak 1921'de Nafıa Vekili Ömer Lütfi (Yasan) Bey'i geçici olarak Müdafaa-i Milliye Vekalet vekilliğine tayin etmiştir.[166] Tayin hakkında Meclis'e bilgi verilmemiştir.

• İzni sona erdikten sonra Adliye Vekilliği görevine dönen Celalettin Arif Bey, Anayasa'nın kabul edilmesinden sonra, 24 Ocak 1921'de, Anayasa'nın bazı noktalarının siyasi görüşleriyle bağdaşmadığını ileri sürerek Adliye Vekilliği'nden ve Meclis İkinci Reisliği'nden istifa etmiştir. Uzun tartışmalar ve ikna çabalarına rağmen Celalettin Arif Bey istifasını geri almamıştır.[167] 29 Ocak 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, Adana mebusu Zekai (Apaydın), Bursa mebusu Osman Nuri (Özpay), Niğde mebusu Ata (Atay) ve Kastamonu mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk) Beyleri Adliye Vekilliği'ne aday göstermiştir.[168] Bir gün sonra yapılan seçimde kullanılan 131 oyun 79'unu

---

164 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 58.

165 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 373.

166 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 92.

167 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 361-369.

168 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 431.

alan Yusuf Kemal Bey, Adliye Vekili seçilmiştir.[169] Bununla birlikte, Yusuf Kemal Bey, o tarihte görevli olarak Sovyetler Birliği'nde bulunduğundan, 1 Şubat 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya dönüşüne kadar bir vekalet vekili seçimi yapılmasını istemiş ve Adana mebusu Zekai (Apaydın), Niğde mebusu Ata (Atay), Bursa mebusu Osman Nuri (Özpay) ve Trabzon mebusu Hafız Mehmet (Engin) Beyleri aday göstermiştir.[170] 148 oyun kullanıldığı seçimde Hafız Mehmet Bey 70, Zekai Bey 47, Ata Bey 25, Osman Nuri Bey 1 oy alırken, 5 üye çekimser kalmış, salt çoğunluk 75 olduğundan seçim işlemi tamamlanmamıştır.[171] 3 Şubat 1921'de yenilenen seçimde 131 oy kullanılmış, Hafız Mehmet Bey 65, Zekai Bey 45, Ata Bey 13 oy alırken 8 kişi çekimser kalmıştır.[172] Bu kez 66 olan çoğunluk sayısı sağlanamadığından en çok oyu alan Hafız Mehmet ve Zekai Beyler arasında yeniden seçim yapılmıştır. Bu seçimde Hafız Mehmet Bey'e 80, Zekai Bey'e ise 53 oy verilmiş ve böylece Hafız Mehmet Bey Adliye Vekalet Vekili seçilmiştir.[173]

• Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduk) Bey Londra Konferansı'na katılmak üzere delege heyetiyle birlikte yurt dışına gitmiş; 6 Şubat 1921'de Maliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) Bey, Heyet-i Vekile'ce Hariciye Vekaleti Vekilliğine tayin edilmiştir.[174] Bu tayin Meclis'e bildirilmemiştir. Tayinden 2 gün sonra, 8 Şubat 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul mebusu Ahmet Muhtar ya da Bayazıt mebusu Dr. Refik (Saydam) Beylerden birinin Hariciye Vekalet vekili seçilmesini iste-

169 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 442. Bu seçimde de çekimser sayısının 12 olması dikkat çekici.

170 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 49.

171 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 57.

172 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 70.

173 *TBMM ZC*, Cilt 8, s 173.

174 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 92.

miştir.[175] Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) ile Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Beyler oylamanın el kaldırmak suretiyle yapılmasını talep etmiş, Mustafa Kemal Paşa da bu görüşü desteklemiştir. Dr. Refik Bey'in adaylıktan çekildiğini açıklamış ve Ahmet Muhtar Bey oy çokluğuyla Hariciye Vekalet vekili seçilmiştir.[176]

• Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal Bey'in 30 Ocak 1921'de Adliye Vekili seçilmesiyle boşalan İktisat Vekilliğine, 27 Şubat 1921'de Saruhan mebusu Celal (Bayar), Çorum mebusları Ferit (Törüm Küney) ve İsmet (Eker) Beyleri aday göstermiştir.[177] Kullanılan 136 oyun 88'ini alan Celal Bey İktisat Vekili seçilmiştir. Bu seçimde İsmet Bey 42, Ferit Bey 1 oy alırken 5 mebus çekimser kalmıştır.[178]

• Sıhhiye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey 2 Mart 1920'de TBMM İkinci Reisi seçilmiş ve uzun süreden beri sürdürdüğü Sıhhiye Vekilliği görevinden istifa etmiştir. 10 Mart 1920'de yapılan seçim öncesinde Bayazıt mebusu Dr. Refik (Saydam), Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) ve Kozan mebusu Dr. Fikret (Onuralp) Beyler Mustafa Kemal Paşa tarafından Sıhhiye Vekilliğine aday gösterilmiştir.[179] Bu seçimi, kullanılan 173 oyun 105'ini alan Dr. Refik Bey kazanmıştır. Operatör Emin Bey'in 18, Dr. Fikret Bey'in 8, Dr. Adnan Bey'in 1 oy aldığı seçimde, 41 mebusun çekimser oy kullanması dikkat çekicidir.[180]

• Fevzi Paşa'nın Batı cephesini teftişe gitmesi üzerine 18 Nisan 1921'de toplanan Heyet-i Vekile, Fevzi Paşa cepheden

---

175 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 154.

176 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 154.

177 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 482.

178 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 494.

179 *TBMM ZC*, Cilt 9, s. 47.

180 *TBMM ZC*, Cilt 9, s. 64.

dönünceye kadar Şeriye Vekili Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi'yi vekaleten Heyet-i Vekile Reisliği'ne getirmiş, bu karar 21 Nisan 1921'de TBMM'ne bildirilmiştir.[181]

• Uzun süreden beri Ankara dışında bulunan ve Ankara'ya ne zaman döneceği belirsiz olan Dahiliye Vekili Refet (Bele) Paşa, 21 Mart 1921'de istifa etmiştir.[182] 21 Nisan 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, Adana mebusu Zekai (Apaydın), Niğde mebusu Ata (Atay) ve Antalya mebusu Vefa (Seyhamlı) Beyleri Dahiliye vekilliğine aday göstermiştir.[183] Aynı gün yapılan seçimde 207 mebus oy kullanmış, 30'u çekimser kalırken, Zekai Bey 95, Ata Bey 79, Vefa Bey ise 3 oy almıştır. Çoğunluğu sağlamak için 104 oy gerektiğinden ikinci kez seçime gidilmiştir.[184] 205 oy kullanılan yeni seçimde, Ata Bey 112 oyla Dahiliye Vekili seçilirken, Zekai Bey 85, Vefa Bey 9 oy almış, 8 kişi çekimser kalmıştır.[185]

• Maliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) Bey'in izinli olarak Ankara dışına gitmesi üzerine İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey 24 Nisan 1921'de Heyet-i Vekile'ce Maliye Vekalet Vekilliğine atanmıştır.[186] Atama hakkında Meclis'e bilgi verilmemiştir.

• Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in Eskişehir'e gitmesi üzerine de 4 Mayıs 1921'de, Sıhhıye Vekili Dr. Refik (Saydam) Heyet-i Vekile'ce vekalet vekilliğine atamıştır.[187] Bu atama da Meclis'e bildirilmemiştir.

---

181 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 53.

182 *TBMM ZC*, Cilt 9, s. 169.

183 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 42-43.

184 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 58.

185 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 64.

186 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 94.

187 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 94.

Meclis'e bildirilen ilk atama ve muhalefetin tepkisi

• Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduk) Bey'in Fransızlarla yapmış olduğu antlaşma üzerinde 12 Mayıs 1921'de bir gizli toplantı yapılmıştır. Bu toplantı sırasında Bekir Sami Bey'in 8 Mayıs 1921 tarihli istifa mektubu okunmuştur.[188] İstifa üzerine, Heyet-i Vekile Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, Heyet-i Vekile'ce Hariciye Vekilliği'ne geçici olarak atanmıştır. O zamana kadar Heyet-i Vekile'ce defalarca başvurulan, ama hepsi Meclis'in bilgisi dışında gerçekleşen atama uygulamasıyla ilgili olarak ilk kez bu atamada Meclis'e bilgi verilmiştir. Hariciye Vekalet Vekilliği için yapılan bu atamayı bildiren tezkere 14 Mayıs 1921'de Meclis'te okunmuştur.[189] Bu uygulama, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in sert tepkisine yol açmıştır. O zamana kadar sık sık başvurulmakla birlikte, bu yöntemden muhtemelen ilk kez haberdar olan Hüseyin Avni Bey, kararı bildiren tezkereye itiraz etmiştir.[190] Hüseyin Avni Bey, tezkere okunur okunmaz, böyle bir usulün olmadığını, yeni bir vekil seçilmesi gerekirken, Heyet-i Vekile'ce böyle bir tayin yapılmasıyla usulsüzlük yapıldığını, böyle bir yolun açılmaması için derhal seçime gidilmesi gerektiğini belirtmiştir. Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) Bey ise Hüseyin Avni Bey'in söylediklerinin doğru olduğunu, ancak Fransızlarla siyasi ilişkilerin yoğun olduğu o dönemde, Heyet-i Vekile Reisi'nin bu görevi geçici olarak yürütmesinde

---

188 *TBMM GZC*, Cilt 2, s. 72-78.

189 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 288-289.

190 Yukarıda belirtildiği üzere, 9 Kasım ve 16 Aralık 1920, 24 Ocak, 6 Şubat, 24 Nisan, 4 Mayıs 1921 tarihlerinde Heyet-i Vekilece sırasıyla Dahiliye, Maarif, Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Maliye ve yine Maarif vekilliklerine atamalar yapılmıştır. Bu atamaların hiçbiri hakkında meclise bilgi verilmemiştir.

bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Oturumu yöneten Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey de aday listesi geldiğinde konunun oya sunulacağını belirterek meseleyi kapatmıştır.[191] 16 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa Adliye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Burdur mebusu Veli (Saltıkgil) Beyleri Hariciye Vekilliğine aday göstermiştir.[192] 197 kişinin katıldığı seçimde Yusuf Kemal Bey 174 oyla Hariciye Vekili seçilmiş, Veli Bey'e 4 oy çıkarken, 15 kişi çekimser kalmış, 4 kişi de aday listesinde olmayan başka mebuslara oy vermiştir. Bu durumda çekimser oyların sayısı 19 olarak kabul edilirken, Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey "liste dışında oy verenler kanuna muhalif olarak hareket etmişler, cidden teessüf olunur" diyerek bu durumu protesto etmiştir.[193] Yusuf Kemal Bey o tarihte görevli olarak Ankara dışında bulunduğundan Heyet-i Vekile, kendi reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'yı bir kez daha Hariciye vekaleti vekilliğine tayin etmiş, bu tayin hakkında da Meclis'e bilgi verilmemiştir. Ancak mesele daha sonraki tayinler sırasında gündeme getirilmiştir. Örneğin, 28 Mayıs 1921'de, Fevzi Çakmak Paşa'yı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne getiren Heyet-i Vekile tezkeresi görüşülürken, Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey "Eğer Yusuf Kemal Bey İnebolu'dan bir telgraf verseydi, ben yerime filana vekalet verdim deseydi, bunu kabul ederdik, ya da Heyet-i Vekile kendi arasında bir arkadaşa, o gelinceye kadar sen bakıver deseydi, biz de duymasaydık bir şey olmazdı. Kabine usulü değildir ki, bunlar ortaklaşa sorumlu olsunlar ve bildiklerine göre birine vekalet versinler. Bu hatadır" diyerek tayine itiraz etmiştir.[194] Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, 9 Haziran 1921'de Ankara'ya

191 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 289.

192 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 296.

193 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 301.

194 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 328.

dönerek Hariciye Vekilliği görevine yeniden başlamıştır.[195]

Vekillerin toplu istifası ve çekimserli protesto

Aday gösterme yöntemini hiçbir zaman benimsemeyen muhalif mebuslar, buna karşı, seçimlerde çekimser kalarak yeterli çoğunluğa ulaşmasını engellemeye çalışma yöntemini geliştirmişler, böylece yürürlükteki sistemi fiilen uygulanamaz hale getirme mücadelesine girişmişlerdir. Buna bağlı olarak, seçimlerde çekimserlerin sayısı giderek artmış, artık ilk turda sonuç almak iyice zorlaşmıştır.

10 Mayıs 1921'de Birinci Grup'un kurulmasından sonra Heyet-i Vekile'nin tüm üyeleri istifa etmiş, Heyet-i Vekile yeniden oluşturulmuştur. Bütçe Komisyonu'nun topluca istifası Heyet-i Vekile'nin yeniden oluşturulmasının zeminini hazırlamıştır. Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, 16 Mayıs 1921'de Bütçe Komisyonu'nun istifası sonucunda Heyet-i Vekile'yle bu komisyon arasında bir anlaşmazlık doğduğunu ileri sürerek, Meclis'in hakemliğine başvurmak üzere Heyet-i Vekile'nin toplu olarak istifa ettiğini açıklamıştır.[196] 19 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa toplu istifadan hemen önce seçilmiş olan Hariciye vekilliği dışındaki tüm vekillikler için adaylarını Meclis'e sunmuştur.[197] Aday listesi incelendiğinde, istifadan önce görevde bulunan tüm vekillerin kendi vekaletleri için yeniden aday gösterildikleri görülmektedir. Bu durum karşısında Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Efendi "İstifa eden beyefendilerin isimleri yine sözkonusudur. Niçin istifa ediliyor, niçin tekrar isimleri yazılıyor, Türkiye bundan

---

195 Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, s. 235.

196 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 304-306.

197 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 318.

sonra sorumlularının hesabını aramayacak mıdır" diyerek itirazda bulunmuştur.[198] Aynı gün toplu olarak yapılan seçime 212 mebus katılmış ve bunların 44'ü çekimser kalarak hiçbir adaya oy vermemiştir. Bu sayının yüksekliği, muhaliflerin protestosundan kaynaklanmıştır. Şeriye Vekilliği'ne Bursa mebusu Mustafa Fehmi (Gerçeker), Çankırı mebusu Hacı Tevfik (Durlanık) ve Isparta mebusu Hüseyin Hüsnü (Işık) Efendiler aday gösterilmiş ve Mustafa Fehmi Efendi 149 oyla yeniden seçilmiştir. Dahiliye Vekilliği'ne Niğde mebusu Ata (Atay) ve Van mebusu Haydar (Vaner) Beyler aday gösterilmiş ve Ata Bey 147 oyla yeniden seçilmiştir. Maarif Vekilliği'ne Antalya mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Canik mebusu Hamdi (Yalman) ve Burdur mebusu Veli (Saltıkgil) Beyler aday gösterilmiş ve Hamdullah Suphi Bey 136 oyla yeniden seçilmiştir. Sıhhıye Vekilliği'ne Bayazıt mebusu Dr. Refik (Saydam), Kozan mebusu Dr. Fikret (Onuralp) ve Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) Beyler aday gösterilmiş ve Dr. Refik Bey 156 oyla yeniden seçilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne Kozan mebusu Fevzi (Çakmak), Edirne mebusu Kazım (Karabekir) ve İzmir mebusu Refet (Bele) Paşalar aday gösterilmiş ve Fevzi (Çakmak) Paşa 156 oyla yeniden seçilmiştir. İktisat Vekilliği'ne Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) ve Çorum mebusu İsmet (Eker) Beyler aday gösterilmiş ve Mahmut Celal Bey 144 oyla yeniden seçilmiştir. Nafıa Vekilliği'ne Amasya mebusu Ömer Lütfi (Yasan) ve Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz) Beyler aday gösterilmiş ve Ömer Lütfi Bey 149 oyla yeniden seçilmiştir. Adliye Vekilliği'ne Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi (Torun) Efendi ve Trabzon mebusu Hafız Mehmet (Engin) Bey aday gösterilmiştir. Refik Şevket Bey 122 oyla vekil seçilirken, önceki vekalet vekili Hafız Mehmet

198 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 319.

Bey seçimi kaybetmiştir. Maliye Vekilliği'ne Trabzon mebusu Hasan (Saka) ve Çorum mebusu Ferit (Törüm Küney) beyler aday gösterilmiş ve Hasan (Saka) Bey 142 oyla Maliye Vekili seçilmiştir.[199] Seçimin tamamlanmasının hemen ardından toplanan Heyet-i Vekile, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'yı Heyet-i Vekile Reisi seçmiş ve buna ait tezkere 28 Mayıs 1921'de TBMM'nde okunmuştur.[200]

19 Mayıs 1921'de de yeni vekillerin seçilmesinin ardından, Heyet-i Vekile, Müdafaa-i Milliye Vekili ve Heyet-i Vekile Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'yı, İsmet (İnönü) Paşa'ya vekaleten Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne tayin etmiştir. Buna ilişkin tezkere 28 Mayıs 1921'de Meclis'te okunmuştur.[201] Bunun üzerine söz alan Hüseyin Avni Bey, konunun Meclis'in yetki alanına girdiğini, bu hakkın gaspedilmek istendiğini, Heyet-i Vekile'nin böyle bir tayin yetkisine sahip olmadığını belirterek, vekili ve vekilin vekilini Meclis'in seçmesi gerektiğini söylemiştir.[202] Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, Gaziantep mebusu Yasin (Kutluğ) Bey ve Karesi mebusu Abdülgafur (Iştan) Efendi, Hüseyin Avni Bey'in bu karşı çıkışını desteklemiştir. Bunun üzerine yapılan oylama sonucunda tezkerenin Heyet-i Vekile'ye geri gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu geri gönderme kararı üzerine Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey, böyle bir şekli kabul etmediklerini, Saruhan mebusu Mustafa Necati Bey de reddedilenin tezkere olup, şahıs olmadığını ifade etmiştir.[203]

30 Haziran 1921'de, Ata Bey'in sağlık durumu nedeniyle Dahiliye Vekilliği'nden istifa etmesi üzerine Mustafa Kemal

199 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 320.

200 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 326.

201 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 327.

202 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 327

203 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 328.

Paşa, İzmir mebusu Refet (Bele) Paşa ve Mersin mebusu İsmail Safa (Özler) Bey'i bu vekalet için aday göstermiştir.[204] 226 mebusun katıldığı seçimde, Refet Paşa, 139 oyla Dahiliye Vekili seçilirken, 63 mebus çekimser kalmış, İsmail Safa Bey 19 oy alırken, aday olmayan Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'e 5, Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz) Bey'e de 1 oy çıkmıştır.[205] Çekimser sayısındaki bu büyük artış, muhalefetin aday gösterme yöntemine karşı geliştirdiği protesto yönteminin giderek etkisini hissettirmeye başladığını göstermektedir.

Başkumandan'ın Heyet-i Vekile'de yaptırdığı düzenleme

Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921'de Başkumandan seçildikten sonra, Meclis'in gizli toplantısında, Dahiliye Vekili Refet (Bele) Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne kaydırılmasını, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olmasını istemiş, boşalacak Dahiliye Vekilliği'ne ise daha önce (19 Mayıs 1921'de) aday gösterdiği halde seçilemeyen Van mebusu Haydar (Vaner) Bey'in getirilmesini talep etmiştir.[206] Açık toplantıya geçildiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın tezkeresi Meclis'te okunmuştur. Tezkerede, Batı Cephesi'nin emir ve kumandası iyice önem kazandığı için, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet (İnönü) Paşa'nın istifa ettiği bildirilmiş, yerine Kozan mebusu Fevzi (Çakmak) ya da Bolu mebusu Yusuf İzzet (Met) Paşalardan birinin seçilmesi istenmiştir.[207] Aynı gün yapılan seçimde Fevzi Paşa kullanılan

---

204 *TBMM ZC*, Cilt 11, s. 79.

205 *TBMM ZC*, Cilt 11, s. 85. Toplam 227'ye ulaşmakla birlikte, seçimde 226 oy kullanıldığı bildirilmiştir.

206 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 180.

207 *TBMM ZC*, Cilt 12, s. 19.

184 oyun 183'ünü alarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi seçilirken, Yusuf İzzet Paşa'ya 1 oy çıkmıştır.[208]

Fevzi Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi seçilmesiyle boşalan Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne de Dahiliye Vekili Refet (Bele) Paşa ile Mersin mebusu Fahrettin (Altay) Bey aday gösterilmiştir.[209] 175 mebusun katıldığı seçimde Refet Paşa, 167 oyla Müdafaa-i Milliye Vekili seçilirken, Fahrettin Bey 4 oy almış, 4 mebus da çekimser kalmıştır.[210]

Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne seçilen Refet (Bele) Paşa'nın yenisi seçilinceye kadar, Dahiliye Vekilliği'ni de vekaleten sürdürmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ile TBMM'nce kabul edilmiştir.[211] Mustafa Kemal Paşa'nm gizli toplantıda, Van mebusu Haydar Bey'in, Dahiliye Vekili seçilmesini istediğini belirtmesine rağmen, açık toplantıya geçildiğinde Dahiliye Vekaleti için seçim yapılmasından vazgeçmesi oldukça ilginçtir.

Heyet-i Vekile Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Batı Cephesi'ne gitmesi üzerine, 12 Ağustos 1921'de, Müdafaa-i Milliye Vekili Refet (Bele) Paşa geçici olarak Heyet-i Vekile Reisliğine tayin edilmiştir.[212] Konuyla ilgili olarak Meclis'e bilgi verilmemiştir.

Sertleşen muhalefet ve çekimserlerin sayısındaki büyük artış

Müdafaa-i Milliye Vekili Refet (Bele) Paşa, uzun süre Dahiliye Vekaleti'nin işlerini de vekaleten yürütmüştür. 10 Ekim 1921'de, İstanbul mebusu Fethi (Okyar) ve Hakkari mebusu

---

208 *TBMM ZC*, Cilt 12, s. 20.

209 *TBMM ZC*, Cilt 12, s. 20.

210 *TBMM ZC*, Cilt 12, s. 21.

211 *TBMM ZC*, Cilt 12, s. 21.

212 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 95.

Mazhar Müfit (Kansu) Beyler, Mustafa Kemal Paşa tarafından Dahiliye Vekilliği'ne aday gösterilmiştir.[213] Aynı gün yapılan seçime 184 mebus katılmış, Fethi Bey 95 oyla Dahiliye Vekili seçilirken, çekimserlerin sayısı 77 gibi çok yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu seçimde Mazhar Müfit Bey 8 oy alırken, aday olmayanlara da 4 oy çıkmıştır.[214]

12 Kasım 1921'de Ömer Lütfi Bey "Nafıa Vekaleti'nden istifamın arz ve kabulünü istirham ederim" diyerek istifa etmiştir. Bu istifa mektubu 14 Kasım 1921'de Meclis'te okunmuş, Çorum mebusu Sıddık (Mumcu) Bey, Nafıa Vekili'nin istifa nedeni konusunda açıklamada bulunmasını istemişse de bu talep kabul edilmemiştir. Açıklama yapılıp yapılmamasına dair oylamadan sonra Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, konuyla ilgili olarak Meclis'in ve ülkenin yaşamına dair söyleyecek sözleri olduğunu; Çankırı mebusu Hacı Tevfik (Durlanık) Efendi de istifa nedeninin sağlıkla durumuyla ilgisi olamayacağını çünkü Ömer Lütfi Bey'in mebuslara ayrılan sıralarda oturmakta olduğunu, meselenin siyasi yorumu bulunduğunu ve bunun açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Oturumu yöneten Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey konuyu Meclis'e sunmuş olduğunu, ancak istifa üzerine açıklama yapılmasının Meclis'ce kabul edilmediğini söyleyerek konuyu kapatmıştır. Nafıa Vekili Ömer Lütfi Bey'in "açıklama istiyorsanız yapayım" demesine rağmen Meclis oturumu, başka bir konuya geçilerek sürmüştür.[215] 17 Kasım 1921'de Mustafa Kemal Paşa, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu), Bursa mebusu Emin (Erkul), İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu), Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede), Adana mebusu Zekai (Apaydın), İstanbul mebusu

213 *TBMM ZC*, Cilt 13, s. 133.

214 *TBMM ZC*, Cilt 13, s. 136.

215 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 206-207.

Ali Rıza (Bebe), Van mebusu Haydar (Vaner), Çorum mebusu Ferit (Törüm Küney), Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) ve Sivas mebusu Rauf (Orbay) beyleri Nafıa Vekilliği'ne aday göstermiştir.[216] Ancak Salahattin, Zekai ve Sırrı Beyler adaylıktan çekildiklerini ve kendilerine oy verilmemesini istemişlerdir.[217]

Aynı gün yapılan seçimde 167 mebus oy kullanmış, 2 gün önce Malta'dan gelerek Meclis'e katılan Rauf Bey çoğunluğu sağlamak için gerekli olan 84 mebusun oyunu alarak Nafıa Vekili seçilirken, 55 mebus çekimser kalmış, Salahattin Bey'e -adaylıktan çekildiğini açıklamasına rağmen- 12 oy çıkmış, kalan 16 oy diğer adaylara dağılmıştır.[218] Rauf Bey, kullanılan oyların yarıdan ancak bir fazlasını alarak vekil seçilmesi üzerine, 21 Kasım 1921'de kendisine verilen oyların sayısını yetersiz bulduğunu belirterek istifa etmiştir.[219]

Bu istifa üzerine Çankırı mebusu Hacı Tevfik (Durlanık) Efendi, yapılan seçim öncesinde, Malta'dan yeni dönen Rauf Bey hakkında vekaleti kabul edip etmeyeceğine dair bir söylenti dolaştığını, mebusların bazılarının "kabul etmese de kendisine oy vereceğiz" dediklerini, bazılarınınsa "nasıl olsa görevi kabul etmez" diyerek oy vermediklerini söylemiş; görevi kabul edeceğinin seçim sırasında bilinmiş olması halinde oyların büyük bölümünün kendisine verilmiş olacağını belirtmiş ve istifanın geri alınmasını istemiştir.[220] Daha sonra, konu, isim belirlemek suretiyle oya konmuştur. 163 mebusun katıldığı oylamada Mersin mebusu İsmail Safa (Özler) Bey dışında 162 mebus, istifanın reddine ve Rauf Bey'in göreve

---

216 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 252-253.

217 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 253.

218 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 254.

219 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 286.

220 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 287.

iadesine karar vermiştir.[221]

5 Kasım 1921'de Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey, Diyarbakır Maarif Müdürü ve Sultani edebiyat öğretmeninin değiştirilmesinin gerekçelerini sorarak Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey hakkında gensoru önergesi vermiştir.[222] Konu 10 Kasım 1921'de geniş biçimde tartışılmıştır.[223] Tartışmalar 12 Kasım 1921 tarihli toplantıda da sürmüştür.[224] Görüşme sonunda Hamdullah Suphi Bey'e güven ya da güvensizlik oyu verilmesi gündeme gelmiş, oturuma katılan 148 kişinin 75'i güvenoyu, 68'i güvensizlik oyu vermiş 5'i çekimser kalmıştır.[225] Oylamaya katılanların sayısı görüşme yetersayısı olan 161'e ulaşmadığından, oturumu yöneten Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, yeniden oylama yapılması gereğine işaret etmiştir. Ancak, Hamdullah Suphi Bey, oylama sonucunun kendisi lehinde olmasına rağmen, çok sayıda mebusun da kendisi aleyhinde oy kullandığını belirterek, Meclis'in daha çok güvenini arkasına alan yeni bir vekil seçilmesi gerektiğini söylemiş ve Maarif Vekilliği'nden istifa etmiştir.[226] 17 Kasım 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, boşalan Maarif Vekaleti için Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak), Adana mebusu Zekai (Apaydın), İzmir mebusları Yunus Nadi (Abalıoğlu), Mahmut Esat (Bozkurt), Enver (Tekand), İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu), Canik mebusu Hamdi (Yalman) Beylerle, Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi'yi aday göstermiştir.[227] Aynı gün yapılan seçime

221 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 287-289.

222 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 67.

223 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 162-171.

224 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 181-201.

225 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 202.

226 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 202.

227 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 252.

175 mebus katılmış, çoğunluğu sağlamak için 88 oy gerekirken Vehbi Bey 76, Yunus Nadi Bey 24, Müfit Efendi 12, Mahmut Esat Bey 5, Hamdi Bey 4 oy almış, 49 mebus çekimser kalmış, 5 oy da diğer mebuslar arasında dağılmıştır.[228] 19 Kasım 1921'de tekrarlanan seçime 183 mebus katılmış ve Vehbi Bey 105 oyla Maarif Vekili seçilmiştir.[229]

Dr. Refik Bey, 14 Aralık 1921'de sağlık durumunu gerekçe göstererek Sıhhiye Vekilliği'nden istifa etmiş, istifası 20 Aralık 1921'de Meclis'e bildirilmiştir.[230] 22 Aralık 1921'de Mustafa Kemal Paşa, TBMM'deki tüm doktorları Sıhhiye Vekaletine aday göstermiştir.[231] Aynı gün yapılan seçime 200 mebus katılmış, çoğunluğu sağlamak için 101 oy gerekirken, Dr. Rıza Nur Bey 66, Dr. Ali Haydar Bey 62, Dr. Suat Bey 16, Dr. Tevfik Rüştü Bey 13, Dr. Fuad Bey 12, Dr. Abidin Bey 10, Dr. Mazhar Bey 4, Dr. Emin Bey 5, Dr. Fikret Bey 8, Dr. Asım Bey 4 oyda kalmıştır.

Bu seçim sonucu üzerine Aydın mebusu Dr. Mazhar, Kozan mebusu Dr. Fikret ve Lazistan mebusu Dr. Abidin Beyler adaylıktan çekilmiştir.[232] 24 Aralık 1921'de tekrarlanan seçime 188 kişi katılmış, hiçbir aday çoğunluk için gerekli olan 95 oya ulaşamazken, Dr. Rıza Nur Bey 91, Dr. Ali Haydar Bey 79, Operatör Emin Bey 7 oyda kalmış, 11 oy diğer adaylara dağılmıştır.[233] Bu sonucun ardından hemen 3. kez seçime geçilmiş, 199 kişinin katıldığı seçimde, Dr. Rıza Nur Bey 116 oyla Sıhhiye Vekili seçilmiştir. Ali Haydar Bey'e 76, Bolu mebusu Dr. Fuad Bey'e 1 oy çıkmış, 6 mebus da çekimser

228 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 254.

229 *TBMM ZC*, Cilt 14, s. 264.

230 *TBMM ZC*, Cilt 15, s. 162.

231 *TBMM ZC*, Cilt 15, s. 205.

232 *TBMM ZC*, Cilt 15, s. 214

233 *TBMM ZC*, Cilt 15, s. 221.

kalmıştır.[234] Seçim sırasında izinli olarak Ankara dışında bulunan Dr. Rıza Nur Bey, 29 Aralık 1921'de Meclis'e bir telgraf çekerek, kendisi Ankara'ya dönene kadar Sıhhiye Vekaleti vekilliğinin, İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey tarafından yürütülmesini istemiştir. İcra Vekilleri Heyeti, bu telgrafa dayanarak Mahmut Celal Bey'i 5 Ocak 1922'de vekalet vekilliğine atamış, buna ilişkin tezkere 12 Ocak 1922'de TBMM'nde okunmuştur.[235] Bununla birlikte, 14 Ocak 1922'de Sıhhiye Vekilliği'ni vekaleten yürütmekte olan Celal (Bayar) Bey, asli görevi olan İktisat Vekilliği'nden istifa etmiş ve Sıhhiye Vekaleti açısından bir sorun ortaya çıkmıştır. 26 Ocak 1922'de Meclis'te okunan Heyet-i Vekile tezkeresinde, Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey Sinop'tan gelinceye kadar bir vekalet vekili seçilmesi istenmiştir.[236]

Yapılan görüşmeler sırasında 3 görüş ortaya atılmıştır. Birincisi, Celal Bey'in İktisat Vekilliği'nden istifasının Sıhhiye Vekaleti'ni vekaleten yürütmesine engel oluşturamayacağı, dolayısıyla bu görevi sürdürmesi şeklindedir. İkinci görüşe göre, son Sıhhiye Vekili seçiminde Dr. Rıza Nur Bey'den sonra en çok oyu alan Genç mebusu Dr. Ali Haydar Bey'in geçici olarak bu göreve getirilmesidir. Üçüncü görüş ise, yeni seçim yapılmasıdır. Tartışmalar sonunda Saruhan mebusu Mustafa Necati (Uğural) Bey, Meclis'in garip bir durumla karşı karşıya olduğunu, Heyet-i Vekile Reisi'nin istediği zaman Meclis'ten birinin seçilmesini talep ettiğini, istediği zaman birini tayin ettiğini, bunun için şimdiye kadar belirli bir yöntemin tutarlı bir biçimde uygulanamadığını söylemiş ve bir an önce bir yöntemin saptanmasını talep etmiştir. Daha sonra Celal (Bayar) Bey'in görevi vekaleten sürdürmesi konusu oya sunulmuş

234 *TBMM ZC*, Cilt 15, s. 228.

235 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 41.

236 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 140-141.

ve Meclis'ce kabul edilmiştir.[237]

Rauf Bey 7 Ocak 1922'de sağlık durumunu gerekçe göstererek Nafıa Vekilliğinden istifa etmiş, istifası 12 Ocak 1922'de TBMM'ne bildirilmiştir.[238] Aynı gün, Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır mebusu Fevzi (Pirinççioğlu), İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) ve Çorum mebusu İsmet (Eker) Beyleri vekilliğe aday göstermiştir.[239] 14 Ocak 1922'de yapılan seçimin hemen öncesinde, Sırrı Bey adaylıktan çekildiğini açıklamıştır. Seçime 214 mebus katılmış, Fevzi Bey 173 oyla Nafıa Vekili seçilirken, 25 mebus çekimser kalmıştır.[240]

Refet Paşa 10 Ocak 1922'de sağlık durumunu gerekçe göstererek, Müdafaa-i Milliye Vekilliği'nden istifa etmiş, istifası 12 Ocak 1922'de TBMM'nde okunmuştur.[241] İstifa üzerine, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey ve muhaliflerin ağırlıkta olduğu 44 arkadaşı Refet Paşa'nın o güne kadarki hizmetlerine dayanarak kendisine TBMM tarafından takdirname verilmesini önermiş ve bu önerge kabul edilmiştir.[242] 12 Ocak 1922'de Mustafa Kemal Paşa bir Meclis Başkanlığı tezkeresi sunarak, takdirnamenin ancak savaşta ateş altında görev yapanlara, savaşın yer ve tarihi belirtilmek suretiyle ve Başkumandanlığın tebliği üzerine verilebileceğini öne sürerek, TBMM Başkanlığı'nca, takdirnamenin, teşekkürname yazılması biçiminde yorumlandığını Meclis'e bildirmiştir. Refet Paşa'ya takdirname verilmesine dair 45 imzalı önergenin altında imzaları olan Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu), Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) ve Erzurum mebusu

---

237 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 141-142.

238 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 16.

239 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 42.

240 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 48-49.

241 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 16.

242 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 16-17.

Hüseyin Avni (Ulaş) Beyler gibi önde gelen muhalifler bu tezkereye şiddetle karşı çıkmıştır. Hüseyin Avni Bey bu konuda son söz sahibinin TBMM olduğunu, takdirnamenin Meclis'in yetkisini bizzat kullanması suretiyle verildiğini, bu tezkerenin okunmuş olmasının Meclis'in şerefine uygun düşmediğini belirterek reddedilmesini istemiştir. Ancak oturumu yöneten Birinci Reis Vekili Musa Kazım (Onar) Efendi gürültüler arasında konuyu kapatmıştır.[243] Hemen ardından, Mustafa Kemal Paşa'nın boşalan Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne Karesi mebusu Kazım (Özalp) ve Mersin mebusu Fahrettin (Altay) Paşaları aday gösterdiği Meclis'e bildirilmiştir.[244] 14 Ocak 1922'de yapılan seçime 221 mebus katılmış, Kazım Paşa 147 oyla Müdafaa-i Milliye vekili seçilirken 27 mebus çekimser kalmıştır.[245]

Bütün meclis üyelerinin aday gösterilmesi ve yöntemden vazgeçilmiş olduğuna ilişkin tartışmalar

Mahmut Celal (Bayar) Bey 14 Ocak 1922'de gerekçe göstermeksizin İktisat Vekilliğinden istifa etmiştir.[246] 16 Ocak 1922'de Mustafa Kemal Paşa İktisat Vekilliğine uygun bir kişinin seçilmesini istemiş ve tüm mebusları aday gösterdiğini bildirmiştir.[247] Bir gün sonraki toplantıda önceki toplantıya ait tutanak özetinin okunmasından sonra Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, İktisat Vekilliği'ne tüm Meclis'in aday gösterilmesinin manasını anlayamadığını, bunu, bundan

243 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 41-42.

244 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 42.

245 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 49.

246 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 49-50.

247 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 70.

böyle seçimlerde aday göstermekten vazgeçildiği şeklinde yorumladığını belirtmiştir. Ancak oturumu yöneten Birinci Reis Vekili Musa Kazım (Onar) Efendi "o mesele başkadır" diyerek konuyu kapatmıştır.[248] 19 Ocak 1922'de Konya mebusu Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi, 2 yıldır İktisat Vekaleti'nden herhangi bir yarar sağlanamadığını belirterek bu vekaletin kaldırılmasını ve bir genel müdürlük olarak vekaletlerden birine bağlanmasını isteyen bir önerge vermiş ve önergesi Layiha Komisyonu'na gönderilmiştir.[249] Hemen ardından seçime geçilmiş, 213 kişinin katıldığı seçimde İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey 107 oyla İktisat Vekili seçilirken, 15 mebus çekimser kalmıştır.[250]

4 Şubat 1922'de Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey milli davayı Türkiye Büyük Millet Meclisi adına onun Hariciye Vekili olarak doğrudan doğruya yerlerinde savunmak ve bu davanın haklılığını anlatmak için, Avrupa'ya bir seyahati yararlı gördüğünü söyleyerek, bu seyahat için Meclis'in kendisine izin vermesini istemiştir.

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ile Lazistan mebusu Necati (Memişoğlu) Efendi'nin Yusuf Kemal Bey'i destekleyen konuşmalarının ardından, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu), Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), İstanbul mebusu Neşet (Özercan), Edirne mebusu Faik (Kaltakkıran), Trabzon mebusu Recai (Baykal), İçel mebusu Şevki (Göklevent) ve İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) Beylerin Hariciye Vekiline Meclis'in güvenoyu vermesini isteyen önergesi isim belirlemek suretiyle oya sunulmuştur. 181 mebusun katıldığı oylamada 178 mebus Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'e güvenoyu verirken 3 kişi çekimser kal-

248 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 73.

249 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 90.

250 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 90.

mıştır.[251] Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya seyahati üzerine Mustafa Kemal Paşa 6 Şubat 1922'de Hariciye Vekalet vekilliğine Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) ve İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) Beyleri aday göstermiştir.[252] Yunus Nadi Bey'in adaylıktan çekilmesi ve oyların Celal Bey'e verilmesini istemesi üzerine, Malatya mebusu Mustafa Fevzi (Bilgili) Efendi bu durumda oy kullanmaya gerek kalmadığını ve Celal Bey'in oybirliğiyle vekalet vekili seçilmiş sayılması gerektiğini söylemiş ve konu üzerinde şiddetli bir tartışma başlamıştır. Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, Hariciye Vekaletine iki aday gösterildiğini, oysa bir süre önce yapılan İktisat Vekili seçiminde tüm mebusların aday gösterilmesiyle Meclis'in serbest bırakılmış olduğunu, bu serbestliğin bundan böyleki seçimlerde de sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur. Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, Salahattin Bey'in görüşünü savunarak, Meclis Reisi'nin İktisat Vekilli seçimi sırasında aday gösterme hakkından feragat ettiğini, dolayısıyla bundan böyle aday göstermesinin doğru olmadığını, Meclis'in istediği kişiyi seçebileceğini ileri sürmüştür. Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Efendi, aday gösterme kanununun iptal edilmediğini, hala yürürlükte olduğunu belirtmiş, Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey ise, Hakkı Hami Bey'in konuşmasının, Meclis Reisi'nin, meclisin yaptığı bir kanunu yürürlükten kaldırma yetkisine sahip olduğu anlamına geldiğini, bunun da Meclis'in şeref ve haysiyetine bir darbe olduğunu söylemiştir. Hakkı Hami Bey, konuşmasının yanlış anlaşıldığını, sadece Meclis Reisi'nin hakkından feragat etmiş olduğunu söylediğini belirtmiştir. Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz) Bey ise, Reis Paşa'nın Hariciye Vekilliği'ne aday

---

251 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 211-214. Çekimser kalanlar Sivas mebusu Vasıf (Karakol), İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) ve Kütahya mebusu Cemil (Altay) beylerdir. *TBMM ZC*, Cilt 16 , s. 225-226.

252 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 230.

göstermekle aday gösterme hakkından feragat etmediğinin anlaşıldığını, dolayısıyla bu konuda tartışmaya gerek olmadığını öne sürmüştür. Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey ise yapılacak seçime işaret ederek Yunus Nadi Bey'in çekilmesi sonucu tek adayın katıldığı bir seçimin, hiçbir anlamı olmayacağını söylemiştir. Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey de tek adaylı bir seçimin seçim değil tayin olacağını belirtmiştir.[253]

Tartışmaların ardından yapılan seçime 181 kişi katılmış, Celal Bey 124 oyla Hariciye Vekalet Vekili seçilirken, 52 mebus çekimser oy kullanarak seçimi protesto etmiştir.[254]

Vekalet vekili tayinlerinin yarattığı tartışmalar

11 Şubat 1922'de, Heyet-i Vekile Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'nın, kendisinin 8 Şubat 1922'de cepheye gideceğini, dönünceye kadar Heyet-i Vekile Reisliği görevinin vekaleten Şeriye Vekili Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi tarafından yürütüleceğini bildiren tezkeresi Meclis'te okunmuştur. Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, tezkereyle ilgili olarak yapılan işlemin yanlış olduğunu, vekil tayini hakkının Heyet-i Vekile Reisi'nin değil Heyet- i Vekile'nin hakkı olduğunu söylemiştir. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de Meclis'in Heyet-i Vekile Reisi'ne başkasına vekalet verme yetkisi vermediğini söylemiştir. Bunun üzerine İktisat Vekili Sırrı (Bellioğlu) Bey, konunun yanlış anlaşıldığını, Fevzi Paşa cepheye gitmeden önce vekalet sorununun Heyet-i Vekile'de görüşüldüğünü ve Şeriye Vekili'nin vekalet etmesinin kararlaştırıldığını söylemiş, vekili Fevzi Paşa'nın kendisinin seçmemiş olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Avni (Ulaş) Bey tezke-

253 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 236-237.

254 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 238.

renin yanlış geldiğini, düzeltilmek üzere geri gönderilmesi gerektiğini söylemişse de oturumu yöneten Birinci Reis Vekili Musa Kazım (Onar) Efendi "yapılacak hiçbir şey yoktur" diyerek konuyu kapatmıştır.[255]

Dahiliye Vekili Fethi Bey'in Samsun'a gitmesi üzerine 1922 yılı başında Maarif Vekili Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, Fethi Bey'in isteği doğrultusunda, Heyet-i Vekile'ce Dahiliye Vekaleti vekilliğine atanmıştır.[256] Bununla birlikte, bu atama, uzun süre Meclis'e bildirilmemiştir. 11 Şubat 1922'deki toplantıda Hüseyin Avni (Ulaş) Bey "Dahiliye Vekili kendisine nasıl vekil tayin etti. Dahiliye Vekili'ne bir vekil yapmak yetkisi verilmemiştir. Dahiliye Vekili geç gelecekse meclis doğrudan doğruya bir vekil seçmelidir. Teklif ediyorum. Böyle, böyle yetkiler elimizden gidiyor" diyerek konuyu gündeme getirmiştir.

Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Bey'in, Hüseyin Avni Bey'in bir önerge vermesi halinde konunun görüşülebileceğini söylemesi üzerine Hüseyin Avni Bey, önergeye gerek olmadığını, bir vekalet boşalınca Meclis'in doğrudan doğruya hemen seçim yapması gerektiğini söylemiştir. Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) ve Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Beyler, Hüseyin Avni Bey'in görüşünü desteklemiştir. Hüseyin Avni Bey de "Meclis bilmelidir ki bugün Dahiliye Vekili yoktur" diyerek yapılan atamayı tanımadığını ifade etmiştir.[257]

13 Şubat 1922'de yapılan bir gizli toplantıda, Dahiliye Vekalet vekilliğini sürdürmekte olan Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'in bir açıklaması üzerine, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey bu açıklamayı hangi sıfatla yaptığını sormuş ve

---

255 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 272-274.

256 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 95.

257 *TBMM ZC*, Cilt 16, s. 273.

Mehmet Vehbi Bey bu soruyu "Dahiliye Vekili sıfatıyla" şeklinde cevaplandırmıştır. Bunun üzerine Hüseyin Avni Bey, Mehmet Vehbi Bey'i Dahiliye Vekili olarak tanımadığını bir kez daha dile getirmiştir: "Bendeniz Dahiliye Vekili sıfatıyla sizi dinlemekte mazurum. Sizi Dahiliye Vekili sıfatıyla görmekliğimi mazur görün. Çünkü Meclis'in vekili değilsiniz, mazur görünüz. Meclisin şerefine, siz ondan vazgeçiniz."[258]

18 Şubat 1922'de Mehmet Vehbi Bey'in Dahiliye Vekalet vekilliğine atandığına ilişkin Heyet-i Vekile tezkeresi Meclis'te okunmuştur. 12 Şubat 1922'de hazırlanmış olan tezkerede, Fethi (Okyar) Bey'in Samsun'a gittiği ve kendisinin, 26 Ocak 1922 tarihli Dahiliye Vekaleti tezkeresiyle, göreve geçici olarak Maarif Vekili Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'i tayin ettiği ve bu durumun Mehmet Vehbi Bey'e tebliğ edildiği belirtilmekteydi. Bunun üzerine söz alan Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey işlemin doğru olmadığını, sorunun görüşülmeye değer bir sorun olduğunu söylemişse de herhangi bir görüşme yapılmamıştır.[259]

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 13 Mart 1922'de aynı konuyu yeniden gündeme getirmiştir. Hüseyin Avni Bey "bilindiği gibi TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendi bünyesinde toplamıştır, yürütme yetkisini meşru ve seçilmiş vekilleri aracılığıyla yürütmektedir" diyerek söze başlamış, Dahiliye Vekili Fethi (Okyar) Bey'in bir görevle makamını geçici olarak terkederken, Maarif Vekili Vehbi (Bolak) Bey'e, kendi başına, hiçbir kanuna dayanmaksızın, kanun dışı hareket ederek vekalet verdiğine dair bir Heyet-i Vekile tezkeresi olduğunu söylemiş, sözkonusu tezkereyi bir kez daha okuduktan sonra Şeriye Vekili ve Heyet-i Vekile geçici reisi

---

258 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 773.

259 *TBMM ZC*, Cilt 17, s. 5.

Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi'ye Dahiliye Vekaleti'nden gelen tezkereyi aldıktan sonra Vehbi Bey'i hangi kanuna dayanarak vekalet vekilliğine getirdiğini, buna nasıl izin verdiğini sormuştur.[260]

Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey'in bunun meclisin teamülü olduğunu söylemesi üzerine Hüseyin Avni Bey böyle bir teamül olmadığını, ayrıca kanun olmayan yerlerde teamülden söz edilebileceğini, oysa ortada bir kanun bulunduğunu söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, Heyet-i Vekile'nin Fevzi (Çakmak) Paşa'yı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis vekilliğine tayin eden Heyet-i Vekile tezkeresi üzerine, 28 Mayıs 1921'de yapılan Meclis görüşmesine de dikkat çekerek, o görüşme sırasında kendisinin buna itiraz ettiğini, Maarif Vekili Vehbi (Bolak) Bey'in de o görüşme sırasında "önceden olduğu gibi bir iki gün için bize bildirmeksizin bu işi geçiştirselerdi, doğru olurdu. Bize bildirdikten sonra bir oldu bitti olacak ve ilerde yol olacak. Biz bunu kabul etmiyoruz" diyerek bu yönteme kendisi gibi itiraz ettiğini, oysa şimdi kendisinin aynı yoldan geçmekte olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey, Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'e, Meclis'in şerefini, vekil iken daha çok korumaya çalışmak gerektiğini söyleyerek, kendisine Dahiliye Vekaleti vekili görevi verildiğinde, kendi düşünce ve ifadesine aykırı olarak, kanuna aykırı olduğunu bile bile, bu görevi nasıl kabul ettiğini sormuştur.

Hüseyin Avni Bey, Büyük Millet Meclisi'nin herşeyin üzerinde olduğunu, kendi üzerinde hiçbir güç tanımadığını belirterek, Meclis'in uyumaması gerektiğini, Dahiliye Vekili giderken, Maarif Vekili'ni kendi babasının ocağı gibi vekil tayin ettiğini, Fethi (Okyar) Bey'in kanuna aykırı olarak bu tezkereyi yazdığını, Şeriye Vekili'nin bunu bilerek havale ettiğini, Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'in de görevi kabul ettiğini belirterek

260 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 183.

"Böyle Meclis'in yetkisine tecavüz eden vekiller vekaleti yürütemezler", diyerek her iki vekilin de görevden alınmasını istemiştir.[261] Buna karşılık, Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, vekillere Meclis'in vekalet verdiğini, bunun için Meclis'te seçim yapıldığını belirterek Hüseyin Avni Bey'i cevaplamaya başlamıştır. Mehmet Vehbi Bey, Yusuf Kemal'in yurt dışındayken Hariciye Vekili seçildiğini, kendisi yokken Heyet-i Vekile'nin bir başka mebusa vekalet verdiğini, yani bu kişinin, ne Yusuf Kemal Bey tarafından, ne de Meclis tarafından görevlendirilmiş olduğunu, kendisinin Heyet-i Vekile'nin doğrudan doğruya bir vekile vekalet vermesini doğru bulmadığını düşünerek, o tarihte buna karşı çıkmış olduğunu söylemiştir. Mehmet Vehbi Bey, eğer Yusuf Kemal Bey o tarihte vekile doğrudan doğruya kendisi vekalet verseydi buna itiraz etmeyeceğini, geçmişte buna benzer çok örnek olduğunu belirtmiştir. Örnek olarak da 29 Aralık 1921'de Dr. Rıza (Nur) Bey'in İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey'i Sıhhiye Vekaleti vekilliğine tayinini göstermiştir.[262] Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey, bu örneğe hemen bir karşı örnek göstermiştir. Yusuf Ziya Bey, Adliye Vekili Celalettin Arif Bey Erzurum'dan Ankara'ya hareket edip İnebolu'ya vardığı bir sırada, Meclis'te seçim yapılarak, Adana mebusu Zekai (Apaydın) Bey'in geçici olarak vekil seçildiğini; üstelik bu seçimin Celalettin Arif Bey yurt dışında olmamasına rağmen yapıldığını belirterek, "en büyük teamül budur" demiştir.[263] Bu örnek üzerine Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, tayin yönteminin de önceden Meclis'ce benimsenmiş bir yöntem olduğunu, bu nedenle görevi kabul ettiğini söylemiştir.[264] Tartışmanın uzaması üzerine Birinci

261 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 184.

262 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 185.

263 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 185.

264 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 185.

Reis Vekili Musa Kazım (Onar) Efendi, "Heyet-i Vekile'yi Yüksek Meclisiniz fert, fert seçer. Fakat Heyet-i Vekile'den biri görevli olarak bir tarafa gittiğinde, o vekilin diğer birine vekalet vermesi yetkisi meselesi açığa kavuşmuş ve tespit edilmiş değildir, belirsizdir. Asıl vekilin seçimi doğrudan doğruya Yüksek Meclisiniz'e aittir. Ve bu hususta kanun açıktır. Fakat vekil-i hazır, mevcut değilken, görev icabı makamından ayrıldığı zaman, yerine bir vekil seçilmesinin, özellikle Yüce Heyetiniz tarafından yapılması, ya da asıl vekil tarafından seçilmesi kanunla tespit edil(me)miştir. Ya da asıl vekilin, diğer bir vekile vekalet verme yetkisinin mevcut olup olmadığına dair ve doğrudan doğruya Yüksek Meclis'in seçimi zorunlu olduğuna dair kayıt ve açıklık yoktur. Kanunda bu konuda bir şey yoktur. Teamül ise, bazen pek uzun süre ayrılması gereken ve Osmanlı ülkesi dışında görev yapan vekillerin birisinin yerine vekil seçme hakkı Yüksek Meclisiniz'indir. Osmanlı ülkesi içinde görev yapacak vekiller hakkında Heyet-i Vekile'nin içlerinden birisini seçtiği olmuştur. Şu halde kanun açık değildir, kanun belirsizdir. Heyet-i Vekile'nin bu konuda diğer birine vekalet verme hakkı vardır, ya da yoktur. Bu konu hakkında kanunda bir şey yoktur. Şu halde Yüce Heyetiniz tarafından da seçildiği, Heyet-i Vekile tarafından da seçildiği olmuştur. Böyle olduğu halde, bugün Maarif Vekilini, usule aykırı olarak ve kanuna aykırı olarak bir görevi kabul etmekle suçlamak doğru değildir. Her gün olan, birçok vekillerde olmuş olan bir şeyden dolayı yalnız Maarif Vekiline saldırmak doğru bir şey değildir" diyerek konuya açıklık getirme çabasına girişmiştir.[265] Musa Kazım (Onar) Efendi sözlerine şöyle devam etmiştir: "Bu yetkiler meçhul mü kalmıştır, belirsiz mi kalmış? Her ne ise bu oldu bitti halinde kalmıştır. Bu doğru mu, değil mi? Doğru veya

265 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 186.

eğri meselesine gelince, bu ayrı ilmi bir meseledir. Ona dair söz söylemek gerekirse söyleyebiliriz. Fakat bendenizin Yüce Heyetinize arz etmek istediğim, bu mesele bugünün meselesi değildir."[266] Daha sonra, Dahiliye Vekaleti bütçesinin görüşülmesine geçilmesini oya sunularak kabul edilmiştir. Bunun üzerine Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) ve Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Beyler söz söylemelerinin engellendiğini ve bunu protesto ettiklerini belirtmişler, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ise bütçenin görüşülebilmesi için vekilin meşru olup olmadığı konusunun halledilmesi gerektiğini ve meşru bir Dahiliye Vekili olmadığından görüşme yapılamayacağını ileri sürmüştür. Saruhan mebusu Reşat (Kayalı) Bey de bütçeyi görüşebilmek için öncelikle bu sorunun halledilmesi gerektiğini belirtmiştir.[267] Oturum başkanı, Meclis çoğunluğunun bütçenin görüşülmesine geçilmesini kabul ettiğini söyleyerek duruma müdahale edince, Hüseyin Avni Bey "başkanlık makamı yanlış oya koymuştur. Önce benim teklifimi oya koyacak iken çevirme hareketiyle gündemden bahsettiler. Ben gidiyorum, çevirme hareketi yapıyorsunuz" diyerek Meclis Başkanlık Divanı'm protesto etmiş ve gürültüler arasında oturumu terketmiştir. Ardından bütçenin görüşülmesine geçilmiştir.[268]

Adayların çekilmesindeki artış ve tek adaylı seçimler

22 Nisan 1922'de Meclis'te okunan, Bütçe Komisyonu'nca hazırlanan bir kanun tasarısı, aniden bir Maliye Vekaleti krizine yol açmıştır. Komisyon, Maliye Vekili Hasan (Saka)

---

266 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 186-187.

267 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 187.

268 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 188.

Bey'in "1922 yılı içinde ödenmesi koşuluyla, 5 yıllık eklenmiş küsuratıyla birlikte arazi vergilerini bir defada ödeyenlerin elinde bulundurdukları arazinin kesinlikle vergiden muaf tutulmasına ve hiçbir nam ve kanunla bu arazinin artık vergilendirilemeyeceğine" dair kanun tasarısını görüşerek benimsemiş ve bunu Meclis'e gitirmiştir.[269] Kanun tasarısı üzerinde Meclis'te uzun bir görüşme açılmıştır. Görüşme sırasında Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey'in tasarıyı uzun uzadıya savunmasına karşılık birçok mebus karşı görüş belirterek kanun tasarısının reddedilmesini istemiştir. Yapılan oylama sonucunda tasarı oybirliğiyle reddedilmiştir.[270] Bu sonuç üzerine Hasan (Saka) Bey, Meclis ile vekil arasında bir uyuşmazlığın ortaya çıktığını, bu nedenle Maliye Vekilliğinden istifa ettiğini açıklamıştır. Bu açıklamanın ardından, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey böyle bir nedenle istifa edilemeyeceğini, Meclis'in kimsenin etkisi altında olmadığını, istediği gibi karar vermekte serbest olduğunu söylemiştir.[271]

24 Nisan 1922'de Mustafa Kemal Paşa bu istifa üzerine boşalan Maliye Vekilliğine Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi (Ataç), Çorum mebusu İsmet (Eker) ve Saruhan mebusu Reşat (Kayalı) Beyleri aday göstermiştir.[272] Ancak İsmet ve Reşat Beyler adaylıktan çekildiklerini belirterek kendilerine oy verilmemesini istemiştir. Bunun üzerine Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey tek aday kaldığı için usule aykırı bir durumun ortaya çıktığını ve bu yüzden seçimin ertelenmesi gerektiğini savunmuştur. İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey adaylıktan çekilen kişilere de oy verilebileceğini, bu kişilerin ancak seçildikleri takdirde istifalarının söz konusu

269 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 338-339.

270 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 345.

271 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 345.

272 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 377.

olabileceğini dolayısıyla seçimin yapılmasında bir sakınca olmadığını ileri sürünce Hüseyin Avni Bey "Bu tayin olur. Arkadaşlarımız adaylıktan çekildikten sonra onları zorla seçmek yanlıştır. Bu tayin olur. Meclis tutanaklarında, ben Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarihinde, böyle oyuncaklar görmek istemem" diyerek itirazını sürdürmüştür.[273] Ancak hemen seçime geçilmiştir. Kullanılan 191 oyun 129'unu alan Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Bey Maliye Vekilliğine seçilmiştir.[274]

Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi'nin Şeriye Vekilliği döneminde, Hacıbektaş Şeyhi Hasan Efendi görevden alınmış, bunun üzerine Şeyh, bir dilekçe ile TBMM'ne başvurmuştur. Dilekçeyi değerlendiren İstida Encümeni, Şeyh'in göreve iadesine karar vermiş, mazbata 24 Nisan 1922'de Meclis'te okunmuştur. Meclis, Encümen'in mazbatasını kabul etmiş ve durumun Şeriye Vekaleti'ne tebliği kararlaştırılmıştır.[275] Bu arada, Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut) Bey, Mustafa Fehmi Efendi hakkında 12 maddelik bir gensoru önergesi vermiş, önerge 29 Nisan 1922'de gündeme alınmıştır.[276] Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi de, azledilen memurun göreve iadesinin kararlaştırılmasının, şahsına karşı güvensizlik anlamına geldiğini söyleyerek vekillikten istifa ettiğini açıklamıştır. Mustafa Fehmi Efendi'nin, hakkında verilen gensorusu önergesinin gündeme alınmasından 2 gün öncesinin tarihini taşıyan istifa mektubu, 29 Nisan 1922'de TBMM'nde okunmuştur.[277]

Mustafa Kemal Paşa, 9 Mayıs 1922'de Eskişehir mebusu

---

273 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 377.

274 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 386.

275 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 369-376.

276 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 437-438

277 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 438-439.

Abdullah Azmi (Torun), Konya mebusu Musa Kazım (Onar), İzmir mebusu Hacı Süleyman (Bilgen) Efendileri Şeriye Vekaleti'ne aday göstermiş, ancak, Musa Kazım Efendi adaylıktan çekildiğini bildirmiştir.[278] Aynı gün yapılan seçime 186 kişi katılmış, Hacı Süleyman Efendi'ye 79, Abdullah Azmi Efendi'ye 78 oy çıkarken, 18 kişi çekimser kalmıştır. Hiçbir aday gerekli çoğunluk sayısı olan 94 oya ulaşamadığından seçimin yenilenmesi gereği ortaya çıkmıştır.[279] 11 Mayıs 1922'de, yeniden seçim yapılmadan hemen önce Hacı Süleyman Efendi de adaylıktan çekildiğini bildirince, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi (Torun) Efendi tek aday olarak kalmıştır. Bu durum karşısında Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey tek adayın olduğu bir seçim şeklini anlayamadığını, müşkül bir durumun ortaya çıktığını ve bu durumda Meclis'in seçimi serbestçe yapmasını gerekli gördüğünü ifade etmiştir. Buna karşılık oturum başkanı aslında 3 adayın olduğunu, isteyenlerin çekildiklerini açıklayan adaylara da oy verebileceklerini, dolayısıyla Meclis'in oy kullanmakta hür ve serbest olduğunu söylemiştir.[280] Aynı gün yapılan seçime 210 kişi katılmış, Abdullah Azmi Efendi 116 oyla Şeriye Vekili seçilirken, adaylıktan çekildiğini açıklayan Hacı Süleyman Efendi'ye de 79 oy çıkmıştır. Çekimserlerin sayısı konusunda herhangi bir açıklama yapılmamıştır.[281]

Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey'in görevli olarak Ukrayna'ya hareket etmesi üzerine, Sıhhiye Vekaleti vekili seçimi yapılması konusu 9 Mayıs 1922'de TBMM'nin gündemine gelmiş, Mustafa Kemal Paşa, Bolu mebusu Dr. Fuad (Umay), Menteşe

278 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 5.

279 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 6. Bu durumda, kalan 11 oyun adaylıktan çekilen Musa Kazım Efendi ve/veya aday olmayan başkalarına verildiği anlaşılmaktadır.

280 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 24.

281 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 25.

mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) ve Kozan mebusu Dr. Fikret (Onuralp) Beyleri Sıhhiye Vekaleti vekilliğine aday göstermiştir. Adaylardan Dr. Fikret Bey adaylıktan çekilmiş, bunun üzerine Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey "o isimleri yazanlar sorsalar da bari kabul etmeyecekleri yazmasınlar" şeklinde biraz da alaylı bir yakınmada bulunmuştur.[282] 193 kişinin katıldığı seçimde Dr. Fuad Bey 81, Dr. Tevfik Rüştü Bey 55 oy almış, 37 kişi çekimser kalınca hiçbir aday gerekli çoğunluk sayısı olan 97 oya ulaşamadığından seçimin yenilenmesi gereği ortaya çıkmıştır.[283] Sıhhiye Vekaleti vekilliği seçimi 11 Mayıs 1922'de tekrarlanmıştır. Bu kez 187 oy kullanılırken, Dr. Fuad (Umay) Bey 133 oyla Sıhhiye Vekaleti vekilliğine seçilmiştir. Diğer adayların aldıkları oylarla çekimserlerin sayısı hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.[284]

İktisat vekaleti krizi

22 Nisan 1922'de Karahisar-ı Sahip mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi, İktisat Vekili Sırrı (Bellioğlu) Bey hakkında 11 maddeden oluşan bir gensoru önergesi vermiştir.[285] Gensoru önergesi 25 Nisan 1922'de TBMM'nde görüşülmüştür.[286] Yapılan uzun tartışmalardan sonra Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey ve ağırlıklı olarak Meclis'in mu-

---

282 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 4-5.

283 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 6. Bu durumda, kalan 20 oyun diğer aday Dr. Fikret Bey ve/veya aday olmayan başkalarına verildiği ortaya çıkmaktadır.

284 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 26.

285 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 347-348.

286 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 394-412. Gensoru önergesinin 9. maddesinde Bulgardağı altın-gümüş madeninin Arif Oruç Bey'e verilmesine teşebbüs edildiği belirtilmektedir. İktisat Vekili Sırrı Bey, bunu şöyle yanıtlamıştır: "Bulgardağı madeninin Arif Oruç Bey'e verildiği söyleniyor. Doğrudur ve Hazine yaran bunu gerektiriyor". *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 395.

halefet kanadına mensup olan 44 arkadaşı bir önerge vererek, İktisat Vekili Sırrı Bey'e güvenoyu verilmesini istemiştir.[287] Güven oylamasına 149 mebus katılmış, Nisab-ı Müzakere Kanunu gereğince en az 161 mebusun katılmasıyla karar alınabileceği için çoğunluk sağlanamamıştır. Bu oylamada 98 kişi güvenoyu verirken, 44 kişi güvensizlik oyu kullanmış, 7 kişi çekimser kalmıştır.[288] 27 Nisan 1922'de yeniden oylama yapılmış, 180 mebusun katılımıyla çoğunluk sağlanmasına rağmen 78 güvenoyu, 78 güvensizlik oyu kullanılmış, 24 mebus da çekimser kalmıştır.[289]

Bu ilginç sonuç üzerine Meclis'te büyük bir tartışma çıkmıştır. Karahisar-ı Sahip mebusu Nebil (Yurteri) Efendi çekimserlerin de güvensizlik anlamına geldiğini, dolayısıyla Sırrı Bey'in İktisat Vekilliği'nden düştüğünü öne sürerken, Kayseri mebusu Osman (Uşşaklı) Bey, böyle bir yorum yapmanın doğru olmadığını belirtmiştir. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) çekimser kalan mebusların, Meclis'i zor durumda bıraktığını, meselenin bir kez daha oylanması gerektiğini savunmuştur.

Lazistan mebusu Dr. Abidin (Atak) Bey, kararın Sırrı Bey'e bırakılmasının en doğru yol olacağını, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey de Hüseyin Avni (Ulaş) Bey gibi yeniden oylamaya gidilmesini istemiştir. Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) Bey, 180 kişinin katıldığı bir seçimde güvenoyu alabilmek için 91 oy gerektiğini, oysa 78 güvenoyu çıktığından sonucun güvensizlik olarak yorumlanması gerektiğini belirtmiş, Malatya mebusu Lütfi (Evliyaoğlu) Bey ise çekimserlerin ne lehte ne de aleyhte sayılabileceğini, dolayısıyla seçimin yenilenmesi

---

287 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 411.

288 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 411. Kullanılan oyların listesi için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 414-415.

289 *TBMMZC*, Cilt 19, s. 423.

gerektiğini söylemiştir. Konya mebusu Musa Kazım (Göksu) Efendi de çekimserliğin güvensizlik oyuyla yakın bir anlam taşımakla birlikte, oylamanın yenilenmesi gereğine işaret etmiştir. Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey ise soruna daha geniş bir perspektifle yaklaşarak "tuhaf bir rastlantı bizi bir İçtüzük eksikliği karşısında bulundurdu. İçtüzükte çekimserlerin, güven ya da güvensizlik oyunda hangi tarafa destek vermekte olduğu meselesi yoktur. Yalnız öteden beri çekimserler, güven ve güvensizlik oyu söz konusu olduğu zaman, daha çok güvensizliğe destek vermekte olduğu mahiyettedir. Teamül filan yoktur. Teamül bundan sonra olacak ve İçtüzüğün dahi halledemediği bu mesele hakkında bulacağımız şekil bundan böyle esas kabul edilecektir. Yoksa şimdiye kadar böyle bir teamül yoktur. Böyle bir olaya da, Meclis açıldığı tarihten itibaren rastlanmamıştır" demiş ve İçtüzüğe bir madde ekleyerek konuyu açığa kavuşturmak gerektiğini belirtmiştir. Mehmet Şükrü (Koç) Bey bu oylama sonucunda Sırrı Bey'in durumuna değinerek 78 güvenoyuna karşılık 78 güvensizlik oyu alan bir vekilin görevi sürdürmesini pek düşünmediğini ancak yine de kararı Sırrı Bey'in vermesi gerektiğini savunmuştur.

Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz) Bey, İktisat Vekili'nin güvenoyu istediğini ancak çoğunluğun sağlanamadığını, dolayısıyla görüşülecek bir konu olmadığını belirtmiş "ancak Yüce Heyetiniz ne isterse onu yaparsınız" demiştir. Karahisar-ı Şarki mebusu Mustafa (Atay) Bey ise daha farklı bir görüş ileri sürerek oylar eşit çıktığı için Meclis Reisi hangi tarafa oy kullanmışsa o tarafın kazanmış sayılması, Reis çekimserse yeniden oylamaya gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Erzurum mebusu Nusret (Son) Efendi de, çekimserlerin hiçbir tarafa eğilim göstermediğini, dolayısıyla oylamanın yenilenmesi gerektiğini savunmuştur.

Eskişehir mebusu Abdullah Azmi (Torun) Efendi, yeniden

oylama yapılmasının gereksiz olduğunu belirterek, kararın Sırrı Bey'e bırakılmasını istemiştir.

Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, güvenoylarının çoğunlukta olmamasının güvensizlik anlamı taşıdığını ve İktisat Vekili'ne güvenoyu verilmemiş olduğunu söylemiştir. Amasya mebusu Mehmet Ragıp (Topala) kendisinin çekimser oy kullandığını, hiçbir tarafa destek vermediğini, dolayısıyla çekimser oyların herhangi bir taraftan sayılmasının sözkonusu olamayacağını belirterek yeniden oylamaya gidilmesini istemiştir.

Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, bir teamüle yol açılacağı için, en kestirme yolun yeniden oylamaya yapılması olduğunu söylemiştir.

Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi, kendisinin de çekimser oy kullandığını, ancak oyunun herhangi bir tarafa sayılmasını kabul edemeyeceğini söyleyerek, yeniden oylama yapılması gerektiğini savunmuştur. Mersin mebusu Yusuf Ziya (Eraydın) Bey, çekimserlerin sözleriyle kanunun açığa kavuştuğunu söyleyerek, hemen yeni bir oylama istemiştir. Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi ile Yozgat mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) ve Niğde mebusu Mustafa Hilmi (Soydan) Beyler de yeniden oylamaya gidilmesi yolunda görüş belirtmiştir.

Bu eğilimin ağır basmaya başlaması üzerine Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, eşit oy durumunda Reis'in oyunun iki oy sayılacağını ileri sürerek oturum başkanından oyunu sormuştur. Oturum Başkanı kendisinin ne lehte ne de aleyhte olduğunu, Meclis adına karar vermek gibi bir yükün altına da giremeyeceğini, dolayısıyla yeni bir oylama yapılması gerektiğini söylemiştir.

Amasya mebusu Ömer Lütfi (Yasan) Bey ise başka bir noktaya dikkat çekerek, çekimserlerin sayısının çok olmasının, aslında gensoru önergesinin yeterince görüşülmemiş olduğu

anlamını taşıdığını, dolayısıyla görüşmenin sürdürülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey ise İktisat Vekilliği meselesinde kararın Sırrı Bey'e bırakılmasını, ancak esas konunun İçtüzük Komisyonu'nca karara bağlanması gerektiğini söyleyerek bu yönde bir önerge vermiştir. Hasan Basri Bey, yeniden oylama yapılması durumunda bu garip sonucun yeniden ortaya çıkabileceğini ve sorunun yine çözümsüz kalabileceğini önergesine gerekçe göstermiştir.

Daha sonra, yeniden oylama yapılmasına dair önerge oya sunularak kabul edilmiştir. Yeniden yapılan oylamaya 199 mebus katılmış, Sırrı Bey 85 güvenoyu alırken, 89 kişi güvensizlik oyu vermiş, 25 kişi de çekimser kalmıştır. Böylece gensoru sonucunda Sırrı Bey İktisat Vekilliği'nden düşürülmüştür.[290]

Oylamanın güvensizlik oyuyla sonuçlanması üzerine Sırrı Bey "Büyük Millet Meclisi'nce hakkımda verilen güvensizlik kararına dayanarak usulen istifa ettiğimi arz ile teyid-i hürmet ederim" şeklinde bir istifa mektubu vermiştir. Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) Bey, istifa mektubuna karşı çıkarak, "İstifa güvenoyu üzerine olabilir. Yoksa şimdi olamaz. Güvensizlikten önce olabilirdi" diyerek bunun zapta geçmesine karşı çıkmıştır.[291]

29 Nisan 1922'de Mustafa Kemal Paşa, İktisat Vekilliğine Trabzon mebusu Hasan (Saka), Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) ve Kozan mebusu Dr. Mustafa (Cantekin) Beyleri aday göstermişse de Mahmut Celal Bey, Hasan Bey'i desteklediğini belirterek adaylıktan çekilmiştir.[292] Adayların gösterilmesinin hemen ardından seçime gidilmiş, 169 me-

290 Bu tartışmalar için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 423-430.

291 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 430.

292 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 441.

busun katıldığı seçimde çoğunluk sağlanmış olmakla birlikte 84 mebus çekimser kalmış, Hasan Bey'e 57, Celal Bey'e 25 oy çıkmıştır.[293]

Çekimserlerin sayısının bu kadar yüksek bir düzeye ulaşması üzerine Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, geçmişte Heyet-i Vekile içinde dayanışmanın sağlanması için, Meclis Reisi'nin aday göstermesi yönteminin benimsenmiş olduğunu söylemiş, sonra da "Bugün ortaya çıkmış bir gerçek vardır ki, o kanun bugün resmen düşmüştür. Büyük Millet Meclisi kendi içinden vekilini seçer, aday gösterilmesine gerek yoktur. Artık Meclis bu kanunu yırtmıştır" demiştir. Hüseyin Avni Bey "o kanunun yürürlükten kalkmasına razı olmayanlar vasiye muhtaçsa, kendilerine vasi tutsunlar" diyerek kanunu savunanları ağır bir dille suçlamıştır. İçel mebusu Şevki (Göklevent) Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara mebusu sıfatıyla bunun kaldırılması için teklif vermiş olduğunu söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın komisyonda bunu kabul ettiğini belirterek "Meclis akil ve reşittir, vekilini seçmede hür ve serbesttir" demiştir.[294]

Bu konuşmaların ardından Kayseri mebusu Osman (Uşşaklı) ve Kütahya mebusu Cemil (Altay) beylerin İktisat Vekaleti'nin kaldırılarak bir genel müdürlüğe dönüştürülmesini isteyen iki ayrı teklifi okunmuştur. Osman Bey, gerekçe olarak iki yıldır İktisat Vekaleti'nden bir yarar görülmediğini, bundan böyle de hiçbir yararı olamayacağını belirtmiş, Cemil Bey ise çekimserlerin sayısının 84'e ulaşmasının böyle bir vekaletin gereksiz olduğuna işaret ettiğini söylemiştir.[295]

Oturum başkanının, her iki teklifin de Layiha Komisyonu'na

---

293 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 441-442. Bu durumda, kalan 3 oyun ya diğer aday Mustafa Bey'e ya da aday olmayan başkalarına verildiği anlaşılmaktadır.

294 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 442.

295 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 442.

gönderileceğini açıklaması üzerine Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey, Cemil Bey'in teklifinin "iktisat işleriyle uğraşmaya kudret ve iktidarımız olmadığı" anlamına geldiğine, dolayısıyla komisyona bile gitmeden reddedilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Cemil Bey, teklifinin yanlış anlaşıldığını, kendisinin, öz olarak vekaletin kaldırılarak genel müdürlüğe dönüştürülmesini istediğini belirtmiştir.[296]

Daha sonra, önceki dönemde İktisat Vekilliği yapmış olan Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey, İktisat Vekaleti'nin gerekli olduğuna dair uzun bir savunma yapmıştır. Oturum başkanı ise tekliflerin komisyona gönderildiğini, dolayısıyla meselenin şimdilik kapanmış olduğunu söylemiştir.[297]

Bu aşamada, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, vekillerin artık aday gösterilmeksizin seçilmelerine dair şu teklifi sunmuştur: "Büyük Millet Meclisinin yetkilerini sınırlayacak kanunların hukuki yeri yoktur. Dolayısıyla bazı nedenlerle eskiden uyulan bu yanlış usulden Yüce Heyet vazgeçtiğini gösteriyor. Aday gösterilmesine gerek yoktur. Hemen doğrudan doğruya seçimin yapılmasını öneririm."[298]

Oturum Başkanı, bunun da bir teklif olduğunu ve Layiha Komisyonu'na gitmesi gerektiğini söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, teklifinin komisyona gitmesine gerek olmadığını söyleyerek hemen oya sunulmasını istemiştir. Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey de Meclis'in bu usulu benimsememiş olduğunu gösterdiğini ileri sürerek Hüseyin Avni Bey'i desteklemiştir. Ancak oturum başkanı oturumu kapatıp, konunun tartışılmasını önlemiştir.[299]

---

296 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 442.

297 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 443-444.

298 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 444.

299 *TBMM ZC*, Cilt 19, s. 444-445.

İktisat Vekili seçiminde böyle bir krizin ortaya çıkması ve seçim sırasında 84 mebusun çekimser kalarak, seçimden sonuç alınmasını engellemesi, bir başka deyişle, aday gösterme yöntemini fiilen işlemez hale getirmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuyu bir gizli toplantıda, Meclis gündemine getirmesine yol açmıştır. 6 Mayıs 1922 tarihli gizli toplantıda söz alan Mustafa Kemal Paşa bu konuda şunları söylemiştir: "Bildiğiniz gibi birçok zamandan beri ben herhangi bir vekâlet için aday gösteriyorum. Yetmiş kişi çekimser; bu neden ileri geliyor? Evet bu bapta mevcut kanunun aleyhinde olabilir. Fakat her halde mevcut bir hükümeti de idare etmek lüzumu vardır ve yapılan işlem doğrudur. Çünkü bir kanun vardır ve iddia ediyor ve bağırıyoruz ki, biz kanun adamıyız, biz herkesi ve herşeyi kanuna bağlı kılacağız. O halde, bütün bu ısrarla gitmek için herkesten önce kendimizin kanunu korumamız gerekiyor. Ben Yüce Heyetinizin bahşetmiş olduğu yetkiyi kullanıyorum, kanuni hareket ediyorum. Siz o kanuna karşı, o kanunu tanımıyorsunuz, ne demektir. Bu halde bana güveniniz yoktur. O da caiz değildir. O iki şeyden biri gereklidir. Ya ben önce düşürülürüm, benim yerime diğer bir kişi gelir ve onun göstereceği aday üzerine sürdürülür, ya da önce o kanun yürürlükten kaldırılır. Bu da yapılmadığı halde yapılan şey hükümeti atalete mi mahkum etmektir, durdurmak mıdır? Yani içinizde böyle bir adam düşünemiyorum. Halbuki, bu nedir efendiler? Hayır sen namzet gösterdin, benim hoşuma gitmedi. Efendiler, ya bana güveniniz vardır, yahut yoktur. Ben bir aday gösterirken zannolunabilir mi ki kendi keyfime, kendi hissime göre adam seçiyorum? Bu hiçbir vakit de böyle olmamıştır. Ben herhangi bir aday gösterirken emin olursunuz ki sizden, hepinizden belki daha çok düşünüyorum. Birçok münakaşalardan, birçok görüş alış verişinden sonra kendi vicdanıma, kendi mantığıma göre, muhakeme ve kani olarak bu daha iyi, yahut en iyidir, kanaatime göre arz ediyorum ve

size gösteriyorum. O halde bir kanaate aykırı mı olarak, yani kanaatimin dışındakini mi arz edeyim ki, bazılarının hoşuna gitsin. Ben de vicdanımın, akıl ve muhakememin dışında hareket eden adamlardan değilim efendiler."[300]

9 Mayıs 1922'de, İktisat Vekili seçimi yeniden Meclis gündemine gelmiştir. Oturum başkanının seçim yapılacağını belirtmesi üzerine Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi, İktisat Vekaleti'nin kaldırılarak genel müdürlüğe dönüştürülmesi yönünde görüş belirtmiştir. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ise sorunun daha farklı bir boyutu olduğunu, öncelikle Meclis'in adaylar dışında bir kimseyi seçmede serbest olup olmadığı konusunun açığa kavuşturulması, eğer Meclis aday gösterme yöntemini muhafaza etmek istiyorsa, Meclis'e tekrar aynı adayların gelmesi gerektiğine işaret etmiştir.[301]

Oturum Başkanı, seçimin önceki adaylar üzerinden yapılacağını belirtmiş, Kütahya mebusu Besim (Atalay) Bey ise, İktisat Vekaleti'nin genel müdürlüğe dönüştürülmesi fikrine karşı çıktığını, ayrıca aday gösterme hakkını veren kanunu yürürlükten kaldıracak yeni bir kanun çıkmadığı sürece, aday gösterme yöntemini uygulamaya mecbur olduklarını belirtmiştir.[302]

Daha sonra seçime geçilmiş, 188 kişinin katıldığı seçimde Trabzon mebusu Hasan (Saka) Bey 69, Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey 55 oy alırken, çekimserlerin sayısı, muhaliflerin engellemesi sürdüğünden, yine 59 gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştır.[303]

İktisat Vekaleti seçimi, 11 Mayıs 1922'de, üçüncü kez

---

300 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 341.

301 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 3.

302 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 3-4.

303 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 6. Bu durumda, kalan 5 oyun diğer aday Kozan mebusu Dr. Mustafa (Cantekin) Bey ve/veya aday olmayan başkalarına verildiği anlaşılıyor.

tekrarlanmıştır. 201 kişinin katıldığı seçimde çoğunluk için 101 oy almak gerekirken, Trabzon mebusu Hasan (Saka) Bey'e 106 oy çıkmış ve İktisat Vekili seçilmiştir. Çekimserler ve diğer adayların aldıkları oylar hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.[304]

Nafıa Vekaleti krizi

15 Mayıs 1922'de Nafıa Vekili Fevzi Bey seçim bölgesi olan Diyarbakır'a gitmek üzere 3 ay izin almıştır.[305] 3 Haziran 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın izinli olan Fevzi Bey dönünceye kadar Nafıa Vekaleti Vekilliği görevini sürdürecek bir kişinin seçilmesini isteyen tezkeresi Meclis'te okunmuştur. Tezkerede İstanbul mebusu Adnan (Adıvar), İzmir mebusu Tahsin (Uzer), Bayazıt mebusu Dr.Refik (Saydam), Bursa mebusları Operatör Emin (Erkul), Osman Nuri (Özpay) ve Muhittin Baha (Pars), Çorum mebusu Ferit (Törüm Küney), Sâruhan mebusları İbrahim Süreyya (Yiğit) ve Mustafa Necati (Uğural) Beylerin vekilliğe aday gösterildiği de belirtilmiştir.[306] Tezkerenin okunması üzerine Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi, Heyet-i Vekile'nin, bazen, Ankara dışına çıkan asıl vekil yerine kendi arasından bir başka vekile vekalet verdiğini ve kendisinin bu usulü pek onaylamadığını söylemiş, ancak bu kısa süre içinde Nafıa Vekaleti'nce pek önemli bir icraatın yapılmasının söz konusu olmaması nedeniyle Heyet-i Vekile'nin bu kez de kendi içinden birine vekalet verebileceğini savunmuştur. Buna karşılık Hakkari mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey seçim yapılmasını istemiştir. Oturum başkanı ise "Meclis bunun seçim yoluyla yapılmasını

304 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 25.

305 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 38.

306 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 127.

istedi, seçim yapılacaktır" demiş, Hüseyin Avni Bey de "vekillerin seçilme şekline ilişkin kanun vardır" diyerek Salih Efendi'ye karşı çıkmış, oturum başkanına destek vermiştir. İbrahim Süreyya Bey'in adaylıktan çekildiğini açıklamasından sonra seçime geçilmiştir.[307] Seçimde 174 oy kullanılmış, çoğunluk sayısı 88 iken, Dr. Adnan Bey'e 56, Çorum mebusu Ferit Bey'e 56 oy çıkmış, kalan oylar öteki adaylar arasında dağılınca çoğunluk sağlanamamıştır.[308]

Aynı gün ikinci kez yapılan seçime 167 kişi katılmış, Adnan Bey 66, Çorum mebusu Ferit Bey 48 oy almış 40 kişi çekimser kalınca çoğunluk yine sağlanamamıştır.[309]

Bu durum karşısında Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey seçimin esasına ilişkin olarak şu şekilde konuşmuştur: "Reis Bey bir hukuk meselesi vardır. O halledilmedikçe seçim yapılamaz. Bilindiği gibi, iki kez seçim yapıldıktan sonra aynı adaylar üzerinden çoğunluk sağlanamadığı takdirde göreli çoğunlukla seçilir. Halbuki vekillerin seçim şekli hakkındaki kanun açıktır. Diyor ki 'salt çoğunlukla vekil olur', dünyanın her yerinde böyledir. Göreli çoğunlukla seçilmenin imkanı yoktur. Çünkü bu güvensizlik demektir. Şimdi aday arkadaşlarımızda ya isabet yoktur, yahut başka bir sebep vardır. Dolayısıyla bu halledilmedikçe, anlaşılmadıkça göreli çoğunluk olamaz. Üçüncü defa arkadaşlar seçilirken bir oldu bitti vaki olmak üzere, anlaşmamazlık ortaya çıkmasın. Üçüncü seçime geçmezden önce bu mesele halledilmeli. Göreli çoğunlukla seçilen vekiller vekilliği kabul edecek midir? Veyahut Meclis bu vekilleri kabul edecek midir? Bence ne vekiller kabul eder, ne de Meclis kabul eder. Bu halledilmelidir.

---

307 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 127.

308 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 128.

309 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 129. Bu durumda, kalan 13 oyun diğer mebuslar arasında dağıldığı anlaşılıyor.

Bir oldu bitti olmasın."[310]

Bu konuşma üzerine Kırşehir mebusu Yahya Galip (Kargı) Bey bunun emsali olduğunu, İktisat Vekili'nin böyle seçildiğini belirtmişse de Hüseyin Avni Bey "emsali olamaz ve yoktur" diye buna karşı çıkmıştır.[311]

Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) Bey, daha önce, Hafız Mehmet (Engin) Bey'in Adliye Vekilliği'ne, Rıza Nur Bey'in Maarif Vekilliği'ne ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in yine Maarif Vekilliği'ne bu yöntemle seçilmiş olduğunu, dolayısıyla meseleyi uzun uzadıya görüşmeye gerek olmadığını söylemiştir. Operatör Emin Bey en çok oy alan iki aday, Ferit ve Adnan Beyler arasında hemen bir seçim yapılmasını da istemiştir.[312]

Karesi mebusu Abdülgafur (Işıtan) Efendi ise Operatör Emin Bey'in gösterdiği örneklerin doğru olmadığını söyleyerek "Emin Bey'in buyurdukları o vakitki seçim 1920 yılındaki salt çoğunlukladır. O vakit Nisab-ı Müzakere 86 idi" demiştir.

Yahya Galip Bey ise İktisat Vekaleti için üçüncü kez seçim yaptıklarını hatırlatmış, "şimdi de üçüncü kez seçim yapalım, hiç bir aday salt çoğunluğa ulaşamazsa bu sözleri o zaman söyleyelim" demiştir.

Hüseyin Avni Bey ise "Aday gösterme olmasaydı belki o zaman göreli çoğunlukla sözkonusu olabilirdi. Halbuki bugün adaylık vardır. Meclis serbest değildir. Bu serbestliği bazı arkadaşlarımın görüşüne göre kanun sınırlamıştır. Kendi görüşüm bunun aksinedir. Meclisin kudretini sınırlamak olamaz. Bunu benim havsalam alamaz" demiştir.

Yozgat mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) ve Kırşehir mebusu Yahya Galip (Kargı) Beylerin "bu yetkiyi Meclis vermiştir"

---

310 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 129.

311 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 129.

312 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 129-130.

şeklindeki karşı çıkışı üzerine, Hüseyin Avni Bey, Meclis'in bu yetkiyi kimsenin eline veremeyeceğini, bunun için Meclis'e baskı yapılamayacağını, bu yapıldığı takdirde Meclis'in anlamı kalmayacağını, bunun Meclis'in istediği kişiyi seçme hususunda kudretinin ortadan kalkmış olduğu anlamına gelemeyeceğini söylemiştir. Hüseyin Avni Bey sözlerinin devamında aday gösterme usulünün çizdiği sınırlarda isabet olmadığını, bunun hukuki bir sorun olduğunu söylemiştir.[313]

Daha sonra söz alan Kütahya mebusu Ragıp (Soysal) Bey, Meclis'in kurduğu Özel Komisyon'un vekillerin seçilme şekline ilişkin tasarıyı görüşerek Meclis'e verdiğini, Meclis'in, istediği takdirde bu kanunu birkaç gün içinde çıkarıp bu tür tartışmalara son verebileceğini belirtmiştir. Ragıp Bey, bu kanun henüz Meclis'ten geçmediği için, bu durumda en çok oyu alan 2 aday arasında 3. kez seçim yapılması gereğine işaret etmiş, bu seçimde salt çoğunluğun nasıl olsa sağlanabileceğini, sağlanmadığı takdirde göreli çoğunlukla seçilmiş vekilin o görevde kalmasının zaten mümkün olamayacağını belirtmiştir.[314]

Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey ise hem Hüseyin Avni Bey'in hem de Operatör Emin Bey'in haklı oldukları yönler olduğunu belirterek söze başlamış, göreli çoğunlukla vekil seçilemeyeceği, dolayısıyla seçimin salt çoğunluğa ulaşılıncaya kadar tekrarlanması gerektiği yolunda görüş belirtmiştir.[315]

Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi ise, Hüseyin Avni Bey'in haklı olabileceğini, ancak artık seçime gidilmesi gerektiğini, seçimde salt çoğunluk sağlanamadığı

---

313 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 130.

314 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 131.

315 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 131.

takdirde konunun o zaman tartışılabileceğini söylemiştir.[316]

Bu görüşmelerden sonra üçüncü kez yapılan seçime 175 kişi katılmış, İstanbul mebusu Adnan Bey 69, Çorum mebusu Ferit Bey 48 oy alırken, 54 kişi çekimser kalmış, Bursa mebusu Operatör Emin Bey'e de 4 oy çıkmıştır.[317] Buna göre hiçbir aday yine salt çoğunluğu sağlayamazken, üçüncü seçimden de sonuç alınamamış olduğundan, sorun daha da büyümüştür.

4 Haziran 1922'de Nafıa Vekaleti vekili seçimine ilişkin görüşme açılmış, ilk sözü Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey almıştır. Hüseyin Avni Bey, öncelikle aday gösterme konusuna değinerek, meselenin gayet açık olduğunu, tartışma ve görüşme açılmasını gerektirecek bir şey olmadığını belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey'e göre aday gösterme yöntemi işi kolaylaştırmak için kabul edilmiştir. Uygulamada, Meclis Reisi'nin görevi, oyların dağılmasını önlemek için, Meclis'te vekilliğe uygun kişileri araştırmak ve Meclis'e sunmaktır. Meclis, isterse bu adaylar dışında bir kişiyi çoğunlukla seçebilir ve aday gösterme kanunu yürürlükte kalmakla birlikte, Meclis, meşru hakkını kullanmış olur. Meclis'in, kendi seçtiği reisine seçimin sadece onun gösterdiği adaylar arasından yapılması ayrıcalığını vermesi, Meclis'in gücüyle çelişir. TBMM, yetkileri sınırlama ve baskı kabul etmeyen bir güçtür, her şeyi yapabilir. Ancak kendi gücünü ayrıcalık biçiminde kimseye veremez. Buna hiçbir şekilde yetkisi yoktur. Kendisine güç veren bir makamı, kendi arzusuna göre hareket etmeye mecbur etme iktidarına, doğal olarak, hiçbir kimse, hiçbir zaman sahip olamaz. Bu nedenle Meclis'in, istediği takdirde, adaylar dışındaki bir kişiyi çoğunlukla vekil seçme hakkı her zaman

316 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 131.

317 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 140-141.

vardır. Hüseyin Avni Bey, genel duruma ilişkin görüşlerini belirttikten sonra, Nafıa Vekaleti vekilliği seçimi konusuna geçmiştir. Hüseyin Avni Bey'e göre, yürürlükteki kanun doğrultusunda gösterilen listedeki adayların hiçbiri Meclis'ce seçilmemiştir. Hiçbir kuvvet Meclis'e hakim olamayacağı, onu bir şeye mecbur tutamayacağı için, ya adaylar değiştirilip yeniden seçim yapılmalıdır, ya da Meclis'in her zaman serbest olduğu gözönünde tutularak, aday gösterme kanunu dikkate alınmadan Meclis doğrudan doğruya istediği kişiyi seçmelidir. Seçimin aynı adaylarla sürdürülmesi hakimiyet-i milliye ile çelişecektir ve o zaman Meclis'in hiçbir anlamı kalmayacaktır.[318]

Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Hüseyin Avni Bey'in konuşmasından sonra söz alarak salt çoğunluk sağlanıncaya kadar seçimin tekrarlanması şeklindeki görüşünü bir gün önceki toplantıda söylediğini, ancak hukuki sorunun çözülmesi için bu meselenin Kanunu Esasi ve Adliye Komisyonlarına havale edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[319]

Daha sonra önde gelen muhaliflerden Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey kürsüye gelmiştir. Mehmet Şükrü Bey'e göre meselenin bir hukuki yönü vardır, bir de aday gösterilmesine karşı Meclis'in ötedeberi göstermekte olduğu tepki. Adaylar gösterilmiş, 3 kez yapılan seçimden sonra hiçbiri çoğunluğu sağlayamamıştır. Artık bu adaylar sözkonusu olamaz. Görece en çok oyu alan kişinin vekil seçilmiş sayılması da hiçbir şekilde mümkün değildir. Çünkü kanunda "vekil salt çoğunlukla seçilir" denmektedir. Bu durumda esaslı bir kural koymak gereği ortaya çıkmıştır. Kanun gereğince gösterilen adaylar Meclis'ce benimsenmediğinden yeni aday gösterilmesi gerekmektedir. Ancak yeni

318 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 146-147.

319 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 147.

gösterilen adaylar seçilecek midir? Belki de sorun buradan kaynaklanmaktadır. Belki de adayların seçilememiş olması yetersizliklerinden değil, aday gösterilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Meclis zaman zaman gösterilen adaylar karşısında çekimser kalmıştır. Bu da Meclis'in seçim hakkına ve gücüne kendisinin egemen olmak istediğini göstermektedir. Meclis'in hiçbir şekilde vesayet altına girmesi doğru değildir. Meclis seçme hakkını başkasına devredemez. Mehmet Şükrü Bey konuyu bu şekilde özetledikten sonra meselenin halledilmesi için aday gösterme yöntemine ilişkin Kanun'un yürürlükten kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre böyle bir durumda mesele kökünden halledilecektir. Bu yapılmadığı sürece, hem Meclis'in, hem Heyet-i Vekile'nin, hem de Reis Paşa'nın mevkiileri sarsılmaktadır. Her zamankinden çok kuvvetli bulunulması, Heyet-i Vekile, Meclis ve Reis'in birleşik bir kütle halinde olması gerekirken, anlaşmazlık varmış gibi gözüken görüntünün ortadan kaldırılması için mesele bir an önce halledilmelidir.[320]

Bir başka muhalif, Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Efendi, Meclis'in değerli vaktini böyle gereksiz şeylerle geçirmenin anlamsız olduğunu, Heyet-i Vekile'nin, bir vekili Nafıa Vekaleti vekilliğine tayin etmesiyle meselenin çözülebileceğini ileri sürmüşse de, Mehmet Şükrü Bey "bununla mesele halledilmiş olmaz ki" diyerek buna karşı çıkmıştır.[321]

Daha sonra Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz) Bey, kürsüye gelerek öncekilerden farklı bir yorum yapmıştır. İhsan Bey'e göre Meclis her şeyden önce ve herkesten çok yapmış olduğu kanun hükümlerine uymak zorundadır. Kanun, Meclis Reisi'ne aday gösterme hakkı vermiştir. Meclis, oylarını

320 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 147-148.

321 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 148.

gösterilen adaylara vermek zorundadır. Dolayısıyla, Hüseyin Avni Bey'in, "Meclis aday gösterilmeyen birisini de seçebilir" şeklindeki görüşü doğru değildir. Mehmet Şükrü Bey'in "gösterilen adaylar Meclis'in çoğunun oyuna muhalif oldukları için seçilememişlerdir" şeklindeki görüşü de yanlıştır, çünkü çekimser sayısı 40 iken, Meclisin çoğunluğu gösterilen adaylara oy vermiştir. Seçimin salt çoğunlukla olması gerektiği görüşü doğrudur. Göreli çoğunlukla vekalet yürütülemez. O halde yanlışlık ilk iki seçimden sonra üçüncü seçimde göreli çoğunluğun uygulanmasındadır. Halbuki salt çoğunluğa ulaşılıncaya kadar seçime devam edilmelidir ve nasıl olsa önünde sonunda bu çoğunluğa ulaşılacaktır. Dolayısıyla, dördüncü kez seçim yapılarak mesele halledilmelidir.[322]

İhsan Bey'den sonra Konya mebusu Musa Kazım (Onar) Efendi söz almıştır. Musa Kazım Efendi, Meclis Başkanlık Divanı için yapılan seçimlerde üçüncü oylamada seçimin göreli çoğunlukla yapılacağına dair İçtüzük maddesi olduğu, ancak, vekillerin seçimine ilişkin kanunda, vekil seçimi sırasında böyle bir uygulamayı haklı çıkartabilecek bir maddenin yer almadığını belirtmiş, kanunun aslında belirsiz olduğunu söylemiştir. Musa Kazım Efendi'ye göre aday gösterme yönteminin iyi ve kötü tarafları vardır, ancak kanun yürürlükte olduğu için, hakkında ne düşünülürse düşünülsün uygulanması gereklidir. Kanunu yürürlükten kaldırmak elbette Meclis'in yetki alanındadır, ancak çekimserleri de kanunun aleyhinde kişiler olarak nitelendirmek doğru değildir. Bu kişilerin oyları vekalete ve kişiye yönelik de olabilir. Dolayısıyla gerekli işlemlerden geçirerek kanunu yürürlükten kaldırmak mümkünken, "kanun Meclis'i sınırlıyor, oyunu serbestçe kullanmasını engelliyor" şeklinde yakınmada bulunmak da doğru değildir. Musa Kazım Efendi, mevcut durum

322 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 148-149.

karşısında, kanunda açıkca salt çoğunluk arandığından, işlemin tamamlanmış olduğunun kabul edilemeyeceğini, seçime devam edilmesini ve nasılolsa önünde sonunda salt çoğunluğun sağlanacağını ileri sürmüştür. Musa Kazım Efendi, görüşmenin artık bitirilerek hemen seçime geçilmesini de istemiştir.[323]

Daha sonra kürsüye gelen Kütahya mebusu Ragıp (Soysal) Bey, İçtüzük hükümlerine dayanarak, üçüncü seçimde göreli çoğunluğu alan adayın vekil seçilebileceğini söylemiş, dolayısıyla bu açıdan bakıldığında seçimin tamamlanmış sayılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ragıp Bey'e göre üçüncü seçimde göreli çoğunlukla seçilmiş bir vekilin, görevi kabul edip etmemesi kendi bileceği bir iştir. Meclis çoğunluğunun oyunu arkasına almamış olduğu için her an güvensizlik oyuyla düşme tehlikesini hissedecektir. Görevi kabul etmezse, bu kez vekillik yeniden boşalmış sayılarak aynı seçim işlemleri yeniden yapılmalıdır. Meseleye böyle bakıldığında, herhangi bir hukuki sorun ya da boşluğun olmadığı açıkca görülecektir.[324]

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, kanunda açıklık bulunmadığı için her söz alanın kendi mantığını kurarak meseleyi istediği yöne çektiğini söyleyerek söze başlamış, Nafıa Vekaleti vekilliği seçimi konusunda Meclis'in üç bölüme ayrıldığını belirtmiştir. Birinci bölüm çekimserler, ikinci bölüm bir adayı destekleyenler, üçüncü bölüm de öteki adayı destekleyenlerdir. Bu ayrılığa bağlı olarak çoğunluk sağlanamamıştır. Bu durumda söz konusu iki aday üzerinde ısrar etmek, aynı seçim sonucunun sonsuza değin sürmesi, meselenin çözüme kavuşturulamaması anlamına gelecektir. Onun için yeni adaylar gösterilmeli ve seçim gösterilen bu yeni adaylar üzerinden

323 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 149-150.

324 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 151.

yapılmalıdır. Yine sonuç alınamazsa, kanun o zaman değiştirilmelidir.[325]

Daha sonra, Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey söz alarak Hüseyin Avni Bey'e sataşmıştır. Tunalı Hilmi Bey aday gösterme yöntemi kabul edilirken, kendisinin "Başkanlık Meclis'i kayıt altına alamaz, Başkanlık'la Meclis dışarda uzlaşır, aralarında adayları tespit ederler" dediğini ancak bunun Meclis'ce kabul edilmediğini belirterek "Ben bu görüşte olduğum halde çoğunluğun yapmış olduğu kanuna uyuyorum. Dolayısıyla bu kanunun temcit pilavı gibi daima aleyhinde bulunmak ve ondan bahsetmek kesinlikle bu Meclis'e hürmet etmemek demektir" demiştir. Bu sataşma üzerine Hüseyin Avni Bey, bunu reddettiğini, Meclis'e hürmetkar olduğunu söylemiştir.[326]

Daha sonra Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey kürsüye gelmiştir. Ziya Hurşit Bey, Meclis'in, hakimiyetin millete ait olduğu ilkesini benimsediğini ve tüm hareketlerini millete dayandıran bir Meclis niteliği gösterdiğini belirterek söze başlamıştır. Ziya Hurşit Bey'e göre Meclis'i belli bir yönde karar almaya zorlayabilecek hiçbir güç olamaz. Söz konusu seçimde adayların hiçbiri yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır ve Meclis'i bunlardan birini seçmeye zorlayacak bir güç de olamaz. Meclis hiçbir şekilde sona kalan iki adaydan birini seçmeye zorlanamaz. Üstelik ilk seçimden sonra değil üçüncü seçim, ikinci seçim de yapılamaz. Ziya Hurşit Bey o anda söz konusu olan meselenin Nafıa Vekaleti vekilliği olduğunu, tıpkı Samsun'a giden Dahiliye Vekili'nin Maarif Vekili'ne vekalet vermesi gibi, Heyet-i Vekile'nin, bir başka vekili, vekaleten, Nafıa Vekaleti vekilliği görevine memur etmesinin en çıkar yol olduğunu savunmuştur. Ziya Hurşit Bey, sözlerinin de-

325 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 151-152.

326 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 152.

vamında vekillerin tümünün Meclis'in güvenine layık olup olmadıkları konusunun bile kuşkulu olduğunu, çünkü hiçbirinin programını okuyarak Meclis'ten güvenoyu almadığını söylemiştir. Ziya Hurşit'e göre aday gösterme yönteminin meselenin çözümüne hiçbir katkısı yoktur. Nitekim bir gün önce Nafıa Vekaleti vekili seçiminin yanı sıra bir de Meclis Reis Vekili seçimi söz konusu olmuştur, aday gösterilen Nafıa Vekaleti Vekili seçiminde çoğunluk sağlanamazken, aday gösterilmeksizin yapılan Reis Vekilliği seçiminde, daha ilk turda çoğunluk sağlanarak sonuç alınmıştır. Ziya Hurşit son olarak, Nafıa Vekaleti vekilliği sorununun Heyet-i Vekile'nin bir başka vekili bu işe memur etmesiyle çözümlenmesi gerektiğini söylemiş, ancak bu tür tereddütlere yol açılmaması için, vekillerin seçimi hakkındaki kanun tasarısının da öncelikli olarak gündeme alınarak iki gün içinde çıkartılmasına çalışılması gereğine işaret etmiştir.[327]

Gerçekten de, Ziya Hurşit Bey'in işaret ettiği gibi, istifa eden Hasan Fehmi (Ataç) Bey'in yerine, 3 Haziran 1922'de Birinci Reis Vekili seçimi yapılmış ve aday gösterme sisteminin olmadığı bu seçimde, kullanılan 169 oyun 91'ini alan Konya mebusu Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi, daha ilk turda, Birinci Reis Vekili seçilmişti.[328] Bu durum, muhaliflerin engellemesinin, aday gösterme yöntemine karşı olduklarından, sadece vekil seçimleriyle sınırlı kaldığının açık bir göstergesidir.

Ziya Hurşit Bey'in sözlerini tamamlaması üzerine kürsüye gelen Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey, Ziya Hurşit Bey'in Heyet-i Vekile'nin Meclis'in güvenine layık olduğunun kuşkulu olduğunu iddia eden sözlerine değinerek, "Ziya Hurşit Bey'in güvensizlik oyuna mazhar olduğumu biliyorum. Kendileri öteden beri muhalefet yolunu tutmuşlardır. Fakat Ziya Hurşit

327 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 152-154.

328 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 128.

Beyefendinin çoğunluk adına söylemek için bir yetkisi olup olmadığını bilmiyorum" demiş ve çoğunluğun Ziya Hurşit Bey'in görüşünü desteklemediğini belirtmiştir. Ali Fethi Bey, Heyet-i Vekile'ye güven ya da güvensizlik oyu vermek için soru ve gensoru gibi meşru yollar olduğunu hatırlattıktan sonra, görüşme konusu olan seçim meselesi hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Fethi Bey de Birinci Grup üyelerince daha önce savunulan görüşü tekrarlamış, seçimin iki aday üzerinden salt çoğunluk sağlanıncaya kadar sürdürülmesi gerektiğini, bu esas kabul edildiği takdirde hiçbir şekilde Meclis'in kayıt altına alınmış olduğunun ileri sürülemeyeceğini belirtmiştir. Ali Fethi Bey, seçimin uzaması halinde herkesin görüşünden biraz fedakarlıkta bulunabileceğini, oyların tek adaya yönelip seçimin sonuçlanabileceğini, böylece Nafıa Vekaleti'nin uzun süre boş kalmasıyla yönetim makinasının bozulması şeklinde ortaya çıkabilecek sakıncaların kalkmış olacağını sözlerine eklemiştir.[329]

Ali Fethi Bey konuşmasını sürdürürken Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Efendi, bu sözleri kendi adına mı yoksa Heyet-i Vekile adına mı yaptığını sormuş, Ali Fethi Bey kendi adına yaptığını söylemesine rağmen, Salih Efendi ısrarla sorusunu tekrarlamıştır. Oturum başkanının ihtarlarına rağmen Salih Efendi ısrarını sürdürünce, oturum başkanı, Salih Efendi'nin, Meclis görüşmelerini ihlal ettiği gerekçesiyle, 15 gün Meclis'ten ihraç edilmesi talebinde bulunmuş, bu talep Meclis tarafından kabul edilince Salih Efendi 15 gün süreyle Meclis'ten ihraç edilmiştir. Bu karar üzerine, Salih Efendi "Tahakkümünüz anlaşılsın. Çok teşekkür ederim. İstediğinizi yaptınız ve yapıyorsunuz zaten. Bu benim için bir şereftir" diyerek Meclis'i terk etmiştir.[330]

---

329 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 154.

330 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 154-155.

Daha sonra Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey söz alarak seçimin salt çoğunlukla olması yolundaki görüşü desteklemiş, ancak aynı adaylarla seçimi sürdürmenin anlamsız olacağını belirterek, esas kanun görüşülüp karara bağlanıncaya kadar Nafıa Vekaleti vekilliğinin Heyet-i Vekile'nin görevlendireceği bir vekille yürütülmesini istemiştir.[331]

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey yeniden söz alarak artık mevcut adaylarla seçim yapılamayacağı yolundaki görüşünü tekrarlamış, Heyet-i Vekile'nin görevlendireceği bir vekilin görevi geçici olarak üstlenmesi ve hemen gündemdeki vekillerin seçim şekline dair kanunun görüşülmesine geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey, eğer seçime devam edilecekse yeni adayların gösterilmesinin şart olduğu yolundaki görüşünü de tekrarlamıştır. Hüseyin Avni Bey, sözlerinin devamında Ali Fethi Bey'in Nafıa Vekaleti'nin uzun süre boş kalması halinde yönetim makinasının bozulacağı yolundaki tespitini sert bir dille eleştirmiştir. Hüseyin Avni Bey'e göre, hükümet meclis kürsüsünden defalarca söylendiği gibi, Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetindedir ve görevini her zaman sürdürmektedir. Meclis hergün toplanmaktadır. Bir vekaletin boş kalmasıyla idare çarkı bozulmaz çünkü zaten Meclis hükümet görevini bizzat kendisi yapmaktadır. Heyet-i Vekile'nin Meclis'in dışında, kendine ait bir siyaseti yoktur ve olamaz. Meclis'in siyaseti vardır.[332]

Daha sonra Karahisar-ı Sahip mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi kürsüye gelmiş, salt çoğunluk olmadığı için seçimin tamamlanmış sayılamayacağını, aynı adaylarla dördüncü kez seçime gitmenin de doğru olmayacağını, aday gösterme kanunu yürürlükte olduğuna göre gösterilen adaylar dışında birini seçmenin de kanuna aykırı olacağını, tek çıkar

331 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 155.

332 *TBMMZC*, Cilt 20, s. 156.

yolun yeni adaylar üzerinden seçim yapılması olduğunu savunmuştur.[333]

Daha sonra Kırşehir mebusu Yahya Galip (Kargı) Bey, aday gösterilmesine ilişkin kanunda, iki ya da üç kez seçimden sonra hiçbir aday kazanamazsa yeni adaylar gösterilir şeklinde bir madde olmadığını vurgulamıştır. Yahya Galip Bey, Meclis'in şu anda belki bu kanunu kabul etmediğini, ancak kanun yürürlükte olduğu için ona uyulması gerektiğini söylemiş, aynı adaylarla seçime devam edilmesini istemiştir. Yahya Galip Bey'e göre mesele çok önemli bir mesele değildir. Yeniden yapılan seçimden sonra yine çoğunluk sağlanamazsa, ya adaylardan biri vazgeçer ya da yeni adaylar gelir, ya da diğeri çoğunluğu kazanıp vekil olur, böylece sorun ortadan kalkar.[334]

Son olarak Muş mebusu Hacı Ahmet (Bilgin) Efendi, yürürlükteki kanun uyarınca, iki aday arasında hemen dördüncü kez seçim yapılması gerektiğini belirtmiş, Meclis'in değerli vaktinin boş tartışmalarla geçirildiğini ileri sürmüştür.[335]

Bu uzun görüşmelerin ardından oturum başkanı, verilen önergeleri okumaya başlamıştır. Muş mebusu Ahmet Hamdi (Bilgin) Efendi'nin, Genç mebusu Hamdi (Yılmaz) Bey'in ve Konya mebusu Musa Kazım (Onar) Efendi ile Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz) Bey'in ortak imzasını taşıyan ilk üç önergenin içeriği aynı doğrultudadır: İki aday arasında seçimin sürdürülmesi.

Karahisar-ı Şarki mabusu Mustafa (Atay) Bey'in verdiği önergede Anayasa Komisyonu'ndan geçen vekillerinin seçimine ilişkin kanunun öncelikli olarak görüşülmesi ve karara bağlanarak Nafıa Vekilliği sorununun bu kanunda yer alacak

---

333 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 156-157.

334 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 157.

335 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 157-158.

maddeler doğrultusunda çözümlenmesi istenmektedir.

Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey'in önergesi de bu kanunun öncelikli olarak görüşülmesini istemekle birlikte, kanun çıkana kadar Nafıa Vekilliği'nin Heyet-i Vekile'den biri tarafından yürütülmesi de önerilmektedir.

Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi ise seçimle boş yere vakit kaybetmek yerine, Nafıa Vekaleti vekilliğinin, Meclis kararıyla geçici olarak Maarif ya da İktisat Vekili'nce yürütülmesini önermiştir.

Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey konunun doğrudan Anayasa ve Adliye Komisyonları'na havalesini önermekte, Kütahya mebusu Ragıp (Soysal) Bey ise üçüncü seçimle işlemin tamamlanmış sayılmasını, ancak bu seçimde çoğunluğu sağlayan kişinin istifa etmesini ve seçim işlemlerine yeniden başlanmasını istemiştir. Karahisar-ı Sahip mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi de yeni aday göstermesi için meclis başkanlığına başvurulması yolunda bir önerge vermiştir. Ertuğrul mebusu Mustafa Kemal (Güney) Bey ise aday gösterme yöntemine dair kanunun islah edilmek üzere Anayasa ve İçtüzük Komisyonları'na gönderilmesini istemiş, ancak halen yürürlükte olan bu kanun uyarınca son kez olmak üzere yeniden seçim yapılmasını da önermiştir.[336]

Önergelerin okunmasından sonra, oturum başkanı, tartışmalar sırasında ortaya çıkan görüşleri özetledikten sonra, meclis başkanlığının iki önergeyi oya sunmak zorunluluğunu duyduğunu belirtmiştir: Birincisi, İçtüzüğün çoğunluk hakkındaki maddesinin açıklığını kabul ederek iki ya da üçüncü seçimde göreli çoğunluğu sağlayan adayın vekil olarak tanınmasını isteyen önerge; ikincisi, bu kabul edilmediği takdirde vekil seçimine ilişkin kanunun açıklığı doğrultusunda

336 Meclis başkanlığına verilen bu 10 önergenin metinleri için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 158-159.

salt çoğunluğa ulaşılıncaya kadar seçime devam edilmesini isteyen önerge.

Oturum başkanı, başkanlık divanının meclisin kabul ettiği kanunları yürürlükten kaldırmak ve kanunların hükümleri dışında hareket etmek yetkisini kendinde görmediğini, bu nedenle de bu yolu seçtiğini ve bunun anlayışla karşılanacağını umduğunu sözlerine eklemiştir.[337]

Bu yolun seçilmesi üzerine, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, başkanlık divanının kanunlara uymak zorunda olduğunun çok doğru olduğunu, ancak elde komisyonlardan geçmiş bir kanun tasarısının da bulunduğunu, bu kanundan sonuç alınıncaya kadar, geçmişte emsalleri görüldüğü gibi Heyet-i Vekile'nin bir vekili, Nafıa Vekaleti vekilliğini yürütmekle görevlendirmesi yolundaki teklifin de kanunsuz olmadığını söylemiş ve bu teklifin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.

Bu talep üzerine oturum başkanı, Salahattin Bey'in söz konusu ettiği kanun tasarısının öncelikli olarak gündeme alınmasının zaten kabul edildiğini, ancak aday gösterme yöntemi kanununa dayanarak bir aday listesinin meclise sunulmuş olduğunu ve kanunun gösterdiği doğrultudaki işlem henüz tamamlanmamış olduğu için Heyet-i Vekile'den birinin görevi vekaleten yürütmesi yolundaki önerge üzerinde şimdilik bir işlem yapılamayacağını belirtmiştir. Salahattin Bey, asıl vekilin ülke içinde bir yere gitmesi halinde şimdiye kadarki uygulamanın Heyet-i Vekile'ce bir başka vekilin vekaleten göreve getirilmesi şeklinde olduğunu belirtmesi üzerine, oturum başkanı, Dahiliye Vekili'nin Samsun'a gitmesi üzerine, bu mesele üzerinde sinirli bir tartışmanın yapılmış olduğunu ve sonuçta vekalet vekilinin meclisce seçilmesine karar verildiğini belirterek, meclis başkanlığının açıkladığı

337 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 159.

yol dışında bir yol göremediğini bildirmiştir.[338]

Trabzon mebusu Ali Şükrü (Bey), başkanın bir çok önerge arasından kendi görüşüne uygun bulduğu ikisini seçip oya sunmaya karar vermekle, kendi görüşünü ortaya koyduğunu belirtmiştir. Ali Şükrü Bey'e göre başkanın kendi görüşüne uygun düşen önergeleri oya koyup diğerlerini koymama gibi bir yetkisi yoktur. Eğer görüş belirtmek istiyorsa başkanlık makamını terkedip kürsüye gelmelidir.

Oturum başkanı ise sadece ortaya atılan görüşleri özetlediğini, kanunun gösterdiği doğrultuda hareket ederek başkanlığın izleyeceği yolu açıkladığını, herhangi bir taraf lehinde görüş belirtmediğini söylemiştir.[339]

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de oturum başkanının tutumunu eleştirmiştir. Hüseyin Avni Bey, gösterilen adayların hiçbiri üzerinde mevcut kurallar, teamüller ve tüzük uyarınca salt çoğunluk oluşmaması üzerine, hukuki bir sorunun ortaya çıktığını, aynı adaylarla seçime devam edilmesinin mi gerektiği, yoksa aday gösterme yöntemine dair kanuna aykırı olarak bir işlem mi yapılması gerektiği konusunu tartışmak üzere bu görüşmenin açıldığını belirtmiştir. Onca tartışmadan sonra varılan noktada başkanın "ben kanunu uygularım, seçime devam edilsin" demekle tarafsızlığını kaybettiğini ileri süren Hüseyin Avni Bey, görüşmelerde ortaya atılan fikirler doğrultusunda verilen önergelerin sırasıyla oylanmasının zorunlu olduğunu savunmuştur. Oturum başkanı, Hüseyin Avni Bey'e cevaben, görüşmenin aslında göreli çoğunluğun yeterli sayılıp sayılamayacağı, salt çoğunluğun gerekli olup olmadığı noktasından hareketle açıldığını belirtmiş, Meclis riyasetinin seçtiği yolla tarafsızlığını kaybetmediğini savunmuştur.[340]

---

338 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 159-160.

339 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 160.

340 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 161.

Daha sonra Ali Şükrü Bey yeniden söz almış ve kendisinin başkanı taraflı davranmakla suçlamadığını, ancak başkanın "bir kanun, meclisin bir kararıyla yürürlükten kaldırılamayacağı için üçüncü önergeyi oya koymayacağım" demekle oyunu belli ettiğini belirtmiştir. Ali Şükrü Bey'e göre, o önergeleri oya koymamak, önerge sahiplerinin görüşlerini iptal etmek demektir. Ali Şükrü Bey, başkanın meclisin yaptığı kanunun bir kişinin görüşüyle yürürlükten kaldırılamayacağını savunduğunu, kendisinin ise aksi görüşte olduğunu söylemiş, bunun da yoruma açık olduğunu sözlerine eklemiştir.[341]

Oturum başkanının "meclisin kararı kanunları yürürlükten kaldıramaz ve bunu yoruma muhtaç bir şey diye kabul edemem" şeklindeki görüşünü tekrarlaması üzerine, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey "ne üzerine görüşülürse, karar o konuda kanundur" diyerek oturum başkanına karşı çıkmıştır.[342]

Ancak oturum başkanı bunu kabul etmeyerek önce Nafıa Vekaleti'ne vekillik edecek kişinin seçiminde göreli çoğunluğun yeterli sayılıp sayılmaması meselesini oya sunmuş ve göreli çoğunlukla seçimin tamamlanmış sayılmasını öngören görüş meclis tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine oturum başkanı "o halde salt çoğunlukla seçim kabul edilmiştir" diyerek dördüncü kez seçim yapılacağını bildirmiş, Salahattin (Köseoğlu) Bey'in, kaç kere yapılacağı sorusunu ise "salt çoğunluk sağlanıncaya kadar" şeklinde cevaplandırmıştır.[343]

Seçime geçilmesinden hemen önce iki adaydan Çorum mebus Ferit (Törüm Küney) Bey, üçüncü kez yapılan seçimde salt çoğunluğu alamayan bir kişinin dördüncü seçimde alarak

---

341 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 161-162.

342 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 162.

343 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 162.

geçici de olsa bir vekaleti yürütebilmesinin büyük cesaret istediğini, bu yüzden Meclis'in gayet serbestçe ve istediği gibi, istediği kişiyi salt çoğunlukla seçebilmesi için hakkından vazgeçtiğini söylemiş ve kendisine oy verilmemesini istemiştir.[344]

178 kişinin katıldığı seçimde 97 oy alan İstanbul mebusu Dr. Adnan (Adıvar) Bey Nafıa Vekaleti vekilliğine seçilirken, 62 mebus çekimser oy kullanmıştır.[345]

Dr. Adnan Bey, 7 Haziran 1922 tarihli toplantıda, kendisinin Meclis'te olmadığı bir anda, Fevzi Bey'in yerine geçici olarak Nafıa Vekaleti vekili seçildiğini bir gün önce haber aldığını söylemiş, gerek seçimde aldığı oy miktarını, gerekse seçim şeklini pek kuvvetli bulmadığını belirtmiştir. Dördüncü seçimden önceki seçimlerde kendisine yakın oy alan Ferit (Törüm Küney) Bey'in adaylıktan istifa ederken söylediği, "bu şekildeki bir seçimden sonra görevi kabul etmek büyük cesaret ister" şeklindeki sözlerine de değinen Dr. Adnan Bey, Meclis kendisine itiraz etmiyorsa ve görevi kabul etmesi isteniyorsa, bunun bir kez daha oylama yapılarak gösterilmemesi halinde, görevi kabul etmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir.[346]

Bu açıklama üzerine Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey kanun hükmünce seçime devam edildiğini ve sonunda salt çoğunluğun sağlandığını belirtmiş, kendisinin seçim şekline muhalif olmakla birlikte, kendisinin ve tüm mebusların Dr. Adnan Bey'i Meclis'in meşru vekili olarak tanıdığını, dolayısıyla yeniden oylamanın gereksiz olduğunu söylemiştir. Ferit Bey'in görüşünün kişisel bir görüş olduğuna da değinen Hüseyin Avni Bey, Dr. Adnan Bey'in görevi sürdürmesi için

344 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 162.

345 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 163.

346 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 213.

hiçbir engel olmadığını belirterek kendisine başarılar dilemiştir.[347]

Dr. Adnan Bey ise, yeniden oylama yapılmasını istemediğini ama Meclis'in hangi şekilde olursa olsun, tekrar güvenoyu vererek şahsına karşı bir itirazı olmadığını göstermesi gerektiğini söylemiştir.[348]

Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, bir vekilin her zaman güvenoyu isteyebileceğini, dolayısıyla bunun yapılabileceğini söylemiştir. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey de, seçimin bazı aşamalardan geçtiğini, bazı mebusların şahsi meseleden dolayı değil, sırf prensip meselesinden hareket ederek çekimser kaldığını, Dr. Adnan Bey'in tefsiri bir kararla da olsa meşru vekil seçildiğini, bir güvenoyu yapılması halinde önceden çekimser kaldığı halde şimdi güvenoyu vereceğini ancak güvenoyuna gidilmesini de gereksiz bulduğunu söylemiştir.[349]

Daha sonra oylamaya gidilmiş ve büyük çoğunlukla güvenoyu alan Dr. Adnan Bey kendi şahsına yönelik bir itirazın olmadığını anladığını ve görevi Meclis'in arzusu doğrultusunda sürdüreceğini bildirmiştir.[350] Bu açıklamadan sonra Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey "Reis Bey söz vermezseniz çekimserlerin kıymeti kalmıyor" diyerek durumu protesto etmiştir.[351]

Böylece, Nafıa Vekiliği Krizi, zor da olsa çözümlenirken, muhaliflerin engellenmesi yüzünden, artık aday gösterme yönteminin fiilen işlemez hale geldiği ve bu konuda yeni bir esasa geçilmesi gerektiği de su yüzüne çıkmıştır. Nitekim,

---

347 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 213.

348 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 213.

349 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 214.

350 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 214.

351 *TBMM ZC*, Cilt 20, s. 214.

bu konu İkinci Grup kurulduktan çok kısa bir süre sonra hemen Meclis gündemine gelmiştir.

Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı

Meclis Başkanlık Divanı üyelerinin, Meclis'teki her türlü fırka, grup ve zümreden uzak durması konusu, muhalif mebusların öteden beri savunduğu bir ilke olmuştur. Muhalif mebuslar, bunu, Başkanlık Divanı'nın, Meclis görüşmelerini, tarafsız olarak yönetmelerinin güvencesi olarak görüyorlardı. Başta Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Meclis Başkanlık Divanı üyelerinin, Meclis'te kurulan Birinci A-RMH Grubu'na da üye olmaları, muhalif mebusların tepkisini çekmiş, zaman zaman oturum başkanları taraflı davranmakla suçlanmıştır.

Aslında, daha Birinci Grup ilk kurulduğu günlerde, bundan haberdar edilen Doğu Cephesi Kumandanı ve Edirne mebusu Kazım Karabekir Paşa da, Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te bir siyasal parti şeklinde oluşturulan bir grubun başkanlığını üstlenmesini hoş karşılamamıştı. Kazım Karabekir Paşa, 11 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafında şöyle diyordu: "Bendeniz, yüce şahsiyetinizin özellikle mücadelemizin şu andaki durumunda, bu gibi siyasi grup ve fırkalara katılmaktan veya kamuoyunca her türlü muhalefet ve münakaşalara zemin olabilecek cereyanlara katılmaktan uzak durmasına ve yalnız milli mücadelemizin doğal başkanı olarak bulunmasına özellikle taraftarım. Bu fikrimin, millet ve memleketin gerçek çıkarlarının gereğinden olduğu kadar, yüce şahsiyetiniz hakkındaki samimi saygımdan doğduğuna da kanaat buyurulacağından emin olarak açıkca arzediyorum. Büyük Millet Meclisi'nde kurulan çeşitli gruplardan Müdafaa-i Hukuk'dan başka herhangi birisinin çoğunluğu sağlamasından, Müdafaa-i Hukuk Grubu'na ka-

tılmanız dolayısıyla yüce şahsiyetiniz de üzüntü duyabilir. Grup içindeki seçimde başkanlığın herhangi bir suretle başka bir kişiye verilmesi ihtimalini de dikkate almak gerekir."[352]

Buna karşılık, Mustafa Kemal Paşa, 1 Ağustos 1921'de Kazım Karabekir Paşa'ya verdiği cevapta, Grup'la bağlantısını ve başkanlığını üstlenmesinin neden zorunlu olduğunu şu şekilde açıklamıştır: "İstanbul Mebuslar Meclisi niteliğinde bir Meclis'in reisi değilim. Böyle de olsa, bir partinin üyesi olmak doğaldır. Oysa, Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma, Hükümet niteliğindeki bir Meclis'in reisi bulunmaktayım. Yürütme yetkisi de bulunan bir reisin, çoğunluk partisinden olması pek gereklidir; buna göre, ayrıntılı bir programla ortaya atılmış siyasal bir partinin de reisi olabilirim. Bütün benliğimle karışmış bulunduğum Cemiyet'ten (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) ayrılamayacağım gibi, o Cemiyet'ten doğan Grup içinde bulunmam da zorunludur. Gerçekten Grup, hemen hemen Meclis Genel Kurulu'na yaklaşan bir çoğunluğu içermektedir. Dışarda kalan Erzurum milletvekillerinden Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç benzeri ve davranışlarında serbest kalmak isteyen bir bölüm kişiden ibarettir."[353]

Mustafa Kemal Paşa'nın tutumu böyle olunca, Meclis İkinci Reisi ile Birinci ve İkinci Reis vekilleri de Birinci Grup üyesi kalmakta hiçbir sakınca görmemişlerdir. Bu durumun yarattığı tartışmalara ilginç bir örnek olarak, 1922 Martı'nda yapılan bir gizli toplantıda, muhalif mebuslarla, toplantıyı yöneten Meclis İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey arasında meydana gelen tartışma gösterilebilir. 13 Mart 1922'de Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi'nin, Heyet-i Vekile'nin

---

352 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.936

353 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, s.601, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Söylev*, s.318. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 939-940.

düşürülmesine ilişkin teklifi ile, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey'in Hariciye Vekaleti Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey'e güvensizlik oyu verilmesine ilişkin teklifi görüşülürken, Meclis Resi'nin tarafsızlığı konusu gündeme gelmiştir. Oylamanın nasıl yapılması gerektiği konusunda görüş ayrılığı çıkmış, oturumu yöneten İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Meclis İçtüzüğü'ne aykırı davranmakla suçlanmıştır. Tartışmaların uzaması üzerine söz alan Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, başkanlık makamındaki kişilere saygı gösterilmesinin esas olduğunu, başkanın da tarafsız olabilmesi için, fikirlerden uzak durması gerektiğini belirtmiş, ancak Hasan Fehmi (Ataç) Bey'in yönettiği oturumlarda, bilerek, hatalı davranmakta ısrar ettiğini ileri sürmüştür. Buna karşılık Hasan Fehmi (Ataç) Bey, hata yapılmış olabileceği ancak kendisinin bilerek hata yapmadığını ve hiçbir zaman Meclis çoğunluğunun arzusuna aykırı hareket etmediğini söylemiştir.

Hasan Fehmi Bey sözlerinin devamında Meclis Başkanlık Divanı'nda yer alan kişilerin, bir siyasi partiye üye olması konusundaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "Madem ki samimi görüşüyoruz. Bizde siyasi bir parti yoktur, mevcut değildir. Bir siyasi parti vardır, o da Misak-i Milli'dir. Bu Misak-ı Milli'nin etrafında toplanan da bu Meclis'te bulunan bütün mebuslardır. Grup meselesi, tüzüğünde açıkça gösteridiği gibi, sadece müzakere şekline ait bir kolaylıktan ibarettir. Bendeniz, Hüseyin Bey'e şu noktayı da hatırlatırım ki, Avrupa'da hiçbir parti yoktur ki, gerek Meclis reisleri, gerekse devletin ileri gelenleri, bu partiye katılmamış olsun."

Hüseyin Avni Bey'in, Hasan Fehmi Bey'e "Büyük Millet Meclisi bu hatadan kendisini uzak tutar" şeklindeki karşı çıkışından sonra, Hasan Fehmi (Ataç) Bey konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "Fakat bizde öyle şey yoktur. Neyi söz konusu

ediyoruz. Eğer şurada açık ve ortada olan grup içtüzüğü -ki hepimiz biliyoruz- eğer yalnızca idare şeklinde, yani gündemin düzenlenmesi ve kolaylaştırılması konusunda fikir alışverişinden başka bir şey olmayan o grupa Meclis Divan Heyeti'ne dahil olanların devamını uygun görmüyorsanız devam etmeyiz. Çünkü feda edilecek bir esas görüş yoktur."[354]

Hasan Fehmi Bey, bu açıklamasına rağmen, Birinci Grup'la ilişkisini hiçbir zaman kesmemiş, Başkanlık Divanı'nın diğer üyeleri gibi, Birinci Meclis'in faaliyeti son bulana kadar grubun üyesi olarak kalmıştır. Bu durum da, tarafsızlık tartışmalarının sürekli gündemde kalmasına yol açmıştır.

İstiklal Mahkemeleri

Olağanüstü yetkilerle kurulan İstiklal Mahkemeleri ve bu mahkemelerin yaptığı uygulamalar Meclis'te iktidar yanlısı mebuslarla, muhalif mebuslar arasındaki bir başka temel tartışma konusu olmuştur.

İstiklal Mahkemeleri, 11 Eylül 1920'de, büyüyen asker kaçakları sorununu çözmek amacıyla kabul edilen "Firariler Hakkında Kanun"la kurulmuştu. Mahkemeler, Meclis'in seçeceği üç mebustan oluşacak, kendi aralarından birini başkan seçecekti (Madde 2). Mahkemelerin görevi, asker kaçaklarını, askerden kaçmaya yol açanları, kaçakların yakalanması ve sevkinde ihmali bulunanları ve kaçaklara yataklık edenleri yargılamaktan ibaretti (Madde 1). Sayısı ve bölgeleri Heyet-i Vekile'nin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi'nce belirlenen mahkemelerinin (Madde 3), kararları kesindi ve askeri ve sivil tüm devlet görevlileri kararların infazından sorumlu tutuluyordu (Madde 4). Mahkemelerin karar ve emirlerini infaz etmeyenler ya da infaz edilmesinden kaçınanlar da bu

354 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 51

mahkemelerde yargılanacaktı (Madde 5).[355]

Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır olmak üzere sekiz bölgede kurulan İstiklal Mahkemeleri üyelerinin seçim işlemleri, Kanun'un mahkemelere olağanüstü yetkiler vermesine karşı çıkan muhalif mebusların çekimser kalarak yaptıkları engelleme yüzünden oldukça uzamıştır.[356]

Yapılan engelleme yüzünden üye seçimlerinin uzaması üzerine, 26 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa da Meclis toplantısına katılmıştır. Bu toplantıda, Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Efendi'nin teklifiyle, sadece asker kaçaklarıyla sınırlı olan mahkemelerin görev alanı, vatan hainliği, casusluk, memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak suçlarını da kapsama alarak iyice genişletilmiştir.[357] Böylece mahkemeler neredeyse her konuda yetkili konumuna getirilmiştir.

Mahkemelerin uygulamaları sık sık Meclise getirilerek eleştiri konusu yapılmıştır. Bu uygulamalar arasında, kaçakların yerine yakınlarını askere götürmek, yoksa köy ve mahallelerinden para cezası almak, kaçağın mal ve mülkünün yakılması veya el koyulması gibi uygulamalar da vardı. Bu durum, Meclis'te, mahkemelere karşı tutumun güçlenmesine yol açmış ve mahkemelerin yetkilerinin sınırlandırılmasından, tamamen kaldırılmalarına kadar çeşitli önergeler verilmiştir.

---

355 *Düstur*, 3. Tertip.

356 İlk turda oy kullanan 144 mebusun 14'ü, ikinci turda 148 mebusun 39'u, üçüncü turda 144 mebusun 67'si çekimser kalmıştır. Üçüncü turda salt çoğunluk aranmadığından, mahkeme üyeleri çok düşük oylarla seçilmiştir. Bu turda en çok oyu 65 oyla Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Efendi alırken, en düşük oyla seçilen üye 31 oyla Isparta mebusu Hacı Tahir Efendi olmuştur (*TBMM ZC*, Cilt 4, s. 239, 261, 274)

357 *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 329-330.

Nihayet, 17 Şubat 1921'de, Meclis Başkanlığı'nın aldığı "İstiklal Mahkemeleri'ne şimdilik ihtiyaç kalmadığından ve zorunluluk halinde Meclis'in karar ve onayıyla gerekli yerlerde yeniden kurulabileceğinden, Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verilmesini" isteyen karar, Meclis'te kabul edilerek, Mahkemeler'in görevine son verilmiştir.[358]

Kütahya - Eskişehir savaşlarında alınan yenilgi, İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasını gündeme getirmiştir. 23 Temmuz 1921'de Fevzi (Çakmak) Paşa'nın önerisi üzerine Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır.[359]

5 Ağustos 1921'de, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa getirilmesi üzerine de, İstiklal Mahkemeleri doğrudan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmıştır. 8 Eylül 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık emriyle, halen faaliyetlerini sürdüren Ankara, Konya, Kastamonu ve Samsun İstiklal Mahkemeleri'ne ek olarak Yozgat'ta da yeni bir İstiklal Mahkemesi kurmuştur. Mahkemelerin istifa eden üyelerinin yerine, yeni üyeler de Başkumandan tarafından atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde halkı maddi ve manevi kaynaklarıyla milli mücadeleye katılmaya çağıran "Tekalif-i Milliye" emirlerini yayınlamış, emirlerin uygulanması ve % 40 vergi toplamak üzere Tekalif-i Milliye Komisyonları kurulmuştur. Bu emirleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması görevi de İstiklal Mahkemeleri'ne verilmiştir.[360]

Olağanüstü yetkilerle donatılan İstiklal Mahkemeleri'nin Başkumandan'a bağlanması, üyelerinin artık seçimle değil,

---

358 *TBMM ZC*, Cilt 8, s. 269.

359 *TBMM ZC*, Cilt 11, s. 348-358.

360 Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 145-146.

Başkumandan'ın atanmasıyla belirlenmesi, ayrıca Mahkemeler'in verdiği kararların sertliği ve denetim dışı kalması, Meclis'te huzursuzluk yaratmıştır. Muhalifler, Başkumandan'ca atanan Mahkeme üyelerinin üyeliklerini tanımamışlar, Mahkemelerin kaldırılmasına ya da hiç değilse Meclis denetimi altına girmesine çalışmışlardır. Buna yönelik faaliyetler, özellikle 1922 Ocak ayından itibaren giderek yoğunlaşmıştır.

14 Ocak 1922 tarihli gizli toplantıda İstiklal Mahkemeleri konusu gündeme getirilmiştir. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey yaptığı konuşmayla geniş yetkilerle donatılan bu mahkemelere karşı çıkmıştır. Hüseyin Avni Bey'in hukukun üstünlüğünü ön plana çıkartan bu konuşmasının önemli bölümleri şöyledir:

"Büyük Millet Meclisi kurulduğu zaman daima bir sorumlu Heyet-i Vekile tayin etmiş ve ordusunu da yürütmek çaresini de düşünmüştür. Olağanüstü önlem almak için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Fakat, bir zaman oldu ki, hükümet bütün icraatı İstiklal Mahkemeleri'ne verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklal Mahkemeleri'nin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı ve Meclis adına hükümler verdi. Efendiler, siz memleketi kurtarmak istiyorsanız siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız, işte burada 350 mahkemeniz var. Onun kudretini artırın, onun kudreti olmazsa, dört mahkeme, beş mahkeme, devletin bütün teşkilatını yürütemez. İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm verecek maddi ve manevi suç, zarar takdiriyle hüküm verecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu, dünyanın adaletine sığacak şeylerden değildir. Asker kaçakları için gerekli ise, yalnız onunla sınırlayalım. Böyle maddi, manevi zarar takdirine yetkili; genel cümlelerle, sınırsız yorum ve tersdüz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle

ve kendi oyuyla herşeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır."[361]

Trabzon mebusu Hafız Mehmet (Engin) Bey de "Halkı bu kadar fena görmeyelim. Artık bu günde, bunları, bir buçuk senedenberi tuttuğumuz tedhiş idaresi altında tutmayalım, daha serbest bırakalım" demiştir.[362]

Konya mebusu Vehbi Efendi de İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine artık ihtiyaç kalmadığını, üstelik halkı fena cerayanlara yönelttiğini belirtmiş, mahkemelerin geçici bir süre için kaldırılmasını isteyerek "gerekirse, gereken yere gönderilsin" şeklinde konuşmuştur.[363]

Bu görüşlerden sonra söz alan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, İstiklal Mahkemeleri'nin geçici olarak faaliyetlerini durdurmasını, gerektiğinde yeniden faaliyete geçmesini kendisinin teklif ettiğini belirterek söze başlamış, sözlerini bitirirken de, gerek cephedeki tehlike, gerekse Pontus meselesinin hızla sonuçlandırılması için İstiklal Mahkemeleri'nin bir süre daha devamına taraftar olduğunu söylemiştir.[364]

Konuyla ilgili son sözleri yine önde gelen bir mualif, Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey söylemiştir. Hakkı Hami Bey'in olağanüstü yetkili İstiklal Mahkemeleri'ne karşı çıkan konuşması özetle şöyledir: "Af kanunu çıktıktan sonra, birçok kişinin serbest bırakılması gerekirken, bilmem hangi tarafın emriyle hapishanelerde alıkonmuşlardır. Bu idare değildir. Ülkede kanun koyucu çoğaldıkça, ülke felakete, yok olmaya gider. Bugün Yüksek Meclisiniz kanun koyar ve esasen kanun

---

361 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 614-615.

362 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 616.

363 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 616.

364 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 616-617.

koyucu yetkisine sahiptir. Kendisini Yüksek Meclis'in üstünde görenler Meclis'in vücudunu inkar etmiş olurlar. Bunlar vatan hainidir. Hareketleri Meclis'e taarruzdur. Emin olunuz, İstiklal Mahkemeleri'yle, hıyanet kanunuyla, adam asmakla biz gayemize ulaşacaksak, emin olunuz ki, bu hayaldir. Eminim ve kesinlikle inanıyorum ki, bugün pek masum olarak asılan vardır. İstiklal Mahkemeleri'ne de ve hiçbir kimseye de adam asmak yetkisini vermeyiniz. İdam cezaları, bunlar şunun bunun elinde terk edilecek şeyler değildir. Bir arkadaşımız 'İstiklal Mahkemesi'ni istemeyenler, İstiklal Mahkemesi'ni çekemeyenlerdir' dedi. İhtimal ki o şekilde değerlendiriyor. Bendenize öyle geliyor ki, İstiklal Mahkemeleri'ni istemeyen yok. Fakat İstiklal Mahkemeleri'nin uygulamada aldıkları şekil itibarıyla, şimdilik faaliyetlerinin geçici olarak durdurulması arzu edilmektedir. Her halde milletin dayanamayacağını anlamak ve onların kanayan kalbini görmek lazımdır.[365]

Bu konuşmalardan sonra konunun daha ayrıntılı olarak incelenmesi imkanını sağlamak için, görüşmenin ertelenmesi Meclis'ce kabul edilmiştir.

Hüseyin Avni Bey, 20 Mart 1922 tarihli bir başka gizli toplantıda da, "Koçgiri Heyeti gittiği zaman, incelemesi sırasında buradan bazı istekleri olmuştu. Bunların biri de İstiklal Mahkemeleri'ne son verilmesiydi. Memleketin iç güvenliğini şiddetle ilgilendiren ve dış dünyanın dikkatini çeken bu konuyu, her şeyden önce gündeme alınmış ve görüşülmüş olan bu sorunu bir an önce sonuçlandıralım" diyerek İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması konusunda hemen bir karar alınmasını bir kez daha istemiştir. Ancak, "çoğunluk yok" sesleri arasında oylama yapılıp konu geçiştirilmiştir.[366]

Muhaliflerin tüm çabalarına rağmen, İstiklal Mahkemeleri

365 *TBMM GCZ*, Cilt 2, s. 618-619.

366 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 101-102.

sorunu uzun süre çözülememiş, bu sorunun çözümü de, diğer temel çatışma konularının çözümünde olduğu gibi, İkinci Grup'un kurulduğu 1922 Temmuzu sonrasına kalmıştır.

Temel hak ve özgürlükler

Muhalif mebuslar, ülkede kanun hakimiyetinin sağlanması, kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması konusunda da oldukça titiz davranmışlar, bunların eksikliğinin sorumluluğunu Heyet-i Vekile'ye yükleyerek bu konuda sert eleştiriler yapmışlardır. Burada bu eleştirilere bir kaç örnek vermekle yetineceğim.

Hüseyin Avni Bey, 13 Nisan 1921'de Erzurum'da yayınlanan Albayrak Gazetesi'nde yer alan bir makaleden dolayı, gazetenin yazarlarından Mitat Bey'in tutuklanması konusunu Meclis gündemine getirmiş ve Heyet-i Vekile için bir gensoru vermiştir. Tunalı Hilmi Bey'in "gensoru da ne oluyor, cephelerde kan ağlıyor" şeklinde sataşması üzerine Hüseyin Avni Bey'in verdiği cevap, kendisinin en ağır savaş koşullarında bile kişi haklarını ön planda tuttuğunu açıkca göstermektedir: "Cepheleri tutacak, kanundur, adalettir!."[367]

1922 yılı Dahiliye Vekaleti bütçe görüşmeleri Meclis'te iç politika konularının geniş bir biçimde tartışıldığı bir platform olmuştur. 13 Mart 1922'de ilk sözü alan Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey, özellikle Doğu Anadolu'da kanunun hakim olmadığı ve buraların mülki yöneticilerin kişisel görüşleri doğrultusunda yönetildiğini ileri sürmüştür.[368] Karahisar- ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey de, Yusuf Ziya Bey'in değindiği konunun son derece önemli olduğunu vurgulayarak şöyle konuşmuştur: "Malesef bugün bile kanunu

---

367 *TBMM ZC*, Cilt 9, s. 465.

368 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 188-192.

memlekette hakim göremiyoruz ve her tarafta kanun kişilerin arzusuna bağlı bir emirdir. Kişiler kanunu istediği gibi uyguluyor. Kanun nerededir? Bu memleketin iyiye gitmesinin çaresi memlekette kanunu hakim kılmaktır. Herkesi malından, canından, ırzından, namusundan emin kılabilmek, kanunu memlekette hakim kılmakla olur. Ordunun kuvveti, memlekette kanunun hakim olmasına bağlıdır."[369]

1 Nisan 1922'de Dahiliye Vekaleti bütçe görüşmeleri sürerken Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, sansür meselesini müstebit memurlarla bağlantılandırmıştır. Hüseyin Avni Bey, *İrade-i Milliye* gazetesinde yer alan "Tekalif-i Milliye iyi uygulanmadı, zenginler korundu, fakirlere daha çok yükletildi" cümlesinin mülki yönetici tarafından sansür edilmesini gündeme getirerek, bir gazetenin böyle bir iddia ve denetiminden dolayı ödüllenmesi gerekirken müstebit yöneticilerce sansür edildiğini, memurların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapmak istediği inkılâbı kavrayamadığını ileri sürmüştür. Hüseyin Avni Bey, basın özgürlüğünü savunarak eleştirisini şöyle sürdürmüştür: "Eleştiri hakkının en büyük sahibi yazarlarımızdır. Asıl en hakiki söz sahibi bunlardır. Hiçbir merci keyfi olarak bunlara müdahale edemez. Kanun vardır, kanunla hareket edilmelidir. Hükümet nasıl bir kişinin hürriyetini kısıtlar, milletin basınına baskı yapar? Nasıl basının özgürlüğünü kısıtlar. Bu yeterli değilmiş gibi bir de o kişiyi memuriyetten uzaklaştırıyor. Büyük Millet Meclisi'nin kudretine, kuvvetine neden saldırıyorlar? Vekiller Meclis karşısında titrediği halde üçüncü, beşinci derecede olan kumandan ve valiler henüz bu azameti takdir etmek istemiyorlar. O Vali Bey bu yetkiyi nereden aldı? Büyük Millet Meclisi idaresi bugün birtakım müstebit kumandanların, valilerin elindedir. Zihniyet değişmiyor, yalnız sandalye de-

369 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 193.

gişiyor. Sonra bunlar birbirlerine istibdatlarını firavun postu olarak terk ediyorlar, bırakıyorlar. İdarenin bundan yüz sene öncesindekinden hiçbir farkı yoktur. Demokrat, halkçı bir hükümetin, bir milletin tarihine bakın ve mevcut durumla karşılaştırın. Milletimiz, inkılâpçı, tarihi bir millettir. Bu inkılâpçı, tarihi milletin memurlarının birinci işleri inkılâpçı bir gazeteyi kapatmak oluyor. Bu gibi kişiler ya istibdatlarından ya bizden vazgeçmelidirler."[370]

25 Nisan 1922'de, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, kanun hakimiyeti konusunun önemine değinerek, bu konuda Hüseyin Avni Bey'in eleştirileri takdirle karşıladığını şöyle dile getirmiştir: "Efendiler bizim bütün mesaimizden istenen şey, her gün burada Hüseyin Avni Bey biraderimizin bir iki defa tekrar ettiği üzere, memlekette kanunu hakim kılmaktır. Memlekette kanunu hakim kılmazsak mesaimizin hepsi boşa gider. [371]

Bu eleştirilere rağmen, bu dönemde kanun hakimiyetini sağlamaya, temel hak ve özgürlükleri güvence altına almaya yönelik herhangi bir yasama faaliyetinde bulunulmamış, çözüm bekleyen bu sorun bir sonraki dönemde de gündemden düşmemiştir.

370 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 441-443.

371 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 299.

ALTINCI BÖLÜM

İKİNCİ MÜDAFAA-İ HUKUK GRUBU'NUN KURULUŞU VE TEMEL GÖRÜŞLERİ

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşması ve meclis üstünlüğü ilkesine aykırı çeşitli uygulamalara karşı beliren muhalefet hareketi, Birinci Grup'un kuruluşundan 14 ay sonra, 1922 Temmuzu'nda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlü bir yapı içine girmiştir.[1] Grup'un

---

1 İkinci Grup'un kuruluş tarihine ilişkin olarak çeşitli savlar ileri sürülmüştür. Örneğin, Sabahattin Selek, Birinci dönem Adana mebusu Damar Arıkoğlu'nun anılarına dayanarak, muhaliflerin Anayasa'nın 20 Ocak 1921'de kabul edilmesinden hemen sonra örgütlenmeye başladığını ve 1921 sonunda İkinci Grup adıyla ortaya çıktıklarını öne sürmektedir (Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 272 ve Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 597). Bu sav doğru değildir. Muhalif mebuslar, uzun süre örgütsüz olarak faaliyet göstermiş, örgütlenmeye Birinci Grup'un kurulmasından hayli sonra başlamıştır. Selek'in bu hatalı saptamasında, Mustafa Kemal Paşa'nın, *Nutuk*'ta, "muhaliflerin esas olarak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun getirdiği temel fikirlere göre, gerekli devlet ve millet teşkilatının ardarda tespit ve hazırlanmaya çalışılmasına karşı çıktıklarını" belirtmesinin, sanırım, etkisi vardır. İkinci Grup kurucularından Salahattin (Köseoğlu) Bey, Grup'un Başkumandanlık Kanunu'nun 3. kez uzatıldığı 1922 Mayısı başında "fiilen teşekkül ettiğini, olayların seyir ve yönlendirmesiyle 1922 Temmuzu'nda vücutlandığını" belirtir (Salahattin Köseoğlu, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup",

lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 30 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr* Gazetesi'ne verdiği bir demeçte, grubun kurucularının kendisiyle birlikte, Canik mebusu Emin (Gevelioğlu), Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri), Kastamonu mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Kayseri mebusu Rifat (Çalıka), Sivas mebusu Vasıf (Karakol) ve Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Beyler olduğunu açıklamıştır.[2] Bu 7 kurucudan 4'ünün Birinci Grup'la hiç ilişkisi olmamış, buna karşılık Emin, Rifat ve Vasıf Beyler daha önce, bir süre Birinci Grup içinde çalıştıktan sonra, buradan istifa edip İkinci Grup'un kurucuları arasında yer almıştır.

Mesuliyet, 24 Temmuz 1946, sayı 2, s. 12). Buradan anlaşılan, 1922 Mayısı'ndaki tartışmalar sırasında muhaliflerin arasında bir birlikteliğin ortaya çıktığı, Grup'un resmen kuruluşunun 1922 Temmuzu'nda gerçekleştiğidir. Kurucılardan Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in verdiği tarih de 1922 Temmuzu'dur ("Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923.)

2 Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923. Hüseyin Avni Bey'in oldukça önemli bilgiler içeren bu demecine uzun yıllar sonra, ilk kez 1981 yılında Mete Tunçay değinmiştir. Tunçay, Dr. Ömür Sezgin'in, Fransız Dışişleri Raporları'na dayanarak, kendisine Hüseyin Avni Bey'in 1 Mayıs 1923 (!) tarihli *Tevhid-i Efkâr* Gazetesi'ne bir demeç verdiğini aktardığını belirtir, buna dayanarak İkinci Grup'un kurucularının adlarını sayar (Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 46). *Tevhid-i Efkâr*'dan Fransız Dışişleri Raporları'na, buradan Ömür Sezgin'e, ondan da Mete Tunçay'a olmak üzere bu aktarmalar sırasında demecin tarihi değiştiği gibi, kurucılardan Rifat (Çalıka) Bey'in adı da eksilmiş, Mete Tunçay'ın kitabında 7 kurucu 1 eksiğiyle sayılmıştır. İşin ilginç yanı, Nurşen Mazıcı da 1984'te yayınlanan, *Belgelerle Atatürk Dönemi'nde Muhalefet (1919-1926)* adlı kitabında, demeci *Tevhid-i Efkâr*'dan bakıp doğrulamak yerine, Tunçay'dan aktarma yolunu seçmiştir. Mazıcı, Tunçay'ın kitabında zaten yer almayan Rifat Bey'in adını doğal olarak atladığı gibi, demeci veren Hüseyin Avni Bey'in ismini de saymamış, böylece 7 kişilik listeyi 5 kişiye indirmiştir. Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Dönemi'nde Muhalefet (1919-1926)*, s. 46). İhsan Güneş 1985'te yayınlanan *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)* adlı kitabını hazırlarken, Hüseyin Avni Bey'in bu demecini orijinal kaynak olan *Tevhid-i Efkâr*'dan incelemiş, ancak gazetenin tarihini bazen 29 Nisan 1923 olarak (s. 143/n.296 ve s. 144/n. 302) bazen de 30 Nisan 1923 olarak vermiştir (s. 143/n. 304). Gazeteyi doğrudan incelediği ve isimleri buradan saptadığı anlaşılan Güneş de, 7 yerine 6 isim saymıştır. Ama bu kez liste dışında bırakılan Rifat (Çalıka) Bey değil, Vasıf (Karakol) Bey olmuştur! (s. 142).

Meclisin durumu ve Selamet-i Umumiye Komitesi

Uzun süre, örgütlü bir yapı içinde ortaya çıkmak yerine, mecliste bireysel karşı çıkışlar yaparak, çoğunluğun görüşünü etkilemeye çalışma yolunu seçen muhaliflerin, sonunda örgütlenmeye karar vermelerinin ardında, kuşkusuz, öteden beri eleştirdikleri konularda kendi görüşleri doğrultusunda daha kolay sonuca ulaşma isteği vardır. Bununla birlikte, fiili örgütlenmeye yol açan en önemli neden, Birinci Grup'tan bazı mebusların, önemli meseleleri meclisten geçirebilmek için, gizli bir örgüt kurmaları ve bu gizli örgüt yoluyla meclis çoğunluğunu denetim altına alma çabasına girişmeleridir. Muhalif mebuslar, iktidarın bu gizli örgüt sayesinde meclis çoğunluğunu kesin olarak ele geçirebileceği endişesiyle, bir karşı önlem olarak hızla örgütlenmiştir. Muhalif mebuslarca Fransız Devrimi'nden esinlenerek Selamet-i Umumiye Komitesi adı verilen bu gizli örgüte ilişkin bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte, küçük bilgi kırıntıları bir araya getirildiğinde belli sonuçlara varılabilmektedir.

Rauf (Orbay) Bey, gıyabında, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hışmına uğradığı 1926'da, Paris'ten Meclis Başkanlığı'na gönderdiği bir mektupta, İkinci Grup'un örgütlü bir güç olarak ortaya çıkmasını, Selamet-i Umumiye Komitesi olarak adlandırılan bu gizli örgütün kurulmasına bağlamıştır. Rauf (Orbay) Bey'in bu ilginç mektubun bu bölümü şöyledir: "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup'un kuruluş nedenine gelince: Sizce de unutulmamış olacağı gibi, Müdafaa-i Hukuk grubu içinde bugün mahkeme başkanlığını iddia eden kişinin (Ali Çetinkaya) de bulunduğu yeminli ve gizli bir komitenin kurulması ve gizli görüşmeler yaparak, Grup'taki diğer arkadaşların iyiniyet ve güvenlerini kötüye kullanarak,

Grup kararları üzerinde azınlık tahakkümü şeklinde etki yapılmasından ibarettir."[3]

Selamet-i Umumiye Komitesi, İkinci Grup'un kurulmasından hemen önce, 1922 ilkbaharı başlarında faaliyete geçmiştir. Böyle bir komitenin kurulmasına yol açan nedenleri anlayabilmek için, bu dönemde Meclis'te oluşan ortam üzerinde durmak gerekir.

Üçüncü toplantı yılına girildiğinde (1 Mart 1922), iktidarın çetin bir muhalefetle mücadele etmek zorunda kalacağı hemen ortaya çıkmıştı. Başkumandanlık Kanunu'yla verilen olağa-

---

3 Rauf Orbay'ın 12 Ekim 1926'da, Paris'ten TBMM Başkanlığına gönderdiği mektuptan aktaran, Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, II Kısım, s. 236. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* adlı incelemesinde Rauf Bey'in mektubunun bu bölümünü aktarmakta ve sadece "İkinci Grup'un kuruluş nedeni, sonraları tutucu bir siyaset adamı olarak ortaya çıkan Rauf (Orbay) Bey'e göre böyledir" demekle yetinmektedir (s. 46-47/n. 42). Mete Tunçay, kitabında Selamet-i Umumiye Komitesi hakkında bilgi vermediği gibi, bu alıntı üzerinde herhangi bir yorum yapmamaktadır. Buna karşılık, İkinci Grup hakkında söylediklerinin hemen hemen tümünü Mete Tunçay'ın kitabından alan Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1923)* adlı kitabında bu mektup hakkında ilginç bir sav ortaya atmıştır: Tunçay'ın kitabının 47. sayfasında, F.R. Unat'ın Birinci Grup'a ait olduğunu ileri sürdüğü bir belgede yer alan bazı ifadeleri göz önünde tutarak, "bunun -büsbütün başka bir fraksiyona değilse- İkinci Grup'a ait bir belge olabileceğinin düşünülebileceğini" belirtmesini de hesaba katan Mazıcı, İkinci Grup'la ilgisi olmayan bu belgeyi hiçbir çekince koymadan İkinci Grup'a maletmiştir. Ardından, bu belgenin "yönetim kurulunun bağımsız başkanı yoktur" şeklindeki 4. maddesini, İkinci Grup'un "aşırı tutuculuğunun (!) bir anlatımı" olarak yorumlayan Mazıcı, bu savına ek bir kanıt (!) olarak, Rauf Bey'in mektubundaki açıklamayı göstermiş ve "İkinci Grup'un önde gelenlerinden (!) Rauf Bey'in şu sözleri de bu savı desteklemekteydi" diyerek mektubu aktarmıştır. (Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1923)*, s. 60-61). Bu konuda şunlar söylenebilir: 1. Herhangi bir örgütün yönetim kurulunun bağımsız başkanı olmaması, o örgütün "aşırı tutuculuğuna" kanıt oluşturmaz. 2. Rauf Bey, hiçbir zaman İkinci Grup'un önde gelenlerinden olmadığı gibi, sıradan bir üyesi de olmamış, Birinci Meclis dönemi boyunca, iktidardaki Birinci Grup'un etkin bir üyesi olarak kalmıştır. Muhalefet safına geçişi, İkinci Grup'un artık tarih sahnesinden çekildiği 1923 seçimlerinden sonra, İkinci Meclis dönemindedir. 3. Rauf Orbay, bu mektubunda sadece, "İkinci Grup, Birinci Grup içinde bir gizli örgüt oluşturulduğu için kuruldu" demektedir ki, bu da İkinci Grup'un aşırı tutucu olduğu yolundaki iddiayı destekleyen bir kanıt değildir.

nüstü yetkiler, vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi, Meclis'in bilgisi dışında yetki kullanımı, İstiklal Mahkemeleri gibi temel konularda yapılan eleştiriler iyice şiddetlenmişti. Birinci Grup üyelerinin bir bölümünün, zaman zaman, grup kararlarına uymayarak Meclis'te muhaliflerle birlikte oy kullanmaları, her meselenin, Meclis'ten iktidar grubunun istediği biçimde geçmesini de güçleştirmişti. 6 Mart 1922 tarihli bir gizli toplantıda, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'ten bazı talepleri karşısında, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in "Meclis, öyle, gelişigüzel, basma kalıp gibi herşeyi kabul eder gibi bir zihniyet oluşmasın", Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey'in "Yüksek Meclis görüşme ve tartışma makamıdır, onay makamı değildir. Buradan millete emrolunmaz. Millet, buradan isteklerini beyan eder. Böyle şeyler görüşme yapılmaksızın geçerse, o zaman Meclis yok demektir. Meclisin şahsına hürmet edilmelidir" diyerek karşı çıkışları muhaliflerin kararlılığını açıkça gösteriyordu.[4]

Muhalefetin sertleşmesi ve mecliste zaman zaman kendi görüşlerine uygun bir ortam yaratması, Mustafa Kemal Paşa ve bazı Birinci Grup üyelerini karşı önlem almaya yöneltmiştir. Bu önlemler arasında, önde gelen muhaliflerin, mebusluktan düşürülmesinden, Meclis'in feshedilmesine kadar oldukça radikal düşünceler de vardı. Sabahattin Selek, Kazım (Özalp) Paşa'nın kendisine anlattıklarına dayanarak, Birinci Grup mebuslarından bazılarının, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurarak İkinci Grup'un önde gelen bazı üyelerinin birer bahane ile mebusluktan düşürülmesini istediklerini ancak Mustafa Kemal Paşa'nın "Böyle şey olmaz. Buna tahammül etmek lazımdır. Fikirlerini beğenmediklerimizi atıp kendimize göre adam seçtirmeye kalkışırsak, bu meclis, meclis olmaktan çıkar ve Büyük Millet Meclisi'nin dünya kamuoyu önünde durumu

4 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 12-13.

sarsılır" diyerek buna yanaşmadığını ileri sürer.[5]

Selek, Mustafa Kemal Paşa'nın, muhaliflerin mebusluktan düşürülmesi önerisine sıcak bakmadığını belirtmekle birlikte, İsmet (İnönü) Paşa, anılarında, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine 1922 Martı'nda bir haber göndererek, Meclis'in faaliyetini sona erdirmek istediğini ve bu konuda görüşünü sorduğunu açıklar. İsmet (İnönü) Paşa, bunu anılarında şöyle anlatır:

> "Gayet iyi hatırladığıma göre, Atatürk muharebeler esnasında, Meclis ile beraber çalışmanın artık mümkün olamayacağı kanaatine varmış ve ümidini kaybetmiş duruma birkaç defa gelmişti. Ben böyle bir zamanda, Atatürk'ten bir telgraf aldığımı bilirim..'Artık Meclis ile beraber çalışmamız mümkün olmayacak, Meclisin faaliyetine nihayet verdikten sonra orduda ve memlekette hasıl olacak vaziyet hakkında mütalaan nedir?'
>
> "Benden bunu soruyordu. Kendisine cevap verdim: '... bilmek gerekir ki, şimdiye kadar bir Millet Meclisine dayanılarak, millet namına muharebe etmenin bu mücadelemizde bize çok itimat veren tarafı vardır. Şimdiye kadar buna dayanarak bu mücadeleye devam edebildik. İstanbul Hükümeti, padişah, bunların hepsi düşman elindedir. Meclis dağıtılırsa, millet namına, milletin kararı ile mücadele ediyoruz tezi, elimizden gitmiş olacaktır. Bunu tamir etmek lazımdır'.
>
> "Benim mütalaam bundan ibaretti.
>
> "Atatürk'ün 1922 Martı'nda Meclisi dağıtmak istediğini bildiren ve mütalaamı soran telgrafına verdiğim cevabın sonunda dedim ki:
>
> 'Ne karar verirsiniz, bunu tayin edemiyorum. Bunu tayin etmek benim için mümkün değildir. Şartları siz

5 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 601

biliyorsunuz. Biz vereceğiniz kararı tatbik ederiz. Mülahazalarım bundan ibarettir'

Cevap geldi. Hallolunmuştur, çalışmaya devam ediyoruz, diyordu."[6]

Mustafa Kemal Paşa'nın önce Meclis'in feshine karar vermesi, ardından "mesele hallolmuştur" diyerek bundan vazgeçmesi, muhtemelen, bu arada, güçlenen muhalefete karşı bir önlem olarak Selamet-i Umumiye Komitesi'nin kurulmasıyla ilgilidir. Bu gizli örgütün kurucularından, Bursa mebusu Dr. Emin (Erkul) Bey, anılarında Komite'nin kuruluşu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Emin Bey, Birinci Grup'taki disiplin sayesinde, önceleri, muhaliflere karşı bir üstünlüğün sağlandığını ve bu üstünlüğün bir yıl kadar korunduğunu, ancak daha sonra grubun sarsılmaya yüz tutuğunu belirtir ve önlem olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi üzerine, söz konusu gizli örgütün kurulduğunu anlatır.

Dr. Emin (Erkul) Bey, örgütün kurucularının, kendisiyle birlikte, İstanbul mebusu Dr. Adnan (Adıvar), Saruhan mebusu Celal (Bayar), Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz), Gü-

---

6 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap. s. 107-108. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'i dağıtma önerisini, daha sonraki dönemde bir kez daha yenilediğini de belirtir: "Ondan sonra bir defa da Atatürk Ankara'da bizi toplamıştı. Yine, Mecliste çalışmak artık mümkün olmuyor, bir çare bulamıyoruz, tarzında şikayette bulundu ve meseleyi aramızda uzun boylu konuştuktan sonra, Meclisi devam ettirebilmek için çare bulmamız lazımdır, kanaatine varmıştık" (İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap. s. 107-108). Atatürk'ün muhalifleri hoş karşılamadığını söyleyenlerden biri de Halide Edip Adıvar'dır. Adıvar anılarında, 1922 Ağustosu'nun son günlerinde cephe karargahında, Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü ve bu görüşmede İsmet (İnönü) ve Fevzi (Çakmak) Paşaların da hazır bulunduğunu anlatır. Adıvar'ın anlattığına göre, Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmede Meclis'teki muhalefetten hoşnutsuzluğunu dile getirmiş, İkinci Grup'tan birkaç mebusun adını vererek "onların halk tarafından linç edilmeye layık olduklarını" söylemiş ve "savaş bitince durumun çok sıkıntılı olacağını" belirtmiştir (Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 227.

müşhane mebusu Hasan Fehmi (Ataç), İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt), Saruhan mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit), Kozan mebusu Dr. Fikret (Onuralp), Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Van mebusu Hakkı (Ungan), Van mebusu Haydar (Vaner), Karahisar-ı Sahip mebusu Ali (Çetinkaya), Kayseri mebusu Atıf (Tüzün) ve Bursa mebusu Muhittin Baha (Pars) beyler olmak üzere 14 kişi olduğunu açıklamaktadır. Dr. Emin (Erkul) Bey'in anlattıklarına göre, örgüt kurucuları ilk kez Hasan Fehmi (Ataç) Beyin evinde gizli bir toplantı yapmış, burada, daha sonra örgüte alınacak kişilerin mutlaka tüm kurucuların ortak kararıyla kabulü şart koşulmuş, böylece kuruculara ileride örgüte alınacak kişiler hakkında bir veto hakkı tanınmıştır. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa örgüt başkanı kabul edilerek kendisiyle bağlantı kurma görevi Adnan (Adıvar) ve İhsan (Eryavuz) Beylere verilmiştir.

Örgüt üyelerinin sayısının daha sonra 35'e ulaştığını belirten Emin (Erkul) Bey, komitenin tam bir dayanışma içinde hareket ettiğini ve evlerde gizli oturumlar düzenleyerek Meclis gündemindeki konuları önceden sonuca bağladığını, alınan kararların Birinci Grup toplantılarından önce Birinci Grup'taki diğer "yakın arkadaşlara" telkin edildiğini ve Grup toplantısında savunularak, kararın grup çoğunluğunun kararına dönüştürüldüğünü, grubun çoğunluğunca kabul edilen karara muhalif ve çekimser kalanların, Meclis'te Grup disiplini gereğince çoğunluk kararına uymasıyla çoğunluğun sağlandığını açıklamaktadır.[7]

Kazım (Özalp) Paşa'nın Selamet-i Umumiye Komitesi'ne ilişkin anlattıkları da, Dr. Emin (Erkul)'un açıklamalarını doğrular niteliktedir. Kazım Paşa da anılarında, başlarında Salahattin, Kara Vasıf ve Hüseyin Avni Beylerin bulunduğu muhaliflerin, Meclis'te çok ustalıkla propaganda yaparak, kendi

---

7 Emin Erkul, "Milli Mücadele Hatıraları", *Vakit*, 3 Mart 1954, Sayfa 2.

görüş ve isteklerine uygun havayı zaman zaman yarattıklarını, bu durum karşısında, Birinci Grup'tan bazı mebusların, önemli meselelerin Meclis'ten geçmesini sağlamak amacıyla, gizli bir örgüt kurduklarını anlatır.

Bu gizli grubun yaklaşık 50 mebustan oluştuğunu, özel evlerde toplanarak Meclis'te görüşülecek olan önemli meseleleri önceden aralarında tartıştıklarını ve bir karara vardıktan sonra, bunu Meclis'te birlikte savunduklarını da belirten Kazım Paşa, ayrıca muhalif görüşlü mebuslardan bazılarının bu gizli grubun içine sızdığını ve bu durumun grup içinde anlaşmazlıklar doğurduğunu ileri sürmektedir. Kazım Paşa, o sıralar oldukça önemli olan nakil araçlarını bulma konusunun, önceden gizli grupta görüşülmesini sağladığını, konunun yaklaşık 50 mebusun katılımıyla Van mebusu Haydar (Vaner) Bey'in evinde ele alındığını, ancak grup içinde yer alan Kara Vasıf Bey gibi muhalif görüşlülerin her söze itiraz etmeleri nedeniyle bir karara varılamadığını anlatır. Konunun bir başka gün yeniden görüşüldüğünü ve kanunun Meclis'ten zorla geçirildiğini belirten Kazım Paşa, Selamet-i Umumiye Komitesi'nin bu kanun çıktıktan hemen sonra dağıldığını da açıklamaktadır. Kazım Paşa, Meclis'te böyle bir grubun kurulduğunu haber alan mebusların, gizli bir örgütün etkisi altında bulunmayı şiddetle eleştirmelerinin ve grup içinde de değişik fikirlerin artmasının grubun dağılmasında etkin rol oynadığını belirtir.[8]

Selamet-i Umumiye Komitesi sorunu, Kazım (Özalp) Paşa'nın sözünü ettiği "Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu Layihası"nın, 14 Mart 1922 tarihli bir gizli toplantıda görü-

---

8 Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, s. 226. Kazım (Özalp) Paşa'nın sözünü ettiği "Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu Layihası", Meclis'te 1922 Mart ayı içinde görüşülmüştür (*TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 67-69). Bu durum Selamet-i Umumiye Komitesi'nin 1922 İlkbaharında faaliyet gösterdiği yolundaki görüşü doğrulayan bir başka kanıttır.

şülmesinden, 2 gün sonra muhaliflerce Meclis gündemine getirilmiştir. Kastamonu mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu) Bey, 16 Mart 1922'de, Selamet-i Umumiye Komitesi hakkında Dahiliye Vekaleti'nin cevaplandırmasını istediği bir soru önergesi vermiştir.[9]

Önergede, "Selamet-i Umumiye Komitesi adıyla bir cemiyetin kurulduğu doğru mudur, maksat ve mesleği nedir?" denmekteydi.[10] Bu soruyu, Dahiliye Vekili adına Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, 3 Nisan 1922'de şöyle cevaplandırmıştır: "Anadolu'da Selamet-i Umumiye Komitesi adında cemiyet kurulduğuna dair Dahiliye Vekaleti'nde bilgi kaydı yoktur ve bu adı taşıyan bir cemiyet bulunmamaktadır." Bu cevap üzerine, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, "ya kendileri de oraya dahilse, Heyet-i Vekile'den dört kişi bu cemiyete dahil imiş" diyerek itiraz etmişse de konu geçiştirilmiştir.[11]

Birinci Grup içinde Selamet-i Umumiye Komitesi'nin ortaya

---

9 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 230.

10 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 485.

11 *TBMM ZC*, Cilt 18, s. 485. Hüseyin Avni Bey'in bu iddiası dikkate değer çünkü Selamet-i Umumiye Komitesi'ne ön ayak olanlar arasında Mahmut Celal (Bayar), Dr. Adnan (Adıvar), Hasan Fehmi (Ataç) Beyler ve Kazım (Özalp) Paşa gibi uzun dönem vekillik yapmış mebuslar vardır. Tarık Zafer Tunaya, 9 Kasım 1918'de, İstanbul'da kurulan ve birkaç bildiri yayınlamaktan başka bir faaliyet göstermeden dağılan Selamet-i Amme Heyeti hakkında bilgi verirken "Heyetin TBMM'nde soru konusu olan Selamet-i Amme Komitesi ile ilişkisi olmamıştır" diyor ve bu cümleye düştüğü dipnotta şunları söylüyor: "Kastamonu mebusu Besim Bey, bu isimde bir Cemiyet'in varolup olmadığını sormuştur. Dahiliye Vekaleti Vekili Mehmet Vehbi imzasıyla verilen yazılı yanıtta böyle bir cemiyete ait kaydın bulunmadığının bildirilmesi üzerine, Hüseyin Avni Bey'in tepkisi: 'Ya kendileri de oraya dahil ise, Heyet-i Vekile'den dört kişi bu cemiyete dahil imiş'. Mesele geçiştirilmiştir. Sözü edilen Cemiyet'in İstanbul'daki ile herhangi bir ilişkisi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Zaten İstanbul'daki kurucuların Müdafaa-i Hukuk hareketiyle ilişkileri olmamıştır". (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi*, s. 90). Prof. Tunaya'nın değindiği gibi bu iki kuruluş arasındaki benzerlik, sadece kısmi bir isim benzerliğinden ibarettir.

çıkışı, Rauf (Orbay) Bey'in yukarıda belirtilen mektubunda değindiği gibi, muhalifleri bir karşı önlem almaya yöneltmiş ve böylece muhalifler, muhalefetin ilk ortaya çıkışından çok uzun bir süre sonra, İkinci Grup adıyla örgütlenmiştir.

İkinci Grup'un kurucularından, Hüseyin Avni (Ulaş) ve Salahattin (Köseoğlu) beylerin, İkinci Grup'un "bazı olayların sevkiyle kurulmak zorunda kaldığını" açıklamakla yetinmelerine karşılık, Mustafa Kemal Paşa, 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul basın mensuplarına verdiği demecinde, Birinci Grup'un kuruluşundan İkinci Grup'un kuruluşuna kadar geçen dönemdeki olaylar hakkında görüşlerini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşması sırasında, isim vermeden Selamet-i Umumiye Komitesi'ne de değinmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklaması yukarıda anlatılan gelişmeleri doğrular niteliktedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Birinci Grup kurulduktan sonra, esas program olmak üzere ortaya konan iki noktadan Misak-ı Milli konusunda tüm meclis üyeleri aynı biçimde düşünmektedir, buna karşılık anlaşmazlık, ikinci nokta olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa olayların gelişimi konusundaki görüşlerini şöyle sürdürür: "(Birinci) Grup, gerçekten çoğunluğu sağladı. Dışarıda kalanlar azınlık halinde kaldı ve bir örgüt halinde kalmadı. Kendi başlarına kaldılar ve birçok zamanlar böyle devam etti.

Ancak itiraf etmek lazımdır ki, grup haline getirdiğimiz kişiler, gerçekten fikir ve anlayış bakımından birbirleriyle tamamen birlikte olan insanlar değillerdi. Belki o günün hissiyatıyla daha doğrusu kişisel anlayışlarıyla toplanmış insanlardı. Dolayısıyla bir süre sonra, Meclis'te sonuçta ortaya çıkmış bulunan durum, yani ufak parçalar, yavaş yavaş grubun içerisinde de ortaya çıktı. Hatta o zaman grubun içinde bazı arkadaşlar daha sıkı, birbirlerine daha bağlı bir hizip yapmak için özel girişimlere başladılar. Arkadaşları birbirine bağla-

yabilmek için böyle gayet genel hedefler vermek yetersiz kaldı. Çünkü genel şeyler üzerinde birleşebiliyorlardı. Ancak genel şeylerin uygulamasına girişilince kişisel bakış açılarının birbirine uymadığı görülüyordu. Ve bu kişisel bakış açıları programın ayrıntılı olmasını gerekli kılıyordu. Daha ayrıntılı program ise bu kuruluşun parti anlamına geleceği ve parti kurulması karşı partilerin kurulmasına meydan verebileceği için bundan kaçınıldı. Onun için bunu sözlü olarak belirtmemek üzere grup ve grubun içinde herhangi bir anlamda bir kuruluş başladı. Ancak bu kuruluş bile bir takım yanlış anlamalara yol açtı ve özel bir tedbir olarak bundan vazgeçildi. Sonuçta, dışarıda kalan insanlarla, gruba katılmış olan ve grupta her nasılsa memnun edilemeyen bir takım insanlar daha girdiler ve bu memnun olmayanlar birkaç nedenle memnun olmuyorlardı. Bütün neden kişisel idi. Pek azı ise doğrudan doğruya benim şahsımdan memnun değildi. Birçokları diğer kişilerin, yani benimle beraber çalışan arkadaşların şahıslarından memnun olmadığı için çekilmişlerdir. Nihayet bu memnun olmayanlar beraber çalışmaya başladı. Beraber çalışa çalışa sayıları çoğaldı ve sayıları çoğalan bu kişileri iyi bir şekilde yönetebilmek için bir yönetim kurulu seçmeye karar verdiler. Sözün kısası, bir yönetim kurulu oldu ve o yönetim kurulunun etrafında çalışan insanlar bulundu, fakat ismi yoktu. İşte İkinci Grup dediğimiz şey bu şekilde kurulmuştur. Fakat bunlar bir isim aradılar. Kendilerine uygun düşecek bir isim bulamadılar. Ve sonuçta dediler ki, biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz. Biz de onların intihâpkerdesiyiz. Onlardan hariç değiliz. Biz de aynı isimle fakat iki numaralı grubuz dediler.

"Efendim bu grubun üye sayısı zaman zaman azaldı. Ancak kuvvetli göründüğü zaman kuvveti kendinden gelmiyordu. İki grup arasında kalmış bir takım mülteciler, bir takım çıkarcılar vardı. Bunlar kendi çıkarlarını hangi taraf alırsa, o

tarafı tercih ederlerdi. Ve hariç kalan insanlar hiçbir çıkarı sağlanacak insanlar değillerdi ve onun için dürüst hareket etmek isteyen Birinci Gruptan bunlar genellikle uzak durdular.

"Şimdi bu ayrılan adamlar, bu grup ile öteki grup arasındaki hakikatte aramızda bir prensip ihtilafı yoktur. Bu ihtilaf, fikir ve ictihad ihtilafı mıdır diye mukayese ettiğimiz takdirde görürüz ki sırf menfaat ve hissi şeylerden doğma bir şeydir."[12]

Mustafa Kemal Paşa'nın, 1923'te "sıcağı sıcağına" yaptığı bu değerlendirmede, "biz Birinci Grup olarak laik, demokrat, ilericilerdik, karşımıza çıkan İkinci Grup'takiler ise dinci, otokrat, gericilerdi" şeklindeki sonradan yakıştırılmış klişeden eser yoktur. Mustafa Kemal Paşa, olayların gelişimini meclis çoğunluğunu sağlamaya çalışma ekseni etrafında açıklamakta ve eleştirinin sivri ucunu, İkinci Grup'tan çok, iki gruba da girmeyen bağımsızlara yöneltmektedir.

İkinci Grup'un temel görüşleri ve programları

İkinci Grup'un temel görüşleri Türkiye'de hemen hemen hiç merak edilmemiş, derli toplu araştırılmamıştır. Sadece önde gelen önderlerinin Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yaptıkları eleştiriler ön plana çıkartılarak, hareket mahkum edilmeye çalışılmıştır.

İkinci Grup'un temel görüşleri incelenirken göz önünde tutulması gereken ilk nokta bu muhalefetin bir grup muhalefeti olduğu ve iktidara gelme amacı taşımadığıdır. Bir önceki bölümde, meclis tutanaklarına dayanılarak Üzerinde ayrıntılı

---

12 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 58-59.

olarak durulduğu gibi, Grup'un muhalefeti, Meclis'teki bir takım uygulama girişimleri çerçevesinde oluşmuştur. Grup, yalnızca duyarlı olduğu konularda, muhalefet yapmış ve çoğu zaman meclis tartışmaları belirlemiştir.

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta da, İkinci Grup'un, Milli Mücadele başarıya ulaşana kadar, Meclis'teki birlikteliğin ortadan kalkmaması konusunda olağanüstü duyarlı davranmış olmasıdır. Bu duyarlılık grubun isminde de somut ifadesini bulmuş, grup farklı bir isim almak yerine, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adını benimsemiştir. Grup'un önde gelenlerinin Meclis konuşmaları ve grubun görüşlerini yaymak amacıyla 19 Ocak 1923'te yayına başlayan *Tan* gazetesinde yer alan yazılar incelendiğinde bu birliktelik konusunun sürekli vurgulandığı görülmektedir.[13]

Bu konudaki duyarlılık, *Tan*'ın 29 Ocak 1923 tarihli 9. sayısında *The Times* gazetesine verilen bir cevapta açıkca görülmektedir. Yazıda önce 22 Ocak 1923 tarihli *The Times* gazetesinde yayınlanan ve 29 Ocak 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde de olduğu gibi aktarılan "Ankara'da hükümet aleyhine muhalefetin mevcudiyeti şununla sabittir ki, Ankara meclisinde İkinci Grup namıyla matuf seksen kişilik bir fırka, naşir-i efkar olarak *Tan* namıyla bir gazete tesis etmiştir" şeklindeki habere yer verilmekte, ardından *Tan*'ın şu açıklaması yapılmaktadır: "Ankara'da hükümet namıyla emelde ve gayede her suretle birlik halinde ve yalnız ve yalnız bir milli meclis

---

13 *Tan*'ın yayın hayatına başlama tarihi bazı kaynaklarda yanlış olarak, 20 Ocak 1923 biçiminde verilmektedir. Ali İhsan Sabis Paşa'nın, anılarında, "İkinci Grup fikirlerini yaymak amacıyla, 20 Ocak 1923'te *Tan* gazetesini yayınlamaya başladı" demesi (Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım, V. Cilt, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, s. 357), bu hataya zemin hazırlamıştır. Ankara'da Milli Kütüphane'deki Tan kolleksiyonunda gazetenin ilk sayısı yoktur ve koleksiyon 2. sayıdan başlamaktadır. Bu yüzden, şimdiye kadar gazetenin ilk sayısı hiçbir araştırmada kullanılamamış, gazetenin yayına başlangıç tarihi konusunda yapılan hata genellikle sürdürülmüştür.

mevcut olup, bu meclis hükümet işlerini kendi içinden seçtiği vekiller vasıtasıyla görür. Dolayısıyla, o meclisin genel kurulunun malı olan ve misak-ı milli ile tayin edilmiş bulunan kutsal milli emeller üzerinde, milli mecliste hiçbir görüş ayrılığı mevcut değildir ve olmasına da imkan yoktur. İç siyaset konusunda, her mecliste olduğu gibi çeşitli bakış açılarının bulunması mümkün ve tabiidir; aksinin düşünüldüğü meclislerin, varlık nedeninin olmaması ise mantıkidir. *Tan* memlekette kanunun hakimiyeti, kişilerin hukukunun tamamen dokunulmazlığını ve fikri hürriyet ve millinin gelişmesi için çalışmaktan başka bir gaye takip etmez ve etmeyecektir. Bir takım siyasi maksatlarla memleketimizde ve idaremizde zayıflık olduğunu göstermeye çalışmak isteyenlerin hiçbir esasa dayanmayan bu gibi savlarını reddeder ve kınarız."[14]

Tan'ın 28 Şubat 1923 tarihli 35. sayısında yayınlanan "Vatan Yolunda Birlik" başlıklı başyazıda da bu konu vurgulanmaktadır. Yazıda, bir gün önce Meclis'te yapılan bir gizli toplantıda iktidar yanlısı ve muhalif mebusların barış konusunda takındıkları ortak tutum üzerinde durulduktan sonra "meclisteki grupların hin-i hacette birer unsur-ı ihtilaf ve zaaf olacaklarını zan ve tahmin etmek isteyenler düşüncelerinde aldanmış olduklarını dün olduğu gibi bugün de, yarın da görecek, anlayacaklardır" denilmektedir.[15]

İkinci Grup'un temel eleştiri konularının başında kişi tahakkümüne karşı tavır gelmektedir. Bu karşı çıkış, yalnızca Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik olarak görülmemelidir. Önceki dönemlerde, özellikle de İttihat Terakki döneminde yaşanan kişisel yönetim tecrübesi, muhaliflerin bu konuda duyarlı davranma gereğini ortaya çıkarmıştır. İkinci

---

14 "Gazete Times'ın Gazetemiz Hakkındaki Mütalaatı", *Tan*, 29 Ocak 1923, Sayı 9, s. 4.

15 "Vatan Yolunda Birlik", *Tan*, 28 Şubat 1923, Sayı 35.

Grup, meclis egemenliği kavramına dayanarak, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı tepki geliştirmiş, meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda olağanüstü duyarlı davranmıştır. Meclis'e ait yetkilerin bir bölümünün Başkumandan'a devredilmesi, Meclis Başkanı'nın aynı zamanda Heyet-i Vekile'nin doğal başkanı olması ve vekil seçimlerinde aday göstermesi gibi uygulamalar sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşmasına karşı eleştiriler bu bağlam içinde değerlendirilmelidir. Meclis üstünlüğü ve onun üzerinde yetkili bir güç tanımama ilkesinden hareket edilince, doğal olarak, Heyet-i Vekile'nin, meclise ait yetkileri meclisin bilgisi dışında kullandığı her uygulama da muhalefetin şiddetli tepkisini çekmiştir. Ülkede kanuna dayanan bir yönetim kurulması ilkesi de İkinci Grup'un temel ilkelerinden biridir. Bunun doğal sonucu olarak İkinci Grup temel hak ve özgürlükler konusunda da hassas olmuştur. İstiklal Mahkemeleri'ne karşı çıkışları da bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir.

İkinci Grup'un kurucularından Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, 1946 yılında *Mesuliyet* dergisine yazdığı "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup" başlıklı makalesinde, İkinci Grup'un kuruluş nedenini ve amaçlarını tamamen Birinci Meclis içindeki uygulamalar çerçevesi içinde açıklamaktadır. Salahattin Bey, İkinci Grup'un "otokrat şef usulü bir idareye" karşı çıktığını, esas ilkelerinden birinin ve başlıcasının "şahsi hakimiyetler yerine kanuni hakimiyetler ikamesi" olduğunu belirtmektedir. Salahattin Bey, Grup'un Başkumandanlık Kanunu ve vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi başta olmak üzere Meclis'te bu ilkelere aykırı bulduğu uygulamalara karşı çıktığını da anlatmaktadır.[16]

16 Salahattin Köseoğlu, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup", *Mesuliyet*, Sayı 1, 17 Temmuz 1946, s. 6-7 ve Sayı 2, 24 Temmuz 1946, s. 10-12.

İkinci Grup'un bir başka kurucusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 30 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği demeçte Grup'un, üye sayısı 35'e ulaşınca, 16 Temmuz 1922'de, "hal için gaye ve maksad olmak üzere" üç maddelik bir program yaptığını açıklamıştır. Bu üç madde şunlardı:

1. Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklâl-i millinin istihsal ve temini,

2. Kavanin-i mevcudenin hakimiyet-i milliye esasına göre tadil ve islahı,

3. Hukuk-ı umumiyenin masuniyet ve muhteremiyeti.[17]

Programın Misak-ı milli çerçevesinde milli birlik ve bağımsızlığa ulaşılmasını amaçlayan ilk maddesiyle, mecliste tüm mebusların üzerinde görüş birliği içinde bulundukları ve Birinci Grup'un programında da yer alan ilke bir kez daha vurgulamaktadır.

Mevcut kanunların milli egemenlik ilkesine göre değiştirilmesi ve düzeltilmesini öngören 2. maddenin asıl hedefi, Başkumandanlık ve İstiklal Mahkemelerine ilişkin kanunlarla, vekillerin seçim şekline ilişkin kanundur. Bu konunun programda ayrı bir madde olarak yer alması, muhaliflerin bu kanunlara karşı tepkilerindeki kararlılıklarını göstermektedir.

---

17 "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* adlı incelemesinin 46. sayfasında, yine Ömür Sezgin'in, Fransız Dışişleri Raporları'ndan kendisine aktardığı bilgilere dayanarak, Hüseyin Avni Bey'in bu demecinde İkinci Grup'un 3 maddelik programını da açıkladığını belirtmiş ve programı yayınlamıştır. Ancak, demeç, *Tevhid-i Efkâr*'dan Fransız Dışişleri Raporları'na, buradan Ömür Sezgin'e, ondan da Mete Tunçay'a aktarılırken, doğrusu "Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklal-i millinin istihsal ve temini" olan programın ilk maddesi "İstanbul'la milli birliğin Misak-ı Milli sınırları içinde gerçekleştirilmesi" şekline dönüşmüştür. Nurşen Mazıcı da, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1923)* adlı kitabında Mete Tunçay'ın incelemesini kaynak göstererek, bu programa yer vermiştir. Mazıcı, bunu yaparken, ilk maddenin bu biçimiyle anlamsız olduğunu düşünmüş olacak ki, maddeyi "İstanbul'da, Misak-ı Milli sınırları içinde milli birliğin sağlanması" şeklinde değiştirmiştir. (s. 60).

Herkesin hukukunun dokunulmazlığı ve saygınlığını sağlamayı hedefleyen 3. madde ise, muhaliflerin temel hak ve özgürlükler konusunudaki duyarlılığının, Grup programına yansımasıdır.

Hüseyin Avni Bey, aynı demecinde, muhaliflerin, önce bu 3 madde etrafında toplandığını ve ilk programın amaca göre 7 maddede özetlendiğini belirtmekte ve program yapılırken bütün kanunlarda hakimiyet-i milliye esasının sağlanması için, yürürlükteki kanunların değişmesi gereken bölümlerinin projelerinin ortaya konmasının kararlaştırıldığını belirtmektedir. İkinci Grup'un, esas olarak karşı çıktığı kanunları ve meclisteki bazı uygulamaları hedef alan bu 7 maddelik programı şöyledir:

1. Hukuk-ı umumiyenin ahkâm-ı esasiyesine mugayir ve hakimiyet-i milliyeye münafi salahiyat, imtiyazat, teşkilat ve icraatın ref'i,

2. İcra vekilleri riyasetinin teşri riyasetinden tefriki ile bir memuriyet-i müstakile olarak meclis-i milli tarafından kendi azası meyanından müntehab bir zata tevdii,

3. İcra vekillerinin suret-i intihâbatı ile vazife ve mesuliyetlerinin tesbit ve namzedlik kanununun ilgası,

4. Meclis-i milli nizamname-i dahilisinin meclisin haiz olduğu icrai salahiyete göre islah ve ikmali,

5. Başkumandanlık Kanunu'nun icabında tadili veya ilgası,

6. İstiklal mehakiminin ilgası ve zaruret-i mücbire halinde teşkil edilmeleri, fakat kanun dairesinde hareket etmeleri,

7. Meclis reisi ve reis vekillerinin, zümre, fırka ve cemiyet-i siyasiye ile iştigal ve intisabdan azade kalmaları ve bir vaz-ı bitarafî ahz ve muhafaza etmeleri hususunda nizamname-i dahiliyeye bir madde ilavesi.[18]

---

18 "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923.

Programın ilk maddesinde "genel hukukun esas hükümlerine ve milli egemenliğe aykırı yetki, ayrıcalık, kuruluş ve icraat yürürlükten kaldırılmalıdır" denilerek temel esas ortaya konulmakta, izleyen maddelerde ise bu esasa aykırı bulunan kanun ve uygulamalar somut olarak sayılıp, bunların yürürlükten kaldırılması istenmektedir.

Hemen eklemek gerekir ki, bu ilk madde, Grup'un 16 Temmuz 1922'de yaptığı 3 maddelik ilk programın 2. maddesinde belirlenen esasla aynı doğrultudadır ve onu biraz daha açmaktadır.

Başkumandanlık Kanunu, İstiklal Mahkemeleri'ne ilişkin kanun ve vekil seçimlerinde aday gösterilmesini öngören kanun, İkinci Grup'ça, birinci maddede belirtilen ulusal egemenliğe aykırı kanunlar arasında sayıldığından, programın 3, 5 ve 6. maddeleri bunların kaldırılması gereğine işaret etmektedir. 3. maddeyle, ayrıca, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının tek tek belirlenerek, Heyet-i Vekile'nin, yetki alanı içinde sayılmayan konularda, meclisin bilgisi dışında icraatta bulunması önlenmek istenmektedir (Birinci Meclis'te benimsenen anayasal çerçeveye göre meclisin hem yasama hem de yürütme yetkileriyle donatılmış olduğu gözden kaçırılmamalıdır ve "Millet meclisi içtüzüğünün,. meclisin sahip olduğu yürütme yetkisine göre düzeltilerek yetkinleştirilmesi"ni isteyen 4. madde de bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir). 6. maddeyle, ayrıca, zorunlu hallerde kurulabilecek İstiklal Mahkemeleri'nin, kendi başlarına buyruk değil, kanuni sınırlar içinde hareket etmeleri istenmektedir.

Heyet-i Vekile başkanlığı ile Meclis başkanlığının birbirinden ayrılmasını öngören ikinci madde, kuvvetler ayrımı ilkesinden hareketle, herhangi bir kişinin şahsında yetki toplulaşmasına karşı düşünülmüş bir önlem olarak değerlendirilmelidir.

Programın meclis başkanlık divanının tarafsızlığıyla ilgili son maddesi ise, muhalif mebusların, İkinci Grup kurulmadan önce de meclis tartışmalarında bu konuda gösterdikleri hassasiyeti bir kez daha göstermektedir.

Hüseyin Avni Bey, program maddelerini sayarken, Grup'un, programın 2, 3, 5 ve 6. maddelerde belirlenen esasları Meclis'te kabul ettirmeyi başardığını da belirtmiştir. Bu konulardaki gelişmeler bir sonraki bölümde incelenmektedir.

İkinci Grup, daha sonra ayrıntılı bir program yapmıştır. Hüseyin Avni Bey'in aktardığına göre, Grup, 9 Kasım 1922'den önce bu programın bütününü kabul etmiş ve tek tek maddeleri görüşmeye başlamıştır. Kişi hak ve özgürlükleri, devlet teşkilatı ve Millet Meclisi'ne ilişkin hükümlerin yanısıra eğitim, adliye, maliye, ekonomi ve sağlık konularına ilişkin hükümlere de yer verilen bu program şöyledir:

1. Türkiye milli hudutları içinde hür ve müstakil bir devlettir.

2. İdare-i hükümet milletin hakimiyetini bilâvâsıta izhâr eyleyebilmesi ve mukadderâtını bilfiil elinde bulundurabilmesi esasına müsteniddir.

3. Türkiye arazisi hayat, menfaat ve emelde müşterek ve yekvücud bir millete vatandır. Tecezzi kabul etmez.

HUKUK-I UMUMİYE

4. Her ferdin hürriyet-i şahsiye ve medeniyyesi her türlü taarruzdan masundur.

5. Edyân, mezâhib-i ma'rûfe fikrî ve amelî serbesttir.

6. Matbuat, tedrisat, şirketler, ictimalar kanunlar dairesinde serbesttir.

7. Her ferd hür ve müsavi doğmuştur. Sınıf, aile, servet imtiyazları yoktur.

8. Her ferd huzur-ı kanunda ve memleketin hukuk ve vezaifinde müsavidir.

9. Her ferdin ehliyet ve kabiliyetine göre her hizmeti hükümet için müsavi kıymettedir.

10. Siyasi cürümlerde idam cezası yoktur.

11. Hiçbir kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye sevk olunamaz.

12. Millet Meclisinin reyi olmaksızın vergi veya nam-ı aharla hiçbir kimseden bir akçe veya bir nesne alınamaz.

13. Müsadere, angarya, işkence, her nevi eziyet katiyen ve külliyen memnudur.

DEVLET TEŞKİLATI

14. Devletin teşrii ve icrai bütün salahiyet ve kudreti münhasıran millet meclisinde temerküz eder. İşbu salahiyet ve kudret hiçbir suretle teccezzi, terk, ferağ, vekalet kabul etmez.

MİLLET MECLİSİ

15. Alelumum kavanin teklifi, vaz'ı, feshi, ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, mücâzât-ı kanuniyenin tahfif veya afvı, afv-ı umumi ilanı, seferberlik, harp, idare-i örfiye ilanı, ecânible her nevi muahedat ve mukavelat akdi, her nevi tekâlif vaz'ı, berrî, bahrî, havaî orduların kontrolü, icra vekillerinin millet vekilleri arasından intihâb ve tebdili, heyet-i vekileye umumi ve hususi vecheler irâesi Millet Meclisi'nin hukuk-ı esasiyesindendir.

16. Millet Meclisi azalarının intihâb kanunu hakimiyet-i milliyenin tecelli edebileceği bir tarzda tanzim olunacaktır.

MAARİF

17. Terbiyede birlik temini umdedir.

18. İptidai tahsil mecburidir.

19. İptidai ve tali tahsil yeknesaktır.

20. Tedrisat milli ve mahalli ihtiyaca ve ameli usule tevfik

olunacaktır.

21. Millî sarsın inkişafı için, halk çocuk edebiyatı tesisi için azamî fedakârlık ibraz olunacaktır.

22. Türkçeyi şarkın ve hassaten islam âleminin ilmi dili haline koymak için elsine-i muhtelifede münteşir muhalledat, her nevi fedakarlığı ihtiyar ile tercüme ve neşr eylemek bir vecibe sayılmıştır.

ADLİYE

23. Tevhid-i kaza esası kabul edilmiştir. Halkın ihtiyacatına göre ve temayüllerine göre ve muamelatta sürat ve emniyet temin edebilecek vechile usul-i muhakemat vücuda getirilecektir.

24. Mehakimin istiklali her türlü halelden ve tesirden suret-i kattiyede masun bulundurulacaktır. Hükkâmın tevkir ve terfihi için en evvel bir kanun-ı mahsus vücuda getirilecektir.

MALİYE

25. Tekâlifin ancak Millet Meclisi reyiyle vaz'ı ve adilâne tarh ve tavzihi, bütçede gayr-i müsmir mesârifin tenkisi ve memleketin menâbi-i tabiiyyesinden tamamıyla istifade olunması.

İKTİSAD

26. Memlekette iktisadi inkişaf, hakimiyet-i milliyeyi tevsik edecek çarelerden birincisi olarak kabul edilmiştir. Müessesat-ı iktisadiyemizi himaye, devlet muamelatına vesatet etmek üzere bir devlet bankası kurulacaktır. Müstakil bir demiryolu siyaseti ittihaz olunacaktır. Memleketimiz bir ziraat memleketi olarak kabul olunmuştur. Ziraatin terakkisi için ilmi tetkikat icrası ve fenni âlât celbi ve halkın bu yolda irşadı ehemmiyet-i mahsusa ile takip olunacaktır.

27. Türkiye devletinin siyaset-i dahiliyesinde teksir-i nüfus meselesi hayati bir mesele addedilmiştir. Binaenaleyh ilmi tetkikata müstenid memleketin sıhhi bir haritası vücuda getirilecek, sâri hastalıklarda muzırr-ı sıhhat olan şeylere karşı mücadele icra olunacaktır. Çocuk vefatına karşı mücadelât-ı sıhhiye en başlıca düşüncemizdir.[19]

Programın ilk üç maddesi, yönetiminde milletin egemenliğini doğrudan ve fiili olarak elinde bulundurduğu, milli sınırları içinde hür ve bağımsız bir üniter devlet esasını ortaya koymaktadır.

Program, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla da belirlendiği biçimiyle yasama ve yürütme yetkilerinin tümünü Millet Meclisi'nde toplamakta (Madde 14) ve hakimiyet-i milliye esasının tecelli edebileceği bir seçim kanunuyla seçilen (Madde 16) Büyük Millet Meclisi'nin görevlerini 15. maddede şöyle saymaktadır: "Bütün kanunların teklifi, konulması, feshedilmesi, şeriat ve kanun hükümlerinin korunması ve yürütülmesi, kanunlarca verilen cezaların hafifletilmesi ya da affı, genel af ilanı, seferberlik, savaş, sıkıyönetim ilanı, yabancılarla her türlü antlaşma ve sözleşmelerin yapılması, her türlü vergi konması, kara, deniz, hava kuvvetlerinin kontrolü, icra vekillerinin milletvekilleri arasından seçimi ve değiştirilmesi, heyet-i vekilenin genel ve özel yönlerinin saptanması."

Programda on maddenin özel olarak kişi hak ve özgürlükleri konusuna ayrılmış olması ilginçtir. Bu maddelerin, programda, devlet teşkilatı ve millet meclisinin yapısına ilişkin maddelerden de önce sayılmış olması, konuya verilen önemi açıkca

19 "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923.

göstermektedir. O dönemdeki egemen anlayışın kişisel çıkarlardan çok toplum çıkarlarını ön plana alması, kişi hak ve özgürlükleri üzerinde hemen hemen hiç durmaması, bu maddelerin önemini daha da artırmaktadır.

Programın 4. maddesi herkesin kişisel ve medeni özgürlüklerini her türlü saldırıya karşı güvence altına almakta, inanç özgürlüğü (Madde 5) ile basın, öğretim, şirketleşme ve toplantı özgürlüğü (Madde 6) üzerinde ayrıca durulmaktadır.

Sınıf, aile, servet farklılıkları gözetmeksizin herkesin kanun karşısında ve ülkenin hukuk ve görevlerinde, devlet hizmetlerinde hür ve eşit olduğunu vurgulayan program (Madde 7, 8, 9) hiç kimsenin kanunen ait olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye sevkolunamayacağını hükme bağlarken (Madde 11), her türlü müsadere, angarya, işkence ve eziyeti yasaklamakta (Madde 13), siyasi suçlarda idam cezasını kaldırmakta (Madde 14) ve Millet Meclisi'nin onayı dışında vergi ya da başka bir adla, kişilerden para toplanmasını yasaklamaktadır (Madde 12).

Programda, eğitim konusu için özel olarak 6 madde ayrılmıştır. Terbiyede birliğin sağlanmasını ana ilke olarak benimseyen program, zorunlu olan ilköğrenimle daha sonraki öğrenimlerin bir bütünlük içinde olduğunu, öğretim programının milli ve yerel ihtiyaçlara ve pratiğe uygun hale getirileceğini belirtmektedir (Madde 17-20). Türkçenin Doğu ve İslam aleminin bilimsel dili haline getirilmesi için çeşitli dillerde yayınlanmış başeserlerin Türkçeye çevrilmesi ve milli harsın gelişmesi için halk çocuk edebiyatının kurulması öngörülmektedir (Madde 21, 22).

Adliyeye ilişkin hükümlerde "tevhid-i kaza" esası benimsenmekte, mahkemelerin bağımsızlığı üzerinde özel olarak durulmakta, halkın ihtiyaç ve eğilimlerine göre düzenlenmiş, hızlı ve güvenli bir yargılama sistemi öngörülmektedir (Madde 23, 24).

Maliye alanında tasarrufa önem verilmekte, "vergilerin ancak Millet Meclisi oyuyla konulması, adil bir biçimde düzenlenmesi ve denkleştirilmesi, bütçede gereksiz masrafların kısılması ve ülkenin doğal kaynaklarından tam anlamıyla yararlanılması" öngörülmektedir (Madde 25).

Ekonomi alanında, gelişme konusuna özel bir önem verilmekte, bilimsel yöntemlerle faaliyette bulunacak tarım sektörüne ağırlık verilmektedir. Bir devlet bankasının kurulması ve bağımsız bir demiryolu siyaseti izlenmesi gereği üzerinde de ayrıca durulmaktadır (Madde 26).

Sağlık alanında nüfusun azalması konusu temel sorun olarak kabul edilmekte, önlem olarak ülkenin bilimsel bir sağlık haritasının çıkartılması ve öncelikle bulaşıcı hastalıklar ve çocuk ölümleri konusunda önlem alınması gereğine işaret edilmektedir (Madde 27).

Tan'ın ilk sayısında yer alan "Yolumuz" başlıklı yazı da *Tan* gazetesinin ve dolayısıyla İkinci Grup'un platformu niteliği taşımaktadır. Yazı, esas olarak, ülkede kanun hakimiyetinin sağlanması gereğine işaret etmektedir. İkinci Grup'un temel görüşleri konusunu, bu önemli başyazıyı olduğu gibi aktararak bitirmek istiyorum:

YOLUMUZ

Ne hazin tâli'dir ki bu memlekette teceddüde, terakkiye ait bütün emeller, didinmeler, mücadeleler çok geçmeden birer hayal haline inkılâb etmiş ve içtimâî muhitte seçilebilecek surette izler bırakmaya bile muvaffak olamamıştır. Sanki her zümre kendisi için çalışmış ve kendisi için yaşamıştır Teceddüd tarihimize bir göz gezdirmek derin ve elim endişelere müstağrak olmak için kafidir. İnkılâb kelimesinin manası dahi bizim memlekette bambaşka bir şekilde telakki edilmiştir.

Bir asırdan beri devam eden teceddüd ve inkılâb hareketleriyle kitle-i umumiyenin fikrî, içtimâî, idârî, siyasî kanaatleri kar-

şılaştırılınca mesele bütün vuzuhu ile taayyün eder. Çünkü bir taraftan teceddüd ve terakki diye feryad edilirken diğer yandan her türlü yeni fikirlere, serbest düşüncelere, ictihâdlara memleketin kapıları kapalı tutulmuştur. Halbuki tekâmülün ilk âmili fikir ve ictihâdda serbestîdir. Bundan dolayıdır ki teceddüd ve inkılâb hareketleri ictimai muhitte yer tutamamış, milli deha inkişafa imkan bulamamış ve bu suretle her fikir fani birer gölge mahiyetini tecavüz edememiştir. Binaenaleyh Anadolu hareketinin ifade eylediği yenilik ve inkılâb esaslarını seleflerimizin mesaisi neticesine uğratmamak için serbestî-i fikir ve ictihâdın müdâfii bulunmak ve milli ve vatani emelleri, düşünceleri yine milli ve vatani ölçülerle ölçmek ve şahsi, hususi endişelere fikirlere katiyyen yer vermemek gazetemizce esâsî bir umde sayılmıştır.

Müstesna faziletlerin sahibi olan milletimizi yakıp kavuran maddi, manevi bin türlü derdin, ihtiyacın ifadesine tam manasıyla Türk davasının tecellisine, zaferine çalışmak mesud bir mazhariyettir. Vatanımızın tabii zenginliğine rağmen aile ocağından uzak memleketlerde hayatını kazanmağa koşan bir vatandaşın senelerce süren mahrumiyetler, hicranlar, tahassürlerden sonra güç hal ile biriktirdiği birkaç kuruşunu -köyüne dönerken- eşkiyaya kaptırmayacak bir asayiş, öküzünü, atını, davarını çaldırmayacak bir emniyet, duçar olduğu ednâ bir tecavüzü derhal telâfiye muktedir bir adalet temin eden kanuni bir hükümetin vücud bulması memleketin dört gözle beklediği bir nimettir. Şimdiye kadar bir türlü ifade edilemeyen ve fakat memleketin derd-i aslîsi olan bu neticenin husulüne çalışanların en samimi şükr-güzârı gazetemiz olacaktır.

Filhakika ferdin hukukunu mukaddes ve hayatının mabihüddevamı bilen bir hükümet bu memleketin çoktan beri aramakta olduğu bir etik(et)idir (?).

Osmanlı tarihindeki Anadolu kıyamlarının, ihtilallerinin yalnız bir manası vardır: Milli ve adil hükümet istemek.

Artık memleketimizin bu meşru perestide-i emelini temin etmeyi

Anadolu inkılâbının en necip vazifelerinden biri ve belki birincisi addedmekte tereddüde mahal görmüyoruz.

Hayaline meftun bulunduğumuz hürriyetin artık vatanımızda yer yer tecellilerini görmek zamanı gelmiştir. Artık fikri faaliyetlere imkan sahaları bahşeylemek vazifesini unutmuş görünemeyiz. Artık ilmin, asrın layemut neticeleri, desâtiri bu vatanda yerleşecek, neşv ü nema bulacaktır. Her düşüncesini, her işini geçici ve fani görmek istemeyen ebrâr-ı ümmet, şüphesiz bu yolun en metin yolcusu bulunacaklardır. İşte inkılâba hayat, vatana ebediyyet verecek mesud yol... Misak-ı Millinin çizdiği Türkiye haritası, hakkını tanıyan vazifesini bilen ve hakka hürmet eden bir milletin vücudunu isbat etmektedir Böyle muhterem bir mevcudun hakkı, davası karşısında hürmetle eğilmemek fazilete ve hakka hürmetkar olanlar için mümkün değildir. Davamızı müdafaa ederken zat-ı hak ve fazileti müdafaa etmekte bulunduğumuza ebedi bir kanâatle kaniyiz, Türkiye, hür ve müstakil bir devlettir. Bu hüviyetini ihlal edecek en küçük bir tasavvurun bile ihtimal-i hudusuna tahammül etmek imkansızdır.

Her Türkiyeli: hürdür, hürriyeti taarruzdan masundur, her türlü hakkına sahiptir, vatanın muhterem bir uzvudur. Herhangi bir vatandaş hukukunu mütalaa ve tedkik ederken dimağımıza hakim olacak kanaat, bu düsturların ifade eyledikleri nokta-ı nazardan başka bir şey olmayacaktır.

Her hususta en büyük muktedamız vatan ve milletin menafi-i âliyesinden ibarettir. Yolumuz hak yolu, millet yoludur, tevfik ise Allah'tandır.[20]

---

20 *Tan*, 19 Ocak 1923, Sayı 1. *Tan*'ın daha sonraki yazılarında "Yolumuz" adlı bu başyazıya atıflarda bulunulmaktadır. Mete Tunçay, bu konuda "Tan'ın ilk sayısının bulunmayışı özellikle hayıflanmaya değer. Çünkü, ileriki bir takım göndermelerden bu sayıda 'Yolumuz' diye bir başyazı bulunduğu anlaşılmaktadır ki, herhalde İkinci Grup'un genel tutumunu özetleyen bir metin olmalıdır" demektedir (Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s. 61). Bu önemli başyazının yer aldığı ilk sayı, İstanbul'da Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nden sağlanmıştır.

YEDİNCİ BÖLÜM

GRUPLAR ARASINDAKİ MÜCADELE: TEMEL SORUNLARLA İLGİLİ GELİŞMELER

İkinci Grup'un kurulmasından sonra muhalifler, Meclis'te öteden beri karşı çıktıkları uygulamaları kendi görüşleri doğrultusunda çözmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuşlar ve bunların önemli bölümünden sonuç almışlardır. Çalışma tarzı olarak, Meclis'te görüşülecek konuları önceden aralarında toplanarak değerlendirme ve alınan kararı Meclis'te toplu olarak savunma yöntemini benimseyen İkinci Grup'un Meclis'teki ağırlığı özellikle, örgütlenmenin gerçekleştiği 1922 Temmuzu'nda yoğun olarak hissedilmiştir.[1]

Muhalifler, öncelikle, 8 Temmuz 1922'de vekillerin seçi-

---

1 İkinci Grup'un örgütlendikten sonra Meclis'te ağırlığını yoğun olarak hissettirmesinde disiplinli bir çalışma tarzını benimsemesinin büyük etkisi olmuştur. İkinci Grup'un kurulmasından sonra, İkinci Grup'un da onayıyla Heyet-i Vekile Reisi seçilen Rauf (Orbay) Bey, İkinci Grup'un çalışma tarzını "muntazam, dikkatli ve dökümanter" olarak tanımlamaktadır (Rauf Orbay, "Milli Mücadelede Hüseyin Avni Ulaş", *I. Devre Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Ulaş (1887-1948)*, s. 14). *Tan* Gazetesinde sık sık görülen şu toplantı çağrıları İkinci Grup'un Meclis'te ele alınacak konuları önceden aralarında görüştüklerini göstermektedir: DAVET: İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu bugün öğleden sonra saat ikide Mebusan Ku-

minde aday gösterme yöntemini yürürlükten kaldırmışlar ve bu arada Heyet-i Vekile Reisi'nin de doğrudan Meclis'ce seçilmesi esasını getirerek kuvvetler ayrılığına yönelik önemli bir adım atılmasını sağlamışlardır. Aday gösterme yönteminin kaldırılmasıyla, önceki dönemde vekil seçimlerinde görülen tıkanıklık son bulmuştur.

20 Temmuz 1922'de, Başkumandanlık Kanunu süresiz olarak uzatılırken, bu kanunun Başkumandan'a verdiği, Meclis yetkilerini kişisel olarak kullanma yetkisi yürürlükten kaldırılmıştır. Söz konusu yetkilerin kaldırılmasıyla, Başkumandanlık emriyle kurulan ve Meclis denetimi dışında faaliyet gösteren İstiklal Mahkemeleri'nin görevleri sona erdirilmiştir. Yine, 31 Temmuz 1922'de İkinci Grup'un çabaları sonucunda İstiklal Mahakimi Kanunu kabul edilmiş, bu kanunla, o tarihten sonra kurulacak İstiklal Mahkemeleri üzerinde Meclis denetiminin kurulması sağlanmış, mahkemelerin kendi başına buyruk olmaları sona erdirilmiştir.

Bu arada, İkinci Grup yeni İstiklal Mahkemeleri kurulması konusunda da oldukça gönülsüz davranmıştır. Heyet-i Vekile'nin Amasya ve Batı Anadolu bölgesinde yeni İstiklal Mahkemeleri kurma girişimleri İkinci Grup'un engellemesi yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Bu dönemde, İkinci Grup'un da desteğiyle, sadece Elcezire'de, o da görev alanı asker kaçakları sorunuyla sınırlı olmak üzere, bir tek İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.

İkinci Grup, meclis üstünlüğü ve yetkilerin kullanılış biçimi konusundaki titizliğini bu dönemde de sürdürmüş, Meclis'e ait yetkilerin, Heyet-i Vekile ya da Meclis Reisi'nce Meclis'in bilgisi dışında kullanılmasına sürekli tepki göstermiştir.

---

lübü'nde içtima edeceği cihetle aza-yı kiramın teşrifleri rica olunur (*Tan*, Sayı 7, 26 Ocak 1923). Gazetenin 2, 9, 23 Şubat, 1, 2 Mart 1923 tarihli sayılarında da aynı içerikli toplantı çağrıları vardır.

İkinci Grup'un, Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı konusundaki hassasiyeti bu dönemde de sürmüştür. Grup'un lideri, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 9 Kasım 1922'de Meclis Birinci Reis Vekili seçilmiş ve seçimin hemen ardından, Meclis Başkanlık Divanı'nm tarafsız olması gereğine işaret ederek, İkinci Grup'tan istifa ettiğini açıklamıştır. Bununla birlikte, Başkanlık Divanı'nda yer alan Birinci Grup üyelerinin, Divan'a seçildikten sonra da Grup'la ilişkilerini sürdürmeleri yüzünden, Divan'ın tarafsızlığı konusundaki tartışmalar gündemden düşmemiştir.

İkinci Grup'un hukukun üstünlüğü konusunda öteden beri yaptığı eleştiriler bu dönemde de sürmüş, 12 Şubat 1923'te kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve askeri, sivil memurları kanuni sınırlar içinde davranmaya zorlayan Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun, İkinci Grup'un oylarıyla, kabul edilmesiyle bu konuda çok önemli bir yasal adım atılmıştır.

Bu bölümde, Beşinci Bölüm'de ayrıntılı olarak ele alman temel çatışma konularıyla ilgili gelişmeler, Meclis tutanaklarından aktarmalar yapılarak, incelenmektedir. Bu nedenle, alt bölüm başlıkları, doğal olarak, Beşinci Bölüm'deki alt başlıklarla çakışmaktadır.

Beşinci Bölüm'de her alt başlık altında, incelenen sorunun 1921 Mayısı ile 1922 Temmuzu arasında nasıl bir gelişme gösterdiği; burada ise 1922 Temmuzu'ndan Meclis kapanıncaya kadar bu konularla ilgili ne gibi yasama faaliyetlerinde bulunulduğu; çözümlendiyse, sorunların nasıl çözümlendiği incelenmiştir.

Heyet-i Vekile'nin yapısına ilişkin kanunda değişiklik

Beşinci Bölüm'de ele alındığı üzere, 1921 sonlarında muhaliflerin kabine sistemi getirmeye yönelik girişimi geri çevrilmiş ve Heyet-i Vekileye ilişkin tüm kanun tekliflerinin ilgili komisyonlarda yeniden incelenmesine karar verilmişti. Uzun çalışmalardan sonra, Özel Komisyon'un hazırladığı Heyet-i Vekile'nin yetki ve görevlerine ilişkin kanun teklifiyle, Anayasa Komisyonu ile Özel Komisyon'dan oluşan Karma Komisyon'ca hazırlanan vekillerin seçim şekline ilişkin kanun teklifi 1 Temmuz 1922'de Meclis gündemine alınmıştır.[2]

Vekillerin seçim şekline ilişkin kanun teklifinin görüşülmesine 6 Temmuz 1922'de başlanmıştır. Bu kez Birinci Grup üyelerinin ağır bastığı komisyonun teklifinde, aday gösterme sistemi, şekil değişikliğiyle, korunuyordu. Teklife göre, Büyük Millet Meclisi Reis ve Reis Vekili, Heyet-i Vekile Reisi ve her vekalete ait komisyonların üyelerinden oluşan bir kurul her vekalet için 3 aday saptayacak, Meclis bunlardan birini vekil seçecekti (Madde 1).

Böylece, aday gösterme yöntemi yürürlükte kalıyor, ancak halen Meclis Reisi'ne ait olan bu yetki bu kez bir kurula devrediliyordu. Vekaletlere aday gösteren kurul ve vekillerin katılımıyla oluşturulan daha geniş bir kurul da Heyet-i Vekile Reisliği için, ister vekiller, isterse de mebuslar arasından 2 aday saptayacak, Meclis bunlardan birini seçecekti (Madde 2). Heyet-i Vekile Reisi seçilen kişi aynı zamanda vekil olduğu takdirde, Meclis kararıyla, vekilliğini de sürdürebilecekti (Madde 4). Vekillerden herhangi biri, herhangi bir nedenle, görevi başından bir süre için ayrılırsa, yukarıda belirtilen

2 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 176-177.

yöntemle ve aynı yetkilere sahip olmak üzere yerine geçici bir vekil seçilecekti (Madde 5). Aday göstermekle yükümlü kurulların kararları gizli oy ve salt çoğunlukla alınacaktı (Madde 3). Kanun kabul edildiği takdirde Anayasa'nın 9 maddesine yer alan "Heyet-i Vekile içlerinden birini kendilerine reis seçer" cümlesi iptal edilecekti.[3]

Teklifin Meclis'teki savunmasını Anayasa Komisyonu Başkanı İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey yapmıştır. Komisyon adına söz alan Yunus Nadi Bey, Komisyon'un, Meclis'te ilk dönemde uygulanan doğrudan seçim yöntemiyle ya da halen yürürlükte olan aday gösterme yöntemiyle seçim yapılması konularını enine boyuna tartıştığını, sonuçta aday gösterme sistemini korumanın isabetli olduğuna karar verdiğini ve Meclis'i tatmin etmek için de aday gösteren kurulu genişlettiğini belirtmiştir.[4]

Bu açıklamanın ardından, İkinci Grup'un ağır topları, ardarda kürsüye gelerek teklifi şiddetle eleştirmiştir. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, teklifin, sadece şeklini değiştirerek muhafaza ettiği aday gösterme yönteminin, Meclis'in hiçbir şekilde sınırlanamayacak haklarından biri olan serbest seçim hakkını sınırladığını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey'e göre aday gösterecek kurul, yetkisini, zaten kendisini seçen meclisten alıyordu ve bu nedenle meclis, vekillerini de doğrudan seçmeliydi.

Ali Şükrü Bey, teklifin arkasındaki en önemli gerekçelerinden birinin, Heyet-i Vekile üyeleri arasında uyumun sağlanması olduğunu, oysa bunun ancak bir kabine sistemiyle tam olarak gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Önerilen yöntemde, aday gösteren kurulda tek oyu olan Heyet-i Vekile Reisi'nin azınlıkta kalabileceğine, böylece kendisinin onaylamadığı

---

3 Kanun metni için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 278-281.

4 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 283.

kişilerin aday gösterilmesi ihtimalinin ortaya çıkabileceğine de değinen Ali Şükrü Bey, bu sistemin, Heyet-i Vekile içinde uyumu sağlayamayacağını belirtmiştir.

Bazılarınca İkinci Grup'un dinci kesiminden olduğu vurgulanan ve hakimiyet-i milliye kavramını çarpık bir biçimde kullanarak, koyu bir irtica ve saltanatçılığı geri planda saklamaya çalışmakla suçlanan Ali Şükrü Bey, konuşmasının devamında, hakimiyet-i milliye kavramının anlamı üzerinde durmuştur: "Hakimiyet-i milliyeden bahsediyoruz. Hakimiyet-i milliye demek, benim anlayabildiğim, hukuki teoriye girmiyorum, milletin kendi hakkını, aracısız olarak, doğrudan doğruya kullanması demektir. Fakat, malesef buna imkan olmadığı içindir ki millet, herhangi bir seçim yöntemiyle kendi işlerini yönetmek için bir meclisi toplar ve onlara der ki; benim işimi görünüz. İşte efendiler, hukuk teorisine göre, hakimiyet-i milliyeyi sağlamak ve uygulamak açısından bu bile cazip olmayıp, tek tek milletin bütün bireylerinin kendi hakkını kullanması zorunludur. Tam hakimiyet-i milliye yöntemi fiili olarak uygulanabilir olmadığından, zorunlu olarak milletvekillerinden oluşan şu meclisi, bu adaylık yöntemiyle tekrar ve bir kat daha kayıt altına almış bulunuyoruz. Bendeniz diyorum ki; hakimiyet-i milliyenin gerçek kavramını şu Heyet bile tamamıyla uygulayamaz. Nerede kaldı ki bu Heyet'in içinden seçilmiş olan beş on kişiden oluşan ve daha ufak bir zümreye bunun verilmesi."[5]

Aday gösterme yöntemini, Ali Şükrü Bey'den sonra, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de eleştirmiştir. Kendisinin de teklifi hazırlayan komisyonda yer aldığını, ancak koyduğu muhalefet şerhine Komisyon'un mazbatasında yer verilmemiş olduğunu gördüğünü belirterek söze başlayan Hüseyin Avni Bey, Meclis'in hiçbir şekilde kayıt altına alınamayacağını

5 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 285-286.

tekrarlayarak aday gösterme yönteminden tümüyle vazgeçilmesini istemiştir. Hüseyin Avni Bey, sözlerinin devamında, aday gösterme sisteminde ısrar ederek Meclis'i reşit olarak görmeyenlerin, önce kendi rüştlerini ispat etmelerinin gerektiğini de söylemiştir.[6]

Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey ise, aday gösterme yöntemiyle Meclis'e getirilen sınırlamanın, hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, yönetim usulünün halkın kaderini bizzat ve fiili olarak yönetmesi esasına dayandığını hükme bağlayan Anayasa'nın birinci maddesine aykırı olduğunu ileri sürmüştür.[7]

İkinci Grup'un bu 3 sözcüsünün yaptığı eleştirilerin ardından, teklifin tümü hakkındaki görüşmeler yeterli bulunarak maddelere geçilmiştir. Birinci madde üzerine görüşlerini açıklayan Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey, aday gösterme yönteminin Meclis'i kayıt altına aldığı yolundaki eleştirileri tekrarlayarak maddenin reddini istemiştir.[8] Buna karşılık, Yunus Nadi Bey, Komisyon'un, Meclis'i sınırlamayı düşünmediğini, sadece uyumlu bir hükümet kurmaya çalıştığını tekrar tekrar vurgulamıştır.[9]

Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) ve Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) Beylerin, eleştirileri bir kez daha dile getirmelerinden sonra, Birinci Grup'tan Kütahya mebusu Besim (Atalay) Bey, yöntemi savunan bir konuşma yapmıştır.[10]

Daha sonra, yeniden söz alan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, aday gösterme yönteminin, aslında, sorunları çözmek

---

6 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 287-288.

7 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 289.

8 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 291-293.

9 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 294-295.

10 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 295-300.

bir yana, sorun yarattığını söyleyerek, aday gösterme yönteminden önce vekiller kolaylıkla seçilirken, yöntem benimsendikten sonra, vekil seçimlerinde, sırf aday gösterilmiş olduğu için, üç hatta dördüncü turdan sonra sonuç alınmaya başlandığına dikkat çekmiştir. Ali Şükrü Bey, uygulamada, üç aday gösterilmekle birlikte, bunlardan ikisinin çekildiğini, diğerinin de mecburen seçildiğine işaret ederek, bunun seçim değil tayin olduğunu söylemiştir.[11]

Daha sonra, Birinci Grup'un ideologlarından İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, İkinci Grup'un hakimiyet-i milliyenin kayıt altına alındığı yolundaki eleştirilerini karşılamaya çalışmıştır. Mahmut Esat Bey konuşması sırasında, "Hakimiyet-i milliye o kadar güzeldir ki onun aşkıyla, tamamen uygulanması için onun arkasından koştuğunuz zaman, bir serap arkasından koşar gibi olursunuz. Hakimiyet-i milliye kayıt altına girmedikçe hiçbir anlam ifade edemez, memleket anarşi haline girer" demiştir. Mahmut Esat Bey buna örnek olarak Polonya'yı göstermiş ve Polonya'yı "öldüren neden"in hakimiyet-i milliyeyi mutlak biçimde uygulamak isteyen Meclis olduğunu iddia etmiştir. Mahmut Esat Bey, aday gösterme yönteminin meclisi pek az kayıt altına aldığını, ancak bunun zorunlu olduğunu iddia etmiş ve fırka hayatı yaşamayan TBMM'de böyle bir uygulamanın sakıncası olmayacağını da sözlerine eklemiştir.[12]

Bu tartışmalardan sonra, Meclis, İkinci Grup üyelerinin birinci maddenin iptalini isteyen teklifini kabul etmiştir. Hemen ardından da, İkinci Grup üyelerinin, kanunun birinci

---

11 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 300-302.

12 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 303-304. Mahmut Esat Bey, TBMM'nin fırka hayatı yaşamadığını söyler söylemez, Hüseyin Avni Bey, kendisine "ya grup?" şeklinde itiraz etmiş, Mahmut Esat Bey de "Grup, fırka değildir. Grup'un ne olduğunu hepiniz bilirsiniz" diyerek soruyu geçiştirmiştir.

maddesi yerine geçmek üzere hazırladığı aşağıdaki madde okunmuştur: "Heyet-i Vekile Reisi ile vekiller Büyük Millet Meclisi'nin salt çoğunluğu ve gizli oyu ile aralarından ayrı ayrı seçilir." Ancak, toplantıyı yöneten Birinci Reis Vekili Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi, teklifi oya sunmayarak, İkinci Grup üyelerinin itirazları arasında oturumu kapatmıştır.[13]

8 Temmuz 1922'de, kanun teklifi üzerindeki görüşmelere, ikinci maddeden başlayarak devam edilmiştir. İlk sözü alan Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, önceki günkü toplantıda, birinci maddenin iptaliyle, Meclis'in aday gösterme yöntemini istemediğini gösterdiğini belirtmiş ve Başkanlık Divanı'nın değişiklik teklifini oya sunmayarak içtüzüğe aykırı davrandığını ileri sürmüştür. Hakkı Hami Bey, söz konusu teklifin hemen oylanması da istemiştir.[14]

Bu arada, İkinci Grup kurucularından Sivas mebusu Vasıf (Karakol) Bey, Komisyon'un aday gösterme yöntemi için 3 gerekçe gösterdiğini, ancak bunların üçünün de geçersiz olduğunu söylemiştir. Bu gerekçelerin birincisi aday gösterilmemesi halinde oyların dağılması, ikincisi seçimin sağlıklı olmaması, üçüncüsü Heyet-i Vekile üyeleri arasında uyum sağlanamamasıdır. Vasıf Bey, bu sorunların aslında, aday gösterme yönteminin kendisinden kaynaklandığını belirterek, bu yöntemden tamamen vazgeçip, doğrudan seçim yöntemine geçilmesini istemiştir.[15]

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de, aday gös-

---

13 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 307-308. Teklifi imzalayan ve tümü İkinci Grup üyesi olan mebuslar şunlardır: Emin (Gevelioğlu) Bey (Canik), Neşet (Akkor) Bey (Çankırı), Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (Erzurum), Mehmet Şükrü (Koç) Bey (Karahisar-ı Sahip), Salahattin (Köseoğlu) Bey (Mersin), Hakkı Hami (Ulukan) Bey (Sinop), Vasıf (Karakol) Bey (Sivas), Ali Şükrü Bey (Trabzon), Bahri (Tatlıoğlu) Bey (Yozgat) ve Feyyaz Ali (Üst) Bey (Yozgat).

14 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 318-319.

15 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 319-321.

terme yöntemini bir daha eleştirmiş, ikinci maddede öngörülen Heyet-i Vekile Reisi'nin de diğer vekiller gibi, aday gösterilmeden doğrudan Meclis tarafından seçilmesi esasında Meclis'in tam bir görüş birliği içinde olduğunu belirtmiştir.[16]

Birinci Grup'tan İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt), Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Aydın mebusu Dr. Mazhar (Germen) Beylerin aday gösterme yöntemini savunan konuşmalarından sonra değişiklik teklifleri okunmuştur. İki grupun anlayışlarındaki farklılık bu tekliflere de yansımıştır. Bursa mebusu Operatör Emin Bey'in teklifine göre, Büyük Millet Meclisi Reisi ve Reis vekilleri, Meclis şube başkanları, seçilecek vekilin görev alanıyla ilgili komisyonun başkanı ve Heyet-i Vekile Reisi'nden oluşan bir kurul, vekillikler için 3 aday gösterecek ve Meclis bunlardan birini seçecekti. Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in teklifinde ise aday gösterecek kurul Meclis Reisi, komisyon başkanları ve mevcut vekillerden oluşacak, Heyet-i Vekile Reisi ve vekiller, meclis tarafından, bu kurulun göstereceği üçer aday arasından seçilecekti.[17] Her iki teklif aday gösterme yöntemini koruyor, ancak aday gösterecek kurulun bileşimini değiştiriyordu.

Buna karşılık, İkinci Grup üyeleriyle, bazı bağımsız mebusların ortaklaşa verdikleri 85 imzalı teklife göre, aday gösterme yönteminden tamamen vazgeçiliyor ve ikinci maddenin şu şekilde değiştirilmesi isteniyordu: "Heyet-i Vekile Reisi ve vekiller, Büyük Millet Meclisi tarafından, gizli oy ve salt çoğunlukla, meclis üyeleri arasından ayrı ayrı seçilirler."[18]

Önce Operatör Emin, sonra Dr. Mazhar Beylerin teklifleri oylanarak reddedilmiş, ardından İkinci Grup'un yukarıda

16 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 321-322.

17 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 326.

18 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 326.

aktarılan teklifi çoğunlukla kabul edilerek, aday gösterme yöntemi yürürlükten kaldırılmıştır.[19]

Bu teklifin kabul edilmesi üzerine, İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Komisyon adına söz alarak, artık Komisyon'un teklifindeki ilk üç maddenin geçerliliğini yitirdiğini, bu nedenle de, "Heyet-i Vekile Reisi'nin, vekiller arasından seçilebileceği gibi, vekil olmayan herhangi bir mebusun da bu göreve getirilebileceğini ve reisin vekiller arasından seçilmesi halinde, üzerinde bulunan vekaleti de, Meclis kararıyla muhafaza edebileceğini" hükme bağlayan dördüncü maddenin görüşülmesine geçilmesini istemiştir.

Bunun üzerine, Komisyon'un teklifindeki dördüncü madde kanunun ikinci maddesi olarak oya sunulmuş ve madde komisyondan geldiği biçimiyle kabul edilmiştir.[20] Ardından, görevleri başından ayrılan vekillerin yerine, geçici vekil seçimi ya da tayiniyle ilgili eski beşinci madde Komisyon'un verdiği yeni biçimiyle, üçüncü madde olarak kabul edilmiştir. Komisyon'un yeniden yazdığı bu maddeye göre, herhangi bir vekil, vekalet işlerini yürütmesine engel olan bir nedenle, görev başından bir süre için ayrılırsa, görevine dönene kadar, yukarıda belirtilen yöntemle ve aynı yetkilere sahip olmak üzere geçici bir vekalet vekili seçilecekti. Ancak, vekil, vekaletine ait bir görev dolayısıyla ve herhangi bir mazeretle görev başından geçici olarak ayrılırsa, yerine bir vekil vekili seçilmeyip, Heyet-i Vekile, bir başka vekili geçici olarak bu göreve tayin edecekti.[21]

Maddelerin oylanması tamamlandıktan sonra, kanunun tümü oya sunulmuş, 184 mebusun katıldığı bu oylamada, 46 red, 14 çekimsere karşılık, 124 oyla kanun Meclis'ten

19 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 327.

20 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 328-331.

21 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 333-334.

geçmiştir.[22] Bu oylama sorasında mecliste Birinci Grup'tan 94, İkinci Grup'tan 46 ve bağımsızlardan 33 mebus vardı. Birinci Grup mebuslarının 45'i kabul, 38'i red oyu verirken, 11'i çekimser kalmıştır. Buna karşılık, 46 İkinci Grup üyesinin tümü teklifin kabulü yönünde oy kullanmıştır. Bağımsızların 33'ü kabul, 8'i red oyu kullanırken 3'ü çekimser kalmıştır.[23]

Aday gösterme sisteminin iptal edilmesi üzerine vekiller ayrı ayrı istifa etmiştir. Ardından tüm vekaletler için yeniden seçim yapılmıştır. Seçimler sonucunda, Heyet-i Vekile Riyaseti'ne, önceki reis Fevzi (Çakmak) Paşa'nın yerine, Rauf (Orbay) Bey getirilirken, önceki vekillerden 7'si yüksek oy oranlarıyla yeniden seçilmiş, 4 vekil ise değişmiştir.

Vekillerin seçim şeklinin değiştirilmesinden ve Heyet-i Vekile'nin yeni yöntemle yapılan seçimler sonucunda yeniden oluşturulmasından sonra, 15 Temmuz 1922'de, Özel Komisyon'un Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluğuna ilişkin kanun teklifinin görüşülmesine başlanmıştır. Bütçe görüşmeleri nedeniyle bu kanunun görüşülmesine bir süre ara verilmiştir. Bunun üzerine Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, kanunun hiç olmazsa haftada bir gün görüşülmesi için bir önerge vermiş ve önergesi 9 Eylül 1922'de kabul edilmiştir.[24] Bununla birlikte İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey, 9 Ekim 1922'de kanun teklifi üzerindeki görüşmelerin bir süre daha ertelenmesini istemiş ve bu talebi kabul edilmiştir.[25] Birinci Meclis'te kanun üzerinde başka bir görüşme yapılmamış ve Heyet-i Vekile'nin yetki ve sorumluluklarının neler olduğu konusu Birinci Meclis'te yasal bir çerçeve içine sokulamamıştır.

---

22 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 338.

23 Oylamaya katılan mebusların listesi için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 341-342.

24 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 567-569.

25 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 323.

Aday gösterilmeden yapılan vekil seçimleri

Aday gösterme yönteminin iptalinden sonra, muhalif mebuslar vekil seçimleri sırasında yaptıkları engellemeden vazgeçmiş ve seçimlerden sonuç alınması kolaylaşmıştır.

Heyet-i Vekile'nin yenilenmesi

Aday gösterme sisteminin iptal edilmesi üzerine vekiller ayrı ayrı istifa etmiştir. Ardından tüm vekaletler için yeniden seçim yapılmıştır. Adliye Vekili seçimi dışındaki seçimlerde ilk turda sonuç alınmıştır. Heyet-i Vekile Reisliği'ne, önceki reis Fevzi (Çakmak) Paşa'nın yerine, kullanılan 204 oyun 197'sini alan Rauf (Orbay) Bey seçilmiştir. Önceki Şeriye ve Evkaf Vekili Abdullah Azmi (Torun) Efendi 204 oyun 186'sını, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa 208 oyun 200'ünü, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa 203 oyun 105'ini, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey 203 oyun 198'ini, Maliye Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey 193 oyun 179'unu, Maarif Vekili Mehmet Vehbi (Bolak) 201 oyun 193'ünü, alarak yeniden seçilmiştir.

Hasan (Saka) Bey'in istifasıyla boşalan İktisat vekilliğine 195 oyun 107'sini alan Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Refik Şevket (İnce) Bey'in istifasıyla boşalan Adliye Vekaletine ise 194 oyun 105'ini alan Roma mümessili Celalettin Arif Bey seçilmiştir. Sıhhiye vekaletini geçici olarak yürütmekte olan Dr. Fuad (Umay) Bey 180 oyun 129'unu alarak yeniden vekalet vekili olmuştur. Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'in istifasıyla boşalan Dahiliye Vekalet vekilliğine, 188 oyun 160'ını alan Ata (Atay) Bey, Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in istifasıyla boşalan Nafıa Vekalet vekilliğine de 181 oyun 99'unu alan Reşat (Kayalı) Bey seçilmiştir.

İkinci Grup, bu seçimlerde, sadece Adliye ve Nafıa vekaletleri seçimlerinde kendi adayları için oy kullanmış, diğer vekillik seçimlerinde Birinci Grup'un adaylarına oy vermiştir. İkinci Grup'un desteklediği adaylardan, Isparta mebusu Cemal (Mersinli) Paşa, Nafıa Vekalet vekilliği seçiminde 70 oyda kalarak, 99 oy alan Reşat (Kayalı) Bey karşısında seçimi kaybederken, diğer adayı Celalettin Arif Bey, ikinci tur oylama sonucunda Adliye Vekili seçilmiştir. İlk turda, 203 oy kullanılmış, çoğunluk için 102 oy gerekirken, Celalettin Arif Bey 96, Birinci Grup adayı Burdur mebusu Veliyüttin (Saltıkgil) Bey 90 oyda kalmıştır. Bu turda 12 kişi de çekimser oy kullanmış, 5 oy ise başkalarına dağılmıştır. 194 kişinin katıldığı ikinci turda, bu kez 105 oy alan Celalettin Arif Bey Adliye Vekili olmuştur.[26]

Heyet-i Vekile'de dönem sonuna kadarki değişiklikler

Heyet-i Vekile'nin yeniden oluşturulduğu 12 Temmuz 1922'den Birinci Meclis'in faaliyeti sona erinceye kadar geçen sürede, Heyet-i Vekile'de çeşitli değişiklikler olmuşsa da, yapılan seçim ve atamalar konusunda Meclis'te önceki dönemde olduğu kadar hararetli ve kayda değer tartışma olmamıştır. Seçimlerin hemen hemen tümünde ilk turda sonuç alınırken, Heyet-i Vekile'nin yaptığı atamalar da genellikle sorun yaratmamıştır. Bu durum, aday gösterme yönteminin yürürlükten kaldırılmasının, oyların dağılarak sonuçsuzluk yaratacağı yolundaki endişenin aslında yersiz olduğunu kanıtlamaktadır. Bu süre içinde, Heyet-i Vekile'de meydana gelen

---

26 İstifalar ve yeni seçimler için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 349-362. Seçim sonuçları, 13 Temmuz 1922'de okunan "Zapt-ı sabık hulasası"nda toplu halde verilmektedir *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 364.

değişikliklerin tümü, aşağıda her vekalet için ayrı ayrı verilmektedir.

HEYET-İ VEKİLE REİSLİĞİ

Rauf (Orbay) Bey, Meclis'in faaliyeti sona erinceye kadar Heyet-i Vekile Reisi görevinde kalmış, kendisinin yerine sadece bir kez vekil tayin edilmiştir: Rauf Bey, 18 Eylül 1922'de, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'le birlikte bazı sorunları halletmek üzere, Başkumandanlık karargahına gideceğini, kendisinin Ankara'da bulunmadığı süre içinde, görevi Şeriye Vekili Abdullah Azmi (Torun) Bey'in yürüteceğini Meclis'e bildirmiştir.[27]

DAHİLİYE VEKALETİ

Ata (Atay) Bey 17 Eylül 1922'de sağlık durumunu ileri sürerek Dahiliye Vekaleti Vekilliği'nden istifa etmiş, istifası bir gün sonra Meclis'e bildirilmiştir.[28] İstifa üzerine yapılan seçime 155 kişi katıldığından görüşme yetersayısına ulaşılamamıştır. Bu seçimde İkinci Grup'un adayı Sivas mebusu Vasıf (Karakol) Bey 99, Birinci Grup'tan Adana mebusu Zekai (Apaydın) Bey 37, Kayseri mebusu Atıf (Tüzün) Bey de 1 oy almış, 18 mebus çekimser kalmıştır.[29] 20 Eylül 1922'de yapılan ikinci tura 192 mebus katılmış, sonuç alabilmek için 97 oy

---

27 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 102.

28 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 97-98.

29 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 102. Ali Fuat Cebesoy anılarında, Zekai (Apaydın) Bey'in, kazanma şansı az olmasına rağmen İkinci Grup'tan Vasıf Bey'in karşısına Birinci Grup adayı olarak çıkartıldığını; Meclis'teki seçim sırasında, bu önemli vekaleti İkinci Grup'a kaptırma ihtimali belirince, Birinci Grup üyelerinin seçime katılmayarak görüşme yetersayısı olan 161 oya ulaşılmasını engellediklerini belirtir. Cebesoy, bu durum karşısında, daha sonra Birinci Grup'un daha güçlü bir isim olan İsmail Safa (Özler) Bey'i aday gösterdiğini ve zor da olsa seçilmesinin sağlandığını sözlerine ekler (Ali Fuat Cebesoy, *General Ali Fuat Cebesoy'un Hatıraları*, s. 67-68).

gerekirken, Birinci Grup'un adayı Mersin Mebusu İsmail Safa (Özler) Bey 94, İkinci Grup'un adayı Sivas mebusu Kara Vasıf (Karakol) Bey 92 oyda kalmış, 5 kişi de çekimser kalmıştır.[30] Aynı gün yapılan üçüncü tura 197 kişi katılmış, 100 oyla çoğunluk sağlayan Birinci Grup adayı Mersin Mebusu İsmail Safa (Özler) Bey, Dahiliye Vekaleti vekili seçilirken, İkinci Grup adayı Sivas mebusu Vasıf (Karakol) Bey 91 oyda kalmış, 5 mebus da çekimser oy vermiştir.[31]

Vekillerin seçim yönteminde değişiklik yapan kanun kabul edildiği sırada Ankara dışında bulunan asıl vekil Ali Fethi (Okyar) Bey Meclis'e döndükten sonra, 4 Ekim 1922'de istifa etmiştir.[32] 5 Ekim 1922'de yapılan seçime 197 kişi katılmış, Ali Fethi (Okyar) Bey 131 oyla yeniden Dahiliye Vekili seçilirken, İkinci Grup'un adayı Vasıf Bey 60 oyda kalmıştır. 6 kişi de çekimser oy kullanmıştır.[33]

ADLİYE VEKALETİ

Vekillerin seçim yönteminin değiştirilmesinden sonra Adliye Vekili seçilen Celalettin Arif Bey, o sırada mebus sıfatı sürmekle birlikte, Meclis görüşmelerine katılmıyor, Roma'da diplomatik temsilci olarak görev yapıyordu. Bu durum karşısında, 15 Temmuz 1922'de, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, Adliye Vekilliği makamının şimdilik boş kaldığını belirterek sorunun çözülmesini istemiştir. Rauf (Orbay) Bey, kabul edilen kanunun 3. maddesinin, asıl vekilin vekalet işlerini yürütmeye engel olacak bir nedenle görev başından ayrılması halinde Meclis'ce geçici olarak bir vekil seçilmesini, vekaletle ilgili bir görevden dolayı herhangi bir mazeretle görev başından

30 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 122. Kalan 1 oyu Niğde mebusu Ata (Atay) Bey almıştır. Bkz. *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 123.

31 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 130. Kalan 1 oyun kime verildiği belirsizdir.

32 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 256.

33 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 287.

ayrılması halinde ise görevin Heyet-i Vekile'ce geçici olarak, bir başka vekile verilmesini hükme bağladığına dikkat çekerek, Celalettin Arif Bey'in vekilini belirlerken, bunların hangisinin uygulanması gerektiğinin karara bağlanmasını istemiştir.[34] Meclis'te seçimin Meclis tarafından yapılması fikri ağır basmıştır. Aynı gün 178 kişinin katılımıyla yapılan seçimde, üzerinde uzlaşma sağlanan Çankırı mebusu Behçet (Kutlu) Bey 152 oyla, geçici olarak Vekalet vekili seçilmiştir.[35]

Celalettin Arif Bey, Adliye Vekili seçildiğini bildiren telgrafı 13 Temmuz 1922'de almış, 16 Temmuz 1922'de yazdığı cevapta "prensipe ait bir meseleden dolayı" Adliye Vekilliği'ni kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Celalettin Arif Bey'in bu cevap telgrafı, Behçet (Kutlu) Bey'in geçici olarak Vekalet vekili seçilmesinden yaklaşık 1 ay sonra, 14 Ağustos 1922'de Meclis'te okunmuştur.[36]

Bunun üzerine, 16 Ağustos 1922'de Adliye Vekilliği seçimi yapılmış, 162 kişinin katıldığı seçimde İkinci Grup'un adayı Kayseri mebusu Rifat (Çalıka) Bey 66, Birinci Grup'un adayı Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi 58 oy almış, Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey'e 17, Vekalet Vekili Çankırı mebusu Behçet (Kutlu) Bey'e 10, Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce), Bursa mebusu Osman Nuri (Özpay) ve Vehbi Beylere de birer oy çıkmış, 8 kişi çekimser kalmıştır. Böylece, görüşme yeter sayısı (161 oy) aşılmış olmakla birlikte, hiçbir mebus salt çoğunluğu sağlayamamıştır.[37] Aynı gün ikinci kez seçime gidilmiştir. 165 kişinin katıldığı seçimde İkinci Grup'un adayı Kayseri mebusu Rifat (Çalıka) Bey, bu kez gerekli çoğunluk sayısı olan tam

---

34 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 380-381.

35 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 411.

36 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 113.

37 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 181.

83 oyu olarak Adliye Vekili seçilmiştir. Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi'ye 59, Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey'e 11, Bursa mebusu Osman Nuri (Özpay) Bey'e 1 ve Burdur mebusu Veliyüttin (Saltıkgil) Bey'e 1 oy çıkarken, 8 kişi çekimser kalmıştır.[38]

Rifat Bey, Meclis'in faaliyeti sona ermek üzereyken, izinli olarak Ankara'dan ayrılmış, Heyet-i Vekile de 11 Nisan 1923'te Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) Bey'i vekalet vekilliğine tayin etmiştir.[39]

ŞERİYE VE EVKAF VEKALETİ

Abdullah Azmi Efendi, Avrupa'da tedavi görmek için Meclis'ten 6 ay izin istemiş, konu 3 Kasım 1922'de Meclis'e getirilmiştir. İkinci Grup'tan Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) ve Amasya mebusu Ömer Lütfi (Yasan) Beyler, işlerin bu kadar uzun bir süreyle vekaleten yürütülemeyeceğini belirterek Abdullah Azmi Efendi'nin istifasını istemiştir.[40] Bu görüşme sırasında Meclis'te bulunmayan Abdullah Azmi Efendi, ikinci celsede Meclis'e gelerek istifa ettiğini bildirmiştir.[41] 6 Kasım 1922'de Şeriye ve Evkaf Vekaleti için seçime gidilmiş, 207 kişinin katıldığı seçimde Birinci Grup'ça desteklenen Konya mebusu Musa Kazım (Onar) Efendi 97, İkinci Grup'ça desteklenen Konya mebusu Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi 93 oy alırken, Muş mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) ve Erzurum mebusu Nusret (Son) efendilere 3'er, Antalya mebusları Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'le, Rasih Kaplan Efendi'ye 1'er oy çıkmış, 9 kişi de çekimser kalmıştır.[42] Ço-

---

38 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 196. Kalan 1 oyun kime verildiği hakkında bilgi yoktur.

39 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 97.

40 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 325-326.

41 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 334.

42 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 403.

günluğu sağlamak için 104 oy gerektiğinden aynı gün ikinci kez oylamaya gidilmiştir. Bu kez 193 kişinin katıldığı seçimde 102 oy alan ve muhalefetçe desteklenen Konya mebusu Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi, Şeriye ve Evkaf Vekili seçilmiştir. Bu seçimde Birinci Grup'ça desteklenen Konya mebusu Musa Kazım (Onar) Efendi'ye 84 oy çıkarken, Muş Mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) Efendi 1, Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Efendi 2 ve Karahisar-ı Sahip mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi 1 oy almış, 3 kişi çekimser kalmıştır.[43]

11 Nisan 1923'te, Isparta mebusu Hüseyin Hüsnü (Işık) Efendi ve 62 arkadaşı Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi hakkında, kendi seçim bölgesindeki din adamlarını ve kayınbiraderini kayırdığı gerekçesiyle bir gensoru önergesi vermiş, gensorunun öncelikli olarak görüşülmesi kararlaştırılmıştır.[44] Gensoru önergesi 14 Nisan 1923'te görüşülerek oylanmıştır. Oylamaya 196 mebus katılmış ve Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi 128 güvensizlik oyuyla vekillikten düşürülmüştür.[45] 15 Nisan

---

43 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 405.

44 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 31. Meclis Başkanlık divanınca "Hüseyin Hüsnü Efendi ve 62 arkadaşının gensoru önergesi" denmekle birlikte tutanakta yayınlanan listede hemen hemen tümünü Birinci Grup üyelerinin oluşturduğu 59 isim yer almaktadır.

45 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 146. Kullanılan oyların listesi için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 147-148. Mahir İz anılarında Hüseyin Avni Bey'in Birinci Reis Vekili seçilmesi üzerine, Birinci Grup'un bir karşı tedbir olarak grup disiplini kararı aldığını, tüm grup üyelerinin Meclis'te, grupta alınan kararlar aleyhinde söz söylemeleri ve oy kullanmalarını yasakladığını, ayrıca vekillerin Birinci Grup'a kaydolması mecburiyeti getirdiğini, ancak Şeriye Vekili Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi'nin Grup'a girmediğini anlatmaktadır. Mahir İz, bunun üzerine Mehmet Vehbi Bey'e istifa etmesinin teklif edildiğini, ancak vekilin "beni Meclis seçmiştir, o iskat eder" diyerek buna yanaşmadığını da sözlerine eklemektedir (Mahir İz, *Yılların İzi*, s. 76-77). İhsan Güneş, bu kaynağa dayanarak, Mehmet Vehbi Bey'in Birinci Grup'un aldığı bu kararı protesto etmek için istifa ettiğini öne sürmüştür! (İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, s. 140). Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması* adlı incelemesinde Mahir İz'in bu sözlerini aktardıktan sonra, "Rauf Bey kabi-

1923'te seçim yapılmış, kullanılan 175 oyun 154'ünü alan Konya mebusu Musa Kazım (Onar) Efendi Şeriye ve Evkaf Vekili seçilmiştir.[46]

HARİCİYE VEKALETİ

Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in hastalanması üzerine, Heyet-i Vekile, 3 Ağustos 1922'de kendi reisi Rauf (Orbay) Bey'i geçici olarak bu göreve tayin etmiş, durum 14 Ağustos 1922'de Meclis'e bildirilmiştir.[47] Yusuf Kemal Bey, aynı gün hastalığı nedeniyle 3 ay izin almıştır.[48]

16 Ağustos 1922'de, Hariciye Vekaleti Vekili seçimi yapılmıştır. 157 kişinin katıldığı seçimde, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey'e 155 oy verilmesine rağmen, görüşme yetersayısına ulaşılamadığı için sonuç alınamamıştır.[49] Aynı gün yapılan ikinci tura, bu kez 177 kişi katılmış Rauf (Orbay) Bey 173 oyla Hariciye Vekaleti Vekili seçilmiş, İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'e 1 oy çıkmış, 3 kişi çekimser kalmıştır.[50]

Asıl vekil Yusuf Kemal Bey, 12 Eylül 1922'de göreve dönmüştür.[51] Ancak, 18 Eylül 1922'de, Başkumandanlık karargahına gitmesi gerekince, Heyet-i Vekile, Sıhhiye Vekili

---

nesinde Azmi Efendi'nin yerine 6 Kasım 1922'de Şeriye Vekili olan Vehbi Efendi 4 Ağustos 1923'te kabinenin istifasına kadar bu makamda kalmıştır" demektedir (s. 50). Oysa, yukarıda gördüğümüz gibi, istifa etmesi için kendisine telkinde bulunan Vehbi Bey istifa etmemekte direttince, 14 Nisan'da bir gensoru önergesi sonucunda, Birinci Grup üyelerinin oylarıyla, vekillikten düşürülmüş, 15 Nisan'da da Konya mebusu Musa Kazım (Göksu) Efendi Şeriye Vekili seçilmiştir.

46 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 156, 159.

47 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 111.

48 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 161-162.

49 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 181.

50 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 196.

51 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 621.

Dr. Rıza Nur Bey'i geçici olarak bu göreve atamıştır.[52]

Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, 25 Ekim 1922'de hastalığını gerekçe göstererek istifa etmiş ve Meclis'ten 3 ay izin almıştır.[53] Bunun üzerine Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, yenisi seçilinceye kadar, görevin Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey'ce yürütülmesini teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir.[54]

26 Ekim 1922'de seçim yapılmış, kullanılan 174 oydan 155'ini alan Edirne mebusu İsmet (İnönü) Paşa Hariciye Vekili seçilmiştir.[55] İsmet Paşa o sırada Ankara dışında bulunduğundan, Rauf (Orbay) Bey, kendisi dönene kadar, görevin Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey'ce sürdürülmesini önermiş, önerisi kabul edilmiştir.[56]

Meclis, Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Paşa'ya 3 Kasım 1922'de Lozan Barış görüşmelerini sürdürmek üzere oybirliğiyle izin vermiştir.[57] 6 Kasım 1922'de, Vekalet vekilliği için seçim yapılmış, 205 kişinin katıldığı seçim sonucunda Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, 178 oyla İsmet (İnönü) Paşa'nın görevi bitene kadar vekalet vekili seçilmiştir. Bu seçimde 16 kişi çekimser kalırken Amasya mebusu Bekir Sami (Kunduk) Bey'e 5, İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'e 4, Ankara mebusu Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya da 2 oy çıkmıştır.[58]

İsmet Paşa görevine döndükten sonra, İzmir'e gidince, He-

---

52 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 102.

53 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 183, 185.

54 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 185.

55 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 208. Tutanaklarda 20 de çekimserin olduğu belirtilmekle birlikte bu durumda toplam oy sayısı 175'e ulaşmaktadır ki bu da açıklanan toplam oydan 1 fazla etmektedir.

56 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 208.

57 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 336.

58 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 404.

yet-i Vekile, 10 Nisan 1923'te reisleri Rauf (Orbay) Bey'i Vekalet vekilliğine tayin etmiş, durum 11 Nisan 1923'te Meclis'e bildirilmiştir.[59]

İsmet Paşa, 14 Nisan 1923'te de, Lozan Konferansına katılmak üzere izin almıştır.[60] 15 Nisan 1923'te Vekalet Vekili seçimi yapılmış, kullanılan 183 oydan 176'sını alan Rauf (Orbay) Bey Vekalet vekili seçilmiştir.[61]

MÜDAFAA-İ MİLLİYE VEKALETİ

16 Ekim 1922'de, Heyet-i Vekile, Müdafaa-i Milliye Vekili ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Kazım (Özalp) Paşa'nın düşmandan kurtarılan yerlere gittiğini ve kendisi dönene kadar, her iki görevin de Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey'ce yürütüleceğini Meclis'e bildirilmiştir.[62]

Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) ve Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Beyler, bir vekilin bünyesinde 3 vekaletin birden toplamasının sakıncalı olduğunu ileri sürmüş, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği konusunda "vekilin vekilinin vekili" gibi garip bir durumun ortaya çıktığına işaret etmişlerdir.[63]

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ise, meselenin bir başka yönüne dikkat çekerek, kanunda Heyet-i Vekile Reisi'nin bir vekilliği geçici olarak üstlenebileceğine dair bir madde bulunmadığını, bu konuda bir açıklık olmadığını belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey "geçmişte Talat Paşa da şahsında beş altı nezareti toplardı" diyerek bir de benzetme yapmıştır. Rauf Bey, Meclis karşı çıktığı takdirde elbette buna uyacağını

---

59 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 30-31.

60 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 124.

61 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 156, 159.

62 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 423.

63 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 423-424.

söylemiş, konu bir soruna yol açmadan kapanmıştır.[64]

Kazım Paşa, daha sonraki dönemde de, bu bölgelere 2 kez gitmiş, birincisinde, 6 Kasım 1922'de, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, ikincisinde 24 Nisan 1923'te, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, Heyet-i Vekile'ce vekalet vekilliğine tayin edilmiştir. İlk tayin Meclis'e bildirilmiş, ikincisi bildirilmemiştir.[65]

MALİYE VEKALETİ

Hasan Fehmi Bey, 12 Ekim 1922'de, Heyet-i Vekile'ce görülen lüzum üzerine, işgalden kurtarılan yerlerde maliyeyi ilgilendiren konularla ilgili incelemelerde bulunmak ve yerel memurlara gerekli talimatı vermek üzere ve Maarif Vekili Vehbi (Bolak) Bey'i yerine vekil bırakmak suretiyle İzmir'e gideceğini Meclis'e bildirmiştir.[66]

Göreve geçici olarak getirilen Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'in izin alarak seçim bölgesine gitmesi üzerine de 4 Kasım 1922'de toplanan Heyet-i Vekile, görevi bu defa Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey'e vermiş, bu durum 6 Kasım 1922'de Meclis'e bildirilmiştir.[67]

İKTİSAT VEKALETİ

Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in İzmir İktisat Kongresi'ne katılmak üzere Ankara'dan ayrılması üzerine Heyet-i Vekile, Nafıa Vekili Fevzi (Pirinççioğlu) Bey'i geçici olarak Vekalet vekilliğine tayin etmiştir. Meclis 12 Şubat 1923'te bu durumdan haberdar edilmiştir.[68] Mahmut Esat Bey, İkinci Meclis

---

64 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 425.

65 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 411 ve Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 99.

66 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 362, 423.

67 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 404.

68 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 282-283.

açılana kadar İktisat Vekili olarak görev yapmıştır.

NAFIA VEKALETİ

Vekillerin seçim yöntemine ilişkin kanunun değiştiği sırada Ankara dışında bulunan Nafıa Vekili Fevzi (Pirinççioğlu) Bey, 4 Eylül 1922'de meclise gelmiş ve istifasını vermiştir.[69] 9 Eylül 1922'de yapılan seçime 170 kişi katılmış, Fevzi Bey 129 oyla yeniden Nafıa Vekili seçilirken, Vekalet vekili Saruhan mebusu Reşat (Kayalı) Bey'e 25, Çankırı mebusu Behçet (Kutlu) Bey'e 1 oy çıkmış, 15 mebus da çekimser kalmıştır.[70] Fevzi Bey İkinci Meclis açılana kadar görevini sürdürmüştür.

SIHHİYE VE MUAVENET-İ İÇTİMAİYE VEKALETİ

Vekillerin seçim yöntemine ilişkin kanunun kabul edildiği sırada Moskova'da bulunan Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey, Ankara'ya döndükten sonra, 18 Eylül 1922'de istifa etmiş, Meclis, yeni vekil seçilene kadar görevi sürdürmesini kararlaştırmıştır.[71] 25 Eylül 1922'de yapılan seçime 185 kişi katılmış, Dr. Rıza Nur Bey 163 oyla yeniden seçilmiştir.[72]

Rıza Nur Bey, 3 Kasım 1922'de Lozan barış görüşmelerini yürütecek delege kuruluna seçilmiş ve Meclis'ce kendisine izin verilmiştir.[73] 6 Kasım 1922'de Vekalet vekili seçimi yapılmış, 204 kişinin katıldığı seçim sonucunda, Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey 166 oyla vekalet vekili olmuştur.[74]

---

69 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 497.

70 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 585.

71 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 97.

72 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 180.

73 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 337.

74 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 404.

Dr. Tevfik Rüştü (Aras)Bey'in denetlemelerde bulunmak için İzmir'e gitmesi üzerine toplanan Heyet-i Vekile, görevi geçici olarak Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) Bey'e vermiş, durum 23 Aralık 1922'de Meclis'e bildirilmiştir.[75]

Dr. Rıza Nur Bey, Lozan görüşmelerini yürütmek üzere 14 Nisan 1923'te yeniden izin almıştır.[76] Bu kez seçime gidilmiş ve 15 Nisan 1923'te, 187 mebusun katılımıyla gerçekleşen vekalet vekili seçimini Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, 168 oyla kazanmıştır.[77]

MAARİF VEKALETİ

6 Kasım 1922'de, Mehmet Vehbi (Bolak) Bey 2 ay izin aldığını, bu izni sırasında maarif işlerinin vekil vekili yerine, bir asli vekilce sürdürülmesini daha yararlı gördüğünü belirterek Maarif Vekilliğinden istifa etmiştir.[78] 6 Kasım 1922'de yapılan seçimde, kullanılan 194 oyun 102'sini alan Mersin mebusu İsmail Safa (Özler) Bey Maarif Vekili seçilmiştir. Bu seçimde, İkinci Grup adayı Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey 40, Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi 28 oy alırken 4 kişi çekimser kalmış, kalan oylar başka kişilere birer ikişer dağılmıştır.[79]

---

75 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 5.

76 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 124.

77 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 156, 159.

78 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 399.

79 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 405. Damar Arıkoğlu anılarında, seçim öncesinde Birinci Grup genel kurulunda İzmir mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) ya da Bursa mebusu Muhittin Baha (Pars) beylerden birinin grup adayı olmasının gruba telkin edildiğini, ancak grubun buna karşı çıkarak İsmail Safa Bey'in adaylığını kararlaştırdığını belirtir. Arıkoğlu'nun anlattıklarına göre, Mustafa Kemal Paşa, grubun bu kararına karşı çıkmış, bunun üzerine İsmail Safa Bey adaylıktan çekilmiştir. Ancak, grup genel kurulunda yeniden yapılan seçim sonucunda bir kez daha İsmail Safa Bey'in aday gösterilmesi kararlaştırılınca, Mustafa Kemal Paşa, bu zatın adaylığını benimsemiştir (Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 299-300.

ERKAN-I HARBİYE-Yİ UMUMİYE REİSLİĞİ

Fevzi Paşa'nın 1922 Temmuz ve Ağustos ayları içinde ardarda 3 kez cepheye hareket etmesi üzerine, birincisinde 16 Temmuz 1922'de Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa, ikincisinde 30 Temmuz 1922'de Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, üçüncüsünde 10 Ağustos 1922'de yine Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa, Heyet-i Vekile'ce görevlendirilmiştir.[80]

Göreve geçici olarak getirilenlerden Müdafaa-i Milliye vekili Kazım (Özalp) Paşa'nın düşmandan kurtarılan yerleri ziyarete gitmesi üzerine, 14 Ekim 1922'de toplanan Heyet-i Vekile, görevi bu kez kendi reisi Rauf (Orbay) Bey'e vermiştir.[81]

Fevzi Paşa, 1923 Mart ve Nisan aylarında 2 kez daha bu bölgeye gitmiş, birincisinde 8 Mart 1923'te Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa, ikincisinde ise 27 Nisan 1923'te Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, Heyet-i Vekile'ce Reis Vekilliğine tayin edilmiştir.[82]

Başkumandanlık Kanunu'ndaki değişiklik

Meclis'teki temel çatışma konularından birini oluşturan, Başkumandanlık Kanunu ile Mustafa Kemal Paşa'ya olağanüstü yetkiler verilmesi sorunu da, İkinci Grup'un kurulmasından hemen sonra, muhalif mebusların isteği doğrultusunda çözümlenmiştir. 20 Temmuz 1922'de, Büyük Taarruz öncesinde, Kanun'da yapılan değişiklikle, Mustafa Kemal Paşa'nın,

---

80 Bu üç atama konusunda Meclis tutanaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Atamalar için bkz. Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 98.

81 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 423-425. Bu tayinden sonra Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey'in şahsında, kendi asli görevinden başka Müdafaa-i Milliye ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekillikleri de toplanmış oluyordu.

82 Veysel Genya, *TBMM'nin 25. Yıldönümünü Anış*, s. 98.

başkumandan sıfatıyla Meclis yetkilerini kişisel olarak kullanma yetkisi iptal edilmiş, buna karşılık kendisinin Başkumandan ünvanı süresiz uzatılmıştır.

Daha önce, üç kez, üçer ay süreyle uzatılan Başkumandanlık Kanunu 20 Temmuz 1922'de yeniden gündeme gelmiştir. Bu tarihte, Bayazıt mebusu Dr. Refik (Saydam) ve Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) Beyler bir önerge vermiştir. Önergede, kanunun süresinin Meclis'in tatilde olacağı Kurban Bayramı'nm 1 ya da 2. gününe rastlayan 5 Ağustos 1922'de sona ereceğine dikkat çekilmiş, konunun öncelikli olarak ele alınması ve aynı koşulları içererek 3 ay süreyle dördüncü kez uzatılması istenmiştir.[83]

Teklifin öncelikli olarak görüşülmesi kabul edilmiş ve hemen ardından Mustafa Kemal Paşa söz alarak kürsüye gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kanun'un milli bağımsızlık mücadelesinin en buhranlı günlerinde, milli iradenin önemli bir bölümünün kendisine verilmesi suretiyle kabul edildiğini, söz konusu yetkilerin kendisine verilmesindeki asıl amacın, ordunun maddi ve manevi kuvvetini yükseltmek ve sevk ve idaresini sağlamlaştırmak olduğunu belirtmiş, artık gelinen noktada ordunun maddi ve manevi kuvvetinin hiçbir olağanüstü tedbiri gerektirmeyecek düzeye ulaştığını söylemiştir. Bu nedenle Kanun'un 2. maddesinin kendisine verdiği olağanüstü yetkileri sürdürmesine gerek kalmadığı görüşünde olduğunu da belirten Mustafa Kemal Paşa, Meclis görüşmeleri sırasında bu durumun dikkate alınarak olağanüstü yetkilerin kaldırılmasını istemiştir.[84] Bu konuşmanın Büyük Taarruz'un hemen öncesinde yapılmış olması dikkat çekicidir. Yetkilerin kaldırılması, böylesine kritik bir dönemde istenmiştir. Bu durum, aslında Mustafa Kemal Paşa'nın, İkinci Grup'un Meclis

83 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 430.

84 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 430-431.

görüşmelerine egemen olup, istediği yönde yasal düzenlemeler yapabildiği bu dönemde, Mayıs başında güçlükle üçüncü kez uzatılan Kanun'un, aynı koşulları içermesi halinde bu kez Meclis'ten geçmeyeceği kaygısıyla hareket ettiğini akla getirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının ardından, İstanbul mebusu Ali Rıza (Bebe) Bey, başkumandanlığın ordunun ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmiş, olağanüstü yetkilerin kullanılmasını gerektiren koşullar ortadan kalktığı için yetkilere ilişkin ikinci madde iptal edildikten sonra, kanun üzerinde bir zaman sınırlamasına da gerek kalmadığı görüşünü ileri sürerek aşağıdaki kanun teklifini vermiştir:

1. Millet ve memleketin kaderine fiilen el koyan tek yüksek güç olan ve üyesinden herbirinin Kanun-i Esasi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hukuk ve yasama dokunulmazlığı tabiatıyla saklı olan ve manevi şahsiyetinde başkumandanlığa sahip bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi, fiili Başkumandanlık görevine geçici olarak kendi reisi müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni memur etmiştir.

2. Meclis gerek gördüğü takdirde bu sıfat ve yetkiyi yürürlükten kaldırabilir.

3. Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.

4. Bu kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce yürütülür.[85]

Erzurum mebusu Mustafa Durak (Sakarya) Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlıkta kalmasının zorunlu olduğuna işaret eden konuşmasından sonra, Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi, Dr. Refik (Saydam) ve Operatör Emin (Erkul) Beylerin kanunun eski biçimiyle uzatılmasını isteyen tekliflerinin dikkate alınmamasını, Ali Rıza Bey'in teklifinin ise öncelikli olarak görüşülmesini istemiştir.[86]

---

85 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 432.

86 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 433-434.

Öncelikli olarak görüşülen bu teklifin ilk 2 maddesi hiçbir tartışma olmaksızın oybirliğiyle kabul edilmiştir. Bu aşamada, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey ve Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey, Kanun'a 3. madde olarak eklenmek üzere, birer madde önermişlerdir. İçerikleri aynı olan bu tekliflerden Ali Şükrü Bey'inkinde "bu kanuna muhalif olan hükümler yürürlükten kaldırılmıştır"; Refik Şevket Bey'inkinde ise "Başkumandanlık süresinin üç ay uzatılmasına ilişkin 6 Mayıs 1922 tarihli Kanun hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır" denilmekteydi.[87]

Refik Şevket Bey'in önerisi, Kanun'un 3. maddesi olarak aynen kabul edilmiştir. Böylece Başkumandan'a Kanun'un ikinci maddesiyle tanınmış olan olağanüstü yetkiler, 6 Mayıs 1922'de tanınan 3 aylık süre henüz dolmadan, sona ermiştir.

Teklifin 3. maddesi 4., 4. maddesi de 5. madde olarak aynen kabul edildikten sonra, kanunun bütünü oybirliğiyle Meclis'ten geçmiştir.[88]

Böylelikle, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık ünvanı süresiz uzatılırken, muhalefetin başından beri en çok itiraz ettiği konulardan biri olan Başkumandan'ın Meclis yetkilerini kişisel olarak kullanma yetkisi yürürlükten kalkmıştır. Bu gelişmeyle, muhalefet, öteden beri karşı çıktığı vekil seçimlerinde aday gösterilmesi yöntemini 8 Temmuz 1922'de sona erdirdikten sonra, Başkumandanlık Kanunu'nun 2. maddesine karşı uzun süreden beri verdiği mücadeleden de 20 Temmuz 1922'de sonuç almış olmaktadır.

87 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 435.

88 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 435.

Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı

İkinci Grup'un, Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı konusunda gösterdiği titizlik, bu dönemde de sürmüş, Başkanlık Divanı'ndaki Birinci Grup üyelerinin, Divan'a seçildikten sonra da Grup'la bağlantılarını sürdürmeleri yüzünden, tarafsızlık tartışmaları gündemden düşmemiştir. Dönemin bir ilginç özelliği de Divan seçimlerinde, Birinci Grup adaylarının zorlanması, buna karşılık İkinci Grup ve bağımsızların kendi adaylarını Divan'a sokmayı başarmalarıdır.

Divandaki ilk değişme, Rauf (Orbay) Bey'in Bey, 12 Temmuz 1922'de Heyet-i Vekile Reisi seçilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Rauf Bey, 13 Temmuz 1922'de Meclis İkinci Reisliğinden istifa etmiştir.[89] 13 Temmuz 1922'de yapılan seçim sonucunda, kullanılan 199 oyun 124'ünü alan Birinci Grup adayı İstanbul mebusu Dr. Adnan (Adıvar) Bey, İkinci Reis olmuştur.[90]

İkinci değişiklik, Birinci Reis Vekili Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi'nin, 6 Kasım 1922'de Şeriye Vekili seçilmesinden sonra olmuştur. 8 Kasım 1922'de, Birinci Reis Vekili seçimi yapılırken iki grubun adayları karşı karşıya gelmiştir. Seçimde 196 oy kullanılmış, çoğunluğu sağlamak için 98 oy gerekirken, İkinci Grup'un adayı Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey 96, Birinci Grup'un adayı Kırşehir mebusu Yahya Galip (Kargı) Bey 89 oyda kalmıştır. Aynı gün yapılan ikinci turda 206 oy kullanılmış; çoğunluğu sağlamak için 104 oy gerekirken Hüseyin Avni Bey 1 oy eksiğiyle 103, Yahya Galip Bey 95 oy almıştır.[91] 9 Kasım 1922'de üçüncü kez yapılan seçimde, 199

89 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 359, 372.

90 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 376.

91 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 428, 429, 433.

oy kullanılmış, bu kez üzerinde uzlaşma sağlanan Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 7 çekimsere karşılık 192 gibi oldukça yüksek oyla Birinci Reis Vekili seçilmiştir.[92]

Divandaki üçüncü değişiklik, İkinci Reis Vekili Musa Kazım (Onar) Efendi'nin izinli olarak Ankara'dan ayrılması üzerine gerçekleşmiştir. 15 Kasım 1922'de, 195 mebusun katılımıyla seçime gidilmiştir. Birinci Grup adayı ile bağımsızların adayının çekiştiği bu seçimde, çoğunluğu sağlamak için 98 oy gerekirken, bağımsız aday Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi 96, Birinci Grup adayı Muş mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) Efendi 89 oyda kalmış, kalan oylar diğer mebuslara dağılmıştır.[93] Aynı gün tekrarlanan seçimde, kullanılan 196 oyun, bu kez 99'unu alan Müfit Efendi İkinci Reis Vekili seçilirken Birinci Grup adayı Hacı İlyas Sami Efendi 87 oyda kalarak seçimi kaybetmiştir.[94]

Dördüncü değişiklik, Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in, 6 Aralık 1922'de sağlık durumunu gerekçe göstererek, Meclis İkinci Reisliğinden istifa etmesi üzerine olmuştur.[95] 11 Aralık 1922'de seçim yapılmış, Ankara mebusu Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, kullanılan 192 oyun 117'sini alarak İkinci Reis seçilmiştir. Bu seçimde İkinci Grup'un oylarını alan Edirne mebusu Kazım Karabekir Paşa'ya 64 oy çıkmıştır.[96] Seçimin, Milli Mücadele Dönemi'nin iki önemli paşası arasında bir rekabet havası görüntüsü yaratmış olması hem Ali Fuat, hem de Kazım Karabekir Paşa'yı rahatsız etmiştir. Ali Fuat Paşa, İkinci Reislik için aldığı oyları yeterli görmediğini, ayrıca küçük yaşlardan beri aralarında hiçbir anlaşmazlık bulunmayan Kazım Ka-

92 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 438.

93 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 513.

94 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 514.

95 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 224.

96 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 335.

rabekir Paşa'ya 64 oy verilmesinin bir rekabet görüntüsü yarattığını belirterek, İkinci Reislikten çekildiğini açıklamıştır.

Kazım Karabekir Paşa da, birkaç gündür bazı mebusların kendisine İkinci Reisliği kabul etmesi için başvurduğunu ancak onlara kendisinin cephe kumandanı olduğunu ve henüz barışa ulaşılamadığı için, onlara bu görevi kabul edemeyeceğini söylediğini belirtmiştir. Kazım Karabekir Paşa, bu sonucun kendisiyle görüşme fırsatı bulamayıp, durumdan haberdar olmayan mebusların kendisine oy vermesinden kaynaklandığını da ileri sürmüş, ancak Ali Fuat Paşa istifada diretmiştir.[97]

13 Aralık 1922'de yeniden seçime gidilmiş, kullanılan 204 oyun 118'ini alan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa İkinci Reis seçilirken, ilginç bir biçimde, bir başka Birinci Grup üyesi, Kastamonu mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'e 81 oy çıkmıştır.[98]

Dördüncü toplantı yılının başında, 1 Mart 1923'te Başkanlık Divanı'nın tüm üyelikleri için seçim yapılmıştır. İkinci Reis seçiminde 270 oy kullanılmış, Ali Fuat Paşa 183 oyla yeniden seçilirken, İkinci Grup'un adayı Roma temsilcisi Celalettin Arif Bey'e 78 oy çıkmıştır.[99] Birinci Reis Vekili seçiminde 272 oy kullanılmış, çoğunluğu sağlamak için 137 oy gerekirken, Hüseyin Avni Bey 148 oy alarak yeniden seçilmiştir.[100] İkinci Reis Vekili seçiminde ise 253 oy kullanılmış, çoğunluk için 127 oy gerekirken, Birinci Grup'un adayı Konya mebusu Musa Kazım (Onar) Efendi 165 oyla İkinci Reis Vekili seçilmiştir.[101]

---

97 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 335-337.

98 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 351, 361.

99 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 19.

100 *TBMM ZC*. Cilt 28, s. 22.

101 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 23.

Bu seçimden sonra, Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey, "bağımsız mebusların sayısını anlamak için" diğer adaylara kaç oy çıktığını sormuştur. Seçimde, Karesi mebusu Abdülgafur (Iştan) Efendi'ye 68 oy çıktığı tutanaklardan anlaşılmaktadır.[102]

Bu tarihten sonra Divan'da başka bir değişiklik olmamıştır ve Meclis, çalışmalarını, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Reisliği, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın İkinci Reisliği, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in Birinci Reis Vekilliği ve Musa Kazım (Onar) Efendi'nin İkinci Reis Vekilliği altında tamamlamıştır.

1922 Eylülü'nde, Meclis'te Divan'ın tarafsızlığı konusunda çıkan bir tartışma, her iki grubun bu konuya bakış açıları arasındaki farklılığı göstermesi açısından önemlidir: 28 Eylül 1922'de, Heyet-i Vekile'nin düşman işgalinden kurtarılan bölgelerde İstiklal Mahkemeleri kurulması isteği, mahkemeleri savunan Birinci Grup üyeleriyle, mahkemelere karşı çıkan İkinci Grup üyelerini tam anlamıylà karşı karşıya getirmişti. Konuyla ilgili sert tartışmalar sürerken, oturumu yöneten İkinci Reis Vekili Musa Kazım (Onar) Efendi, Birinci Grup'tan Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi'nin, İkinci Grup üyelerinin karşı çıktığı bir teklifini, İkinci Grup üyelerinin oylamanın isim belirlemek suretiyle yapılması yolundaki isteğini dikkate almadan oya sunmuş ve teklifin kabul edildiğini açıklamıştır.[103] Oturum başkanının bu tutumu, İkinci Grup üyelerinin kendisini yanlı davranmakla suçlamasına yol açmıştır. Grubun ileri gelenlerinden Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, Birinci Grup'un tüzüğünde 'azınlık çoğunluğa tabidir' şeklinde bir kaydın bulunduğuna dikkat çekerek, "bugün reisler ya tarafsızdır

102 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 23.

103 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 242.

ve bir gruba mensup değildir, ya da bir gruba mensup ve tarafsız değildir. Grubun tüzüğü açıktır: 'azınlık çoğunluğun kararına tabidir' diyorlar. Öyle olunca, siz inkar edemezsiniz ki Grup yaptırmak istiyor. Reis Grup'a mensuptur. Bu bakımdan tarafsızlığını koruyamaz. Tarafsız bir kişinin başkanlık makamını işgal etmesi gereklidir. Bendeniz görüşümü arz ettim. Sorumluluk elbette bu gerçeği kabul etmeyenlere aittir" şeklinde konuşmuştur.[104]

Bu itiraz karşısında Kozan mebusu Dr. Fikret (Onuralp) Bey, meselenin bir grup meselesi olmadığını, grupta bulunan bir bölüm mebusun da red oyu kullandığını söylemiştir. Oturumu yöneten Musa Kazım Efendi de "Müzakere bakımından tarafsızlığa aykırı en ufak bir şeyde bulunmuş olsaydım, derhal Başkanlık Makamı'nı terk ederdim. Fakat, Grup'ta bulunmak başlıbaşına ayrı bir mesele olduğu gibi, burada bulunmak da ayrı bir meseledir. Dolayısıyla, müzakereye devamda sakınca yoktur" demiştir.[105]

Bu açıklama, Başkanlık Divanı'ndaki Birinci Grup üyelerinin, Başkanlık Divanı'na seçildikten sonra da, Grup üyeliklerini sürdürme konusunda ısrarlı olduklarını açıkca ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, İkinci Grup bu konudaki farklı tutumunu, Grup lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in 9 Kasım 1922'de Birinci Reis Vekili seçilmesinden sonra fiili olarak da gösterme fırsatı bulmuştur. Hüseyin Avni Bey, seçim sonucu açıklandıktan sonra kürsüye gelerek Birinci Reis Vekili seçildiğini, bu nedenle tarafsızlığını korumak üzere İkinci Grup'tan ayrıldığını açıklamıştır. Hüseyin Avni Bey bu konuda şöyle konuşmuştur: "Aynı görüş ve fikirle burada arkadaşlarımız milli davayı üzerine almış, sonucuna doğru gidiyor. Biz bu gayeye gitmek

104 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 243.

105 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 243.

için bazı arkadaşlarla gruplar kurarak çalışmaktayız. Bugün bu makamın doğal gereği, beni mensup olduğum gruptan istifaya mecbur etmiştir."[106] Hüseyin Avni Bey'in bu açıklaması üzerine İkinci Grup üyesi İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey, "bunu emsalinize bir örnek oluşturması için mi yapıyorsunuz?" şeklinde bir soru yöneltmiş, Hüseyin Avni Bey de kendisine "hayır efendim, kendi görüşüm onu öyle gerektirdiği için söyledim" şeklinde cevap vermiştir.[107]

Hüseyin Avni Bey'in, Birinci Reis Vekili seçildikten sonra yönettiği ilk oturumların birinde başkanın tarafsızlığı konusu gündeme gelmiştir. 15 Kasım 1922'de Meclis toplantısını yöneten Birinci Reis Vekili Hüseyin Avni Bey, kendisinin reis vekili seçilmeden önce imzalamış olduğu bir evrakın gündemde olduğunu belirterek, "gerek bu evrakta gerekse komisyonlardan gelecek birçok evrakta benim de imzam vardır. Bunun için başkanlık makamında bulunup bulunamayacağımdan tereddüt ediyorum. Bu husus Meclis'ce halledilmedikçe müzakeresine geçemem" demiştir.[108]

Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) ve Hakkı Hami (Ulukan) Beyler bu açıklama üzerine, başkanın tarafsızlığının esas olduğunu, Hüseyin Avni Bey'in daha önce imza atmak suretiyle bu konudaki oyunu belli ettiğini, dolayısıyla konu görüşülürken başkanlık makamında bulunmasının doğru olmadığını ileri sürerek, oturumu meclis başkanlık divanından bir başka kişinin yönetmesi gerektiğini söylemişlerdir.[109]

Konuyla ilgili kısa bir görüşmenin açılması üzerine Hakkı Hami Bey, "bu meseleyi ortaya atan, halen başkanlık makamını işgal eden kişi olduğuna göre o kişi bir defa bu meselenin

106 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 438.

107 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 439

108 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 510.

109 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 510.

müzakeresinde başkanlık makamında bulunamaz" demiştir. Bunun üzerine Hüseyin Avni Bey, "Bendeniz bu meselenin müzakeresinde bulunamam, dolayısıyla mesele bitmiştir. Başkanlık makamı güveninizden emindir. Ancak, bu müzakere tarzını genel usul ve kurallara aykırı gördüğünü kendisi de göstererek bu meselenin müzakeresini yapamıyor" şeklinde konuşarak görüşmeyi kesmiş, gündemin diğer maddelerine geçilmiştir.[110] Konuyu tartışan kişilerin İkinci Grup'un önde gelenleri olması, bu tartışmanın İkinci Grup'ca, Başkanlık Divanı'ndaki Birinci Grup üyelerine bu konudaki titizliklerini göstermek ve onları da aynı şekilde davranmaya zorlamak amacıyla, önceden tasarlanmış bir tartışma olduğu ihtimalini de akla getirmektedir. Her ne olursa olsun, bu tartışmanın Divan'daki Birinci Grup üyeleri üzerinde hiç bir etkisi olmamış, her iki grup üyeleri Meclis kapanana kadar kendi doğru bildikleri yolda yürümüşlerdir.

İstiklal Mahkemeleri

20 Temmuz 1920'de Başkumandanlık Kanunu'nun değiştirilmesi üzerine, daha önce Başkumandanlık emriyle kurulan ve Meclis denetimi dışında faaliyet gösteren İstiklal Mahkemeleri'nin görevleri sona erdirilmiştir. 31 Temmuz 1922'de İkinci Grup'un çabalarıyla yeni bir kanun kabul edilmiş ve bu kanundan sonra kurulacak olan İstiklal Mahkemeleri üzerinde Meclis denetiminin kurulması sağlanmıştır. Uygulamada ise, İkinci Grup yeni İstiklal Mahkemeleri kurulması konusunda oldukça gönülsüz davranmıştır. Heyet-i Vekile'nin Amasya ve Batı Anadolu bölgesinde yeni İstiklal Mahkemeleri kurma girişimleri İkinci Grup'un engellemesi yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Bu dönemde, İkinci Grup'un

110 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 511.

da desteğiyle, sadece Elcezire'de, o da görev alanı asker kaçakları sorunuyla sınırlı olmak üzere, bir tek İstiklal Mahkemesi kurulabilmiştir.

20 Temmuz 1922'de Başkumandanlık Kanunu'nda yapılan değişiklikle, Başkumandan'ın Meclis yetkilerini kullanma hakkı iptal edilir edilmez, Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi, derhal Başkumandan'ca görevlendirilen İstiklal Mahkemelerini gündeme getirmiştir.[111] Buna karşılık, oturum başkanı, Başkumandan'ca görevlendirilen bazı yeni Mahkeme üyelerinin adlarını Meclis'e bildirmiş, isimler okunduktan sonra, bu kişilerin önceden görev bölgelerine gittiklerini, ancak Başkumandanlık Kanunu'nda yapılan değişiklikten sonra görevde kalmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ardından Başkumandanlık Kanunu'nda verilen yetkiye dayanılarak görevlendirilen tüm İstiklal Mahkemesi üyelerine, o andan itibaren görevlerinin sona ermiş olduğunun bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece İstiklal Mahkemeleri kaldırılarak, mahkemelerde görevli mebuslar Ankara'ya geri çağrılmıştır.[112]

Mahkemeler kaldırıldıktan sonra, Heyet-i Vekile "görülen lüzum üzerine" Amasya ve çevresinde, bu bölgede daha önce kurulu olan İstiklal Mahkemesi'nin sınırları içinde faaliyet göstermek üzere bir İstiklal Mahkemesi kurulmasını istemiş, konu 26 Temmuz 1922 tarihli bir gizli toplantıda ele alınmıştır.[113] Dahiliye Vekalet vekili Ata (Atay) Bey bu talebin gerekçesini, Samsun, Amasya ve Tokat bölgesinde yakalan bazı "eşkiya"nın cezalarının hızla verilmesinin sağlanması olarak açıklamıştır.[114]

---

111 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 435.

112 *TBMM ZC*, Cilt 21, s. 455.

113 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 606.

114 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 606-607.

Bu açıklama üzerine, Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, İstiklal Mahkemelerinin, başlangıçta sadece asker kaçakları sorununu çözmek üzere kurulduğunu belirttikten sonra, yakalanan kişilerin hızla yargılanması gereğine inanmakla birlikte bunun için İstiklal Mahkemesine gerek olmadığını da dile getirmiştir. Hakkı Hami Bey, bu mahkemelerinin tümünün faaliyetlerinin geçici olarak durdurulması gereğine de işaret etmiştir.[115]

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, İstiklal Mahkemelerine başından beri karşı olduğunu, TBMM'ye bile verilmeyen kişisel görüşe dayanarak adam asma yetkisini, TBMM'nin bu mahkemelere vermesinin kendisini hayrete düşürdüğünü söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, İstiklal Mahkemeleri hakkındaki eleştirilerini şöyle sürdürmüştür: "Memleketimiz üç İstiklal Mahkemesiyle mi idare ediliyor? Efendiler her kazada bidayet mahkemeleriniz vardır. Cinayet mahkemeleriniz vardır. Gelişigüzel üç kişiye 'kendi görüşünüze göre siz hüküm verin' deyip yetki vermek, milletin hukukunu tepelemek demektir. İhtilalin de bir hukuku vardır. Hüner isyan ettirmemektir. Kanun hakim olmalı. Şahısların hakimiyeti payidar olamaz. Samsun ve havalisinde 30-40 mahkememiz vardır. Bu mahkemeler ilimle donatılmıştır. Bu mahkemeler hakim hakkına tamamen sahiptir ve bu meslekte çalışan adamlardır. Elinizde bir kanun vardır. Bunu herkese eşit olarak uygulamakla sorumlusunuz. İçinizde özel emel taşıyan, hükümetimizi yıkmak isteyen bu gibi kimselere ceza kanunumuz gayet vasi cezalar tayin etmiştir. Bunları ehline vererek ve uzmanlığını adalete uygun bir şekilde uygulamaya muvaffak olursanız, hükümet manası çıkar. Yoksa onlara karşı muamele yaparsak hükümet sisteminden ayrılmış oluruz ki, millet onu bizden istemez. Memlekette artık İstiklal

115 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 607-609.

Mahkemeleri'nin görevlerine son verilmelidir. Memlekette kanunu hakim kılmalıyız."[116]

Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey ise, İstiklal Mahkemelerinin, arzu edilen amacı sağlayamadığını ancak bundan dolayı bu mahkemeleri kaldırmanın doğru olmadığını belirtmiş ve "İstiklal Mahkemelerini kaldırarak ülkeye iyilik yapacağız derken kötülük yapmış oluruz" demiştir.[117]

Ardından Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, mahkemelerin aleyhinde bulunanların bu mahkemelerin kaldırılmasını değil, geçici olarak tatil edilmesini istediklerini söylemiş ve "İstiklal mahakimi sadece firariler için, yani firarın önünü almak için kurulmuştur. Eğer başından itibaren bu maksattan ayrılmayıp da kanuna sonradan yapmış olduğumuz bir ek ile belli olmayan birçok görevi de kendisine vermeseydik, ihtimal ki bugün İstiklal mahakimine lüzum vardır, yoktur meselesi söz konusu olmazdı" demiştir. Ali Şükrü Bey, yakalanan eşkiyanın hızlı bir biçimde yargılanabilmesi gerekçesine dayanılarak İstiklal Mahkemesi kurulamayacağını, eğer yargı mekanizması hızlı çalışmıyorsa, İstiklal Mahkemesi kurmak yerine, o bölgedeki mahkemelerin sayısının artırılması gerektiğini belirttikten sonra, bunun siyasi açıdan yararlı olacağını da sözlerine eklemiştir. Ali Şükrü Bey, olağanüstü hallere özgü olan İstiklal Mahkemesi kurmanın sadece savaşla uğraşmayıp siyasi işler de yapan hükümetin işini zorlaştıracağını belirterek "hükümetin bu siyasi işlerde başarılı olabilmesi için, sanıyorum, ülkede olağanüstülük olması da bir engeldir. Dolayısıyla, biz bu İstiklal mahakimini memlekette devam ettirdikçe memlekette olağanüstülük olduğunu da itiraf etmiş bulunuyoruz" demiştir.[118]

---

116 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 609-610.

117 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 611-613.

118 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 613-614.

Daha sonra söz alan Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, vekiller arasında da İstiklal Mahkemeleri konusunda bir görüş ayrılığı olduğunu, bazı vekillerin mahkemelerin faaliyetlerinin geçici olarak durdurulmasını istediklerini belirtmiş ancak Heyet-i Vekile'nin şimdilik özellikle Amasya ve çevresinde bir İstiklal Mahkemesi kurulmasını gerekli görerek konuyu Meclis'e getirdiğini söylemiştir. Rauf Bey, Meclis'in bu konuda alacağı karara saygı duyacaklarını da sözlerine eklemiştir.[119]

Daha sonra konuyla ilgili verilen birçok önerge arasından İkinci Grup'un kurucuları Sivas mebusu Vasıf (Karakol), Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) ve Kayseri mebusu Rifat (Çalıka) Beyler tarafından hazırlanan "mevcut İstiklal Mahkemeleri'nin gerektiğinde yeniden kurulmak üzere faaliyetlerine son verilmesini ve Heyet-i Vekile'nin gösterdiği lüzuma göre şimdilik yalnız Amasya ve havalisine bir mahkemenin gönderilmesini arz ve teklif ederiz" şeklindeki önerge oylanmıştır.[120] Öncelikle, önergenin, İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerinin geçici olarak durdurulmasını isteyen ilk bölümü, isim belirlemek suretiyle oya sunulmuştur. 163 mebusun katıldığı oylamada, 79 mebus teklifin aleyhinde, 76 mebus lehinde oy kullanırken, 8 mebus çekimser kalmıştır. Oylamaya katılanların 80'i Birinci, 45'i İkinci Grup üyesi, 37'si bağımsızdı.[121] 80 Birinci Grup üyesinin 62'si teklifin aleyhinde, 14'ü lehinde oy kullanırken 4'ü çekimser kalmıştır. Buna karşılık 45 İkinci Grup üyesinin 43'ü teklifin lehinde, 1'i aleyhinde oy kullanmış, 1'i de çekimser kalmıştır. 37 bağımsızın 18'i

119 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 615.

120 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 622-626.

121 Oy kullananların isimleri için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 631-632. Toplam 163 oy kullanıldığı halde, yayınlanan listede teklif lehinde oy kullanan 76 mebustan 75'inin adı sayılmıştır. Bu durumda gruplara göre yapılan değerlendirme 163 oy yerine 162 oy üzerinden yapılmıştır.

teklifin lehinde, 1'i aleyhinde oy kullanmış, 3'ü çekimser kalmıştır. Buna göre, 79 aleyhte oyun 62'si Birinci, 1'i İkinci Grup üyelerinden, 16'sı da bağımsızlardan gelirken, 75 lehte oyun 43'ü İkinci, 14'ü Birinci Grup üyelerince, 18'i ise bağımsızlarca verilmiş olmaktadır.

Bu ilginç sonucun alınması üzerine Mersin mebusu Salahattin Bey "Yüksek meclis adına görev yapacak mahkemeler 3 fazla oyla hizmetlerini yapabilirler mi?" diyerek sonuca itiraz etmiştir. Hüseyin Avni Bey'de meselenin daha farklı bir yönüne dikkat çekerek "oy kullanan kişi sayısının 163 olduğunu, bunun yarısının 82 ettiğini, oysa mahkemelerin göreve devam etmesi yönünde oy kullananların sayısının 79 olduğunu, dolayısıyla çoğunluğun sağlanamadığını" ileri sürmüş, yeniden oylama yapılmasını istemiştir.[122] Bu yorum şiddetli bir usul tartışmasına yol açmıştır. Birinci Grup üyeleri işlemin tamam olduğunu, İkinci Grup üyeleri de yeniden oylamaya gidilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.[123] Bu tartışma sonucunda bir karara varılamayınca, oturumu yöneten Dr. Adnan (Adıvar) Bey, meselenin halledilmek üzere Meclis Başkanlık Divanı'na havale edilmesini istemiş, bu istek kabul edilmiştir.[124]

Ertesi gün, 27 Temmuz 1922'de yapılan gizli toplantıda, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, bir gün önce yapılan görüşme sonucunda İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun bir kez daha incelenmesi ihtiyacının ortaya çıktığını düşündüğünü söylemiş, Amasya'ya bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi yolundaki taleplerinin bir süre için ertelenmesinde zarar görmediğini belirtmiştir.[125] Daha sonra Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) ve Mersin mebusu İsmail Safa (Özler) Beylerin

---

122 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 626-627.

123 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 627-631.

124 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 631.

125 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 634.

teklifi doğrultusunda İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nu bir an önce görüşerek Meclis'e getirmek üzere bir özel komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır.[126] Ardından açık toplantıya geçilerek, Müdafaa-i Milliye, Dahiliye ve Adliye Komisyonları'nca İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nu ele alacak özel komisyon oluşturulmuştur.[127]

İkinci Grup üyelerinin ağırlıklı olarak temsil edildiği Özel Komisyon çalışmalarını 2 gün içinde tamamlamış, 29 Temmuz 1922'de hazırlanan teklifin öncelikli olarak görüşülmesine karar verilmiştir.[128] Teklife göre, Heyet-i Vekile'ce gösterilecek lüzum ve Büyük Millet Meclisi'nin salt çoğunluğunca verilecek kararla gerekli yerlerde İstiklal Mahkemeleri kurulacaktı (Madde 1). Mahkemeler, Meclis'in kendi üyeleri arasından salt çoğunlukla seçecekleri 1 başkan, 2 üye ve 1 savcıdan oluşacak, gerekirse 1 üye daha seçilecekti (Madde 2). Mahkemelerin görevleri şunlardı: a) muvazzaf ya da gönüllü olarak orduya katılmış olup firar edenleri, kasıtlı olarak ya da ihmal nedeniyle firara neden olanları, firarilerin yakalanması ve sevkinde ihmali gözükenleri, firarilere yataklık edenleri; b) 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanununda belirtilen suçları işleyenleri; c) devletin iç ve dış güvenliğini ihlal edenler hakkında ceza kanununun birinci babının birinci ve ikinci fasıllarında yazılı suçları işleyenleri; d) askeri ve siyasi casusluk, siyasi suikast yapanlarla, asker ailelerine saldırı suçlarını işleyenleri; h) askerin celp, sevk ve toplanmasında, ya da asker için nakil aracı sağlanmasında kasten suistimalde bulunanlar, para alanlar, ya da bunun için ihmalde bulunanları

126 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 637. Bu arada, bir gün önceki toplantıda ortaya çıkan oylama sonucu incelenmek üzere İçtüzük Komisyonu'na sevk edilmiştir. Bununla birlikte, Komisyon bu konuda herhangi bir karar alarak meclise getirmemiştir. Bkz. *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 637.

127 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 9.

128 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 34.

cezalandırmaktı (Madde 3). Bununla birlikte Meclis gerek gördüğü takdirde bu suçlardan bazılarını İstiklal Mahkemeleri'nin görev kapsamı dışına çıkarmaya karar verebilecekti (Madde 4). İstiklal Mahkemeleri'nin idam dışındaki kararları kesin olup, askeri ve sivil tüm memurlar bu cezaları infaz etmekle yükümlüydüler. İdam kararları Büyük Millet Meclisi'nin onayından sonra infaz edilebilecekti. Acil ve özel durumlarda idam hükümlerinin Meclis'ce onaylanmadan infazına da ancak Meclis karar verebilecekti (Madde 5). İstiklal Mahkemeleri'nin savcılarına, bu mahkemelerin kararlarına, cezalandırılan suçun mahkemelerin görev alanına girip girmediği konusunda itiraz etme hakkı tanınıyordu. İtiraz süresi kararın alınmasından itibaren 3 gündü ve yapılacak itirazları Büyük Millet Meclisi kesin karara bağlayacaktı (Madde 6). Mahkeme üyeleri her altı ayda bir seçilecek, bu süre dolmadan da Mahkeme heyeti kısmen ya da tamamen değiştirilebileceği gibi, mahkemenin kurulmasını gerektiren koşulların ortadan kalkması halinde, görevi sona da erdirilebilecekti (Madde 7).

İstiklal Mahkemeleriyle haberleşme, tebliğ ve tebellüğ aracı savcılardı (Madde 8). İstiklal Mahkemelerinin emir ve kararlarını yerine getirmeyenler ya da bundan kaçınanlar da, savcıların talep ve sevki üzerine aynı mahkemelerde yargılanacaktı (Madde 9). Mahkemeler Askeri Ceza Kanunu'nun yedinci faslındaki hukuk-u emiriyeden başka, kişisel hukuka hükmedeceklerdi (Madde 10). Mahkemeler ayda bir, hüküm ve mesai cetveli özetlerini Büyük Millet Meclisi'ne göndermek zorundaydılar (Madde 12). Kanun yayınlandığı tarihte yürürlüğe girecek, Büyük Millet Meclisi'nce yürütülecek ve kanunun yürürlüğe girmesiyle 11 Eylül 1920 tarihli Kanun; İstiklal Mahkemeleri kanununun birinci maddesine müzeyyel 26 Eylül 1920 tarihli Kanun ve firariler hakkındaki 11 Eylül 1920 tarihli Kanun'un ikinci maddesini muadil 28 Kasım 1920

tarihli Kanun yürürlükten kaldırılacaktı (Madde 13, 14 ve 15).[129]

Meclis, maddelerin ayrı ayrı görüşülmesine karar vermiş, ilk madde önemli bir tartışma yapılmadan kabul edilmiştir.[130] İkinci maddeye birkaç noktadan itiraz gelmiştir. Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) İstiklal Mahkemeleri için Meclis'in 5 üye seçmesini, bu 5 üyenin kendi aralarında toplanarak, başkan ve savcıyı seçmelerini, üyelerden birinin de yedek üye olarak ayrılmasını istemiştir. Menteşe mebusu Dr.Tevfik Rüştü (Aras) Bey ise savcılık görevinin mesleki tecrübe gerektirdiğini, dolayısıyla Mahkeme başkan ve üyelerinin mebuslar arasından seçilmesini, ancak savcıların Meclis dışından ve adliye dairelerince seçilerek görevlendirilmesini talep etmiştir.[131] Karahisar-ı Şarki mebusu Mustafa (Atay) Bey, olağanüstü mahkemelerin kurulmasının zaten Kanun-i Esasi'nin ilgili maddelerince yasak olduğunu, ancak bir ihtilal içinde olunduğu için bunun kabul edildiğini söylemiş ve kurulan mahkeme üyelerinin, mebuslar arasından seçilmesinin neden şart koşulduğunu anlamadığını belirtmiştir. Mustafa (Atay) Bey, mebusları mahkeme üyesi yapmak yerine, Mahkeme heyetinin Adliye Vekaletince yetkili kişiler arasından tıpkı Temyiz Mahkemesi üyesi seçer gibi seçilmesini istemiştir.

---

129 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 34-36. Teklifi hazırlayan komisyonun üyeleri şunlardı: İkinci Grup'tan Trabzon mebusu Ali Şükrü, Sivas mebusu Vasıf (Karakol), Canik mebusu Emin (Gevelioğlu), Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu), Karahisar-ı Sahip mebusları Mehmet Şükrü (Koç) ve Ömer Lütfi (Argeşo) Beyler, Birinci Grup'tan İzmir mebusu Tahsin (Uzer) ve Kayseri mebusu Atıf (Tüzün) Beyler, bağımsızlardan Ertuğrul mebusu Mustafa Kemal (Güney), Kırşehir mebusu Sadık (Savtekin) ve Erzurum mebusu Mustafa Durak (Sakarya) Beyler. Bununla birlikte İkinci Grup kurucularından Vasıf, Mehmet Şükrü ve Salahattin Beylerin teklifin bazı yönlerine muhalefet şerhi koymuş olmaları, teklifin tamamen İkinci Grup'un istediği biçimde kaleme alınmış olmadığına işaret etmektedir (*TBMM ZC*, Cilt 22, s. 36).

130 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 36-38.

131 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 38-40.

Mustafa (Atay) Bey ayrıca mebusların mahkeme üyesi olmasının, mebuslukla memuriyetin bağdaşmayacağını hükme bağlayan Nisab-ı Müzakere Kanunu maddesiyle çeliştiğine de dikkat çekmiştir. Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi ve Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Beyler de bu yorumu şiddetle desteklemiştir. Salahattin Bey "Bu memlekette en büyük mevkii olması gereken millet kamuoyunu Yüksek Meclis, gerek halen gerekse gelecekte Meclis aleyhine sevk ve tahrik edebilecek her türlü icraattan sakınmalıdır. Bu gibi görevleri başkalarına yaptırmalıdır. Kendisi hakim bir durumda kalmalıdır. Bendenizin, İstiklal Mahkemelerinin esasına ve ruhuna karşı olduğum sadece bu açıdandır" demiştir.[132] Buna karşılık bir başka İkinci Grup ve Özel Komisyon üyesi Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey, İstiklal Mahkemelerine geniş yetkiler verildiğini, bu görevi ancak mahkemeye üye olarak seçilecek mebusların yerine getirebileceğini düşündüğünü, bu nedenle de Komisyon'un maddeyi Meclis'e getirdiği biçimiyle kaleme aldığını belirtmiştir.[133] Meclis, Karahisar-ı Şarki mebusu Mustafa (Atay) Bey'in ikinci madde için verdiği "İstiklal Mahkemesi Heyetinin Adliye vekaletince, erbabından ve Heyetin haricinden oluşturulmasına karar verilmesini teklif ederim" şeklindeki değişiklik önerisini kabul etmemiş, sonuçta ikinci madde, Amasya mebusu Ömer Lütfi (Yasan) Bey'in önerisi doğrultusunda iki kelimesi değiştirilerek, Komisyondan geldiği biçimiyle kabul edilmiştir.[134]

İstiklal Mahkemelerinin görevlerini belirleyen üçüncü madde üzerinde de oldukça uzun bir görüşme yapılmıştır. Maddede yer alan fıkralar ayrı ayrı ele alınarak, bazı kelime

132 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 41-42.

133 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 43.

134 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 47.

düzeltmeleri dışında, esas olarak Komisyon'ca getirilen şekilde benimsenmiştir.[135] Ayrıca, Bursa mebusu Muhittin Baha (Pars) Bey'in önerisi doğrultusunda maddeye iki fıkra daha eklenerek, mahkemelerin görev alanı biraz daha genişletilmiştir. Eklenen bu yeni fıkralara göre İstiklal Mahkemeleri, k) hırsızlık yapan, rüşvet alan bütün askeri ve sivil memurlarla, bunlara hangi sınıftan olursa olsun katılan ve aracı olanları; s) memuriyet nüfuzundan yararlanarak halka zulüm ve işkence eden askeri ve sivil memurları da yargılayacaktı.[136]

Kanun teklifi üzerindeki görüşmeler 31 Temmuz 1922'de de sürdürülmüştür. Dördüncü madde tartışmasız kabul edilirken, idam kararlarıyla ilgili beşinci madde de tartışmalara yol açmıştır.[137] Hüseyin Avni Bey, mahkemelerin alacağı tüm kararların Meclis'e getirilmesini, idam kararlarını Meclis Genel Kurulu'nun, diğer kararları ise seçilecek bir komisyonun onaylamasını istemişse de bu teklif uzun görüşmelerden sonra reddedilmiştir.[138] Buna karşılık madde, Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi'nin önerisi doğrultusunda, Meclis'in kendisine gelen idam hükümlerini, gündemdeki tüm meselelerden önce incelemesi koşulu eklenerek, Komisyon'dan geldiği biçimiyle kabul edilmiştir.[139]

İstiklal Mahkemeleri savcılarına, mahkemelerin kararlarına sadece cezalandırılan suçun mahkemelerin görev alanına girip girmediği konusunda itiraz hakkı veren altıncı maddesi de önemli tartışmalara yol açmıştır. Kararlara sadece bu açıdan itiraz edilebileceğinin açıklanması üzerine Hüseyin Avni Bey, buna karşı çıkarak "Efendiler, İstiklal Mahkemesi deyince

---

135 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 48-57.

136 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 58-64.

137 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 77.

138 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 77-85.

139 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 85-86.

onu memleketin içinde bir cellat mı yapmak istiyoruz. Bir mahkeme kuruyoruz ve biz bir devletiz. Biz adalet dağıtmak için mahkeme kuruyoruz, yoksa engizisyon zulmü yapmak için heyetler göndermeyeceğiz. Onlar yanılmaz insan değildir. Onun içindir ki, savcıların şikayet hakları, hiçbir zaman dünyanın hiçbir yerinde iptal edilemez, savcıların gördükleri her türlü haksızlıklar için itiraz kapıları açıktır. Onlar için itiraz kapılarının kapanması imkanı yoktur. İstiklal Mahkemeleri şiddet gösterecek engizisyon mahkemeleri değildir. Biz bu mahkemeleri işleri hızlı ve daha güvenle sonuçlandırılabilmesi için kuruyoruz. Dolayısıyla, savcılar itiraz mercii olan Büyük Millet Meclisine karşı; yani o güç ve yetkiye sahip olan makama karşı 'mahkeme şu noktadan adaleti uygulayamamıştır. Şu kanunun ruhuna uygun şekilde hüküm vermediler ve benim iddiam şu oldu' diye bize bildirmesin mi? Yoksa İstiklal Mahkemelerinin yanılmaz olduğunu mu kabul ediyorsunuz. Savcılar kanun dairesinde milletin hürriyet hakkını, yaşama hakkını koruyacaktı. Kendilerine güvenebilmek için kanun gücümüzün korunmasına memur olan savcılarımıza şikayet hakkı verilmelidir. Onlar gördüklerini söylemelidirler. Sonra bunun manasına hükümet denmez, iyi düşünmüyorsunuz, efendiler" şeklinde konuşmuştur.[140] Hüseyin Avni Bey'in bu değerlendirmesine Komisyon'dan Kırşehir mebusu Müfit Bey de katılınca Meclis'te savcılara İstiklal Mahkemeleri'nce alınan tüm kararlara itiraz hakkı verilmesi yönünde bir hava oluşmuştur. Bu arada İkinci Grup'tan Kütahya mebusu Cemil (Altay) Bey, mahkumlara da itiraz hakkı verilmesi yolunda bir teklif vermiş, ancak kabul edilmemiştir. Ardından, Muş mebusu Abdülgani (Ensari) Bey'in önerisi doğrultusunda, Komisyonun maddelerinde yer alan "yalnız vazife noktasından" ibaresi kaldırılarak, savcılara

140 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 87-88.

tüm kararlara itiraz etme hakkı tanınmıştır.[141]

İstiklal Mahkemesi heyetlerinin 6 ayda bir seçileceğini hükme bağlayan 7. madde tartışmasız kabul edilirken, Komisyon üyelerinden Mehmet Şükrü (Koç) Bey, mevcut tüm İstiklal Mahkemeleri'nin artık yok sayıldığı, bu nedenle de yeniden seçim yapılması gerektiği için bu maddenin konulduğunu açıklamıştır.[142]

Savcıları sadece haberleşme, tebliğ ve tebellüğ aracı olarak gösteren 8. madde Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Beylerle, Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi'nin değişiklik teklifi dikkate alınarak Komisyon'a geri gönderilmiştir.[143] Komisyon, bu değişiklik teklifini, hemen hemen olduğu gibi benimseyerek Meclis'e getirmiş ve Meclis maddeyi kabul etmiştir. Bu değişiklikten sonra 8. madde aşağıdaki şekle dönüştürülmüştür: "Savcılar bu kanun hükümlerine uygun olarak haberdar oldukları suçlar hakkında kanuni takibatta bulunurlar. Tutuklama ve tahliye kararlarında savcıların değerlendirmesi alınmadıkça tutuklama ve tahliye yapılamaz. İstiklal Mahkemelerinin haberleşme, tebliğ ve tebellüğ aracı savcılardır. İstiklal Mahkemeleri kararlarının infazı hususunda askeri ve sivil güçlerin amiri savcılardır."[144] Kanunun 9 ve 10. maddeleri kabul edildikten sonra,[145] Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in önerisi üzerine "İstiklal Mahkemeleriyle diğer mahkemeler arasında meydana gelecek ihtilaf-ı merci, Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye Komisyonu'nca her şeyden önce görüşülerek hallolunur" şeklindeki

141 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 89-90.

142 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 90.

143 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 90.

144 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 97.

145 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 91-94.

madde Kanun'a 11. madde olarak eklenmiştir.[146]

Bu aşamada Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, İstiklal Mahkemelerinin sanık avukatlarını kabul etmediklerini haber aldığını belirterek Kanun'a 12. madde olarak eklenmek üzere şu maddeyi teklif etmiştir: "İstiklal Mahkemeleri diğer mahkemeler gibi avukat kabul eder." Bu teklif üzerine, Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey, Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi, Sivas mebusu Mustafa Taki (Doğruyol), Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Beyler doğal bir hak olan avukat bulundurma hakkının hiçbir şekilde sınırlandırılamayacağına dikkat çekerek, böyle bir maddenin ilavesine gerek olmadığını belirtmişlerdir. Hüseyin Avni Bey de, Meclis'in bu doğal hakkı onaylaması halinde teklifini geri alacağını söylemiştir. Meclis'in onayı üzerine teklif geri alınmıştır.[147]

Daha sonra kanunun diğer maddeleri Komisyondan geldiği biçimiyle kabul edilmiş ve kanunun tümü oylanarak, "İstiklal Mehakimi Kanunu" 31 Temmuz 1922'de kabul edilmiştir.[148]

İstiklal Mehakimi Kanunu'nun kabul edilmesiyle İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmaları sona erdirilmiş oluyordu. 14 Ağustos 1922'de, bu kanun çıkmadan önce Heyet-i Vekile'nin teklifiyle benimsenen Amasya ve çevresinde bir İstiklal Mahkemesi kurulması konusu yeniden gündeme gelmiştir.

---

146 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 94.

147 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 94-96. Avukat tutma hakkının doğal bir hak olduğu ve bunun için kanuna ayrı bir madde ilave edilmesine gerek olmadığı yolunda Meclis'te bir görüşbirliği sağlanmasına rağmen, buna pek uyulmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde görülen İzmir Suikastı davasında, İzmit mebusu Şükrü Bey avukat tutmak istediğini belirtince, Mahkeme Reisi Kel Ali (Çetinkaya) Bey, "İstiklal Mahkemeleri dava vekillerinin canbazlığına gelmez" diyerek bu isteği reddetmiştir. Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin kurulması (1923-1931)*, s. 170.

148 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 97-103.

Oturum başkanı, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) ve Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Beylerin "karar kanun çıkmadan önce alındığı için yeniden oylanmalıdır" şeklindeki itirazlarını dikkate almadan, mahkeme üyelerinin seçimine geçmiştir.[149] İlk turda sonuç alınamamış, ikinci turda sadece Canik mebusu Hamdi (Yalman) Bey çoğunluk sağlayarak üye seçilmiştir.[150] 17 Ağustos 1922'de yapılan üçüncü tur oylama sonucunda Saruhan mebusu Necati (Uğural) Bey başkanlığa, Bursa mebusu Osman Nuri (Özpay) Bey savcılığa, Diyarbakır mebusu Abdülhamit Hamdi Efendi ile Niğde mebusu Hakkı (Sütekin) Paşa üyeliklere getirilmiştir.[151]

Amasya İstiklal Mahkemesi'nin seçim işlemleri tamamlandıktan kısa bir süre sonra, 26 Ağustos 1922'de Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) bu kez Ankara'da bir İstiklal Mahkemesi kurulması talebiyle Meclis'e gelmiştir.[152] Bu talep Meclis gündemine alınmakla birlikte üye seçimi yapılmadığından mahkeme kurulmamıştır.

Bu arada, Amasya İstiklal Mahkemesi Başkan ve Savcısı istifa edince, sorun daha da büyümüştür. 18 Eylül 1922'de, Başkan Necati ve Savcı Osman Nuri Beylerin 16 Eylül 1922 tarihli telgraflarıyla istifa ettikleri açıklanmıştır.[153] 23 Eylül 1922'de yeniden seçim yapılmış, oylamaya 151 mebus katılıp çoğunluk sağlanamazken, 80 mebus çekimser oy kullanmıştır.[154] 11 Ekim 1922'de yapılan yeni oylamada 167 oy kullanılmış, bu kez 94 mebus çekimser kalınca sonuç yine alınamamıştır. Sonucun açıklanması üzerine Amasya mebusu Ömer Lütfi

149 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 118-119.

150 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 161, 171, 196.

151 *TBMM ZC*, Cilt 22, s. 242.

152 *TBMM ZC*, Cilt 22, s 363-364.

153 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 98-99.

154 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 161.

(Yasan), Erzurum mebusu Mustafa Durak (Sakarya) ve Erzincan mebusu Emin (Lekili) Beyler, bu sonucun, Meclis'in Amasya'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına karşı çıktığını açıkca gösterdiğini, bu konuda ısrar edilmesinin gereksiz olduğunu ileri sürmüştür.[155] 27 Kasım 1922'de yeniden seçim yapılması gündeme gelince Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey, Amasya'da İstiklal Mahkemesi kurulmasını gerektirecek nedenlerin ortadan kalktığını açıklamış ve seçimden vazgeçilerek mahkemenin görevine son verilmiştir.[156]

Heyet-i Vekile'nin Amasya ve Ankara'da İstiklal Mahkemesi kurma girişimi sonuçsuz kalırken, Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılmasından sonra, bu bölgelerde işgal sırasında düşmanla işbirliği yapmış, işgalden yararlanarak soygun, cinayet ve yolsuzluk gibi suçları işlemiş olanların cezalandırılması konusu gündeme gelmiştir. Geçici Komisyon tarafından hazırlanan ve bu bölgelerde yürürlükteki "İstiklal Mehakimi Kanunu" hükümlerinden ayrı hükümlere tabi olacak İstiklal Mahkemeleri kurulmasını isteyen mazbata 27 Eylül 1922'de Meclis'e getirilmiştir. Hazırlanan teklife göre bu yörelerdeki mahkemelerde görevli savcıların, İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun 6. maddesinde belirtilen itiraz hakkı, sadece idam hükümleri için gerçekli olabilecekti (Madde 1) ve mahkemeler baktığı suçlardan doğacak kişisel hukuk davalarına da hüküm edebilecekti (Madde 2). Başta Hüseyin Avni Bey olmak üzere İkinci Grup üyeleri, buralarda yürürlükteki kanundan da istisna tutulan olağanüstü mahkemeler kurmak yerine, mevcut kanunlar çerçevesinde normal adalet mekanizmasını hızlandırmanın daha doğru olacağını belirterek, bu teklife itiraz etmiştir. Uzun tartışmalardan sonra, 28 Eylül 1922'de teklifin tümü üzerindeki görüşmeler yeterli

155 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 349.

156 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 92.

görülüp, maddelere geçilmiştir.[157] Maddeler görüşülürken İkinci Grup üyelerince bu mahkemelerin "baskı, zulüm, tedhiş" mahkemeleri olacağı yolunda görüş belirtilmiştir. Ayrıca kanunun bir süre önce kabul edilen İstiklal Mahkemeleri kanununa aykırı olduğu görüşleri de ortaya atılmıştır. Sonuçta, savcıların itiraz hakkını kısıtlayan birinci madde iptal edilmiştir.[158]

Mahkemelere baktığı suçlardan doğacak kişisel hukuk davalarına hükmetme hakkı veren ikinci madde üzerinde de sert tartışmalar yapılmıştır. İkinci Grup üyelerinin maddenin iptalini isteyen teklifi 75'e karşı 84 oyla reddedilmiş, maddenin kabulü için yapılan oylamada ise çoğunluk sağlanamamıştır.[159]

Bu durum karşısında, 21 Ekim 1922'de özel bir komisyon kurularak yeni bir kanun teklifi hazırlamıştır. Özel Komisyonun teklifi 23 Ekim 1922'de görüşüldükten sonra ilgili tüm tekliflerle birlikte, konu tekrar Komisyon'a havale edilmiştir. 30 Ekim 1922'deki müzakereden de bir sonuç alınamamıştır.[160]

Özel Komisyonun teklifi üzerinde görüşmeler sürerken, 4 Aralık 1922'de Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey kurtarılmış yörelerde 3 İstiklal Mahkemesi kurulmasını teklif etmiştir. Meclis bu teklifi kabul ederek, bölgelerin tayinini Heyet-i Vekile'ye bırakmıştır.[161] 13 Aralık 1922'de Heyet-i Vekile'nin mahkemenin bölgelerini saptayan tezkeresi Meclis'e sunulmuştur. Buna göre Birinci mahkemenin

---

157 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 195-219, 224.

158 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 224-233.

159 *TBMM ZC*, Cilt 23, s. 234-244.

160 Bu görüşmeler için Bkz. *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 68-74, 109-110, 118-136, 259-269.

161 Görüşmeler için Bkz. *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 167-168, 170-180, 187-204.

İzmir, Aydın ve Denizli, ikinci mahkemenin Bursa, Karesi, Çanakkale ve Ertuğrul'un bir bölümü, üçüncü mahkemeninse Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı Sahip ile Ertuğrul'un diğer kazalarında görev yapması öngörülüyordu.[162] Ancak bu konu uzun bir süre daha gündem dışında kalmıştır.

Bu arada, 18 Aralık 1922'de İstiklal Mahkemeleri'nin daha önceki dönemlerde yaptığı uygulamalar üzerine görüşme açılmıştır. Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey eş, çocuk ya da kardeşinin askerlikten firarı nedeniyle sürgüne gönderilen aileler olduğunu, kanunun her şeyden önce görüşülmesi gerektiğini söylemiştir. Abdülkadir Kemali Bey, bu kişiler suç işlemedikleri için aflarının söz konusu olamayacağını, hemen istedikleri yerlere gönderilerek hatanın düzeltilmesini, buna karşılık bu uygulamayı yapan sorumluların cezalandırılmasını istemiştir.[163] Malatya mebusu Lütfi (Evliyaoğlu) Bey, bunun "diktatör eller tarafından yapıldığını", Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de "bunun önceki engizisyon mezaliminden bir parça ve hükümet adına cinayet ve vahşet olduğunu" söylemiştir.[164] Görüşmeler sırasında, birçok mebus ardarda kürsüye gelerek bu tür sürgün ve tutuklama uygulamalarına somut örnekler vermiştir.[165] Bu açıklamalar üzerine Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa, Sakarya Savaşı sırasında Başkumandanlığa verilen yetkiye dayanarak, Başkumandanlıkça firari ailelerinin sürgüne gönderilmesi için emir verildiğini, gerek Başkumandan tarafından verilen emirle, gerekse o zaman vekaletince alınan kararlar doğrultusunda böyle işlemler yapıldığını ve ailelerin sürgüne gönderildiğini kabul etmiş, İstiklal Mahkemelerince de bu gibi idari hükümler

---

162 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 342.

163 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 435.

164 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 435-437.

165 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 435-450.

verildiğini açıklamıştır. Kazım (Özalp) Paşa, Sakarya Savaşı'ndan sonra böyle bir uygulama yapılmadığını ileri sürmüştür.[166] Bu açıklama karşısında, Sakarya Savaşı sonrasında yapılan bazı uygulamalara da örnekler verilince, Kazım Paşa vekaletince böyle bir emir verilmediğini, ancak sürgüne gönderilen aileler varsa memleketlerine dönmelerine izin verilmesini gerekli gördüğünü açıklamıştır.[167] Daha sonra konuyla ilgili önergelerin okunmasına geçilmiş ancak Meclis'teki ortam gerginleşince, bir karar alınmadan toplantıya son verilmiştir.[168]

20 Aralık 1922'de yapılan toplantıda, sürgündeki asker ailelerinin memleketlerine dönmesine ve dönüş masraflarının hükümetçe ödenmesine karar verilmiştir.[169]

20 Ocak 1923'te, Heyet-i Vekile, merkezi Diyarbakır'da olmak üzere, Bitlis, Elaziz, Malatya, Urfa, Mardin, Siverek, Ergani, Genç, Muş ve Siird'i kapsamak üzere Elcezire bölgesinde bir İstiklal Mahkemesi kurulmasını istemiştir.[170]

Buna ilişkin tezkere okunduktan sonra Heyet-i Vekile'nin isteği üzerine konu, aynı gün yapılan bir gizli toplantıda ele alınmıştır. Gizli toplantıya geçildiğinde, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, bu bölgede bir İstiklal Mahkemesi kurulmasının Musul sorunu ile doğrudan ilgili olduğunu, Musul'u kaybetmemek için bölgedeki askeri gücün sağlamlaştırılması gerektiğini, ancak tüm tedbirlere rağmen asker kaçakları sorununun halledilemediğini söylemiş ve kurulacak İstiklal Mahkemesi'nin asker kaçaklarıyla ilgili olarak görev yapmasını istediklerini belirtmiştir. Rauf Bey, Musul'un

166 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 450-451.

167 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 450-455.

168 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 455-461.

169 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 475-476.

170 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 438-439.

Türkiye için taşıdığı önemi vurguladıktan sonra, barışın, vatanın müdafaa ve bağımsızlığının gereği olan bu son çarenin uygulanmasını gerekli gördüklerini söylemiştir.[171] Sadece asker kaçakları sorunuyla ilgilenmek üzere bir İstiklal Mahkemesi kurulması teklifini Meclis genel olarak olumlu karşılarken, bir bölüm Birinci Grup mensubu Mahkeme'nin görev alanının asker kaçaklarıyla sınırlandırılmamasını, 31 Temmuz 1922'de kabul edilen İstiklal Mehakimi Kanunu'nda gösterilen hükümler doğrultusunda görev yapmasını isteyen bir teklif vermiştir. Bu öneri İkinci Grup üyelerince hoş karşılanmamıştır. Sonuçta, 65 red, 3 çekimser oya karşılık 105 oyla teklifin yeniden incelenmek üzere Heyet-i Vekile'ye iade edilmesi kararlaştırılmıştır.[172]

Elcezire'de bir İstiklal Mahkemesi kurulması fikri genel olarak destek bulunca, gizli toplantının devamında bu kez 13 Aralık 1923'te kabul edilen kurtarılmış yerlerde İstiklal Mahkemesi kurulması konusu ele alınmıştır. Bu görüşme sırasında, Kırşehir mebusu Yahya Galip (Kargı) Bey, bu bölgelere İstiklal Mahkemesi gönderilmesi için çalışıldığını, bazı mebusların buna muhalefet ettiğini, hükümetin de pek arzu etmemesi üzerine bu girişimin şimdilik sonuçsuz kaldığını söylemiştir. Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey de, meclisin daha önce bu bölgelerde İstiklal Mahkemeleri kurulmasını kabul ettiğini, geriye sadece mahkeme üyelerinin seçilmesi konusunun kaldığını belirtmiştir.[173] Sonuçta, İstiklal Mahkemelerine üye seçimlerinin yapılması kararlaştırılarak gizli toplantıya son verilmiştir.[174]

Elcezire İstiklal Mahkemesi konusunu tekrar görüşen He-

---

171 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 1200-1203.

172 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 1203-1209.

173 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 1211, 1216.

174 Bu konuda yapılan görüşmeler için bkz. *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 1210-1217.

yet-i Vekile, mahkemenin görevlerinin İstiklal Mehakimi Kanunu'nun 3. maddesinin A, D ve K fıkralarında belirtilen hükümlerin sadece asker kaçaklarıyla ilgili bölümleriyle sınırlı olmasını istemiş ve Meclis, bu talebi 22 Ocak 1923'te uygun bulmuştur.[175] 24 Ocak 1923'te ise kurtarılmış yerlerdeki İstiklal Mahkemeleri için üye seçimi yapılacağı açıklanmıştır.[176] Bununla birlikte, 25 Ocak 1923'te öncelikle Elcezire İstiklal Mahkemesi üyeleri için seçim yapılmıştır. Bu seçime katılan 204 kişiden 60'ı çekimser kalırken, Karesi mebusu Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey 114 oyla başkanlığa, Erzurum mebusu Nusret (Son) Efendi de 131 oyla üyeliğe seçilmiş, savcı ve ikinci üyelik için hiçbir mebus çoğunluk sağlayamamıştır.[177] Nusret Efendi, 27 Ocak 1923'te istifa etmiş, aynı gün yapılan ikinci tur seçimde 163 oy kullanılmış, 66 mebus çekimser kalırken, Antalya mebusu Halil İbrahim (Özkaya) Bey 95 oyla savcılığa getirilmiştir. Diğerleri yine yeterli oya ulaşamamıştır.[178] 3. tur oylama da aynı gün gerçekleştirilmiş, bu defa kullanılan 186 oydan 109'unu alan İçel mebusu Şevki (Göklevent) ve 98'ini alan Sinop mebusu Rıza Vamık (Uras) Bey çoğunluğu sağlayarak Mahkeme üyesi olmuşlardır.[179] Rıza Vamık Bey'in de istifa etmesi üzerine 3 Şubat 1923'te yapılan 4. turda sonuç alınamamıştır.[180] 5 Şubat 1923'te yapılan 5. turda kullanılan 194 oyun 115'ini alan Gaziantep mebusu Yasin (Kutluğ) Bey üyeliğe seçilince, Elcezire Mahkemesi'nin üye seçim işlemleri tamamlanmıştır.[181]

---

175 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 457-459.

176 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 478-479.

177 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 511-512.

178 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 9, 28.

179 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 55, 63.

180 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 141.

181 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 182.

Bu arada, 3 Şubat 1923'te İzmir İstiklal Mahkemesi için ilk kez üye seçimi yapılmış, İkinci Grup üyeleri Elcezire İstiklal Mahkemesi seçiminde oy kullanırken, İzmir İstiklal Mahkemesi seçimine katılmayınca, sadece 139 oy kullanılmış ve görüşme yetersayısına ulaşılamamıştır.[182] Bu sonuç üzerine İzmir İstiklal Mahkemesi için yeniden seçim yapılmamış ve bu mahkeme kurulmamıştır.

Böylece İstiklal Mahkemeleri'ni Meclis'in denetimi altına alan İstiklal Mehakimi Kanunu'nun kabul edildiği 31 Temmuz 1922'den sonra, Heyet-i Vekile'nin çeşitli girişimlerine rağmen, muhalefetin engellemesi yüzünden, sadece Elcezire'de, o da görevi sadece asker kaçaklarını cezalandırmakla sınırlandırılan, tek bir İstiklal Mahkemesi kurulabilmiştir.

Temel haklar ve Hürriyet-i Şahsiye Kanunu

1922 yılının sonlarında gündeme gelen ve 1923 başında İkinci Grup üyeleriyle bağımsız mebusların oylarıyla kabul edilen Hürriyet-i Şahsiye Kanunu, Birinci Meclis'in temel hak ve özgürlükler konusunda çıkardığı en önemli kanunlardan biridir. Kanun kişilerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun çıkartılış süreci içinde iktidar ve muhalefet yanlısı mebuslar sık sık karşı karşıya gelmişler, kanunun çıkartılması uzun zaman almıştır: Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey, 18 Nisan 1921'de Ceza Kanunu'nun 203. maddesine ilaveler yapan 10 maddelik bir kanun teklifi vermiştir.[183]

Teklife göre, rütbe ve mevkii olursa olsun herhangi bir devlet memuru kişisel özgürlüklere ya da milletin doğal ve medeni

---

182 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 133, 140-141.

183 *TBMM ZC*, Cilt 10, s. 54 ve *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 111.

hukukuna tecavüz ederek Kanun-i Esasi'yi ihlal ettiği takdirde 3 yıldan az olmamak üzere hapis cezasına çarptırılacaktı (Madde 1). Bu suçların işlendiğinden haberi olduğu halde müdahalede bulunmayan ve kanuni işlem yapmayan savcılar bir daha devlet memuru olmamak üzere görevden alınacaktı. Devletin bütün memurları, savcıların bu konularda verecekleri emirleri yerine getirmek zorundaydılar ve tüm savcılar emirlerini yerine getirmeyenler hakkında dava açabilecekti (Madde 2). Kanun-u Esasi hükümlerine aykırı hareket herkes, vekil bile olsa kişisel olarak sorumlu olacaktı (Madde 3). Birinci maddede yazılı suçlardan dolayı zarara uğrayanlar zararlarını mahkemelerinde dava açarak karşılayabilecekti (Madde 4). Vekil ya da herhangi bir vekilin imzasını taklit ederek Kanun-u Esasi hükümlerini ihlal edenler ve bilerek sahte evrak kullananlar on yıl hapis cezasına çarptırılacaktı (Madde 5). Mahkeme ya da kanunen tutuklama yetkisi olan bir makamın emri olmadan, herhangi bir kimseyi tutukevi ya da cezaevine kabul eden gardiyan ve müdürler, yetkili avukatlarla tutukluları görüştürmeyen kimseler, rütbe ve mevkii ne olursa olsun 6 aydan 2 yıla kadar hapise ve ayrıca para cezasına çarptırılacaktı (Madde 6). Usule aykırı olarak hapsedildiğini ve Kanun-u Esasi hükümlerine aykırı hareket edildiğini ileri sürerek bu suçları işleyenleri protesto etmek isteyenlerin, protesto evraklarını kabul ve bunu ilgili kişilere gönderme sorumluluğu noterlere aitti. Aksi takdirde noterler de bu suçlara katılmış sayılarak 3 yıldan az olmamak üzere hapis ve ayrıca para cezasına çarptırılacaktı (Madde 7). Bu maddelerde belirtilen suçlardan mahkum olanları affetme yetkisi ve bu maddeler hükümlerine aykırı olan tüm kanun ve tüzük maddeleri yürürlükten kaldırılacaktı (Madde 8 ve 9). 10. maddeyle de kanunun yürütülmesi görevi Heyet-i Vekile'ye veriliyordu.[184]

184 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 388-389.

Abdülkadir Kemali Bey'in, kişi hak ve özgürlüklerini, kötü niyetli devlet memurlarına karşı koruma kaygısıyla hazırlanmış olduğu bu teklif, uzun süre Adliye Komisyonu'nda oyalanmıştır. Teklifin verilmesinden 1,5 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, Komisyon'un çalışmalarının tamamlanmaması üzerine Abdülkadir Kemali Bey, 29 Kasım 1922'de, teklifin Komisyon'da görüşülmeden doğrudan Meclis'e getirilmesini istemiş ve Meclis bu isteğini kabul etmiştir.[185]

Başka konuların araya girmesi üzerine, teklif bir süre daha görüşülememiştir. Abdülkadir Kemali Bey, 23 Aralık 1922'de yeni bir girişimde bulunmuşsa da yine sonuç alamamıştır.[186]

İki gün sonra, Abdülkadir Kemali Bey ve çoğunluğunu İkinci Grup üyelerinin oluşturduğu çok sayıda mebus, teklifin o günkü toplantıda öncelikli olarak görüşülmesini isteyen bir önerge vermiş ve teklif gündeme alınmıştır.[187]

17 Ocak 1923 tarihinde teklif sahibi Abdülkadir Kemali Bey'in hazır bulunmadığı toplantıda önce kanun teklifi, ardından Layiha Komisyonu'nun bu teklifi görüşmeye değer bularak Adliye Komisyonu'na gönderilmesine karar verdiğine ilişkin mazbata okunmuştur.[188]

İlk sözü alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, böyle bir teklifin hazırlanmasının ardındaki mantığa dikkat çekmiştir. Hüseyin Avni Bey'e göre, teklif bir eksiği doldurmaktan çok, öteden beri var olan bir ihmali ortadan kaldırmak için hazırlanmıştır: Ceza kanunlarında teklifte belirtilen suçları işleyenler hakkında cezalar mevcut olmakla birlikte, ülkede kanunların üzerinde yaşayan bir sınıf bulunduğundan, Ab-

185 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 111.

186 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 4.

187 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 42-45.

188 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 387-389.

dülkadir Kemali Bey "rütbe ve mevkii ne olursa olsun" demek suretiyle kanunu mutlak hale getirmek istemiştir. Yani, teklifteki bu kayıt bu endişe ile konmuş ve teklifin hazırlanmasındaki yegane saik olmuştur.[189]

Hüseyin Avni Bey, hangi kanun yapılırsa yapılsın, hakimiyet-i milliye fiilen sabit olmadıkça bu kişilerin yine kanunların üzerine çıkacaklarını belirterek, Erzurum'da yayınlanan *Albayrak* gazetesi yazarı Mithat Bey'in suçsuz yere hapis yatmasını örnek göstermiştir. Hüseyin Avni Bey, Erzurum'daki adli yetkililerin Mithat Bey'i hapse atan askeri kaymakamla başa çıkamadıklarını da söyleyerek, bu gibi uygulamaların hakimiyet-i milliyeye yeterince sahip çıkılamamasından kaynaklandığını söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, bir bayrak altında yaşayan insanların yürürlükteki kanunlara muhalefet etmedikçe, ebediyyen hür olduklarını ve kanun hükümlerinden başka hiçbir gücün onları baskı altına alamayacağına işaret ederek hukukun üstünlüğü ilkesine dikkat çekmiştir. Buna karşılık, ülkede kişisel hürriyetlerin ve kanun hakimiyetinin olması gereken düzeye ulaşamadığını ve bunun ülke çıkarlarına uygun düşmediğini de değinen Hüseyin Avni Bey, bunun sorumlularının kendilerini kanunların üzerinde gören memurlar olduğunu belirtmiştir. Milleti hakim kılmak için çırpındıklarını söyleyen Hüseyin Avni Bey, sözlerini "milletin hakkı, hukuku bizim namusumuzdur. Kim olursa olsun, ona saldırıda bulunanın dünya yüzünde yaşama hakkı yoktur" diyerek bitirmiştir.[190]

Daha sonra kürsüye gelen Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, Heyet-i Vekile'nin de kanunların hakim olmasına taraftar ve azimli olduğunu, ancak adaletin sürekli olarak herkese eşit uygulanabilmesi için zamana ihtiyaç olduğunu belirtmiş, kesin

189 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 389.

190 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 389-390.

bir barış antlaşması imzalandıktan sonra buna tamamen ulaşılacağına inandığını belirtmiştir.[191]

Adliye Komisyonu Raportörü Biga mebusu Hamit (Karaosmanoğlu) Bey de bu önemli kanun teklifinin kısa bir sürede görüşülmek üzere komisyonlarına gönderilmesini istemiştir.[192]

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, teklifin daha önce bu komisyonda iki yıla yaklaşan bir süre oyalandığına dikkat çekerek bu isteğe karşı çıkmıştır. Ali Şükrü Bey, konuşmasının devamında Heyet-i Vekile Reisi'nin, hür doğan insanların hürriyetini sağlayacak bir kanunun uygulanmasının zamana bağlı olduğunu söylemesini hayretle karşıladığını belirtmiş, kanunun üstüne çıkıp halkın en doğal, en temel hakkını, hürriyetini iptal etmek gücünü kendinde görenler cezalandırılmadıkça bu şeklin sonsuza kadar süreceğini söylemiştir. Ali Şükrü Bey'in konuşmasının son bölümü, özellikle hakimiyet-i milliye kavramından ne anladığını açıkladığı için oldukça önemlidir. Ali Şükrü Bey, bunu şöyle açıklamıştır: "Bendeniz zannediyorum ki; madem ki hakimiyet-i milliye vardır diyoruz ve bu esas üzerine yürüyoruz, hakimiyet-i milliyenin esası kişi hakimiyeti, kişi dokunulmazlığıdır. Bunu sağlayacak şu kanun buradan çıkmadıkça bendenizce diğer kanunların hiçbirinin değeri yoktur çünkü hepsinin temelini bu kanun oluşturur. Bir halk hakkını muhafaza edeceğini bilmezse ve saldırganların saldırısına karşı kendini savunacak bir kuvvet ve kudret görmezse, yani o halk, hürriyet ve serbestisine sahip olmazsa, mutlaka müstebitlerin, mütegallibenin esiri olacaktır. Efendiler; biz halka benliğini vermeliyiz, halk hür olduğunu bilmeli ki kendi vicdanı doğrultusunda iş görsün. Hakimiyet-i milliye tecellisini göstermek için önce

---

191 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 390-391.

192 *TBMMZC*, Cilt 26, s. 391.

halkın hürriyetini sağlamak gerekir."[193]

Teklif aleyhinde görüş belirten ilk mebus Birinci Grup üyesi ve daha önce Adliye vekilliği yapmış olan Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey olmuştur. Refik Şevket Bey, teklif edilen kanun hükümleri uygulandığı takdirde, bazı mebusların zannettiğinin aksine hürriyetin sağlanmasından vazgeçilmiş olacağı gibi, hürriyeti sağlamaya yönelik mevcut kanunların da yok olup ülkenin bir kargaşa içine gireceğini ileri sürmüştür. Mutlak hürriyetin söz konusu olup bunun takdirinin kişilere bırakılmasının ülkede anarşi yaratacağına da işaret eden Refik Şevket Bey, teklifte yer alan suçların, mevcut ceza kanunlarında, zaten herkes için geçerli olmak üzere yer aldığına dikkat çekmiştir. Refik Şevket Bey, teklifi hazırlayan Abdülkadir Kemali Bey'in birinci maddede belirtilen suçlara, mevcut kanunlarda yer almayan herhangi bir örnek gösteremediğini de sözlerine eklemiştir.[194]

Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in *Albayrak* gazetesi yazarı Mithat Bey'in durumunu örnek göstermesi üzerine, Refik Şevket Bey, Ceza Kanunu'nun 203. maddesinde bir kimseyi kanunlara aykırı olarak hapseden, tutuklayan ya da rehin olarak saklayanların 6 aydan 3 yıla kadar cezalandırılacağına dair madde olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Hüseyin Avni Bey, maddenin söz konusu sorumlular için uygulanamadığını söylemiştir.[195]

Refik Şevket Bey, teklif üzerindeki eleştirilerini sürdürerek, hürriyetlerin neler olduğunu belirtmeden, herşeye hürriyete saldırı demenin ülkede ne kadar hakim varsa, o kadar kanun bulundurmak ve herkese kendi görüşüne göre ceza verdirmek anlamına geleceğini söylemiştir. Ceza Kanunu'nun 55.

193 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 391-392.

194 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 392-393.

195 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 393-394.

maddesinde "Kanun-u Esasi hükümlerini ve hükümetin şekil ve heyetini tebdil edenler idam olunur" şeklinde bir madde varken, teklifteki "Kanun-u Esasi hükümlerine aykırı hareket herkes, vekil bile olsa kişisel olarak sorumludur" şeklindeki 3. maddeye anlam veremediğini de belirten Refik Şevket Bey, noterlerle ilgili maddeyi de mevcut kanunların noterleri zaten sorumlu tuttuğunu söyleyerek eleştirmiştir. Refik Şevket Bey, bu konuda "filan memur, filan işi yapmadığından dolayı onun hakkında kanun yapıp, kanunlarımızın kıymetini azaltmaktansa, mevcut kanunları uygulatmak hepimizin görevidir" demiştir. Refik Şevket Bey, teklifin en sakıncalı maddesinin, kanunda yazılı suçlardan mahkum olanları hiçbir gücün affedemeyeceğini hükme bağlayan 8. madde olduğunu, çünkü bunun Meclis'in hak, hukuk ve siyasi görevini tehdit ettiğini belirtmiştir. Refik Şevket Bey, teklifin bu yüzden kendisinin de üyesi bulunduğu Adliye Komisyonu'ndan çıkartılamadığını çünkü Komisyon'un teklifi neresinden tutup da Meclis Genel Kurulu'na getirmeye karar veremediğini de sözlerine eklemiştir.[196]

Verilen kısa bir aradan sonra ilk sözü Canik mebusu Nafiz (Özalp) Bey almış ve teklifin, yer yer aşırıya kaçmakla birlikte, esas olarak doğru olduğunu ifade etmiştir.[197] Buna karşılık, Birinci Grup üyelerinden Kütahya mebusu Ragıp (Soysal) Bey, zaman zaman kişi hürriyetlerine saldırıda bulunulduğunu, ancak Abdülkadir Kemali Bey'in teklifini üstünkörü yazdığı için, teklifin bir haftalık bir süre içinde Adliye Komisyonu'na gönderilmesini istemiştir.[198] İkinci Grup'tan Çorum mebusu Dursun (Yalvaç) Bey, kanunların herkese eşit olarak uygulanması gerektiğini, oysa ülkede, asırlardan beri sadece im-

196 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 394-395.

197 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 396-397.

198 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 398.

tiyazlı zümrelerin egemenlik kurduğunu öne sürmüş, "bütün kanunlarımızı herkese eşit olarak uygulamazsak, zümrelerin tekeline, zümrelerin tahakkümüne son vermezsek geleceği çok karanlık görüyorum" diyerek kanuna ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir.[199]

Yine İkinci Grup'un önde gelenlerinden Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, teklifi destekleyerek "Ceza Kanunu'nda kişi hukuku, doğal ve medeni hukuka saldırıda bulunanlar hakkında maddeler vardır, fakat bu maddelerin uygulandığını içinizde gören varsa söylesin. Ben görmedim. Madde açıktır, diyor ki 'rütbe ve memuriyeti ne olursa olsun'. Demek oluyor ki, bu kanunun hedefi, memuriyet nüfuzu dolayısıyla kişilerin hukukuna saldıranlardır. Yoksa kişilerin birbirine karşı olan saldırılarından dolayı ceza kanunlarındaki maddeler uygulanıyor ve onu inkar eden yok" şeklinde konuşmuştur. Hakkı Hami Bey, Refik Şevket Bey'in mevcut Ceza Kanunu'nda bu teklifte yer alan hükümlerin zaten var olduğunu söylemesini de şöyle eleştirmiştir: "İç güvenliği ihlal edenler hakkında hükümler yok mudur ki, Yüce Heyetiniz Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu, İstiklal Mehakimi Kanunu'nu ortaya koydunuz? Efendiler, bence, kişi hukukuna vuku bulacak saldırının ortadan kaldırılması için alınacak önlemler, bir dış düşman için alınacak önlemlerden daha önemlidir. Bir dış düşmanın saldırısını yok etmek için halkı silahlandırmak, onun üzerine yöneltmek ve ona karşı halkı yürütmek kolaydır. Fakat, bir vatandaşın kişisel hukukuna, mevkiinin verdiği kudretle saldırıcak bir kişinin saldırısını halka anlatmak ve bu saldırının önüne geçmek için yapılacak cezanın uygulanamaması belki ülkeyi yıllarca, yüzyıllarca haraplığa sürükler." Hakkı Hami Bey konuşmasının sonunda teklifin Komisyon'a gönderilmesine de karşı çıkmış, konunun doğrudan Meclis'te görü-

199 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 398-399.

şülmesinin sürdürülmesini istemiştir.[200]

Daha sonra söz alan bağımsız Ankara mebusu Hacı Mustafa (Beyman) Efendi, şimdiye kadar boş yere vakit harcandığını, teklif kanunlaşsa bile, içinde yer alan hükümlerin önceden olduğu gibi, gelecekte de uygulanamayacağını ileri sürmüş ve "Şimdiye kadar kanunları uygulamadık. Bunu uygulamanın çaresi ne ise onu düşünelim, yoksa kanun yapmada hiçbir fayda görülemez" şeklinde konuşmuştur.[201]

Daha sonra konuyla ilgili önergelerin okunmasına geçilmiştir. İkinci Grup üyeleri kanunun tümü üzerindeki görüşmelerin bitirilerek teklifin maddelerine geçilmesini isterken, bazı Birinci Grup üyeleri teklifin Adliye Komisyonu'na gönderilmesini istemişlerdir. Buna karşılık, teklif Meclis'te görüşülürken, buna karşı sert eleştiriler yönelten Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey'in de aralarında bulunduğu hemen hemen tümü Birinci Grup üyesi olan 17 mebus "içeriği zaten kanuni mevzuatta bulunan bu kanun teklifinin isim belirlemek suretiyle oylanarak reddedilmesi"ni isteyen bir önerge vermiştir. Bu önergenin okunması üzerine İkinci Grup kurucularından Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, "Bravo, kişi hürriyetleri aleyhinde bulunup bulunmayanlar belli olsun. Kişi hürriyetleri aleyhinde isim belirleme suretiyle oylama yapılması teklifi dikkat çekicidir, biz isim belirleme yöntemine taraftarız" demiştir.[202]

Daha sonra, oturum başkanı, kanunun kabul ya da reddini isim belirlemek suretiyle oya sunmuştur. Bu oylamaya 149 mebus katıldığından ve böylece görüşme yetersayısı olan 161'e ulaşılamadığından konuyla ilgili bir karar alınamamıştır. Meclis Başkanlık Divanı, bu oylamada, 79 mebusun kanunun

---

200 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 399-401.

201 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 401-402.

202 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 403-404.

lehinde, 60'ının aleyhihde oy kullandığını açıklamıştır ki, buna göre 10 mebus çekimser kalmıştır.[203]

18 Ocak 1923'te, kanunun tümü üzerindeki görüşmelerin yeterli bulunup maddelere geçilmesi bir kez daha, isim belirlemek suretiyle oya sunulmuştur.[204] Oylamaya katılan 173 mebustan 97'sinin oyuyla teklifin maddelerine geçilmesine karar verilmiştir.[205] Bununla birlikte, tutanaklardaki oylamaya listesinde toplam 166 mebusun adı verilmektedir. Buna göre, oylama sırasında Meclis'te 84 Birinci Grup, 39 İkinci Grup üyesi, 43 bağımsız vardı. İkinci Grup üyelerinin tamamı kabul oyu kullanırken, Birinci Grup üyelerinin 50'si red, 26'sı kabul, 8'i çekimser oy kullanmıştır. Bağımsızların 31'i İkinci Grup'la birlikte kabul, 10'u red oyu verirken, 2'si çekimser kalmıştır.[206]

Teklifin görüşülmesine 7 Şubat 1922'de devam edilirken, bu toplantıya katılan teklif sahibi Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey ilk sözü almıştır. Abdülkadir Kemali bey konuşmasında, birçok örnekler vererek, mevcut ceza kanunlarının kişi hürriyetlerini ihlal eden devlet memurlarını cezalandırmada yetersiz kaldığını, teklifinin sorumlu tutulamayacak hiçbir kimse bırakmadığını belirtip, kabul edilmesini istemiştir.[207] Canik mebusu Nafiz (Özalp) Bey de teklifin lehinde görüş belirtmiştir.[208] Daha sonra söz alan Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, teklifte öngörülen cezaların mevcut kanunlarda zaten yer aldığını, meselenin bunları uygulatmak olduğu yolundaki görüşlerini bir kez daha dile getirmiştir.[209]

---

203 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 403-405.

204 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 410.

205 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 420.

206 Oy kullanan mebusların listesi ve kullandıkları oyların dağılımı için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 429-430.

207 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 207-214.

208 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 214-216.

209 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 216-217.

8 Şubat 1923'te görüşmelere devam edilmiştir. Bu toplantıda Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey teklifin aleyhinde, Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey ve Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi lehinde görüş belirttikten sonra birinci maddeyle ilgili değişiklik önerileri ele alınmıştır.[210] Canik Mebusu Nafiz (Özalp) Bey'le İkinci Grup üyesi arkadaşlarınca verilen değişiklik önergesinde, madde yeniden yazılarak, konuya açıklık getiriliyordu. Elazığ mebusu Rasim (Tekin) Bey de önerisinde, maddeye "gerek kişisel olarak gerekse memuriyet nüfuz ve mevkiini suistimal yoluyla dolaysız olarak ihlal ederse" şeklinde bir cümle eklenmesini istiyordu.[211] Teklif sahibi Abdülkadir Kemali Bey kendisinin de Canik mebusu Nafiz Özalp ve arkadaşlarınca hazırlanan teklifi benimsediğini söylemiş, daha sonra Meclis her iki değişiklik önerisinin de dikkate alınmasını kararlaştırınca, bu öneriler birleştirilmek üzere Adliye Komisyonu'na gönderilmiştir.[212]

Adliye Komisyonu, verilen 10 dakikalık arada değişiklik önerilerini inceleyerek, oy çokluğuyla Canik mebusu Nafiz (Özalp) ve arkadaşlarınca hazırlanan yeni birinci maddenin hemen hemen olduğu gibi kabul edilmesini kararlaştırmıştır. Adliye Komisyonu'nda bu kararın alınmasında İkinci Grup üyeleri ağır basmıştır. Komisyon Başkanı Canik mebusu Emin (Gevelioğlu) Bey'le, üyelerden Karahisar-ı Sahip

---

210 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 223-230.

211 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 230. Birinci maddenin yeniden yazıldığı değişiklik önerisini Canik mebusu Nafiz (Özalp), Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu), Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri), Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan), Dersim mebusu Mustafa (Atay), Maraş mebusu Hasip (Aksöyek), Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) ve Amasya mebusu Mehmet Ragıp (Topala) Beylerle, Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Efendi imzalamıştır. Bu mebuslardan bağımsız olan Amasya mebusu Mehmet Ragıp (Topala) Bey dışındakiler İkinci Grup üyesi idi.

212 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 233.

mebusu Mehmet Şükrü (Koç) ve Maraş mebusu Hasip (Aksöyek) Beyler İkinci Grup üyesi idi ve Komisyon'da teklifin kabulü yönünde oy kullanmıştı. Üstelik bunlardan Mehmet Şükrü ve Hasip Bey'ler ayrıca bu değişiklik teklifini hazırlayan mebuslar arasındaydı. Kabul oyu veren diğer Komisyon üyesi bağımsız Karahisar-ı Sahip mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi'dir. Komisyon Raportörü bağımsız Biga mebusu Hamit (Karaosmanoğlu) Bey'le, Birinci Grup'tan Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey red oyu kullanmışlar, bir başka bağımsız Ertuğrul mebusu Mustafa Kemal (Güney) Bey maddenin fıkra fıkra görüşülmesinden yana olduğunu belirtmiştir.[213]

Teklif sahibi Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey'le Adliye Komisyonu'nun benimsediği yeni birinci madde şöyleydi: "Memuriyet nüfuzunu suistimal ederek kanunen haklarında tutuklama emri çıkmamış kimseleri hapseden ve tutuklayanlar; idare yoluyla çıkar sağlayanlar; kanunlara aykırı olarak seyahat özgürlüğünü ortadan kaldıranlar; mesken dokunulmazlığını ihlal edenler; toplumun çıkarı için lüzumu sabit olmadıkça ve kanun gereğince değeri peşin olarak ödenmedikçe tasarruf hukukunu iptal edenler; herhangi bir kimseyi kanunen mensup olduğu mahkemeden başka mahkemeye sevk edenler; sözün kısası gerek Kanun-u Esasi ve gerek özel hukuk ve kanun hükümleriyle kişiye sağlanmış olan kişisel hukuk, ya da doğal ve medeni hukuka saldırıda bulunanlar ve söz konusu suçlarda fer'an zimethal olanlar bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılır ve ömürboyu rütbe ve memuriyetten uzaklaştırılır. Bundan dolayı uğranılan kişisel zarar tazmin ettirilir."[214]

Madde hemen oylanarak kabul edilmiş ve savcılar ve verecekleri emirlerle ilgili ikinci maddenin görüşülmesine ge-

213 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 233-234.

214 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 233-234.

çilmiştir.[215] Görüşmeler esas olarak maddenin kabulu yönünde görüş belirtilerek sürmüş, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç), Canik mebusu Nafiz (Özalp), Trabzon mebusu Ali Şükrü, Lazistan mebusu Dr. Abidin (Atak) Beyler gibi İkinci Grup'un ağır topları birbiri ardına yaptıkları uzun konuşmalarla maddeyi savunmuşlardır.[216] Daha sonra görüşmenin yeterli olduğuna karar verilmiş, öncelikle Muş mebusu Abdülgani (Ertan) Bey'in maddenin iptalini isteyen teklifi oylanarak reddedilmiştir. Daha sonra Canik mebusu Nafiz Bey ve çoğunluğu İkinci Grup üyesi olan 9 arkadaşının, bu maddeyi de Abdülkadir Bey'in hazırladığı madde doğrultusunda, ancak daha açık bir dille ifade eden değişiklik önergesi oya sunulmuştur. Abdülkadir Kemali Bey'in de benimsediği bu değişiklik önerisi şöyleydi: "Birinci maddedeki suçları işleyenler, hangi rütbe ve memuriyette bulunurlarsa bulunsun, haklarında savcılar tarafından mehakim-i umumiyeden re'sen ikame ve takib-i dava olunur. Bu görevin yerine getirilmesinde ihmali bulunan ya da görevden kaçınan savcılar ve savcıların bu konuyla ilgili olarak verecekleri emirlerin yürütülmesinden kaçınanlar üç aydan üç yıla kadar hapsolunurlar ve bir daha devlet görevinde istihdam edilmemek üzere rütbe ve memuriyetten uzaklaştırılırlar."[217] Meclis bu maddeyi kanunun ikinci maddesi olarak kabul etmiştir.[218]

---

215 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 234.

216 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 234-343.

217 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 243. Teklifi hazırlayanlardan Canik mebusu Nafiz (Özalp), Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç), Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan), Dersim mebusu Mustafa (Zeki Saltuk), Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri), Maraş mebusu Hasip (Aksöyek), Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Beylerle Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Efendi İkinci Grup üyesi, Amasya mebusu Mehmet Ragıp (Topala) Bey'le Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi bağımsız idi.

218 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 245.

Görüşmelere 10 Şubat 1923'te devam edilmiş, ilk sözü alan Saruhan mebusu Mustafa Necati (Uğural) Bey, o ana kadarki görüşmelerde Heyet-i Vekile'den yalnızca reis Rauf (Orbay) Bey'in teklifle ilgili görüş belirttiğini, oysa Dahiliye ve Adliye Vekillerinin de fikirlerini söylemeleri gerektiğini açıklamıştır.[219] Buna karşılık Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Beyle Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey, kanunun uzun süreden beri gündemde olduğunu, görüş belirtmek isteyenlerin belirtebileceklerini, ancak iki maddesi kabul edilen teklifin artık üçüncü maddesi hakkında görüş belirtilebileceğini söylemişlerdir.[220]

Daha sonra Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, ilk iki maddenin yeni biçimiyle kabul edilmesiyle artık diğer maddelere gerek kalmadığını, sadece "bu kanun maddelerine aykırı olan hükümler yürürlükten kaldırılmıştır ve kanunun yürütülmesine ilgili vekil memurdur" şeklinde bir maddeye ihtiyaç kaldığını belirtmiştir. Teklif sahibi Abdülkadir Kemali Bey de bu görüşe katılmıştır.[221] Bu aşamada, Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey söz alarak kanunun bütününü ve daha önce kabul edilen maddelerini eleştirmeye başlamıştır. Ali Fethi Bey, Meclis'in kişi hürriyetlerini sağlamlaştırmak için kanun koyma konusunda gösterdiği titizliği, ülkede hükümetin varlığı konusunda da göstermesi gerektiğini söylemiş ve "Kanunun tümü oya konacaktır. Onun için söylüyorum. Bu kanunu kabul ederseniz, idare makinasındaki düzen bozulacak ve hükümetsizlik başlayacaktır. Bundan doğacak hukuki sorumluluğu Yüksek Heyetinize arz etmek zorundayım" şeklinde konuşmuştur.[222] Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) ve Abdülkadir

219 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 261.

220 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 262.

221 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 263.

222 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 265-266.

Kemali (Öğütçü) Bey'in kabul edilmiş maddeler hakkında artık görüş belirtmenin doğru olmadığı yolundaki eleştirilerinden sonra, Canik mebusu Nafiz (Özalp) ve Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Beylerin hazırladığı ve teklifin 3,4,5,6, 7 ve 8. maddelerinin iptal edilerek "kanuni mevzuatta bu kanun hükümlerine aykırı olan maddeler yürürlükten kaldırılmıştır" şeklindeki maddenin, üçüncü madde olarak kabul edilmesini isteyen önerge okunmuştur.[223] Teklif doğrultusunda, söz konusu maddelerin iptali kabul edilmiştir.[224]

Bu aşamada Heyet-i Vekile'deki tek İkinci Grup üyesi olan Adliye Vekili Rifat (Çalıka) Bey kürsüye gelmiştir. Rifat Bey, "hangi açıdan incelenirse incelensin, kabul edilen birinci ve ikinci maddeye ben de taraftar olduğum için söz söylemedim" demiş ve kanunun gerekli olduğunu belirtmiştir.[225]

Daha sonra Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey'in, "bu kanun hükümlerine aykırı olan bütün kanun ve tüzük maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır" şeklindeki maddenin üçüncü madde olarak kabul edilmesini isteyen önergesi oylanarak kabul edilmiştir.[226]

Bu arada Birinci Grup üyesi Yozgat mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) Bey, 4. madde olarak memurları koruyan bir madde konmasını istemiştir.[227] Bu maddenin görüşülen kanunla ilgisi olmadığı yolunda görüşler belirtilmiş ve madde incelenmek üzere Layiha Komisyonu'na gönderilmiştir.[228]

Daha sonra Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in önerdiği "bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren

---

223 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 266-269.

224 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 270.

225 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 270-271

226 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 273.

227 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 273.

228 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 274.

geçerlidir" şeklindeki madde, 4. madde olarak kabul edilmiştir.[229]

Teklifin son maddesiyle kanunun yürütülme sorumluluğu Heyet-i Vekile'ye veriliyordu. Bu madde, görüşmeye açıldığında, Abdülkadir Kemali Bey, kanunun yürütülmesinden yalnızca Adliye Vekili'nin sorumlu tutulamayacağını düşündüğünden tüm vekilleri sorumlu tutarak, bu görevin Heyet-i Vekile'ye verilmesini gerekli bulduğunu söylemiştir. Buna karşılık Hüseyin Avni (Ulaş) Bey genel ve adliyeyi ilgilendiren bu kanunun yürütülmesi görevinin Adliye Vekili'ne verilmesini istemiş, "Abdülkadir Kemali Bey'in iddiaları geçerli değildir" demiştir.[230] Ardından Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in, "bu kanun hükümlerinin yürütülmesine Adliye Vekili memurdur" şeklindeki maddenin 5. madde olarak kabul edilmesini isteyen teklifi oylanarak kabul edilmiştir.[231]

Daha sonra Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in önerisi doğrultusunda kanunun başlığı "Ceza Kanunu'nun birinci babının beşinci faslına müzeyyel mevaddı kanuniye" olarak kabul edilmiştir.[232]

Maddeler kabul edildikten sonra kanunun tümü isim belirleme suretiyle oya sunulmuştur. Ancak oylamaya sadece 121 kişi katıldığından, görüşme yetersayısı sağlanamamış ve

---

229 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 274.

230 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 274. Hürriyet-i Şahsiye Kanunu mecliste görüşülürken, teklife karşı görüşün sözcülüğünü Saruhan mebusu Refik Şevket (Ince) Bey'in yaptığına, daha önce değinilmişti. Buna bağlı olarak, Hüseyin Avni Bey, Abdülkadir Kemali Bey'e cevap verirken, dili sürçmüştür: Abdülkadir Kemali Bey, "Kanunun yürütülmesine Heyet-i Vekile memurdur" der demez, Hüseyin Avni Bey, "Refik Şevket Bey'in değerlendirmesi kesinlikle geçerli değildir" şeklinde konuşmuştur. Bunun üzerine Refik Şevket Bey "ben söylemedim efendim" diye müdahalede etmiş, Hüseyin Avni Bey de "Affederseniz. Abdülkadir Kemali Bey'in. Refik Şevket Bey'den özür dilerim" demiştir.

231 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 274.

232 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 274-275.

karar alınamamıştır. Bu oylamada 102 mebus kabul, 16 mebus red oyu kullanmıştır.[233]

12 Şubat 1923'te, Birinci Grup'tan Çorum mebusu Haşim (Apaydın) Bey bir teklif vererek, kanunun ikinci defa oylanmasına gerek olmadığını ileri sürmüştür. Ancak, oturum başkanı içtüzük hükümlerinin son derece açık olduğunu belirterek, teklifi dikkate bile almamış ve kanunu ikinci kere oya sunmuştur.[234] Kanun "yaşasın hakimiyet-i milliye" sesleri arasında, 58 red oyu ve 8 çekimsere karşılık 108 oyla kabul edilmiştir.[235] Yayınlanan oylama listesinde, kabul oyu kullananların isimleri 1 eksiğiyle verilmiş, böylece 174 yerine 173 isim sayılmıştır. Buna göre, oylama sırasında Meclis'te 89 Birinci Grup, 39 İkinci Grup üyesi, 45 bağımsız vardı. Birinci Grup üyelerinin 50'si kanunun reddi, 33'ü kabulü yönünde oy kullanmış, 6'sı çekimser kalmıştır. 39 İkinci Grup üyesinin 38'i kabul, 1'i red oyu vermiştir. Bağımsızların 36'sı İkinci Grup'la birlikte kanunun kabulü yönünde oy kullanırken, 7'si red oyu vermiş, 2'si de çekimser kalmıştır.[236]

Kanun kabul edildikten bir süre sonra, 21 Mart 1923'te Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa, Kanun'un tüm ilgili şahıslara olduğu gibi orduya da tebliğ edildiğini belirtmiş; bunun, askeri kanunların uygulanmasını nasıl etkileyeceği konusunda kumandanlar arasında tereddüte yol açtığını söylemiştir. Kazım Paşa, "bu kanuna muhalif olan kanun ve tüzük maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır" şeklindeki üçüncü maddenin, savaş bölgesinde askeriye ve harple ilgili kanunlarının uygulanmasına engel olup olmadığı konusunda

---

233 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 277.

234 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 283.

235 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 283.

236 Oy kullanan mebusların listesi ve kullanılan oyların dağılımı için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 312-313.

Meclis'in görüşünü sormuştur.[237] Maraş mebusu Hasip (Aksöyek) Bey, kabul edilen kanunun memurlar için kabul edildiği ve askeriyeyi ilgilendirmediği yolunda görüş belirtmiş, Müdafaa-i Milliye Vekili de bu görüşe katılmıştır.[238] Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey de Kanun'un yorumlama hakkına sadece Meclis'in sahip olduğunu, bu nedenle de meselenin bir an önce halledilmesi gerektiğini dile getirmiştir.[239] Bu görüşlerden sonra Hüseyin Avni (Ulaş) Bey kürsüye gelerek, Heyet-i Vekile'nin, Hürriyet-i Şahsiye Kanunu çıkarken buna muhalefet ettiğini, kanun yayınlanıp ilan edildikten hemen sonra da bir değişiklik önerisi vererek kanunu yürürlükten kaldırmaya çalıştıklarını belirterek söze başlamıştır. Hüseyin Avni Bey, ordu konusunda Meclis'in en az hükümet kadar hassas olduğunu dile getirmiş, ancak böyle belirsiz bir görüşme açılmasının da doğru olmadığını söylemiştir.

Hüseyin Avni Bey, "Üçüncü maddede, 'bu kanun hükümlerine muhalif olan kanun ve tüzük hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır' deniyormuş. Ordu açısından yürürlükten kaldırılanlar bizce meçhuldür. Bu kanunun ona şumulü yoktur diye bizden karar alınırsa efendiler, o kanunun heyet-i umumiyesine veda ediniz. Çünkü bizim bir kanunumuz vardı. Bildiğiniz gibi, İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nda 'hükümetin maddi ve manevi gücünü azaltanlar' diye bir madde. Bunun içinden çıkmanın imkanı yoktu. Beylerin istediği de onun gibi yapmaktır. Ordunun güvenliği hakkında ne gibi madde istiyorlarsa bunu tespit etsinler, getirsinler buraya. Yüce Heyet esirgemez, bir günde çıkarır. Fakat belirsizlik üzerine ne müzakere cereyan eder ve ne de böyle bir kararın alınmasına

237 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 92.

238 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 92.

239 *TBMM ZC* Cilt 28, s. 93.

gerek vardır" demiştir.[240]

Bunun üzerine Rauf (Orbay) Bey, orduların güvenlik ve esenliği için seferberlik ve savaş halinde geçerli kanun ve tüzükler olduğunu, bunların uygulanmasını istediklerini söylemiştir.[241]

Maliye Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey ise daha farklı bir konuya dikkat çekerek, meselenin sadece ordu meselesi olmadığını, dolayısıyla, hangi kanunlar yürürlükten kaldırıldıysa, bunların açık bir biçimde belirtilmesi gerektiğini, bu belirsizlik karşısında idarenin zor durumda kaldığını söylemiştir.[242]

Adliye Vekili Rifat (Çalıka) Bey ise, Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun orduya ilişen bir yönü olmadığını düşündüğünü söyledikten sonra, kanunun bazı noktalarının, gerçekten de açık olmadığını, bunun için konunun Adliye Komisyonu'na sevk edilmesi gerektiğini belirtmiş ve "Komisyon kanun üzerinde bir açıklama yapar, ben de bulunurum, o açıklamayı gereken yerlere bildiririz" demiştir.[243]

Daha sonra Meclis, Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun askeriye ve savaşla ilgili kanunları sınırlayacak nitelikte olmadığına karar vermiştir.[244]

Adliye Komisyonu, Hüseyin Avni Bey'in yukarıdaki konuşmasında değindiği Heyet-i Vekile'nin Kanun'la ilgili teklifini, Dahiliye ve Adliye Vekillerinin de hazır bulunduğu toplantılarda incelemiş ve buna ilişkin mazbata 15 Nisan 1923'te Meclis'te okunmuştur. Mazbatada, "Heyet-i Vekile'nin, Kanun'un 3. maddesinin, memurlar arasında, kendilerine

---

240 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 94-95.

241 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 95.

242 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 96.

243 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 97.

244 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 100.

özel kanunlarla verilen belirli görevlerin kanuna aykırı olduğu yolunda bir şüphe uyandırdığını gerekçe göstererek, Kanun'a bir madde eklenmesini istediği, ancak Kanun'un aslında memurları kanuni sınırlar içinde davranmaya zorladığı" belirtilmiş ve Heyet-i Vekile'nin madde eklenmesi talebi gereksiz bulunarak reddine karar verilmiştir. Meclis, Komisyon'un mazbatasını herhangi bir görüşme yapmadan aynen kabul edince, Heyet-i Vekile'nin bu konudaki son girişimi de sonuçsuz kalmıştır.[245]

245 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 154-156.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ MECLİS'İN SON DÖNEMİ VE SEÇİM KARARININ ALINMASI

Bu bölümde Birinci Meclis'in son dönemindeki gelişmeler üzerinde durmak istiyorum. Saltanatın kaldırılması, Halk Fırkası adıyla bir fırka kurma kararı ve bu fırkanın dayandığı esaslar, basında yer alan kimi yazılara tepkiler, İkinci Grup'tan Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi, seçim kararının alınması, Seçim Kanunu ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişiklikler ele alınan başlıca konulardır.

Saltanatın kaldırılması

Birinci Meclis, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırarak cumhuriyete geçiş sürecinde önemli bir adım atmıştır. Saltanatın kaldırılmasına ilişkin meclis görüşmelerinde Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılması konusunda adeta birbirleriyle yarışmışlar, gerek gruplar içindeki, gerekse gruplar dışındaki bağımsız muhafazakar mebuslar bu karar alınırken seslerini pek çıkartamamışlardır. Yapılan görüşmeler sonucunda

saltanat oybirliğiyle kaldırılırken, hilafet makamı, siyasi gücü elinden alınarak korunmuştur.

Konuyla ilgili meclis görüşmeleri 30 Ekim 1922'de açılmıştır. 3. celsede Sinop mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve tamamına yakını Birinci Grup'tan 78 arkadaşı "Osmanlı İmparatorluğu'nun munkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümeti'nin onun varisi bulunduğuna ve Makam-ı Hilafet'in esaretten kurtulacağına dair" bir takrir vermiştir. Takrirde şu kararın alınması isteniyordu:

1. Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber munkariz olmuştur.

2. Türkiye Devleti namıyla genç, dinç, milli halk hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.

3. Yeni Türkiye Hükümeti munkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hudud-u milli dairesinde yegane varisidir.

4. Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla hukuk-u hükümranii milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık madum ve tarihe müntekıldır.

5. İstanbul'da meşru bir hükümet mevcud olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binaenaleyh oraların umur-u idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmelidir.

6. Türkiye Hükümeti hakk-ı meşru olan Makam-ı Hilafeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır.[1]

Teklif okunduktan sonra Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey teklifin içeriğine katılmakla birlikte, konu önemli olduğundan, Layiha Encümeni'ne gitmesini ve Meclis'e daha sonra gelmesini istemiştir. Ancak, oturum başkanı hiçbir tartışmaya meydan vermeden teklifi oya sunmuştur. İkinci Grup üyelerinin, teklifte hilafetin durumu açıkça belirtilmediği

1 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 292-293.

için oylamaya katılmayıp yaptıkları engelleme yüzünden, oylamada görüşme yetersayısına (161 kişi) ulaşılamayınca sonuç alınamamıştır. Oylamaya 136 kişi katılmış, 132'si teklifin kabulü, 2'si reddi yönünde oy kullanırken 2 kişi de çekimser kalmıştır.[2]

1 Kasım 1922'de Dr. Rıza Nur Bey, teklifinin hilafete ilişkin 6. maddesini yeniden kaleme almıştır. Buna göre, Hilafet makamı Türklere ve Osmanlı Hanedanı'na ait olacak, Meclis, Osmanlı Hanedanı'ndan uygun bir kişiyi bu makama seçecekti.[3] Buna karşılık, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ve İkinci Grup'tan 25 arkadaşı saltanatın kaldırılması ve hilafetin korunmasına yönelik aşağıdaki teklifi vermiştir:

"1. Teşkilat-ı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı, hukuk-u hakimiyet ve hükümranisi mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayrikabil-i terk ve ferağ olmak üzere temsil ve bilfiil istimale ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekl-i hükümet tanımaz. 16 Mart 1336 (1920) tarihinden itibaren hakimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti tarihe müntakil addetmiştir.

2. Hilafet, Türkiye Devleti'ne ve Hanedan-ı Ali Osman'a ait olup, halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından -bilahara evladiyet usulüyle intikal etmek üzere- bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşad ve aslah olanı nisab-ı müzakerenin sülüsan-ı ekseriyet-i arasıyla intihâp olunur. Makam-ı Hilafet'in istinatgahı ancak Türkiye Devleti'dir."[4]

---

2 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 297. Oy kullananların listesi için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 297-298.

3 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 304.

4 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 304-305.

Tekliflerin okunmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa, konuyla ilgili uzun bir konuşma yapmıştır.[5] Bu konuşmadan sonra oturum başkanı kimseye söz vermeden Dr. Rıza Nur Bey ve arkadaşlarıyla Hüseyin Avni Bey ve arkadaşlarının tekliflerinin Şeriye, Adliye ve Kanun-u Esasi Encümenleri üyeleri arasından oluşturulan Müşterek Encümene gönderilmesini oya sunmuş ve Meclis bunu kabul etmiştir.[6] Encümen, oturuma verilen arada teklifleri hemen inceleyerek, mazbatasını aynı gün Meclis'e sunmuştur. Encümen, esas olarak Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ve İkinci Grup'tan arkadaşlarının teklifini göz önünde tutarak şu iki maddenin kabul edilmesini istemiştir:

"1. Teşkilat-ı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı, hukuk-u hakimiyet ve hükümranisini mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayrikabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekl-i hükümet tanımaz. Binaenaleyh, Türkiye halkı hakimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1336'dan (1920) itibaren ve ebediyyen tarihe müntakil addeylemiştir.

2. Hilafet, Hanedan Ali Osman'a ait olup, halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ve bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşad ve aslah olanı intihâp olunur. Türkiye Devleti Makam-ı Hilafet'in istinatgahıdır."[7]

Mustafa Kemal Paşa'nın, "memleket ve milletin istiklalini ebediyyen mahfuz kılacak o esasatı Meclis-i Aliniz müttefikan

---

5 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 305-311.

6 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 312.

7 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 314.

kabul edecektir", Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in de "Türk milleti istibdat zincirini kırmıştır, bundan sonra da ebediyyen hür ve hakim yaşayacaktır" şeklindeki sözlerinden sonra Encümen'in teklifi oybirliğiyle kabul edilmiştir.[8] Böylece, Birinci ve İkinci Grup üyeleriyle, bağımsızların uzlaşması temelinde cumhuriyete geçiş sürecinde önemli bir adım atılmıştır.

Halk Fırkası ve dayandığı esaslar

Savaşın kazanılması ve saltanatın kaldırılmasından sonra 7 Aralık 1922'de, Mustafa Kemal Paşa Ankara basınına verdiği bir demeçte, barış sağlanınca, halkçılığa dayanan ve Halk Fırkası adını taşıyacak bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıklamıştır.[9] Mustafa Kemal Paşa demecinde, yeni fırka programının hazırlanması için bütün yurtsever aydınlardan, vergi adaletsizliği, kalkınma önlemleri, doğal kaynaklardan yararlanma ve mülkiyet güvenliğiyle ilgili yasal düzenlemeler, vakıflar, bayındırlık çalışmaları, askerlik süresi gibi konulara ışık tutmalarını istiyordu. Ama, bu ilk demeçte, Halk Fırkası'nın Meclis'teki Birinci Grup'un dönüştürülmesiyle kurulacağı yolunda herhangi bir işaret yoktu.[10] Mustafa Kemal Paşa, bu kararını açıkladıktan bir süre sonra 14 Ocak 1923'te bir ay sürecek olan Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. İlk durağı 15 Ocak 1923'te Eskişehir olan bu seyahat, 17 Şubat 1923'te İzmir'de İktisat Kongresi'ndeki ünlü nutku ile noktalanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 başındaki yurt gezileri ve

---

8 *TBMM ZC*, Cilt 24, s. 314-315. Oylama öncesinde Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey ısrarla söz istemiş, kendisine söz verilmeyince, oylama sonucu açıklanır açıklanmaz "Ben muhalifim. Binaenaleyh, ittifakla değil, ekseriyetle kabul edilmiştir" şeklinde konuşmuştur (*TBMM ZC*, Cilt 24, s. 315)

9 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, s. 718

10 Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 48.

nutukları, Paşa'nın mevcut Meclis'i feshederek kendi arzusuna uygun yeni bir meclis toplamayı ve düşündüğü inkılâpları bu yeni meclise yaptırmayı tasarladığını açıkca göstermekteydi.[11] Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi mücadelesini bir parti lideri olarak sürdürme kararına, yakın çalışma arkadaşlarından bazıları karşı çıkmıştır. Rauf (Orbay) Bey anılarında, barış içinde girilecek yeni siyasi hayatta, bu hayatın gereklerinden olan siyasi kuruluşlara da yer verilmesi gerekeceğini düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın bundan böyle herhangi bir siyasi cemiyet veya fırkanın bilfiil başında bulunup, mücadeleye atılarak, o yolda hırpalanmasını doğru bulmadığını, aksine onun bundan sonraki siyasi hayatın gerektiği gibi gelişmesini sağlamak için, fırkalar üstünde kurtarıcı ve önder prestijiyle, tarafsız bir devlet başkanı olarak kalmasını, ülkenin çıkarına daha uygun bulduğunu, ancak kendisinin ve aynı düşüncedeki Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların bu görüşlerini Mustafa Kemal Paşa'ya kabul ettiremediklerini belirtir.[12]

Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi mücadelelerden çekilmesi yönündeki talep kamuoyuna da yansımıştır. Ahmet Emin (Yalman) Bey, 16 Ocak 1923 tarihli Vakit'e yazdığı "Müncilikten Sonra Banilik" başlıklı yazısında bu talebe şiddetle karşı çıkmıştır: "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin yarınki hayatımızda hâiz olacağı mevki mühim bir milli meseledir, herkesi şiddetle alakadar eder. Meseleyi sathi surette muhakeme edenlerde bir fikir vardır. Diyorlar ki 'Paşa Hazretleri yarın umumi hayat içinde faal bir vaziyette bulunmasın. Milli bir abide gibi milletin başı üstünde yeri olsun. Milli bir buhran dakikasında yeniden faaliyete gelsin. Daima bir münci rolü oynasın'. Eğer harici mücadele biter bitmez bizim için tabii bir hayat başlayacak olsaydı, bu mütalaa pek doğru olurdu.

---

11 Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım*, Cilt 5, s. 360.

12 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, s. 126-127.

Mustafa Kemal Paşa gibi bir münci ve bir rehberi, siyasi hayatın ebedi küçüklükleri içinde görmeye kimse razı olmazdı. Fakat harici mücadele bitince bizim için eski ve tabii bir hayat avdet edecek değildir."[13]

Yeni partinin dayanacağı halkçılık ilkesi 1923 başında tartışma konusu olmuştur. Zafer Toprak, kavrama yüklenen anlamdaki değişimi şöyle anlatır: "Milli mücadele halkçılığı, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlığı savunan, saltanata karşı ulusal egemenliği vurgulayan, gündemdeki ivedi sorunların çözümüne yönelik geniş bir program niteliğindeydi. Tek parti dönemi halkçılığının toplumsal içeriği, Milli Mücadele ertesi Halk Fırkası kuruluş çalışmaları sırasında billurlaşmaya başlıyordu. Mustafa Kemal 6 Aralık 1922 günü *Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün* ve *Öğüt* gazetelerine verdiği bir demeçte halkçılık ilkesinden kaynaklanan Halk Fırkası adında bir siyasal parti kurmak niyetinde olduğunu açıklıyordu. 13 Ocak 1923 günü *İleri* gazetesinde, Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili demecinde 'Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunufunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun' diyordu."[14]

Mete Tunçay da bu konuya şöyle açıklık getirmektedir: "Kurulacak partiye ad olarak düşünülen 'halk' kavramının içeriği, 1923 yılbaşı dolaylarında tartışma konusu olmuştur. CHF'nın gelişimi içinde millet gibi daha genel bir kavramla özdeşleştirilmesinden önce, 'halk' siyasal toplumun üyelerinin tümünü değil, ezilen - yoksul tabakaları akla getiriyordu. Birinci Meclis'in ilk gruplaşmalarından biri olan Halk Zümresi

---

13 Ahmet Emin (Yalman), "Müncilikten Sonra Banilik". Vakit, 16 Ocak 1923. Mehmet Kaplan et.al. (Haz), *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, Cilt I, s. 68.

14 Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu". *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938*, s.20.

ve ondan esinlenen Hükümetin 'Halkçılık Programı' açıkça sol nitelikliydiler. HF'nın kurulacağı günlerde de, Mustafa Kemal Paşaya yakın çevreler, 'halk'ın özellikle çiftçi ve işçilerden oluştuğunu, yeni fırkanın da bu sınıfların yararına çalışacağını ileri sürmüşlerdir. Muhalifler, köylü eşrafı mümessil tanıdığı için, köylüye dayanmak isteyince, bunun iki rakip eşraf zümresinden birine bağlanmak demek olacağını söyledikleri zaman, Halkçılar 'HF aguş-u safvetine (temiz kucağına) böyle mütegalibeyi nasıl alabilir? Eğer alsa ismi HF olabilir mi?' demişlerdir. Fakat Mustafa Kemal Paşa, halk kavramını bütün sınıfları kapsayacak bir anlamda kullanmaya karar vermekte gecikmemiştir."[15]

Bu yeni anlayış, sınıf çatışmasını reddeden, meslek zümreleri arasında dayanışmayı esas alan solidarist korporatizmdi.[16] Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın solidarist korporatist bir anlayışla kurulacağını 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul basınının temsilcileriyle yaptığı görüşme sırasında açıkça ifade etmiştir: "Ben Halk Fırkası namı altında bir fırka teşkil edeceğim dediğim zaman zannolunmasın ki milletin sunuf-ı muhtelifesinden bir veya iki sınıfın menafiini veyahut refahını temin etmeye matuf bir gaye takib edeceğim ve sunuf-ı sairenin menafiini düşünmeyeceğim ve onlarla mücadele edeceğim. Böyle bir şey yoktur. Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine matuf olacaktır."[17]

Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak'ta İzmit'te halkla doğrudan yaptığı görüşmede, ülkedeki sınıfları tek tek ele alarak Halk Fırkası'nın kuruluşuna temel oluşturan bu anlayışı daha

---

15 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 48-49.

16 Solidarist korporatizm hakkında geniş bilgi için Bkz. Taha Parla, *Ziya Gökalp ve Türkiye'de Korporatizm.*

17 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 80.

ayrıntılı olarak dile getirmiştir.[18] Bu konuşmada ileri sürülen görüşler ve izlenen mantık zinciri şöyle özetlenebilir:

1. Parti iktisat amacına dayanarak kurulur. Aksi, menfaat, çapulcu partisidir.

2. Kurulacak parti bütün milletin çıkarını temsil edecektir.

3. Toplumun çoğunluğunu halkın içinde olan köylüler oluşturur ve parti onların çıkarını gözetecektir. Bunların karşısında olduğu düşünülebilecek olan çiftlik ve arazi sahiplerinin sayısı azdır ve onların çiftliklerini imha edip, arazisini bölmek yerine, köylünün toprakların genişletilmesi daha doğrudur.

4. Köylünün çıkarı savunulursa sanayiyle uğraşanlarınki ihlal edilmiş olmaz, çünkü bunlar birbirleri için gereklidir ve onların da hakkı verilmelidir.

5. Kasabalardaki orta tüccar da köylü ve halka gereklidir. İmha, ızrar edilemez. Daha çok zenginleştirmelidir.

6. Büyük tüccar ve büyük sermaye sahiplerinin sayıları çok azdır. Bunlara hücum etmenin gereği yoktur. Bunlar daha çok zengin edilmelidir ki, banka, fabrika, şimendifer, şirket, sanayi kurumları yaparak ülkeyi yabancı sermayeye muhtaç olmaktan kurtarsınlar.

7. İşçilerin de sayısı çok azdır, kendi partilerini kursalar bu parti güçsüz olacaktır ve kendi başına çıkarlarını koruması imkansızdır. İşçinin köylüden farkı yoktur ve ülke için gereklidir. Özellikle ileride sanayi kuruluşlarının sayısı artınca oralarda bunlar çalışacaklardır.

8. Ülkede bunlardan başka sınıf yoktur. Ulema ve aydınlar kendi çıkarını düşünen bir sınıf olamaz. Kendi partisini kurup mecliste kendi çıkarı için temsil etmeye kalkışsalar, çıkarlarını

---

18 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 119-121.

koruyamazlar. Onların görevi halkı aydınlatmaktır.

9. O halde kapsayıcı bir Halk Fırkası olmalıdır ve bu parti birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olan tüm halkın çıkarını gözetmelidir.

8 Nisan 1923'te de, yukarıda belirtilen ilkelere dayanacak Halk Fırkası'nın, Meclis'teki Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun bir fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağı açıklanmıştır.[19]

"Yeni bir cidal devri"

Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkasını kuracağını açıklamasından kısa bir süre önce, 26 Kasım 1922'de Yenigün gazetesinde İzmir mebusu Yunus Nadi Bey'in "Yeni Bir Cidal Devri" başlıklı makalesi yayınlanmıştır. Millet Meclisi'nin egemenliğine karşı, saldırgan bir dille kaleme alınan bu makale, muhaliflerin şiddetli tepkisini çekmiştir. Meclis'te büyük tartışmalara yol açan bu önemli makaleyi aşağıda olduğu gibi aktarıyorum:

YENİ BİR CİDAL DEVRİ

Evet saklamaya hacet yoktur, önümüzde yeni bir cidal devri açılmıştır. Fakat bu, hiç de uzun sürmeyecek, kısa kesilecek, milletin kat'i hakimiyeti ile netice bulacak bir cidaldir ki mahiyeten çok eski olduğu ve milletçe esasen mahlul bulunduğu halde bazı makasıd ve şerzite istinaden eşkâr-ı umumiyeyi tereddüdlere ve teşevvüşlere ilka etmek isteyen beş on bakıyyetüssüyûfun himmet ve gayretleri ile elyevm mevcud ve payidar gibi görünebilmektedir.

Milletin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni teşkile saik olan azim ve hareketi yalnız bir medar ve yalnız bir mihver etrafında te-

19 Aşağıdaki "9 Umde" başlıklı altbölüme bakınız.

merkûz etmiştir: Milletin kat'i hakimiyetini ilan ve isbat etmek! Malumdur ki (Türkiye Büyük Millet Meclisi)nin Teşkilât-ı Esasıyesi yalnız ve yalnız bu ruh ve maksadı ifade eylemektedir. Ve yine malumdur ki Türkiye Büyük Millet Meclisi ancak ve ancak bu fikirlere istinad etmek sayesinde dünyayı hayretlere gark eden şu azim muvaffakıyetleri istihsal eyleyebilmiştir.

Daha açığını söyliyelim mi? Bu muvaffakıyetleri istihsal eden âli kudret milletin kendisinden ibarettir. Bugün devam halinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisini teşkil eden milletin kendisi olduğu gibi bu türlü meclislerin beş on tanesini daha teşkil ve tatil edecek olan kuvvet de yine milletin kendisidir. Şurasını çok kat'i bir ifade ile beyan etmek lâzım gelir ki hiçbir Meclis, hatta Türkiye Büyük Millet Meclisi gibi teşri'den başka icra kudretlerini de uhdelerinde cem' etmiş olan meclislerden hiçbiri, bazı sözlerin kendi vaziyetlerine izafe ettiği 'büyüklük'lere istinad ederek namâhdud salahiyetlerle herşeyi yapabileceklerini zannetmesinler. Onlar görülmesine müvekkel oldukları işleri gördükçe hakikaten Büyük Millet Meclisi'dirler. Bir dereceye ve bir zamana kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi misalinde görülmüş olduğu üzre! Fakat salahiyetlerini ve kudretlerinin menbaını unutarak tahakküm devresine geçmek istedikleri zaman, hiç unutmasınlar, hiç olmazsa bir an için tahattur buyursunlar ki onların mevcudiyetleri esasen şekilden ibaret olarak şekle maksur olmaya mahkumdur. Hakikate gelince o, onların arkasında daimi ve layezal olan milletin mecudiyet ve hüviyetine aiddir.

Bir iki üç misal: Umumi harbe iştiraki milllet ihtiyar etmişti, en ulvi ve en hayati menfaatlerinin bunda olduğunu bilerek. O zaman saltanat ve hilafet tahtgâhında biri vardı ki milletin hakimiyetine karşı bittabi söz söyleyecek halde değil idi. 324'den beri biz zaten milletin hakimiyetine karışabilecek bir ferdin vücudunu inkâr etmişizdir!

Umumi harbin mütarekesi oldu, milletin en münevver ve en

milliyetperver eşhası, mecudiyetimize düşman olan devletlerce ve onlara tebean 'Saray'ca takib olundu; ve takib ettirildi.

Türklüğü mahvetmek isteyen bu umumi, müşterek ve kahir düşman hücumuna karşı Anadolu ve Anadolu'nun nezih ve âli simasında Türk milleti kendisini kurtarmak isteyerek pek kolaylıkla temin ettiği milli ve kat'i bir teşkilâta tevessül etti, buna bittabi İngiliz karşı çıktı, ve buna İngiliz aleti olan Yunan ile Saray yani adı Sultan ve Halife olan Padişah karşı çıktı, onun Bâbıâlisi karşı çıktı.

Türk milleti, kendi istiklâlini korumaya ve kurtarmaya çalışırken karşısına çıkan düşmanların en şeni'i halife ve sultan olduğunda elbette çoktan karar kılmıştır. Hal böyle iken bu memlekette Sultan ve Padişah isteyen sefil ruhlar bulunabildiğini farz ettirecek bazı emare ve alametler eksik değildir. Biz biliriz ki onlar vardır, ve biz biliriz ki onlar kendi kanları içinde boğulacaklardır.

Bize diyecekler bulunabilir ki: Haniya, ya-hu hürriyet ve serbesti? Millet emr ediyor ki bu işte hürriyet ve serbesti yoktur. Kokmuş ve muzır fikirlere serbest gezmek ve serbest söyleyebilmek mesağı yoktur. İsterse onu söylemek iddiasında bulunacaklar Büyük Millet Meclisi azasından bulunsunlar!

Biz bu fikri ileri sürerken tarihin hakikatinin hükümranlığını ifade etmekten başka birşey söylemiyoruz. Başkasından bahsetmemek için işte Fransız ihtilâl ve inkılâb tarihi meydandadır, söylenilen fikirler uğruna kesilmiş kafaların isterseniz istatistikini verelim: Ne fikirler ve ne kafalar! Neticede muvaffak olmuş olan ihtilâl ve inkılâb fikridir. 71 hezimetinden sonradır ki Fransa 99 prensiplerinin kat'i hakimiyetini kabul ve tesis etmiş oldu. Bundan sonra Fransa'da cumhuriyetin, yani milli hakimiyetin başka bir idare ve hususile fena bir idare şekline geçebileceğine ne Fransa'da, ne de Fransa haricinde artık kimse inanmaz.

Biz de idaremizde bu katiyeti temin etmek isteriz. Biz de isteriz ki milli hakimiyet mülkümüzde - dahil ve hariç- kimsenin şüphe

edemeyeceği vechile tesis etsin. Ve bu teessüsün takarrür ettiği gün dahi - bütün kalbimizle ümid ve temenni edelim ki, uzakta olmasın. O mübarek ve mesud gün, uzakta veya yakında şundan en kat'i surette emin olalım ki, milletin hakimiyetini en kat'i surette takarrür edinceye kadar önümüzde yeni bir safha, belki bugün içinde bulunduğumuz yeni bir cidal safhası vardır.

Bize göre yalnız vaziyetin bundan ibaret olduğunu bilmek kâfidir ki, zaten bu satırlarla işte onu kayd ediyoruz. Yoksa milletin hakimiyetinin galebesi, o dün olduğu gibi bugün de, yarın da hal ve mevkiin en söz götürmez en kadir ve kahir hâkimidir.[20]

Ömür Sezgin'in de belirttiği gibi, bu makalede "ciddi bir politika değişikliği söz konusudur. O güne kadar Meclis'in egemenliği tartışma götürmez bir şekilde kabul edilmiş iken, ilk kez bu egemenlik tartışma konusu edilmektedir. Gerçi egemenliğin kaynağı olarak 'millet' gösterilmektedir, ama 'milletin' düşüncesini açıklamasına imkan verecek siyasi mekanizmaların mevcut olmadığı düşünülecek olursa, Yunus Nadi'nin hangi güç adına ve hangi güce dayanarak Meclis'in dağıtılabileceğini ileri sürdüğü kolaylıkla anlaşılabilir. Bu güç 'ordu'dur. Saltanatın kaldırılması sırasında da, Mustafa Kemal 'gerçek yöntemine göre saptanacaktır; ama belki bir takım kafalar kesilecektir' derken yine orduya dayanıyordu."[21] Yakup Kadri Karaosmanoğlu da, ordunun önemini şöyle vurgulamaktadır: "O zamana göre denilebilir ki, Mustafa Kemal Paşa ordudaki nüfuzuna dayanmasa, ne Meclis'e sözünü geçirmek, ne de Ankara'da yaşamak imkanı bulurdu."[22]

Makale yayınlandıktan bir gün sonra Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey ve arkadaşları, yazıyla ilgili soruşturma açılmasını

---

20 Yunus Nadi "Yeni Bir Cidal Devri", *Yenigün*, 26 Kasım 1922.

21 Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savası ve Siyasal Rejim Sorunu*, s. 103.

22 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, s. 50.

isteyen bir teklif vermişlerdir. 27 Kasım 1922'de makale sahibi Yunus Nadi Bey bir karşı teklif vermiştir. Yunus Nadi Bey, teklifinde bazı mebusların, yazısını tahrif ederek Meclis Başkanlık Divanı'na bir teklif verdiklerini; oysa basının kanunlar çerçevesinde serbest olduğunu; kanuna aykın yayın yapılması halinde, normal olarak ilgili mahkemelerce kanuni işlem yapılabileceğini belirtmiş; bu yüzden de konunun Meclis Genel Kurulu'na değil, olsa olsa genel hukukla ilgili bir ihbar olarak Heyet-i Vekile'ye sevkedilmesi gerektiğini öne sürmüştür.[23] Konu Meclis Başkanlık Divanı'na havale edilmiştir.[24]

Karahisar-ı Sahip mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi de Yunus Nadi Bey'in yazısıyla ilgili olarak Dahiliye Vekaleti'ne bir soru önergesi vermiştir. İsmail Şükrü Bey şunları sormuştur: "Bu makalede, milletin hakimiyetine karşı irticai bir hareketten bahsolunuyor. Bu irticai hareketin ortadan kaldırılması için Dahiliye Vekaleti'nce ne gibi tedbirler alınmıştır? Böyle irticai bir hareket var mıdır?[25]

Önergeyi cevaplandıran Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey, millet hakimiyetinin kesin bir biçimde kurulmuş olduğunu; bunu başka ellere teslim etmek için ülkenin hiçbir tarafında irticai bir hareket olmadığını; vekaletine buna dair herhangi resmi bir bilginin gelmediğini, dolayısıyla bir karşı tedbir alma durumunun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Ali Fethi Bey, sansür olmadığını, dolayısıyla basının serbest olduğunu, her bir gazetede yazılan makalelerden hoşa gitmeyenlerin Dahiliye Vekaleti'ne sorulması halinde, içinden çıkılmaz bir durumla karşı karşıya kalınacağını da sözlerine eklemiştir.[26]

---

23 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 96.

24 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 97.

25 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 210.

26 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 210-211.

Bu açıklamadan sonra İsmail Şükrü Efendi kürsüye gelerek önce makaleyi baştan sona okumuştur. İsmail Şükrü Efendi bu makalenin meclis ve meclis üyelerine saldırı anlamı taşıdığını, Mustafa Kemal Paşa'dan Meclis'i dağıtmasını istediğini ileri sürerken, muhalif mebuslar da kendisini haklı bulmuştur.[27] Ertuğrul mebusu Necip (Soydan) Bey'in, Yunus Nadi Bey Büyük Millet Meclisi'nin meşru hakkına karşı isyankar davrandığı ve bunu yayınladığı halde Dahiliye Vekili'nin bunu cezalandırmadığını söylemesi üzerine, İsmail Şükrü Bey sorusunu gensoruya dönüştürmüştür.[28]

Bu gelişmelerden sonra, oturum başkanı, Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey ve arkadaşlarınca daha önce verilen bir önerge bulunduğunu ve Meclis Başkanlık Divanı'nın konuyu incelemekte olduğunu belirtmiştir.[29]

Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey de makaleyle bir suç işlenmişse Basın Kanunu'na göre bunu inceleyerek olanların savcılar olduğunu, bir kusuru varsa soru, gensoru önergesinin Dahiliye Vekili için değil, savcıların bağlı olduğu daire ve vekalet için verilmesi gerektiğini söylemiş "yoksa her zaman, Dahiliye Vekili'ni sorumlu tutalım demek doğru değildir ve haksızlık olur" şeklinde konuşmuştur.[30]

Çankırı mebusu Neşet (Akkor) Bey suçun basın suçu değil vatan hainliği suçu olduğunu ileri sürmüş, İsmail Şükrü Bey de "Adliye Vekilini de sorumlu tutarız" demiştir.[31]

Daha sonra Meclis, Dahiliye Vekili'nin açıklamasını yetersiz bularak sorunun gensoruya dönüştürülmesini kabul etmiştir.[32]

---

27 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 212-214.

28 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 214.

29 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 214.

30 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 214.

31 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 214.

32 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 215.

Salahattin (Köseoğlu) Bey ve 24 arkadaşının teklifi doğrultusunda Yunus Nadi Bey'in "Yeni Bir Cidal Devri" başlıklı makalesi üzerindeki incelemelerini tamamlayan Meclis Başkanlık Divanı, vardığı sonucu 29 Ocak 1923'te Meclis'e bildirmiştir. Başkanlık Divanı'nın kararında, Meclis Başkanlığının konuyla ilgili olarak Adliye ve Dahiliye Vekaletleriyle yazıştığı; Dahiliye Vekaleti'nin cevabında bu vekaletçe herhangi bir işlem yapılmasının söz konusu olmadığının belirtildiği; Adliye Vekaleti'nin ise savcıların henüz harekete geçmemiş olduğu ancak Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı'nın incelemesi sonucunda bir suç oluştuğuna karar verilirse, savcılarca kanuni işlem yapılacağını bildirdiği belirtilmiş; ancak Başkanlık Divanı'nın yaptığı inceleme sonucunda kanuni işlem yapılmasını gerektirecek herhangi bir suç unsuru bulunmadığı sonucuna varıldığı açıklanmıştır.[33]

Başkanlık Divanı'nın kararını açıklamasından sonra Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey sık sık laf atılarak kesilen uzun bir konuşma yapmıştır. Hüseyin Avni Bey, basın ve fikir özgürlüğünün esas olduğunu belirterek söze başlamış, ardından makalede yer alan görüşleri eleştirmiştir. Hüseyin Avni Bey, makalede, yeni bir mücadele devrine girildiğinin belirtilerek "bizde bugünkü inkılâbı kavrayamayan insanlar için hayat hakkı yoktur" denmekle "benim fikrim dışında söz söyletmem" anlayışıyla istibdat yapıldığını ve fikir özgürlüğüne karşı çıkıldığını söylemiştir. Makaledeki "bu zihniyeti taşıyan efendilere yaşamak hakkı yoktur, hürriyet yoktur" cümlesini yazan kişinin, fikir özgürlüğünü yok etme hakkını nereden aldığını da soran Hüseyin Avni Bey sözlerine özetle şöyle devam etmiştir: "Mesela yazıyor ki 'Türkiye Büyük Millet Meclisi her şeyi yapmak hak ve yetkisine sahip midir?' Evet,

33 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 44-45.

Büyük Millet Meclisi her şeyi yapar. Altı yüz senelik bir saltanatı yıkarken bu gücü kendisinde gördü ve yaptı. O makale işte bu kuvveti kırmaya yönelmiştir. Bin senelik hükümranlığı tarihe gömen Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi sınırlı mıdır? Meclisin bu güç ve yetkisini yorumlamak vatan hainliği kadar büyüktür. Bu inkılâp, Büyük Millet Meclisi'nin aleyhine fikir söylemek için mi yapıldı? Eğer benim görüşüm bu milletin Padişah'la refah bulacağı şekilde olsaydı o mücadeleyi ben yapardım. Biz inkılâbı fikirle yapacağız ki, payidar olabilsin. Eğer kabadayı usulünü takip edersek, korkarım ki, o zaman inkılâptan mahrum kalırız. Kanla değil fikirle inkılâp yapacağız. Yine makalesinde, 'bunu arzu edenler isterse Büyük Millet Meclisi azası olsun' diyor. Efendi, Büyük Millet Meclisi hiçbir baskı altında değildir. Büyük Millet Meclisi isterse Padişahı da getirir."[34]

Hüseyin Avni Bey'in, Meclis'in herşeyi yapmaya gücü olduğunu vurucu bir örnekle göstermek amacıyla söylediği bu son cümle üzerine tartışmanın ekseni birdenbire bu yöne kaymıştır. Gelibolu mebusu Celal Nuri (İleri) Bey'in "katiyen getiremez" şeklindeki karşı çıkışını Hüseyin Avni Bey "isterse getirir, gücünün sınır ve sonu yoktur" diyerek cevaplandırmıştır. Ardından Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Efendi "padişah propagandası yapıyorsunuz", Kütahya mebusu Ragıp (Soysal) Bey de "Avni Bey! İsterse bu Meclis'e padişah giremez, millet istemiyor" diyerek Hüseyin Avni Bey'e karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Hüseyin Avni Bey, "sözlerime ayrı bir anlam yüklemeyiniz" diyerek konuşmasına devam etmiş ve şunları söylemiştir: "Saltanata ilk önce isyan eden benim arkadaşlar. Efendiler, milli harekat başlamadan yedi ay önce o saraya hücum ve isyan edenlerdenim. Efendiler, hakkı hükümraniden dolayı karşıma değil o saray, herhangi bir adam

34 *TBMM ZC*. Cilt 27, s. 45-47.

çıkarsa, Yunanlı, İngiliz kadar düşmanımdır. İster paşalar olsun, ister hocalar olsun, ister hacılar olsun. Kim olursa olsun düşmanımdır. Ben vicdanımdan başka kimseden mükafat beklemiyorum. Davamı samimi olarak yürütüyorum. Sonu da öncesi de bu. Yoksa günün siyasetine bağlı olarak, her gün bir şey yazar adam değilim."[35]

Hüseyin Avni Bey konuşmasında, Suruç'tan gelen, "Meclis dar bir zamanda toplandı. Bunları defediniz Paşa Hazretleri" şeklindeki telgrafın da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayınlanmasını eleştirmiştir.[36]

Hüseyin Avni Bey konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "İnkılâplar fikir teşkilatıyla, mektebiyle geliştirilir. Yoksa 31 Mart Hadisesi gibi hadiselerle bu memlekette inkılâp yapılamaz. Bizim inkılâbımızı bu gibi fikirler çürütmektedir. İnkılâp fikrinin münevver öncüsü olan Türkiye Büyük Millet Meclisi halka hakk-ı hükümranisinin fazilet ve meziyetini öğretmelidir. Onun tercüman-ı efkarı olan gazeteler, onun alemdarlığını iddia eden arkadaşlarımız, ilmi münakaşa ile bu vazifeyi yapmalıdır, ölüm tehdidiyle değil efendiler. Bu yetki kimsede yoktur. Zaten gülerim ben; eğer Yunus Nadi Bey'in sözüyle memlekette bir bıçak kımıldayacak olursa, evvela beni vursun. Telaşım şu ki; eğer bu iş ölümle sonuçlanacaksa inkılâp da ölecek. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir şekilden ibaret olacağını, şekille sınırlı olacağını iddia etmek; halk nazarında onun kudretini azaltma mahiyetindedir. Dolayısıyla bu kadih suçunu oluşturur."[37]

Bu konuşma sırasında, Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Efendi, Hüseyin Avni Bey'in, üstelik Meclis'in Birinci Reis Vekili olmasına rağmen, Padişah propagandası yaptığı yo-

---

35 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 47.

36 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 48.

37 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 48.

lundaki sataşmalarını sürdürünce Hüseyin Avni Bey, kendisini, "Rasih Efendi! Önceki devirlerde Padişah'ın propagandasını siz yapıyordunuz. Benim Padişah propagandacısı olmak imkanım o kadar uzaktır ki... Padişah bu Meclis'te ilk söz konusu olduğu zaman, bugün de yarın da ben tarihin kötülüklerini Padişah'a ve onun etrafındaki yaldızlı, üniformalı haşarata yüklemekteyim. Padişahın ve o yaldızlı üniformalı ecnebi unsuruna tabi, milletinden çıkmış, sivrilmiş, millete bela olmuşların aleyhindeyim. Benim kinim ebedidir. Benim hamiyyetimden şüphe edecekseniz, benim vicdanımdan şüphe edeceksiniz, zımni bir şey anlamayınız. Açıkça bunu söylüyorum. Eğer başka türlü istiyorsanız kendi iyiniyetinizden şüphe ediniz. Dünkü felaketleri yarın görmek istemem" şeklinde cevaplandırmıştır.[38]

Hüseyin Avni Bey'in konuşmasını tamamlamasından sonra, Antalya mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, Yunus Nadi Bey'in başmakale olarak bir gazetede yaptığı yayının sadece bir fikir olduğunu, buna karşılık Hüseyin Avni Bey'in Millet Meclisi'nde Başkanlık konumunda olmasına rağmen bir siyasi partinin başında görünen bir kimse olduğunu ileri sürünce, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Hüseyin Avni Bey'in İkinci Grup'la olan ilişkisine şu şekilde açıklık getirmiştir: "Ben Hüseyin Avni Bey'in bir fırkanın reisi olduğunu bilmiyorum. Eğer bilen varsa söylesin. Hüseyin Avni Bey, benim burada bulunmadığım zaman Başkanlığa seçilmiş ve Grup'tan istifa etmiştir. Bugüne kadar Hüseyin Avni Bey'in gruba geldiğini de bilmiyorum, görmedim ve namusumun hakkı için söylüyorum, Hüseyin Avni Bey istifa ettiği zamandan beri bir grupta hiçbir görüşmeye katılmamıştır."[39]

Ali Şükrü Bey bu açıklamayı yaptıktan sonra, Hüseyin Avni

38 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 49.

39 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 50.

Bey'in makale hakkındaki eleştirilerine katıldığını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey, basın ve özellikle de fikir özgürlüğü olmayan ülkelerin, hiçbir şekilde gelişemeyeceği gibi, mevcut durumunu da koruyamayacağını söylemiş, "ancak, yazı yazarken ülkenin yüksek çıkarlarının da düşünülmesi gerekir" şeklinde konuşmuştur. Ali Şükrü Bey, barış görüşmelerinin yapıldığı böyle bir dönemde, "kan dökülecek, memleket kana boğulacak, yeni bir cidal devri açılacak" tarzında, üstelik Meclis'i tehdit edecek şekilde yazı yazmanın barışa ulaşmayı önleyecek kasıtlı bir davranış olarak görülebileceğini de ileri sürmüştür.[40]

İkinci Grup'un sözcülerinden Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) ve Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Beyler de, Yunus Nadi Bey'in makalesinin millet ve Meclis egemenliğine saldırı anlamını taşıdığını belirtmişlerdir. Mehmet Şükrü Bey konuşması sırasında, makalede "şekilden ibaret olan büyük Millet Meclisi şeklinde sınırlı kalacaktır" denmekle Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetine ve meşruiyetine saldırıda bulunulduğu ve bunun Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ilk maddesinde belirtilen suç kapsamı içine girdiğini savunmuştur.[41]

Daha sonra, Meclis Başkanlık Divanı'nın, makalede herhangi bir suç unsuru olmadığı yolundaki kararı isim belirleme suretiyle oya sunulmuştur. Oylama sonucunda, karar 67 red, 8 çekimser oya karşılık 100 oyla kabul edilince, Yunus Nadi Bey ve makalesi hakkında herhangi bir kanuni işlem yapılmamıştır.[42] Tutanaklardaki oylama listesinde kabul oyu kullananların adları 2 eksiğiyle yayınlanmış, böylece toplam olarak 175 isim sayılması gerekirken, 173 isim sayılmıştır. Buna göre oylama sırasında Meclis'te 94 Birinci Grup, 39 İkinci

40 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 50.

41 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 53.

42 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 55.

Grup üyesi, 40 bağımsız vardı. Birinci Grup üyelerinin 81'i kabul, 9'u red oyu kullanmış, 4'ü çekimser kalmıştır. İkinci Grup üyelerinin 38'i red oyu verirken, 1'i çekimser kalmıştır. Bağımsızların 17'si Birinci Grup'la birlikte kabul, 20'si İkinci Grup'la birlikte red oyu kullanmış, 3'ü çekimser kalmıştır.[43]

İsmail Şükrü Hoca'nın risalesi

Birinci Meclis'in en muhafazakar üyelerinden biri olan bağımsız Karahisar-ı Sahip mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi'nin adıyla 1923 Ocak ayı içinde yayınanan "Hilafet-i İslamiyye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı risale yeni tartışmalara yol açmıştır.[44] Son derece muhafazakar görüşlere yer verilen bu risalenin yazarı aslında İsmail Şükrü Efendi değildi. *Sebilürreşat* başyazarı Eşref Edip (Fergan) Efendi bu kitapçığı kendisinin yazdığını, ancak yasama dokunulmazlığından yararlanabilmek için İsmail Şükrü Efendi'nin adıyla yayınladığını belirtmiştir.[45] 28 Nisan 1923 tarihli *İleri*'de de ismi verilmeyen Birinci Grup'tan "sarıklı bir mebus"un "Bu hoca efendi hakkında çok ileri gitmeyiniz. İsmail Şükrü Efendi o risaleyi yalnız imza etmiştir, yazmamıştır" dediği belirtilmektedir.[46] Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta "mürteci bir

---

43 Oy kullananların listesi ve kullanılan oyların dağılımı için Bkz. *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 63-64. Yunus Nadi Bey, bu oylamada kendisi hakkında işlem yapılmaması yönünde oy kullanmıştır.

44 Hoca Şükrü Efendi'nin Hilafet-i İslamiyye ve Büyük Millet Meclisi başlıklı risalesinin yeni harflerle tam metni Mete Tunçay'ın *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* adlı incelemesinin, 1989'da Cem Yayınları'ndan çıkan ikinci baskısının 491-505. sayfaları arasında yayınlanmıştır. Hoca Şükrü'nün risalesine verilen cevaplar için Tunçay'ın aynı kitabının 64-67. sayfalarına bakınız.

45 Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğullarının Dramı*, s. 110/n. 79.

46 " Muhaliflerin Zatları ve Sadası: Bazı Malumat", *İleri*, 28 Nisan 1923.

hizip...Hoca Şükrü imzasıyla...bir risale neşretti", "Şükrü Efendi Hoca ve onu ve imzasını ileri süren politikacılar" demesi, onun da bu durumun farkında olduğunu göstermektedir.[47]

Risale hakkında soruşturma açılması üzerine İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi konuyu 22 Ocak 1923'te Meclis'e getirmiştir. İsmail Şükrü Efendi, basında risalesiyle ilgili olarak büyük bir gürültü kopartıldığını, basının, kendisinin hiyanet-i vataniye ile suçlanarak evrakının Meclis Başkanlık Divanı'na verildiğini yazdığını söylemiştir. Buna karşılık, oturum başkanı Başkanlık Divanı'na böyle bir evrakın gelmediğini açıklamıştır. Bu açıklama üzerine, İsmail Şükrü Efendi, "madem ki Başkanlık Divanı'na gelmiş bir şey yoktur, kürsüyü terkediyorum" diyerek konuşmasını tamamlamıştır.

İsmail Şükrü Efendi konuşması sırasında, bu risalenin aslında "ulema arkadaşlarıyla birlikte 18 Kasım 1922'de Meclis'e verdikleri bir kanun teklifinin gerekçesini açıklamak üzere yazıldığını" da belirtmiştir.[48]

Açık toplantıda yazıyla ilgili herhangi bir soruşturmanın sözkonusu olmadığı belirtilmekle birlikte, aslında soruşturma açılmıştır. Nitekim, 25 Ocak 1923 tarihli gizli toplantıda Heyet-i Vekile'nin konuya ilişkin tezkeresi okunmuştur. Tezkerede, sözkonusu yayının 8, 9, 17, 22, 23 ve 26. sayfalarında yer alan görüşler, Anayasa'nın ilk dokuz maddesinde belirlenen esaslara aykırı ve muhalif olduğundan, Matbaalar Kanunu'nun 7., Matbuat Kanunu'nun 11 ve 17. maddeleri uyarınca, Ceza

---

47 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, s. 705, 707. Risale 15 Ocak 1923'te yayınlanmıştır. Bu tarihte Mustafa Kemal Paşa Batı Anadolu gezisindedir ve TBMM Başkatibi Recep (Peker) Bey Mustafa Kemal Paşa'ya 15-16 Ocak 1923'te "zata mahsustur, gayet mahremdir, dakika tehir edilemez" kaydıyla bir telgraf çekerek, kendisini durumdan haberdar etmiştir. Telgraf metni için bkz. Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, s. 69-70.

48 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 446-447.

Kanunu'nun 67. maddesinde belirtilen suçun işlendiği; Adliye Vekaleti'nin kanuni işlem yapabilmek için, İsmail Şükrü Efendi'nin dokunulmazlığının kaldırılmasını istediği; Heyet-i Vekile'nin de dokunulmazlığın kaldırılması için konuyu Meclis'in oyuna sunmakta olduğu belirtilmiştir.[49] Tezkere okunduktan sonra Meclis konuyla ilgili bir müzakere açılmasını kabul etmemiş, İsmail Şükrü Efendi'nin durumunu incelemek üzere Meclis'in beşinci şubesi görevlendirilmiştir.[50] Ancak İsmail Şükrü Efendi'nin dokunulmazlığı kaldırılmadığı gibi konuyla ilgili işlem de yapılmamıştır.

Lozan görüşmelerinde Meclis'in tutumu

Dış politika sorunları bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakla birlikte, Lozan barış görüşmeleri konusunda kısaca birkaç noktaya değinmek istiyorum. İkinci Grup, Lozan görüşmelerinin Meclis'in yönetiminde yapılması ve son sözü Meclis'in söylemesi konusunda olağanüstü duyarlı davranmış, özellikle Misak-ı Milli'den tavizler konuları gündeme geldiğinde, duyarlılıkları bir hayli artmıştır. Buna karşılık, Birinci Grup görüşmeleri Heyet-i Vekile'nin yürütmesinden yana olmuş, konu Meclis'e geldikçe hayli tartışmalı görüşmeler cereyan etmiştir.[51]

2 Kasım 1922'deki görüşmede Lozan'a gönderilecek delegeleri Heyet-i Vekile'nin mi yoksa Meclis'in mi seçeceği konusu gündeme gelmiştir. Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, delegeler heyetinin "Büyük Millet Meclisi'nin emniyet

---

49 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 1232-1233.

50 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 1233.

51 Lozan'daki gelişmeler genel olarak Meclis gizli toplantılarında ele alınmıştır. Meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 972-1006, 1146-1163, 1169-1197, 1220-1229, 1236-1263, 1267-1271, 1274-1276, 1284-1288, 1290-1301, 1304-1325; Cilt 4, 2-28, 30-71, 74-104, 106-147, 150-191.

ve itimadını haiz Hükümet namına" gittiğini açıklamasından sonra, Hakkı Hami (Ulukan), Ziya Hurşit, Salahattin (Köseoğlu), Sırrı (Bellioğlu) ve Hüseyin Avni (Ulaş) gibi İkinci Grup'un ağır topları, delegeleri Meclis'in seçmesi gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. Uzun tartışmalardan sonra 67 red, 8 çekimser oya karşılık, 121 oyla delegelerin Heyet-i Vekile'ce seçilmesi kabul edilmiştir.[52]

İsmet (İnönü) Paşa başkanlığındaki delegeler heyeti seçildikten sonra, 20 Kasım 1922'de Lozan'da görüşmelere başlanmış, buna paralel olarak konu Meclis gizli toplantılarında da sürekli ele alınmıştır. Konferans'ta Osmanlı borçları, Türk- Yunan sınırı, Boğazlar, Musul, azınlıklar ve kapitülasyonlar gibi önemli konularda anlaşma sağlanamayınca, görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesilmiştir.

Önerilen barış projesi üzerine, 2 Mart 1923'te Meclis'te madde madde görüşme açılmış, görüşmeler izleyen günlerde de sürdürülmüştür. Bu görüşmeler sırasında muhalifler taviz verilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Meclis görüşmelerinin çıkmaza girdiği bu ortam içinde, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 4 Mart 1923'te "Avrupa'da bir cereyan var. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iki parti vardır. Bir parti Mustafa Kemal'in yanında, onun dalkavuğu imiş, yeni seçimde onlar mebus olabilecekmiş. Mebusluktan ümitsiz olanlar harbin devamını istiyorlarmış. Efendiler, dünyada bu düşünceli bir alçak tasavvur edemem" şeklinde konuşarak, İkinci Grup'un yeniden seçilmekten umutsuz olduğu için uzlaşmaz bir tutum içine girdiği yolundaki iddialara karşı çıkmıştır.[53] Nitekim, 1 gün sonra da, İkinci Grup'tan İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey, "Misak-ı Milli haricinde müzakereye yetkimiz olmadığından keyfiyetin milletin genel oyuna arzını teklif

52 *TBMM GCZ*, Cilt 3, s. 972-1006.

53 *TBMM GCZ*, Cilt 4, s. 97.

ederim" şeklinde bir önerge vererek, seçimin yenilenmesini istemiştir.[54] Ancak, Birinci Grup, bu belirsizlik ortamında seçime gidilmesine yanaşmamıştır.

6 Mart 1923'te Saruhan mebusu Reşat (Kayalı) Bey ve 129 arkadaşı Heyet-i Vekile'ye güvenoyu verilmesi ve İsmet Paşa başkanlığındaki delegeler heyetinin Lozan'da bundan böyle yapılacak görüşmelerde de yetkili kılınmasını isteyen bir önerge vermiş ve bu önerge Birinci Grup'un oylarıyla kabul edilmiştir.[55] Delegeler heyetinin Lozan'ın ikinci bölümü için de yetkili kılınması Birinci Grup'u rahatlatmış ve kısa bir süre sonra bu kez Birinci Grup seçimin yenilenmesi konusunu gündeme getirmiştir.

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi

İkinci Grup'un önde gelenlerinden, *Tan* gazetesi sahibi Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923'te aniden ortadan kaybolmuş, 2 Nisan 1923'te cesedi bulunmuştur. Ali Şükrü Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız alayı komutanı Topal Osman tarafından öldürüldüğünün anlaşılması üzerine, Topal Osman da girişilen silahlı çatışma sonucunda öldürülmüştür. Burada, olayın Meclis'teki yankısı üzerinde durmakla yetineceğim.

Ali Şükrü Bey'in ortadan kaybolmasından 2 gün geçmesi üzerine, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Meclis kürsüsünden şu ünlü konuşmasını yapmıştır: "Efendiler; bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kabe-i millet! Sana da mı taarruz? Ey ara-yı millet (milletin oyları)! Sana da mı

54 *TBMM GCZ*, Cilt 4, s. 141.

55 *TBMM GCZ*, Cilt 4, s. 190.

taarruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taarruz? Arkadaşlar! Efendiler! Asırlardan beri mahkumiyetle saltanatların ve onun etrafındaki yaldızlı üniformalı kahrolası haşeratın ve onun esiri olan hainlerin mahvı ve Türk milletinin halası için bayrağı çektik. Milletin başarısı onun hakimiyetidir. Hakimiyeti demek, onun oyunu memleket içinde serbest kullanması demektir. Bir millet namusundan bir mebus koparır. O mebusun ağzı, kalemi o milletin namusudur. Bu namusa tecavüz eden eller kırılsın. Tecavüz arkadaşlarımıza değil milletin namusunadır. Böyle namussuzlar yaşamamalı. Efendiler, Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır. Memleketin sahibi, azametli bir tarih sahibi, namusuna hakim bir milletin mebusu kayboluyor, hükümet bulamıyor. Allah'tan çok isterim ki, memleketin elim zamanlarında bu hal adi bir suç sonucu zuhur etsin. Ya siyasi ise efendiler. Demek ki bu memlekette herhangi bir fikrin serdarı ölecektir. Hiçbir zaman ölmez."[56] Hüseyin Avni Bey konuşmasını sert dille sürdürmüş, İkinci Grup üyesi başka mebusların da heyecan göstermesi üzerine Meclis'teki hava gerginleşmiştir. Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey ise havayı yumuşatmaya çalışan bir konuşma yaparak, Ali Şükrü Bey ve olayın sorumlularının bulunması için tüm güçlerin seferber edildiğini açıklamıştır.[57]

İkinci Grup'tan Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, Ali Şükrü Bey'e yönelen saldırının aslında millet egemenliğine yönelmiş bir saldırı olduğunu, Hüseyin Avni Bey gibi, kendisinin de bunun bir siyasi saldırı olmamasını temenni ettiğini belirtmiştir.[58]

Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey, hükümetten söz değil iş beklediklerini söylemiş ve sorumluların bir an önce bulun-

---

56 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 227.

57 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 229.

58 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 230.

masını istemiştir.[59] Tekrar söz alan Rauf Bey, hükümetin vargücüyle çalıştığını, Adliye Vekili'ne tam olarak güvendiklerini söylemiştir.[60]

Ali Şükrü Bey'in bulunamaması üzerine, Lazistan mebusu Necati (Memişoğlu) Efendi, 31 Mart 1923'te Heyet-i Vekile'nin konuyla ilgili açıklama yapmasını isteyen bir teklif vermiştir.[61] Adliye Vekili Rifat (Çalıka) Bey, teklif üzerine, soruşturmanın gizli olarak yürütüldüğünü, o aşamada bir açıklama yapılmasının doğru olmayacağını söylemişse de, oturum başkanının Heyet-i Vekile'nin bir gün sonra açıklama yapacağını belirtmesi üzerine, Necati Bey'in teklifi kabul edilmiştir.[62]

Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, Ali Şükrü Bey'in cesedinin bulunduğu 2 Nisan 1923'te, Meclis'e gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. Rauf Bey, cinayetin sorumlusunun Topal Osman olduğunu ve söz konusu kişinin ordu güçleriyle giriştiği silahlı çatışma sonucunda öldürüldüğünü açıklamıştır.[63] Ardından Erzurum mebusu Hüseyin Avni ve Sinop mebusu Hakkı Hami Beyler, hakimiyet-i milliye kavramını ön plana çıkartarak Ali Şükrü Bey ve siyasi mücadelesini öven birer konuşma yapmıştır.[64]

Daha sonra Yozgat mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) ve Trabzon mebusu Nebizade Hamdi (Ülkümen) Beylerin önerileri

---

59 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 231-232.

60 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 232-233. Rauf Bey Adliye Vekili'ne güvendiklerini söyler söylemez, Birinci Grup'tan Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz) Bey, görüşülen konu son derece hassas olmasına rağmen, Adliye Vekili Rifat (Çalıka) Bey'i kasdederek "O da kenclilerindendir. Onlardandır" şeklinde laf atmaktan geri kalmamış, Bayezit mebusu Şevket (Bayazıd) Bey, bu sataşma üzerine İhsan Bey'i "Meclistenclir, meclisten, edepsiz herif" diyerek uyarmıştır (*TBMM ZC*, Cilt 28, s. 233).

61 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 243.

62 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 243-244.

63 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 305.

64 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 305-307.

doğrultusunda, Ali Şükrü Bey'in ailesi ve seçim bölgesi olan Trabzon'a, Meclis adına birer başsağlığı mesajı gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[65] Ardından Van mebusu Haydar (Vaner) ve arkadaşlarınca verilen teklif doğrultusunda, Topal Osman'ın cesedinin Meclis önünde asılarak teşhir edilmesine oybirliğiyle karar verilmiştir.[66]

Bu arada, Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey, bir teklif vererek, cinayetin sorumlularından Topal Osman'ın adamı Mustafa Kaptan'ın mülazım-ı sanilik rütbesinin alınarak, kendisinin halen gözaltında tutulduğu askeri tutukevinden bir sivil tutukevine nakledilmesini istemiştir.[67] İkinci Grup mebusları, Ziya Hurşit Bey'in teklifini hararetle desteklerken, Rauf (Orbay) Bey ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa, mebusları sukunete davet etmiştir. Kazım Paşa, Mustafa Kaptan'ın askeri rütbe sahibi olduğunu, bu yüzden de kanunlar çerçevesinde askeri tutukevinde alıkonduğunu belirtince Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey, kendisinin kaçırılmasından korktuklarını açıklamıştır. Kazım Paşa'nın böyle bir şeyin kesinlikle söz konusu olamayacağını açıklaması üzerine İkinci Grup üyeleri bu konudaki ısrarlarından vazgeçmiştir.[68]

---

65 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 308. Meclis adına Trabzon'a gönderilen başsağlığı mesajını, Trabzon Belediye Başkanı Hakkı Bey bir teşekkür telgrafıyla cevaplandırınış, söz konusu telgraf 7 Nisan 1923'te Meclis'te okunmuştur (*TBMM ZC*, Cilt 28, s. 389-390). Telgrafta, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesiyle, Trabzon'un Meclis'te hakimiyet-i milliye ve fikir özgürlüğüne aşık değerli bir evladını kaybettiği görüşüne yer verilmiştir.

66 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 308. 3 Nisan 1923'te önceki tutanak özeti okunurken, Topal Osman'ın cesedinin teşhirine oybirliğiyle karar verildiğinin açıklanması üzerine, Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu) ve Kırşehir mebusu Yahya Galip (Kargı) Beyler, kendilerinin bu karara karşı çıktıklarını, kararın oybirliğiyle değil, oy çokluğuyla alındığını ileri sürmüşlerdir (*TBMM ZC*, Cilt 28, s. 315).

67 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 308-309.

68 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 309-310.

Birinci Meclis'in 16 Nisan 1923'te yaptığı son toplantıda, Maliye Komisyonu'nun, Lazistan mebusu Necati (Memişoğlu) Efendi ve arkadaşlarınca verilen ve Ali Şükrü Bey'in eşiyle 3 çocuğuna hazineden para yardımı yapılmasını ve çocukların yatılı okulda okutulmasını öngören kanun teklifine ilişkin mazbatası okunmuştur. Maliye Komisyonu'nun mazbatasında, Necati Efendi ve arkadaşlarının teklifinin oy çokluğuyla benimsendiği bildirilmiştir.[69] Yapılan görüşmelerden sonra Meclis, kanun teklifinin maddelerini kabul etmiş, daha sonra teklifin tümü oya sunulmuştur.[70] Oylamaya katılanların, 89'u kabul, 36'sı red oyu kullanırken 3 mebus çekimser kalmıştır. Bununla birlikte, oy kullananların sayısı 128'de kaldığından, görüşme yetersayısına (161 mebus) ulaşılamamıştır.[71] Bu toplantı Birinci Meclis'in yaptığı son toplantı olmuş ve konu yeniden ele alınamadığından, Ali Şükrü Bey'in ailesine maddi yardım yapılmasına ilişkin kanun Meclis'ten çıkmamıştır.

Yeni seçim kararının alınması ve seçim kanunu

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinin yarattığı olumsuz havanın da etkisiyle, 1 Nisan 1923'te Meclis, seçimin yenilenmesine karar vermiştir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa buna

---

69 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 226-227. Komisyondaki İkinci Grup üyeleri Yozgat mebusları Bahri (Tatlıoğlu) ve Feyyaz Ali (Üst), İçel mebusu Sami (Arkan), Kayseri mebusu Osman (Uşşaklı) Beyler teklifin lehinde oy kullanırken, Birinci Grup'tan Gaziantep mebusu Ali Cenani, Kozan mebusu Dr. Mustafa (Cantekin) ve Elaziz mebusu Naci (Karaali) Beyler, daha önce şehit düşen mebusların aileleri için herhangi bir işlem yapılmazken, Ali Şükrü Bey'in ailesi için böyle istisnai bir uygulama yapılmasını doğru bulmadıklarını belirterek, karara karşı çıkmışlardır. Diğer bir Birinci Grup üyesi Hakkari mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey görüşmelere katılmayınca, Komisyon'un kararı Birinci Grup üyelerinin 3 karşı oyuna karşılık İkinci Grup üyelerinin verdiği 4 oyla kabul edilmiştir (*TBMM ZC*, Cilt 29, s. 227).

70 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 227-229.

71 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 234.

muhtemelen daha önce karar vermiştir. Nitekim, 1923 Ocak ayı içinde İzmit'te gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında bu konudaki kararlılığını dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, gazetecilere, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ayrı maddesi gereğince 300'den fazla kişiyi biraraya toplayarak üçte iki çoğunlukla karar almanın zorluğunu belirtmiş, ancak "meclis gayesine vasıl olduktan sonra, vazifesini ikmal etmiştir ve yeni intihâbata karar vermeye ve dağılmaya mecburdur. Şu veya bu bahane ile idame-i hayata çalışması istibdata başlaması demektir" demiştir. İkinci Grup'un seçimlerin yenilenmesine karşı çıkabileceği ihtimalini de göz önünde bulunduran Paşa'ya göre bunun da bir çaresi vardır. Meclise katılmayanlar bir defa davet edilir, gelmezlerse bir kaç kez daha davet edilir, yine gelmezlerse davete uymayanların mebusluktan istifa etmiş sayılacaklarına dair bir karar alınır ve sorun çözülür.

Mustafa Kemal Paşa, İsmail Müştak Bey'in "ya meclis böyle bir karar vermezse?" şeklindeki sorusunu ise "o zaman görürsünüz ki, millet kararını verir! Mebuslar ilanihaye mevkilerini muhafaza etmek isterlerse, gayr-ı kanuni bir surette ve gayr-ı muayyen bir zaman için milletin hakimiyetini ellerinden bırakmak istemiyorlar demektir. O zaman derhal millet, kendi hakimiyetini istimal eder. Yeni mebuslarını intihâp eder" demiştir. Müştak Bey'in "yani millet onları vekillikten azleder" şeklindeki açıklaması üzerine Paşa sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "Hayır, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda intihâb devresi mahdut ve muayyendir. Fakat bu meclis müstesna olarak demiştir ki, ben gaye-i milliyenin istihsaline kadar çalışacağım ve millet de bunu muvafık bulmuştur. Gaye-i milliyenin husul bulduğu gün bu istisnaiyet hitam bulur ve kanunda mevcut maddenin behemehal tatbiki lazım gelir. Meclis eğer bunu yapmazsa o zaman millete karşı vazife ve salahiyetini suistimal etmiştir." Bu aşamada Müştak Bey "O zaman milletin otomatikman olması icab eder" deyince

Paşa "evet millet hukukunu suistimal edenlere karşı otomatikman hareket eder. Yani millet bu meclise karşı isyan eder" diyerek kararlılığını bir kez daha dile getirmiştir.[72]

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta seçim kararını görüşmek üzere Heyet-i Vekile ile Birinci Grup idare heyetini birlikte toplantıya davet ettiğini, toplantıda seçime gitmenin zorunluluğu üzerinde durulduğunu ve sabaha kadar süren görüşmelerden sonra seçimin yenilenmesinin kararlaştırıldığını, bu görüşün daha sonra, 1 Nisan 1923'te Birinci Grup genel kurulunda kabul edildiğini, sonra da buna yönelik 100 kadar imzalı önerinin Meclis'e sunulduğunu anlatır.[73] Rauf (Orbay) Bey de olayı aynı doğrultuda anlatmakla birlikte inisiyatifin kendisinden geldiğini öne sürmektedir. Rauf Bey, anılarında, Büyük Millet Meclisi üyelerinin dış tehlike karşısında gösterdikleri bütünlük sayesinde zafere ulaşıldıktan sonra, çeşitli nedenler ve bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe doğru gittiği şüphe ve endişesi içinde bulunan bazı mebusların tutumu yüzünden Meclis'te en çetin konularda bile uzlaşma sağlanamaz hale gelindiğini belirtir. Bu durum karşısında arkadaşlarıyla alınması gereken tedbirleri konuştuktan sonra, Mustafa Kemal Paşa ile Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa'yı Heyet-i Vekile toplantısına davet ettiğini belirten Rauf Bey, bu gizli toplantıda, mevcut durumda Meclis'e güvenerek iş yapılamayacağını, Heyet-i Vekile olarak meclisin yenilenmesini zorunlu gördüklerini açıkladığını anlatır. Rauf Bey, Ali Fuat Paşa'nın bu öneriyi desteklediğini, Mustafa Kemal Paşa'nın da onayı üzerine, sabaha kadar süren toplantı sonunda, seçimin ne şekilde yapılacağı konusunda kesin bir karara varıldığını da sözlerine eklemektedir.[74]

---

72 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 84.

73 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, s. 727-728.

74 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, s. 124-125.

Heyet-i Vekile ve Birinci Grup İdare Heyeti'nin ortak toplantısında, seçimlerin yenilenmesi kararına, Ali Şükrü Bey cinayetinin muhasebesi yapılmadan seçime gitmeyi doğru bulmayan Saruhan mebusu Reşad (Kayalı) Bey dışında itiraz eden olmamıştır. İkinci Grup üyesi Adliye Vekili Rifat (Çalıka) Bey kararı uygun bularak bu yönde oy kullanmıştır.[75]

Ön hazırlıklar bu şekilde tamamlandıktan sonra, 1 Nisan 1923 tarihli Meclis toplantısı açılır açılmaz, Aydın mebusu Esad (İleri) Efendi ve hemen hemen tamamı Birinci Grup'tan olan 120 arkadaşının seçimlerin yenilenmesine yönelik teklifi okunmuştur. Teklifte, Meclis'in gayesine ulaşıncaya kadar aralıksız toplanacağı öngören Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ayrı maddesinin kaldırılarak, seçime gidilmesi istenmiştir.[76] Meclis, teklifin öncelikli olarak görüşülmesini kabul etmiş ve ilk sözü Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Paşa almıştır. İsmet Paşa, Lozan barış görüşmelerinin belli bir aşamaya geldiğini, alınacak sonucun ülke çıkarlarına uygun düşüp düşmediği konusunda son sözü Meclis'in söyleyeceğini, bunun için de en doğru yolun hemen seçime gidilmesi ve kararı yeni seçilen Meclis'in vermesi olduğunu söylemiştir.[77]

Bu konuşma üzerine, İkinci Grup'tan İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey, kendisinin 20 gün önce aynı teklifi yaptığını, İsmet Paşa'nın o zaman buna karşı çıktığını hatırlatmış, Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey de, "evet, teklif edilmişti, reddine taraftar olanlardan birisiydiniz" demiştir.[78]

Daha sonra, Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey, seçimin yenilenmesi gereğini vurgulamış, sözlerini "Meclis, tarihi olan adına layık bir karar verecektir. Biz mil-

---

75 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 321-322

76 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 283-284.

77 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 284-285.

78 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 285.

letten geldik, yine millete müracaat ediyoruz. Millet kararını versin" diyerek bitirmiştir. Ziya Hurşit Bey de, "itiraz eden yok, teklifi oybirliğiyle kabul ediyoruz" demiştir.[79]

20 gün önce aynı doğrultuda bir teklif veren İkinci Grup üyelerinin de desteği alınınca, başka bir tartışma olmadan teklif kabul edilerek maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.[80]

Anayasa'nın ayrı maddesinin yürürlükten kaldırıldığını belirten ilk madde üzerine söz alan Hüseyin Avni Bey, seçim hakkının en kutsal hak olduğunu belirterek söze başlamıştır. Hüseyin Avni Bey, Anayasa'nın ayrı maddesinde, bu maddenin değiştirilebilmesi için üçte iki çoğunluk gerektiğinin belirtilmekte olduğuna da dikkat çekerek, bu kanunun, görüşme yetersayısının 86 olduğu bir dönemde kabul edildiğini, bu yüzden de garip bir durumun ortaya çıktığını söylemiş ve üçte iki çoğunluk sağlamaya uğraşmak yerine, bir meclis kararıyla seçimin yenilenmesinin kararlaştırılmasını ve kararın da "kutsal karar" olarak adlandırılmasını istemiştir. Hüseyin Avni Bey, seçim kanununun yeniden düzenlenmesi gereğine de işaret etmiştir.[81]

Erzurum mebusu Mustafa Durak (Sakarya) Bey, seçimin yenilenmesini destekleyen bir konuşma yapmış, ardından bir adım daha atarak, eğer mümkünse Birinci Meclis mebuslarının seçimlerde aday olmamalarını, kenara çekilerek yeni seçilecek mebuslar üzerinde denetim görevini üstlenmelerini istemiştir.[82]

Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) ve Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut) Beyler de, Hüseyin Avni Bey'in önerisini benimsediklerini söyleyerek, üçte iki çoğunluk arayarak

79 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 286.

80 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 286.

81 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 286-288.

82 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 288-289.

Anayasa'nın ayrı maddesini yürürlükten kaldırmak yerine, bir Meclis kararıyla seçimin yenilenmesine karar verilmesini istemişlerdir.[83] Buna karşılık, Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, doğru yolun, kanun hükmüne uymak, yani Meclis kararı almak yerine, bir kanunla ayrı maddeyi kaldırmak ve yeni bir kanun maddesi koyup seçime gitmek olduğunu belirtmiştir.[84]

Daha sonra, Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) ve Mardin mebusu Necip (Soydan) Bey'in, "yeniden seçim yapılmasına karar verildi" şeklinde tek bir cümleden oluşan teklifi oya sunularak kabul edilmiştir.[85]

Seçim Kanunu'nda değişiklik

Seçimin yenilenmesi kararı alındıktan hemen sonra, Gaziantep mebusu Ali Cenani Bey ve arkadaşları, Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri), Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) ve Canik mebusu Emin (Gevelioğlu) Beylerin daha önce Meclis'e sunduğu seçim kanununda değişiklik yapılmasını isteyen teklifin öncelikli olarak görüşülmesini önermişler ve Meclis bu öneriyi kabul etmiştir.[86] İkinci Grup'un bu 3 kurucusunca hazırlanan ve 2 Aralık 1922'de Meclis'e sunulan bu kanun teklifi daha ilk gündeme geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın büyük tepkisini çekmişti. 2 Aralık 1922 tarihli toplantıda, oturum başkanı seçim kanununda değişiklik yapılmasını isteyen bir teklif olduğunu ve ilgili komisyona gönderileceğini açıklar açıklamaz Mustafa Kemal Paşa teklifin

---

83 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 289-290.

84 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 290-291.

85 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 293. Oturum başkanı teklifin çoğunlukla kabul edildiğini belirtmişse de bazı mebuslar kararın oybirliğiyle alındığı yolunda uyarıda bulunmuşlardır.

86 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 294-295.

bir maddesini şiddetle eleştirmişti.[87] Paşa'mn karşı çıktığı teklifin 15. maddesine göre, Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin o günkü sınırları içindeki yerler ahalisinden olmak ve bir seçim çevresine yerleşmiş bulunmak şartı aranıyordu. Göçmen olarak gelen Türk ve Kürtler, geliş tarihinden itibaren 5 yıl geçtikten sonra mebus olabilecekti.[88]

Mustafa Kemal Paşa, kanun teklifinin doğrudan doğruya kendi şahsını hedef aldığını ve vatandaşlık hukukundan yoksun bırakılmasının hedeflendiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, kendisinin o andaki sınırlar dışında doğmuş bulunduğunu, herhangi bir seçim bölgesinde de 5 yıllık bir süreden beri ikamet etmediğini belirterek, bunda kendisinin kesinlikle bir kasıt ve kusuru bulunmadığını dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, askeri görevlerinin böyle bir koşulu yerine getirmesini imkansiz bıraktığını belirterek, Meclis'te 3 kişinin kendisini vatandaşlık hukukundan yoksun bırakma hakkını nereden aldıklarını da sormuştur.[89]

Mustafa Kemal Paşa konuşmasını bitirir bitirmez, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey konuya açıklık getirme çabasına girişmiştir. Hüseyin Avni Bey, ortada bir kanun teklifi olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın bunu kendisinin vatandaşlık hukukunun elinden alınması olarak yorumlamasını hayretle karşıladığını belirterek, "Türkiye milleti Paşa Hazretleri'ni kendisinin timsali yaptıktan sonra, Paşa'nın vatanı her yer ve herkesin kalbidir. Fakat Paşa Hazretleri de bu kalplere hürmet etmelidir ki, Türkiye'de artık Arnavut mebus, Arap mebus bulunmayacaktır. Siz kalbimize girmiş, tarihi temsil etmek konumunda dururken başkalarının menfaati

87 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 159.

88 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 324.

89 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 159-160.

için Şahs-ı Devletleri'ni ileri sürmenizi memleketin çıkarlarına uygun göremiyoruz" demiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Hüseyin Avni Bey, madde açıktır, yorumla gerek yoktur" şeklindeki karşı çıkışından sonra Hüseyin Avni Bey sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Paşa Hazretleri, şahsınız bunun içerisine girmemiştir ve giremez, onlar da o şekilde düşünmüyorlar. Yalnız burada bir şey vardır. Şahs-ı Devletleri'ni ileri sürerek diğerlerinin bundan yararlanmasına imkan yoktur. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri kimseyle karşılaştırılamaz. Paşa Hazretleri de bilirler ki o arkadaşlar en samimi insanlardır ve işe en evvel başlamış ve sonuçta da milleti yaşatmak için en çok hizmet edenler onlardır. Önceden öyle olduğu gibi, en son yine o arkadaşlar ellerini sizin elinize vererek çalışacaklardır. Gaye budur. Siz herhangi noktada çalışırsanız orası sizin seçim hakkınızı sağlamıştır. Vatandaşlık şu veya bu memlekette oturmak esası üzerine değildir. Burada milletin kürsüsünde yegane söz sahibi Türk ve Kürt olacaktır. Siz o seciyeyi taşıdıkça ve siz bu fikre sahip oldukça ebediyyen sizi serfiraz olarak başımızın üstünde tutacağız." Hüseyin Avni Bey, sözlerinin sonunda, teklifi veren arkadaşlarının da böyle düşündüklerini belirterek konuya açıklık getirmelerini istemiştir.[90]

Mustafa Kemal Paşa'nın, Hüseyin Avni Bey'in söyledikleriyle maddede söylenenlerin birbirleriyle çeliştiğini ve maddede kendisinin istisna tutulduğuna dair bir hüküm olmadığını belirtmesinden sonra, teklifte imzası olanlardan Süleyman Necati (Güneri) Bey konuya açıklık getirmiştir. Süleyman Necati Bey, Mustafa Kemal Paşa gibi milletin kalbinde yaşayan yüksek bir şahsiyetin tekliflerini bu şekilde yorumlamasından büyük üzüntü duyduğunu belirterek söze başlamıştır. Süleyman Necati Bey, tarih yapan insanların birer mevki sahibi

90 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 160-161.

olduklarını, onların vatanlarının sadece belli bir bölge değil tüm ülke olduğu söylemiş ve "Böyle bir kanun söz konusu olurken Paşa Hazretleri gibi en büyük mümtaz şahsiyet olan bir kişiye pek çok takdir edenlerden ve hatta en önce takdir edenlerden biri olmak üzere benim hatırıma gelemez. Ben böyle namussuz bir adam değilim. Bunu ancak namussuzlar yapar ve ancak bir milletle ilgisi olmayan, çıkarcı, vicdanlarını, hayatlarını, namuslarını satmış olanlar yapar" demiştir. Süleyman Necati Bey, tekliflerinin, esas olarak artık Türkiye sınırları içinde bir vatandaşlık tesis etmek üzere hazırlandığını da sözlerine eklemiştir.[91]

Teklifte imzası bulunan Canik mebusu Emin (Gevelioğlu) Bey de, Hüseyin Avni ve Süleyman Necati Beylerin amaçlarını anlatarak konuya yeterince açıklık getirdiklerini söyleyerek "O madde yazılırken hiçbir vakit Paşa Hazretleri'nin ismi hatıra gelmemiştir ve gelmesi ihtimali de esasen yoktur ve o maddeden böyle bir şey de anlaşılamaz. Çünkü Paşa Hazretleri değil beş seneden, on seneden daha uzun zamandan beri bu vatana hizmet etmiş, çok başarılar kazanan Türkün timsali bir kişidir. Paşa Hazretleri'nin değerlendirme biçimine çok üzüldüm, hatırıma böyle bir şey gelmedi, dondum kaldım. Paşa ki bizi kurtaran ve bu memleketi kurtaran bir şahsiyettir. Biz nankör olmalıyız ki, böyle bir düşünce sahibi olalım, nasıl olur ki, böyle bir şey hatıra gelsin" demiştir.[92]

Emin Bey, sözlerinin sonunda muhalefet meselesine de değinerek, şöyle konuşmuştur: "Eğer biz muhalefette bulunduğumuzdan dolayı böyle bir şey hatıra geliyorsa ki, rica ederim, biz şimdiye kadar bu memleketin saadetini bozan hiçbir muhalefet göstermedik."[93]

---

91 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 161-162.

92 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 162.

93 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 163.

Paşa, konunun yeterince aydınlanmış olduğunu düşünmüş olacak ki, başka söz söylememiştir. Gerçekten de, teklif sahiplerinin bu samimi açıklamalarından da anlaşılacağı gibi, teklif kesinlikle Mustafa Kemal Paşa'nın vatandaşlık hukukunu hedef almamıştı. Böyle bir girişimi haklı çıkartabilecek herhangi bir gerekçe ya da neden yoktu ve olamazdı. Üstelik, aksi düşünülse bile, teklifi imzalayanlar, Mustafa Kemal Paşa gibi, ulusal direniş hareketini başarıya ulaştırarak meşruiyet kazanan karizmatik bir liderin mebus seçilme hakkınının, böyle bir kanun teklifiyle ortadan kaldırılabileceğini düşünebilecek kadar dar görüşlü değillerdi.

Bu açıklamaların yapılmasından ve ortamın yumuşamasından sonra Birinci Grup'tan Muş Mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) teklifin özüne karşı çıkarak, Ermeni, Rum, Arap, Arnavut ve benzeri Osmanlı azınlıklarının mebus olma hakkının alınmasına itiraz etmişti. Ardından, teklif Anayasa Komisyonu'na gönderilmişti.[94]

Teklife göre tek dereceli seçim esas olmakla birlikte, üç seçim devresi için, şimdilik, iki dereceli sistem sürdürülecekti (Madde 12). Mebus seçilebilmek için, seçim bölgesinde oy kullanan ikinci seçmenlerin salt çoğunluğunun oyunu almak gerekliydi (Madde 13). Seçmen yaşı 18 olarak belirleniyor (Madde 2), seçme ve seçilme için vergi mükellefi olma şartı aranmıyordu (Madde 10). Meclis üye sayısı, her yirmi bin erkek nüfusa 1 mebus düşecek şekilde saptanacaktı (Madde 1). Öğretmenler dışındaki memurlar, subaylar, hakim ve savcılar seçme ve görev yaptıkları bölgelerde seçilme hakkına sahip olmayacaktı; bu kişilerin bir başka bölgeden seçilebilmeleri ve oy kullanabilmeleri için, seçimden en az bir ay önce görevlerinden istifa etmeleri gerekecekti (Madde 3). Ancak mebuslukla devlet memurluğu bir kişide toplanamayacak, görev yaptıkları bölge

94 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 163-164.

dışındaki bir bölgeden mebus seçilen memurların meclise katıla bilmeleri için seçimden sonra memurluktan istifa etmeleri gerekecekti (Madde 11). Daha önce Mustafa Kemal Paşa'nın itiraz ettiği 15. maddeye göre, mebus olabilmek için Türkiye'nin o günkü sınırları içindeki yerlerin ahalisinden olup seçim bölgesine yerleşik bulunmak gerekiyor, göçmen olarak gelen Türk ve Kürtler için ise geliş tarihinden itibaren o bölgede 5 yıl oturmuş olma koşulu aranıyordu.[95]

Teklifi inceleyen Anayasa Komisyonu, teklifte yer alan maddelerin bir bölümünü iptal etmiştir. İptal edilen maddeler arasında tek dereceli seçimin esas olduğunu, ancak bir süre için iki dereceli seçimin sürdürülmesini öngören madde; memur, asker, hakim ve savcıların seçme hakkını iptal eden madde ve daha önce tartışma konusu edilen 15. madde de vardı. Ancak silah altındaki asker ve jandarmanın oy kullanamayacağı hükmü korunmuştu.[96]

Komisyon'un teklifi, 3 Nisan 1923'te Meclis'te okunduktan sonra teklifin tümü üzerindeki görüşmeler yeterli bulunarak maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Her yirmi bin erkek nüfusu temsil etmek üzere 1 mebus seçilmesini öngören birinci ve seçmen yaşını 18 olarak belirleyen ikinci madde önemli bir tartışma söz konusu olmadan kabul edilmiştir.[97]

Teklif sahiplerinin görüşlerinin aksine, askeri ve sivil memurlara oy kullanma hakkı tanıyan üçüncü madde kısa bir tartışmaya yol açmıştır. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ordunun her türlü akımlardan uzak durması gerektiğini, aksi takdirde, ordunun içine parti çekişmelerinin gireceğini belirtmiş ve maddenin iptalini istemiştir. Komisyon adına Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Süruri (Tönük) Efendi'nin de onaylaması üzerine

---

95 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 322-324.

96 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 324-327.

97 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 330-331.

madde iptal edilmiştir.[98]

Vali, mutasarrıf, kaymakam, defterdar, muhasebeci, malmüdürü ve müftü gibi sivil memurlarla subayların görev yaptıkları bölgelerden seçilebilmeleri için seçimden en az bir ay önce istifa etmelerini öngören madde üzerinde büyük bir tartışma çıkmıştır. Bir çok mebus, iki dereceli bir sistemde, nüfuzunu kullanarak seçim sonuçları üzerinde etkisi olabilecek her türlü makam sahibinin maddenin kapsamı içine alınması gerektiğini belirtmiştir.[99] Bu konuda çeşitli değişiklik önergeleri de verilmiştir.[100] Sonunda Birinci Grup'tan Saruhan mebusu Reşad (Kayalı) Bey'in önerisi kabul edilerek öğretmenler dışındaki bütün memurlar, hakim, savcı ve belediye başkanlarıyla görev ve rütbesi ne olursa olsun bütün subaylar madde kapsamına alınmıştır ve istifa etme süresi bir aydan iki aya çıkarılmıştır. Görev yaptıkları bölgeler dışında aday olacak askeri ve sivil memurlara herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir.[101]

Seçimlerin iki dereceli olarak yapılacağı ve her nahiyede her 200 erkek nüfus için bir ikinci seçmen seçileceğine ilişkin madde de tartışma konusu olmuştur. Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey ile Kütahya mebusu Besim (Atalay) Bey'in ayrı ayrı verdikleri tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesine yönelik değişiklik teklifleri kabul edilmeyerek madde olduğu gibi benimsenmiştir.[102]

Teklifin "kanun Büyük Millet Meclisi'nce yürütülür" şeklindeki son maddesi, bu kez Birinci Grup üyelerince tartışma konusu yapılmıştır. Madde okunur okunmaz, Birinci Grup

98 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 331.

99 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 332-338.

100 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 337-338.

101 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 339.

102 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 342-343.

sözcülerinden Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey, Kanun'un Büyük Millet Meclisi adına Heyet-i Vekile'ce yürütülmesini istemiştir. Hüseyin Avni Bey buna şiddetle karşı çıkmıştır. Hüseyin Avni Bey'in sözleri özetle şöyledir: "Şimdiki yönetim şeklimize göre milletimizin seçimi serbestçe yapması için kontrol görevini yapacak tek merci Meclis'tir. Efendiler, bendeniz Yüce Heyetiniz'den çok rica edeceğim. Herhangi bir vekil, bu seçimde memleket üzerinde amil ve müessir olmaktan uzak kalsın. Hakimiyet-i milliyeye sadık iseniz böyle önemli bir meseleyi doğrudan doğruya Meclis bizzat idare eder ve deruhte eder. Dahiliye Vekili'nin bu seçimde pek uzak kalmasında isabet vardır. Komisyon'un bu teklifini bendeniz de aynen kabul eder ve alkışlarım."[103]

Refik Şevket Bey'in, o anda değiştirilmekte olan, ancak değiştirilmeyen diğer maddeleri yürürlükte olan eski kanunda da kanunun hangi vekilce yürütüleceğinin açıkça gösterildiğini söylemesi üzerine, İkinci Grup'un önde gelenlerinden Mehmet Şükrü (Koç) Bey "Biz o sistemi çoktan yıktık. O padişahlık zamanına ait bir kanundur" diyerek kendisine karşı çıkmıştır.[104]

Refik Şevket (İnce) Bey'in kanunun ilgili vekillerce yürütülmesi, Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey'in ise Meclis'ce yürütülmesi gerektiği yolundaki sözlerinden sonra, Komisyon adına söz alan Ali Süruri (Tönük) Efendi, Komisyon'da maddeyi yazarken Meclis'in bu kanunu aracısız olarak, doğrudan doğruya yürüteceğini hiç düşünmediklerini; Meclis'in yürütme görevini verdiği vekilleri bulunduğunu; uygulamada, kanunun ilgili vekillerce yürütüleceğini söyleyerek, kendisinin de üye olduğu Birinci Grup mebuslarının görüşlerine destek vermiştir. Ali Süruri (Tönük) Efendi, bunun

---

103 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 343-344.

104 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 344.

daha net bir şekilde ifade edilebilmesi için maddenin "kanunun yürütülmesine Dahiliye Vekili ya da Heyet-i Vekile memurdur" şeklinde değiştirilebileceğini de söylemiştir.[105]

Bu açıklamadan sonra kanunun yürütme sorumluluğunun Heyet-i Vekile ya da ilgili vekillere bırakılmasını isteyen Birinci Grup üyeleriyle, Meclis'e ait olmasını isteyen İkinci Grup üyeleri arasında tam bir kutuplaşma meydana gelerek sert tartışmalar sürmüştür.[106]

Ardından, değişiklik önergelerinin oylamasına geçilmiştir. Birinci Grup'tan Denizli mebusu Yusuf (Başkaya) Bey'in kanunu yürütme sorumluluğunun Dahiliye Vekili'ne verilmesini isteyen teklifi kabul edilmemiştir.[107] Ardından, Saruhan mebusu Reşad (Kayalı) Bey ve Birinci Grup üyesi arkadaşlarınca verilen "kanunun yürütülmesine Heyet-i Vekile memurdur" şeklindeki değişiklik teklifi, isim belirterek oylanmıştır. Birinci Grup ve İkinci Grup üyelerinin tam bir kutuplaşma içine girdiği bu oylamaya 186 mebus katılmış ve değişiklik teklifi, 67 red, 5 çekimsere karşılık, 114 oyla kabul edilmiştir.[108]

Tutanaklarda kabul ve red oyu kullananların adları ikişer eksiğiyle yayınlanmış, böylece toplam 186 yerine 182 isim sayılmıştır. Buna göre, oylama sırasında Meclis'te 110 Birinci Grup, 36 İkinci Grup üyesi, 36 bağımsız vardı. Birinci Grup üyelerinin 100'ü kabul, 6'sı red oyu kullanmış, 4'ü çekimser kalmıştır. İkinci Grup üyelerinin tamamı red oyu vermiştir. Bağımsızların 12'si kabul, 23'ü red oyu kullanırken, 1'i çe-

105 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 344-345.

106 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 345-347.

107 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 347-348.

108 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 348. Oylama sonucunun açıklanması üzerine, İkinci Grup üyesi ve oylamada red oyu kullanan Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Efendi, oylamayı kaybetmelerine rağmen "yine biz kazanmışız" şeklinde konuşmuştur!

kimser kalmıştır.[109]

Muhalefetteki İkinci Grup üyeleri, seçimin yürütülmesi görevinin Heyet-i Vekile'ye verilmesini hoş karşılamamışlardır. Nitekim, İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey, Seçim Kanunu'nun kabulünden iki gün sonra, 5 Nisan 1923'te, bir teklif vererek, İstida Komisyonu'nun, seçimler hakkında meydana gelebilecek şikayetleri görüşmeye yetkili kılınmasını istemiştir.[110] Bununla birlikte, başkanlık divanı, iki gün önce kabul edilen kanuna göre bu işin sorumluluğunun Heyet-i Vekile'ye verildiğine dikkat çekerek, söz konusu teklifle ilgili olarak herhangi bir işlem yapmayı gereksiz bulduğunu açıklamıştır. Muhalif mebusların "komisyona gelmesinden neden korkuyorsunuz?" şeklindeki itirazları arasında konu geçiştirilmiştir. Böylece, İkinci Grup'un son girişiminden de sonuç alınamayınca, seçimin yürütülmesi ve sonuçlara yapılabilecek itirazların karara bağlanmasının sorumluluğu, Adliye Vekili Rıfat (Çalıka) Bey dışında tümü Birinci Grup üyesi olan Heyet-i Vekile'ye bırakılmıştır.[111]

Dokuz umde

Seçim kararının alınmasından bir hafta sonra, 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa, A-RMHC Reisi sıfatıyla, Meclis'teki (Birinci) Grup'un Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini açıklayan 9 Umde bildirisini yayınlamıştır.[112]

Bildirinin girişinde, "ulustan aldığı mutlak yetkiyle oluşan TBMM birinci döneminin üstlendiği ödevlerin önemli bir

---

109 Oy kullanan mebusların isimleri ve kullanılan oyların dağılımı için Bkz. *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 348-349.

110 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 366.

111 *TBMM ZC*, Cilt 28, s. 366.

112 Bildirinin tam metni için Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 580-582.

bölümünü yerine getirerek, oybirliğiyle yeni seçim kararı verdiği belirtildikten sonra, önümüzdeki dönemde barış gerçekleşince ekonomik kalkınma yolunda çalışılacağı açıklanmaktadır. Meclis çoğunluğunu bu amaç çevresinde toplayarak ülkede siyasal bir örgütlenme yaratmak için, A-RMH Grubu HF'na dönüştürülecektir. Yeni fırkanın ayrıntılı ve düzenli bir programı hazırlanarak üyelerinin tartışmasına sunulacaktır. (Bu vaad, ancak 8 yıl sonra -1931 Kongresinde- gerçekleştirilebildi!) Şimdilik, İktisat Kongresi'nin sonuçları da gözönüne alınarak şu ilkeler saptanmıştır:

1. Ulusal egemenliğe bağlılık. Yönetimle ilgili şu yeni yasalar çıkarılacaktır:

Bakanlar Kurulunun görev ve sorumlulukları -(1921 Anayasası gereği) Şurâlar - Genel Müfettişlikler - Bucaklar.

2. Saltanatın kaldırılması kararının değişmezliği, TBMM'ne dayanan Halifeliğin İslâmlararası yüksek bir makam olduğu.

3. İç güvenlik ve asayişin sağlanması.

4. Mahkemelerin hızlı işlemesi. Yeni yasalar yapılması.

5. Alınacak ekonomik ve toplumsal önlemler - on madde halinde:

(1) Aşarın sakıncalarının düzeltilmesi

(2) Tütün tarım ve ticaretinin desteklenmesi

(3) Tarım, endüstri ve ticaret kredileri

(4) Ziraat Bankası'nın sermayesinin artırılması

(5) Tarım makinaları

(6) Endüstrinin teşviki

(7) Demiryolları yapımı

(8) İlkokullarda öğretimin birleştirilmesi ve bütün okulların geliştirilmesi

(9) Genel sağlık ve toplumsal yardımlaşma

(10) Orman, madencilik ve hayvancılık.

6. Zorunlu askerlik süresinin kısaltılması; okuryazarlığa

göre, daha azaltılması. Orduda görevli kişilerin güvenliklerinin sağlanması.

7. Yedek subaylara, malul gazilere, emeklilere, dul ve yetimlere yardım.

8. Bürokrasinin düzeltilmesi, aydınlardan kamu görevlerinde yararlanılması.

9. Bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulmasının sağlanması ve kişisel girişimlerin kollanması.

Barış hakkındaki görüşümüz maddesinde ise, ulusal, ekonomik ve yönetimsel bağımsızlığın sağlanması kesin koşul olarak öne sürülmekte; ancak Misâk-ı Milli'ye değinilmemektedir."[113]

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik

Seçim kararı alınmasından sonraki en önemli gelişmelerden biri de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun değiştirilmesidir. 11 Nisan 1923'de Mardin mebusu Necip (Güven) Bey, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesinin değiştirilmesi için bir önerge vermiş ve önergenin öncelikli olarak görüşülmesini istemiştir.[114]

Önergeye göre Kanun'un 1. maddesi şöyle değişiyordu: "Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hakimiyet ve hükümraninin gayrikabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyeti aleyhinde kavlen veya tahriren veya fiilen muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan

---

113 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 52-53.

114 *TBMMZC*, Cilt 29, S. 31.

kesan hain-i vatana addolunur."[115] Meclis teklifin öncelikli olarak görüşülmesini reddetmiş ve teklif Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir.[116]

Necip Bey, 15 Nisan 1923'te konunun önemini vurgulayarak hemen görüşülmesini bir kez daha istemiştir. İkinci Grup'un engellemesi sonucunda oylamaya 136 kişi katılınca çoğunluk sağlanamamıştır.[117]

Aynı gün ikinci celsede konu bir kez daha gündeme gelmiştir. Birinci Grup üyeleri teklifin görüşülmesi gerektiğini belirtirken, İkinci Grup üyeleri Meclis içtüzüğüne göre bir toplantıda aynı konunun ikinci kez isim belirleme yöntemiyle oya sunulamayacağını ileri sürerek, teklifin görüşülmesine karşı çıkmıştır. Yapılan oylama sonucunda Birinci Grup'un arzusu doğrultusunda teklifin öncelikli olarak görüşülmesi kabul edilmiştir.[118] Öncelikle Birinci Grup'tan Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey kanun teklifini uzun uzadıya savunmuştur. Daha sonra İkinci Grup'un görüşlerini özetlemek üzere Sinop Mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey kürsüye gelmiştir. Hakkı Hami Bey Saltanatın oybirliğiyle kaldırıldığını, dolayısıyla mecliste bu karara muhalif hiçbir mebus olmadığını belirterek "memlekette hürriyeti tesis edeceğiz diye uğraşırken belki suistimalata mahal bırakacak bir kanunla, bilhassa şu intihâp sırasında meydana çıkmayı ben memleketin selameti namına menfaatli bulmuyorum" demiştir.[119]

Daha sonra kanunun tümü üzerinde görüşmeler alelacele tamamlanarak maddelere geçilmiştir. İkinci Grup'tan İzmit

---

115 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 32.

116 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 32.

117 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 159, 167.

118 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 182. Tartışmalar için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 175-182

119 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 185.

mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey kanunun fikirlere, düşüncelere pranga vurduğunu, özgürlükleri kısıtladığını belirterek reddini istemiştir. Sırrı Bey, teklifle faşizm arasında bağlantı kurarak şöyle konuşmuştur: "Acaba bu kanun, bizim için ne gibi mülahazat-ı içtimaiye tevlid edecektir? Evet! Şimdi en yeni mülahazatta hürriyet aleyhtarlığı da vardır. Mesela faşistler hürriyetin aleyhindedirler. Diyorlar ki: 'Hürriyet; eski zamanda olduğu gibi, uğrunda binlerce adamın feda-yı can edeceği bir gelin değildir. Beşeriyet, hürriyetten bıkmıştır'. Eğer biz de faşist olacaksak, faşist teşkilatını memlekette tesis edeceksek, bu pek doğrudur. Yoksa aleyhimizde netice verecek (tir)."[120]

İkinci Grup'un direnmesine rağmen, Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey'in önerisi doğrultusunda kanun maddesi biraz değiştirilerek şu şekilde kabul edilmiştir: "Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hakimiyet ve hükümraninin gayrıkabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 (1922) tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruyetine isyanı mutazamının kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesan haini vatan addolunur."[121]

22 Nisan 1923 tarihli *Yenigün*'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklikle ilgili olarak, Feridun Fikri imzasıyla şöyle yazılabilmiştir: "Kendimi birdenbire Moskova'da, komünizmin en kudretli bir köşesinde zannettim. Bütün Avrupa,

---

120 *TBMM ZC*, Cilt 29, s. 188. Sırrı Bey'in faşizmi eleştiren bu konuşması sırasında Meclis'in ilk dönemlerinde bolşeviklikten övgüyle söz edip, sol eğilimli kuruluşlar içinde yeralan Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'in "Bolşevik mi olalım?" şeklinde müdahalede bulunması, bu zatın kısa sürede gösterdiği çizgi değişikliğini açıkça göstermektedir.

121 *TBMM ZC*, Cilt 29, s 189-190.

faşizmin cihana getirdiği emniyet ve neşe ile ona doğru atılırken, faşizmin bu suretle, sanki pek tehlikeli bir şeymiş gibi görülmesi beni derin derin düşüncelere sevk etti. Faşizm korkulacak bir şey addolunamaz. Bilakis bizim gibi inkılâp yapmış ve onu yaşatmaya azmetmiş milletler için faşizmden çıkarılacak düsturlar vardır, başlıcası vatanın ihtiyaçlarını hiçbir vakit şekli mülahazalara, indi nazariyelere feda etmemektir. İşte böyle yaptığımız, o büyük düstura riayet etmeyi bildiğimiz içindir ki Hıyanet-i Vataniye Kanunu tadil olunabildi."[122]

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişiklikten sonra artık Birinci Grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin faaliyetlerini sürdürme imkanları ortadan kaldırılmıştır; ya da en azından vatan hainliğiyle suçlanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Nitekim, İstanbul mebusu Ali Rıza (Bebe) Bey, 28 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkar*'da, seçimler ve İttihat ve Terakki'nin durumunu değerlendirirken Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişikliğin anlamını yalın olarak dile getirmiştir. Ali Rıza Bey, İttihatçılar'ın kanunda yapılan değişiklikten sonra bir oldubitti karşısında kaldığını ve herhangi bir faaliyette bulunmalarının yasaklandığını şöyle açıklamıştır: "Kemal Bey'in çekilmesi bir emr-i vakidir. Bu vaziyetten tabii bir şey olamaz. Filvâki her ferd hakk-ı intihâbını serbestçe kullanmakta hürdür. Ancak teşkilat yapılmak ve resmen tanınmamış bir parti namına hareket etmek büsbütün başka bir mahiyettedir. Bahusus ki İttihad ve Terakki namına faaliyet göstermek nasıl olabilirdi? İttihad ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, o devrin şerait ve esasatına göre muayyen esasat ve umdeleri bulunan bir cemiyet, bir fırka idi. Bugün ise memleket değişmiş, milletin sinesinden bir inkılâb

122 Feridun Fikri'nin 22 Nisan 1923 tarihli *Yeni Gün*'deki yazısı. Aktaran, Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, s. 131-132/n. 15.

doğmuştur. Binaenalayh, esasen, meşrutiyet devrine ait esasatiyel İttihad ve Terakki cemiyeti artık mevzu-i bahs olamaz. Çünkü bugünkü kanunlarımıza, umdelerimize, inkılâbımızın esasatına ve yani devlet-i milliyemizin temelleri ile İttihad ve Terakki'nin programı zıd ve muhaliftir. Her inkılâb zamanında o inkılâba zıd ve muzır olan şeyler kanunlarla takyid ve men edilir. Nitekim bizde de hıyanet-i vataniye kanuniyle gayet tabii ve musib olarak yeni devlet-i milliyemizin bünyesine halel verecek efkar ve hareket takyid edilmiştir. Onun içindir ki esasen münfesih olan İttihad ve Terakki namına hiç kimsenin faaliyet sarf edememesi tabii bir emr-i vâkiden başka bir şey değildir."[123]

123 "İntihabat Etrafında Yeni Dedikodular", *Tevhid-i Efkar*, 28 Nisan 1923. Finefrock, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bu değişiklik üzerinde geniş olarak durmakta ve yapılan değişikliği "15 Nisan 1923 darbesi" olarak nitelendirmektedir. Finefrock'a göre kanunda yapılan değişiklikten sonra, Birinci Grup adaylarının karşısına çıkıp onları eleştirerek seçime katılmaya çalışmak, "ülkede idam cezasının kanuni olup olmadığını görmek için uluorta bir cinayet işlemekle eş anlamlı hale gelmişti." (Michael Martin Finefrock, *From Sultanate to Republic: Mustafa Kemal Atatürk and the Structure of Turkish Politics, 1922-1924*, s. 193.)

DOKUZUNCU BÖLÜM
BASININ GRUPLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

Basın uzun süre Meclis'teki gruplaşmalar karşında kayıtsız kalmış bu konuda herhangi bir değerlendirme yazısına yer vermemiştir. İkinci Grup'un yayın organı *Tan*'ın yayın hayatına başlamasına kadar süren bu suskunluk, 26 Ocak 1923'te Falih Rıfkı (Atay) Bey'in *Akşam* gazetesine yazdığı "Garip Alametler" başlıklı makaleyle bozulmuştur. Bu yazı, basında İkinci Grup'a ilişkin ilk değerlendirme yazısıdır. Falih Rıfkı Bey'in, genel olarak İkinci Grup'a karşı saldırgan bir üslupla kaleme aldığı bu önemli yazıyı aşağıda olduğu gibi aktarıyorum:

GARİP ALAMETLER

Dün İstanbul'a gelen Ankara postasından yeni bir gazete ile garip bir risale çıktı: Sırf şahsi sebeblerle Müdafaa-i Hukuk Grubu'na küsen ve kendine '2 numaralı grup' diye korkak ve riyâkâr bir isim takarak yine 'Müdafaa-i Hukuk Grubu' namının şerefine sığınan muhalefet 'Tan' gazetesiyle fikirlerini neşretmek arzusundadır. Fakat hangi fikirler? Gayet samimi bir bîtaraflıkla

elimize geçen üç dört nüshayı gözden geçiriyoruz, iki numaranın beğendiği beğenmediği nedir, istediği istemediği nasıl şeylerdir, nazari ve muğlak sözlerle dolu makalelerin altında kendini göstermeye cesaret edemeyen emeller nedir? Bugün bu tecessüslerimizin hâlâ tatmin edilmemiş olduğunu itiraf ediyoruz.

Fakat Hoca Şükrü Efendi'nin risalesi vaziyeti biraz tavzih etti. Hakimiyet-i Milliye'nin baş makalesinde tahlil ettiği üzere bu risale tam manasıyla bir 'irtica' propagandasıdır. Burada istinsâh ettiğimiz bir kaç satırda, Hoca Şükrü Efendi içini döküyor:

'Şu hale göre tanzim-i kavanin ve icrai hükümet selâhiyetini derûhde eden meclisimizin riyaset-i tabiiyesini halifenin haiz olması, yani kavanin-i devlet ve mukerrerât-ı hükümetin halifenin nazar-ı tasdikine iktirân etmesi bir emr-i zaruri ve şer'idir.'

Bu fesada 'Hakimiyet-i Milliye' bir makale ile, 'Yeni Gün' Şeyh Sünusi'den aldığı beyânât ile, mebus Hoca Halil, Hoca İlyas Sami ve Hoca Rasih efendiler 'Hakimiyet-i Milliye ve Hilafet-i İslamiyye' ünvanlı bir risale ile kafi derece cevap vermişlerdir. Hoca Şükrü Efendi menfur riselesiyle genç inkılâbın yeşillendiği toprağa 31 Mart tohumları atıyor. Fakat bu sefer inkılâb binlerce Türk erkeğinin kanıyla sulanmıştır ve nescine bu mübarek unsurun bütün sihri ve mucizesi işlemiştir. Şükrü Efendi'nin irtica tohumlarını hangi düşmanın gübresiyle beslediğini bilmiyoruz.

Kış ortasında çizmelerinin koncuna kadar çamurlara batarak, Anadolu halkının ağuşunda inkılâbın mukadder zaferini ilan eden büyük halâskâr, 'irticâa karşı ne kadar amansız döğüşüleceğini demir cümlelerle izâh etti. Daha evvelki gün Bursa'da halka hitâp ettiği sırada: 'Kan ile yapılan inkılâblar daha muhkem olur, kansız inkılâb ebedileştirilemez. Fakat biz bu inkılâba vâsıl olmak için lüzumu kadar kan dökdük. Bu kanlarımız yalnız muharebe meydanlarında değil, aynı zamanda memleketin dahilinde de döküldü. Biliyorsunuz ki Hendek'te, Bolu'da, Konya'da, Yozgat'ta ve sair mahallerde bir çok isyanlar vuku'a geldi ve bunların hepsi tenkil edildi. Şayan-ı temennidir ki bu dökülen kanlar kafi gelsin

ve ba'demâ kan dökülmesin' diyordu.

Fakat bizim bilmek istediğimiz nokta şudur: Acaba '2 numara'nın gazetesi, Şükrü Efendinin risalesine karşı niçin susuyor? O risale ki intişârını bizzat Şeyh Sünusi duyduğu vakit, ellerini çırpıyor ve kasem-i billah ile, 'bu işte islamın zararına bir fitne ve nifâk olduğunu' söylüyordu.

Teceddüd ve inkılâba karşı koymak isteyenler 'irtica'yı temsil ettiklerine göre, teceddüd ve inkılâbı olanca samimiyeti ile kabul etmeyerek sürüden ayrılanların, ancak bu düşmandan ve gayr-i memnunlar gibi menfi kuvvetlerden müzâheret aradığına kanaat edeceğiz. Bunlar eğer ekseriyet kazanırlarsa, 'eser'i yıkacaklar, fakat aralarında, inkılâb ve teceddüd zümresi olduğu gibi tesânüd ve ideal aşkı olmadığı için kendileri de dağılacaklardır. Bu ise istila kadar vahim bir tehlikedir.

Binaenaleyh herkes bu günden şunu düşünmeye mecburdur: Yeni intihâbâtta 'irtica' propagandasını, meşru bir propaganda gibi kabul edecek miyiz? Bize öyle geliyor ki 'intihâb kanunu'nun her vatandaşa temin ettiği serbesti, 'hıyânet-i vataniye' kanununun kat'i kontrolu ile takyid edilmek lazımdır.

'İrtica'ya karşı hareket için daha müsmir diğer bir teklifimiz de daha var ki onu yarın öbür gün bütün Türk gençliğinin nazar-ı dikkatine vaz' edeceğiz. [1]

Falih Rıfkı, yazısının sonunda değindiği irticaya karşı getirdiği öneriyi 28 Ocak 1923 tarihli Akşam'da, "Türk Ocaklarının ve Milliyetperver Gençliğin Nazar-ı Dikkatine: İnkılâbın Müdafaasına Aid Bir Teklif" başlıklı yazısında açıklamıştır.

Yazar, İtalyan Faşizminin Bolşeviklere karşı sopalı mücadelesini, Türkiye'de irticaya karşı mücadelede örnek göstermekte, "gençleri hakiki bir tesanüdle, makine gibi işleyen

1 Falih Rıfkı (Atay), "Garip Alametler", *Akşam*, 26 Kanun-i sani 1923, s. 3.

teşkilât içinde toplu ve hazır bulundurmak lazımdır" demektedir.[2] *Tan* Gazetesi, Falih Rıfkı Bey'i 28 Ocak 1923 tarihli 8. sayısında "Fazilete Doğru" başlıklı başmakalesiyle şöyle cevaplandırmıştır:

FAZİLETE DOĞRU

Devri Hamidî'de "duayı ömr-ü afiyet-i cihânbâniye" muvataat bir kâse-lîs zümresi inkılâbı müteakip kendilerine has olan el çabukluğuyla derhal 10 Temmuz havz-ı kebirinde yıkanarak ahrar-ı ümmet sırasına geçmiş ve istibdata küfürler, lanetler yağdırmak suretiyle inkılâpçılara arz-ı hulus ve sadakat etmişlerdir. Menfaatin, millet kasasına merbut midelerin sevkiyle tabasbus, riyâ, câli sadakat, vefa zemzemleriyle isbat ve teyid-i rabıta eyleyen bu güruh o devrinde bir çok seyyiat ve garaz, kin ve ihtiras mahşeri olmasını temine çalıştılar. İstibdâdın olduğu gibi meşrutiyetin de laf kahramanları ekseriyetle bunlar oldular. Mütareke akabinde devletin battığı, millet kasalarının artık birer hayale inkılâp edeceğini zanneden bu nankörler, sarayın, Ferid'in hatta işgal kuvvetlerinin kanatları altına sığınarak alet-i şer olmakta gecikmediler. Anadolu'da vücut bulan milli hareketlere karşı istihfaşkâr, birçok kere mütecâvizâne vaziyetler almakta tereddüt etmediler. Bununla beraber her ihtimale karşı birer ecnebi himayesini üzerlerinde bulundurmayı, ceplerinde birer pasaport taşımayı unutmadılar. Milletin baş belası olan bu kozmopolit alayı milli zaferimiz üzerine başdöndürücü bir süratle derhal maskelerini değiştirdiler. Vaktiyle cinnet ve hıyanetle tavsif ettikleri hareket-i milliyenin ezeli birer kahramanı oluverdiler.

Şayan-ı ibrettir ki bu adamlar büyük bir cüret ve hareket göstererek hassas bir ibre-i mıknatısi gibi mevki-i iktidarın temâyüllerine ayaklarını ve dimağlarını uydurarak hergün bir şekil ve surette fikir meydanında raks etmeye muktedir olmuş-

2 Falih Rıfkı (Atay), "Türk Ocaklarının ve Milliyetperver Gençliğin Nazar-ı Dikkatine: İnkılâbın Müdafaasına Aid Bir Teklif", *Akşam*, 28 Kanun-i sani 1923.

lardır. Hatta kendileri ecnebi sancakların gölgesinde bütün mukaddesatı çiğneyerek şahsi endişeye vakf-ı vücud eyledikleri zaman hükümetin, ecnebi heyetlerin tazyiki, murakabesi altında teşkilat yapmak suretiyle namus ve hamiyetin icâbâtını ifa eylemiş bulunan ebrâr-ı ümmete karşı görmeden, saymadan, efkâr ve kanaat-i ahrârâne ve milliyeleri hakkında ednâ bir tetkik ve tahkik yapmadan hücuma, şetimler, iftiralar uydurmaya müsaraat eylemişlerdir. Filhakika o zihniyete göre yegâne maksat mevki-i iktidarı sadakatlerine inandırmak olduğundan adalete zulüm, fazilete şemaet, en büyük, en serbest ve en geniş fikirlere irtica nâmı vermek gibi insaniyeti lekedâr eden şeylerin ehemmiyeti yoktur. Bu hüviyete bürünen biri cüretini daha ileri götürerek intihâbâtın Hiyanet-i Vataniye kanunuyla takyid ve tehdit altında alınmasını bile tavsiye ediyorlar!.. Bu efendiler galiba Anadolu inkılâbını bir kılıç darbesiyle vücuda gelen muvakkat ve esassız bir tahavvül addediyorlar. Düşünmüyorlar ki hukuk-ı millete uzanacak el yed-i beyzâ olsa onu kırmayı vazifeyi namus addeden bir kütle-i münevvere ve milliye vardır. Bilinmelidir ki hakimiyeti milliye esasını gaye-i emel ittihaz eden güzideler, bunu bir moda, bir şekil, bir maske olarak değil, kelimenin bütün manasıyla düşünmüş, anlamış, kabul etmiştir. Binaenaleyh hakimiyeti milliyetinin yegâne tecelligahı olan intihâp müessesesinin rastgele tesir altında kalmasına ve bu suretle hakimiyeti milliyenin bir hayal, bir yaldızlı hap mahiyetine girmesine muvafakat edecek hakiki bir inkılâpçı yoktur. Büyüklerimizi iğfale matuf bulunan bu riya ve tabasbus ile alude sözlerle hakimiyet-i milliyemize kuyu kazılmaktadır.

Bizi bu mesrudâta sevkeden İstanbul'un hiç ummadığımız bir gazetesinde İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu aleyhinde neşreylediği telgrafla bildirilen bir makaledir. Eğer mesleğimiz ve şeref ve haysiyetimiz müsaade etseydi makale sahibinin ismini de zikrederdik. Hususiyle biz şahsiyâttan uzak bulunmayı vatani vezâifden addediyoruz. Çünkü bu memlekette bütün hakikatler

şahsiyet tozları altında kaybolmuştur. Biz, vatana karşı olan bu ihanetten ebediyyen uzak kalacağız.

Bâhusus artık her hakkın mahfuz bulunduğu, bu memleketin de hürriyetin bütün tecelliyâtına mazhar olmasını, hakimiyeti milliyenin hiçbir tazyik ve tagallüb altında kalmamasını görmek isteyen ve meclisteki faaliyetini bu nukata hasreden grubun böyle zanna ve cehle müstenid sözlere karşı müdafaya ihtiyacı yoktur. Ancak şurasını kaydetmek isteriz ki, bir şeyin hakikatini öğrenmeden şu veya bu tesir ve his sevkiyle rastgele hücum etmek, bir memlekette hak ve fazileti boğmaya çalışmak gibi milli ve içtimai ve cürümdür. Böyle hareketlerdir ki seciyeyi bozar, milleti tefessüh uçurumuna sevkeder. Muhtelif mütemâdi tesirler altında vücud bulmuş ve elan istidadını muhafaza etmekte bulunmuş olan tefessüh âmillerine karşı mücadele etmek inkılâpçılar için en mukaddes bir vazife olduğundan dalalete sapanlara fazilet yolunu göstermekten de fariğ olmayacağız. Binaenaleyh her kalem sahibinden rica edeceğimiz şey: 'Öğren, muhakeme et, sonra yaz'dan ibarettir. Çünkü fazilet ancak budur Artık bu memleket bir ihtiras ve iğraz maşheri olmamalıdır. Herkes yekdiğerine "fazilete doğru ..." sadasını yükseltmelidir.[3]

Polemik, Falih Rıfkı Bey'in 5 Şubat 1923'te *Akşam*'a yazdığı "Tan Gazetesi'ne Mektup" başlıklı yazısıyla sürmüştür. Sonraları amansız bir İkinci Grup muhalifi olarak sivrilecek olan Falih Rıfkı Bey, yazısında *Tan*'ın uyarılarını dikkate alarak, saldırgan bir tutum izlemek yerine, oldukça temkinli bir dil kullanmaya özen göstermiştir. *Tan* Gazetesi ve İkinci Grup'a bazı sorular yönelten bu açık mektup şöyledir:

TAN GAZETESİNE MEKTUP

Tan'ın dün matbaamıza gelen 19 Kanun-i sani tarihli nüshasında 'Fazilete Doğru' ünvanlı bir makalenizi okudum. Bu

---

3 "Fazilete Doğru", *Tan*, 28 Ocak 1923, Sayı 8.

makalede 'hiç ummadığımız bir gazete' tabiri ile Akşam'ı kasdettiğinize şüphe etmiyorum. Vakıa 2 numrolu grup'tan ve Tan gazetesinden diğer gazeteler henüz bahsetmediler.

Arzu ettiğiniz fazilet, 'ibtidâ anlayıp, dinleyip sonra leh ve aleyhde söylemek'tir. Hakkınızı tamamiyle teslim ediyorum ve bizi gazete ve Grup hakkında mülahazatta bulunmaya sevk eden sebep de 'anlamak ve dinlemek' ihtiyacı idi.

Bu mektuba eğer başka bir ünvan koymak isteseydim, 'sarahate doğru' diyecektim. Zira harici siyasette bütün millet gibi, 'Misak-ı Milli' müdafii olduğunuzu biliyoruz. Bunu anlamak için Times'a verdiğiniz cevabı bile okumaya hacet yoktur. Fakat gazeteden ve gruptan anlayıp dinlemeye muvaffak olmadığımız şey bundan ibaret değildir.

Makalenizin birinci kısmı Anadolu'da İstanbul'a dair her yazı yazan muharririn kalemi ucuna gelen umumi ithamlarla geçiyor. Vakıâ İstanbul'da kötülük eden de iyilik eden de var, Anadolu'da olduğu gibi! Milli ihtilâle cinnet ve cinayet namı veren de vermeyen de var, Anadolu'da olduğu gibi! Seciyeli, seciyesiz, namuslu namussuz, hulasa insanın her türlüsü var, Anadolu'da olduğu gibi! İstanbul, Türk vatanının İzmir ve Edirne gibi, bir müddet işgal ve ıztırap altında kalmış bir şehrinden ibarettir. Vatana zarar verenlerden bahsedileceği vakit 'Şahsiyât'tan korkmak doğru değildir; bilakis yuvarlak, umumi ve mübhem sözler yerine sarih ithamlarda bulunmak vatanın hayrınadır.

Şimdi asıl mevzuya geliyoruz: İstanbulular Büyük Millet Meclisi'ndeki cereyanlardan haberdâr değildirler. Zira İstanbul matbuatı gayr-i tabii vaziyet kalkıncaya kadar, Anadolu'daki dahili işlerden asla bahsetmemişlerdir. O zamanlar Büyük Millet Meclisi'nde en küçük bir fikir ihtilafı olduğunu bile söylemek, hıyanetin işine yarayacaktı ve hıyanet bunu dilediği gibi tevil edip zihinleri teşviş edebilecekti. Fakat şimdi vaziyette biraz daha tabiilik var. Eğer mevcudsa bu fikir ihtilaflarına vuzuh vermek lâzım gelir.

Büyük Millet Meclisindeki ekseriyet grubundan, Büyük Reisi'nin teşebbüsü ile 'Halk Fırkası' namında yeni ve siyasi bir fırka doğduğunu görüyoruz. Bu fırkayı teşkil eden başkumandanımız bir aydan beri seyahattedir ve her tarafta sulhten sonra takip edeceği istikametleri en küçük teferruatına kadar son derece sarih bir surette ilan etti. Biliyoruz ki bu fırka 'bilakayd ü şart hakimiyet-i milliye' taraftarıdır. Bu fırkayı tesis eden kuvvet hilafeti saltanattan ayırmış, yeni bir Türkiye devleti kurmuştur. Bu fırka muhtelif halk sınıflarını refaha sevk etmek için muayyen umdelere maliktir. Bu fırka gıll-ü-gışsız teceddüd aşığıdır. Bu fırkanın zirai, iktisadi ıslahat için, maarif için, hatta kadın için ne düşündüğünü biliyoruz.

Sonra görüyoruz ki bu fırkanın içinden doğduğu Müdafaa-i Hukuk Grubunun karşısında İkinci bir Grup var ve bu grubun gazetesi çıkıyor. Biz bu gruptan 'anlamak dinlemek' istiyoruz: Diğer gruba niçin muhaliftir ve Halk Fırkasından kendini niçin ayrı tutuyor?

Muhalif gruba 'irtica' isnad ettiğimiz doğru değildir. Fakat biz duyuyoruz ki memlekette inkılâbdan hatta zaferden memnun olmayanlar; 'mürteciler', teceddüde düşman olanlar, gayr-i mütecanis, fakat menfi sınıflar var. Bu sınıflardan herbiri muhalif bir fırkada kendisi için bir istinadgâh aramaktadır. Ve bu sınıflardan herbiri muhalif grubu kendi emellerini tatmin edecek bir ruh sahibi sanıyor.

Mühim ve umumi sözler, bir fırkanın programını teşkil edemez. Farazâ yine halk ağzından size basit bir takım sualler soruyoruz:

1- Bilâkaydüşart hakimiyet-i milliyenin tarafdarı mısınız?

2- Hilafetle saltanatı tekrar tevhid etmek emelinde bulunanlara 'mürteci' namını veriyor musunuz?

3- Teceddüd programınız nedir? Bursalılar ve İzmirlilerin Halk Fırkası liderine sorduğu sualler ve onun verdiği cevaplar hatırınızdadır. Siz bu cevaplara iştirak ediyor musunuz? Ay-

rıldığınız noktalar nelerdir?

Hulasa Halk Fırkası'nın gayet sarih prensiplerinden hangilerine niçin muarızsınız?

Mesela bugün umumi ve mühim bir muhalefet havası yayarak, etrafınıza toplayabileceğiniz insanlar kimler olduğunu size söyliyelim: İstanbul'da maaş almayan memurlar var; bu memurlardan bir kısmı belki size hoş görünmüşlerdir ve bu memurlardan bir çoğunu tam maaş almak, istihdam edilmek, ailelerinden ayrılmamak arzusundadırlar. Siz merkez-i devairi tekrar işletecek misiniz? Memlekette az veya çok her ne ise, irtica' emelleri besleyenler var; bunlar belki tamamıyla haksız bir surette muhalif grubun devlete tekrar eski şeklini vermek fikrinde olduğu zehabındadırlar.

İstanbul'da doğru veyahud yanlış, size intisab iddiasında bulunan birçok kimselerin ortaya attığı rivayetler hergün kulağımıza geliyor. Bizim bu isnâdâtın doğru olmadığını zannetmekliğimiz kafi değildir; eğer siz 'irtica' ile, Halk Fırkası'nın yaptığı gibi, açık kat'i ve serbest bir mücadele kabul ederseniz, bu propagandacılardan birçoğunun cesaretini kırmış olacaksınız.

Bugün nazarlarını size çevirenler gayet muhtelit bir 'gayr-i memnunlar' sınıfından ibarettir. Ve bu vatan içinde olduğu kadar, bizzat sizin için de tehlikelidir; zira siz arzularında tecanüs olmayan bu sınıflara istinad ederek birgün mevki-i iktidara gelseniz bile, tatmin edemedikleriniz sizden ayrılacağı için anarşiye sebeb olacaksınız. Şayed sizi tutan kuvvet 'irtica' ise, siz mevki-i iktidarda ya bir rücu' yapmaya, yahud ekalliyette kalıp helâk olmaya mahkumsunuz.

Zannederim ki bu izahatta İkinci Grup'a 'irtica' isnad eden birşey yoktur. Sonra biz Şükrü Efendi'nin risalesini münakaşada niçin yalnız Tan gazetesinin sükut tarafını tuttuğunu merak etmiştik, bu merakımız henüz zâil olmamıştır.

Bizim fikrimizce bu makale hakiki bir 'irticâ' idi. Ve kanaatimiz

şudur ki 'irtica', her uyandığı yerde tenkil edilmelidir.

Siz bizi Ankara'ya gelip işleri orada anlayıp dinlemeye davet edemezsiniz, zira bütün müntehibler Ankara'ya gelemez ve Büyük Millet Meclisi koridorlarında mebuslarla görüşemez. İkinci Grup, kendi gazetesinde ekseriyet grubuna neden muhalif olduğunu sarih ve müsbet bir surette söylemek zaruretindedir.

İntihâbın hıyanet-i vataniye kanunu ile takyidini talebettiğimiz hakkındaki iddiaya gelince, cevabımız ve fikrimiz şudur: Bugünkü inkılâb Büyük Millet Meclisi'nin yeni bir Türkiye devleti tesis etmesi ve bu devletle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki rabıtayı kesmesi ve 'bilakayd ü şart hakimiyet-i milliye'yi ilan etmesiyle ifade olunur. Binaenaleyh Türkiye'yi istiladan kurtaran bu idare yerine, milleti tekrar, hiçbir hayrı dokunmadıktan başka onu inkıraza kadar getiren bir idareye teslim etmek istemek 'irtica'dır. Dünyada hiçbir ihtilâl ve inkılâb 'irtica'ın faaliyetine müsaade etmemiştir. Fransa'da bugün krallık taraftarları varsa, cumhuriyetin buna müsamaha göstermesi Fransa'da krallığı iade etmek artık gayr-i mümkün olmasındandır.

Binaenaleyh mukaddesatı mütemâdiyen suiistimâle alışan kimselerin saf halkın dindarlığını hasis emelleri uğruna alet etmelerine müsaade edilmemesini istiyoruz. Meclisten geçen kanunlar bu su-ikasdleri murakabe etmeye mecburdur. 'Hürriyet'in bir hududu olduğunu kabul etmiyor musunuz?

Halk arasında suratlarına şeriat maskesi takan dolaşanlar, 'din'i küçültüyorlar Zahiren ruhaniyetin her şekline bürünen bu kimseler, hakikatte müslüman değildirler. Hakiki müslümanlar bugünkü 'müceddid'lerdir. Zira bunlardır ki, 'din'i hırsın ve menfaatin aleti olmaktan kurtarmışlar, ahmak ve harisler sürüsünün 'din'e atfettikleri medeniyet düşmanlığı iftirasını bütün insaniyet karşısında izale etmişler, ve 'din'in yegane müdafii olan Türk milletini esaretten kurtarmışlardır.

Eğer bugün bu memlekette 'irtica' herhangi bir nifaktan kuvvet alıp başkaldırmaya muvaffak olursa, yalnız inkılâb değil, bütün

gençlik milliyet ve teceddüd aşkının bu memlekette vücuda getirdiği bütün eserler ve bizzat memleket mahvolup gidecektir. Biz irticaın istiladan daha mühlik olduğuna kaniiz. İrtica meşru bir kuvvet değildir İntihâbatta ancak sarih programla hareket eden meşru fırdalar veya fırkalar çalışabilir. İntihâbatta mesela bir düşman devletin himayesi lehine propaganda yapanlara müsaade edilmemesini taleb etmek, hürriyetin takyidini taleb etmek midir? İrtica ise bundan daha zararlıdır.

İbtidada İttihad ve Terakki'ye belki haklı bir surette muhalif olanlar, sırf İttihad ve Terakki'ye galebe için, 'gayr-i memnun'lardan mürekkeb gayr-i mütecanis bir kuvvete istinad ettiklerinden dolayı memlekette nasıl bir muhalif fırka vücuda geldiğini biliyorsunuz. İttihad ve Terakki'ye ilk muhalefet eden namuskârlar, mütarekeden sonra, tahmin etmedikleri neticeleri görünce nasıl döğündüler, şüphesiz hatırınızdadır.

Grup ve gazete hakkında hiçbir ithamda bulunmaksızın, sırf 'anlamak ve dinlemek' ihtiyacıyla yazdığımız bu mektubun su-i tevile uğrayabilecek hiçbir noktası yoktur, zannediyoruz.

Halk Fırkası taraftarları hakkındaki garib teşhisinize gelince, malumdur ki fırkanın içinde idealistler, harisler, menfaatperestler, tufeyliler, hulâsa her nevi insan bulunur, fakat vatanı ve milleti kurtaran ve zaferin şahsi timsali olarak tanıdığımız bir reisin açtığı teceddüd ve inkılâb bayrağı altına koşanlar, ve belki kanlı mücadelelere kadar gidecek bir cihâda gönüllü yazılanlar için, hele bunlar en uzak mazilerinden beri milletin, teceddüd ve terakki prensiplerine sarılmış ve hiçbir an bugün müdafaa ettikleri bir fikrin aleyhinde bir satır yazı bile yazmamış iseler, böyle teşhislerde bulunmak hatalıdır. Fakat bizim girmek istemediğimiz şahsiyât vadisi buradan başladığı için, mülâhazamızı burada kesiyoruz.[4]

---

4 Falih Rıfkı (Atay), "Tan Gazetesine Mektup", *Akşam*, 5 Şubat 1923. Yazıda değinilen *Tan*'ın *Times*'a cevabı için 6. Bölüm'e bakınız.

Tan Gazetesi, Falih Rıfkı (Atay) Bey'in bu açık mektubundaki soruları 9 Şubat 1923 tarihli, 19 sayısında "Bir İzah" başlıklı başyazısında şöyle cevaplandırmıştır:

BİR İZAH

Muhterem 'Akşam' refikimizde gazetemize hitaben bir açık mektup neşredilmiştir. Mesleğimize, İkinci Grub'un maksatlarına dair bir takım sualleri ihtiva eden bu mektup, her vatandaşın bu tarz–ı nezaketle sormaya hakkı bulunduğu hususatı ihtiva ettiğinden bizce hürmetle karşılandı. Fakat çok arzu ederdik ki: bu mektup evvelki mülâhazalara takaddüm etmiş bulunsun. Bu takdirde, İkinci Grub'un bir ünvan altına riyakârâne bir şekilde sokulmamış olduğunu ve Müdafaa-i Hukuk ünvanının milli vicdandan doğduğunu ve Erzurum Kongresi'ni vücuda getiren bu teşkilâtın Misak-ı Milli'yi tevlit eylemiş bulunduğunu, binaenaleyh Müdafaa-i Hukuk'un yalnız bir noktaya, bir zümreye hasrı mümkün olmayıp bütün milletin malı olduğunu ve o teşkilâtın tesisine ilk çalışmış olanlardan mühim bir kısmının da İkinci Grup meyânında ahz-ı mevki etmiş olduğunu vâzıhen görmek mümkün olurdu. Malum olmak lâzımdır ki: bugün Meclis'te yalnız gruplar vardır. Herhangi bir namla bir fırkanın vücudundan eser yoktur. Misak-ı Milli'nin tahakkukunu temin için teşekkül etmiş bulunan BMM her türlü içtihat farklarını nazar-ı dikkate almayarak milleti dava-yı milli uğrunda yekvücut bulundurmayı ümid-i muvaffakiyetinin âmil-i esasisi addetmiş ve binaenaleyh fırkalar tesisi hususundaki mesâiye, arzulara iltifat eylememiştir. Davamızın türlü türlü mânialara maruz bulunduğu bugün dahi aynı maksadını muhafaza etmektedir. Bundan dolayıdır ki üzerilerinde tevakkuf edilecek ve muhtelif tarz-ı rüyetler husule gelecek esasları ortaya atmayı nâbemevsim addeylemekteyiz. Biz memleketimizi az çok yakından biliyor, teceddüdün âmillerini de, mânialarını da takdir etmiş bulunuyoruz. Henüz maksadını istihsal edememiş ve bütün kuvvetlerini

bunun teminine tevcih eylemek karşısında bulunmuş olan milletin böyle nazik bir zamanda fikir ve kanaat mücadeleleri yolunda müteferrik bir vaziyete sokulmasını, hem dava-yı millinin teminine ve hem de teceddüdün zaferine mâni-i kavi görmekteyiz. Binaenaleyh davamızın istihsal-i kat'isi zamanına kadar İkinci Grup, âtiyen takip edeceği teceddüd, terakki esaslarını teşrih etmekten içtinap etmek vücub-ı vatanisini görmektedir. Yalnız şurası şimdiden arzedilebilir ki: İkinci Grup hâkimiyet-i milliyenin en samimi aşığı ve bu maksad-ı ulvinin de kâğıt üzerinden fiiliyat sahasına nakli hususunun en hâr taraftar ve hâdimidir. Hakimiyetin tazammun ettiği bütün selâhiyet ve kuvvetlerin bir elde veya bir zümre elinde bâziçe olmasına, temerküzüne ebediyen muhaliftir. Artık bu memlekette her ne şekilde olursa olsun hükümet-i şahsiyelerin vücuduna tahammül etmeyecek bir kanaat beslemektedir. Gazetemizin ilk sayısında münderiç bulunan 'Yolumuz' serlevhalı yazılar bir kere daha okunursa bu yoldaki tenevvür kolaylaşmış olur. Grubun Meclis'teki faaliyeti, zabıtnamelerden takip olunur ve Namzetlik Kanunu'nun ve emsali bazı kanunların tadiline sarf edilen mesâi tetkik edilirse, İkinci Grub'un sebeb-i teşekkülü ve hâkimiyet-i milliye esasına olan merbutiyetinin derecesi vuzuhla tayyün eder.

Filhakika İkinci Grub'un da, bu memleketin tecdidi, ihyası için düşünülmüş esasları vardır. Fakat hâl-i harbin devam ettiği, Misak-ı Milli'de rahneler açılmak istendiği şu dakikada bunlarla uğraşmayı ve teşkili tasavvur olunan Halk Fırkası esaslarıyla mukayese eylemeyi yukarıda arz ettiğimiz esbap dolayısıyla müfit bulmaktayız.

Fırka haline inkılâp ettiğimiz zaman efkâr-ı umumiyeye hesap vermek mecburiyeti hasıl olacağından, bu hususta bizden fazla izahat talebini nâbemevsim addediyoruz. Bizce bugün yalnız yekvücut ve dava-yı milli uğrunda müttehiden ahz-ı mevzi etmiş bir millet ve kanaat-ı siyasiyesi her ne olursa olsun her vatandaşı kucağında tutmak isteyen bir Meclis vardır. İstihsal-i maksada

kadar bu kuvâ-yı müttehideyi parçalamamak emelini muhafaza etmek lâzımdır.

Aynı sebepledir ki, İstanbul reflklerimizde bir zamandan beri devam edip gitmekte bulunan şahsi münakaşaları derin bir hüzün ile temaşa etmekteyiz.[5]

Akşam ile *Tan* arasındaki bu polemikten sonra, basın gruplar karşısındaki suskunluğunu uzun süre sürdürmüştür. Seçim kararının alınması ve seçim mücadelesinin başlamasından sonra gruplar hakkında yazılan yazılar sıklaşmaya başlamıştır. Basın, bir yandan grupların seçimlerde ne gibi tavır alacakları konusu üzerinde dururken, bununla eş zamanlı olarak gruplar arasındaki farkı ve İkinci Grup'un muhalefetinin nedenini anlamaya ve okurlarına anlatmaya çalışmıştır. O döneme kadar basında, gruplar hakkında, *Akşam* ile *Tan* arasındaki yukarıda aktarılan polemik dışında hiçbir kaydadeğer haber ve yorum olmadığı göz önünde tutulursa, bu haber ve yorumları günü gününe incelemenin ne kadar yararlı olduğu açıktır. Bu yazılar, basının seçim ortamı içinde, İkinci Grup için oluşturduğu olumsuz imajın oluşumunu, adım adım gösterdiği için de önem taşımaktadır.

Hemen eklemek gerekir ki, Hüseyin Avni Bey'in 30 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr*'da yayınlanan demeci dışındaki yazıların tümünde yapılan değerlendirmelerde Meclis'teki uygulamalar ve bu uygulamalar çerçevesi içinde meydana gelen tartışmalara hiç değinilmemiştir. İki grup arasındaki görüş farklılıklarını anlamak için birinci olarak ele alınması gereken bu nokta ihmal

---

5 "Bir İzah", *Tan*, 9 Şubat 1923, Sayı 19. *Tan*'ın bu başyazısının tam metin çevrimyazısı, daha önce Mete Tunçay tarafından yayınlanmıştır. Tunçay, bu yazının "İkinci Grup'un ileride partileşme niyeti olmakla birlikte, içinde bulunulan olağanüstü koşullarda ulusal birliği yıpratmamak gerekçesiyle, bütünleşmiş bir ideolojiyi ortaya koymaktan kaçındığı"nı gösterdiğini belirtmektedir. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s. 62-63.

edildiği, ya da kasıtlı olarak gözden uzak tutulduğu için, basın gruplar arasındaki farkı okurlarına yansıtmakta yetersiz kalmıştır.

Başlangıçta, İkinci Grup'un hakimiyet-i milliye ilkesine karşı kişi hakimiyetini benimsediği, halifeye siyasi güç verilmesinden yana olduğu yolunda iddialar ortaya atılmıştır. Ancak, bu iddialar fazla uzun ömürlü olmamış, İkinci Grup mensuplarınca net bir şekilde tekzip edildikten sonra itibar görmemiştir. Kısa süre içinde, basında, İkinci Grup'un büyük çoğunluğunun da Birinci Grup gibi hakimiyet-i milliye yanlısı olduğuna dair mutabakata varılmıştır.

Bununla birlikte, bu mutabakat da ilginç değerlendirmelere yol açmıştır. Basın, hakimiyet-i milliye kavramını, içini boşaltarak, sadece soyut bir terim olarak ele almış, kavramın hayata geçirilmesi sırasında Meclis'te yapılan somut uygulamalarını göz ardı etmeyi sürdürmüştür. Gerçek hayattan ve uygulamalardan kopuk bir hakimiyet-i milliye kavramı söz konusu olduğunda da, basın "her iki grup da hakimiyet-i milliye yanlısı, ama biri diğerine ısrarla muhalefet ediyor, temel ilke olan hakimiyet-i milliye konusunda bir anlaşmazlık olmadığına göre, bu muhalefet olsa olsa hissi, şahsi bir muhalefet olmalıdır" şeklinde özetlenebilecek bir mantık yürüterek, İkinci Grup muhalefetini "şahsi dava peşinde koşma", "hissiyat farkı", "sadece muhalefet yapmış olmak için muhalefet yapma" gibi yüzeysel terimlerle açıklamaya çalışmıştır. Basının bu bakış açısı, Meclis'teki somut uygulamaları gözardı eden değerlendirmelerin, iki grup arasındaki düşünce farkını ortaya koymakta ne kadar yetersiz kaldığını somut olarak göstermektedir.

Hakimiyet-i milliye kavramının içini boşaltarak, sadece soyut olarak bu iki kelimeye bakan bir bölüm yazar da bu mantığı "ardniyet teorisi" geliştirmeye, söylenen her sözün ardında bir ardniyet aramaya vardırmaktadır. Bu "ardniyet

teorisi" bazen, hiçbir inandırıcı gerekçe gösterilmeksizin, "İkinci Grup hakimiyet-i milliyeyi savunduğunu söylerken, aslında saltanat-ı ferdiye taraftarlığı yapıyordu" gibi uç noktalara götürülmüştür.

Şimdi Nisan başından itibaren basında Birinci ve İkinci Gruplarla, seçimlere ilişkin haber ve yorumları günü gününe izleyelim:

4.4.1923

4 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr*'da "yeni intihâbda mücadele edecek cereyanlar" başlıklı bir haberde seçimlere, 1. Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu, 2. Müdafaa-i Hukuk İkinci Grubu, 3. Müdafaa-i Milliye Grubu, 4. İaşeciler Grubu (İttihatçılar), 5. Amele Grubu, 6. Müstakiller olmak üzere altı çevrenin katılacağı belirtilmektedir. Habere göre, seçimde Birinci Grup'un ağır basacağı konusunda hiçbir kuşku olmamakla birlikte, iki ve üçüncü çevreler de etkili olabilecektir ve Kara Kemal'in öncülüğündeki İttihatçıların adayları muhtemelen ilk üç çevrenin listelerinin arasına dağıtılacaktır. Son iki çevrenin ise hiçbir şansı yoktur.

6.4.1923

6 Nisan 1923 tarihli *İleri* gazetesinde Suphi Nuri (İleri) Bey'in "Halk Fırkası - İkinci Grup - İttihatçılık" başlıklı bir yazısı yer almaktadır. Suphi Nuri Bey, Meclis'teki gruplaşmalara değinirken, başlangıçta Meclis'te Misak-ı Milli bayrağı altında toplanılarak fırkacılıktan uzak durulduğunu ancak Mustafa Kemal Paşa'nın zamanla, "üçyüzden fazla azası olan bir meclisin mesaib-i adiyede aynı fikri takip edemeyeceğini görerek arkadaşlarıyla birlikte Birinci Grup'u" kurduğunu, hariçte kalanların da Misak-ı Milli taraftarı olduğunu ancak uzun tecrübelerden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın kendileriyle çalışabileceği mebusları tanıyıp seçerek gruba almış olduğunu

yazmaktadır. İki grup arasındaki farkın bir ictihad farkı olmayıp, şahsiyet ve hissiyattan kaynaklandığını ileri süren Suphi (İleri) Bey "Birinci Grup'a girenler Mustafa Kemal Paşa'ya dost olanlar, İkinci Grup'u teşkile mecbur olanlar ise Paşa'yla geçinemeyenlerdi" demektedir.

Suphi Nuri (İleri) Bey, İkinci Grup'un seçimlerde Kara Kemal'le pazarlığa oturduğunu da ileri sürmektedir. İttihatçıların mütarekeden sonra fırka halinde yaşamaktan vazgeçip, çoğunun Anadolu'ya geçerek milli harekete katıldıklarını, bugün her iki grup içinde de eski İttihatçılara rastlandığını da belirten Suphi Nuri Bey, milli mücadele sırasında Avrupa ve İstanbul'da kalan az sayıdaki İttihatçının, seçim ortamında yeniden iktidara gelmek için çeşitli entrikalar içine girdiğini ileri sürmektedir.

Suphi Nuri Bey, yazısının sonunda seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nm önderliğindeki Birinci Grup'un desteklenmesini ve Kara Kemal Bey'in başında olduğu İttihatçılarla, içinde Kara Vasıf Bey'in de bulunduğu İkinci Grup'a itibar edilmemesini istemektedir.

7.4.1923

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, 7 Nisan 1923'te *İkdam*'a yazdığı "Bir Numrolu, İki Numrolu" başlıklı makalede İstanbul halkının son dönemlerde Birinci ve İkinci Gruplar hakkında bazı şeyler işittiğini ancak konunun yeterince aydınlanmadığını belirtmektedir. Her ikisi de aynı adı taşıdığı ve aynı şeyleri savunduğunu ileri sürdüğü için bunlar arasındaki anlaşmazlıkların nereden kaynaklandığının belirlenmesi gerektiğine de işaret eden Yakup Kadri Bey, yapılması gerekenin İkinci Grup üyelerinin adlarını tek tek bir liste haline getirmek ve halka "bunlar muhaliflerdir" diye ilan etmek olduğunu ileri sürmektedir. Yakup Kadri Bey yine de İkinci Grup içinde bir ayrım yapmakta, Hüseyin Avni Bey'i

"[illegible] bir hürriyetperver, saltanatı ferdiyenin en bi-aman düşmanı", Süleyman Necati Bey'i "açık fikirli, aklı selim sahibi bir genç" olarak takdim etmekte, Vasıf Bey hakkında olumlu sözler sarfetmekte, buna karşılık örneğin Salih Efendi'yi (ve de İkinci Grup üyesi olarak gösterdiği Hoca İsmail Şükrü Efendi'yi) gericilikle suçlamakta, böyle bir liste yapılması halinde halkın bunları birbirinden ayırmasının kolaylaşacağını söylemektedir.

Aynı günkü *Vatan*'da Ahmet Şükrü (Esmer) Bey'in "İkinci Grup Faaliyete Başlıyor" başlıklı haberinde, İkinci Grup'un ayrıntılı bir program yayınlayarak miletin karşısına çıkacağı, iki grup arasındaki görüş farklılıklarıyla, bunları birbirinden ayıran prensip farklılıklarını açıklayacağı yazılmaktadır. Gazete haberinde, İkinci Grup'un hakimiyetin millette olduğu esasını kabul etmekle birlikte, hilafet makamına bir siyasi kuvvet vermek prensibini de savunduğu, gizliden gizliye saltanat-ı şahsiye usulunün ihyasına çalıştığı ileri sürülmektedir.

Aynı günkü Vakit'te yer alan "İntihâbat Mesaili ve İkinci Grup" başlıklı haberde ise "İkinci Grup program neşretmedikçe intihâbata bir fırka halinde iştirak edemeyecektir" denmektedir.

8.4.1923

8 Nisan 1923 tarihli *Vatan* gazetesinin "İkinci Grup ve Hakimiyet-i Milliye" başlığıyla yayınlanan haberinde "İkinci Grup programının bugün neşri kararlaştırılmış iken son dakikada bundan vazgeçilmiştir" denmektedir.

Gazete iki grup arasındaki en büyük farkın hakimiyet-i milliye ve hakimiyet-i şahsiye meselesinden kaynaklandığını, İkinci Grup'un hakimiyet-i şahsiyenin kabulünü hakimiyet-i milliyeye aykırı bulmadığını ve ikisinin de kabul edilebileceğini düşündüğünü iddia etmektedir! Gazete, bu ilginç iddiasına ciddi bir dayanak göstermemektedir.

9.4.1923

Lütfi Fikri Bey 9 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr*'a yazdığı "Meselenin Vaz-ı Hakikisi" başlıklı makalesinde, hem Birinci hem de İkinci Grup'un hakimiyet-i milliye yanlısı olduklarını ve memlekette bunu sağlamaya çalıştıklarını ifade ettiklerini belirterek "ihtilaf katiyen hakimiyet-i milliye yüzünden değildir ve olamaz" demektedir.[6]

13.4.1923

13 Nisan 1923 tarihli *Vakit*'te "İkinci Grup'ta İnhilal Başladı" başlıklı haberde İkinci Grup'un dağılmaya yüz tuttuğu ileri sürülmekte, Adliye Vekili Rifat Bey'in, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun umdelerini kabul ettiği ve İkinci Grup'tan Birinci Grup'a geçtiği yolundaki söylentilerin arttığı belirtilmekte, Rifat Bey'den başka kişilerin de İkinci Grup'tan Birinci Grup'a katılmak için başvuruda bulunduğu iddia edilmektedir.

14.4.1923

14 Nisan 1923 tarihli *Vakit*'te "İkinci Grup'un Beyannamesi" başlığıyla yayınlanan haberde, İkinci Grup'un öncelikle Halife'ye yürütme yetkileri verilmesinden, ikinci olarak da yasama güçlerini bölüp ayırmaktan yana olduğu iddia edilmiştir. İkinci Grup içinde bu konuda küçük anlaşmazlıklar olmakla birlikte, grubun az çok saltanat-ı ferdiye yanlısı olmak konusunda birleştiğini de ileri süren gazete yazarı, milletin hakimiyetinin Meclis'te tecelli ettiğini, İkinci Grup'un saltanat-ı ferdiye yanlısı bir beyanname yayınladığı takdirde hüsrana uğrayacağını belirtmektedir.

---

6 Lütfi Fikri Bey'in "Meselenin Vaz'-ı Hakikisi" başlıklı makalesinin tam metninin, (Yücel Demirel tarafından yapılan) çevriyazısı daha önce yayınlanmıştır: Yücel Demirel (haz.) *Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü "Daima Muhalefet"*, s. 147-152.

Aynı günkü *Vatan*'da ise isim vermeden bir İkinci Grup mensubunun açıklamalarına dayandığı belirtilen "İkinci Grup Programını Hazırlamış" başlıklı haberde, İkinci Grup'un programını hazırladığı ancak, bir fırka niteliğiyle ortaya çıkmadığı için bunu kamuoyuna açıklamaya gerek görmediği belirtilmektedir. Adı verilmeyen mebus, Birinci Grup'un umdeleriyle ilgili olarak "bu umdelerin ekseriyet-i mutlakası İkinci Grup'un da şiddetle müdafaa ettiği esaslardır" şeklinde konuşmuştur.

Şefik Hüsnü, *Aydınlık*'ın Nisan sayısında seçimlerin çok ayrı koşullar altında yapıldığını, henüz barışa ulaşılmadığı için siyasal akımların kendilerini açıktan açığa gösteremediklerini yazdıktan sonra şöyle demektedir: "Fakat bütün çabalara karşın arzulanan birliğin korunması imkanı bulunamamıştır. Bir ve iki numaralı gruplarla İttihat ve Terakki üç yörünge meydana getirmişlerdir. Bununla birlikte, üç siyaset ortaya atılmıştır demeye dilimiz varmıyor. Biz henüz ne yazık ki, üç değil bir tek siyaset de göremedik. Anladığımız bir şey varsa o da siyasi çatışmalardan çok kişisel sürtüşme yönünde olduklarıdır."[7]

---

7 Şefik Hüsnü, "İktisat Kongresi'nden Sonra", *Aydınlık*, Sayı 14, Nisan 1923. Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, s. 152-153. Aydınlık çevresi seçimde Birinci Grup'u şartlı da olsa destekleyen bir tavır içine girmiştir. Şefik Hüsnü Bey, *Aydınlık*'ın Mayıs 1923'te çıkan 15. sayısında şöyle yazmaktadır: "Müdafaa-i Hukuk gibi ülkemizi yüzde yüz ölümden kurtarmış bir örgüte yardım etmek boynumuzun borcudur. Fakat bu yardım onun göstereceği her adaya kesinlikle oy vermek değildir." (Şefik Hüsnü, "Seçim - Yoksul ve Orta Halli Sınıflar", *Aydınlık*, Sayı 15, Mayıs 1923. Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, s. 157. Aynı pasaj şu kitapta da vardır: *Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshası*, s. 56). Yeri gelmişken, dönemin sol çevrelerinin İkinci Grup'a sıcak bakmadıklarını belirtmekte yarar var. Örnek olarak, 1924'te basılan bir TKP yayınında şu görüşler öne sürülmektedir: "Bizde Cumhuriyet inkılâbını halk eden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti o inkılâbın henüz ortalarında iken iki grubu ayrılmıştı: biri, başında Gazi ve İsmet Paşalar olmak üzere radikal ve entransijan (yani irticaın, tegallübün, ecnebi sermaye tahakkümünün önünde serfüru etmemeye azimkar), diğeri mütegallibenin, softanın, muhtekirin, ecnebi sermayenin isteğine, iradesine itaate mail, oportünist; bu grup ("diktatörlük" aleyhinde mübareze) ve hakimiyet-i milliyeyi müdafaa şiarlarıyla çıkmışlardı, fakat bu avamfirip şiarlar hakiki bir

15.4.1923

Bursa mebusu Muhittin Baha (Pars) Bey, 15 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği demecinde, İkinci Grup'un ardarda yaptığı 3 toplantıdan sonra, grubun belli başlı üyelerinin kendi başlarına hareket etmeye karar vererek dağıldığını ileri sürmüş, "Seçimlerde grup halinde faaliyete geçmeleri, beyanname ve program düzenlemeleri ve yayınlamaları da muhtemel değildir. Ben İkinci Grup'un tamamen feshol-duğunu söyleyebilirim" demiştir. Muhittin Baha Bey, kendisi İstanbul'a gelmeden önce Adliye Vekili Rifat (Çalıka) Bey'in İkinci Grup'tan Birinci Grup'a geçtiğini de öne sürmüştür.

16.4.1923

16 Nisan 1923 tarihli *İleri* gazetesinde yer alan "Adliye Vekili İkinci Grup'ta" başlıklı küçük bir haberde "Dün Adliye Vekili'ni ziyaret ettim. Mümaileyh 'Birinci Grup'a dahil olmadım. Suret-i kat'iyede tekzip ederim' dedi" denilerek, Rifat (Çalıka) Bey'in İkinci Grup'tan Birinci Grup'a geçtiği yolundaki söylentilerin doğru olmadığı belirtilmektedir.

20.4.1923

Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey İstanbul basınının görüştüğü ilk İkinci Grup üyesidir. 20 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi kendisiyle yapılan bir röportajı yayınlamıştır. Sunuş yazısında, şöyle demektedir: "Grubun siyasi umdeleri etrafında, pek çok dedikodular oldu. Grubun saltanat taraftarı olduğu söylenildi. Fakat bütün bu gürültülere rağmen,

---

oportünizmi örtüyor, arkadan gelen irticaa siper oluyordu". (Ahmet Cevat Emre'nin "İdai" imzasıyla Aydınlık yayınlarının 12'ncisi olarak basılan *Amele ve Köylü Kitleleri Nasıl Fırka Teşkil Eder?* başlıklı risalesinde, s. 26. Aktaran Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s. 105).

İkinci Grup azasından falan zat böyle söylüyor diye isim zikredilerek ortaya müsbet bir hakikat konulamadı; bütün neşriyat bir dedikodudan ibaret kaldı. Yusuf Ziya Bey, İkinci Grup'un vaziyeti hakkında bize İstanbul halkının merakını tatmin edecek beyanatta bulundu. Bu beyanatı, o fikirlere iştirak ettiğimiz için değil, alelumun grup ve fıkra mesailindeki bitaraflığımıza binaen ve İkinci Grup'un salahiyatdar erkanının birinin ağzından grubun siyaseti, umdeleri, faaliyeti hakkında malumat muhtevi olduğu için derc ediyoruz."

Yusuf Ziya Bey, konuşmasına İkinci Grup hakkında yapılan yayınları tamamen tekzip ettiğini söyleyerek başlamış, Grup'un bazı gazetelerce ileri sürüldüğü gibi dağılmadığını belirtmiştir. Muhittin Baha (Pars) Bey'in, İkinci Grup'tan eser kalmadığı yolundaki iddiasının da doğru olmadığını söyleyen Yusuf Ziya Bey, İkinci Grup'un yegâne amacının hakimiyet-i milliyenin kavlen değil, fiilen tatbikinden ibaret olduğunu, Grup'un mevcut kanunları bu esasa göre değiştirmek ve tevsi etmeyi; mevcut kanunlar içinde hakimiyet-i milliyeyi kısıtlayan kanun ve maddeler mevcut ise onları yürürlükten kaldırmayı, hakimiyet-i milliyenin ifade ettiği milletin saltanatını her türlü saldırıdan korunacak bir duruma getirmeyi hedeflediğini söylemiştir.

Saltanatın oybirliğiyle kaldırıldığını, grubun önde gelenlerinden Hüseyin Avni Bey'le, diğer grup üyelerinin bu konudaki sözlerinin meclis tutanaklarında kayıtlı bulunduğunu da söyleyen Yusuf Ziya Bey, İkinci Grup için yapılan saltanat-ı şahsiye yanlısı olduğu yolundaki suçlamaların yersiz olduğunu belirtmiştir. Milletin oylarıyla, cebr ve ikrahdan azade rey ve kanaatiyle toplanacak bir meclisin milletin hakimiyetini temsil etmesini, kişilerin her ne şekilde olursa olsun tasavvur edilen bu hakimiyeti ihlal edecek bir yetki ve güce sahip olmasını istemediklerini de belirten Yusuf Ziya Bey, daha sonra "makam-ı hilafete siyasi kuvvet vermek taraftarı

değiliz. Halife hazretlerine siyasi kuvvet vermemek fikrinde olmakla beraber, hiçbir ferde de vermemek istiyoruz. 1 Kasım mukarreratı ile muaviyenin tahrib ettiği esasat ve teşkilat-ı islamiyeye, asr-ı saadetteki saffiyet ve samimiyet-i müşterekesine rücû ediyoruz. Asr-ı peygamberi de ve asr-ı saadeti veli eden yarım asırlık bir müddet zarfında halifelerde ne kuvvet, ne şevket mevcut değildi. Binaenaleyh, biz de aynı asra rücû etmek emniyetiyle veraset kanununu yırttık, attık, saltanatı hilafetten ayırdık. Saltanat bugün tarihe ve maziye karışmıştır. Hiçbir ferd artık bu dava ile ortaya çıkamaz ve çıkamamalıdır ve bu kararı samimiyetle kabul eden İkinci Grup efrad ve azası bunun hilafına olarak tabii bir gûnâ âmâl-i siyasiye perverde edemez" demiştir.

İkinci Grup üyelerinin daha başından beri milli mücadelenin içinde yer almış kişilerden oluştuğunu da sözlerine ekleyen Yusuf Ziya Bey, Birinci Grup'un Halk Fırkası adını alması üzerine, kendilerinin de "İkinci" sıfatını kaldırarak "Müdafaa-i Hukuk Grubu" adını benimsediklerini söylemiştir.

Yusuf Ziya Bey, demecinde, İkinci Grup'la İttihatçılar arasındaki ilişkiye de değinmiştir. Yusuf Ziya Bey İkinci Grup üyelerinin çoğunlukla İttihatçılardan oluştuğunu, gruptaki ve grup dışındaki İttihatçıların İkinci Grup'un esas umdesi olan hakimiyet-i milliyenin fiilen uygulanmasına taraftar olduğunu açıklamıştır. Bu esası benimsemeyen İttihatçılarla birleşmenin mümkün olmadığını da belirten Yusuf Ziya Bey, İttihatçıların ayrı bir örgüt kurmalarına gerek olmadığını da sözlerine eklemiştir.[8]

---

8 İkinci Grup Birinci Grup'a göre daha İttihatçı bir karakter taşımamaktadır. İttihatçılar her iki grup içine dağılmış durumdadır. Erik Jan Zürcher, İkinci Grup'un Birinci Grup'tan daha İttihatçı bir karakter taşımadığının açık olduğunu, ancak Ankara'da bulunan bazı Enver Paşa taraftarlarının bu grup içinde yer aldıklarını ileri sürmektedir (Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 229-230). Zürcher, Envercilerden İstanbul mebusu Şükrü (Oğuz), Trabzon mebusu Hafız

Yusuf Ziya Bey seçimlerle ilgili olarak da İkinci Grup'un seçimde ne aday göstereceğini ne de beyanname yayınlayacağını, seçimlerde kişisel olarak çalışacaklarını söylemiştir. Yusuf Ziya Bey, seçimleri, adil bir şekilde yapıldığı takdirde, kazanacaklarına inandığını da belirtmiştir.

Aynı günkü *Vatan*'da "Müdafaa-i Hukuk Grubu Vilayata Müfettişler Gönderiyor" başlığıyla yayınlanan haberde, İkinci Grup üyelerinin hemen hemen tümünün seçim bölgelerine dağıldıkları, bunların grup adına değil kendi adlarına propaganda yapacakları yazılmaktadır.

22.4.1923

22 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde, Birinci Grup'tan İstanbul mebusu Ali Rıza (Bebe) Bey'in, Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey'in demecine cevabı yayınlanmıştır.

Ali Rıza Bey, İkinci Grup'un belirli, kesin ve billurlaşmış siyasetleri hakkında bilgisi olmadığı için bu konuda birşey söyleyemeyeceğini belirterek söze başlamıştır. Ali Rıza Bey Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin varlığının sürdüğünü, Halk Fırkası'nın henüz kurulmadığını, dolayısıyla Birinci Grup üyelerinin bu cemiyetin üyesi olduklarını belirterek, Yusuf Ziya Bey'i tekzip etmiştir.

Mehmet (Engin) ve Ardahan mebusu Hilmi Bey'in İkinci Grup'a katıldığını ileri sürmektedir. Oysa bunlardan sadece birincisi gruba katılmış, diğer ikisi bağımsız kalmıştır. Sabahattin Selek, Malta'dan gelen İttihatçıların bir bölümünün ve bu arada örgütçülüğüyle tanınan Kara Vasıf Bey'in İkinci Grup içinde yer aldığını belirtir (Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 597). Oysa, Malta'dan gelen 13 eski İttihatçı mebusun tümü Ankara'ya geldiklerinde hemen Birinci Grup içinde yerlerini almış, 11'i dönem sonuna kadar bu grup içinde etkili rol oynarken, sadece ikisi, Sivas mebusu Kara Vasıf Bey'le, Isparta mebusu Cemal (Mersinli) Paşa daha sonra gruptan ayrılarak İkinci Grup'a geçmiştir. Malta'dan gelen ve dönem sonuna kadar Birinci Grup içinde kalan 11 mebus, Faik (Kaltakkıran), Ali (Çetinkaya), Rauf (Orbay), Zülfü (Tiğrel), Celal Nuri (İleri), Hacı İlyas Sami (Muş), Fevzi (Pirinççioğlu), Tahsin (Uzer), Mehmet Şeref (Aykut) ve Ali Cenani Beylerle Numan Usta'dır.

Görüşmeyi yapan gazetecinin hem Birinci Grup hem de İkinci Grup üyelerinin hakimiyet-i milliye'nin en har ve samimi taraftarı olduklarını, Yusuf Ziya Bey'in de iki gün önce bunu teyid ettiğini, bu durumda iki grup arasındaki gerçek farklılığın ne olduğunu sorması üzerine Ali Rıza Bey şu cevabı vermiştir:

"Hakimiyet-i Milliye, milletin bilakaydüşart iradesinin hakimiyeti demektir, bu ancak tevhid-i kuvâ ile kabil-i temindir. Ben, Yusuf Ziya Beyi tevzin-i kuvâ taraftarı olarak tanırım. Büyük Millet Meclisi'nde 337 (1921) senesinin nihayetine doğru vazife ve selahiyet kanunu münasebetiyle cereyan eden müzakerede tevzin-i kuvâyı müdafaaten irad ettiği nutuk da, bu iddiamı teyide kafidir. Tevzin-i kuvâ ise oligarşiye müntehi bir yol olduğundan bizim nokta-yı nazar-ı siyasimizle hiçbir zaman kabil-i telif değildir. Yusuf Ziya Beyin tasavvur ettiği hakimiyet-i milliye her halde teşkilat-ı esasiye kanunun temin ettiği ahkam haricinde kalan meşruti bir sistemdir ki, biz bu sistemi hakk-ı bekamız ve refah-ı atimiz için hiçbir zaman kafi göremeyiz. Bizim siyasetimiz açıktır. Umdelerimiz bütün cihana ilan edilmiştir. Bu esasattan zerre kadar inhiraf imkanı mevcud değildir."

23.4.1923

23 Nisan 1923 tarihli *İleri*'de "Yusuf Ziya Bey'in Fikri Ne Vakit Değişti" başlıklı yazıda, kuvvetler ayrılığını savunan bir kişinin hakimiyet-i milliye yanlısı olamayacağı (!) ileri sürülerek Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey'in 29 Ekim 1921'de Meclis'te yaptığı bir konuşmada kuvvetler ayrılığını savunduğu belirtilmekte, bu konuşmanın tam metni yayınlanarak kuvvetler ayrımını savunan Yusuf Ziya Bey'in hakimiyet-i milliye yanlısı olamayacağı ima edilmektedir.

27.4.1923

Basının Yusuf Ziya Bey'den sonra görüştüğü ikinci İkinci Grup üyesi Erzincan mebusu Hüseyin (Aksu) Bey olmuştur. 27 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin haberine göre kendisine yöneltilen "Birinci ve ikinci grupların farkları nedir, İkinci Grup'un saltanat-ı ferdiye taraftarı olduğu doğru mudur?" sorusunu hayretle karşılayan Hüseyin Bey, şu cevabı vermiştir:

"İkinci Grup, hakimiyet-i milliyenin en har ve en samimi taraftarı ve o derecede de hakimiyet ve saltanat-ı ferdiyenin düşmanıdır. İkinci Grup'a isnad olunan irtica, hakimiyet-i mutlaka taraftarlığı gibi fikirler tamamen bir isnad ve iftiradır. Bizim ne böyle tasavvurumuz, ne de bir maksadımız vardır."

Hüseyin (Aksu) Bey, İkinci Grup'un kuruluş nedenini "kanunları memlekette tamamen hakim kılmak, herhangi bir kudret-i mutlakanın doğmasına mani olmak" şeklinde açıklamıştır.

Hüseyin Bey, seçimlerle ilgili olarak da, İkinci Grup'un seçimlerde sükunu ve herşeyi milletin takdirine bırakmayı tercih ettiğini, ülkenin durumunun bir ikiliğin ortaya çıkmasına tahammül edemeyeceğini, hatta bu yüzden Tan gazetesini de kapattıklarını belirterek "millet her türlü propaganda ve baskıdan kurtularak oyunu kullanabilir" demiştir.

28.4.1923

Hüseyin Avni Bey 27 Nisan 1923'te İstanbul'a gelmiştir. Bu gelişme üzerine 28 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde "İntihâbat Etrafında Yeni Dedikodular" başlığıyla yayınlanan bir haberde bu ziyaret konu edilmiştir. Gazete, İstanbul'da sadece Birinci Grup üyelerinin kaldığı bir sırada Hüseyin Avni

Bey'in kente gelişinin çeşitli dedikodulara yol açtığını belirtmektedir. Haberin devamında, isim vermeden bir İkinci Grup üyesinin, grubun seçimde fiilen çalışmamaya karar verdiğini, program, beyanname yayınlamayacaklarını belirttiğini ve "bu hususta şüphe olmasın. Memleketin mevcut şartları bizi böyle karar vermeye sevk etmiştir" şeklinde konuştuğu belirtilmektedir.

Aynı günkü *Tevhid-i Efkâr*'da ayrıca Birinci Grup'tan Van mebusu Haydar (Vaner) Bey, Muş mebusu Hacı Ahmet Hamdi (Bilgin) Efendi, Canik mebusu Hamdi (Yalman) Bey ve İkinci Grup'tan Canik mebusu Süleyman (Boşank) Bey olmak üzere 4 mebusla yapılan röportaj yayınlanmıştır.

İkinci Grup'un belli bir program ve açıkca belirtilmiş görüşleri olmadığını ileri süren Haydar Bey "İkinci Grup denilen grupun birkaç azası vardır. Bunlar da şahsiyet davasına düşmüş kişilerdir" şeklinde konuşmuştur. Görüşme sırasında Haydar Bey'in yanında bulunan Hacı Ahmet Hamdi Efendi de "Bu adamlar bizlere bazen ve zımnen dalkavuk diyecek kadar da cüretkarlık gösteriyorlar. Biz milletin bizzat seçtiği mebuslarız. Bizim birer kanaat-ı siyasiyemiz var. Res-i kârda bulunanların 'beşer hatadan salim olamaz' kaidesince hatalarını da sevaplarını da hesap ederek tartardı. Birinci Grup'u teşkil ediyor ve tabii ki binlerce hasenata mukabil bir hata vaki olur ise derhal tashihe çalışıyoruz" diyerek savunma yanı ağır basan bir konuşma yapmıştır.

Aynı haberin devamında, görüşmeyi yapan gazetecinin Canik mebusları Hamdi ve Süleyman Beylerle yaptığı görüşmeye yer verilmiştir. İlk sözü olan Hamdi Bey kendisinin Birinci, Süleyman Bey'in de İkinci Grup'tan olduğunu belirttikten sonra[9] "görüyorsunuz ya kardeş kardeş hep bir arada

9 Tarık Zafer Tunaya'nın İkinci Grup'a eklediği Hamdi (Yalman) Bey'in İkinci Grup içinde gösterilmesinin doğru olmadığını, burada aktarılan ve kendisinin Birinci

oturuyor ve görüşüyoruz. Zaten gruplar arasındaki ictihad farkı esasda değil fer'dedir" demiştir.

Gazetecinin bu konuda ne düşündüğünü sorması üzerine Süleyman Bey kendisini "ben hiçbir şey söylemeyeceğim, söylememe lüzum yok, biz geldik, geçtik, gidiyoruz" şeklinde konuşmuştur. İkinci Grup'un mürteci, saltanat-ı ferdiye taraftarı olduğu yolundaki suçlamaların doğru olmadığını, millete terk edilen hakimiyetin tam anlamıyla kurulmasını istediklerini de belirten Süleyman Bey, Hamdi Bey'in "esas gaye hep birdir. Bu zevatın muhalefeti şüphe üzerinedir" şeklindeki müdahalesi üzerine "Evet doğrudur, şüphe, başka bir şey yok. Biz bu şüphenin kuvveden fiile çıkmaması için çalıştık" demiştir. Süleyman Bey, seçimlerle ilgili olarak da "milletin bizim fikrimize ne dereceye kadar iştirak ettiğini bilmiyoruz. Üç dört seneden beri seçim çevrelerimizden uzak bulunuyoruz. Bu şimdiki temaslarımızla anlaşılacaktır. Kimbilir, belki, bizim haksız bulduklarımızı milletin haklı bulması ve bizim fikrimize hiç iştirak etmemekte olması da muhtemeldir" şeklinde konuşmuştur. Gazete de bunu İkinci Grupçular'ın ümitsizliğini gösteren bir ifade olarak yorumlamıştır.

Aynı günkü *İleri* gazetesinde "Muhaliflerin Zatları ve Sadası: Bazı Malumat" başlıklı ilginç bir haber yayınlanmıştır. İsim vermeden Birinci Grup'tan "sarıklı bir mebus"a dayanılarak yazılan haberde, İkinci Grup'un Hüseyin Avni, Hakkı Hami, Ziya Hurşit, Kara Vasıf, Salahattin, Emin, Mehmet Şükrü Beylerle, Cemal Paşa gibi önde gelen isimlerine oldukça küçültücü ifadelerle saldırılmaktadır.

Söz konusu mebus, Adliye Vekili Rifat Bey'den de "devekuşu" olarak söz etmekte, kendisinin İkinci Grup'a kayıtlı

Grup üyesi olduğunu belirten demeci bir kez daha göstermektedir (İkinci Bölüm'de 23 nolu nota bakınız).

olduğu halde Birinci Grup adına umdeleri imza ettiği öne sürmüştür. Aynı kişi, Rifat Bey'in bunu tekzip eden bir açıklaması olduğu yolundaki uyarı karşısında "Ben de Rifat Bey'i tekzip ederim. Sözüm kat'idir" demiştir.[10]

29.4.1923

29 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi İkinci Grup'tan Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Emin (Gevelioğlu), Dr. Abidin (Atak) Beylerin İstanbul'da olduklarını haber vermektedir. Gazete, bu durumun, İkinci Grup'un seçimlerde İstanbul'da faaliyet göstereceği ve *Tan* gazetesini burada yayınlamaya başlayacağı yolunda söylentilere yol açtığını belirtmektedir.

30.4.1923

30 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr*'da İkinci Grup'un kurucularından Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in demeci yayınlanmıştır. Oldukça değerli bilgiler içeren bu demece daha önceki bölümlerde de yer yer değinilmişti. Hüseyin Avni Bey, demecinde İkinci Grup'un, Meclis'te Birinci Grup'un bir bölüm mebusun dışarıda bırakılmak suretiyle kurulması üzerine olayların akışı içinde kurulmak zorun-

---

10 23 Temmuz 1923 tarihli *Vatan*'da "Yeni Meclis açılmak üzere iken" başlıklı haberde, hakkında İkinci Grup'tan Birinci Grup'a geçtiği yolunda spekülasyonlar yapılan Adliye Vekili Rifat (Çalıka) Bey'in durumuna bir kez daha açıklık getirilmektedir. Gazete muhabiri, Adliye Vekili Rifat Bey'in Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun umdeleri tespit edilmek üzere iken, istasyondaki daireye davet olunduğunu ve umdelerin müzakeresinde hazır bulunduktan sonra, bu maddeleri kabul ve imza ettiğini, böylece Birinci Grup'a geçmiş sayıldığını haber aldığını; bu önemli haberi gazetesine bildirdiğini; ancak haber yayınlandıktan sonra Rifat Bey'in Vatan'da gördüğü bu haber üzerine Birinci Grup'a geçmediğini açıkladığını yazmakta ve şöyle devam etmektedir: "Adliye Vekili'nin tekzibini derhal okurlarıma bildirmiştim. Fakat bu tekzibin Kayseri'de derin tesiri görüldü. Adliye Vekili'nin Kayseri'ye seyahatine rağmen Kayserililer kendisini tutmadı ve Müdafaa-i Hukuk namzetlerine rey verdiler. Binaenaleyh yeni meclis intihâbı başlar başlamaz Adliye Vekili'nin vazifesi nihayet buldu".

luluğuyla karşı karşıya kaldığını belirttikten sonra, Grup'un kurucularının ve üyelerinin adlarını ve daha önce incelenen 3, 7 ve 27 maddelik programlarını açıklamıştır.

Birinci Reis Vekili seçildikten sonra İkinci Grup'la ilişkisini kestiğini söyleyen Hüseyin Avni Bey, maksat ve gaye açısından gruplar arasında bir fark olmadığına işaret etmektedir. Meclis'te gruplar dışında kalmış 70 kadar bağımsız mebus olduğuna da değinen Hüseyin Avni Bey, İkinci Grup'un programı olmadığı yolundaki söylentilerle ilgili olarak "müteşebbisleri 70-80'e baliğ olan bir grubun programı olmaması aklen tecviz edilemez" demiştir. İkinci Grup üyelerinin büyük bölümünün milli harekete herkesten önce atıldığını ve yüksek eğitim görmüş kişilerden oluştuğunu da sözlerine ekleyen Hüseyin Avni Bey, "Grup'un saltanat-ı ferdiye taraftarlığında bulunduğu" yolundaki iddialara şöyle karşı çıkmıştır: "Saltanat-ı ferdiye meselesine gelince, biz gazetecilerden çok rica eder idik ki efkâr-ı umumiyeyi tenvir ederken meclisdeki mebusların mesaisinin hulasasını alarak şahıslar hakkında hükümlerini ona göre versinler. Ve hakiki olduğu gibi izhara himmet etsinler. Bilâkayd ü şart hakimiyetini eline alan bir milleti, tekrar şahısların taht-ı tahakküm ve esaretine sokmayı istemek tasavvur olunacak hamakatlardan değildir. Yukarıdaki program bu davayı isbata kafi olmakla beraber meclisin üç senelik mesaisi tetkik buyurulacak olur ise hakimiyet-i milliyenin müdâfileri arasında en çok İkinci Grup azasına tesadüf olunur. Ve saltanat-ı şahsiyeyi kırmak grubun yegâne umdesi olmuştur."

Seçim kararı alınmasında geç bile kalındığını, savaşın kazanılmasından hemen sonra seçime gidilmiş olmasının çok daha yerinde olacağını öne süren Hüseyin Avni Bey, İkinci Grup'un seçime grup olarak katılmayacağını, grup üyelerinin kişisel olarak çalışacaklarını, kendisinin de adaylığını koyma konusunda şimdilik kararsız olduğunu söylemiştir. *Tan* ga-

zetesinin İstanbul'da kendisi tarafından yayınlanacağı yolundaki iddiaların doğru olmadığını da sözlerine ekleyen Hüseyin Avni Bey "seçimde İkinci Grup'un kazanabileceğini zanneder misiniz?" şeklindeki soruyu da şöyle cevaplandırmıştır: "Hakimiyet-i milliye düsturunu kabul eden bir millet için bu hususda herhangi bir tahmin hatadan salim olmaz. Milletin takdirine kalmış bir meseledir."

Hüseyin Avni Bey, Birinci Grup'un seçimle ilgili olarak yayınladığı 9 ilkeyi "bir devletin hayat ve istiklalini temin ve muhafaza nokta-i nazarından" eksik bulduğunu belirterek bunların daha kapsayıcı olması gerektiğine işaret etmiştir.

Hüseyin Avni Bey, "bizim hükümet şeklimize hangi devletin teşkilat-ı esasiyesi yakındır?" sorusuna da şöyle cevap vermiştir: "Bizim şekl-i hükümetimize İsviçre'nin teşkilat-ı esasiyesi yakındır, yalnız onlarda müntehip iki meclis mevcud olup alelfevr çıkması muhtemel olan kararları ikinci bir tetkike tabi kılmak usulünü vaz etmişlerdir. Bu usulün bizde de tatbiki faydalı olacağı kanaatinde isem de bu gibi hususatı gelecek meclisin nazar-ı temele almasını münasip görmekteyim. Arz ettiğim gibi gerek şekl-i hükümet, ve gerek diğer hususat için yeni bir kanun-u esası vücuda getirmek mecburiyetindeyiz. Dünyanın geçirmekte olduğu inkılâblar milletimize pek çok şeyler göstermiştir. Milletin iradesini tecelli ettirecek olan yeni intihâbatın her şeyi halledeceği ümidindeyim."

Hüseyin Avni Bey İttihad ve Terakki ile İttihatçılar'a ilişkin görüşlerini de şöyle açıklamıştır: "İttihad ve Terakki Türkiye'de hakimiyet-i milliyenin alemdârı olarak çalışmıştır ve onu bir mefkûre olarak kabul etmekteyim. O zamanın icabatı olan 93 Kanun-u Esasisi ile meydana atılmış fikr-i hürriyet ve serbestiyi neşr etmişti. Hareket-i milliye ise feyzini tabii bu menbadan aldığından İttihad ve Terakki mefkûresini, milliyet ve vatanperverlik nokta-i nazarından, Müdafaa-i Hukuk ile ayrı bir şey görmek, zannediyorum ki hatadır. Her

iki tarafın da istikbal için hakimiyet-i milliye esasatı dairesinde yeni bir kanun-u esasi vücuda getirmek lüzumunda müttefik olduğu kanaatindeyim. Erzurum Kongresi'nde bilcümle İslamlar'ın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin âzâ-yı tabiiyesi olduğu ilan edilmiş ve bu suretle İttihadcılık, İtilafcılık gibi meslekler vatan ve milliyetperverlik etrafında cem edilmiştir. Bunlar arasındaki farklar da Birinci İkinci Grup farkları kadar lafzdân ibarettir. Nazarımda her Müdafaa-i Hukuk azası İttihadcı, her İttihadcı da Müdafaai Hukuk azasındandır."

1.5.1923

1 Mayıs 1923 tarihli *İleri*'de "İkinci Grup" başlığıyla yayınlanan makalede Hüseyin Avni Bey'in *Tevhid-i Efkâr*'da yayınlanan demecine cevap verilmiştir.

Yazı, öncelikle Hüseyin Avni Bey'i Meclis Birinci Reisvekili olduktan sonra İkinci Grup'tan istifa etmiş olduğunu açıklamasına rağmen, İkinci Grup'un alemdârlığını yapmakla suçlamakta, ardından grubun programı üzerinde durulmaktadır.

Programda Hukuk-ı Umumiye başlığı altında sayılan maddelere kimsenin karşı olmadığı, bu ilkeleri tüm medeni ulusların zâten kabul ettiği, dolayısıyla bunların "malumun ilanı" olduğu belirtilmektedir.

Hakimiyet-i milliye taraftarlığı konusunda da kimsenin itirazı olmadığı belirtilen yazıda, Hüseyin Avni Bey hakimiyet-i milliyenin "gerçekleştirilmesinin tek yolu olan" kuvvetler birliği yerine kuvvetler ayrılığını savunmakla suçlanmaya çalışılmaktadır.

Hüseyin Avni Bey'in saltanat-ı ferdiyenin amansız bir düşmanı olduğunu açıklamasından hoşnutluk duyulduğu ifade edilen yazıda, Hüseyin Avni Bey'in "hakimiyet-i milliyenin müdâfileri arasında en çok İkinci Grup azasına tesadüf olunur" şeklindeki sözleri "Birinci Grup azası arasında saltanat-ı

milliyenin bu kadar müdafiine tesadüf olunamaz" anlamına gelebileceği için protesto edilmektedir.

Yazı, Hüseyin Avni Bey'in hakimiyet-i milliye yanlısı olduğu, ancak İkinci Grup'un diğer üyelerinin sözcülüğünü yapmasının doğru olmadığı belirtilerek devam etmekte, İkinci Grup üyeleri arasında sayılmayan Hoca Şükrü Efendi'nin dokunulmazlığı gündeme geldiğinde İkinci Grup'un bunun kaldırılmasına karşı çıkarak tutarsız davrandığı da öne sürülmektedir.

Ahmet Emin (Yalman) Bey aynı günkü *Vatan*'da "İstanbul ve Muhalifler" başlığıyla yayınladığı makalesinde İkinci Grup üyelerinin İstanbul'daki faaliyetlerini konu etmiştir. Yazıda İkinci Grup üyelerinin İstanbul'a "biz de varız" demek için geldiği, koparacakları "gürültünün" memlekete zararlı olacağı ileri sürülmekte ve İkinci Grup'un sırf muhalefet etme konusunda birleşen heterojen bir kütle olduğu iddia edilmektedir.

Aynı günkü *Tevhid-i Efkâr*'da yer alan bir haberde ise İttihatçıların ünlü isimlerinden Kara Kemal seçimler ve İttihatçılar konusunda bir açıklama yapmıştır. "İaşe Nazırı Sabıkı Kemal Bey Ne Diyor" başlığıyla yayınlanan demeçte, Kara Kemal Bey, artık İttihatçılığın tarih sahnesi dışında kaldığını, kendisinin de siyasetten tamamen çekildiğini, özel işleriyle uğraştığını, seçimlerle ise hiç ilgilenmediğini açıklamaktadır. Kara Kemal Bey, "siyaset ve seçim sahasından kesinlikle çekildiğimizi ve bundan sonra hiçbir suretle faaliyete geçmeyeceğimizi teyid ederim" demektedir.

2.5.1923

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, 2 Mayıs 1923'te *İkdam*'a yazdığı "Bu mu imiş?" başlıklı başmakalesinde Hüseyin Avni Bey'in 30 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr*'da yayınlanan konuşmasını eleştirmiştir.

Yakup Kadri Bey, Hüseyin Avni Bey'in *Tevhid-i Efkâr*'a verdiği demeçle kaç zamandır merak ve endişeyle görmek ve tanımak istedikleri İkinci Grup'un önündeki perdeyi kaldırdığını, ancak İstanbul'un bugüne kadar, arkasında gayet mühim ve harikulade bir takım şeylerin bulunduğunu sandığı İkinci Grup'un aslında ne kadar boş ve cılız bir şey olduğunu gözler önüne serdiğini ileri sürmüştür. Yakup Kadri Bey, demeci neden böyle değerlendirdiğini açıklamadan, bu savını uzun cümlelerle tekrarladıktan sonra, Hüseyin Avni Bey'in İkinci Grup içinde saydığı kişiler hakkındaki düşüncelerini. belirtmektedir. Yakup Kadri Bey'e göre "Hüseyin Avni Bey gürbüz ve müfrit bir teceddüt taraftarıdır; Şükrü Efendi kara bir mürtecidir, Vasıf Bey koyu bir İttihadcı olmak ve İttihatcılık da saltanat-ı meşruta taraftarlığı olduğu için, saltanat-ı meşrutacıdır. Salahattin Bey hararetli bir inkılâpçıdır. Hacı Tahir Efendi mutedil bir muhafazakardır. Diyab Ağa'nın kendine mahsus hiçbir fikri yoktur, arasıra rüya tabir eder; ekseriyetle İkinci Grup'a rey veren Vehbi Efendi ise için için mutlakiyet-i idareye mütemâyildir; Cemal Paşa'ya gelince yalnız Cemal Paşacıdır."

Yakup Kadri Bey İkinci Grup içinde yer alan ve herbiri başlıbaşına bir dünya olan bu kadar farklı düşünen kişileri biraraya getiren şeyin ne olduğu sorusunu ortaya attıktan sonra, Hüseyin Avni Bey'in açıkladığı İkinci Grup programı üzerinde durmaktadır. Yakup Kadri Bey, bunların Birinci Grup'un savunduğu umdelerden başka birşey olmadığını belirttikten sonra "Hüseyin Avni Bey de herhangi bir Birinci Grup azası gibi saltanat-ı ferdiyenin şiddetle aleyhindedir; teşrii ve icrai bütün hukuk ve vezaifi Büyük Millet Meclisi'ne vermiştir. Maarif siyasetinde milli harsın inkişafı taraftarıdır. Adliye siyasetinde tevhid-i kaza esasını kabul etmiştir, mehakimin ıslah ve tanzimini istiyor, maliye siyasetinde masarifin tezkisini ve istihsalatın tezyidini bir büyük hikmet gibi ortaya

sürüyor. Biz, Birinci Grup'un bu umdeler haricinde bir hatt-ı hareket takip etmek niyetinde olduğunu bilmiyoruz" diyerek düşünce yapısı olarak iki grup arasında bir fark olmadığını ileri sürmüştür. Birinci Grup'un zaten savunduğu bu ilkeleri, "daha muğlak ve muhtasar bir programla" tekrarlamaların muhaliflerin aslında "son derece şahsi bir dava güttüğünü" gösterdiğini de öne süren Yakup Kadri Bey sözlerini şöyle bitirmektedir: "Temenni ederiz ki aklı selîminden ve iktidar ve hamiyetinden emin bulunduğumuz Hüseyin Avni Bey, bu neviden şahsi bir iğbirâr, şahsi bir hırs ile aynı girivelere düşmekte masun kalır ve münnevver, müceddit ve müsbet hadimlere pek muhtaç olan memleket de Hüseyin Avni Bey'in şahsında kıymetli evlatlarından birini kaybetmez."

3.5.1923

3 Mayıs 1923 tarihli *Vatan*'da Ahmet Emin (Yalman) Bey'in yazdığı başmakale "Muhaliflerin Vaziyeti" başlığını taşımaktadır. Yazıda İkinci Grup içinde memleketin her vakit fikir ve reylerinden istifade edebileceği kişilerin, samimi ve hararetli vatanseverlerin, son derece hür fikirlilerin yanısıra kişisel sebeplerle hoşnutsuz olduklarından muhalefet etmeyi başlıca ilke edinen kişilerin de bulunduğu, dolayısıyla grubun homojen bir yapı göstermediği ileri sürülmektedir. Yazı bu homojen olmayan kütlenin yapacağı "suni ve şahsi" muhalefetin, ülkenin geleceği için zararlı olacağını belirterek sürmekte, ardından Hüseyin Avni Bey'in Tevhid-i Efkâr'a yaptığı açıklamalara değinilmektedir.

Ahmet Emin (Yalman) Bey, Hüseyin Avni Bey'in "müteşebbisleri 70 - 80'e baliğ olan bir grubun programı olmaması aklen tecviz edilemez" şeklindeki sözleri hakkında şöyle demektedir: "Bize kalırsa aklen tecviz edilemeyecek olan nokta o değildir; herbiri başka kanaatlerde olduğu halde sırf menfi

muhalefet emelleriyle birleşen bir takım zevat arasında müşterek bir program olabilmesidir."

Yazısında, Hüseyin Avni Bey'in program diye ortaya koyduğu noktaların ya belirli anlam ifade etmeyen genel esaslar ya da Müdafaa-i Hukuk umdelerinden hemen hemen farksız esaslar olduğunu da iddia eden Ahmet Emin Bey, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun umdelerini kabul eden İkinci Grup üyelerinin yapması gereken en doğru şeyin Birinci Grup'a katılmak olduğunu öne sürmüştür.

5.5.1923

5 Mayıs 1923 tarihli *Vakit*'te Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İkinci Grup hakkındaki görüşleri yayınlanmıştır. Mahmut Celal Bey, Hüseyin Avni Bey'in *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği demeç hakkında "Birinci, İkinci Grup yoktur, yalnız bir Müdafaa-i Hukuk vardır. Zaten beyanatı tedkik ettiğimiz zaman görürsünüz ki bir İkinci Grup'un teşekkülünü muhile gösterecek hiçbir mantıki ve makul sebep yoktur" şeklinde konuşmuştur.

Celal Bey İkinci Grup'un şahsi ihtiras ya da nedenlerle biraraya gelmiş kişilerce kurulmuş heterojen bir grup olduğunu ileri sürerek "mesela Hüseyin Avni Beyle, saltanat-ı ferdiyenin kat'i ve muayyen taraftarı olan Salahattin Bey'i nasıl bir teşkil-i esasi-i siyasi başında mütecanis bir vahdet halinde tasavvur edebilirsiniz" şeklinde konuşmuştur.

26.5.1923

Tevhid-i Efkâr gazetesi, 26 Mayıs'ta, Hüseyin Avni Bey'in bizzat adaylığını koymadığını, bununla birlikte Erzurum, Elaziz ve Gümüşhane olmak üzere üç yerden aday gösterildiğini yazmakta, ancak Hüseyin Avni Bey'in pazartesi günü Meclis Birinci Reis Vekili sıfatıyla, TBMM'ne gönderilen bazı şikayetleri incelemek üzere Ankara'ya hareket edeceğini, kendi

seçim bölgesine gitmeyeceği belirtmektedir.

İzleyen günlerde gazete haberlerin ağırlığı seçimlere kaymış, Birinci Grup ve İkinci Grup meselesi bir kenara bırakılmıştır.

ONUNCU BÖLÜM
1923 SEÇMESİ İKİNCİ GRUP'UN TASFİYESİ VE SONRASI

Bir önceki bölümde basından izlediğimiz üzere İkinci Grup'un seçimlere grup olarak katılmama kararı alması, seçimde Birinci Grup'u yalnız başına bırakmış, beklenebileceği gibi, bu iki dereceli güdümlü seçimler, merkezden belirlenen Birinci Grup adaylarının mutlak başarısıyla sonuçlanmıştır.

Meclis'in dağılmasından sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bir bölüm icra vekiliyle, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden, meclis grubu adına bir seçim bürosu kurulmuştur.[1] Mustafa Kemal Paşa bu kurulla birlikte çalışarak aday listelerini oluşturmuştur. Kazım Karabekir Paşa anılarında, seçim kurulunun, kendisinin de katıldığı ilk toplantısında, Mustafa Kemal Paşa'nın "millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın"

---

1 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 323. Adliye Vekili Rifat (Çalıka) Bey, İkinci Grup'tan olmasına rağmen, bu seçim komitesine alınmıştır. (Hurşit Çalıka, *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, s. 152).

şeklinde bir görüş ortaya attığını, ancak karşı görüşlerin ağır basması üzerine bundan vazgeçtiğini söyledikten sonra sözlerini şöyle sürdürür: "Her taraftan kendisine en çok emniyet verenler listeye girdiler ve hatta hükümet yardımı ile seçime arz olundular. İkinci Grup'tan kimse namzet gösterilmedi. Halbuki bunların çoğu İstiklal Harbi'ne, ilk gününden beri canla-başla hizmet etmiş insanlardı. Bu hususta aramızda biraz da münakaşa oldu. Gazi, 'ben muhalif istemiyorum' diyerek, kendisine, sözle veya yazıyla en çok sadakat gösterenleri ve Birinci Meclis'te fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün karargahının mensuplarını namzet gösteriyordu. Ben de böyle bir emre uyan bir meclisle, dünyaya hakim İtilaf milletlerinin emniyetini kazanamayacağımızı ve dahilde de hürriyet mefhumunu kaldıracağımızı ve belki daha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını söyleyerek, itiraz ediyordum." Kazım Karabekir Paşa, bu durum karşısında önce seçim komitesinden ayrıldığını, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarı üzerine komite içinde çalışmalarını sürdürdüğünü de sözlerine eklemektedir.[2]

Buna karşılık, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay), adayları belirleyen bu kurul içinde yer almayı reddetmiştir. Rauf (Orbay) Bey, anılarında Mustafa Kemal Paşa'ya fırkalar üzerinde kalmasını telkin ettiğini ancak kendisine bunu kabul ettiremediğini söyledikten sonra "bu vaziyette seçimi hazırlayan heyetin başında gece gündüz bilfiil çalışarak teferruatına

---

2 Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir*, s. 138. Kazım Karabekir'in aslında *İnkılâp Hareketleri Neden Oldu? Nasıl Oldu? Nasıl İdare Olundu?* adını taşıyan bu kitabının bir bölümünü, ilk kez 1990'da Uğur Mumcu yayına hazırlamıştır. Kitap ilk kez yayınlanıyor olmasına rağmen, Mumcu, Karabekir'in kitabının bazı bölümlerini seçerek kitabına koymuş, bazı bölümleri de çıkartmıştı. İsmet Bozdağ, 1991 sonunda, Karabekir'in bu kitabını, başına Karabekir'in adeta yargılandığı 4 Nisan 1939 tarihli CHP grup toplantısı tutanaklarını, sonuna da Karabekir'in ölümünden sonra hakkında söylenen sözlerden bazılarını ekleyerek, *Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir* adıyla olduğu gibi yayınlamıştır.

kadar her işe bizzat nezaret eden Mustafa Kemal Paşa'yı, bu çalışmalarında yalnız bırakmaya mecbur oldum. Başka türlü yapamazdım. Bir Hükümet Başkanı olarak elbette halka şunu seçin, bunu seçin diye listeler sunup, propagandalarla, teşvikte bulunamazdım" demektedir.[3]

İsmi belirtilmeyen Birinci Grup üyesi bir mebus 5 Mayıs 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği bir demeçte, ülkenin her yerinde olduğu gibi İstanbul'daki adayların da, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki bu kurulca belirlendiğini, kimsenin kişisel olarak adaylığını koyma hakkı olmadığını belirtmiştir. Söz konusu mebus, adayları belirleme yetkisinin gruba devredildiğini bu nedenle kişisel olarak adaylığını koyma hakkının bulunmadığını belirttikten sonra, İstanbul adaylarının Müdafaa-i Hukuk Merkezi'nce tespit edilip Ankara'ya gönderilmiş olduğu söylentisi karşısında da şunları söylemiştir: "Böyle bir şey olmamıştır. Esas olarak buna imkan yoktur. Çünkü İstanbul Müdafaa-i Hukuku'na bunun için ayrıca bir yetki verilmiş değildir. Hatta belki de bize genel merkezden bazı adaylar hakkında bilgi sorulabilirdi. Bu da olmamıştır. İstanbul adayları da kesinlikle Ankara'dan ilan olunacaktır. Eğer adaylar oraya başvurmuşlarsa bundan haberimiz yoktur."[4]

---

3 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, s. 126-127.

4 "Yeni Meclisimiz Kimlerden Müteşekkil Olacak?", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Mayıs 1923. Seçimlerde Birinci Grup üyelerine kişisel adaylık koyma hakkı tanınmadığı gibi kişisel propaganda yapmalarına da izin verilmemiştir. Buna girişenlerin ne gibi sonuçlara katlanmak zorunda kaldıklarını Eskişehir mebusu Emin (Sazak) Bey örneği açık biçimde göstermektedir. Mete Tunçay, Eskişehir livasını temsil etmek üzere seçilecek üç mebusluk için Halk Fırkası adına 9 aday gösterildiğini, ama bu adaylardan üçünün, sanki A-RMHC/HF adayları yalnızca kendileri imişler gibi yayın yapınca, Mustafa Kemal Paşa tarafından Cemiyet ve Fırka adaylığından çıkartıldıklarını ve ikinci seçmenlere geri kalan altı adayın önerildiğini belirtmektedir. Protesto edilen üç adaydan ikisi seçimden çekilirken, Emin Bey ayak diremiş ve seçimi de kazanmıştır. Ancak, Mustafa Kemal Paşa da Emin Bey'in Halk Fırkası'yla ilişiğini kesmiştir. (Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 56-57/n.63).

Aday listeleri oluşturulurken çoğu kez seçilecek mebus sayısı kadar aday gösterilmiş ve bu kişilerin tümünün mebus olması sağlanmıştır. Ayrıca, listelerde yer verilen adayların görüşlerine başvurma gereği bile duyulmamıştır. Örneğin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu anılarında, Müdafaa-i Hukuk'un Mustafa Kemal imzasını taşıyan aday listelerine İzmir vilayetine bağlı bazı merkezlerde muhalefet edildiğini, kendisinin Manisa'dan aday gösterilmesinin de eleştirildiğini belirtir. Karaosmanoğlu, o dönemde bile hala gücünü koruyan Reddi İlhak Cemiyeti içindeki İttihatçıların kendisinin adaylığına karşı çıktığını, Belediye Reisi ve yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan kişinin organizasyonuyla, Ankara'daki adayları saptayan merkeze 'bilmem kaç yüz imzalı bir itiraz telgrafı' çekildiğini anlatır. Bu gelişmelerden sonra, İstanbul gazetelerinde yayınlanan Manisa aday listesinde, kendi adıyla yine oradan adaylık bekleyen Hakkı Tarık (Us) Bey'in adını göremeyince derin bir hayrete düştüğünü de söyleyen Karaosmanoğlu, bir kaç gün sonra, Hakkı Tarık Bey'in Giresun'dan, kendisinin de Mardin'den aday gösterildiğini, yine o gazetelerden öğrendiğinde büsbütün şaştığını belirmiştir.[5]

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, güdümlü 1923 seçimlerinin (ve izleyen tek parti dönemindeki seçimlerin) niteliğini oldukça yalın biçimde şöyle değerlendirmektedir: "Gerçi iki dereceli seçim yasasındaki yönteme göre bütün illerde milletvekili seçimleri yapılıyordu, ama bu seçim, işin formalite yönüydü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, 'halkın seçimine sunuluyordu' demektense, 'halkın onayına sunuluyordu' deyişini kullanmak belki daha yerinde olur. Gerçi İkinci Meclis'te Bursa'dan Nurettin Paşa, Gümüşhane'den Zeki Bey bağımsız olarak seçilmişlerse de bunlar tek tük olaylardı. Başka yerlerde bağımsız adaylar seçim

5 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 23-25

kazanamamışlardı."[6]

Velidedeoğlu'nun bağımsız olarak seçildiğini belirttiği Nurettin Paşa, 1924 Aralık ayında yapılan bir ara seçim sonucunda Meclis'e girdiğinden, durumu biraz konu dışında kalmaktadır.[7] Ancak söz konusu edilen diğer kişi, Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, 1923 seçiminde çetin bir mücadele sonucunda, Gümüşhane'den bağımsız olarak seçilme başarısı göstermiştir. Zeki Bey, yayınlanmamış anılarında bu seçimin nasıl gerçekleştiğini ayrıntılı olarak anlatır. Anadolu'da seçimin nasıl yapıldığı konusunda önemli bir belge niteliği taşıyan anıların bu bölümünü, Zeki Bey'in kaleminden, dilce sadeleştirerek ve özetleyerek aktarıyorum:

"O zaman seçim vilâyetlerde ayrı ayrı yapılıyor ve kaza merkezlerinde bile birer ikişer gün ara ile ikinci seçmenler oy veriyorlardı. İlk seçim için Kelkit kazasına emir verildi. Süvari Seyyar Jandarma Taburu, kaza merkezini kuşatarak Tabur Kumandanı bir müfreze ile ayrıca Belediye Dairesi'ni çevirip kendisi de içeri girdi. Aynı zamanda Jandarma kumandanı kaymakam vekili tedbir alarak o da Belediye Dairesi'ne dahil oldu. İkinci seçmenler de tamam olduğundan Belediye Reisi Hacı Alâeddin Bey: 'Büyük misafirlerimiz biz şimdi mebus seçimine başlıyacağımızdan, sizlerin Belediye Dâiresi'nden lütfen çıkmanızı rica ederiz' demesi üzerine, Süvari Binbaşısı ile Kaymakam Vekili olan jandarma kumandanı: 'Biz, buraya seçimi yaptırmak için geldik. Seçim bizim yanımızda yapılacak ve her ikinci seçmenin yazdığı ya da yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükümetin istedikleri adamlardan başka hiç kimseye oy verilemez' dediler. Bu açık tehdit karşısında Belediye Reisi Hacı Alâeddin Bey: 'Efendiler,

---

6 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu*, s. 246.

7 Nurettin Paşa'nın seçilme öyküsü için Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 117-120.

bizim elimizdeki Seçim Kanunu'nda sizlerin bulunacağına dair hiçbir kayıt yoktur ve halk da kendi vekilini kendisi seçeceğine ve buna karışanların ağır cezalara çarptırılacağına dair maddeler de vardır. Hükümet istediğini yapacaksa, daha bu ahaliyi aylardan beri köylerinde niçin tedirgin edip, bu mahsul zamanı yerlerinden oynattınız? Kaza İdâre Meclisi kararı ile yapılır, biterdi. Biz de bu eziyetlere katlanmazdık. Ben sizi, burada bırakamam. Elimdeki kanun da bunu emrediyor.' Binbaşı ve Jandarma kumandanı: 'Biz emir aldık. İkinci seçmenler hükümetin gösterdiği kişilere oylarını verecek. Vermedikleri takdirde biz verdirteceğiz. Başka münakaşa istemez' diyerek kesip atarlar. Bunun üzerine Hacı Alâaddin Bey: 'Madem ki böyle emir aldınız, böyle arzu ediyorsunuz, bizler de Kazâ adına mebus seçimine katılmıyoruz ve çıkıyoruz. Sizler de istediğiniz gibi oturabilirsiniz' deyip, bütün ikinci seçmenlerle beraber Belediye Dâiresini terkederek, kasaba içerisine dağılırlar.

"Sonucun bu şekle dönüşeceğini hiç de ümit etmiyen kumandan ve kaymakam vekili hayretler içerisinde şaşırırlar; binbaşı doğruca telgrafhaneye koşup, evvelce aldıkları talimat dairesinde Mustafa Kemal Paşa'yı aramaya mecbur kalır. Bir buçuk saat zarfında bağlantı sağlanarak, Kelkit Belediye Reisi'nin ve ikinci seçmenlerin aldığı vaziyet Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilir. Mustafa Kemal Paşa, Belediye Reisini telgraf başına çağırmalarını emreder. Reis Hacı Alâaddin Bey'i hanesinden çağırırlar. Mustafa Kemal Paşa: 'Hacı Bey! Benim size gösterdiğim mebuslara oy verecek olursanız, hem sizin hem de memleketiniz hakkında çok iyi olur. Ve siz de, memnun olursunuz. Zeki Bey'i biz boş bırakmayacağız. En yakın zamanda onu en büyük memuriyetlere koyacağız. Kelkit ahâlisine de selâmlarımı söyleyiniz. Tekrar ediyorum, Zeki Bey hakkında hiç merak etmeyiniz.'

"Hacı Alâaddin Bey: 'Paşam bu benim elimde değildir. Halk

and içmiştir. Zeki Bey Umumi Harp'te bizim ölümüze tabut, dirimize beşik olmuştu. Bizi her türlü felâketten kurtarmış, harpten sonra da açlıktan ölüm derecesine gelen ahalinin imdadına yetişerek bize hem yiyecek ve hem de tohumluk temin etmiştir. Biz vekil olarak Zeki Beyi istiyoruz'.

"Mustafa Kemal Paşa: 'Binbaşı ve jandarma kumandanı orda mıdır?' suâline karşı da, muhabere memuru 'Evet, buradadırlar Paşam' cevabını verir. Mustafa Kemal Paşa, onlara hitaben: 'Çekiliniz! Ve seçimi serbest bırakınız. Bu oranda azimkâr olan bir halka fazla baskı yapılamaz' derler. Bunun üzerine ikindiye yakın ikinci seçmenler Belediye Dâiresi'nde tekrar toplanarak iki oy muhalife karşı bütün oyları bana verdiler; diğerleri, birçok kimselere dağıtıldı.

"Bu durumu haber alan Seyran jandarma kumandanı ve aynı zamanda Kaymakam Vekili, Belediye Reisi'ne gidip yalvararak, aman beni tehlikeli bir duruma düşürmeyiniz. Oyları şimdiden paylaştıralım. Tam ve mutlak biri Zeki Bey'e diğer oyları da Celâl Bey'e, Hasan Fehmi Bey'e, Rıza Bey'e, Asım Bey'e, bu dördüne paylaştıralım. Reis Giriftinzade Mehmed Bey'i ancak bu şekilde iknâ edebilirler. Ve Seyran'da oylar açık açık yazılarak Reis Mehmed Bey'in kontrolünden geçtikten sonra seçim bu şekilde yapılır.

"Torul kazasına gelince, iki kazanın ikinci seçmenlerine eşit olan bu seçim dairesinde Gümüşhane Jandarma Kumandanı ve aynı zamanda Vali vekili olan Osman Bey, aşağıdaki telgrafı Torul Jandarma Kumandanı ve Kaymakam Vekili olana çeker: 'Seçim hakkında Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden alınan telgraf kazanıza da tamimen bildirilmişti. Telgrafın içeriğini dikkate alarak, her neye mal olursa Hükümet adaylarının kazandırılması elzemdir.'

"İkinci seçmenler Belediye Dairesi'nde toplanır. Toplantıya jandarma kumandam silahlı kuvvetlerle girerek yukarıda yazılan telgrafı aynen reis ve ikinci seçmenlere tebliğ ettikten

sonra muhalif bir oy verenin canlı olarak buradan çıkamayacağını da söyler. Bu çevre halkı silahşör ve aynı zamanda çok asabi olduklarından o dakikada tartışma başlar. Zaten silahlı olarak gelen bu adamlara karşı Jandarma zabitinin çocukça, çılgınca, ateş emri vermesi üzerine karşılık olarak her jandarmaya iki, üç tüfek birden takılarak ve jandarma zabitini de aralarında tüfek ucuna alarak yavaş yavaş, zâten pek ufak olan kasaba dışına çıkarlar. Bu kargaşalık arasında ancak onbeş ikinci seçmen oy kullanabilmiştir.

"Belediye Heyeti hemen bir telgrafla bu durumu Dahiliye Vekili Fethi Bey'e bildirir: 'Seçim Kanunu'nun özel maddesi gereğince Livânın onayıyla kazâmız ikinci seçmenleri 15 Temmuz 1923 pazar günü davet edilmiş, 60 ikinci seçmenden 55'inin katılımıyla seçime başlanacağı sırada, Livâda mutasarrıf vekili bulunan jandarma kumandanından kazâmız kaymakam vekili jandarma kumandanına gelen telgrafta seçimin bütün içyüzünü ve milli hakimiyetin livâdaki yorumlanma biçimini bildiren aşağıdaki telgraf üzerine ikinci seçmenler silahlı jandarma kuvvetiyle tehdit ve tazyik edildiklerinden oy vermeyi kabul etmeyerek dağıldılar. Makam-ı Devletinize yaptığımız başvurumuzla seçimin serbestçe yapılmasını bildiren telgrafınız sonucunda, mevcut kalan otuz ikinci seçmenden de bu durum karşısında ancak onbeş oy alınmış, Kanun gereğince gelmeyenler için sandık üç gün bekletilmiş, kendilerine özel kişiler gönderilmiş ise de gelemeyeceklerini bildirmeleri ve belirli sürenin dolması üzerine kanun dâiresinde sandık açılarak oylar tasnif edilmiştir. Bu durum, liva sabık mutasarrıfı Rıza Efendi'nin mutasarrıflıktan istifa ettiği halde, tam anlamıyla idareyi yine elinde tutarak, seçilme imkanı olmadığı halde Hükümet kuvvetlerini halkın üzerine musallat ederek cebren oy almak arzusunda bulunmasından ileri gelmiştir. Aşağıdaki telgrafla da tahakkuk edeceğine göre hâkimiyet-i milliyeye açıktan açığa taarruz eden bu gibi

adamların bizi idare eden eller arasında bulunmayacağını adil Hükümetimizin adil icraatından bekliyerek seçimimizin Hükümet baskısından başka her türlü kargaşadan uzak olarak cereyan ettiğini açıklayan telgraf yazımızdır'. Telgrafta da bildirildiği üzere üç gün kadar açık olduğu halde, hiçbir ikinci seçmen celbedilemez. O da bu şekilde son bulur.

"Son seçim, Vilâyet merkezine kaldı. Vilâyet Jandarma Kumandanı ve Vali Vekili bulunan Osman Bey, bu işin zorla olamayacağını kestirdiğinden işi hileye döktü. Bu zamana kadar en çok oy alan ben, Torul'dan Celâl Bey ve Hasan Fehmi Beylerdi. Mutasarrıf Rıza Bey geri kalmıştı. Celâl Bey, Gümüşhane'den yedi oy alacak olursa Rıza Bey ona yetişemeyecekti. İkinci seçmenler davet edilmiş tümü de gelmişti. Ertesi gün öğleden önce seçim yapılacaktı. Piyade taburu yine merkezde ise de, eskisi gibi gösteri yapmıyorlardı.

"Ben ikindi vakti mağazayı kapattırarak Eskişehir'deki evime çıkar çıkmaz, Vali Vekili ikinci seçmenlerin tümünü toplıyarak Daltaban'daki tutukevine gönderir. Bu zavallı adamlar neye uğradıklarını bilmezler. Ben de orada yokum. Yarım saat sonra, amcam Defterdar Bekir Bey, Tutukevinin önünden geçip Eskişehir'de evine giderken, bu köylü ikinci seçmenler hep birden bağırmağa başlarlar: 'Bey, biz ne yaptık da bizi tutukladılar?'. Bunun üzerine amcam bunların yanına giderek, asık bir suratla 'Ben sizlerden bu halleri hiç de ümit etmezdim. Siz benim yeğenim Zeki Beye oy vermeyecekmişsiniz. Tabii bu hal başınıza gelecekti' der demez; ikinci seçmenler, 'Bey, ne diyorsun, sanki biz Zeki Bey'e oy vereceğiz diye hapsolunuyoruz.' Konuşuklu, danışıklı bu pazarlık sırasında Jandarma Kumandanı gelerek amcama hitaben: 'Beyefendi, bunlara sakın aldanma, bunlar Zeki Bey'e oy vermeyeceklerdi. Ben haber aldım, onun için tutukladım' der.

"Zavallı, saf halkımız bu düzenbaz oyunun karşısında ne yapacağını şaşırıp kalırlar. Yine Vali Vekili Osman Bey: 'Siz

öyle mi iddia ediyorsunuz. Peki ben sizi iki şartla tahliye edeyim. Birincisi bu hareketi yarın kesinlikle Zeki Bey'e bildirmeyeceğinize, ikincisi de Zeki Bey'in amcası ve hem de kayınpederi olan Defterdar Bekir Bey'le Zeki Bey'in büyük amcasıoğlu Belediye Reisi olan Osman Bey'e oyları yazdıracağınıza yemin eder iseniz, buyurun çıkın' diyerek bu ikinci seçmenlere teker teker yemin ettirir.

"Hiçbir şeyden haberim yok. Ertesi gün hükümet dairesinin büyük salonunda toplanan ikinci seçmenlerin içerisine girerek oturdum. Belediye Reisi tarafından ikinci seçmenlerin tamam olduğu bildirilmesi üzerine, Vali Vekili ve Jandarma Kumandanının orada bulunmasını uygun görmediğimden çıkmasını talep ettim. Osman Bey de salonu terk etti ve seçim başladı. Önce şüphelenmedim. Aklıma hiçbir fena fikir gelmedi. Altı kişi kalmıştı onlar da pusulalarını yazmış ve kendilerinin atamayacaklarını bildikleri için ayak diretiyorlardı. Bu hal dikkatimi çekti. Yerimden kalkarak Teftiş Heyeti'ne karşı itirazda bulundum: 'Ne için pusulaları siz yazıyorsunuz? Okuyup yazma bilmeyenlerin neyse, ya okuryazarlar? Bunda bir maksat vardır. Kesinlikle kabul etmiyorum'. Köşedeki altı kişiye hitap ederek: 'Siz oy vermediniz mi?' Cevaben: 'Oylar elimizdedir vermedik ve biz yazdık' dediler.

"Amcam, buna pür hiddet 'bize de mi güvenin yok' diye çıkıştı ise de, cevaben: 'Size çok güvenim var. Ve benim oya da ihtiyacım yoktur. Merkez isterse bana bir oy dahi vermesin, yine bana kimse kavuşamaz. Rica ederim. Siz de başkasının kâğıtlarını yazamazsınız' dedim. Ve o altı oyu yazanlar getirip sandığa attılar. Seçim son buldu.

"Oyların tasnifinde bir de ne göreyim! Otuzyedi ikinci seçmenden Torul'lu Celâl Bey yedi oy almış. Geri kalanlar düzenli olarak bana, Hasan Fehmi Bey'e, Rıza Bey'e verilerek, Rıza Bey iki oy fazlasıyla mebus olmuştu. Bu sahnenin dü-

zenleyicileri de: Amcam Bekir Bey, memuriyetinden korkuyordu. Ve aynı zamanda Maliye Vekili Hasan Bey'in ısrarı ile büyük biraderi Belediye ve Halk Partisi Reisi Osman Bey, Rıza Efendi hakkındaki arzusunu yerine getirmek istiyordu. Bunların amacı Celâl Bey'i düşürmek, yerine Rıza Bey'i koymaktı. Her üçünün ortaklaşa kurdukları planlar bu suretle de başarılı olmuştu.

"Ben üzgün bir sekilde ayrılarak ticarethaneme geldim. Halk ve ikinci seçmenler beni tebrike geliyorlar. Ben ise 'Beni tebrik değil teselli etmeniz daha uygun olur, bana söz verdiğiniz halde Celâl Bey'e oy vermediniz. Siz sözünüzde durmaz insanlarsınız. Çok kötü bir duruma düştünüz' diye bunlara serzenişte bulunmam üzerine: 'Bey! Müsaade ediniz size vaziyeti bildirelim' diyerek bir gün önceki olayı anlattılar. Bu olayı duyar duymaz, Dahiliye Vekâletine acele ayrıntılı bir telgrafla Gümüşhane merkez seçiminde oynanılan oyunu anlatarak, kanuna aykırı bir biçimde yapılan bu seçimin bir an önce feshini talep ettim. Aradan iki gün geçmişti ki, Dahiliye Vekili Fethi Bey'den aşağıdaki telgrafı aldım: 'Mebusluğunuzu tebrik ederim. Seçim kanun dairesinde cereyan etmiştir.'

"Sonradan ilgililerden öğrendiğime göre, benim telgrafım üzerine Dahiliye Vekâleti Gümüşhane'den durumla ilgili bilgi istemiş. Liva da 'Eğer seçim feshedilecek olursa, bugün için seçmeyi başardığımız elden çıkar. Bu şekle yanaşılmaması rica olunur' diye şifre telgrafı vermiş. Sonradan Vali Vekili Osman Bey de bana bunu itiraf etmiştir."[8]

Seçimler sonucunda, doğal olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesini istediği kişiler (Zeki Bey istisna olmak üzere) mebus olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, seçim sonuçlarının belli olması üzerine, 18 Temmuz 1923'te Belediye ve Müda-

8 Zeki Kadirbeyoğlu'nun yayınlanmamış hatıralarından aktaran, Mahir İz, *Yılların İzi*, s. 317-323.

faa-i Hukuk Cemiyetleri Reislerine şu kutlama telgrafını çekmiştir:

"Livanızın yüksek rüştü siyasisi ve kabiliyet-i vatanperveranesini irade eden netice-i intihâptan dolayı felâket-i vatanı saadete tahvil gayesile senelerce evvel faaliyete başlamış olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına bütün liva halkını tebrik ederim. Memleketin bundan böyle de naili füyuzat olması için livanızın aynı derecede yüksek hassasiyet-i vatanperverane ile cemiyet ve fırkamıza zahir olacağında şüphem yoktur. Cenabı Hak cümlenizi muvaffakı bilhayır eylesin. İşbu maruzatımın bilumum liva Müdafaa-i Hukuk teşkilatı ve Belediye Heyetleri ile ahali-i muhteremeye iblâğını hassaten rica eylerim efendim."[9]

Taha Parla, bu metni şöyle yorumlamaktadır: "Bu alıntıda seçim sonuçlarının istenen/planlanan biçimde alınmasının, Atatürk tarafından, seçmenlerin 'yüksek siyasi rüştünün ve yurtseverlik yeteneğinin' göstergesi olarak nitelendiğini okuyoruz. Yukarıda işaret ettiğimiz sirküler mantık burada da var: Halkın siyasi rüştünü kanıtlaması ancak vesayetçi tek-partinin ilkelerini ve adaylarını, ya da karizmatik şefin gösterdiği tek 'doğru yol'u kabul etmesiyle mümkündür. Tek-partinin mutlak şefi aday gösterecek, halk bunları ittifakla onaylayacak; halkın temsilcilerinin kimler olması gerektiği ona şef ve parti tarafından bildirilecek. Başka bir deyişle, milletvekili seçimi esas olarak bir seçim formalitesidir; daha doğrusu, gerçek anlamda bir 'seçim' değil, merkez tarafından yapılan bir 'seçme'dir."[10]

---

9 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt IV, s. 511

10 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, s. 49-50. Ömür Sezgin, seçimler sanki normal koşullar altında yapılmış ve rakip adaylar birbirleriyle rekabet etmiş gibi bir hava yaratarak, bu güdümlü seçim sonuçlarını, şaşırtıcı bir biçimde güdümlülük ve baskı dışında gerekçelerle açıklama çabasına girişmiştir. Ömür Sezgin şunu iddia ediyor:

İkinci Grup lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de, seçimler sonuçlandıktan sonra, 31 Temmuz 1923'te *Tevhid-i Efkâr* gazetesine bir demeç vererek, İkinci Grup'un seçime neden katılmadığını açıklamış ve sonuçları değerlendirmiştir. Hüseyin Avni Bey, seçimlerde İkinci Grup'un neden teşkilat yapmadığı yolundaki soruyu şöyle cevaplandırmıştır: "TBMM A-RMHC'ne istinad etmiş olup gruplar ise bir fırka halinde değil idi ve aralarındaki ictihad farkları, ancak Meclis dahiline maksur kalmış idi. Mevcut Müdafaa-i Hukuk şuabatı her iki grubun da teşkilatlarını ihtiva ettiğinden ayrı bir programla ayrılmadıkça İkinci Grup namına teşkilat icrası muvafık görülmemişti. Müdafaa-i Hukuk teşkilatı düşmanı memleketten çıkarmak gayesine matuf idi." Seçimlerde kendinin adaylığını koymadığını da belirten Hüseyin Avni Bey, hemşerilerinin kendisini aday gösterdiğini ve bazı yerlerden bir miktar oy verebildiklerini de haber aldığını sözlerine eklemiştir. Hüseyin Avni Bey, Anadolu'da seçimlerin tam bir serbestlik içinde yapılıp yapılmadığı sorusunu da "mebusların mazbataları tedkik edilinceye kadar bu babda beyan mütalaa edemem" şeklinde cevaplandırmıştır.[11]

"Mustafa Kemal'e muhalif olanların seçilememiş olması seçimlerin baskı altında, ya da halkın siyasi bilincinin yetersizliği ile açıklanamaz. Egemen ideolojiye daha yakın olan İkinci Grup adaylarının oy alamaması herşeyden önce seçimlerin savaş ya da barış ikilemi ortamında yapılmış olması gözönünde tutularak değerlendirilmelidir. Gerçi, başta ordu olmak üzere devlet aygıtı Mustafa Kemal'in denetimindedir ama, muhalefetin de siyasi düzeyde somut bir çözüm önerisi yoktur. Uzun süren savaş yılları sonunda halk barış istemekte ve sonu belirsiz maceralardan korkmaktadır. Mustafa Kemal'in siyaseti, egemen ideolojiyi siyasi düzeyde etkisizleştirmiştir". Sezgin bu değerlendirmesiyle asıl sorun olan seçimlerin güdümlülüğü konusunu ikinci plana atma çabasına girişmektedir (Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, s.133-134).

11 "Sabık Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'le Mülakat", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Temmuz 1923.

Yeniden seçilen ve seçilmeyen mebusların gruplara dağılımı

Meclis albümlerinde adı geçen 437 Birinci Meclis üyesinden 125'i İkinci Meclis'e de seçilmiştir. İkinci Meclis'e girmemekle birlikte daha sonraki meclislerden herhangi birine seçilenlerin sayısı 22'dir. Buna karşılık 290 mebus Birinci Dönem'den sonra hiçbir meclise girememiştir ve bu kişilerin parlamenter olarak siyasal yaşamları Birinci Meclis'le birlikte son bulmuştur. İkinci Meclis'e seçilenlerin 114'ü Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi, 5'i bağımsız idi. 6'sı ise Birinci Grup'un kurulduğu 10 Mayıs 1921'den önce Meclis'le ilişkisi kesilen mebuslardandır (Tablo 17). Bir başka deyişle 202 Birinci Grup üyesinin % 56,4'ü, 90 bağımsızın % 5,6'sı, Birinci Grup kurulmadan önce Meclis'le ilişkisi kesilen 82 mebusun % 7,3'ü İkinci Meclis'e de girmiştir. Buna karşılık İkinci Grup üyelerinin hiçbiri seçilememiş ve 1923 seçimleriyle birlikte İkinci Grup tarih sahnesinden silinmiştir.[12] Birinci Meclis üyelerinin gruplara ve ikinci ve daha

---

12 Seçim sonuçları hakkında ötedenberi yapılagelen sistemli bir hata üzerinde durmak istiyorum: Frederick Frey, Kırşehir mebusu Rıza (Silsüpür), Biga mebusu Mehmet (Dinç) Beyler ve Amasya mebusu Ali Rıza (Özdarende) olmak üzere İkinci Grup'tan 3 kişinin İkinci Meclis'e seçildiğini yazmaktadır (Frey, s. 308, 324). Frey'in bu hatalı saptaması da (gruplara ilişkin yaptığı hatalı istatistiki değerlendirmeler gibi) daha sonraki çalışmalarda hiç sorgulanmadan olduğu gibi kullanılmıştır. Mete Tunçay, aynı kişilerin isimlerini vererek "İkinci Grup'tan oldukları sanılanlardan yalnız üç kişi ikinci dönemde TBMM'ne seçilebilmişlerdir" demekte ve Rıza Bey hakkında daha geniş bilgi için "... Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye" adlı çalışmasını kaynak göstermektedir (Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 55/n.62). İlk söylenmesi gereken, İkinci Grup üyelikleri Veysel Genya tarafından iddia olunan ve bu kaynağı kullanan Frey tarafından da İkinci Grup içinde gösterilen Biga mebusu Mehmet (Dinç) Bey ve Amasya mebusu Ali Rıza (Özdarende) Efendi'nin İkinci Grup üyesi olmadıklarıdır. (1923 seçimi gibi son derece güdümlü bir seçimde herhangi bir İkinci Grup üyesinin seçim kazanabileceği ihtimalini akla bile getirmemek gerekir!) İkinci Grup üyesi olan Rıza Bey ise zaten İkinci Meclis'e seçilmemiştir. Üstelik, Mete Tunçay, Rıza Bey hakkında daha ayrıntılı bilgi için kaynak gösterdiği

sonraki meclislere seçilme durumuna göre dağılımları Tablo 17'de gösterilmiştir.

TABLO 17

SEÇİLME DURUMU

YENİDEN SEÇİM	TOPLAM	1. GRUP	2. GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
ZATEN SEÇİLEN	28.6% 125	56.4% 114	0.0% 0	5.6% 5	7.3% 6
SONRA SEÇİLEN	5.0% 22	4.5% 9	9.5% 6	4.4% 4	3.7% 3
HİÇ SEÇİLMEYEN	66.4% 290	39.1% 79	90.5% 57	90.0% 81	89.0% 73

1923 seçimleri sonucunda İkinci Meclis'e giren Birinci Grup üyeleri şunlardır (Parantez içindeki rakamlar, o mebusun Birinci Meclis'ten başka hangi meclislere seçildiğini göstermektedir):

ADANA:	Zamir Damar (ARIKOĞLU) (2,3,4,5,6,7) Zekai (APAYDIN) (2,3,4,5)
AMASYA:	Bekir Sami (KUNDUK) (2)
ANKARA:	Ali Fuad (CEBESOY) (2,4,5,6,7,8,9,10,11), Hilmi Bey (2), Mustafa Kemal Pş. (ATATÜRK) (2,3,4,5) Ömer Mümtaz (TANBİ) (2) Şakir (KINACI) (2,3,4,5,6)
ANTALYA:	Hamdullah Suphi (TANRIÖVER) (2,3,7,8,9,10) Rasih (KAPLAN) (2,3,4,5,6,7,8)
AYDIN:	Esat (İLERİ) (2) Dr. Mazhar (GERMEN) (2,3,4,5,6,7,8) Tahsin (SAN) (2,3,4,5)

---

makalesinde de Rıza Bey'in İkinci dönemde Meclis dışında kaldığını belirtmektedir! Mete Tunçay, "... Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye", *Bilineceği Bilmek*, s. 128. Rıza Bey, 1925'te İstiklal Mahkemesi'nde hükümeti devirmeye kalkışmak suçundan idama mahkum olmuş, sorgusu sırasında savcının "Birinci Meclis'te iken hangi gruba mensuptunuz?" sorusu karşısında, "son zamanda İkinci Grup'a intisap ettim, ettiğime pişman oldum ya, ne ise" cevabını vererek nedamet göstermişse de (*Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1925), bu dava sonucunda asılmaktan kurtulamamıştır.

BAYAZIT:	Süleyman Sudi (ACARBAY) (2) Dr. Refik (SAYDAM) (2,3,4,5,6)
BİTLİS:	Resul Bey (2)
BOLU:	Cevad Abbas (GÜRER) (2,3,4,5) Dr. Fuad (UMAY) (2,3,4,5,6,7,8) Şükrü (GÜLEZ) (2,3,4,5) Tunalı Hilmi Bey (2,3)
BURSA:	Mustafa Fehmi (GERÇEKER) (2,3,4,5,6,7,8) Osman Nuri (ÖZPAY) (2) Necati (KURTULUŞ) (2)
CANİK:	Hamdi (YALMAN) (2,3,4,5,6,7,8)
C.BEREKET:	İhsan (ERYAVUZ) (2,3) Faik (ÖZTRAK) (2,3,4,5,6,7,8) Rasim (ÖZTEKİN) (2,3,4)
ÇANKIRI:	Ziya Esen (İSFENDİYAROĞLU) (2,3,4,5,6)
ÇORUM:	Ferit Törüm (KÜNEY) (2) İsmet (EKER) (2,3,4,5,6,7,8)
DENİZLİ:	Yusuf (BAŞKAYA) (2,3,4,5,6,7)
DİYARBAKIR:	Kadri Ahmet (KÜRKÇÜ) (2) Zülfü (TİĞREL) (2,4,5,6) Fevzi (PİRİNÇÇİOĞLU) (2)
EDİRNE:	Faik (KALTAKKIRAN) (2,3,4,5,6) İsmet (İNÖNÜ) Pş. (2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14) Kazım (KARABEKİR) Pş. (2,5,6,7,8)
ELAZIĞ:	Hüseyin (GÖKÇELİK) (2,3,4) Muhittin (ÇÖTELİ) (2,3) Naci (KARAALİ) (2)
ERTUĞRUL:	Osmanzade Hamdi (AKSOY) (2,3,4,5) Halil (IŞIK) (2)
ESKİŞEHİR:	Abdullah Azmi (TORUN) (2) Emin (SAZAK) (2,3,4,5,6,7,8)
GAZİANTEP:	Ali (CENANİ) (2,3) Hafız Mehmet (ŞAHİN) (2,3,4,5,6,7) Kılıç Ali Bey (2,3,4,5)
GELİBOLU:	Celal Nuri (İLERİ) (2,3,4)
GENÇ:	Dr. Ali Haydar Bey (2)
GÜMÜŞHANE:	Hasan Fehmi (ATAÇ) (2,3,4,5,6,7,8)
HAKKARİ:	Mazhar Müfit (KANSU) (2,3,4,5,6,7)

ISPARTA:	Hafız İbrahim (DEMİRALAY) (2,3,4,5,6) Hüseyin Hüsnü (ÖZDAMAR) (2,3,4,5,6,7)
İSTANBUL:	Ahmet Ferit (TEK) (2) Ahmet Muhtar Bey (2,4) Ali Fethi (OKYAR) (2,3,5,6,7) Ali Rıza (BEBE) (2,3) Dr. Adnan (ADIVAR) (2,8) Neşet (ÖZERCAN) (2,3)
İZMİR:	Mahmut Esat (BOZKURT) (2,3,4,5,6,7) Tahsin (UZER) (2,3,4,5) Yunus Nadi (ABALIOĞLU) (2,3,4,5,6)
K.SAHİP:	Ali (ÇETİNKAYA) (2,3,4,5,6,7)
K.ŞARKİ:	Ali Sururi (TÖNÜK) (2)
KARESİ:	Hacim Muhittin (ÇARIKLI) (2,3,4,5,6,7,8) Kazım (ÖZALP) Pş. (2,3,4,5,6,7,8,9) Mehmet Vehbi (BOLAK) (2)
KASTAMONU:	Yusuf Kemal (TENGİRŞENK) (2,3,4,5,6,8)
KAYSERİ:	Ahmet Hilmi (KALAÇ) (2,3,4,5,6,7) Sabit (GÖZÜGEÇGEL) (2)
KIRŞEHİR:	Yahya Galip (KARGI) (2,3,4,5,6)
KONYA:	Hacı Bekir (SÜMER) (2,3) Kazım Hüsnü Bey (2,3,4) Musa Kazım (ONAR) (2,3) Refik (KORALTAN) (2,3,4,6,7,8,9,10,11)
KOZAN:	Dr. Fikret (ONURALP) (2,3) Dr. Mustafa (CANTEKİN) (2,3,4,5,6,7,8) Fevzi (ÇAKMAK) (2,8)
KÜTAHYA:	Besim (ATALAY) (2,3,4,5,6,7) Cevdet İzrab (BARLAS) (2,3) Ragıp (SOYSAL) (2,3) Şeyh Seyfi (AYDIN) (2)
LAZİSTAN:	Esat (ÖZOĞUZ) (2,3,4,5,6,7)
MALATYA:	Hacı Bedir Ağa (FIRAT) (2,3) Reşit (AĞAR) (2,3,4,5)
MARAŞ:	Tahsin (HÜDAİOĞLU) (2)
MARDİN:	Derviş (URAL) (2) Necib (GÜVEN) (2)
MENTEŞE:	Dr. Tevfik Rüştü (ARAS) (2,3,4,5)
MERSİN:	İsmail Safa (ÖZLER) (2,6)

MUŞ:	Hacı İlyas Sami (MUŞ) (2,3,5) Osman Kadri (BİNGÖL) (2) Rıza (KOTAN) (2)
NİĞDE:	Ata "Mehmet Ataullah" (ATAY) (2,3) Mustafa Vehbi (ÇORAKÇI) (2)
SARUHAN:	Avni (ZAİMLER) Pş (2,3) İbrahim Süreyya (YİĞİT) (2,3,4,5,6,7,8) Mahmut Celal (BAYAR) (2,3,4,5,6,7,8,9,10,11) Mustafa Necati (UĞURAL) (2,3) Reşad (KAYALI) (2)
SİİRT:	Halil Hulki (AYDIN) (2,3,4,5,6)
SİNOP:	Dr. Rıza (NUR) (2)
SİVAS:	Rauf (ORBAY) (2,6) Rasim (BAŞARA) (2,3,4,5) Ziyaettin (BAŞARA) (2,3,4,5,6,7)
SİVEREK:	Abdülgani (ENSARİ) (2)
TOKAT:	Mustafa Vasfi (SÜSOY) (2,3,4)
TRABZON:	Hasan (SAKA) (2,3,4,5,6,7,8,9) Hüsrev (GEREDE) (2,5) Nebizade Hamdi (ÜLKÜMEN) (2,3,4,5,6) Recai (BAYKAL) (2,3,4)
URFA:	Ali Saib (URSAVAŞ) (2,3,4,5,6)
VAN:	Hakkı (UNGAN) (2,3,4,5,6,7)
YOZGAT:	Süleyman Sırrı (İÇÖZ) (2,3,4,5,6,7,8)

İkinci Meclis'e seçilen ilk dönemin bağımsızları şunlardır:

EDİRNE:	Cafer Tayyar (EĞİLMEZ) (2)
MERSİN:	Fahrettin (ALTAY) (2,8)
İZMİR:	Refet (BELE) Pş. (2,5,6,7,8)
AMASYA:	Ali Rıza (ÖZDARENDE) (2)
BİGA:	Memed (DİNÇ) (2,3)

Listede yer alanların ilk üçü Milli Mücadele döneminin önemli subaylarındandır. Son iki mebus ise zaman zaman muhaliflerle işbirliği yapmakla birlikte, Birinci Grup'tan kaydı silinmemiş kişilerdir. Bu 5 mebus da İkinci Meclis'e Mustafa

Kemal Paşa'nın aday göstermesi, yani onayıyla seçilmiştir.

Birinci Grup kurulmadan önce Meclis'le ilişkisi kesilen mebuslardan İkinci Meclis'e girenler şunlardır:

ERGANİ:	Kazım Vehbi (ORAL) (2)
ERZURUM:	Ziyaettin (GÖZÜBÜYÜK) (2)
GÜMÜŞHANE:	Veysel Rıza Bey (2)
HAKKARİ:	İbrahim (ARVAS) (2,3,4,5,6,7,8)
SİVEREK:	İhsan (SAĞLAM) (2)
MARAŞ:	Hacı Memed (ERTEN) (2,3,4,5,6)

İkinci dönemde seçilmeyen Birinci Grup üyeleri ise şu kişilerdir (yanlarında (*) işareti bulunan 9 Birinci Grup üyesi mebus İkinci Meclis'e girmemekle beraber, daha sonraki dönemlerde yeniden mebus olmuştur. Bu kişilerin hangi dönemlerde Meclis'e girdikleri de yanlarında gösterilmiştir):

ADANA:	Dr. Eşref (AKMAN)
AMASYA:	Dr. Asım (SİREL) (*) (3,4,5)
ANKARA:	Hacı Atıf
ANTALYA:	Ali Vefa (SEYHAMLI)
AYDIN:	Cami (BAYKUT), Mehmet Emin (ARKUT)
BATUM:	Ahmet Fevzi (ERDEM), Akif (SÜMER)
BAYEZIT:	Hacı Memed (ÖNAY)
BİTLİS:	Hüseyin Hüsnü (ORRAKÇIOĞLU), Vehbi (ÖZTEKİN)
BOLU:	Abdullah Sabri (AYTAÇ), Nuri (AKSU)
BURDUR:	Veliyüttin (SALTIKGİL)
BURSA:	Muhittin Baha (PARS) (*) (5,6,7,8), Şeyh Servet (AKDAĞ)
ÇANKIRI:	Said (ÜÇOK), Tahir Aşık (MUSULOĞLU)
ÇORUM:	Fuat Bey, Haşim (APAYDIN), Sıddık (MUMCU)
DENİZLİ:	Hasan (TOKCAN), Mazlum Baba (BABALIM)
DERSİM:	Diyap (YILDIRIM) Ağa, Mustafa Ağa (ÖZTÜRK)
DİYARBAKIR:	Abdülhamit Hamdi, Mustafa Akif (TÜTENK)

EDİRNE:	Mehmet Şeref (AYKUT) (*) (4,5,6)
ELAZIĞ:	Hacı Feyzi (CELAYER), Rasim (TEKİN)
ERGANİ:	Mahmut (SIĞNAK), Rüştü (BULDUK)
ERZİNCAN:	Osman Fevzi (TOPÇU)
ERZURUM:	Asım Vasfi (MÜHÜRDAROĞLU) (*) (3,4)
ESKİŞEHİR:	Hacı Veli (BAYRAKTAR), Halil İbrahim (SİPAHİ), Hüsrev Sami Kızıldoğan (5, 6), Mehmet Niyazi (ÇAMZADE)
GAZİANTEP:	Abdurrahman Lami Hocazade (ERSOY), Ragıp (YOGUN), Yasin (KUTLUĞ)
GENÇ:	Ali Vasıf (TELLİ), Hamdi (YILMAZ)
GÜMÜŞHANE:	Mehmet Şükrü (ÜÇÜNCÜOĞLU), Ruşen (OKTAR)
İSTANBUL:	Ahmet Mazhar (AKİFOĞLU), Numan (USTA)
İZMİR:	Dr. Mustafa (BENGİSU) (*) (5, 6), Enver (TEKAND)
K.SAHİP:	Mustafa Hulusi (ÇALGÜNER)
K.ŞARKİ:	Memduh Necdet (ERBEK), Mesud (BENLİ)
KARS:	Cavid (ERDEL), Fahreddin (ERDOĞAN)
KASTAMONU:	Dr. Suad (SOYER) (*) (4), Hulusi (ERDEMİR)
KAYSERİ:	Mehmet Alim (ÇINAR), Atıf (TÜZÜN) (*) (3,4,5,6,7,8)
KIRŞEHİR:	Cevdet (SEÇKİN)
KONYA:	Abdülhalim (ÇELEBİ)
KOZAN:	Hüseyin (ÇELİK)
MALATYA:	Mustafa Fevzi (BİLGİLİ), Hacı Garip Ağa (TANER), Lütfi (EVLİYAOĞLU)
MARAŞ:	Refet (SEÇKİN)
MARDİN:	Esad (ÖNEN), Hasan Tahsin (ARTIK), İbrahim (TURHAN)
MENTEŞE:	Sadettin (ÖZSAN)
MERSİN:	Muhtar Fikri (GÜÇÜN)
MUŞ:	Hacı Ahmed Hamdi (BİLGİN)
NİĞDE:	Hakkı (SÜTEKİN) Paşa, Mustafa Hilmi (SOYDAN)
OLTU:	Rüstem (ACAR)
SARUHAN:	Refik Şevket (İNCE) (*) (4,5,6,9)
SİİRT:	Hacı Nuri (BAYAM), Kadri (OKTAY), Necmettin (BİLGİN)

SİNOP:	Abdullah (KARABİNA), Rıza Vamık (URAS), Şerif (AVKAN), Şevket (PEKER)
SİVEREK:	Bekir Sıtkı (OCAK)
VAN:	Hasan Sıddık (HAYDARİ), Haydar (VANER), Tevfik (DEMİROĞLU)
YOZGAT:	Ahmed (BAYDAR), Rıza (ERSOY)

Yukarıda değinildiği gibi 63 İkinci Grup üyesinden hiçbiri İkinci Meclis'e girmemiştir. Buna karşılık İkinci Grup üyelerinin 6'sı İkinci dönemden sonraki meclislerden birine seçilmiştir. Bu kişilerin adları ve seçildikleri dönemler şöyledir:

CANİK:	Emin (GEVELİOĞLU) (4)
ERZURUM:	Süleyman Necati (GÜNERİ) (5) (Zonguldak mebusu olarak)
İZMİT:	Sırrı (BELLİJĞLU) (4)
ISPARTA:	Cemal (MERSİNLİ) Pş. (6)
ÇANKIRI:	Neşet (AKKOR) (8)
İÇEL:	Haydar Lütfi (ASLAN) (8)

90 bağımsız mebustan 5'inin İkinci Meclis'e de girdiğine yukarıda değinilmişti. Bunlardan başka 4 bağımsız mebus İkinci dönemden sonra Meclis'e seçilme başarısı göstermiştir. Bu kişilerin adları ve seçildikleri dönemler şöyledir:

ERZURUM:	Mustafa Durak (SAKARYA) (5,6)
ESKİŞEHİR:	Eyüp Sabri (AKGÖL) (5,6,7,8)
KARESİ:	İbrahim (YÖRÜK) (4)
BİTLİS:	Arif (ÖZDEMİR) (8)

Birinci Grup kurulmadan önce Meclis'le ilişkisi kesilen 82 mebustan 6'sının İkinci dönemde de mebus olduğuna yukarıda değinilmişti. Bunlardan dışında 3 kişi ikinci dönemden sonra yeniden mebus olmuştur. Bu kişilerin adları ve seçildikleri

dönemler şöyledir:

ELAZİZ:	Hasan Tahsin (BERK) (3,4,5)
ERZURUM:	Zihni (ORHAN) (6,7,8)
MERSİN:	Hüseyin Hüsnü (KONAY) (3,4,5)

Birinci Meclis üyelerinin toplam olarak mebus olma ortalaması 2,17 dönemdir. Bu oran Birinci Grup üyeleri arasında diğer mebuslara göre oldukça yüksektir. Birinci Grup üyeleri ortalama 3,27, İkinci Grup üyeleri 1,10, bağımsızlar 1,21, Birinci Grup kurulmadan önce meclisten ayrılanlar ise 1,31 dönem mebus olmuşlardır. Tablo 18, mebusların gruplara ve kaç dönem mebus olduklarına göre dağılımını göstermektedir. Burada Birinci Grup üyelerinin diğer mebuslardan net olarak ayrıştığı açıkca görülmektedir.

TABLO 18

MEBUSLARIN GRUPLARA VE KAÇ DÖNEM MEBUS OLDUKLARINA GÖRE DAĞILIMI

KAÇ DÖNEM	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
BİR	66.4% 290	39.1% 79	90.5% 57	90.0% 81	89.0% 73
İKİ	10.1% 44	14.9% 30	9.5% 6	4.4% 4	4.9% 4
ÜÇ	6.2% 27	11.9% 24	0.0% 0	3.3% 3	0.0% 0
DÖRT	2.7% 12	4.5% 9	0.0% 0	0.0% 0	3.7% 3
BEŞ	3.4% 15	6.9% 14	0.0% 0	1.1% 1	0.0% 0
ALTI	3.2% 14	5.9% 12	0.0% 0	1.1% 1	1.2% 1
YEDİ	3.4% 15	7.4% 15	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0

SEKİZ	3.2% 14	6.4% 13	0.0% 0	0.0% 0	1.2% 1
DOKUZ	0.5% 2	1.0% 2	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ON	0.5% 2	1.0% 2	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ON BİR	0.2% 1	0.5% 1	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ON İKİ	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ON ÜÇ	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ON DÖRT	0.2% 1	0.5% 1	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0

Birinci Meclis üyelerinin gruplara ve hangi meclislerde hangi oranda yer aldıklarına göre dağılımı ise Tablo 19'da gösterilmiştir. Burada dikkat çekici nokta, Birinci Grup üyelerinin, giderek oranı azalmakla birlikte, tek parti döneminin meclislerinde de yüksek oranda temsil edilmiş olmalarıdır. Bu durum tek parti döneminin siyasi kadrolarının önemli bir bölümünün Birinci Meclis'in Birinci Grup üyelerinden oluştuğunu açıkca göstermektedir. 202 Birinci Grup üyesinin % 56,4'ü İkinci, % 39,1'i Üçüncü, % 33,2'si Dördüncü, % 31,7'si Beşinci, % 26,2'si Altıncı, % 17,8'i Yedinci, % 12,9'u Sekizinci dönemde hala mebustur.

TABLO 19

MEBUSLARIN GRUPLARA VE YER ALDIĞI MECLİSLERE GÖRE DAĞILIMI

HANGİ MECLİS	TOPLAM	BİRİNCİ GRUP	İKİNCİ GRUP	BAĞIMSIZ	AYRILAN
TOPLAM	437	202	63	90	82
BİRİNCİ	100.0% 437	100.0% 202	100.0% 63	100.0% 90	100.0% 82
İKİNCİ	28.6% 125	56.4% 114	0.0% 0	5.6% 5	7.3% 6
ÜÇÜNCÜ	19.2% 84	39.1% 79	0.0% 0	1.1% 1	4.9% 4
DÖRDÜNCÜ	16.9% 74	33.2% 67	3.2% 2	1.1% 1	4.9% 4
BEŞİNCİ	16.5% 72	31.7% 64	1.6% 1	3.3% 3	4.9% 4
ALTINCI	13.7% 60	26.2% 53	1.6% 1	3.3% 3	3.7% 3
YEDİNCİ	9.2% 40	17.8% 36	0.0% 0	2.2% 2	2.4% 2
SEKİZİNCİ	7.8% 34	12.9% 26	3.2% 2	4.4% 4	2.4% 2
DOKUZUNCU	1.8% 8	4.0% 8	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ONUNCU	1.1% 5	2.5% 5	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ON BİRİNCİ	0.9% 4	2.0% 4	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ON İKİNCİ	0.2% 1	0.5% 1	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ON ÜÇÜNCÜ	0.2% 1	0.5% 1	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0
ON DÖRDÜNCÜ	0.2% 1	0.5% 1	0.0% 0	0.0% 0	0.0% 0

İkinci Meclis'e seçilen ve seçilemeyen Birinci Grup üyelerinin sosyo-ekonomik kökenleri

İzleyen üç tabloda İkinci Meclis'e seçilen ve seçilemeyen Birinci Grup üyelerinin yaş, meslek ve eğitim düzeyine göre dağılımları incelenmektedir. Yaşa göre dağılımın incelendiği Tablo 20'den, İkinci Meclis için aday listeleri oluşturulurken genç mebusların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yeniden seçilen Birinci Grup üyelerinin yarıya yakını (% 47,4) 40 yaşın altındadır. Aynı yaş grubundakilerin yeniden seçilemeyenler içindeki oranı ancak % 27,3 olarak belirlenmiştir.

TABLO 20

İKİNCİ MECLİS'E SEÇİLEN/SEÇİLEMEYEN BİRİNCİ GRUP ÜYELERİ
(Yaşa göre dağılım)

YAŞ	TOPLAM	SEÇİLDİ	SEÇİLMEDİ
TOPLAM	202	114	88
40'TAN KÜÇÜK	38.6% 78	47.4% 54	27.3% 24
40 - 49	39.1% 79	37.7% 43	40.9% 36
50 - 59	16.3% 33	13.2% 15	20.5% 18
60'TAN BÜYÜK	5.9% 12	1.8% 2	11.4% 10

Mesleğe göre dağılım Tablo 21'de incelenmiştir. Buradan, İkinci Meclis'e geçilirken Birinci Grup içinde din adamları, tüccar, çiftçi gibi eşrafla aşiret reislerinin ciddi biçimde elendiği açıkca görülmektedir. 20 Birinci Grup üyesi din adamından 14'ü, 17 tüccardan 10'u, 25 çiftçiden yine 10'u, 3 aşiret reisinin tamamı İkinci Meclis'e alınmamıştır. Buna karşılık 30 asker Birinci Grup üyesinin 23'ünün İkinci Meclis'e de girmesi bu meslektekilere verilen önemi göstermektedir.

TABLO 21

İKİNCİ MECLİS'E SEÇİLEN/SEÇİLEMEYEN BİRİNCİ GRUP ÜYELERİ
(Mesleğe göre dağılım)

MESLEK	TOPLAM	SEÇİLDİ	SEÇİLMEDİ
TOPLAM	202	114	88
MEMUR TOPLAMI	48.5%	5.3%	39.8%
	98	63	35
(Asker)	14.9%	20.2%	8.0%
	30	23	7
(Yüksek memur)	9.9%	9.6%	10.2%
	20	11	9
(Mülki yönetici)	9.9%	14.0%	4.5%
	20	16	4
(Diplomat)	0.5%	0.9%	0.0%
	1	1	0
(Öğretim üyesi)	1.5%	1.8%	1.1%
	3	2	1
(Öğretmen)	3.5%	3.5%	3.4%
	7	4	3
(Hakim-savcı)	1.0%	0.9%	1.1%
	2	1	1
(Diğer memur)	7.4%	4.4%	11.4%
	15	5	10
PROFESYONEL TOP.	16.8%	20.2%	12.5%
	34	23	11
(Avukat)	5.9%	4.4%	8.0%
	12	5	7
(Gazeteci)	3.5%	6.1%	0.0%
	7	7	0
(Bankacı)	1.0%	1.8%	0.0%
	2	2	0
(Doktor)	6.4%	7.9%	4.5%
	13	9	4
EŞRAF TOPLAMI	22.3%	19.3%	26.1%
	45	22	23
(Çiftçi)	12.4%	13.2%	11.4%
	25	15	10
(Tüccar)	8.4%	6.1%	11.4%

	17	7	10
(Aşiret reisi)	1.5%	0.0%	3.4%
	3	0	3
DİN ADAMI	9.9%	5.3%	15.9%
	20	6	14
İŞÇİ	0.5%	0.0%	1.1%
	1	0	1
BELEDİYE BAŞKANI	1.5%	0.0%	3.4%
	3	0	3
BİLİNMEYEN	0.5%	0.0%	1.1%
	1	0	1

Tablo 22, İkinci Meclis'e seçilen ve seçilemeyen Birinci Grup üyelerinin eğitim düzeyine göre dağılımını göstermektedir. Buradan da, İkinci Meclis'e geçerken Birinci Grup üyeleri arasından, ağırlıklı olarak harbiye, harp akademisi ve yüksek okul mezunlarıyla, özel eğitim görmüş kişilerin tercih edildiği, buna karşılık medrese, rüştiye ve idadi çıkışlıların ciddi biçimde tasfiye edildiği görülmektedir.

TABLO 22

İKİNCİ MECLİS'E SEÇİLEN/SEÇİLEMEYEN BİRİNCİ GRUP ÜYELERİ
(Eğitim düzeyine göre dağılım)

EĞİTİM	TOPLAM	SEÇİLDİ	SEÇİLMEDİ
TOPLAM	202	114	88
RÜŞTİYE	21.3%	19.3%	23.9%
	43	22	21
İDADİ	11.9%	8.8%	15.9%
	24	10	14
SULTANİ	2.0%	1.8%	2.3%
	4	2	2
MESLEK OKULU	1.0%	0.9%	1.1%
	2	1	1
HARBİYE	7.4%	9.6%	4.5%
	15	11	4

HARP AKADEMİSİ	5.4% 11	7.9% 9	2.3% 2
YÜKSEK	31.2% 63	37.7% 43	22.7% 20
MEDRESE	17.3% 35	12.3% 14	23.9% 21
HUSUSİ	10.4% 21	13.2% 15	6.8% 6
BİLİNMEYEN	5.0% 10	2.6% 3	8.0% 7

Tek parti yönetiminin kurulması ve geçmişle hesaplaşma

1923 seçimleriyle birlikte İkinci Grup'un tasfiye edilmesinin ardından, ülkede hızla otoriter bir tek parti yönetimi kurulmuştur. Tek parti rejiminin kuruluş süreci içindeki önemli olaylar şöyle gelişmiştir. Bağımsız seçilen Gümüşhane mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey dışında tümü büyük bir özenle belirlenmiş olan Birinci Grup adaylarından oluşan İkinci Meclis 11 Ağustos 1923'te açılmıştır.

İsmet İnonü, 9 Eylül 1963 tarihli Ulus gazetesinde çıkan "Siyasi hayatımızın 43 yılı ve CHP" başlıklı bir yazısında, açık bir biçimde "İkinci Grup'un uzlaşmaz ve Atatürk idaresi karşısında sanılan üyelerinden hemen hiç kimse (İkinci) Meclis'e gelmemişti"[13] demesine, yani sadece açıktan muhalefet edenler değil, aynı zamanda muhalif olduğu düşünülenlerin de tamamının tasfiye edilmiş olduğunu belirtmesine rağmen, bu Meclis, Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkartıldığı 4 Mart 1925'e kadar arzulanan dikensiz gül bahçesi niteliğinde olmamış, İkinci Meclis'in ilk birbuçuk yılı boyunca bütünüyle

13 Aktaran, Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 107/n. 95.

uysal bir meclis yaratılamamıştır.

13 Ağustos 1923'te Mustafa Kemal Paşa yeniden TBMM Reisi, bir gün sonra ise Fethi Okyar Heyet-i Vekile Reisi seçilmiştir.

23 Ağustos'ta Lozan Antlaşması TBMM'nde onaylandıktan sonra, 9 Eylül'de seçimden önce açıklandığı üzere Halk Fırkası kurulmuştur. 27 Ekim'de Fethi Bey, Heyet-i Vekile Reisliğinden çekilmiş ve 2 gün yeni vekiller heyeti kurulamamıştır.

Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Millet Meclisi'nde zorluğun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan doğduğunu, çünkü yasama organı ile yürütme organı arasındaki ilişkilerin iyi düzenlemediğini ileri sürerek, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Cumhuriyet'in ilanını mümkün kılacak şekilde değiştirilmesini teklif etmiştir.

Ardından, 29 Ekim'de Cumhuriyet ilan edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Bir gün sonra İsmet İnönü başkanlığında ilk hükümet kurulurken, 1 Kasım'da Fethi Okyar TBMM başkanlığına seçilmiştir. 20 Kasım'da Halk Fırkası bütün A-RMHC örgütlerini kendi içinde toplamıştır. 3 Mart 1924'te hilafet kaldırılmıştır.

Meclis'te yapılan yoğun tartışmaların ardından 20 Nisan 1924'te yeni Anayasa kabul edilmiştir. Bu Anayasa da 1921 Anayasası gibi esas olarak liberal bir metin niteliğindeydi. Mete Tunçay'ın da belirttiği gibi, "1924 Anayasası üstüne, TBMM'nde yapılan görüşmeler sırasında, yasama organının yürütmeye ve özellikle Cumhurbaşkanına tanınmak istenen haklara karşı kendi yetkilerini kıskançlıkla korumaya çalıştığı gözlemlenebilir.

"İleride Tek-Parti uygulaması göz önünde tutulursa, salt kuramsal düzeyde kalan bu tutum, yine de 1924 ilkbaharında Meclisteki özgürlük ve demokrasi havasının bir kanıtı olarak

kaydedilmeye değer."[14] Bununla birlikte, bu muhalefet uzun süre Halk Fırkası safları içinde kalmıştır. 17 Kasım 1924'te, Halk Fırkası'ndan istifa eden mebusların katılımıyla Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) kurulmuştur. Başkan yardımcılıklarını Dr. Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay) beylerin, Katib-i Umumiliğini ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yaptığı bu partiye 29 mebus katılmıştır.[15]

Cumhuriyet döneminin bu ilk muhalefet partisinin oluşumuna ön ayak olan kadroların tümü Birinci Meclis döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarıydı ve hemen hemen tamamı, o dönemde Birinci Grup içinde etkin rol oynamışlardı. İlk Meclis dönemindeki anti-demokratik uygulamalara ses çıkartmayan ve bu uygulamalara karşı çıkan İkinci Grup'un karşısına dikilen bu kişilerin yeni dönemde, ilk Meclis'teki İkinci Grup'un platformuna sahip çıkarak muhalefet yolunu seçmiş olmaları, bu kadroların muhalefetinin ilkesel bir muhalefetten çok kişisel çekişmelerden kaynaklanan bir muhalefet olabileceğini akla getirmektedir. Bu da tartışmaya açık ciddi bir araştırma konusudur. Her ne olursa olsun, bu dönemde Meclis dışında kalan eski İkinci Grup'un önde gelenleri, TpCF'na katılmışlardır. İkinci Grup'un lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, TpCF'nın kurulmasından 5 gün sonra, Vakit Gazetesi muhabirinin kendisine yönelttiği, "Birinci Millet Meclisi'ndeki İkinci Grup'la yeni fırka arasında bir fark var mıdır?" yolundaki soruya, "Biz İkinci Grup o zaman hangi zaruret içinde doğduysa, TpCF'nı da aynı zaruret teşekkül ettirmiştir. Belki fırkanın programı hemen İkinci Grup'un programından ibaret gibidir" cevabını vererek yeni oluşan

---

14 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 87.

15 TpCF'na katılan mebuslar ve akibetleri için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 108-109.

partiye sıcak baktığını göstermiştir. Hüseyin Avni Bey, aynı demecinde partiye henüz katılmadığını, ama ileride katılabileceğini de belirtmiştir.[16]

26 Kasım 1924 tarihli *Son Telgraf* gazetesinde yer alan bir habere göre İkinci Grup üyeleri aralarında toplanarak TpCF'na katılma konusunu görüşmüşlerdir. Haber şöyledir: "Aldığımız malumata göre TBMM zamanında taazzuv eden İkinci Grup'un nafiz ve müteceddid azası yeni fırka ile teşrik-i mesâi etmek meselesini müzâkere etmektedirler. Meseleden haberdar olan yeni fırkacılar da buna taraftar görünmektedirler. Yalnız İkinci Grup'un laik azası 'Terakkiperver Cumhuriyet' Fırkası'nın program ve nizâmnâmesini noksan bulmakta ve teceddüd için daha cezri adımlar atılması ve buna müteallik mevâdın programa ilavesi nokta-yı nazarındadırlar.

"İkinci Grup'un teceddüdperver azâsı ile TpCF arasında bu hususta bir itilâf hâsıl olursa mesâiler teşrik edilerek ona göre bir hareket ittihâz edilecektir. Hatta İkinci Grup'tan Hüseyin Avni Bey'in münhal Gümüşhane mebusluğu için namzedliği keyfiyeti bu meselenin hallinden sonra takerrür edecektir. Eğer itilâf hâsıl olursa Hüseyin Avni Bey, TpCF'nın namzedi olacak, itilâf temin edilemediği takdirde İkinci Grup ayrıca bir fırka hâlinde resmen taazzuv edecek ve münhal mebusluklar için namzed irae eyleyecektir."[17]

29 Kasım 1924 tarihli *Son Telgraf*'ta yer alan bir başka haberde de bu konudaki gelişmeler özetlenmiştir. Habere göre, İkinci Grup'un yenilik yanlısı üyeleri yaptıkları toplantıdan sonra TpCF'nın esaslarını tamamen kabul etmiş ve partinin

---

16 "Hüseyin Avni Bey yeni fırkanın da eski İkinci Grup'u doğuran ihtiyacın mahsulü olduğunu söylüyor", *Vakit*, 23 Kasım 1924.

17 "Sabık İkinci Grup'tan teceddütperver olanlarla yeni fırkanın teşrik-i mesaisi", *Son Telgraf*, 26 Kasım 1924. Hüseyin Avni Bey, 23 Kasım 1924 tarihli *Vakit*'e verdiği demecinde kendisinin Gümüşhane'den adaylığını koymadığını belirtmiştir.

programına "ıslahat ve teceddüt için" gerekli buldukları bazı maddelerin de ilave edilmesini isteyerek partiye katılma talebinde bulunmuşlardır.

Son Telgraf, söz konusu başvurunun, partinin İstanbul'daki liderlerine yapıldığını ve durumun Ankara'daki merkeze bildirildiğini yazdıktan sonra, TpCF'nın bu başvuruya olumlu cevap vereceğini, ayrıca ilk kongrede İkinci Grup üyelerince istenen maddelerin de parti program ve tüzüğüne ekleneceğini belirtmektedir.[18]

Gerçekten de TpCF bu başvuruyu olumlu karşılayarak bu kişileri bünyesine almıştır. 7 Şubat 1925 tarihli *Vakit* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinde önceki dönemde İkinci Grup üyesi olup, TpCF'na katılanların listesi yayınlanmıştır. Buna göre, TpCF'na katılan İkinci Grup üyeleri şu kişilerdir.[19]

1. Amasya mebusu Ömer Lütfi (Yasan) Bey
2. Canik mebusu Nafiz (Özalp) Bey
3. Canik mebusu Süleyman (Boşank) Bey
4. Çorum mebusu Dursun (Yalvaç) Bey
5. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey
6. Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri) Bey
7. Genç mebusu Celal Bey
8. Isparta mebusu Cemal (Mersinli) Paşa
9. Karahisar-ı Sahip mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey
10. Karesi mebusu Abdülgafur (Iştan) Efendi
11. Kayseri mebusu Osman Zeki (Uşşaklı) Bey
12. Kırşehir mebusu Rıza (Silsüpür) Bey
13. Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey

---

18 "İkinci Grup'tan yeni fırkaya müracaat", *Son Telgraf*, 29 Kasım 1924.

19 *Vakit*, *Tevhid-i Efkâr*, 7 Şubat 1925. Bu gazetelerde, önceki dönemde İkinci Grup üyesi olup, şimdi TpCF'na katılanlar arasında Karesi mebusu İbrahim (Yörük) Bey'in de adı sayılmaktadır. Ancak, bu zat ilk Meclis döneminde İkinci Grup'a katılmamış, bir ara Birinci Grup içinde çalıştıktan sonra, gruptan istifa ederek tarafsız kalmıştı.

14. Maraş mebusu Hasip (Aksöyek) Bey
15. Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey
16. Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey
17. Sivas mebusu Vasıf (Karakol) Bey
18. Yozgat mebusu Feyyaz Ali (Üst) Bey

TpCF'nın kurulmasından hemen sonra, Halk Fırkası'nın meclis grubu toplanarak sıkıyönetim ilanı konusunu görüşmüş, buna yönelik öneri reddedilince, İsmet Paşa 21 Kasım 1924'te sağlık durumunu gerekçe göstererek başvekillikten istifa etmiştir. 22 Kasım'da Fethi Okyar başkanlığında yeni hükümet kurulmuştur.

Doğu'da Şeyh Sait Ayaklanması'nın patlak vermesinden sonra 4 Mart 1925'te istifaya zorlanan Fethi Okyar'ın yerine sertlik yanlısı İsmet İnönü yeniden hükümet başkanlığına getirilerek yeni kabineyi kurmuştur. Aynı gün çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu ile muhalefetin kesin bir biçimde susturulmasının zemini oluşturulmuş ve tek parti yönetiminin kurulması yolunda en önemli adım atılmıştır. Kanunun metni şöyledir.

Madde 1- İrticaa ve isyana ve memleketin içtimâi nizamını, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlâle bâis bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükümet, reisi cumhurun tasdiki ile, re'sen ve idareten men'e mezundur.

İşbu ef'al erbabını hükümet İstiklal Mahkemesi'ne tevdi edebilir.

Madde 2- İşbu kanun tarih-i neşrinden ibaren iki sene müddetle mer'iyülicradır.

Madde 3- İşbu kanunun tatbikine icra vekilleri Heyeti memurdur.[20]

---

20 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 139/ n. 19.

Takrir-i Sükun Kanunu hemen uygulamaya konmuştur. İlk iş olarak İstiklal Mahkemeleri kurulurken, muhalif gazeteler kapatılmış, bazı gazeteciler tutuklanarak İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır. Mete Tunçay'ın da belirttiği üzere "Şeyh Sait Ayaklanması vesilesiyle Takrir-i Sükun Kanunu'ndan yararlanılarak girişilen genel sindirme eylemi içinde, TBMM'nde temsilcileri bulunan tek muhalefet partisinin de ortadan kaldırılacağı belliydi."[21] Nitekim, Hükümet, 3 Haziran 1925 günkü toplantısında bu kanuna dayanarak TpCF'nı yasaklamıştır.

Takrir-i Sükun Kanunu tüm muhalif odakların kesin olarak susturulmasını sağladıktan sonra, TBMM Birinci Dönem Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenledikleri suikast girişimi, suikasti düzenleyenlerin yanısıra, onlarla ilişkisi olsun olmasın, eski TpCF'lılarla, eski İkinci Grupçularla ve eski İttihat ve Terakki mensuplarıyla son bir hesaplaşmaya gidilmesinin yolunu açmıştır. Suikast düzenleyicileri ve eski İttihatçıların İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmaları konusu, daha önce çeşitli çalışmalarda ayrıntılı olarak incelenmiştir.[22] Burada, şimdiye kadar üzerinde pek durulmayan ve konumuz açısından önem taşıyan İkinci Grup'un yargılanması üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Suikast düzenleyicilerinden birinin 17 Haziran 1926'da yaptığı ihbar üzerine, Ankara İstiklal Mahkemesi 26 Haziran'da İzmir'de çoğu milletvekili olan 49 tutuklu sanığı yargılamaya başlamıştır.

İkinci Grup önderleri Hüseyin Avni (Ulaş), Salahattin (Köseoğlu) ve Kara Vasıf (Karakol) Beyler de tutuklanarak

---

21 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 146.

22 Bu konuda özellikle bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* ve Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*.

10 Temmuz'da sorguya çekilmiştir.[23] Mahkeme, bu kişilerin suikastle ilişkisini araştırmanın yanısıra, siyasi geçmişlerini yargılamayı da ihmal etmemiştir.

Suikast düzenleyicileri İzmir'deki yargılama sonucu idam edilirken, suikast girişimi vesilesiyle muhaliflere geçmişin hesabının sorulması konusu, davanın Ankara aşamasına bırakılmıştır. Ankara'daki duruşmalara 18 Temmuz'da başlanmıştır.

Bu ortam içinde, Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'in 8 Ağustos 1926 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine yazdığı "Bizde muhalefet" başlıklı yazı dönemin havasını ve muhalefetin değerlendirilme biçimini yansıtması açısından önemlidir. Yunus Nadi Bey, yazısında İkinci Grup, TpCF ile İttihat ve Terakki'nin isimlerini açıkca belirterek bu kuruluşları vatana hıyanetle suçlamaktadır. Yunus Nadi Bey, şöyle demektedir: "Bizde muhalefetin belli başlı tezahürleri, misalleri ki cümlesi hıyanet şaibesiyle lekedâr olmuş ve herhalde hıyanet fikrine tereddi ederek, onda karar kılmıştır. Bizde vatan hıyanetine kadar götürülmemiş muhalefet görmedik, bilmiyoruz." Yunus Nadi Bey, İkinci Grup ve TpCF'nın İttihat ve Terakki adına "tertip ve tahrik edilmiş" olduğunu ileri sürdükten sonra şu üç sonucu çıkarmaktadır:

1. Bizde muhalefet behemehal hıyanet ve ihanete tereddi eder.

2. Her muhalefet fikrinde, hususiyle bu fikir taazzuv etmeye başlarsa, mutlaka bir hıyanet hamîri farz edilmelidir.

3. Bazen de hıyanet ve ihanet bizde muhalefetin teşekkülü sebebi olur."[24]

Eski İttihat ve Terakki mensuplarının yanısıra, İkinci Grup'un önderleri de, İzmir'deki yargılanmanın ardından,

---

23 Mahkeme tutanakları için bkz. *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1926.

24 Yunus Nadi (Abalıoğlu), "Bizde muhalefet", *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1926.

19 Ağustos 1926'da Ankara'da bir kez daha sorguya çekilmiştir. Bu sorgulamanın tam metni 20 Ağustos 1926 tarihli Cumhuriyet'te yayınlanmıştır.[25] Mahkeme heyeti, esas olarak Birinci Meclis kapandıktan sonra İkinci Grupçularla, başta Kara Kemal Bey olmak üzere eski İttihat ve Terakki mensupları arasında bir bağlantı olup olmadığı konusu üzerinde durmuş, buna karşılık Salahattin, Hüseyin Avni ve Kara Vasıf Beyler kişisel olarak bazı görüşmeler yaptıklarını kabul etmekle birlikte, İkinci Grup adına İttihatçılarla birlikte çalışmadıklarını ve Takrir-i Sükun Kanunu'ndan sonra siyasetten tamamen çekildiklerini belirtmişlerdir. Zabıtlardan anlaşıldığına göre, İkinci Grup önderleri Mahkeme heyetine böyle bir organik bağlantının olmadığı konusunda ikna edici cevaplar vermişlerdir.

Aka Gündüz Bey de, bu duruşmadan hemen 1 gün sonra 20 ağustos 1926'da *Cumhuriyet*'e yazdığı "Kıdemlilerin muhakemesi" başlıklı yazıda, Salahattin, Hüseyin Avni ve Kara Vasıf Beylerin geçmişteki muhalefeti için olumsuz sıfatlar kullanmakla beraber, bu kişilerin "İzmir faciasına girecek kıratta insanlar" olmadıklarını belirtmiştir.[26] Duruşmanın gidişinden ve devletin resmi yayın organı *Cumhuriyet*'te yer alan bu yorumdan da beklenebileceği gibi, Mahkeme İkinci Grup'un bu önderlerini suçsuz bulmuş ve beraat ettirmiştir. Bu yargılamadan sonra da İkinci Grup tarih sahnesinden artık tamamen çekilmiştir.

---

25 "Çolak Salahattin, Hüseyin Avni ve Kara Vasıf Beylerin muhakemesi", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1926.

26 Aka Gündüz, "Kıdemlilerin muhakemesi", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1926.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul edildiği 4 Mart 1925'ten başlayarak 20 yıllık bir süreyi tek parti yönetimi altında geçirmiştir. 1930'daki 3 ay yaşayan Serbest Fırka'nın aktörü olduğu güdümlü demokrasi deneyi bir yana bırakılırsa, bu dönemde siyaset alanının tek partisi, Birinci Meclis'teki Birinci Grupun çekirdeğini oluşturduğu Halk Fırkası olmuştur.[1] İktidara gelen yeni elit "muasır medeniyet düzeyi"ne ulaşmayı hedef seçmiş, buna yönelik olarak Osmanlı mirasını reddederek geçmişle bağlarını koparmayı ve yerine Batı rasyonalizmini koymayı benimsemiştir. Tek parti yönetimi öncesinde, saltanat ve hilafet kaldırıldıktan ve cumhuriyet ilan edildikten sonra, tek parti yönetimi altında dinin denetim altına alınması, alfabede latin harflerine geçilmesi, eğitim, hukuk alanlarında, giyim kuşamdaki yeni-

1 1930'ların hemen başında Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi, Layık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası adlarıyla başka, başarısız, parti kurma girişimleri de olmuştur.

liklerle batılılaşma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ekonomi alanında ise özel sektörün devlet eliyle sermaye birikimi yapması ve güçlenmesine yönelik politikalar uygulanmıştır.

Tek parti yönetimi altında sosyal ve kültürel alanlarda olumlu gelişmeler sağlanmış olmakla birlikte, bu yönetim biçimi anti-demokratik bir siyasal kültürün de yerleşmesine yol açtığından ödenen bedel oldukça ağırdır. Bu nedenle, tek parti yönetimi öncesinde önemli bir muhalefet odağı olarak beliren İkinci Grup'un ayrıntılı olarak incelendiği bu çalışmanın sonuç bölümünde, Cumhuriyet dönemindeki gelişmeleri göz önünde tutarak, temel bir sorunu tartışmak sanırım yararlı olacaktır: Önce İkinci Grup, sonra da TpCF olmak üzere muhalefetin vatan hainliğiyle suçlanarak tasfiye edilmesi, günümüzün demokrasi ve çoğulculuk normlarına uymamakla birlikte, o dönem için, dönemin olağanüstü koşulları öne sürülerek haklı çıkartılabilir mi? Bu soru hemen bir ikinci soruyu da getirmektedir: Tek parti yönetimi, aslında, öncelikle demokratik hayatın koşullarını oluşturmayı hedef alan, bunu sağladıktan sonra da çok partili sisteme geçilmesini amaçlayan "vesayetçi demokrasi" olarak tanımlanabilecek geçici bir yönetim biçimi olarak mı düşünülmüştü?

Tek parti yönetimi için vesayetçi demokrasi tanımlamasını yapanlar, kanıt olarak tarihsel gelişmeleri göstermekte, 1930'daki Serbest Fırka denemesiyle zeminin yoklandığını, ancak koşulların henüz uygun olmadığı görüldüğünden bu denemeden sonuç alınamadığını, 1940'ların ikinci yarısında ise koşulların olgunlaşmasıyla "geçici tek parti yönetimi"ne son verilip çoğulcu sisteme geçildiğini öne sürmektedirler.

Bununla birlikte, tek parti dönemindeki kurumsallaşma, yöneticilerin niyet, davranış ve açıklamalarıyla döneme ilişkin belgelere dayanarak yapılan incelemeler, tek parti yönetiminin geçici değil, kalıcı bir sistem olarak benimsendiğini açıkca

ortaya koymaktadır. Tek parti dönemine ilişkin belgeler, bu sistemin doğal uzantısının çoğulculuk olacağını haklı çıkarmamaktadır. O halde, 1945 sonrasındaki çok partili sisteme geçişin nedenlerini, tek parti dönemindeki yöneticiler arasındaki mücadeleye ve bu mücadele sonucunda iktidarı ele geçirmek için toplumun desteğini alma gereğinin ortaya çıkmasına ve ulaslararası konjonktürdeki değişmelere bağlamak daha gerçekçidir.

Öncelikle şu saptamayı yapmak gerekiyor: Türkiye Cumhuriyeti'nde iktidara gelen ve ülkeyi tek parti ile yöneten elit, ilk iş olarak İttihat ve Terakki geleneğine uygun olarak, siyasal bir sistem ve ideoloji olarak liberal parlamentarizmi reddetmiştir. Yeni elit için, "muasır medeniyet düzeyine ulaşmak" Batılı liberal parlamenter sistemlere ulaşmak değil, Osmanlı gelenekçiliğinin yerine Batı 'rasyonalizmini' koymak anlamına geliyordu. Liberal parlamenter sistemin, ilk kez tarih sahnesine çıkmış olduğu ülkelerde bile korporatist ilkelerle reddedilmeye başlandığı bir dönemde, 'Batı rasyonalizmi'ni artık liberal parlamentarizm değil solidarizm ve/veya örnekleri teker teker ortaya çıkmaya başlayan şeflik sistemleri temsil ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 başındaki Batı Anadolu gezisi sırasında, Halk Fırkası'nın dayanacağı esasları açıklarken yaptığı çok partili sistem eleştirisine sekizinci bölümde değinilmişti. Tek parti döneminin önemli şahsiyetlerinden olan CHP Genel Sekreteri Recep Peker de, 1930'larda üniversitede "İnkılâp Tarihi" dersleri verirken, öğrencilerini liberalizmi şöyle eleştirerek yetiştiriyordu: "Hükümetin parlamentoya karşı mesul olması ve parlamento tarafından murakabe edilmesi işi çok fırkalı memleketlerde devlet çalışmasını güçleştirmiştir... Millet namına iş başına gelmek iddiasında bulunan parlamentarizmin çok partili hayatı devir devir öyle vaziyetlere düşmüştür ki çeşit çeşit partili parlamentoda iş

yapacak derecede kuvvetli parti bulunamadı. Bu, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkansız bir hale koydu... Asıl maksat bozuluyor, onun yerine başka düşünceler, parti menfaati, sınıf menfaati kaygısı konuyordu. Bu kesmekeş milletlerin medeni ilerleyişinde maksada gidişte sürat isteyen bir devirde, idare ve siyasa birliğini bozucu ve hatta körletici fena tesirler yaptı."[2]

Dönemin tek partisi CHP "bütün milleti kapsayıcı" bir parti olmuştur. Tek-Parti yönetiminin niteliğini daha iyi anlatabilmek için yazıldığı söylenen Tekin Alp'in şu sözleri dikkate değer: "Milli hakimiyeti tanzim, sevk ve idare edecek olan siyasi kadrolar, herhangi bir sınıfın herhangi bir siyasi partinin menfaatini değil ancak milletin umumi menfaatlerini göz önünde bulunduracaklardır. Şu halde Kemalist rejimi anlamak için klasik demokrasilerin remzi olan millet vasıtasıyla ve millet için sözüne kadrolardan dolaşarak cümlesini de ilave etmek gerekir."[3] "Halka siyasi terbiye vermek için bir mektep" olarak düşünülen CHP bu kadroları bünyesinde barındırmıştır; yoksa Tekin Alp'in de belirtmiş olduğu gibi "parti denilen şey, bir milletin bir kısmına ait fikirleri veya menfaatlerini temsil ettiği zannını uyandıran etimolojik manada alınmamıştır."[4] Millet - parti özdeşleştirmesine paralel olarak, partinin ilkelerinin Anayasaya ithaliyle parti devletle de özdeşleştirilmiştir. Bu özdeşleştirme zincirine bir halka daha eklemek gerekir ki bu da şeftir. 1930'ların bir başka "İnkılâp Tarihi" profesörü Mahmut Esat Bozkurt, Tek-Parti döneminin niteliği ve şeflik kurumunun yeri konusunda şunları belirtmektedir: "Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktadır. Türk Milleti bir piramide benzer, taban halk tepesi yine halktan

---

2 Recep Peker, *İnkılâp Ders Notları*, s. 17-18.

3 Tekin Alp, *Kamalizm*, s. 74.

4 Tekin Alp, *Kamalizm*, s. 77.

gelen bir baştır ki, biz de buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka birşey değildir."[5] Burada çizilen tablo oldukça açıktır. Şef, devlet, parti, parlamento ve millet birbirleriyle özdeşleştirilmekte ve bunun sonucu olarak hiyerarşik bir kurumsallaşma ortaya çıkmaktadır.

1935 tarihli bir CHP yayınında ortaya çıkan model oldukça çarpıcı bir şekilde anlatılmaktadır: "Bugün milleti devlete zıt bir mevhum gibi öne sürmek bilhassa biz Türkler için yanlıştır. Türk dehasının içinden yetiştirdiği Türk dehasını cisimlendiren bir Türk çocuğu bugün milletin başındadır. Biz de fırka yoktur, fırka ayrılık, parti parça ifade eder. Devlet denilen selahiyetler bütünlüğünü şu veya bu vasıta ile ele geçirmek ve devlet iktidarını diğer gruplar aleyhine istismar etmek bahis mevzuu değildir. Bugün kendisine 'Cumhuriyet Halk Partisi' yerine pek güzel 'Cumhuriyet Halk Taazzuvu' denebilecek olan teşekkül milletin kendi mukadderatını bizzat idare edebilmek için kendine rehber seçtiği yurttaşlarının toplantısından ibarettir, ve elbetteki rehberlerin de bir rehberi vardır ve o da en büyük Türk Atatürk'tür, ve bu aşağıdan yukarıya doğru, milletten devlet reisine müteveccih taazzuv teselsülü (organlaşma zinciri), devlet tezi ile millet antitezinin Türklük sentezi halinde tahakkukundan ibarettir. O halde Türk inkilâbı ideolojisine göre devleti şu kısa cümle ile tarif mümkündür: Devlet, Atası etrafında toplanan millettir."[6]

Bu sistem, yaygın olarak belirtildiği gibi, belli bir döneme özgü geçici bir sistem olarak düşünülmemiştir. Bu otoriter hiyerarşik yapıyı açık olarak yansıtan CHP'nin 1931 ve 1935 tarihli programlarının giriş bölümlerinde "yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları

---

5 Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilali, s. 137.

6 Orhan Arsel, *Devletin Tarifi*, s. 32.

burada toplu olarak belirtilmiştir" denilerek oluşturulan sistemin kalıcı bir sistem olarak düşünüldüğü vurgulanmaktadır. Tekin Alp de, 1930'larda "Kemalizm madem gayesine ulaşmıştır, neden hâlâ inkılâpçıdır?" diye kendine sorduğu soruya şu cevabı vermektedir: "Parti programında daima görülen inkılâpçılık remzi, fiilden ziyade, zihniyete, ruha, metoda, taalluk eder. İstikbalde belki hakiki manasıyla bir inkılâp hareketine lüzum olmayacaktır. Fakat inkılâbın ruhuna, zihniyetine ve hareket tarzına daima ihtiyaç hissedilecektir."[7] Bunun anlamı açıktır: İnkılâpçılığın anlamı, artık, kurulmuş olan sistemi ayakta tutabilmek için uyanık olmayı sağlamaktır. Bu fikrî uyanıklığı bir halk okulu olan CHP sağlayacaktır.

Daha Milli Mücadele döneminden başlayarak, kalıcı bir sistem olarak, tek parti yönetimi kurma amacı söz konusu olunca, bu yönetim biçiminin önünde bir engel oluşturacağı açık olan İkinci Grup'un neden tasfiye edildiği ve muhalefete neden izin verilmediği soruları da kendiliğinden cevaplandırılmış olmaktadır. Çoğulculuğu reddeden elit, doğal olarak muhalefet odaklarını hoş karşılamamış ve tek parti yönetiminin önünde bir engel olan bu odakları ortadan kaldırmıştır.

Geriye yalnızca, "dönemin olağanüstü şartları muhalefete izin verilmemesini gerektiriyordu" şeklindeki yaygın itiraz kalmaktadır ki, buna katılmak da pek mümkün değildir. Herşeyden önce İkinci Grup, dönemin olağanüstü bir dönem sayılmasının ilk nedeni olarak gösterilebilecek "ulusal kurtuluş savaşının sürüyor olmasının getirdiği ulusal birlik zaruretine" aykırı hareket etmemiştir. Aksine, Milli Mücadele başarıya ulaşana kadar, meclisteki birlikteliğin ortadan kalkmaması konusunda oldukça duyarlı davranmış ve milli mücadeleye alabildiğine destek vermiştir.

---

7 Tekin Alp, *Kemalizm*, s. 336.

Bu dönemin, Osmanlı Devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu bir geçiş dönemi olması, dönemin olağanüstü sayılmasının bir başka nedeni olarak gösterilebilir ve muhalefete izin verilmesi halinde bu geçişin zorlaşacağı ileri sürülebilir. Bu tez de İkinci Grup'un ortadan kaldırılmasını haklı çıkartmakta yetersiz kalmaktadır, çünkü İkinci Grup'un önderleri de Osmanlı saltanatının en amansız eleştiricileri olmuşlardır ve muhalifler 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun egemenliğin halka ait olduğunu belirterek adını söylemeden cumhuriyeti ilan eden birinci maddesi kabul edilirken ve 1922'de saltanat kaldırılırken iktidara var güçleriyle destek vermişlerdir.

Grup, dönemi olağanüstü bir dönem kıldığı öne sürülen konularda muhalefet etmemiş, muhalefetini esas olarak iç politikada kurumlaşma eğilimi gösteren otoriter yapıya yöneltmiştir. Grup kişi tahakkümüne karşı tavır almış, meclis egemenliği kavramına dayanarak, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı tepki geliştirmiş, meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda olağanüstü duyarlı davranmış, ülkede kanuna dayalı bir yönetim kurulmasını isteyerek temel hak ve özgürlükler konusunda duyarlı olmuştur.

Kaldı ki, İkinci Grup muhalefet ettiği temel konuların çoğunun kendi görüşleri doğrultusunda çözülmesini sağlamıştır ve bu durum ülke için herhangi bir zaaf oluşturmamıştır: Başkumandanlık Kanunu ile Başkumandan'a tanınan olağanüstü yetkiler, İkinci Grup'un çabalarıyla Büyük Taaruz'un hemen öncesinde kaldırılmış, bu durum savaşın kazanılması için bir zaaf oluşturmamıştır. Yine İkinci Grup'un çabalarıyla meclis başkanlığı ile hükümet başkanlığı birbirinden ayrıştırılarak kuvvetler ayrılığı yönünde önemli bir adım atılmış, bu durum bir yönetim boşluğuna yol açmamıştır. İkinci Grup'un Meclis'in yetkilerini sınırlayan bir uygulama olarak

değerlendirdiği Meclis başkanının bakan seçimlerinde aday göstermesi uygulaması yine İkinci Grup'un çabalarıyla yürürlükten kaldırılmış, bu yüzden ülke bakansız kalmamıştır. Kendi başına buyruk İstiklal Mahkemeleri'nin yetkileri, İkinci Grup'un çabaları sonucunda sınırlanarak bu mahkemeler üzerinde meclis denetimi getirilmiş, bu durum ülkenin bir kaosa sürüklenmesine yol açmamıştır.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, İkinci Grup'un verdiği mücadele, Birinci Meclis'in, günümüzde de Türkiye'nin en demokratik meclislerinden biri olarak anılmasını olanaklı kılmıştır. Ülkenin, işgal altında iken ve savaş en ağır koşulları dayatırken, demokratik bir meclise sahip olması ve İstiklal Savaşı'nı böyle bir meclisin yönetimi altında başarıya ulaştırması, Türkiye için, bugün de gelecekte de kıvanç verici bir miras olarak anılmalıdır.

KAYNAKÇA

TEMEL BAŞVURU KAYNAKLARI

Düstur, Üçüncü Tertip.

Genya, Veysel (Yay.), *TBMM İsim Defteri*, Devre I.

Genya, Veysel (Yay.), *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümünü Anış*,, Ankara: 1945.

Öztürk, Kazım, (Yay.), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920 - 1973*, Ankara: Önder Matb., 1973.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bir Tarihçe ile Meclis Aza-yı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm, Ankara: Yeni Gün Matbası, 1923.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Birinci Devre, Cilt 1- 29, Ankara: TBMM Matbaası, 1942-1981.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (TBMM ZC), Cilt I-IV, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985, 2. basım.

GAZETELER

Akşam

Anadoluda Yenigün

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

İstikbal

Peyam-ı Sabah

Son Telgraf

Tan

Tanin

Tevhid-i Efkar

Toksöz

Vakit

Vatan

KİTAP VE MAKALELER

Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Atlas K., 1979, 5. basım.

Ağaoğlu, Samet, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, İstanbul: Baha Matb., 1972.

Ağaoğlu, Samet, *Kuvayı Milliye Ruhu*, İstanbul: Baha Matbaası, 1973, 4. basım.

Altuğ, Yılmaz, *Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)*, İstanbul: 1978.

Aralov, S.I., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Ankara: Birey ve Toplum Yay., 1985, 2. basım.

Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matb., 1961.

Arsal, Orhan, *Devletin Tarifi*, Ankara: C.H.P. Yay., 1938.

Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi*, İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1963, 2. basım.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt 1-2, İstanbul: Milli Eğitim Bas., 1972, 12. basım.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt 3, İstanbul: Milli Eğitim Bas., 1970, 11. basım.

Atatürk Söylev ve Demecleri I-III, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Bas., 1989, 2. basım.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Bas., 1991, 2. basım.

Atay, Falih Rıfkı, "Bir Hasta", *Dünya*, 22 Mart 1964; Tütengil, Cavit Orhan, *Dr. Rıza Nur Üzerine* içinde, Ankara, Güven Matb., 1965, s. 23-26.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul: Bateş, 1980.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara: Bilgi Yay., 1969, 2. basım.

Aybars, Ergun, *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara: Bilgi Yay., 1975.

Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshası, Ankara: Ocak Yay., 1976, 2. basım.

Balta, Tahsin Bekir, *Türkiye'de Yürütme Kudreti*, Ankara: S.B.F. Yay., 1960.

Başar, Zeki, *Erzurum Kongresi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1979.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983, 2. basım.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri", *Belleten*, Sayı 96, 1960, s. 637-663.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, Cilt 1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1987, 2. basım.

Bornovalı, Lütfü, "Partiler Karşısında Hüseyin Avni", *Hareket*, Sayı 14, Nisan 1948.

Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1940.

Can, Fahri, "Kara Vasıf Bey", *Yakın Tarihimiz*, Cilt IV, No: 48, 24 Ocak 1963. s. 258.

Can, Fahri "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu", *Yakın Tarihimiz*, Cilt IV, Sayı 48, s. 257-260.

Cebesoy, Ali Fuat, *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1957.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1982.

Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar; II Kısım*, İstanbul: Doğan Kardeş Yay., 1960.

Çalıka, Hurşit (Yay. ve yorumlayan), *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rıfat Çalıka'nın Anıları*, İstanbul: 1992.

Çarıklı, Hacim Muhittin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları 1919-1920*, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1967.

Demiray, Tahsin, *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları (1948-1950 Makaleleri)*, İstanbul: Türkiye Yay., 1955.

Demirel, Yücel (Yay.), *Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü "Daima Muhalefet"*, İstanbul: Arma Yay., 1991.

Erkul, Emin, "Milli Mücadele Hatıraları", *Vakit*, 7 Şubat - 14 Nisan1954.

Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1982.

Finefrock, Michael Martin, *From Sultanate to Republic: Mustafa Kemal Atatürk and the Structure of Turkish Politics, 1922-1924*. Princeton Üniversitesi, Tarih ve Yakın Doğu İncelemeleri Bölümü'ne sunulmuş yayınlanmamış doktora tezi.

Finefrock, Michael Martin, "The Second Group in the First Turkish Grand National Assembly", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 1979, III, Fall, s. 3-20.

Frey, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1965.

Gevgilili, Ali, "İnönü Elli Yıla Bakıyor" *Milliyet*, 12 Eylül 1970.

Gevgilili, Ali, "CHP ve Türkiye'yi Anlama Saati", *Milliyet*, 5 Mart 1972.

Gologlu, Mahmut, *Cumhuriyete Doğru*, Ankara: Başnur Matbaası, 1971.

Gologlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, 1920, Ankara: Başnur Matbaası, 1970.

Gülekli, Nurettin Can ve Onaran, Rıza (Yay.), *Millet Meclisi 50. Yıldönümü 1920-1970*,

İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.

Güneş, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 1985.

İlgaz, Hasene, "Milli Mücadelede Varlığı Gizli Kalan Bir Cemiyet: KARA-KOL Cemiyeti", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 1 Ocak 1981, Yıl XVII, Sayı 193. s. 10-20.

İnan, Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1982.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Cilt 2, Ankara: Bilgi Yay., 1987.

İz, Mahir, *Yılların İzi*, İstanbul: Kitabevi, 1990, 2. basım.

Kandemir, Feridun, *Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yay., 1965.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1986, 2. basım.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Merk Yay., 1988.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbinin Esasları*, İstanbul, Basın Kitabevi, 1981.

Karabekir, Kazım, *Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir*, İstanbul: Emre Yay., 1991.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk*, İstanbul: Birikim Yay., 1981.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yay., 1968.

Karpat, Kemal, "Türkler (Cumhuriyet Devri)", *İslam Ansiklopedisi*, 131. Cüz.

Kayalı, Kurtuluş, "I. TBMM'de Muhalefet", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yay., s. 1161- 1167.

Kayalı, Kurtuluş, "Milli Mücadele Sırasındaki Muhalefet ve İkinci Grup", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yay., s. 1862-1863.

Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul: Sel Yay., 1955.

Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1980.

Köseoğlu, Salahattin, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup", *Mesuliyet*, Sayı: 1, 17 Temmuz 1946 ve Sayı: 2, 24 Temmuz 1946.

Kutay, Cemal, *Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut*, İstanbul: Teknokrafik Matb., 1985.

Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Dönemi'nde Muhalefet (1919- 1926)*, İstanbul: Dilmen Yay., 1984.

Mısıroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul: Sebil Yay., 1980.

Mısıroğlu, Kadir, *Lozan Zafer mi Hezimet mi?*, Cilt I, İstanbul: Sebil Yay, 1971, 2. basım.

Mısıroğlu, Kadir, *Lozan Zafer mi Hezimet mi?*, Cilt II İstanbul: Sebil Yay., 1975, 3. basım.

Mısıroğlu, Kadir, *Osmanoğullarının Dramı*, İstanbul: Sebil Yay., 1979.

Mısıroğlu, Kadir, *Trabzon Mebusu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey*, İstanbul: Sebil Yay., 1978.

Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1988.

Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Gelişimi ve Temelleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1988, 11. basım.

Mumcu, Uğur, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, İstanbul: Tekin Yay., 1990.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adım*, İstanbul: Tercüman Yay., 1980.

Orbay, Rauf, "Milli Mücadelede Hüseyin Avni"; *I. Devre Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Ulaş (1887-1948)*, İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1958, s. 14.

Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1971.

Parla, Taha, "*Türkiye Cumhuriyet Anayasalarında Yasama-Yürütme-Yargı İlişkileri*"; *Demokrasi Anayasalar Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, İstanbul: Onur Yay., 1986.

Parla, Taha, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul: İletişim Yay., 1991.

Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, Cilt I, *Atatürk'ün Nutuk'u*, İstanbul: İletişim Yay., 1991.

Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*: Cilt II, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, İstanbul: İletişim Yay., 1991.

Parla, Taha, *Ziya Gökalp ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yay., 1989.

Peker, Recep, *İnkılâb Dersleri* Notları, Ankara: Ulus Basımevi, 1936.

Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, Cilt V, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Ankara: Güneş Matb., 1951.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Örgün Yay., 1981, 5. basım.

Sezgin, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara: Birey ve Toplum Yay., 1984.

Smith, Elaine Diana, Turkey: *Origins of the Kemalist Movement and the Government of the Grand National Assembly (1919-1923)*, Washington D. C.: Press of Judd and Detweiler Inc., 1959.

Soysal, İlhami, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, İstanbul: Gür Yay., 1985.

Steinhaus, Kurt, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, İstanbul: Sander Yay., 1973.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul: Rafet Zaimler Yay., 1958, 3. basım.

Şapolyo, Enver Behnan, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi*, İstanbul: İnkılâp ve Aka K., 1967.

Şefik Hüsnü, "İktisat Kongresi'nden Sonra", *Aydınlık*, Sayı 14, Nisan 1923.

Şefik Hüsnü, "Seçim - Yoksul ve Orta Halli Sınıflar", *Aydınlık*, Sayı 15, Mayıs 1923.

Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, Ankara: Ülke Yay., 1975.

Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1973.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: Pınar Yay., 1964.

Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yay., *Türk İstiklal Harbi*, Cilt II, II. Kısım, Ankara: 1964.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yay., *Türk İstiklal Harbi*, Cilt VI, Ankara: 1965.

Tekeli, İlhan and İlkin, Selim, *Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Tekin Alp, *Kamalizm*, İstanbul: Cumhuriyet Matb., 1936.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Teziç, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, İstanbul: Gerçek Yay., 1976.

Toprak, Zafer, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu"; *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938* içinde. İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yay., 1977, s. 13-31.

Tunaya, Tarık Zafer, "Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin 50. Yıldönümünde", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 31, Nisan 1970, s. 38-41.

Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1981, 2. basımı.

Tunaya, Tarık Zafer, "İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk", *İdare Hukuku İlimleri Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Aralık 1981.

Tunaya, Tarık Zafer, *Medeniyetin Beşikleme Odasında*, İstanbul: Bağlam Yay., 1989.

Tunaya, Tarık Zafer, "Mütareke Döneminin Özellikleri (1918 - 1922)", *Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan* ayrıbasım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., s. 383-384.

Tunaya, Tarık Zafer, "TBMM Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *İ.Ü.H.F. Dergisi* ayrıbasım, Cilt 23, Sayı 3-4, 1957.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., 1986.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859 - 1952*, İstanbul: Doğan Kardeş Yay., 1952.

Tunçay, Mete, "Ankara İstiklâl Mahkemesinde Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuvâ-yı Milliye", Tunçay, Mete, *Bilineceği Bilmek*, İstanbul: Alan Yay., 1983, s. 107-131.

Tunçay, Mete, "Atatürk Konusunda Yanıtlara Yanıt" *Toplum ve Bilim*, Bahar-Yaz 1980, Sayı 9-10, s. 122-131.

Tunçay, Mete, "Atatürk'e Nasıl Bakmak", *Toplum ve Bilim*, Kış 1978, Sayı 4, s. 86-92.

Tunçay, Mete, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, İstanbul: Belge Yay., 1982.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yay., 1981.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Ankara: Bilgi Yay., 1978, 3. basım.

Tunçay, Mete, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi", *İktisat* Dergisi, Ocak-Şubat 1992, Sayı 322-323, s. 59-68.

Turan, İlter, *Cumhuriyet Tarihimiz*, İstanbul: Çağlayan Kitapevi, 1969.

Turan, Şerafettin, "Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler"; *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1975, s. 147-157.

Turhan, Mehmet, *Siyasal Elitler*, Ankara: Gündoğan Yay., 1991.

Uluğ, Naşit, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Milliyet Yay., 1973.

Unat, Faik Reşit, "TBMM'nin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, Cilt 3, Sayı 13, Ağustos 1944.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Devirden Devire*, Cilt I, Ankara: Bilgi Yay., 1974.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu*, İstanbul: Çağdaş Yay., 1990.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Milli Mücadele Anılarım*, İstanbul: Hil Yay., 1983, 2. basım.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Söylev*, Cilt I-II, İstanbul: Çağdaş Yay., 1980, 5. basım.

Yanardağ, Merdan, *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, İstanbul: Yalçın Yay., 1988.

(Yalman), Ahmet Emin, "Müncilikten Sonra Banilik". *Vakit*, 16 Ocak 1923; Kaplan, Mehmet (Yay.) *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, Cilt I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s. 68-72.

Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Bizans'tan 1971'e, İstanbul: Gözlem Yay., 1980, 3. basım.

Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye*, İstanbul: Gözlem Yay., 1979.

Yiğitbaş, M. Sadık, *Kiğı ve Folkloru*, İstanbul: Hüsnütabiat Matb., 1965.

Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara: Ulus Basımevi, 1943.

Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İstanbul: Bağlam Yay., 1987.

Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Bağlam Yay., 1992.

SEÇİLMİŞ GAZETE YAZILARI

Abdülkadir Kemali (Öğütçü), "Mukaddes Muhalefet", *Toksöz*, 12 Kasım 1924.

Ahmet Emin (Yalman), "İstanbul ve Muhalifler", *Vatan*, 1 Mayıs 1923.

Ahmet Emin (Yalman) "Muhaliflerin Vaziyeti", *Vatan*, 3 Mayıs 1923.

Aka Gündüz, "Kıdemlilerin Muhakemesi", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1926.

Faik Ahmet (Barutçu), "Facia Karşısında", *İstikbal*, 2 Nisan 1923.

Falih Rıfkı (Atay), "Garip Alametler", *Akşam*, 26 Ocak 1923.

Falih Rıfkı (Atay), "Tan Gazetesine Mektup", *Akşam*, 5 Şubat 1923

Falih Rıfkı (Atay), "Türk Ocaklarının ve Milliyetperver Gençliğin Nazar-ı Dikkatine: İnkılâbın Müdaafasına Ait Bir Teklif" *Akşam*, 28 Ocak 1923.

Hüseyin Cahit (Yalçın), "Büyük Millet Meclisi", *Tanin*, 3 Nisan 1923.

Hüseyin Cahit (Yalçın), "Hatırımdan Geçenler", *Tanin*, 12 Nisan 1923.

Hüseyin Cahit (Yalçın), "İntihâbat Dertleri", *Tanin*, 11 Nisan 1923.

Hüseyin Cahit (Yalçın), "Köşemde", *Tanin*, 8 Nisan 1923.

Hüseyin Ragıp, "Büyük Millet Meclisi", *Anadoluda Yenigün*, 1 Mart 1921.

Lütfi Arif, "Yeni Meclis Açılmak Üzere İken", *Vatan*, 23 Temmuz 1923.

Lütfi Fikri, "Mebusan-ı Kirama Açık Mektup", *Tevhid-i Efkâr*, 15 Nisan 1923.

Lütfi Fikri, "Meselenin Vaz-ı Hakikisi", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Nisan 1923.

Suphi Nuri (İleri), "Halk Fırkası - İkinci Grup - İttihatçılık", *İleri*, 6 Nisan 1923.

Velid Ebuzziya, "Büyük Millet Meclisi", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Nisan 1923.

Velid Ebuzziya, "Cümlenin Maksudu Bir", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Nisan 1923.

Velid Ebuzziya, "Grupların Fevkinde Vatan Vardır", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Nisan 1923.

Velid Ebuzziya, "Halk Fırkası'nın Programı", *Tevhid-i Efkâr*, 14 Ağustos 1923.

Velid Ebuzziya, "Hatada Israr", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Nisan 1923.

Velid Ebuzziya, "Kimlerin Programı Var ki", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Nisan 1923.

Velid Ebuzziya, "Meclisin Açılması", *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ağustos 1923.

Velid Ebuzziya, "Şarklıyız, Şarklı Kalacağız", *Tevhid-i Efkâr*, 17 Ekim 1922.

Velid Ebuzziya, "Yeni İntihâbatta Umde-yi Esasiyemiz Ne Olacak?", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Nisan 1923.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), "Bir numrolu, İki numrolu?", *İkdam*, 7 Nisan 1923.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), "Bu mu İmiş", *İkdam*, 2 Mayıs 1923.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), "İttihad ve Terakki mi?", *İkdam*, 6 Nisan 1923.

Yunus Nadi (Abalıoğlu), "Bizde Muhalefet" *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1926.

Yunus Nadi (Abalıoğlu), "Fesat Ocağı", *Anadoluda Yenigün*, 13 Kasım 1922.

Yunus Nadi (Abalıoğlu), "İnkılâbımızın Telakkisi, 1-3", *Anadoluda Yenigün*, 27-29 Kasım 1922.

Yunus Nadi (Abalıoğlu), "İntihâbat ve Umdeler", *Anadoluda Yenigün*, 26 Nisan 1923.

Yunus Nadi (Abalıoğlu), "Meclisin Kararı: Millet Hakimdir", *Anadoluda Yenigün*,

2 Nisan 1923.

Yunus Nadi (Abalıoğlu), "Yeni Bir Cidal Devri", *Anadoluda Yenigün*, 26 Kasım 1922.

- "Adliye Vekili İkinci Grup'ta", *İleri*, 16 Nisan 1923.
- "Ağır Bir Kabus", *İleri*, 10 Mayıs 1923.
- "Ankara Meclisinde Siyasi Fırkalar", *İkdam*, 22 Şubat 1921.
- "Ankara'da Yeni Bir Fırka", *Peyam-ı Sabah* , 25 Mart 1921.
- "Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey İstanbul Muharririne Yeni İntihâbat Hakkında Şu Beyanatta Bulunmuştur", *İkdam*, 8 Nisan 1923.
- "Başkumandanlık Niçin İhdas Edildi?", *Peyam-ı Sabah*, 10 Ağustos 1921.
- "Bir Heyet-i Fesadiye Davası, Sabık Bir Mebus", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1925.
- "Bir İzah", *Tan*, 9 Şubat 1923.
- "Biraz Nasihat", *İleri*, 4 Mayıs 1923.
- "Birinci İkinci Yok. Yalnız Bir Müdafaa-i Hukuk Vardır", *Vakit*, 5 Mayıs 1923.
- "Çolak Salahaddin, Hüseyin Avni ve Kara Vasıf Beylerin Muhakemesi", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1926 .
- "Dahili Sulh", *Vatan*, 2 Nisan 1923.
- "Dünkü Müdafaa-i Hukuk Grubu İctiması", *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1922.
- "Erzincan Mebusu Hüseyin Bey", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Nisan 1923.
- "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923.
- "Fazilete Doğru", *Tan*, 28 Ocak 1923.
- "Fikirleri Tazyikten Kurtarmak Vazifesi", *Tan*, 25 Ocak 1923.
- "Fikri İnkılâp Emelleri Neden Bir Seraba Müntehi Oluyor?", *Tan*, 11 Ocak 1923.
- "Gayrı Muntazır Bir İstifa", *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Mayıs 1921.
- "Gazete Times'ın Gazetemiz Hakkındaki Mütaalatı", *Tan*, 29 Ocak 1923.
- "Hakimiyet-i Milliye ve Hafi Celseler", *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1923.
- "Her Gün Bir Mebus İle Mülakat. İkinci Grup Meselesi", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Nisan 1923.
- "Her Tarafta İntihâbat Hazırlıkları Başladı", *İstikbal*, 14 Nisan 1923.
- "Hürriyet Fikirlerinin İlk Zaferi", *Tan*, 13 Şubat 1923.
- "Hürriyete Tecavüz Kanunu Etrafında", *Tan*, 12 Şubat 1923.
- "Hüseyin Avni Bey Yeni Fırkanın Eski İkinci Grup'u Doğuran İhtiyacın Mahsulü Olduğunu Söylüyor", *Vakit*, 23 Kasım 1924.
- "Hüseyin Avni Bey'in Namzetliği", *Tevhid-i Efkâr*, 26 Mayıs 1923.
- "Hüseyin Avni Bey'in Namzetliği Meselesi", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Kasım 1924.

- "İkinci Grup", *İleri*, 1 Mayıs 1923.
- "İkinci Grup Faaliyete Başlıyor", *Vatan*, 7 Nisan 1923.
- "İkinci Grup Mebusları: Sabık İkinci Grup Mebuslarından Yeni Terakkiperver Fırkası'na Dahil Olanlar", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Şubat 1925.
- "İkinci Grup Programını Hazırlamış", *Vatan*, 14 Nisan 1923.
- "İkinci Grup Rüesası Şehrimizde Toplanıyorlar", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1923.
- "İkinci Grup ve Hakimiyet-i Milliye", *Vatan*, 8 Nisan 1923.
- "İkinci Grup ve Times", *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Ocak 1923.
- "İkinci Grup'ta İnhilal Başladı", *Vakit*, 13 Nisan 1923.
- "İkinci Grup'tan Yeni Fırkaya Müracaat", *Son Telgraf*, 29 Kasım 1924.
- "İkinci Grup'un Beyannamesi", *Vakit*, 14 Nisan 1923.
- "İkinci Grup'un İntihâbattaki Vaziyeti. İkinci Grup Rüesasından Yusuf Ziya Bey'in Beyanatı", *Tevhid-i Efkâr*, 20 Nisan 1923.
- "İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu ve İntihâbat", *Vatan*, 3 Nisan 1923.
- "İkinciler", *İleri*, 2 Mayıs 1923.
- "İntihâbat Dedikoduları Etrafında: Yeni İntihâbda Mücadele Edecek Cereyanlar", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Nisan 1923.
- "İntihâbat Etrafında: İaşe Nazırı Sabık Kemal Bey Ne Diyor?", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Mayıs 1923.
- "İntihâbat Etrafında Yeni Dedikodular", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1923.
- "İntihâbat Hakkında Dört Mebusumuzla Mülakat", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1923.
- "İntihâbat Mesaili ve İkinci Grup", *Vatan*, 7 Nisan 1923.
- "İntihâbat Mücadeleleri Hakkında", *Tevhid-i Efkâr*, 3 Mayıs 1923.
- "İntihâbatta Muhalif Kuvvetler", *Vatan*, 5 Nisan 1923.
- "İntihâpta Umdeler", *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1923.
- "İstanbul İntihâbatında Birinci Müdaafaa-i Hukuk İçin Kavi Ümitler", *İkdam*, 7 Nisan 1923.
- "İstanbul'da Dönen İntihâp Dolapları", *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Nisan 1923.
- "İttihat ve Terakki ve İntihâbat", *İkdam*, 12 Nisan 1923.
- "İttihat ve Terakki'ye Dair", *İleri*, 15 Nisan 1923.
- "Kanaatlerin Saklanması Fikri İnkılâba Hizmet Eder mi?", *Tan*, 23 Ocak 1923.
- "Mebusan İntihâbında Meri Olacak Esaslar Taayyün Etmiştir", *Vatan*, 4 Nisan 1923.
- "Muhaliflerin Zatları ve Sadası: Bazı Malumat", *İleri*, 28 Nisan 1923.
- "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilatını İkmal Ediyor", *İleri*, 15 Nisan 1923.
- "Müdafaa-i Hukuk Fırkasında Teşettüt", *Peyam-ı Sabah*, 9 Ağustos 1921.

- "Müdafaa-i Milliye Grubu Heyet-i İdaresi", *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Mayıs 1921.
- "Müdafaa-i Hukuk Grubu ve İttihat ve Terakki", *İleri*, 16 Mayıs 1923.
- "Müdafaa-i Hukuk Grubu Vilayata Müfettişler Gönderiyor", *Vatan*, 20 Nisan 1923.
- "Müdafaa-i Hukuk Grubunda", *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Mayıs 1921.
- "Müntehib-i Sani İntihâbatı Yakınlaştı", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Mayıs 1923.
- "Patavatsız Muhalefet", *İleri*, 8 Mayıs 1923.
- "Sabık Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'le Mülakat", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Temmuz 1923.
- "Tarihin Arkasında", *İstikbal*, 11 Nisan 1923.
- "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Faaliyette, Sabık İkinci Grup'tan Teceddütperver Olanlarla Yeni Fırkanın Teşrik-i Mesaisi", *Son Telgraf*, 26 Kasım 1924.
- "Times'ın Neşriyatı Münasebetiyle", *Tan*, 30 Ocak 1923.
- "Üç Umde Etrafında Bir Tahlil", *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Nisan 1923.
- "Vatan Yolunda Birlik", *Tan*, 28 Şubat 1923.
- "Yekvücud ve Her Fedakarlığa Hazırız. Mesail-i Hariciyede Grup Yoktur", *Tan*, 23 Şubat 1923.
- "Yeni Grup: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1921.
- "Yeni Meclisimiz Kimlerden Müteşekkil Olacak", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Mayıs 1923.
- "Yolumuz", *Tan*, 19 Ocak 1923.
- "Yusuf Ziya Bey'in Fikri Ne Vakit Değişti", *İleri*, 23 Nisan 1923.

A

Abalıoğlu Yunus Nadi *97, 123, 192n, 195, 257, 280, 292, 303, 320, 321, 325-327, 334, 411, 413, 426, 427, 431n, 492, 495, 496-498, 501-503, 529n, 587, 605.*

Abdülhalim Çelebi *98, 123, 160, 591.*

Abdülhamit Hamdi (Diyarbakır mebusu) *95, 121, 456, 590.*

Abdülvahap (Malatya mebusu) *102.*

Abidin (Niğde mebusu) *101.*

Acar Rüstem *99, 124, 591.*

Acara Ali Rıza *93, 132, 199.*

Acarbay Süleyman Sudi *93, 121, 586.*

Adıvar Dr. Adnan *21n, 97, 123, 162, 166n, 177n, 178, 221, 272, 303, 309, 346-348, 350, 364, 365, 385, 386, 388n, 419, 436, 437, 447, 587, 600.*

Adıvar Halide Edip *240, 385n.*

Ağaoğlu Samet, *21, 22, 183n, 220.*

Ağar Reşit *98, 124, 588.*

Ahıska Osman Server *104, 129.*

Ahmet Muhtar (İstanbul mebusu) *97, 123, 170n, 179, 180, 250, 305, 308, 309, 587.*

Ahmet Nuri (Batum mebusu) *93, 132.*

Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) *101.*

Ahmet Şükrü (eski Maarif Nâzırı) *455n.*

Aka Gündüz *607.*

Akdağ Şeyh Servet *94, 121.*

Akdağ Yasin Haşimoğlu *99, 131, 589.*

Akgöl Eyüp Sabri *96, 129, 592.*

Akgöz Remzi *101.*

Akgün İbrahim Hakkı *95, 132.*

Akifoğlu Ahmet Mazhar *96, 123, 220, 590.*

Akkor Neşet *94, 118, 126, 415n, 497, 591.*

Akman Dr. Eşref *92, 120, 590.*

Aksoy Osmanzade Hamdi *95, 122, 587.*

Aksöyek Hasip *99, 127, 473-475, 480, 604.*

Aksu Hüseyin *95, 126, 558.*

Aksu Nuri *94, 121, 589.*

Akyol Mehmet Hulusi *100, 105, 119n, 203.*

Ali Cenani (Gaziantep mebusu) *104, 122, 511n, 516, 556n, 587.*

Dr. Ali Haydar (Dr., Genç mebusu) *96, 122, 321, 322, 587.*

Ali Rıza Paşa *80, 81.*

Ali Şefik (Ergani mebusu) *102.*

Ali Şükrü (Trabzon mebusu) *29, 30n, 89n, 100, 107, 127, 165, 258, 282, 284, 285, 287, 293, 338, 354, 362, 363, 365, 411-415, 431, 435, 445, 450n, 467, 475, 483, 501, 502, 507-511, 514.*

Ali Ulvi (Burdur mebusu) *94, 106, 129.*

Altay Cemil *98, 127, 170, 342, 343, 453.*

Altay Fahrettin *99, 130, 317, 324, 589.*

Altuğ Yılmaz *86.*

Apaydın Hamdi *93, 126.*

Apaydın Haşim *94, 121, 257, 479, 589.*

Apaydın Zekai *92, 120, 201, 220, 238, 249, 303-308, 310, 318-320, 331, 421, 585.*

Aralov *26, 27.*

Aras Dr. Tevfik Rüştü *99, 124, 172, 270, 318, 321, 337, 340, 349, 351, 360, 365, 416, 430, 431, 450, 516, 588.*

Argeşo Ömer Lütfi *97, 127, 301n, 450n.*

Arıkoğlu Damar (Zanur) *86, 92, 111-115, 118-120, 129-132, 134, 136, 137n, 214, 216, 379n, 431n, 585.*

Arif Oruç *337n.*

Arkan Sami *96, 126, 273n, 511n.*

Arkun Rıfat *100, 127.*

Arkut Mehmet Emin *93, 120, 589.*

Arslan İsmail *95, 126, 270, 301n.*

Artık Hasan Tahsin *99, 104, 124, 125, 590.*

Arvas İbrahim *102, 590.*

Asaf (Bozkır kaymakamı) *177n.*

Aslan Haydar Lütfi *96, 126, 170n, 273n, 592.*

Aslanlı Etem Fehmi *99, 133.*

Ata Arslantogöz *99, 133, 134.*

Ataç Hasan Fehmi *96, 122, 170n, 174-176, 193, 196, 197, 220, 221, 270, 271, 306, 307, 312, 318, 320, 328, 334, 335, 356, 367-369, 386, 388n, 419, 429, 481, 577, 579-581, 587.*

Atalşık Ali Rıza *96, 132.*

Atak Dr. Abidin *98, 127, 194, 262, 273n, 300, 321, 338, 475, 561.*

Atalay Salih *100, 112n, 133, 134.*

Atalay Besim *98, 123, 272, 345, 413, 522, 588.*

Ataman Ali Rıza *104, 130*

Atatürk Mustafa Kemal *14-19, 22, 23, 28, 29, 35, 39-41, 44-50, 57-62, 65-68, 71-84, 87, 89n, 91n, 93, 103, 106, 120, 151, 157, 160, 161n, 166, 168, 172, 177-183, 185, 186, 189, 198, 199, 202-209, 211-217, 220, 222, 224, 231, 240-249, 252-256, 260-304, 307-310, 312-320, 323, 324, 326, 334-336, 341-342, 344, 346, 366, 367, 370, 371, 379, 383-386, 389, 391, 393, 394, 431-435, 439, 486-490, 492, 495, 497, 503, 504n, 511-513, 516-521, 525, 548, 549, 571-574, 576, 577, 581, 583n, 585, 598-600, 604, 609, 611.*

Atay Ata *99, 124, 304, 307, 308, 310, 314, 315, 419, 421, 422n, 443, 450, 451, 588.*

Atay Falih Rıfkı *24n, 86, 533, 535, 536, 538, 544.*

Atay Mustafa *97, 127, 182, 199, 234, 276, 277, 339, 359, 473n.*

Avkan Şerif *100, 124, 157, 592.*

Aybay Faik *103.*

Aydın Halil Hulki *99, 124, 278, 534, 588.*

Aydın Şeyh Seyfi *98, 124, 588.*

Aydındağ Hacı Şükrü 95, 129, 264, 292
Aykar Celalettin 100, 130.
Aykut Mehmet Şeref 95, 105, 120n, 122, 219, 220, 238, 262, 265, 292, 335, 515, 556n, 590.
Aytaç Abdullah Sabri 90, 94, 121, 590.
Azer Mustafa Lütfi 100, 127, 207, 271, 277, 278, 290, 301n.
Azerbaycanlı Nuri 280, 281.

B

Babalım Mazlum Baba 94, 121, 589.
Bacakoğlu Mustafa 73.
Baha Sait 77
Balkan Fuat 73.
Balta Tahsin Bekir 206.
Barlas Tahir 101.
Barlas Cevdet İzrap 98, 123, 588.
Başara Ziyaettin 100, 116n, 125, 135, 290, 589.
Başara Rasim 100, 125, 182, 589.
Başkaya Yusuf 95, 121, 524, 586.
Bayam Hacı Nuri 99, 124, 270, 271, 591.
Bayar Mahmut Celal 89n, 99, 124, 169, 179, 180, 257, 260, 309, 310, 314, 322, 324, 326, 327, 331, 341-345, 368, 386, 388n, 588.
Bayazıt Şevket 93, 132, 290, 509n.
Bayazıt Atıf 93, 132.
Baydar Ahmet 100, 125, 264, 591.
Bayiç Hakkı Behiç 94, 129, 161n, 167n, 178, 180.
Baykal Recai 100, 125, 325, 589.
Baykut Cami 93, 107, 120, 125, 160n, 162, 167n, 178, 180, 589.
Bayraktar Hacı Veli 96, 122, 590.
Bayramoğlu Semsettin 93, 130, 264.
Baysal Arif 98, 127.
Baysan Hacı Mustafa Sabri 99, 133.
Baysoy Şeyh Hacı Şükrü 95, 129.
Bebe Ali Rıza 104, 123, 292, 319, 434, 530, 556, 557, 587.
Bekir (Gümüşhane defterdarı) 579-581.
Bele Refet 21n, 97, 130, 176, 179, 181, 247n, 248n, 303, 310, 314, 316, 317, 323, 589.
Belen Fahri 23, 91n.
Bellioğlu Sırrı 97, 127, 269, 304, 318-320, 323, 325, 327, 337-341, 441, 506, 514, 525, 529, 591.
Bengisu Dr. Mustafa 97, 105, 123, 125, 590.
Benli Mesud 97, 123, 202, 590.
Berk Hasan Tahsin 102, 591.
Berkün İsmail Remzi 96, 127.
Beyman Hacı Mustafa 17n, 93, 130, 471.
Bıyıklıoğlu Tevfik, 73, 160n, 172n
Bilgen Hacı Süleyman 97, 129, 336.
Bilgili Mustafa Fevzi 98, 124, 292, 326, 590.
Bilgin Necmettin 100, 124, 592
Bilgin Hacı Ahmet Hamdi 99, 124, 202, 359, 559, 590.
Bingöl Osman Kadri 99, 124, 588.
Boşnak Süleyman 94, 126, 301n, 559, 560, 602.
Bolak Mehmet Vehbi 97, 123, 183, 189n, 192n, 195-197, 200, 207, 220, 261, 303-305, 312, 315, 316, 319-321, 328-331, 388, 419, 429, 431, 587.
Bornovalı Lütfü 46.
Bozbeyli Ferruh 90n.
Bozca Halil Hilmi 97, 105, 131.
Bozdağ Paşa Yakup Hamdi 101.
Bozdağ İsmet 572n.
Bozkurt Mahmut Esat 97, 123, 194, 195,

201, 220, 239, 261, 303, 304, 320, 321, 386, 414, 416, 417, 419, 429, 587, 610.

Bozkurt Rüştü 99, 133.

Börekçi Rıfat 101.

Buldanlıoğlu Necip 101.

Bulduk Rüştü 95, 122, 134, 590.

Büyükyalvaç Ömer Vehbi 98, 107, 131.

C

Can Fahri 47.

Candaner Şevket 101.

Cantekin Dr. Mustafa 98, 123, 305, 341, 345n, 511n, 588.

Carım Fuat 97, 107, 129, 273n.

Cebesoy Ali Fuat 21n, 76, 84, 86, 93, 120, 421n, 427, 437-439, 488, 513, 585, 600.

Cebesoy İsmail Fazıl 100, 104, 167n, 178, 305, 306.

Celal (Torullu) 577, 579-581.

Celalettin Arif 81, 95, 131, 160, 167n, 169, 173, 178, 181, 221, 240, 245, 304, 305, 307, 331, 367, 419, 420, 422, 423, 438, 568.

Celayer Hacı Fevzi 95, 122, 590.

Cemal Paşa 52, 231.

Ç

Çağlayan Mustafa Şükrü 101.

Çakmak Fevzi 98, 123, 161n, 167n, 178, 222, 244, 248, 249, 251, 269, 284n, 287, 288, 296, 307, 309, 311-317, 327, 330, 371, 373, 385n, 418, 419, 429, 432.

Çalgüner Mustafa Hulusi 97, 123, 591.

Çalıka Rifat 98, 111, 113, 127, 220, 380, 423, 424, 446, 477, 481, 509, 514, 525, 551, 553, 560, 561, 571n.

Çallı İsmail Hakkı 102, 103.

Çamzade Mehmet Niyazi 96, 122, 591.

Çantay Hasan Basri 97, 131, 183, 195, 197, 198, 250, 301n, 309, 327, 341, 413, 445.

Çarıklı Hacim Muhittin 73, 97, 123, 462, 587.

Çelebioğulları Cemalettin 98, 104, 105, 130, 160.

Çelik Hüseyin 98, 123, 591.

Çelik Mehmet Vehbi 98, 130, 199, 325, 356, 415, 424-426, 436.

Çelikalay İsmail Şükrü 17, 42, 44, 97, 130, 164, 166, 337, 358, 360, 425, 474, 496, 497, 503-505, 534, 535, 541, 550, 566.

Çerkez Ethem 102, 264n.

Çerkez Reşit (Saruhan mebusu) 101, 102

Çerkez Tevfik 264n.

Çetinkaya Ali 70n, 97, 105, 123, 280, 292, 381, 386, 455n, 556n, 587.

Çınar Mehmet Alim 98, 123, 590.

Çolakoğlu Rüştü 101.

Çoldurzade Hasan Fehmi 101.

Çopuroğlu Abdullah Faik 92, 129.

Çorakçı Mustafa Vehbi 99, 124, 588.

Çöteli Muhittin 95, 122, 586.

D

Dakşe Ahmet 101, 162n.

Damat Ferit 53, 54, 62, 80, 161n.

Danton 46.

Darman Mustafa 96, 129.

Dede Kasım 99, 127.

Değmer Şefik Hüsnü 552.

Demiray Tahsin 47, 48,

Demiralay Hafız İbrahim 96, 122, 587.

Demirel Yücel 33n, 551n.

Demiroğlu Tevfik *100, 125, 591.*

Derviş Sefünç *93, 131.*

Dinç Edip *93, 126.*

Dinç Memed *93, 112n, 132, 584n, 589.*

Duguit *239.*

Doğruyol Mustafa Taki *100, 130, 165, 171, 263, 290n, 455.*

Dumrul Hafız Hamdi *93, 126, 264.*

Dura Sabri *97, 131.*

Durlanık Hacı Tevfik *94, 132, 314, 318, 319*

Düşünsel Feridun Fikri *529.*

E

Eğilmez Cafer Tayyar *95, 106, 107, 129, 589.*

Eker İsmet *94, 121, 309, 314, 323, 334, 586.*

Emin (Mersin mebusu) *103.*

Emre Ahmet Cevat *553n.*

Engin Hafız Mehmet *100, 131, 308, 314, 348, 373, 555n.*

Ensari Abdülgani *100, 113, 125, 279, 453, 589.*

Enver Paşa *52, 75, 231, 555n.*

Eraydın Yusuf Ziya *99, 127, 340.*

Erbek Memduh Necdet *97, 123, 590.*

Erdel Cavid *104, 123, 267, 590.*

Erdem Ahmet Fevzi *93, 121, 589.*

Erdemir Hulusi *97, 123, 590.*

Erdoğan Fahreddin *104, 123, 590.*

Eren Sadullah *94, 132, 271, 279.*

Ergün Şeyh Fikri *96, 132.*

Erkul Operatör Emin *94, 130, 236, 270, 283, 292, 306, 309, 314, 318, 321, 338, 341, 346, 348-350, 385, 386, 416, 433, 434.*

Ermiş Halil Hulusi *103.*

Eroğlu Hamza *16.*

Ersoy Rıza *100, 125, 591.*

Ersoy Mehmet Akif *94, 126.*

Ersoy Abdurrahman Lami *96, 122, 589.*

Ertan Abdülgani *99, 127, 137n, 475.*

Erten Hacı Memed *103, 589.*

Eryavuz İhsan *94, 121, 246, 306, 314, 316, 326, 339, 352, 353, 359, 386, 509n, 586.*

Esad (Urfa mebusu) *103.*

Esendal Memduh Şevket *55.*

Esmer Ahmet Şükrü *550.*

Evliyaoğlu Lütfi *89n, 98, 107, 124, 125, 170n, 238, 268, 285, 338, 459, 590.*

Eyüboğlu İzzet *103.*

F

Fahrettin (Burdur mebusu) *102.*

Fazlıoğlu Mehmet Besim *97, 127, 290, 380, 388.*

Fergan Eşref Edip *503.*

Fırat Hacı Bedir *98, 124, 588.*

Fırat Şükrü *94, 126.*

Finefrock Michael Martin *137n, 531n.*

Frey Frederick *115, 116, 128n, 133-137, 142n, 584n.*

Fuad (Çorum mebusu) *94, 104, 121, 125, 183, 192n, 590.*

G

Genç İzzet *89n, 100, 130.*

Gençtürk Abdülhak Tevfik *95, 131.*

Genya Veysel *89, 108-116, 118, 119, 129-132, 134-136, 223, 584n.*

Gerçeker Mustafa Fehmi *90, 94, 121, 167n, 178, 310, 314, 327, 330, 335, 586.*

Gerede Hüsrev *100, 125, 196, 267, 270, 272,*

292, 293, 306, 307, 311, 318, 589.

Germen Dr. Mazhar 93, 121, 238n, 239, 321, 416, 586.

Gevelioğlu Emin 94, 126, 220, 380, 415n, 450n, 473, 516, 519, 560, 561, 591

Gevgilili Ali 27.

Girdivanı Emin 103.

Giriftinzade Mehmed (Seyran Belediye Reisi) 577.

Goloğlu Mahmut 86, 204, 205, 238n, 240, 242n, 247n, 250.

Gökçelik Hüseyin 95, 122, 586.

Göklevent Şevki 96, 132, 325, 342, 462.

Göksu Hulusi 98, 105.

Gör Hamdi Namık 97, 132, 197, 199, 279, 306

Gözübüyük Ziyaettin 102, 590.

Gözügeçgel Sabit 98, 123, 587.

Güçün Muhtar Fikri 99, 124, 273n, 590.

Gülez Şükrü 94, 121, 586.

Güneri Süleyman Necati 96, 126, 239, 270-272, 380, 473n, 475n, 516, 518, 519, 550, 591, 602.

Güneş İhsan 21n, 31-33, 86, 213, 216, 223n, 380n, 425n.

Güney Hacı Ali Sabri 96, 126.

Güney Mustafa Kemal 89n, 95, 132, 281, 360, 450n, 474.

Güngören Fikri Faik 96, 131.

Gür Sıtkı 98, 131.

Gürer Cevad Abbas 94, 121, 586.

Gürsoy Halil İbrahim 97, 132.

Güven Necib 99, 124, 527, 528, 588.

H

Hacı Abdülvahap Ömer (Bolu mebusu) 103.

Hacı Ahmet (Menteşe mebusu) 103.

Hacı Alaeddin (Kelkit Belediye Reisi) 575, 576.

Hacı Atıf (Ankara mebusu) 89n, 93, 107, 120, 125, 589

Hacı Hayali (Urfa mebusu) 100, 104, 130

Hacı Mustafa (Malatya mebusu) 102.

Hacı Mustafa (Urfa mebusu) 103.

Hakkı (Trabzon Belediye Başkanı) 510n.

Hamit (Trabzon mebusu) 101, 170n, 173.

Hasan (Hacıbektaş şeyhi) 335.

Haydar (Kütahya mebusu) 98, 130.

Hasan Sıddık Haydari 100, 125, 591.

Hendek Mahmut 103.

Hilmi (Ankara mebusu) 93, 120, 264, 585.

Hilmi (Ardahan mebusu) 104, 131, 556n.

Hoca Fehmi (Tokat mebusu) 103.

Hüdaioğlu Tahsin 99, 124, 588.

I

Işık Halil 95, 122, 301n, 587.

Işık Hüseyin Hüsnü 97, 132, 314, 425

Iştan Abdülgafur 97, 127, 304, 315, 348, 439, 602.

İ

İbrahim (Adana mebusu) 102.

İbrahim Şevki (Lazistan mebusu) 102.

İbrahim Ağa (Maraş mebusu) 103.

İbrişim Mustafa 93, 126.

İçöz Süleyman Sırrı 100, 125, 171, 340, 348, 477, 509, 589.

İleri Celal Nuri 96, 105, 122, 499, 556n, 587.

İleri Esat 93, 120, 514, 586.

İleri Suphi Nuri 548, 549.

İlkin Selim 77

İnce Refik Şevket 99, 124, 170n, 256, 258, 314, 419, 423, 435, 447, 450, 455, 461, 468, 469, 471, 473, 474, 478n, 523, 528, 529, 591.

İnönü İsmet 95, 122, 161n, 166n, 178, 315, 316, 384, 385n, 427, 428, 506, 514, 586, 598, 599.

İsfendiyaroğlu Ziya Esen 94, 121, 586.

İsmet (Malatya mebusu) 102.

Iz Mahir 425n.

İzgi Mehmet Hamdi 92, 129.

K

Kadirbeyoğlu Zeki 574-581, 598.

Kadri (Ergani mebusu) 103.

Kalaç Ahmet Hilmi 98, 123, 290, 587.

Kaltakkıran Faik 95, 105, 122, 221, 280, 325, 556n, 586.

Kamil (Menteşe mebusu) 103.

Kansu Mazhar Müfit 64n, 74, 86, 96, 122, 182, 280, 281, 304, 318, 346, 511n, 587.

Kaplan Rasih 93, 120, 326, 370, 424, 425, 499, 500, 501, 534, 586.

Kara Kemal 70, 548, 549, 565, 606.

Kara Vasıf (Karakol) 45, 62, 67, 70, 73, 75-78, 100, 105, 127, 286-290, 295, 301n, 380, 386, 387, 415, 421, 422, 446, 450n, 549, 550, 556n, 560, 561, 566, 603, 604, 606.

Karaali Naci 95, 122, 511n, 586.

KarabekirKazım 21n, 61, 82, 84, 89n, 95, 105, 107, 122, 157n, 314, 366, 367, 437, 438, 488, 572, 586, 600.

Karabina Abdullah 100, 124, 592.

Karaosmanoğlu Hamit 93, 132, 257, 467, 474.

Karaosmanoğlu Yakup Kadri 495, 549, 565-567, 574.

Kargı Yahya Galip 98, 123, 232n, 239, 306, 348, 359, 436, 461, 510n, 588.

Karpat Kemal 24, 48, 49.

Kasım Nuri (Menteşe mebusu) 103.

Kayalı Kurtuluş 49, 50.

Kayalı Reşad 99, 124, 333, 334, 419, 420, 430, 507, 514, 524, 588.

Kazım Hüsnü (Konya mebusu) 98, 123.

Keskin Şeyh Şükrü 103.

Kılıç Ali 96, 122, 220, 386, 587.

Kınacı Şakir 93, 120, 585.

Kızıldoğan Hüsrev Sami 96, 122, 264, 590.

Kili Suna 86, 91n, 184n.

Kocaoğlu Bekir 101, 102.

Koç Mehmet Şükrü 97, 127, 192n, 194, 282, 284, 285, 288, 290, 294, 305, 306, 309, 333, 339, 343, 351-353, 365, 376, 413, 415n, 450n, 451, 454, 456, 468, 473-478, 502, 510, 522, 523, 560, 602.

Koçoğlu Yusuf Ziya 94, 126, 251, 252, 271, 273n, 279, 320, 323, 327, 331, 337, 376, 473n, 553-557.

Kokay Hasan Fehmi 102, 103.

Konay Hüseyin Hüsnü 101, 102, 273n, 591.

Konko Hasan Hayri 95, 131, 271, 273n.

Koraltan Refik 98, 123, 180, 304, 588.

Kotan Rıza 99, 124, 278, 588.

Köse Dr. Atıf 102.

Köseoğlu Salahattin 45, 70n, 82, 99, 127, 234, 236, 242, 247, 248n, 255, 258, 260, 262, 263, 268, 271, 275, 277-286, 288, 290, 295, 297, 299-300, 301n, 315, 318, 319, 323, 325, 326, 328, 329, 336, 337, 340, 343, 358, 361, 363, 368, 380, 383, 386, 389, 394, 415n, 424, 428, 441, 446,

447, 450n, 451, 471, 495, 497, 498, 506, 516, 560, 566, 603, 604, 606.

Kucur Hacı Tahir 96, 118, 126, 370n, 566.

Kunduk Bekir Sami 80, 93, 120, 160n, 166n, 178, 180, 308, 311, 427, 585.

Kurtuluş Necati 94, 121, 586.

Kurutluoğlu Mülit 98, 130, 238, 266, 270, 273, 274, 320, 321, 431, 434, 437, 452-454, 473, 475n, 515.

Kutlu Behçet 94, 132, 423, 430.

Kutluğ Yasin 96, 122, 315, 462, 591.

Kutluoğlu Hulusi 97, 127, 163, 263, 273n, 282, 290, 301n.

Küney Ferit Törüm 94, 121, 165, 166, 182, 183, 274, 276, 277, 292, 309, 315, 319, 346-348, 350, 363, 364, 586.

Kürkçü Kadri Ahmet 95, 122, 586.

Kütayis Asaf Muammer 86.

Kütükbaşı Tevfik 95, 132.

L

Lekili Emin 95, 126, 457.

Lord Curzon 154.

Lütfi Fikri 551.

M

Machievelli 239.

Marlalı Hacı Arif 104, 132.

Marşan Emir 100, 131.

Mayakon İsmail Müştak 512.

Mazıcı Nurşen 380n, 382n, 395n.

Mehmet Ali (Malatya mebusu) 102.

Mehmet Celal (Genç mebusu) 96, 126, 271, 602.

Mehmet Emin (Ergani mebusu) 95, 126, 271.

Mehmet Rauf (Siverek mebusu) 103.

Meldanlı Kamil 103.

Memduh (Ergani mebusu) 102.

Memişoğlu Necati 98, 133, 325, 509, 511.

Mersinli Cemal 27n, 96, 105, 126, 420, 556n, 560, 566, 591, 602.

Mesud (Menteşe mebusu) 103.

Met Yusuf İzzet 94, 106, 129, 249, 269, 270, 316, 317.

Mısıroğlu Kadir 28-30.

Mirabeau 46.

Mitat (Albayrak Gazetesi yazarı) 375, 466, 468.

Montesquieu 241n.

Muş Hacı İlyas Sami 99, 105, 124, 279, 424, 425, 437, 520, 534, 556n, 588.

Mumcu Ahmet 23, 86.

Mumcu Sıddık 94, 121, 318, 589.

Mumcu Uğur 572n.

Mustafa Kaptan 510.

Musuloğlu Tahir Aşık 94, 121, 301n, 589.

Mühürdaroğlu Asım Vasfi 95, 122, 590.

Mütevellioğlu Hamdi 100, 127.

N

Nemlizade Sabri 103.

Numan Usta 97, 105, 123, 591.

Nur Dr. Rıza 100, 124, 167n, 178, 261, 263, 264, 303, 321, 322, 331, 336, 348, 427, 430, 431, 484, 485, 589.

Nurettin Paşa 574, 575.

O

Ocak Bekir Sıtkı 100, 105, 125, 592.

Oğuz Ahmet Şükrü 70n, 86, 106, 111-113, 127, 555n.

Oktar Ruşen 96, 122, 292, 590,

Oktay Kadri *99, 124, 592.*

Okyar Ali Fethi *24, 58, 104, 123, 317, 318, 328-330, 356-358, 422, 429, 457, 476, 496, 497, 578, 581, 587, 599, 603.*

Onar Musa Kazım *98, 123, 199, 268, 277, 278, 282, 290, 297, 300, 324, 325, 328, 332, 336, 339, 353, 354, 359, 424-426, 437-440, 587.*

Onuralp Dr. Fikret *98, 123, 292, 309, 314, 321, 337, 386, 440, 588.*

Oral Kazım Vehbi *102, 589.*

Orbay Hüseyin Rauf *21n, 45, 46, 58, 61, 80, 100, 105, 125, 254, 284, 287, 288, 297, 319, 323, 381, 382n, 389, 407n, 418, 419, 421, 422, 425-429, 432, 436, 446, 447, 456, 460, 466, 472, 476, 480, 481, 488, 505, 508-510, 513, 516, 556n, 572, 589, 600.*

Orhan Zihni *101, 592.*

Orakçıoğlu Hüseyin Hüsnü *93, 121, 589.*

Osman (Gümüşhane jandarma kumandanı) *577-579.*

Ö

Öğütçü Abdülkadir Kemali *97, 132, 179, 181-183, 302, 315, 423, 424, 439, 454, 455, 458, 459, 463, 465, 466, 469, 472-478.*

Ömer (Hakkari mebusu) *102.*

Önay Hacı Memed *93, 107, 121, 135, 589.*

Önen Esad *99, 124, 591.*

Özalp Kazım *68, 73, 97, 123, 214, 324, 383, 386, 387, 388n, 419, 428, 429, 432, 459, 460, 479, 510, 587.*

Özalp Nafiz *94, 118, 126, 277, 278, 304, 469, 472, 473, 475, 477, 602.*

Özata Sırrı *95, 126, 290.*

Özdamar Hüseyin Hüsnü *96, 122, 587.*

Özdarende Ali Rıza *93, 132, 584n, 589.*

Özdemir Arif *93, 131, 271, 592.*

Özercan Neşet *97, 123, 325, 587.*

Özgen Osman *98, 131, 268.*

Özkaya Halil İbrahim *93, 126, 462.*

Özler İsmail Safa *99, 124, 273n, 316, 319, 421n, 422, 424, 431, 447, 588.*

Özoğuz Esat *98, 124, 588.*

Özpay Osman Nuri *94, 121, 181, 182, 220, 270, 307, 308, 346, 423, 424, 456, 586.*

Özsan Sadettin *99, 120n, 124, 591.*

Öztekin Rasim *94, 121, 586.*

Öztekin Vehbi *94, 121, 589.*

Öztrak Faik *94, 121, 304, 586.*

Öztürk Hamza Hayati *99, 104, 105.*

Öztürk Kazım *89.*

Öztürk Mustafa *95, 105, 121, 589.*

P

Pala Murad *97, 104, 129.*

Parla Taha *18n, 194n, 208, 582.*

Pars Muhittin Baha *94, 121, 165, 220, 264, 285, 287, 288, 346, 386, 431n, 452-554, 589.*

Peker Recep *504n, 609.*

Peker Şevket *100, 125, 220, 592.*

Pirinççioğlu Fevzi *95, 105, 121, 323, 346, 364, 429, 430, 556n, 586, 588.*

Pozan (Urfa mebusu) *100, 105, 133.*

Prens Sabahattin *26.*

R

Resmor Nazım *100, 105, 174, 179, 181, 182, 247n, 302.*

Resul (Bitlis mebusu) *93, 121, 586.*

Reşat Hikmet *81.*

Reşit (İzmir mebusu) *101.*

Reşit Ramabar *102.*

Robeck John de *154.*

Rousseau Jean Jacques *24n.*

S

Saatçi Rıfat *98, 129n, 131n, 132.*

Sabis Ali İhsan *128n, 392n.*

Sağlam İhsan *103, 590.*

Saka Hasan *100, 125, 315, 333, 334, 341, 342, 345, 346, 419, 589.*

Sakarya Mustafa Durak *96, 130, 434, 450n, 457, 515, 591.*

Salih (Ergani mebusu) *102.*

Salih Paşa *80.*

Saltıkgil Veliyüttin *94, 121, 222, 263, 312, 314, 420, 424, 589.*

Saltuk Mustafa Zeki *95, 126, 271, 290, 475n.*

San Tahsin *93, 121, 165, 282, 306, 586.*

Saraçoğlu Nüzhet *95, 131, 271.*

Savtekin Sadık *98, 132, 450n.*

Saydam Dr. Refik *93, 121, 177n, 292, 308, 309, 310, 314, 321, 346, 433, 434, 586.*

Sazak Emin *96, 122, 270, 573n, 587.*

Seçer Mehmet Vasfi *97, 127.*

Seçkin Cevdet *98, 123, 591.*

Seçkin Refet *99, 107, 124, 125, 590.*

Selahattin (İstanbul mebusu) *97, 104.*

Selek Sabahattin *22, 23, 86, 379n, 383, 384, 556n.*

Seyhamlı Ali Vefa *93, 120, 310, 589.*

Seyit Muslihittin (Hakkari mebusu) *102.*

Seyit Taha (Hakkari mebusu) *102.*

Sezgin Ömür *21n, 31, 33-42, 157n, 159n, 172n, 205, 380n, 395n, 495, 582n, 583n.*

Sığırcı Hayri *101,*

Sığnak Mahmut *95, 122*

Silsüpür Rıza *98, 127, 292, 584n, 585n, 602.*

Sipahi Halil İbrahim *96, 122, 590.*

Sirel Dr. Asım *93, 120, 321, 589.*

Smith Elaine D. *21n.*

Son Nusret *96, 126, 277, 278, 339, 424, 462.*

Soydan Mustafa Hilmi *99, 124, 340, 590.*

Soydan Necip *95, 132, 268, 497, 516.*

Soyer Dr. Suad *97, 123, 201, 321, 590.*

Soylu Mustafa *101.*

Soysal Ragıp *98, 124, 194, 236, 349, 354, 360, 469, 499, 588.*

Soysallıoğlu İsmail Suphi *94, 132, 192-194, 510n, 514.*

Steinhaus Kurt *86.*

Süldür Mehmet Nadir *96, 127.*

Sümer Akif *93, 121, 590.*

Sümer Hacı Bekir *98, 123, 588.*

Sürcükök Hasan Tahsin *93, 129.*

Süsoy Mustafa Vasfi *100, 125, 589.*

Sütekin Hakkı *99, 124, 456, 591.*

Ş

Şahin Hafız Mehmet *96, 122, 587.*

Şapolyo Enver Behnan *15, 91n.*

Şeyh Masum (Van mebusu) *103.*

Şeyh Sünusi *534, 535.*

T

Tahsin (Malatya mebusu) *103.*

Talat Paşa *52, 70, 231, 428.*

Tan Ramiz *95, 130, 271.*

Tanbi Ömer Mümtaz *93, 120, 585.*

Taner Hacı Garip *98, 124, 590.*

Tanrıöver Hamdullah Suphi *93, 120,*

161n, 165, 303, 304, 310, 314, 320, 348, 424, 501, 585.

Tatlıoğlu Bahri *100, 127, 290, 415n, 511n.*

Tavaslıoğlu Mustafa *101.*

Tayanç Mehmet Sırrı *100, 127.*

Tek Ahmet Ferit *96, 122, 179, 180, 189, 304, 308, 310, 587.*

Tekand Enver *97, 123, 170n, 320, 591.*

Tekeli İlhan *77.*

Tekin Rasim *95, 122, 473.*

Tekin Alp *612, 614.*

Telli Ali Vasıf *96, 122, 290, 301n, 590.*

Tengirşenk Yusuf Kemal *97, 123, 167n, 178, 180, 269, 271, 307-309, 312, 325, 326, 331, 377, 419, 421, 426,427, 438, 587.*

Tevfik (Adana mebusu) *102.*

Tevfik Paşa *243, 244*

Tezemir Hafız Abdullah *97, 129.*

Teziç Erdoğan *25.*

Tiğrel Zülfü *95, 105, 122, 279, 556n, 586*

Tokcan Hasan *94, 121, 589.*

Topal Osman *507, 509, 510.*

Topala Mehmet Ragıp *93, 131, 245, 246, 289n, 290, 340, 473n, 475n.*

Topçu Nurettin *30n, 46.*

Topçu Ali *93, 130.*

Topçu Osman Fevzi *95, 122, 591.*

Toprak Zafer *489.*

Torbo Müştak *101.*

Torun Abdullah Azmi *96, 122, 221, 268, 271, 314, 336, 339, 419, 421, 424, 426n, 587.*

Tönük Ali Süruri *97, 116n, 123, 135, 171, 277, 328, 340, 349, 423, 424,439, 455, 522, 523, 587.*

Tuğlu Ziya *103.*

Tunalı Hilmi *94, 121, 165, 195, 202, 263, 267, 275, 292, 312, 330, 340, 355, 376, 586.*

Tunaya Tarık Zafer *59, 86, 111, 112, 151-156, 168, 187n, 213, 388n, 559.*

Tunçay Mete *46, 112n, 185n, 214, 216, 223, 241n, 292n, 380n, 382n, 395n, 405n, 425n, 489, 503n, 546n, 573n, 584n, 585n, 599, 604.*

Turan İlter *24n.*

Turhan İbrahim *99, 124, 590.*

Turhan Mehmet *137n.*

Tütenk Mustafa Akif *95, 122, 591.*

Tüzün Atıf *98, 123, 292, 386, 421, 450n, 590.*

U

Uğural Mustafa Necati *99, 124, 220, 315, 322, 346, 456, 476, 588.*

Uşşaklı Osman *98, 127, 338, 342, 511n, 602.*

Ulaş Hüseyin Avni *30-32, 37, 38, 45-47, 49n, 95, 111-113, 116-119, 120n, 125, 126, 128n, 129n, 130, 132n, 134, 135, 162, 200-207, 218-220, 230, 231, 234, 236, 238, 240n, 241n, 242, 244-246, 249, 250, 252, 254-260, 264n, 266, 267, 269, 271-275, 280-285, 287-288, 290, 292, 293, 295, 297, 298, 301n, 306n, 311, 315, 324, 325, 327-335, 338, 342-355, 358, 362-364, 367, 368, 372-377, 380, 383, 386, 388, 389, 395, 396, 398, 409, 412-415, 425n, 428, 436-442, 444, 447, 452-457, 459, 465, 466, 468, 475, 476, 478, 480, 481, 484-487, 498, 499-501, 506-509, 515, 517-523, 546n, 549, 554, 558-568, 583, 600-602, 604, 606.*

Uluğ Naşit *73.*

Ulukan Hakkı Hami *100, 127, 165, 170n, 254, 262, 273n, 277, 278, 326, 327, 333.*

373, 413, 415, 428, 439, 441, 444, 470, 473n, 475n, 476, 477, 502, 506, 508, 509, 523, 528, 560, 603.

Ulusal Mitat 99, 133.

Ulusal Naim 96, 132.

Umay Dr. Fuad 94, 121, 321, 336, 337, 419, 586.

Ungan Hakkı 100, 125, 386, 589.

Ural Derviş 99, 124, 588.

Uras Rıza Vamık 100, 124, 462, 592.

Ursavaş Ali Saib 100, 125, 279, 589.

Us Hakkı Tarık 574.

Uzer Tahsin 97, 106, 107, 123, 346, 450n, 556n, 587.

Ü

Üçok Kadri 101.

Üçok Said 94, 121, 590.

Üçüncüoğlu Mehmet Şükrü 96, 122, 590.

Ülker Tufan 96, 131.

Ülkümen Nebizade Hamdi 100, 125, 220, 264, 509, 589.

Ünlü Ömer Lütfi 99, 127.

Ünver Sadık 101.

Üst Feyyaz Ali 100, 127, 290, 415n, 511n, 603.

V

Vahdettin 52, 58.

Vaner Haydar 100, 125, 278, 314, 316, 317, 319, 386, 387, 510, 559, 591.

Velidedeoğlu Hıfzı Veldet 14, 154, 574.

Veysel Rıza (Gümüşhane mebusu) 107, 577-581, 589,

Y

Yalçın Hüseyin Cahit 21n.

Yalman Ahmet Emin 21n, 488, 565, 567, 568.

Yalman Hamdi 94, 113n, 121, 314, 320, 321, 456, 559, 560, 586.

Yalvaç Dursun 94, 126, 271, 301n, 469, 603.

Yasan Ömer Lütfi 93, 126, 199, 306, 307, 314, 318, 340, 424, 451, 456, 602.

Yavuzyılmaz Ahmet Şükrü 101.

Yeşiloğlu Mehmet Salih 95, 126, 199, 282, 298, 306n, 313, 340, 345-347, 352, 357, 360, 367, 443, 451, 473n, 475n, 524n, 550.

Yerasimos Stefanos 25.

Yetgin Mahmud Said 99, 133.

Yıldırım Diyab (Ağa) 95, 118, 120n, 121, 125, 566, 589.

Yılmaz Hamdi 96, 122, 291n, 359, 590.

Yiğit İbrahim Süreyya 99, 124, 192n, 292, 305, 346, 347, 386, 588.

Yogun Ragıp 96, 122, 591.

Yörük İbrahim 104, 130, 603n, 591.

Yurteri Nebil 97, 130, 338.

Z

Zaimler Avni 99, 124, 220, 588.

Ziya (Menteşe mebusu) 103.

Ziya (Sivas mebusu) 101, 102, 116n, 135

Ziya Gökalp 209.

Ziya Hurşit (Lazistan mebusu) 40, 98, 127, 282, 290, 301n, 355-357, 360, 413, 487n, 506-508-510, 514, 515, 560, 602, 604.

Zürcher Erik Jan 46, 79, 555n.